ПОРЕДИЦА ИСТОРИЯ

ИЗЛЕЗЛИ ОТ ПЕЧАТ:

1. ХУНИТЕ – История на норода хуну, Лев Гумильов.

ОЧАКВАЙТЕ

1. ИСТОРИЯ НА ТЮРКИТЕ, Лев Гумильов.

ПОРЕДИЦА ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ

ИЗЛЕЗЛИ ОТ ПЕЧАТ:

1. ХАН КУБРАТ – Величието на Фанагория, Мусагит Хабибулин.
2. ХАН КУБРАТ – Войната с хазарите, Мусагит Хабибулин.
3. СКОБЕЛЕВ – Съществува само мигът..., Борис Василиев.
4. ЧИНГИС ХАН, Василий Ян.
5. АТИЛА, Феликс Дан.
6. БИТКАТА ЗА РИМ, Феликс Дан.
7. Внукът на Чингис – БАТУ ХАН, Василий Ян.
8. ЗАГОВОРЪТ СРЕЩУ КАМБИЗ, Теймур Мамедов.
9. САЛАМБО – Пред стените на Картаген, Густав Флобер.
10. ДАРИЙ, Виктор Поротников.

ОЧАКВАЙТЕ

1. ИМПЕРАТОРЪТ, Георг Еберс.

ЛЕВ ГУМИЛЬОВ

ХУНИТЕ

История на народа хуну

Превод
Мариян Петров

БИБЛИОТЕКА
ПОСОКИ

ИРИНА ГАЛЧОВСКА – ГЕЯ 11

София, 2007

ISBN: 978-954-361-013-6

Книга първа

ХУНУ

УВОД

Ще попитате – какъв е този „народ хуну"? Така наричат себе си тези, които в европейската историческа традиция е прието да бъдат наричани ХУНИ, чергарски народ, обогатил генния фонд на едва ли не ВСЯКА европейска и азиатска нация.

За съществуването на народа хуну* става известно от китайски източници. Наименованието му се оказва доста по-дълговечно, отколкото самия народ. То е широко известно, въпреки че носителите му са изчезнали преди хиляда и петстотин години, докато наименованията на много от тогава съседстващите с хуну народи сега са известни само на историците-специалисти. Хуну оставят дълбока следа в световната история. Придвижвайки се от Азия на запад, те намират приют при угрите в Приуралието. Като се сливат с тях, те образуват нов народ, който става известен в Европа под името хуни. До ден днешен думата „хун" често звучи като синоним на свиреп дивак. И това не е случайно, защото в продължение на хиляди години хуну се проявя-

* В случая прословутата употреба на г вместо х прави добра услуга на руските изследователи. Наименованието на известните в Европа хуни, руснаците произнасят (и пишат) като „гунны", което, от своя страна, им позволява да говорят за народа хуну като за „хунны". Българската традиция по въпроса с назоваването на хуну като „тюркоезични хуни" (които с угрите и сарматите сформирали хуните). За да се избегне това дълго наименование, както и получаващата се тавтология в определението (хуните са образувани от тюркоезичните хуни...), в превода се употребява „хуни", когато в оригинала е „гунны", и „хуну", когато в оригинала се употребява „хунну" или „хунны". За съжаление такова разделение не може да се получи при прилагателните, така че **хунски** и производните му са употребени, когато в оригинала става въпрос и за „гунны" и за „хунну" („хунны"). Понеже научните изследвания в тази книга се отнасят предимно за хуну, то в повечето от случаите (да не кажем във всичките) употребата на прилагателното **хунски** и производните му се отнася към прецците на европейските хуни, а именно към хуну. – Б. пр.

ват не само като съзидатели, но често и като разрушители. Tempora mutantur et nos mutamur in illis[1].

Обаче нашата задача не се състои в това да хвалим или порицаваме отдавна изчезнали племена. Ние искаме да разберем по какъв начин един малоброен чергарски народ създава такива форми на организация и култура, които му позволяват да запази самостоятелността и самобитността си в продължение на много столетия, докато не претърпява окончателно поражение и не е подложен на пълно унищожение. В какво се състои силата на този народ и защо тя се изчерпва? Какви са за съседите си хуну и какво оставят на потомците? Намирайки отговорите на поставените въпроси, ние ще определим правилно значението на хуну за човешката история.

* * *

Научният интерес към хуну, към тяхната история и етнографски особености възниква най-напред в Китай. За основател на „хунологията" може да бъде смятан гениалният автор на „Исторически записки" Съма Циен, живял през 2. век пр.Хр. Той не само съставя летопис на войната, която империята Хан води с хуну, но и поставя въпроса: защо навсякъде победоносното китайско оръжие не успява да сломи чергарите-варвари? Той предлага и остроумен за времето си отговор, а именно, че географското положение, климатът и релефът на Китай и Средна Азия са толкова различни, че китайците не могат да живеят в хунските степи, така както и хуну не могат да живеят в Китай, поради което покоряването на страната с различен ландшафт и на населението с непривичен бит е неосъществимо[2].

Рационалното ядро в анализа на Съма Циен е търсенето на обективни фактори от историческия процес, но действителността показва несъстоятелността на географския метод, защото през 1. век пр.Хр. хуну отслабват и през следващия половин век империята Хан е хегемон в Средна Азия.

Продължител на делото на Съма Циен е талантливият историк от конфуцианското направление Бан Гу, който пише „История на Старшата династия Хан", но той не завършва труда си, тъй като се оказва, че е сред приятелите на един изпаднал в немилост велможа, поради което е изпратен в затвора, където умира през 92 г. пр.Хр.

Бан Гу разглежда проблема с покоряването на хуну от гледна точка на целесъобразността и предполага, че включването в състава на империята на чужд в културно отношение народ може да е вредно за Китай. Той смята хуну за толкова чужди на китайската култура, че не допуска мисълта за евентуална асимилация, и подробно обосновава необходимостта от укрепване на китайската граница с хуну дори и в мирно време[3]. Възможно е позицията на историка да е повлияна от това, че пише съчинението си в самия разгар на хуно-китайската война.

Третата книга, която съдържа интересни за нас сведения, е „История на Младшата династия Хан", написана едва през 5. век пр.Хр. от южнокитайския учен Фън Хуа. Като материали за труда си той използва недостигнали до нас трудове, които той, по собствените му думи, „обмисля здраво"[4]. Съчинението му е по-сухо и по-бедно от предходните, но благодарение на него Фън Хуа се сдобива с висок сан. По-късно участва в антидържавен заговор и е екзекутиран.

Трите цитирани исторически труда са фундаментът на историята на източноазиатските хуну. Що се отнася до западните хуни, наречени така, за да се отличават от своите източни предци[5], то първото място принадлежи на труда на Амиан Марцелин[6], който предлага доста цветисто описание на този народ.

Също като китайските историци, и Амиан Марцелин – „войник и грък" – обръща внимание на несходството на хуну с всички останали известни му народи, в това число и с чергарите-алани. Несъмнено описанието му е едностранчиво[7], проникнато от омраза към пришълците, но за изследователя са важни неговите данни, които съвпадат с наблюденията на китайските автори. Именно те дават възможност да бъде възстановен обликът на древния народ.

С цитираните автори се изчерпва първият период на „хунологията", тъй като историята на европейските хуни не влиза нито хронологично, нито териториално в рамките на набелязаните от нас теми.

Вторият период на „хунологията" започва през 18. век, когато с този проблем започват да се занимават французите.

През 18. век френските мисионери вече се интересуват не само от Китай, където протича дейността им, но и от северните народи. Хобил, дьо Майя и останалите, които владеят перфектно китайски и манджурски език, съставят остроумни преводни компилации, с които запознават Европа с историята на източните чергари. От тези трудове се възползва професорът от Сорбоната Дегин, който съпоставя китайските данни с византийските и издава капиталния си труд за източните народи[8]. Днес тази книга е безнадеждно остаряла.

Сведенията от близкоизточните извори са събрани и обработени от Вивиен дьо Сен-Мартен[9]. Продължители на делото, започнато от френската школа от 18. век, са учените от 19. век – Абел Ремюза, оставил огромен брой частни изследвания, и Клапрот, създал историко-географския атлас „Tableaux historiques de l'Asie", който е твърде ценно обобщение за времето си. Новият разцвет на историческата наука, посветена на централноазиатските проблеми, настъпва във Франция в края на 19. и началото на 20. век. Това е кулминационната точка на европейската ориенталистика. Общите и индивидуалните трудове на Едуард Шаван, Пол Пельо, Анри Корде и Рене Грусе осветяват множество въпроси и дават възможност да се пристъпи към второ, след Дегин, обобщаване на натрупания материал. От изследванията на немските учени трябва да бъдат посочени монументалните трудове на де Грот[10] и Франке[11], чиито сведения в по-голямата си част повтарят това, което се среща във френските и руските изследвания. Що се отнася до Фридрих Хирт[12], то неговите разработки за хуну не издържат изпитанието на времето и нямат никаква стойност.

Трудовете на английските и американските учени заемат особено място в историята на науката. Книгата на Паркър „Thousand years of the Tartare" (Shanghai, 1895) е написана интересно, но няма цитирана литература, което не дава възможност на читателя да проверява от време на време неочакваните изводи на автора. Безусловно ценен принос в науката са монографиите на Аурел Стейн, посветени на описанието на оазисите от басейна на река Тарим, а също и хронологичните проучвания на Тагърт. Съвсем не е безинтересно изследването на О. Латимър, макар че то засяга слабо темата ни. Но всички тези разработки са само спомагателни за „хунологията", докато непосредствено на хуну са посветени книгата на МакГаврн[13] и статиите на Ото Манчън-Хелфън[14]. МакГаврн е в плен на китайската историография и я възприема без забележки. Като цяло, той популярно и на добър английски език преразказва съдържанието на китайските династически хроники. Книгата му е ценна като пълен сборник на източници, която използвам като паралелен превод на китайския текст.

Ото Манчън-Хелфън поставя под съмнение постиженията на руската наука и отрича приемствеността на европейските хуни от азиатските хуну. Обаче аргументите му могат да бъдат оборени при по-детайлен разбор и съпоставяне на фактите, а разработките му са само с негативно значение.

И така, мнозина учени вземат участие в изследването на интересуващия ни въпрос, но челното място в изучаването на древната история на Средна Азия вече 100 години принадлежи на руската наука.

Първият руски учен, който издига изследването на Централна Азия на по-висока степен от съвременната му европейска наука, е Н. Я. Бичурин с монашеско име Якинт. Перфектното знание на китайския език и потресаващата му работоспособност му позволяват да преведе почти всички китайски съчинения, отнасящи се до древната история на Средна Азия. Неговите трудове, издадени през втората четвърт на 19. век, и до днес служат като основа на номадистиката, въобще, и за историята на хуну, в частност. Не с по-малко значение са разработките му по историческа география на Китай и съседните му страни. Тези трудове не са печатани навремето си и започват да се издават едва през съветския период.

С публикуваните от Бичурин китайски източници започва блестящата епоха на руската ориенталистика, макар че някои негови изводи и съображения да не се потвърждават напълно (например мнението му, че хуну са монголи).

Към обобщението на западните и източните материали пръв пристъпва В. В. Григориев, който не е само арабист и иранист, но и блестящ познавач на гръко-римската историография. Като използва преводите на Н. Я. Бичурин за сравнение с близкоизточните източници, той съставя сбор-

ника си „Китайский, или Восточный Туркестан", който по негово време е изчерпателно изследване, което до ден днешен не губи ценността си.

Но не само кабинетни учени отдават време и сили за изследване на азиатската древност. Не по-малки са заслугите на отделни пътешественици и на цели географски дружества. Н. М. Пржевалски открива и описва страни, известни дотогава само по слухове. Учениците му П. К. Козлов и В. И. Роборовски довършват замислите на своя учител и не само посещават, но и описват природата на тези страни, където някога възниква, живее и изчезва хунският народ. Следват ги М. В. Певцов, братята М. Е. и Г. Е. Грум-Гржимайло, Г. Н. Потанин, В. А. Обручев и в наши дни – Е. М. Мурзаев. В ярки и цветисти експедиционни отчети и дневници пред читателя се изправят картини от безкрайните степи; планинските хребети, от които се спускат бистри ручеи; снежните бури и нежният цъфтеж на азиатската пролет. Посветените на лова страници ни запознават с външността на тези зверове, които в древността са били обект на лов за хуну, а откритите археологични паметници ни позволяват да се докоснем непосредствено до материалната култура на далечните времена. С не по-малко значение са и етнографските наблюдения, които дават материал за класификация не само на съвременните, но и на изчезнали в дълбока древност народи.

През 1896 г. Н. А. Аристов публикува в списанието „Живая старина" малките като брой страници, но догоре наситени с изследвания „Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей", в които е отделено специално място на древните народи. Продължител на делото му е знаменитият пътешественик Г. Е. Грум-Гржимайло, посветил на историята на Централна Азия поредица от съчинения, най-значително от които е „Западная Монголия и Урянхайский край". В това забележително изследване се прави равносметка на всичките трудове на руските и европейските историци и географи и критично се разглеждат всичките хипотези и гледни точки, съществували навремето. За историците от Средна Азия това съчинение на Г. Е. Грум-Гржимайло се превръща в настолна книга. Но не всички аспекти от историята на Вътрешна Азия попадат в полезрението на Грум-Гржимайло, който се интересува

предимно от историческа география, палеоетнография и някои въпроси от хронологията. Непълнотите са попълнени от малката, но изключително ценна книга на К. А. Иностранцев „Хунну и гунны". Съдържанието на този труд се определя от подзаглавието му: „Разбор на теориите за произхода на народа хуну по китайските летописи, за произхода на европейските хуни и за взаимоотношенията между тези два народа". Със сигурност може да се твърди, че нито една от съществуващите концепции не убягва от погледа на автора и от детайлизирания му разбор. Заедно книгите на Г. Е. Грум-Гржимайло и К. А. Иностранцев съдържат квинтесенцията на всички предшестващи ги науки за хуну.

Крачка назад е книгата на А. Н. Бернщам „Очерк истории гуннов", защото в нея няма последователно изложение на събитията и промените в хунското общество, а изводите на автора не могат да издържат подлагани на критика[15]. Обаче този изолиран неуспех бледнее в сравнение с успехите на археологията. Не е необходимо да се спираме на отделните открития и разработки, макар че именно те ни накараха напълно да се откажем от предвзетата гледна точка, представяща древните чергари като груби диваци. На тези въпроси е посветено специалното изследване на С. И. Руденко „Материальная культура хуннов". Достатъчно е да бъдат посочени и монументалният труд на С. В. Киселев „Древняя история Южной Сибири", посветена на богатата култура в Саяно-Алтай, и изследването на А. П. Окладников „Неолит и бронзовый век Прибайкалья". Само благодарение на тези разработки се оказва възможно да бъде проследена историята на хунския народ и да се установи северната граница на разпространението му, с което се изяснява и неговата историческа роля. Той е бил съперник не само на империята Хан в районите, прилежащи на Великата китайска стена, както се смяташе досега, но и на други племена и народи. Така историята на хуну престава да бъде придатък към историята на Китай[16].

Настоящият труд си поставя за цел да изясни мястото, което хуну заемат в световната история като създатели на самостоятелна, макар и недоразвила се култура. В този аспект се разглеждат и отношенията им с китайския народ и императорите от династията Хан. Интересуват ни също така разнообразните взаимоотношения с чергарските степ-

ни племена и техните западни връзки, за които няма преки указания в източниците, но които се изясняват от съпоставянето на съществуващите материали. Както във всеки компилиран труд, така и в тази книга са използвани постиженията на прогресивната наука.

БЕЛЕЖКИ

[1] Времената се менят и ние се променяме с тях (лат. – *Ред.*).
[2] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 1. М. – Л., 1950, с. 51, 55, 57. Сьма Циен с син на придворния астролог Сима Тан, който служи при Двора на император Уда в края на 2. и началото на 1. век пр.Хр. Пише книгата „Шицзи" – „Исторически записки", превръщаща се в образец за по-сетнешните исторически съчинения. В Китай е наричан, също като Херодот, „Баща на историята".
[3] *Пак там*, 93 – 96.
[4] *Пак там*, с. 18.
[5] *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926.
[6] *Марцеллин, Аммиан.* История III. Кн. XXXI. Киев, 1908.
[7] Ср. описанието на хунския двор от Приск Панийски. Приск се среща с потомците на азиатските хуну, а Амиан Марцелин ги описва вече смесени с угрите и другите източноевропейски народи. – „Сказания Приска Панийского" (Ученые записки Российской академии наук. Кн. VII. Вып. I. СПб., 1861).
[8] *Deguignes, J.* Histoire des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartas occidentaux avant et depuis J. C. jusqu'a present. P., 1756 – 1758.
[9] *Saint-Martin, V.* Les Huns blancs ou Ephtalites des historiens bysantins. P., 1849 – Критиката на изводите на Вивиен дьо Сент-Мартен вж.: *Гумилев, Л. Н.* Эфталиты и их соседи в IV веке (ВДИ. 1959, № 1).
[10] *De Groot, S. S. M.* Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens. Die Hunnen der vorchristichen Zeit. Berlin – Leipzig, 1921.
[11] *Franke, Otto.* Geschichte des chinesischen Reiches. Berlin, 1930.
[12] *Hirth, Fridrich.* Über Wolga – Hunnen und Hiung-nu. München, 1900. – Критиката на този труд вж.: *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны, 126 – 131.
[13] *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939.
[14] *Maenchen-Helfen, O.* The Huns and the Hsiung-nu (Byzantion. Vol. XXII, 1945); The legend of origine of the Huns (Byzantion. Vol. XXII, 1945).
[15] Вж.: Советская археология. Т. XVII. 1963, 320 – 326.
[16] Тази книга е посветена предимно на азиатските хуну, а историята на тяхното източноевропейско разклонение читателят ще намери в кн.: *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1960, а също: *Altheim, Franz.* Geschichte der Hunnen. Berlin, 1959.

I. ПРЕЗ МЪГЛАТА НА ВЕКОВЕТЕ

В НАЙ-ДРЕВНИЯ КИТАЙ

В древността територията на Китай прилича твърде малко на съвременната. Покриват я девствени гори и блата, захранвани от реки, разливащи се по време на пълноводие; обширни езера; непроходими солени тресавища и само по платата се простират ливади и степи.

На изток, между низините на Хуанхъ (Жълта река) и Яндзъ се проточва ивица от поддаваща почва. Съвременната провинция Хъбей е огромна делта, наричана „Деветоречие". По-навътре от морския бряг се простират широки езера и блата, а реките И и Хуай изчезват в заблатената долина на долното течение на Яндзъ. „Буйна растителност покрива целия басейн на река Уейхъ, където растат величествени дъбове, и навсякъде се виждат туфи от кипариси и борове. В горите живеят тигри, сибирски пантери, жълти леопарди, мечки, биволи, глигани и постоянно вият чакали и вълци."[1]

От дълбока древност борбата с реките заема голямо място в живота на китайския народ. През сухия период в годината те намаляват много, но стига да превали в планините и те се препълват и излизат от бреговете си. Разливайки се, реките губят бързината на течението си и трупат наноси. Една част от древните заселници в Северен Китай избягват от бушуващите води в планините, където се прехранват с лов, а друга част влиза в решителна схватка с речните стихии – това са предците на китайците. Още от най-дълбока древност трудолюбивите китайски земеделци започват да изграждат диги, за да спасят от наводненията живота и нивите си. „Открай време на територията на Китай живеят племена с различна култура, които произхождат от различни предци. Борейки се със силите на природата, всяко племе развива на територията си своя собствена култура."[2] Тези племена често воюват помежду си. Съгласно китайската историческа традиция, още първата от китайските династии, полулегендарната Ся, влиза в борба с другите племена, населяващи територията на Китай през III хилядолетие пр.Хр. Тези племена се наричат жуни и ди. Населяват гористите планини, докато за предците на китайците остават низините. На север, в сушавите степи живеят

племената хун-юй. От легендите е известно, че през 2600 г. пр.Хр. „Жълтият император" предприема поход срещу тях. Но не те са главните противници на Ся, а жуните и ди. В китайския фолклор са запазени отзвуци от борбата на „черноглавите" предци на китайците с „рижокосите дяволи"[3]. Китайците печелят хилядолетната война. Те изтласкват „варварите" в планините, степите и дори в южните джунгли, но както ще видим по-нататък в изложението, победата не е окончателна. Въпреки успеха, царството Ся владее само областта Хънан и югозападната част от Шанси. Именно там е съсредоточено ядрото на бъдещия китайски народ.

През 1764 г.[4] пр.Хр. в резултат на преврат вместо династията Ся в Китай се утвърждава династията Шан, при която са положени основите на древнокитайската цивилизация и се сформира древнокитайският народ[5].

Шан-Ин е първата напълно историческа династия на Китай. С нея е свързано възникването на първата китайска държава. Многобройните разкопки възстановяват картината на културата ѝ, но политическата ѝ история си остава неосветена. Ясно е, че Шан е вече истинска робовладелска държава с наследствена власт и аристокрация. Най-важното културно постижение на тази епоха е изобретяването на йероглифната писменост, което играе извънредно важна роля в по-нататъшната история на Китай. Развива се търговия не само с лежащата на север от Хуанхъ Хъбей, но търговските връзки достигат през североизтока на Китай до Байкал и бреговете на Ангара. Разбира се, дотам достигат само стоките, а не самите китайци, които обикновено извършват обмяната с помощта на племена-посредници. За Сибир пътуват метали: олово и бронз, а от Сибир – зелен и бял нефрит, скъпоценни кожи и, възможно е, роби[6]. Така се създава далекоизточното огнище на културата.

ЗАРАЖДАНЕТО НА ХУНУ

През 18. век пр.Хр. в Северен Китай се случват две събития с огромни последствия. През 1797 г. китайският велможа Хун Лю изпада в немилост и бяга при жуните на запад. Последват го, изглежда, доста негови поддръжници, защото той успява да си построи там градче и да властва самостоятелно в него, далеч от китайското царство Ся. Според източниците, Хун Лю „се превръща в западен жун"[7]. Обаче въпреки 300 и няколко години съвместен живот, емигрантите-китайци все пак не се сливат с жуните и през 1327 г. потомците им, начело с княз Шан Фу, се връщат в родината си и се заселват в северно Шънси (до планината Цишан)[8]. От това новосъздадено племе възниква династията Джоу[9]. Още като малко княжество, Джоу воюва с жуните и през 1140 – 1130 г. пр.Хр. княз Чан „прогонва жуните от реките Хин и Ло" (в провинция Гансу) на север[10].

Известно време жуните плащат данък на Джоу, но около 10. век пр.Хр. „степните данъци секват и започва упорита война". Жуните се стремят да си върнат изгубените земи, а раздробеността на Китай на множество княжества спомага за напредването им.

В същото това време в степите, опиращи в южния край на Гоби, се образува нов народ – хуну. Там отдавна чергаруват племената хянюн и хунюй. Нито едните, нито другите са хуну[11]. През тази епоха хуну все още не съществуват. Но след като е свалена династията Ся, синът на последния умрял в изгнание цар Дзекуй – Шун Уей – се отправя към северните степи със семейството си и с поданиците си[12]. Според китайската историческа традиция, Шун Уей се смята за родоначалник на хуну. Пак според тази традиция, хуну възникват от смесването на китайски емигранти и степни чергарски племена. Няма съмнение, че тези легендарни сведения доста приблизително отразяват историческата действителност. Обаче би било неправилно да се отрича рационалното ядро в тях. Макар и да са правени опити да се отрече съществуването на периода Ся, основано на това, че в писмените паметници от епохата Шан не се споменава за предшестваща я династия, но дори и най-скептично настроените изследователи на китайската древност като например Го Можо, а също и Латимър, признавайки легендарността на разказите за Ся, смятат, че има такава династия[13] и че в древността „Ся" е означавало „Китай"[14], а границите ѝ съвпадат с пределите на неолитната култура, използваща черна керамика[15]. Освен това Латимър отбелязва огромната разлика между културите Ся и Шан и допуска известна едновременност на съществуването им[16]. Така би могло да се допусне, че съществува сблъсък между двете племена и

едното побеждава. Още по-вероятно е, че като резултат от поражението, част от победените бягат извън пределите на родната си страна, която е завладяна от врага, и намират подслон у съседните племена.

Но кои са тези загадъчни племена хянюн и хунюй, с които се смесват сьратниците на Шун Уей? В древността китайците наричат покрайнините на Гоби „пясъчната страна Шасай"[17] и я смятат за родина на динлините. Според данни от антропологията, по това време там се смесват европеиден късоглав тип с монголоиден теснолицев, т.е. китайски[18]. В същото време на север от Гоби е разпространен монголоидният широколицев тип.

Имаме основанието да заключим, че хянюн и хунюй са потомци на аборигените от Северен Китай, които са изтласкани в степта от „черноглавите" предци на китайците още през III хилядолетие пр.Хр. С тези племена се смесват дошлите с Шун Уей китайци и се образува първият прахунски етнически субстрат, който става хунски едва през следващата епоха, когато прахуну пресичат пясъчните пустини. Тогава в равнината Халха се случва ново смесване, в резултат на което възникват историческите хуну. Дотогава те са наричани ху, т. е. степни чергари. И така, хуну са първият народ, победил пустинята. А за това са необходими мъжество и упоритост.

ПРИРОДАТА НА ИЗТОЧНИТЕ СТЕПИ

Средна Азия е обкръжена отвсякъде от планини. От северозапад мощният хребет на Саяно-Алтай я отделя от хладния и влажен горист Сибир. Ивицата на пустинята (Гоби) разделя като море Средна Азия по средата и не напразно китайците наричат тази пустиня „море Ханхай". Пржевалски описва Гоби така: „По цели седмици наред пред очите на пътника се редуват едни и същи картини – ту необозрими равнини, преливащи [през зимата] от жълтия цвят на изсъхналата ланшна трева, ту черновати и вълнообразни скални вериги, ту полегати хълмове, по върховете на които понякога се очертава силует на бързонога антилопа"[19]. Освен от антилопи, Гоби е обитавана от живеещи все още и през 19. век в нея диви камили и огромен брой гризачи. Според древните китайци тази пустиня е непроходима.

Югоизточната граница на Средна Азия е хребетът

Иншан (меридионално продължение на Голям Хинган) и прилепените към него планини Ляоси, по чиито склонове по онова време растат гъсти гори, пълни с рогат и пернат дивеч. На север Иншан граничи със степта.

На запад от криволиците на Хуанхъ се простира пустинята Алашан. Пржевалски пише: „В продължение на десетки, дори стотици километри виждаме само голи подвижни пясъци, винаги готови да задушат пътника с изгарящата си жега или да го засипят с пясъчен ураган. В тях няма нито капка вода; не се вижда нито звяр, нито птица и мъртвата пустош изпълва с ужас душата на попадналия тук човек"[20]. От юг пустинята е оградена от високата планинска система на хребетите Наншан. На запад е богатият оазис Дунхуан, от който започва пътят на керваните към Хамийския оазис, който е изключително тежък. Пржевалски го описва особено ярко: „По целия път се търкалят кости на коне, мулета и камили. Над нажежената почва виси мъглива, сякаш изпълнена с дим атмосфера. Често прелитат горещи вихри и отнасят виещи се прашни стълбове в далечината. Пред и отстрани на пътника се появяват миражи. Денем горещината е непоносима. Слънцето напича от изгрев до залез. Оголената почва се нагрява до 63°, а на сянка е не по-малко от 35°. През нощта също не е прохладно, но придвижването по този път е възможно само нощем и рано сутринта"[21]. Китайците наричат Аланшанската пустиня „залив" или „бухта на Пясъчното море" (Гоби). От векове това пясъчно море е непроходима преграда между Изтока и Запада. Но тази преграда не уплашва хуну.

ЖУНИТЕ И ХУНУ

Събитията от този първи период от историята на хуну, както и от втория (от 1200 до 214 г. пр.Хр.) не са достатъчно добре отразени в китайската историография. И това е разбираемо. Планинските жуни са промеждутъчното звено между степите и цивилизования Китай. Те обитават широка ивица от предпланини от оазиса Хами на запад[22] до Хинган на изток. Многобройни местни племена „живеят разпръснато из планинските долини, имат свои господари и старейшини, често се събират по няколко рода, но не успяват да се съюзят"[23]. Напълно е възможно степните хуну да участват от време на време в походите на своите съседи и само по

такъв начин китайците да научават за съществуването им. Поради това сведенията за хуну от древния период са толкова откъслечни. Това предизвиква възникването на различни хипотези, отъждествяващи хуну ту с хянюн и хунюй[24], ту със самите шанжуни[25], при което се забравя, че хуну са степен народ, а не планинци.

Във връзка с всичко казано дотук изпъква загадъчният етноним на жуните. Правени са опити за отъждествяване на жуните с хуну[26], опиращи се на като че ли допуснати случайна грешка или неправилен изказ на Съма Циен, но виждаме, че навсякъде в източниците жуните се появяват съвместно с ди[27], така че, може би, Бичурин ги третира в превода си като един народ – жун-ди. Освен това съществува легенда, според която чидите и цюанжуните имат общ произход[28]. Изглежда, че жуни и ди се различават толкова малко едни от други, че китайците наричат някои от родовете на ди западни жуни[29]. Най-източното им племе, което обитава склоновете на Хинган и Иншан, се нарича шанжун или планински жуни. Откъснати от основната маса на своя народ, част от планинските жуни се сливат с източните монголи – дунху[30], а част – с хуну. Не по-малко интензивно се сливат те с китайците[31], а на запад – с тибетците. В последния случай те се превръщат в съществуващия и до днес народ на тангутите. По този начин съществуването на особена раса в Китай престава да е загадка – просто в древността тангутите са значително по-разпрънати, отколкото сега, когато са се запазили като малко етническо островче около езерото Кукунор [Цинхай].

Изразената тук гледна точка се разминава с тази, която поддържат европейските и американските историци. Например МакГавърн смята жуните и ди за хуну[32], като недоумява защо етнографските особености на едните и на другите не съвпадат. Подробен и обстоятелствен разбор по темата дава Латимър[33], който стига до извода, че жуните и ди обитават вътрешността на Китай и са уседнали планинци, а не степни чергари, т.е. съвсем не са хуну, но не споменава нищо за расовата им принадлежност.

Н. Н. Чебоксаров[34] напълно игнорира жунския проблем, което го лишава от възможността да реши правилно въпроса за етногенезиса на китайците. Достатъчна яснота

внася цитатът от „Шуцзин“ (Гл. 97), в който е указано, че на запад хуну граничат с шестте жунски племена[35], т.е. ясно е подчертана разликата между тези народи.

Обаче всички автори се затрудняват да определят разликата между жуните и ди от китайците от вътрешността на Китай и от хуну, извън него, докато от анализа на историческите събития става ясно, че тази разлика е очевидна за съвременниците им. Тук въпросът изцяло се решава от така наречената динлинска теория на Грум-Гржимайло. Това е расова разлика, която древнокитайските автори все още не могат или не смятат за нужно да подчертаят[36].

ПОБЕДАТА НА ДЖОУ И ПОСЛЕДСТВИЯТА ОТ НЕЯ

Княжеството Джоу е разположено на територията на съвременната провинция Шънси и има сред поданиците си доста войнствени жуни и свикнали с пограничните схватки китайци. Докато ахейците разоряват Троя, а хуну пресичат Гоби, джоуският цар ван* Уен „със силите на светлокосите [и чернокосите] варвари извършва завоювания между морето и тибетското плато“[37]. Той оставя на сина си множество воини, които „имат сърца на тигри и на вълци“, и му завещава да покори Шан-Ин[38].

Синът му Уван започва войната и стига до река Хуанхъ, но е отблъснат. Две години по-късно, през 1027 г. пр.Хр.[39], той повтаря опита си и този път успешно – държавата Шан-Ин пада. Мнозина от победените са превърнати в роби и подарени на джоуските военачалници и чиновници, като биват подарявани цели родове. Мнозина от робите са от средите на източните (и) и южните (ман) съседи на държавата Шан-Ин. Джоуският цар завладява цялото междуречие и двата бряга на великите реки Хуанхъ и Яндзъ.

Относно падането на династията Шан съществуват три абсолютно различни мнения. В европейската наука е прието да се смята, че шанското царство е разрушено от нашествието на джоуските племена, нахлуващи в долината на Хуанхъ от запад. Феодалната китайска историография предполага, че Шан е изродила се династия и превратът от 1066 г. пр.Хр., довел на власт династията Джоу, е крачка напред по

* **Ван** – титла на държавните владетели в Китай и Корея през Древността и Средновековието. – Б. пр.

пътя на прогреса. И най-накрая, Го Можо смята тази гледна точка за тенденциозна апология на насилственото завладяване на властта от джоусците и подчертава, че превратът води само до раздробяването и упадъка на Китай[40]. Джоу се състои от 1855 самостоятелни феодални княжества, признаващи само номинално властта на царя.

Някои историци смятат тази епоха за начало на китайския феодализъм[41].

Разделянето на страната на множество княжества не отговаря на нуждите на населението, защото дребните князе не могат да организират мелиоративни работи и укрепване на бреговете на реките. Стопанството естествено запада.

Изменя се и идеологията: „джоусците отслабват представата за Шан Ди, висшия бог – управител на света, и внасят в обновената религия натурализъм и култ към героите"[42] и прекратяват съществуващите преди тях човешки жертвоприношения[43]. Получава се етническо смесване, в резултат на което у китайците започват от време на време да се срещат високи носове и пищни бради[44].

Талантливият и трудолюбив китайски народ упорито се стреми към ред и спокойствие, което е невъзможно да се постигне при политическа раздробеност. Правителството на царя е безсилно срещу нея, но с течение на времето отделни княжества започват да се окрупняват за сметка на съседите си. През периода Чунцю („Пролет и есен", 722 – 480 г.) остават само 124 големи княжества, а в следващия период Чжанго („Борещи се царства" или „Воюващи царства", 403 – 221 г.) остават само седем големи и три малки княжества. Тази епоха е отразена в географския трактат „Юйгун", представляващ раздел от класическата книга „Шаншу". Написването му може да се отнесе – с приблизителност – към периода „Пролет и есен", когато вече съществуват връзки на севернокитайските държави с територията на съвременната провинция Съчуан, в която се разработват железнорудни находища, за което се и споменава в „Юйгун"[45].

В „Юйгун" Китай е разделен на девет района, разположени между средните течения на Хуанхъ и Яндзъ и по крайбрежието на юг от устието на Яндзъ, включвайки и Гуандун. Авторът на „Юйгун" знае за Анам на юг, но западните области – Тибет, Цинхай, Сиан, Гансу, Юнан и Гуйджоу

са му непознати. „Силните и храбрите варвари – както ги нарича авторът на „Юйгун" – скрити в планините, горите и пустините", отделят за дълго и сигурно източния център на културата от западносредноморския и от южноиндийския.

Но кои са тези „варвари", които отделят Изтока от Запада? Не може да са хуну, които по това време живеят доста по̀ на север и встрани от пътищата на керваните.

Известна светлина хвърлят по този сложен въпрос западните антични историци и в частност – Птолемей[46]. Той разполага на територията на съвременен Китай два различни един от друг народа: сини и сери. Сините са разположени по̀ на юг от серите и столицата им се нарича Тина, лежаща зад пристанището Катихара.

Картата на Птолемей е толкова приблизителна, да не кажем – фантастична, че идентификацията на географските названия е доста трудна. Обаче за нас е важно друго, а именно, че сините са, несъмнено, истински китайци от Цин и не се отъждествяват със серите, които доставят сурова коприна на Партия и на Римската империя. Серите се упоменават преди сините и в друга връзка – как гръкобактрийският цар Евтидем разширява около 200 г. пр.Хр. владенията си на изток „до владенията на тауните и серите"[47]. Впоследствие, когато търговията с коприна се установява посредством Великия път на керваните, наименованието „сери" се употребява спрямо доставчиците на коприна в басейна на Тарим, а не за самите китайци[48].

Следващото още по-важно съобщение за серите, което Томсън преценява като „нелепо"[49], се основава на разказ на цейлонски пратеници. По техните думи, серите са високи, червенокоси и синеоки хора, живеещи зад „Емод", т. е. зад Хималаите. Юл отхвърля тези сведения като невероятни[50], но това е погрешно, защото Псевдоариан (Перикъл на Еритрейското море, § 39, 49, 64) споменава за път от страната на серите до Бактрия и оттам към индийските пристанища[51]. Така че няма нищо чудно в това цейлонците са срещнат сери. Територията на „Серика", съгласно описанието, направено от Томсън, се простира от Кашхар до Северен Китай, на север от „баутите", т. е. от тибетците-богове[52]. Това е територия, обитавана от племената ди, които имаме пълното право да отъждествяваме със серите както по териториален, така и по физически признаци.

БЕЛЕЖКИ

1 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Можно ли считать китайцев автохтонами бассейнов среднего и нижнего течений Желтой реки? („Известия Государственного географического Общества", 1933. Отдельный оттиск), 23 – 30.

2 *Фан Вэнь-лань.* Древняя история Китая от первобытно-общинного строя до образования централизованного феодального государства. М., 1958, с. 36.

3 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Гл. I. Л., 1926.

4 Според по-нови изчисления тази дата е променена на 1586 г. (вж.: Очерки истории Древнего Востока. Л., 1956, с. 229) или на 1562 г. (?) (вж.: *Фан Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 45). За степента на легендарност на сведенията за Ся вж. също: *Lattimore, O.* Inner Asian frontier of China. New York, 1940. p. 286.

5 *Фан, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., 38 – 66.

6 *Окладников, А. П.* Неолит и бронзовый век. Прибайкалья. Ч. III. М.; Л., 1955, 200 – 202.

7 *Бичурин, Н. Я. (Иакинф)* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 40.

8 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. III. М.; Л., 1953, с. 67.

9 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. 1, с. 41.

10 *Пак там.*

11 Вж.: *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 80, там са оборени противоположните мнения на Шаван и Сиратори.

12 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. I, с. 40.

13 Вж.: *Lattimore, O.* Inner Asian..., p. 286.

14 Ibid., p. 300; *Фан, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 135.

15 *Lattimore, O.* Inner Asian..., p. 302; Фън Усн Лан смята, че епохата Ся съответства на луншанската култура (вж.: *Фан, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., 43 – 44).

16 *Lattimore, O.* Inner Asian..., p. 300.

17 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 11.

18 *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР. М.; Л., 1948, с. 82.

19 Вж.: *Берг Л. С.* Путешествия Н. М. Пржевальского. М.; Л., 1952, с. 13.

20 *Пак там,* с. 20.

21 *Пак там,* 45 – 46.

22 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. III, с. 57.

23 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. 1, с. 43.

24 *Пак там,* с. 39.

25 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 85. *Chavannes, Ed.* Les memoires historiques des Sst-ma Th'ien. P., 1899, p. 31; *Wylie.* History of the Hiung-noo in their relations with China (Journal of the Ahthropol. Institute of Gr. Britan and Ireland 1874, № 9), p. 401.

26 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. 1, с. 39. Сравни: „Шуцзин", гл. 97, в която се посочва границата между хуну (сюну) и шестте жунски племена (*Бернштам, А. Н.* Очерки истории гуннов. Л., 1951, с. 219. О публикованный текст).

27 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 45.

28 *Пак там,* с. 15.

29 *Пак там,* с. 45.

30 *Пак там,* с. 85.

31 *Пак там,* 45 – 46. – Препратка към статия: *Васильев, В. П.* Об отношениях китайского языка к среднеазиатским (Журнал Министерства народного просвещения. 1872. Сентябрь); *Фан, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 136.

32 *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, p. 87, etc.

33 *Lattimore, O.* Inner Asian..., 340 – 349.

34 *Чебоксаров, Н. Н.* К вопросу о происхождение китайцев. – В: Советская этнография, 1947, № 1, 30 – 70.

35 Вж.: *Бернштам А. Н.* Очерки истории гуннов. С. 219. (О публикованны текст „Цзиньшу").

36 Вж.: *Гумилев, Л. Н.* Динлинская проблема. – В: ИВГО. 1959. № 1.

37 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 69.

38 *Пак там,* с. 16.

39 Според актуализираната хронология – през 1066 г. (вж.: *Фан Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 72).

40 *Го, Можо.* Эпоха рабовладельческого строя. М., 1956.

41 *Фан, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 69; вж.: *Tųkei F.* Sur le tempe nong-fou dans le Che-king (Acta Orientalia, 1955. Vol. V), 123 – 141.

42 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 35; *De Harles.* Les religions de la Chine (Le Musйon. 1891. Vol. X).

43 *Фан Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 100.

44 Грум-Гржимайло указва, че мнозина китайски императори имат орлов профил и пищна брада. Така е. Мнозина от героите в „Трицарствието" са описани точно така, а един от тях, рижавобрадият Сун Цюан, дори носи прякора „синеокия момък" (Ло Гуанджун) (вж.: Троецарствие. Т. I. М., 1954, с. 369).

45 Вж.: *Зайчиков, В. Т.* Важнейшие географические труды древнего Китая. – В: Известия Академии наук СССР. Серия географическая. 1955, № 3.

46 *Томсон, Дж. О.* История древней географии. М., 1953, 437 – 439.

47 *Пак там,* с. 253. Таункяните са тибетски племена, чергарували в басейна на Яркенддаря (вж.: *Maenchen-Helfen, O.* Psewdohuns. – В: Central Asiatis journal. Vol. I. № 2, 102 – 103; *Tarn, W. W.* The Greeks in Bactria and India. Cambridge, 1950, 84 – 85; *Гумилев, Л. Н.* Терракотовые фигуры обезьян из Хотана. – В: Краткие сообщения Государственного Эрмитажал. Л., 1959, № 16.

48 *Гумилев, Л. Н.* Терракотовые фигуры обезьян из Хотана; вж. също: *Soothil.* China and West. L., 1925; *Yule-Cordier.* Cathay and Way Thither. L., 1915.

49 *Томсон, Дж. О.* История древней географии. М., 1953, с. 427.

50 *Yule-Cordier.* Cathay..., p. 200.

51 *Томсон, Дж. О.* История древней географии. М., 1953, с. 428.

52 *Пак там,* с. 431.

II. ИЗГНАНИЦИ В СТЕПТА

ПРЕДИСТОРИЯТА НА ХУНУ

При изучаването на най-древния период от историята на хуну неочаквано значение придобива въпросът за древното население на Сибир и неговия ареал. Както ще бъде показано по-нататък в изложението, хуну се споменават за пръв път в китайската история в навечерието на 1764 г. пр.Хр. Следващите споменавания за тях са в навечерието на 822 и 304 г. пр.Хр. Почти хиляда и петстотин години хуну остават в дълбока сянка. За да се доближим до осветяването на този период, трябва да се обърнем към археологията на Сибир.

В Южен Сибир археолозите различават две синхронни самостоятелни култури през II хилядолетие пр.Хр.: глазковската на изток и андроновската на запад. „На територията на Прибайкалието живее група от родствени едно на друго племена, които може да са предци на съвременните евенки, евени или юкагири. Културата им... е твърде близка до тази на обитателите на горното течение на Амур и на Северна Манджурия, а също и на Монголия, чак до Великата китайска стена и Ордос. Така че не е изключено цялата тази обширна област да е заселена от родствени едно на друго в културно отношение племена от ловци и риболовци от неолита и ранния бронз... вероятно говорещи на родствени един на друг племенни езици."[1] По-късно с южните части на тези племена, които са носители на глазковската култура, се сблъскват и се смесват някои от предците на хуну[2]. От 1700 до 1200 г. пр.Хр. западната половина на Южен Сибир и Казахстан до Урал е заета от андроновската култура. Носителите ѝ, принадлежащи към бялата раса, завладяват през 18. век пр.Хр. Минусинската котловина и замалко не успяват да се срещнат с глазковците по Енисей[3]. Андроновците са земеделци и уседнали скотовъдци[4], познаващи бронза от металите и в чиито гробове са се запазили многобройни изящно орнаментирани глинени съдове. „Андроновската култура е свързана със запада. „Многократно е отбелязвана голямата прилика на андроновските паметници със секачите от долноволжските, донските и донецките степи."[5] Но нито андроновците, нито глазковците играят главната роля в Южен Сибир през II хилядолетие пр.Хр.

Вече стана дума за динлините, обитаващи „пясъчната страна Шасай", т.е. покрайнините на Гоби[6]. Те населяват Саяно-Алтайското плато, Минусинската котловина и Тува. Видът им „се характеризира със следните признаци: среден ръст, често висок; силно набито телосложение; продълговато лице, бял цвят на кожата с руменина на бузите; светлоруси коси, остър и прав, но често и орлов нос; светли очи"[7]. Тези изводи, изградени на основата на писмени източници, намират потвърждение и в археологията. Саяно-Алтай е родина на атанасиевската култура, датираща приблизително от около 2000 г. пр.Хр. Антропологично атанасиевците са особена раса. Те имат „рязко изпъкнал нос, сравнително ниско лице, надвиснали вежди, широко чело, като всички тези признаци говорят за принадлежността им към европейския клон. От съвременните европейци се различават по значително по-широкото лице. В това отношение приличат на горно-палеолитните черепи на Западна Европа, т.е. на кроманьонския тип, в най-широкия смисъл на този термин"[8].

Наследници на атанасиевците са племената от тагарската култура, доживели до 3. век пр.Хр.[9] Това води до мисълта, че атанасиевците-динлини са пренесли културата си през вековете, въпреки нашествията на чужди племена.

Около 1200 г. андроновската култура е изтласкана от Минусинските степи от карасукската, донесена от преселниците от юг, и по-точно от бреговете на Жълтата река в Северен Китай[10]. За пръв път в Западен Сибир прониква китайският стил. Това не е обикновено заимстване. Заедно с новата култура в старинните гробища се появява и нов расов тип – смес от монголоиди с европеиди, като европеидите са брахицефални, а монголоидите-теснолики и принадлежат към „далекоизточната раса на азиатския клон"[11]. Такава раса се образува в Северен Китай в епохата Яншао. Външно представителите ѝ напомнят съвременните узбеки, които също са продукт на смесване на европеиден и монголоиден компонент. Там те се смесват отново, но за нас е особено важно да отбележим, че „в Южен Сибир вече се е преселил смесен народ. Към теснoликите южни монголоиди е прибавен европеиден брахицефален тип, чийто произход е неясен, както и мястото му в систематиката"[12].

Само се натрапва съпоставянето на този загадъчен

брахицефален европеиден елемент, дошъл от Китай, с ди. Но наличието на европеиден елемент от различни видове в Сибир и Китай дава следното решение на въпроса – ди и динлините са народи от европейския расов клон, но от различни расови типове, т.е. сходни са, но не и идентични[13].

Г. Е. Грум-Гржимайло, който отъждествява ди и динлините, отбелязва: „Дългоглавата раса, населяваща Южен Сибир по време на неолита, едва ли има някаква генетична връзка с племената ди, т. е. с динлините (?), живеещи, както знаем, от незапомнени времена в басейна на Жълтата река. По-скоро в нея може да се види раса, остатъци от която и до ден днешен са се запазили в Далечния изток на Азия [айни – Л. Г.]“[14]. Но китайците смятат именно тази дълглава раса за динлини и наричат Саянските планини „Динлин“[15]. Динлините изчезват от историческата сцена в средата на 2. век пр.Хр., а дилите – степната група на ди – излизат на нея през 4. век. И може да се предположи, че енисейските киргизи са свързани именно с аборигените от Сибир, динлините, а не с дошлите от юга ди. Южният клон на динлините, чергаруващ на юг от Саянските планини, се смесва с предците на хуну и не случайно китайците смятат високите носове за външен отличителен белег на хуну. Когато през 350 г. Ши Мин заповядва да бъдат избити до крак всички хуну, „загиват много китайци с високи носове“[16].

* * *

И така, динлините са този народ, с който се смесват дошлите от юг предци на хуну.

Китайската история е запазила описание на живота на ху, предци на хуну[17], в доисторическия период на съществуването им. То е още по-интересно, защото в това описание ху малко приличат на историческите хуну по социален строй, но са близки с тях по битови черти.

Както изглежда, хуну нямат никакво държавно устройство в древността. Отделните семейства чергаруват по степите със стадата си, състоящи се от коне, едър и дребен рогат добитък и в по-малка степен от камили и магарета.

Чергарският бит съвсем не означава безредно блуждаене по степите. През пролетта номадите се отправят да летуват в планините, където пищната растителност на ал-

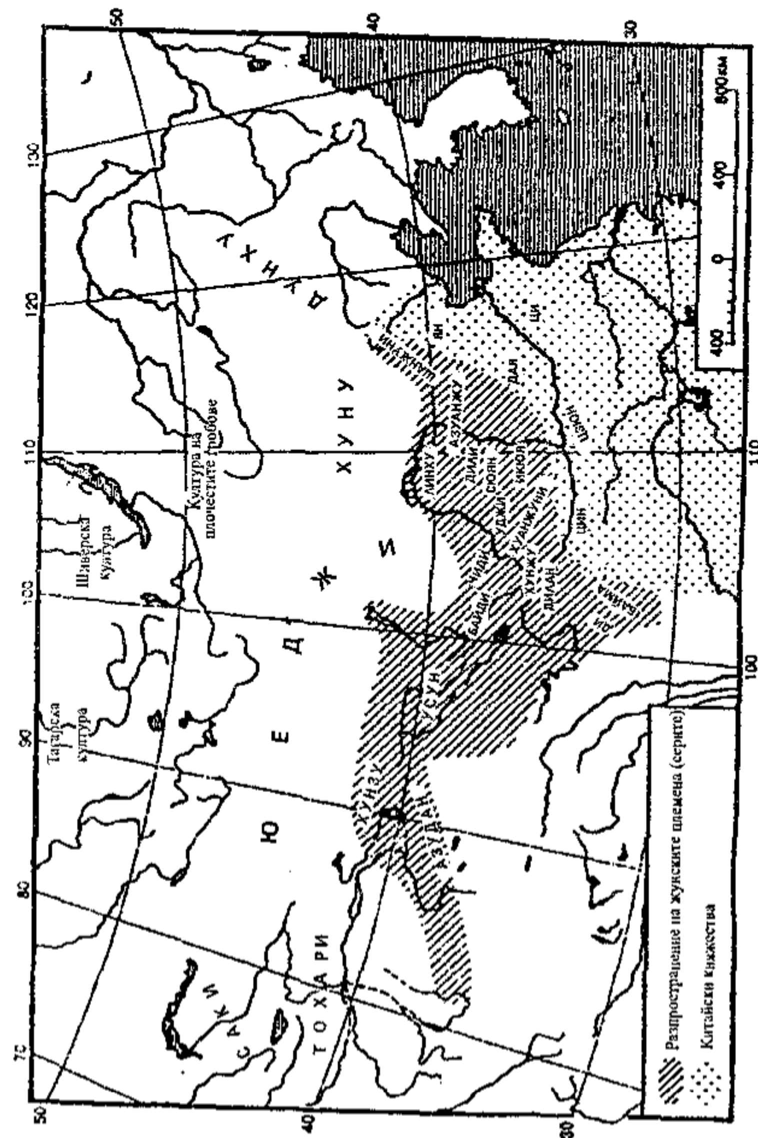
Разпространение на племената в Средна Азия около 7. век пр.Хр.

пийските ливади примамва хора и добитък, а през есента се спускат в равните слабозаснежени степи, в които добитъкът цяла зима си намира паша. Местата за летуване и зимуване са строго разпределени сред чергарите и са собственост на рода или на семейството. Така е и при хуну.

Обаче трябва да се отбележи, че Съма Циен[18] вероятно отнася към дълбоката древност някои черти от хунския бит, които дотолкова са привични за него, че не си представя, че би могло да е иначе. Изглежда, че той преувеличава ролята на чергарското скотовъдство в икономиката на ху, но и цялостното отричане на скотовъдството у степните жители от Вътрешна Монголия през епохата на неолита е неоснователно. Въпросът се състои само в това до каква степен това скотовъдство е било номадско.

Най-важни за охарактеризирането на този период от историята на хуну са следните забележки: „Можещите да владеят лъка до един постъпват в бронираната (?!) конница... всеки се занимава с воински упражнения, за да участва в набези... Силните ядат тлъстото и хубавото; остарелите се хранят с остатъците след тях. Младите и силните са уважавани, остарелите и слабите не са на почит... Обикновено се обръщат един към друг по име; прякори и презимена [фамилии – Л. Г.] нямат"[19].

Всичко това свидетелства за някакво отслабване на родовите връзки и за господство на физическата сила над обичаите и традициите. Особено важно е това, че в епохата на родовообщинния строй източникът отбелязва липса на родови прозвища, докато за по-късната историческа епоха ясно констатира пълно тържество на родовите взаимоотношения (вж. по-нататък). Може да се предположи, че цитираните забележки се отнасят до някакъв период, когато предците на хуну са свързани не толкова по единство на произхода, колкото по единство на историческата съдба.

Но за отслабването на родовите връзки трябва да има причини, още повече че, заедно с указаните явления, виждаме институции и обичаи, които безспорно се отнасят към родовообщинния строй. Например формата на брака не е семейна двойка, а многоженство, при което жените се предават по наследство, заедно с останалото имущество: мащехата – на сина, снахата – на брата, което е характерно

за патриархално-родовия строй. Няма да е правилно това да се разглежда само като принизено положение на жените, защото често тази форма на брак предпазва жената от мизерия в случай на овдовяване, тъй като новият ѝ съпруг е длъжен да ѝ предостави място до огнището си и храна и не може да я зареже на произвола на съдбата. Всичко това показва някакъв прекъснат исторически процес, протичал, може би, още тогава, когато хуну живеят в Китай.

Да сверим изложеното дотук с данните от археологията.

Шведската експедиция от във Вътрешна Монголия (1927 – 1937) открива култура от неолита, при която късният ѝ етап е датиран „по времето около 2000 г., ако не и по-късно"[20]. Тази култура е много по-различна от неолита в Северен Китай, с „който има само частичен контакт"[21].

Изводът е ясен. Неолитната култура принадлежи на онези степни ловни племена, при които бягат от Китай първо разбитите ди, а след това и техните низвергнати победители – поддръжниците на династията Ся. Този извод се потвърждава от това, че „навсякъде се откриват множество инфилтрации на севернокитайската неолитна култура". Опитът за реконструкция на бита на неолитното население води до заключението, че те са ловци, риболовци и събирачи, живеещи в постоянни селища покрай реките и езерата.

И така, древните ху, които приемат в средата си две изгнанически вълни от Китай, съгласно данните от косвени и веществени източници, са твърде примитивен народ, без държавна организация и дори нямащ все още нужда от такава. Заслугата им пред културата се състои само в това, че усвоили чергарското скотовъдство, те успяват да се прехвърлят през пустинята – пясъчното море Гоби, т.е. че откриват Сибир, както съвременниците им, финикийците, научавайки се да плават по море, откриват Европа. И двете открития са важни за съдбините на историята и е трудно да се каже кое от тях е по-значително. Тъй като археологията потвърждава, доколкото е по възможностите ѝ, данните от китайските хроники, то ние трябва с внимание да се отнесем и към онази тяхна част, която, поради самото си естество, не може да намери археологически потвърждения, т.е. към описанието на брачните обичаи и на непочтителното отношение към по-възрастните. Данните от хрониките указват за липса на семейни традиции,

а до това може да доведе само рязко влошаване на условията на живот, когато всичко слабо е обречено на гибел. Бедността, постигнала предците на хуну, е такава, че всичките им сили отиват за поддържането на физическото съществуване и традициите им умират заедно със старците им.

ФОРМИРАНЕТО НА ХУНУ

Не ни е известно нищо за войната между чергарите ху и държавата Шан-Ин. Обаче археологическите материали сочат към тесни връзки между Китай и степния народ през тази епоха. Не е изключено и да отсъстват големи сблъсъци между тях, тъй като, от една страна, „варварите" са още слабо организирани, а от друга – и едните, и другите имат общ враг – нарастващата мощ на княжеството Джоу.

За степните народи, не по-малко отколкото за самия Китай, тържеството на джоуския ван е събитие, определящо историята им. Още преди въстанието княжеството Джоу е защита за Китай от северните племена. Около 1158 г. Вън-ван напада хянюните и „ги подплашва"[22]. Постоянно сражавайки се, Уван покорява северните „варвари", т.е жуните, и, изглежда, толкова притиска степните ху, че те смятат за благоразумно да се отдалечат от китайската граница, а пътят е само един – на север.

Трябва да се отбележи, че хуну от 12. век пр.Хр. твърде много се различават от предците си. Опирайки се на Съма Циен, Дегин смята, че „трябва да датираме създаването на хунското царство около 1200 г. пр.Хр."[23] Тази дата е приета и от Корде[24]. През това време хуну живеят в степите от Хъбей до езерото Баркул и вече извършват набези срещу Китай. Описанието на бита и организацията им показва значителен прогрес. „Те нямат къщи и не обработват земята, а живеят в шатри… Те уважават по-възрастните и в определено време през годината се събират, за да сложат ред в делата си."[25] Поради това въобще не е чудно, че, преминали през пустинята, те получават превес над раздробените носители на глазковската и андроновската култура.

ОТКРИВАНЕТО НА СИБИР

Втората дата от хунската предистория, установена приблизително от археолозите, е около 1200 г. пр.Хр. Около тази

дата, както вече бе отбелязано, се извършва първият преход на южните номади през пустинята Гоби. От този момент пустинята става проходима и хуну усвояват и двата ѝ края[26].

Преди всичко възниква въпросът – защо именно през този период преходът през „пясъчното море" се оказва възможен. Изглежда, че хунското чергарско скотовъдство се е развило вече дотолкова, че, търсейки пасища, хуну тръгват на север, като същото това скотовъдно стопанство им осигурява достатъчно теглителна сила. Скална рисунка е съхранила „кораба", с който предците на хуну са преминали през „пясъчното море". Това е покрита шейна с колела, в която са впрегнати волове, защото е твърде тежка и тромава за коне[27]. Изложеното предположение може и да е вярно, но не е достатъчно. Не трябва да се загърбват промените в климата на границата на II хилядолетие пр.Хр. и свързаните с тях изменения на ландшафта. Възможно е именно през това време да започва процесът на застудяване и известно овлажняване на климата, завършил към средата на I хилядолетие пр.Хр. Сухият ксеротермичен период започва да се заменя с влажен субатлантически и съответно би трябвало да се стеснят границите на пустинята Гоби. През този период би трябвало да се увеличи и броят на езерата, проточващи се верижно от долното Поволжие, през Казахстан и Монголия, до Хинган (сухостта на климата и езерността са взаимосвързани географски явления)[28]. Заедно с това „море в тайгата" започва и настъпление на юг. Лесостепите се превръщат в непроходими гъсталаци и това разстройва икономическата база на обитателите на Сибир. Ситуацията се променя в полза на южните чергари, които съумяват да се възползват от нея. Писмените източници не пазят следи от хилядолетната борба за степта, но към 3. век пр.Хр. хуну вече са господари на всичките степни пространства от пустинята Гоби до сибирската тайга. Редом с дървената колиба по бреговете на Енисей и Абакан се появява кръглата юрта на чергарина. Заедно с културното, се извършва и расово смесване – през тази епоха, наречена карсукска, в погребенията започва да се появяват монголоидният, тесволик севернокитайски тип[29], и европеидният брахицефален тип, който е с южен произход.

Но ако хуну влияят на аборигените от Южен Сибир, то

последните влияят не в по-малка степен на тях. „Животът на неолитните риболовци в края на каменния и в началото на бронзовия век по Ангара и горното течение на Лена съвсем не е толкова мирен и идиличен, както е изобразяван преди... Както е известно, постоянните междуродови и междуплеменни войни са обичайни в условията на родов бит."[30] „Цел на войните е придобиването на роби, за да се избавят, както и жените си, от тежките домакински грижи и за спечелване на „богатство". Обаче „богатство" съвсем не в смисъла, който ние влагаме в това понятие. Тези „ценности" фактически нямат никакво значение в ежедневния живот. Те са предмети за гордост на притежателя им, но лежат в хамбарите като мъртво съкровище... Това са обработени парчета нефрит, морски раковини, седеф и други подобни неща, радващи с блясъка си очите, но непринасящи реална полза."[31] Културните връзки на древните обитатели на Прибайкалието се проточват към Южна Манджурия и Североизточен Китай[32]. Тук се забелязва обмен преди всичко на украшения от нефрит (дискове, пръстени, полудискове), гердани, морски раковини и което е особено важно, метални суровини. На базата на нови археологични данни може да се заключи, че през II хилядолетие пр.Хр. съществува самостоятелен културен комплекс на територия от Ангара до Усури. Събраните от А. П. Окладников археологични материали, характеризиращи живота на прибайкалските племена през II хилядолетие и в началото на I хилядолетие пр.Хр., представят картина на патриархално-родов строй със съществуване на робство, като робите, добивани чрез плен и закупуване, се използват за трудоемки и неприятни работи, а също и за кървави жертвоприношения[33]. Ако се съди по горепоказаното описание, хуну са по-примитивни от аборигените в Халха и следователно би трябвало да възприемат много от културата на последните. И наистина, през 3. век пр.Хр. при хуну наблюдаваме патриархално-родов строй и битово робство, подобно на това, което Окладников предполага за племената от глазковската култура.

Макар че историята на хуну от *1200 до 214 г. пр.Хр.* (с малки изключения) не е осветена от писмени източници, но за 1000 години би трябвало да се случат доста събития, и ние нямаме право да пропуснем този период, без да кажем

нито дума за него. Наистина това ще са само предположения и съображения, основани на аналогии, но те могат да хвърлят известна светлина, ако не върху историята, то върху етнографията на хуну.

Археологичните изследвания установяват, че през бронзовия век в целия Южен Сибир съществува обичай жената или наложницата да се погребва в гроба на мъжа ѝ[34]. Но освен това са намерени и принесени в жертва мъже[35]. Това може да се прецени като обичая „туом" – много древен обред за призоваване духа на войната посредством проливане на кръв. Този обичай битува у долноленските племена и спомените за него се пазят и до днес[36].

Обаче съществуват и по-близки аналогии. Киданите имат обичай, при който по време на война и по пътя към вражеската страна принасят на духовете на предците някой престъпник като „изкупителна жертва", когото разстрелват с „хиляда стрели". Точно така и след края на те принасят в жертва на духовете един от враговете се, този път като „благодарствена жертва"[37]. Аналогичен обичай е регистриран през 2. век пр.Хр. и у хуну[38]. Тук връзката е несъмнена, тъй като киданите са, както изглежда, югоизточен клон на носителите на глазковската култура, а от 1200 г. пр.Хр. хуну поддържат тесни връзки с глазковците, докато долноленските племена, принадлежащи към циркумполярните култури, са отделени от южното Прибайкалие от „морето на тайгата" и връзката на хуну с тях е проблематична.

Така, може да се каже, че жертвите се принасят не на бога на войната Илбис[39], а на духовете на предците, които, очевидно, са много кръвожадни.

Особено важен е следващият извод на А. П. Окладников, а именно, че в глазковското време се „появява нов погребален обред, обусловен от идеята за съществуването на подземен свят, към който води реката на мъртвите, и заменя старата обредност, имаща в основата си други представи за съдбата на покойниците в задгробния свят"[40].

Тази смяна на светогледа се съпоставя с прехода от матриархат към патриархалния родов строй. Тя променя радикално цялото разбиране за живота и преди всичко се отразява в култа към предците: „Според възгледите на онова време, завръщането на мъртвите носи нещастия и беди

на живите, докато преди е смятано за неизбежно и желано звено от кръговрата на живота и смъртта"[41]. От тази гледна точка стават ясни „изкупителните" и „благодарствените" жертви пред духовете на предците като отплата за ненамесата им в земните дела.

Във връзка с този светоглед възниква дуалистичната система: небе – баща – добро и земя – майка – смърт, откъдето произтича соларният култ, изразяващ се в изработването на дискове и пръстени от бял нефрит. А. П. Окладников предполага, че култът към слънцето в Прибайкалието заменя значително по-рано култа към звяра.

Най-сетне, последното интересно наблюдение и извод на А. П. Окладников е интерпретацията на две погребения от глазковското време като шамански[42]. Обаче трябва да се признае, че шаманизмът, т.е. близкото, дори сексуално общуване с духовете съвсем не съответства на описания по-горе светоглед. И ако се признае, че описаните погребения наистина са шамански, то по-правилно е да се направи изводът, че те са с по-късен произход, т. е. трябва да се датират след 1200 г. пр.Хр. и да се направи съпоставка с южния шаманизъм, вече съществуващ в Китай и идващ в Сибир вероятно, заедно с хуну. Това предположение не противоречи нито на общата концепция на А. П. Окладников, нито на събрания от него материал, защото той самият съпоставя костните лъжици от погребението, открито около село Аносово, с бронзовите лъжици от Ордос[43]. Предположението, че шаманизмът в Сибир възниква самостоятелно и на базата на развитието на по-древни вярвания, не само не е доказано, но както изглежда, и не може да се докаже, а дори, обратното, културните връзки между Сибир и Далечния изток се проследяват чак до бронзовия век.

Описанието на културата и обществения строй на риболовските племена от Прибайкалието има за нашата тема второстепенно, но съществено значение. Хиляди години хуну възприемат и преработват тази култура и самостоятелният облик на хунската култура дотолкова се различава от китайския и дори му е противоположен, е следствие от този факт. Срещаме почти всички отбелязани обреди с някои изменения в държавата Хуну през 2. век пр.Хр. Поради това изследванията и изводите на А. П. Окладников придобиват особена ценност и изясняват втория източник на онова творческо своеобразие, което намира въплъщението си в създаването на държавата Хуну и на номадската култура.

ПРИДВИЖВАНЕТО НА ХУНУ НА СЕВЕР

А. П. Окладников отделя в отделен етап шиверската култура, възникнала от съприкосновението на древните хуну с древните тунгуси. Тя се отличава от предшестващия я глазковски етап с бурно развитие на металообработването и появата на „удивителна близост с особеностите на примитивните топори на келтите и на архаичния Китай от инската (или шанската) династия"[44]. Остриетата на копията също повтарят инските, а кинжалите и ножовете принадлежат към архаичните варианти на карасукските плоски кинжали.

Отчитайки проследения от нас ход на събитията, можем с увереност да датираме тази култура към началото на I хилядолетие пр.Хр. Нали хуну са врагове на Джоу и следователно приятели на Шан-Ин[45]. Изтласкани от Китай от Уван в самия край на 12. век, те пренасят заимстваните от китайците навици и форми в Сибир, така че вещите от Сибир, сходни с анянските, трябва да се датират в епохата, непосредствено следваща гибелта на царството Шан-Ин. Но това не трябва да се разпространява и върху областта на идеологията, тъй като разликата в бита и стопанското устройство у чергарите и у китайците изключва пряко заимстване.

И така, ние сме в пълното си право да констатираме, че шиверският етап на прибайкалската и на карасукската култура са не само едновременни, но и възникват по една и съща причина. Обаче съдбата им е различна.

Превалилият Саяните западен отряд от хуну се оказва обкръжен от войнствените динлини и изолиран от основната маса на своите съплеменници. Както и да протича борбата, побеждават динлините[46].

Тагарската култура мощно покрива карасукската и местната традиция възтържествува над приходящата. Според най-новите измервания, карасукските черепи напомнят най-вече черепите на узбеките и на таджиките (съобщено от В. П. Алексеев). А това означава, че както и в Средна Азия монголоидният компонент е погълнат от европеидния.

Карасукската култура е разпространена значително повече, отколкото антропологичния тип на носителите ѝ[47]. Тя широко си взаимодейства с предшестващата я андроновска култура и оставя следи в следващата я – тагарската. Това позволява да се допусне, че пристигналите от юг пришълци бързо установяват мирни отношения с аборигените и оплодотворявайки ги със своята култура, се разтварят в масата им.

Не така е на изток. Близките по кръв с хуну и по-малко организирани прибайкалски племена им се подчиняват и към 3. век пр.Хр. цялата Централна Монголия и степното Забайкалие представляват основната територия на хуну. Борбата за степните простори отнема, както е видно, около 300 години. И през цялото това време в Китай не се чува нищо за хуну. През тези 300 години се сформира нов народ, който се смесва с аборигените и усъвършенства културата си (например, обработването на бронза). А през това време в Китай династията Джоу се разлага и западa. Но освен китайците хуну имат и много други съседи.

СЪСЕДИТЕ НА ДРЕВНИТЕ ХУНУ

Жуните заемат твърде еднородна и монолитна откъм ландшафт територия. На северозапад те населяват оазиса Хами[48], където граничат с индоевропейските чешисци, обитаващи Турфан. На югозапад владеят бреговете на езерото Лобнор и Черчендаря, стигайки до Хотан и планините Алтънтаг, където чергаруват тибетците – жокян (или еркян). На жуните принадлежи и платото Цайдам, а родствените им племена ди живеят в северен Съчуан. Но основната маса жунски племена е групирана в Северен Китай. В провинция Хъбей живеят племената бъйжун (те са шанжун), дзяши (клон на племето чиди), сянлюй, фъй и гу (клон на племето байди) и учжун. Общото им название е бъйди. На запад обитават племена, получили общото наименование жунди. Те живеят сред китайското население, без да се смесват с него, в провинциите: Шънси – дажуни, лижуни, цюанжуни; в Гансу – сяожуни; в Хънан и Шанси – маожуни, байди, чиди, цяндзюжуни, луши, люсюй и дочън[49]. Към жунското племе принадлежат и чергарските племена лъуфан и баян. Лъуфан първоначално обитават Шанси (в

областта на днешния Тайюан)[50], но след това ги намираме в Ордос. Изглежда именно тях има предвид Птоломей, когато разказва за народа на серите, живеещи в съседство със сините – китайците.

Най-източното от жунските племена – шанжуните, живее в южен Хинган, в съседство с дунху и хуну. Местопребиваването на хуну през древността е точно определено в „Шуцзин", Гл. 97[51]. На юг хунските земи опират до феодите Ян и Джао, на изток стигат до земите на северните и, а на запад – до шестте жунски племена, т.е. древните граници на разпространение на хуну съвпадат със съвременните граници на Вътрешна Монголия, без Барга. Впоследствие те се свиват, тъй като степите на изток от Хинган биват заселени от дунху, по-точно от хорите, народ от монголската раса. Необходимо е да се отбележи, че севернокитайският тип се различава твърде много от монголския. Китайците са теснолики, слаби и стройни, а монголите са широкоскули, ниски и набити. В степта наблюдаваме и двата типа, като китайците наричат чистите монголи дунху, т.е. източни ху, а сред ху-хуну преобладава китайският теснолицев тип с примеси на динлински черти, например високи носове[52]. Разбира се, че хуну и дунху-хорите се смесват в продължение на векове и това смесване определя в значителна степен характера на хуну, съчетаващ динлинската неукротимост с китайската любов към реда и монголската издръжливост.

На север от хуну живеят динлините. Те населяват двата склона на Саянския хребет от Енисей до Селенга. По Енисей се разполагат киргизите (на китайски – „цигу") народ, възникнал от смесването на динлините с неизвестното племе хянхун, а на запад от тях, по северния склон на Алтай, живеят кипчаците (на китайски – „кюеше"), външно приличащи на динлините и може би родствени им.

Като се започне от 5. век пр.Хр., в китайските хроники се появяват споменавания за юеджи, чергарски народ, живеещ в Хеси, т.е. в степите на запад от Ордос. Територията им се определя „от Дунхуан на север и от Великата стена при Ордос до Хами на северозапад"[53]. Обаче тази територия не може да е родината на многобройния юеджийски народ, тъй като през тази епоха китайската география разполага там усуните и чиди-уйгурите. До 5. век китайците не спо-

менават юеджите, което не би могло да бъде, ако те заемат толкова близка до Китай област. От това следва, че юеджи завладяват Хеси през 5. век пр.Хр., като вече имат напълно усвоена база за настъплението. Тази база може да е само Джунгария, защото Централна Монголия е вече заета от хуну, а западната – от кипчаците и хянхуните[54].

Да преминем към последния и най-загадъчен светлокос народ – северните бома. Бома населяват северните склонове на Саяно-Алтай[55]. За тях е известно следното: „Те водят чергарски начин на живот; предпочитат да се заселват в планините, обрасли с иглолистни гори; пасат коне; всичките им коне са шарени, откъдето е и наименованието на страната – Бома (петнист кон).

На север земите им се простират до морето. Водят чести войни с хагасите, с които много си приличат, но езиците им са различни и не се разбират помежду си. Къщите им са от дърво. За покрив на дървените конструкции използват дървесна кора. Делят се на малобройни кланове и нямат общ началник“[56]. В превода на Н. Я. Бичурин откриваме някои разлики – например цветът на конете е светлокестеняв, с черна грива и опашка, бома не ги яздят, а ги използват само за млякото и войнството на бома наброява 30 000 души[57].

И така, съгласно сибирските мащаби, това е един многоброен народ. За щастие имаме оригиналните му наименования на китайски: бице-бике и олоджe[58]. Оттук става ясно, че бома е просто прякор и съпоставянето на сибирските бома с ханасуйските е необосновано, още повече, че се пишат с различни йероглифи[59]. Етнонимите им съвпадат с бикините, древното племе, споменато от Рашид ал Дин, и алакчините, за които Абулгази пише, че „всичките им коне са шарени, а огнищата – златни“. Той посочва, че страната Алакчин е на Ангара[60]. По този начин не можем да причислим бома нито към дилите, нито към динлините.

За локализирането на алакчините ще се обърнем към антропологията на Прибайкалието. Така в неолитната епоха, вероятно много проточила се, са налице три типа:
1) ескимоиден – по средното течение на Ангара, където няма европеидни примеси; 2) палеосибирски – по горното течение на Ангара и по Лена и 3) европеиден, просмукал се от Саяно-Алтай и смесил се с аборигените. Областта на

разпространението на този тип в Прибайкалието е ограничен от южните му райони, стигащи до степните островчета или тези с черноземна почва, които се проточват като верига от Минусинския край до Канската степ, приблизително покрай линията на днешната железница[61]. Сходна картина наблюдаваме и в Красноярския край[62].

И така, наличието на северните бома, по-точно – на алакчините и бикините, се потвърждава. Етническото им различие с динлините при наличието на расово сходство не трябва нито да ни учудва, нито да ни поразява. Разпространението им вероятно е много голямо – от Алтай до Байкал – като са разпръснати на групи, както мнозина други сибирски племена.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Окладников, А. П.* Неолит и бронзовый век Прибайкалья. Ч. III. М.; Л., 1955, с. 8.
[2] *Пак там*, 9 – 10.
[3] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951.
[4] *Грязнов, М. П.* Памятники карасукского этапа в Центральном Казахстане. – В: Советская археология. 1952. Т. XVI.
[5] *Киселев, С. В.* Древняя история..., с. 100.
[6] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 11.
[7] *Пак там*, 34 – 35.
[8] *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, с. 83.
[9] *Киселев, С. В.* Древняя история..., с. 301; *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, с. 128.
[10] *Киселев, С. В.* Древняя история..., 114 – 116.
[11] *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, с. 83.
[12] *Пак там.*
[13] *Гумилев, Л. Н.* Динлинская проблема. – В: ИВГО. 1959, № 1.
[14] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 43.
[15] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 107.
[16] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 15.
[17] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. I, с. 40.
[18] Вж. бележка 2 под линия към Увода.
[19] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений ... Т. I, с. 40.
[20] *Окладников, А. П.* Новые данные по древнейшей истории внутренней Монголии. – В: ВДИ. 1951, № 4, с. 173.
[21] *Пак там*, с. 172.
[22] *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, p. 91.
[23] *Deguigner, Y.* Histoire des Huns, des Turcsq des Mogols et des autres Tartares occidentaux avant et depuis, J.C.jusqu'a present. Vol. I. P., 1758, p. 216.
[24] *Cordier, H.* Histoire gйnйrale de la Chine. Vol. I. P., 1920, p. 205.

[25] Цит. по кн.: *Cordier, H.* Histoire gйnйrale de la Chine. Vol. 1. P., 1920, p. 205.
[26] Вж.: *Киселев, С. В.* Древняя история…, с. 147.
[27] *Пак там*, с. 161.
[28] *Мурзаев*, Э. Северо-восточный Китай. М., 1955, с. 83, 113.
[29] *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, с. 83.
[30] *Окладников, А. П.* Неолит…, с. 261.
[31] *Пак там*, с. 244, 247.
[32] *Пак там*, Глава IV.
[33] *Пак там*, с. 231 и сл.
[34] *Окладников, А. П.* Неолит…, с. 233, 237; *Киселев, С. В.* Древняя история…, с. 24, 113; *Сальников, К. В.* Древнейшие памятники истории Урала. Свердловск, 1952, с. 68, 69.
[35] *Окладников, А. П.* Неолит…, с. 259.
[36] *Окладников, А. П.* Исторические рассказы и легенды нижней Лены (Сборник МАЭ. 1949. № 11), с. 82, рассказ 9.
[37] *Plath, J. H.* Geschichte des ustlichen Asiens. Gцttingen, 1830. s. 105; ср.: *Окладников, А. П.* Неолит…, с. 261.
[38] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений … Т. I, с. 76.
[39] *Окладников, А. П.* Неолит…, с. 259.
[40] *Пак там*, с. 328.
[41] *Пак там*, с. 334.
[42] *Пак там*, с. 339 и сл.
[43] *Пак там*, с. 347.
[44] *Окладников, А. П.* Шиверский культурно-исторический этап (рукопись).
[45] Доста забележително е, че хуну запазват традициите на шанското изкуство до 5. век сл.Хр. и ги пренасят в Западна Европа. На Каталаунското поле е намерена дръжка от бронзов жертвен съд с хунски произход. Аналогични находки са направени в Унгария, Силезия, в юга на Русия, в Горен Алтай край Телецкото езеро, в Монголия и Ордос. Датирани са към епохата на Старшата династия Хан, 3 – 1. век пр.Хр., но стилът им прилича на този на епохата Шан-Ин, когато подобни съдове се наричат „ю" [вж.: *Takбts, Z.* Catalaunischen Hunnenfund und sein ostasiatischen Verbindungen. – В: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. T. V. Budapest, 1955, 143 – 173.]
[46] *Артамонов, М. И.* К вопросу о происхождении скифов. – В: ВДИ. 1950, № 2, с. 46
[47] *Грязнов, М. П.* История древних племен верхней Оби. – В: МИА. Т. 48. 1956, 38 – 41.
[48] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений … Т. III, с. 57.
[49] *Фань, Вэнь-лань.* Древняя история Китая…, 137 – 138.
[50] *Chavannes, Ed.* Les memoires historiques de Sse-ma Ts'ien. P., 1899, p. 71, 89.
[51] Вж.: *Бернштам, А. Н.* Очерк истории гуннов. Л., 1951, с. 219.
[52] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 15.
[53] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений … Т. III., с. 57.
[54] За историята на въпроса вж.: *Грумм-Гржимайло Г. Е.* Западная Монголия…, 91–94. Територията, на която живеят юеджите, е възстановена на базата на съпоставянето по следния начин: В предшестващата хунското завладяване на степна Азия епоха с Алтай граничат две държави: Кангюй на запад и Юеджи на изток. Въпреки мнението на С. П. Толстов, Кангюй се намира в Източен Казахстан и има твърде малко данни, че степните хора живеят и в планинските долини на Алтай. Според китайските сведения областта на юеджи лежи между Алашан и Хами, но плодородната южна част на тази територия е заета от усуните, покорени от юеджите около 4. век пр.Хр. Опитите да се възприемат буквално китайските сведения, т.е. да се поместят два многобройни народа върху една пустинна територия не дава резултат. Трябва да се допусне, че тази област е завоювана от юеджите от запад, а тъй като областта на оазисите е населена от тохарите, а територията на Монголия – от хуну, то остана само Джунгария, опираща до Алтай и Тяншан. Оттам юеджите са изтласкани през 165 г. пр.Хр. За отъждествяването на пазирикците с юеджите говорят следните данни:
1) Китайските изделия, например огледалото от княжеството Цин, са тясно свързани с юеджите.
2) Юеджите си бръснат главите, а останките, намерени в Пазирик, свидстелстват за същото.
3) Изрязаните характерни профили върху пазирикските изображения, явяващи се естетичен канон, съвпадат с профилите върху кушанските монети.
4) Предполагаемата датировка от 5 – 3. век пр.Хр. съвпада с разцвета на юеджите, докато Кангюй съществува още 500 години, като няма връзка с Китай през цинското време, и цинското огледало и другите изделия могат да попаднат в Алтай все пак само чрез юеджите.
5) Множество големи каменни могили от пазирикски тип са разположени в източните райони, свързани с ландшафта си с Монголия и Джунгария, а не с Карагандската степ и не с Барабая. Сходството на пазирикските вещи със скитските се обяснява просто с това, че тези два народа имат връзка и обменят културни ценности, при което посредници са родствените на скитите алани.
Литературата за юеджите е огромна. От новите работи вж.: *Pelliot, P.* Les coutchenes et les tokhariens. – В: Journal asiatique. 1934; *Haloun G. Zur* Ье-tsi Frage. – В: Zeitschrift der Deutschen Morgenlдndischen Gesellschaft. 1937; *Умняков, И. И.* Тохарская проблема. – В: ВДИ. 1940. С. П. Толстов съпоставя юеджите с масагетите, като се опира на звученето на имената в предположителната реконструкция (вж.: Древний Хорезм. М., 1948). Тази хипотеза обаче не се приема от всички учени.
[55] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 51, 59.
[56] *Chavannes, Ed.* Documents sur les Tou-kiue (turos) occidentaux. – В: Сборник трудов Орхонской экспедиции. Т. VI. СПб., 1903, с. 29, заб. 4.
[57] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений … Т. I, с 350.
[58] *Пак там.*
[59] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 13.
[60] *Пак там*, 353 – 354.
[61] *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, 58 – 61.
[62] *Пак там*, с. 62.

III. ПО БРЕГОВЕТЕ НА „ПЯСЪЧНОТО МОРЕ“

ПЪРВОТО НАХЛУВАНЕ НА ХУНУ В КИТАЙ

Свършва 9. век. Джоуските вани в Китай вече губят мощта си и ван Сюан започва да се опасява от недоволството на своите поданици, които са склонни към метеж.

По това време за пръв път се появяват пред света хуну, които китайската поезия охарактеризира като „небесни горделивци“, а грубата проза – като „зли неволници“.

Първото поетично известие за хуну, които вече са се обновили и сформирали и поради това са страшни, се отнася до 822 г. пр.Хр. В една от одите на „Книга на песните“ се описва нахлуването на хуну[1] в Китай:

През шестия месец[2] настъпи объркване!
Бойните колесници са готови
като във всяка са впрегнати четири стройни коня
и са оборудвани, както обикновено се прави това.
Хуну яростно нахлуха,
поради което бяхме длъжни спешно да настъпим.
За да освободим столицата,
царят[3] заповяда да тръгнем на поход.
Победихме хуну,
като проявихме голяма храброст...
Хуну си направиха лошо сметката,
като завзеха Цяо и Ху,
превзеха Хао и Фън[4],
стигайки до северната част на река Цзин.
Знамената ни, украсени с изображения на птици,
развяваха своите бели дипли.
Десет бойни колесници се носеха напред...
Победихме хуну.
Това е пример за десетте хиляди [т. е. много] страни[5].

Данните са твърде оскъдни, за да се оцени походът на хуну по достойнство. Не е съвсем ясно дали това е просто успешен грабителски набег или сериозна война, организирана за заграбване на територии. По-вероятно е първото, но и в този случай, изглежда, действат многобройни и добре организирани маси от хора. За отблъскването на противника е необходима мобилизация и войната е тежка.

Още по-странно е, че след това хуну отново не се споменават в продължение на около 500 години. Изглежда, че са изтласкани на север от жуните[6].

БОРБАТА НА ЖУНИТЕ И КИТАЙЦИТЕ

Властта на джоуските вани се крепи „на върха на копието“. Тази ситуация не може да продължава до безкрай. През 842 г. пр.Хр. населението на столицата въстава срещу Ливан и щурмува двореца му. Ливан бяга. Властта попада в ръцете на сановниците Чжъогун и Чжаогун, които изпълват исканията на въстаналия народ. Епохата на регентството им (842 – 827) получава характерното название „Всеобщото съгласие“ (Хунхъ). Това е цената за спасяването на династията, но мощта ѝ се възстановява, въпреки успешното отблъсване на хуну и победоносната война с царство Сюй в югоизточната част на Китай.

Докато феодите и алодите в Китай са многобройни, то броят на ваните е много малък. Поради това ванът (царят) има безспорно преимущество пред който и да е от князете си. Но когато владенията се окрупняват, пропорционално нараства и силата на отделни князе и на ваните им се налага да се съобразяват с тях. Това обаче не винаги е така, защото личните интереси и страстите често се намесват в политическите сметки и ги преобръщат наопаки. Така например ван Ю се влюбва в красавицата Баоси и започва да пренебрегва законната си съпруга, която е дъщеря на княз Шън. Последният се застъпва за оскърбената си дъщеря и възниква конфликт между феодалите, защото обиденият велможа моли за помощ съседните „варварски“ племена. Така започва контранастъплението на жуните и на ди. През 771 г. хуанжуните се намесват във феодалната война и нахлуват в Китай. Ван Ю загива в битка и хуанжуните се разполагат върху китайските земи. Те заемат областта между реките Хин и Уей „и продължават да стесняват Средната Държава“[7]. Неуспелият да отблъсне напиращия враг ван Пин от

рода Джоу се оттегля на изток, в Лоян, но княз Сян успява да спре хуанжуните през 770 г. пр.Хр. Оттогава започва на практика разпадането на княжеството Джоу.

Малко по-късно се активизират шанжуните от изток. През 706 г. те се промъкват през княжеството Ян и княжеството Ци и разбиват княз Ци пред стените на столицата му. Едва след 44 години гун* Хуан, княз на феода Ци, ги прогонва от пределите на Китай[8]. Обаче, както и преди, разприте пречат на китайците да обединят силите си и през 644 г. жуните разоряват феода Цзин, чийто княз е ръководител на имперския съюз. През 642 г. те пристигат на помощ на своя бивш враг – метежния княз на феода Ци и извършват опустошителен набег срещу феода Усй.

Но жуните постигат най-големи успехи през 636 г. пр.Хр. Поради политически съображения великият княз ван Сян се жени за една княгиня на жуните. Обаче младата княгиня става участница в заговора срещу него на една от придворните клики. Те довеждат своите съплеменници, а нейните приятели им отварят портите на столицата и на великия княз му се налага да бяга. Жуните грабят четири години беззащитния Китай, докато гун Уън, княз на феода Цзин, се домогва до съгласието на имперския сейм да му бъдат връчени пълномощията за изгонване на жуните и възстановяването на реда. Едва през 632 г. той ги изгонва от столицата и екзекутира изменника и узурпатора – княза на феода Дай. Тогава цинският гун Му (659 – 621) унищожава 12 владения на жуните на запад и връща на Китай областта Джоу.

Обаче жуните не са разбити и борбата продължава до 569 г., когато сключват мир с феода Цзин[9]. През 5. век превесът клони на страната на китайците. Ван Джао, княз на феода Цзин, завоюва царството на икюйските жуни в Шънси и източен Гансу. Ву Лин, княз на Джао, покорява в Ордос лъуфан и линху, а Цин Кай, пълководец от княжество Ян, „с внезапно нападение разгромява Дунху"[10].

Самите китайци убедително показват по какъв начин печелят окончателната победа. Жуните заемат огромна територия и се делят на множество големи и малки племена.

* Гун – княз; древнокитайски вожд. – Б. пр.

„Всичките тези поколения обитават разпръснато планинските долини, имат свои господари и старейшини, често се събират в многобройни родове, но не могат да се обединят"[11]. Докато в самия Китай цари феодална раздробеност, жуните имат частични успехи, но щом само владенията се окрупняват и князете стават царе, централизираната сила побеждава храбрите жуни. Каменните замъци се оказват по-надеждни убежища, отколкото планинските клисури. Икюйските жуни като че ли се опитват да подражават на китайците и построяват редица крепости. Но китайците вече притежават обсадна техника и с лекота превземат замъците им. Освен това не ни е известно какви са отношенията между жуните и хуну. Едва ли са приятелски. Ако е така, то положението на жуните трябва да е било трагично, защото, притиснати между Китай и Великата стена, те нямат тил, а планинските долини, в които се опитват да се скрият от настъпващия враг, се оказват капани без изход – не убежища, а лобно място.

В резултат на петвековната борба жуните са разделени на две части – основната е отблъсната на запад, към планинското езеро Кукунор, а останалата – на изток, в планините Хинган, където се разтварят сред източните ху[12], като затаяват омразата си към китайците. В резултат на това през 3. век пр.Хр. се образува племенният съюз дунху, господстващ в източната част на Великата стена. През това време отново се оживяват и се връщат към активен исторически живот народите от западната част на Степта.

През 250 г. пр.Хр. оглавилите иранското освободително движение партяни изгонват завоювалите Мидия македони, а родствените им сармати завоюват Скития, т.е. причерноморските степи[13].

В средата на 3. век пр.Хр. степните народи сякаш са задвижени от някакъв мощен тласък.

КУЛТУРАТА НА ПЛОЧЕСТИТЕ ГРОБОВЕ

Докато китайци и жуни се унищожават взаимно в убийствена война, в степите на Централна Монголия и южното Забайкалие се образува оригинална култура, имаща голямо бъдеще. Това е така наречената култура на плочестите гробове, която по същество е ранен етап на самостоятелната хунска култура. Тя е изследвана от Г. И. Боровка[14]

и Г. П. Сосновски[15], но окончателно е описана от А. П. Окладников[16]. Тези гробове се проточват като верига от юг на север и съдържат великолепни изделия от бронз. Пропускам описанието им, защото то се съдържа в трудовете на посочените автори и като се опирам на характеристиката на културата на плочестите гробове, направена от А. П. Окладников, ще се опитам да интерпретирам.

Съдейки по дошлите до нас материали, основното занятие на хората, оставили ни плочестите гробове, е скотовъдството, като те са владеели до съвършенство и техниката на леярството. В гробовете са открити шарени раковини от Индийския океан, бели цилиндрични гердани от пирофилит и фрагменти от трикраки съдове с китайска форма. Това говори за широта на културните връзки, простиращи се от Китай до Алтай и от Минусинската котловина до Средна Азия. Все още обаче не се забелязват следи от класово разслоение, защото „разположението на могилите говори за здравината на общиннородовите връзки"[17]. Това не означава, че няма богати или бедни семейства, но и едните, и другите са в рамките на патриархалния род, който е аристократичен строй. Заслужилите воини, старейшините и вождовете образуват върхушката му и гробовете им трябва да се различават от тези на обикновените им съплеменници. Това се прави посредством „еленовите камъни", т. е. плочи, украсени с изображения на елени, слънчев диск и оръжия. За изготвянето им е необходим толкова много труд, че той е непосилен само за семейството на покойника. Очевидно е, че това е обществено дело[18]. През цялото I хилядолетие пр.Хр. антропологичният тип не се изменя – именно през тази епоха се образува и се налага характерният палеосибирски тип, справедливо приписван на хуну[19].

По какво се различават културата на плочестите гробове[20] и непосредствено следващата я хунска култура? Първо, хуну широко използват желязо, което в плочестите гробове се среща рядко. Този факт има много просто обяснение. Първоначално степните хора получават желязото от тибетците-кяни[21] от юг. Те се срещат с тях около 205 г. пр.Хр.[22] и едва тогава желязото потича като широк поток към степта. Второ, при хуну откриваме царски гробове. И това е съвсем разбираемо, защото едва през 209 г. пр.Хр. се

извършва консолидацията на родовете и е установена твърда централна власт, като дотогава хуну са просто родова конфедерация. Следователно появата на царски гробове не е нищо друго освен етап от историята на един народ. Всички останали черти съвпадат и следователно гореуказаната характеристика се отнася към раннохунското общество и по-точно – към възникването му през 9 – 4. век пр.Хр. През 4. век хуну се засилват дотолкова, че преминават обратно на юг от Гоби[23] и току-що удържалите победа над бъйди китайци са принудени да се защитават от нов враг, като отчитат особената му стратегия и необикновената му тактика. Паметници на този сблъсък са Великата китайска стена и плочестите гробове във Вътрешна Монголия[24].

ЗА ЕЗИКА НА ХУНУ

На въпроса за езика, на който са говорели хуну, е посветена значителна литература, която днес до голяма степен е изгубила значението си[25]. Сиратори доказва, че известните ни хунски думи са тюркски и единственият хунски израз, дошъл до наши дни, е тюркският[26]. Изследванията на финландските учени поставят въпроса за хунския език в малко по-друга плоскост – Кастрен[27] и Рамстед[28] изказват мнение, че хунският език е общ за предците на тюрките и монголите. Пельо отбелязва, че езикът включва в себе си елементи на още по-древен слой[29]. Лигети остава въпроса за хунския език открит, базирайки се на това, че хунската дума, означаваща „ботуши", известна ни с китайската си транскрипция, звучи като „сагдак" и няма аналогия нито в тюркските, нито в монголския език. Предложеното от него сравнение с келтската дума „сегди" не удовлетворява и самия автор[30].

Обаче тази дума има пряко отношение към старорусската дума „сагайдак", т.е. колчан със стрели и лък. Тя е от тюрко-монголски произход и е употребявана през 16 – 17. век. Връзката ѝ с хунската дума „сагдак" е съвсем очевидна, тъй като хуну са затъквали зад кончовите си стрелите, които не са се събирали в колчана[31], както впоследствие руснаците затъкват там ножовете си. И така, възможно е думата „сагдак" да произлиза от тюрко-монголската езикова стихия, която през I хилядолетие пр.Хр. е очевидно още,

слабо диференцирана, но е възможно също така общността на известните ни хунски и монголски думи да се обясни и с културния обмен между народи, тясно свързани от историческите си съдби. Въпреки изброените съображения, може да се смята, че съмнението в тюркоезичността на хуну е несъстоятелно, защото има преки доказателства от източници за близостта на хунския и телеския, т. е. угурския език, а за принадлежността на последния не може да има две мнения. Самият Лигети сочи, че съмнението в тюркоезичието на хуну се основава на анализа на специални „културни думи“, които много често се оказват заемки, в което няма нищо чудно, тъй като общуването на хуну със съседите им е продължително и интензивно.

БЕЛЕЖКИ

1 Те са наречени не сюну, а сюнюн, изглежда, поради архаичността на езика.
2 През юли.
3 Ван Сюан от династията Джоу.
4 Столица на царството Джоу.
5 *Авдиев, В. И.* История древнего Востока. М., 1953, с. 655.
6 Названието „хуну“ се появява в Китай в епохата Чжанго (4 – 3. век пр.Хр.). [вж.: *Цзи, Юн.* Оборонительные войны против хуннов в эпоху Хань. Шанхай, 1955 (Реферативный сборник. 1956, № 15, с. 95).]
7 *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 42.
8 Конфуций казва, че ако не е тази победа, то „с извинение, щеше да ни се наложи да ходим рошави, да закопчаваме дрехите си наляво и да понасяме чуждоплеменно господство“ (вж.: *Фань, Вэнь-лань.* Древняя история Китая от первобытно-общинного строя до образования централизованного феодального государства. Т. I. М., 1958, с. 120).
9 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, 43 – 44.
10 *Пак там*, с. 45.
11 *Пак там*, с. 43.
12 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 85.
13 *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951, с. 321.
14 *Боровка, Г. И.* Археологическое обследование среднего течения реки Толы. – В: Северная Монголия. Т. II. Л., 1927.
15 *Сосновский, Г. П.* Ранние кочевники Забайкалья (КСИИМК. Т. VIII. М.; Л., 1940); Плиточные могилы Забайкалья. – В: Труды отдела истории первобытной культуры Гос. Эрмитажа. Т. I. Л., 1941.

16 *Окладников, А. П.* Древнее население Сибири и его культура (Рукопись).
17 *Пак там.*
18 *Пак там.*
19 *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР. М.; Л., 1948, с. 121.
20 Отъждествяването на културата на плочестите гробове с ранохунска се оспорва от И. И. Гохман, който базира противоположното си мнение на изучаването на седем черепа от плочести гробове от 4 – 2. век пр.Хр. (*Гохман, И. И.* Антропологические материалы плиточных могил Забайкалья. – В: Сборник МАЭ. Т. XVIII- М.; Л., 1958, с. 428, 437). Изследваните от И. И. Гохман черепи са монголоидни и нямат европеидните примеси, характерни за хуну. Обаче авторът не отчита това, че хуну, както и всеки многоброен народ, не са расово монолитни. Малкото количество изследван краниологичен материал не позволява да се съди за целия расов състав на населението, копало плочестите гробове, а още от 3. век пр.Хр. територията, върху която те са разпространени, е хунска. Повече е възможно да се предположи, че този монголоиден тип е един от компонентите на хунския народ, който окончателно се сформира на север, а не на юг от Гоби. Промяната на погребалния ритуал, появила се през 2. век пр.Хр., е свързана не с преселването на нов народ, а с промяната на култа, тъй като през това време хунската култура преживява период на бурно развитие, прекъснато през 2. век пр.Хр. Наличието на плочести гробове на юг от Гоби показва, че този погребален обред е свързан не с локалните особености на едно племе, а е следствие на културното единство на многоплеменно етническо образувание в Средна Азия през I хилядолетие пр.Хр.
21 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 172.
22 *Иакинф.* История Тибета и Хухунора. Т. I. СПб., 1833, с. 17.
23 През 317 г. хуну, в съюз с пет китайски княжества настъпват срещу Цин, но са отблъснати (*Фань, Вэнь-лань.* Древняя история Китая..., с. 235).
24 *Окладников, А. П.* Новые данные по древнейшей истории внутренней Монголии. – В: ВДИ. 1951, № 4, с. 163.
25 Вж.: *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926.
26 *Shiratori, K.* Ьber die Sprache der Hiungnu und der Tanghu – Stamme. St. Pb., 1902; Bulletin de l'Academie Imperiale des Sciences de S.-Petersburg. V. Serie. Bd. XVII. № 2 (Отдельный оттиск).
27 *Castrйn, M. A.* Ethnologische Vorlesungen ьber die altaischen Vцlker. St.-Pb., 1857, 35 – 36.
28 *Ramstedt, M. G. S.* . Ьber der Ursprung der tьrkischen Sprache. Helsinki, 1937, 81 – 91.
29 *Peliot, P.* L'йdition collective des oevres de Wang Kouo-wei (T'oung Pao. Vol. XXVI), c. 167.
30 *Ligeti, L.* Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise. – В: Acta Orientalia. 1950, 141 – 149.
31 В колчана се събират само 30 стрели (вж.: *Иностранцев, К. А.* Сасанидские этюды. СПб., 1909).

IV. ВЕЛИКАТА СТЕНА

ВОЙНАТА НА ХУНУ С КНЯЖЕСТВОТО ДЖАО

Спечелената от предците на китайците победа над окръжаващите ги от всички страни враждебни племена (жунди, кяни, маней, юе и др.) не е лека и им струва скъпо. Но дори и след като са унищожени жунските княжества в китайските земи и са подчинени племената, непосредствено гранични на образувалите се в резултат на окрупнение феодални княжества, китайците се чувстват в земята си като на остров, обкръжен от враждебна стихия.

Това е много живописно описано от стихотворението на Цюй Юан „Призоваване на душата"[1].

Не се доверявай на източната страна,
защото там живеят хищни великани,
хранещи се с човешките души.
Там десет слънца изгряват на небето
и разтапят рудите и камъните,
но хората там са свикнали на всичко...

Любопитно е, че не става дума за море. През епохата на Цюй Юан източните юе – „хищните великани" – все още се държат в Цзянан и създават на китайците доста повече неприятности, отколкото само неусвояването на морето за плаване. За юга е казано следното:

И в южната страна не спирай!
Там покриват челата си с рисунки,
принасят човешки жертви
и варят чорба от кости.
Там има много отровни змии
и на стада препускат великански лисици.
Боите там са деветоглави.
Там е претъпкано с влечуги,
които с удоволствие си хапват хора.

Тази мрачна картина има известни потвърждения. Ло Гуанджун също съобщава, че южните горяни – маней – практикуват човешки жертвоприношения[2]. Фантастичната зоология остава да тежи на съвестта на Цюй Юан. Но всичко това е нищо в сравнение със запада:

За вредността на запада послушай:
навсякъде там има плаващи пясъци,
които се въртят и в бездна се изливат гръмовито.
Ще изгориш, ще се стопиш, ще умреш завинаги!
А ако по чудо нещастието избегнеш,
там пустинята все пак те чака,
в която всяка мравка е на слон подобна,
а осите са по-дебели и по-черни и от бъчва.
Там не виреят житни растения
и жителите, като скотове, преживят бурени,
а пък земята им е гореща като пъкъл...
Ако вода поискаш – къде ще я намериш?
И помощ отникъде не идва.
Необятната пустиня е без край...

Тук не е описана пустинята Такламакан, както би могло да се помисли, защото през 3. век пр.Хр. китайците не проникват толкова далече. Това е чисто и просто сухата степ по предпланините на Наншан и по река Ъдзин Хол. Описанието на степния вихър е съвсем реалистично. За севера е казано:

Не мисли на север да оставаш,
защото там се трупат по-високи от планини ледове,
виелиците пък налитат със стотици...

Още по-мрачно са описани зенитът и надирът. Поради това желанието да се оградиш от този „страшен свят" е напълно естествено. Но пограничните племена не позволяват на китайците да ги забравят. Летописите са пълни с разкази за нападенията на жуните. От 8. до 3. век пр.Хр. между двата народа се води упорита борба с променлив успех[3]. И едва през 214 г. пр.Хр. войските на обединен Китай окончателно сломяват съпротивата на жуните.

Победата над жуните носи на северокитайските княжества повече вреда, отколкото полза, като ги поставя в непосредствена близост със степните хуну, които се оказват значително по-свирепи и опасни врагове. Още през 307 г. Ву Лин, велик княз от рода Джао, разгромил племената линху и лъуфан, е принуден да построи пограничната крепост Яймън и отбранителна стена в подножието на хребета Иншан, изконна територия на хуну. Примерът му е последван от пълководеца Цин Кай от княжеството Ян, който издига отбранителна линия, предпазваща Ляоси и Ляодун от набезите на дунху[4]. Обаче тези частични мерки не спират хунските набези и става ясно, че е по-добре да се търпят незначителните загуби от грабежа на съседите, отколкото да се строят такива огромни съоръжения, не носещи очакваната ефективност. Поради това князете предпочитат да организират лека конница за отблъскване на хунските набези и впоследствие този начин на борба е оценен като най-добрия от всички предприети такива[5].

През 3. век пр.Хр. хунските нападения срещу Китай се усилват. Съма Циен съобщава, че Ли Му, пълководец от княжеството Джао (в Шанси), отблъсква постоянните набези на хуну[6], като заема отбранителна позиция: „Щом само хуну нахлуят във владенията ни и започнат да грабят, незабавно отивайте в лагера и се отбранявайте! – предупреждава своите воини той. – Ще екзекутирам всеки, който посмее да взема пленници!"

С тази тактика той не понася загуби, но предизвиква естественото недоволство на своя ван, който му предлага или да промени тактиката си или да подаде оставка. Ли Му избира второто, но приемникът му, приел бой с противника, понася такива загуби, че се лишава от възможността да отбранява границата. Ли Му е назначен отново с огромни пълномощия. Тактиката на хуну се състои в мълниеносни набези с малобройни отряди. Такива отряди препускат из целия пограничен район, но срещат отпор от страна на разположените там китайски гарнизони. За да се предпазят от последните, хуну започват да увеличават числеността на отрядите си, а точно това иска Ли Му. Постига това, че един шанюй, „начело на неизброимите си пълчища", напада обученото му войнство. Силите на Ли Му наброяват

1300 колесници, 13 000 конници, 50 000 „воини от по сто жълтици"[7] и 100 000 стрелци с лък, обучени лично от него. Тези цифри не трябва да се приемат буквално. Първите две са близки до действителните, а последните две са синоними на множество, но с ясно, че главните сили на Ли Му са стрелците с лък. Той строява войската си „по подобие на крила", т. е. обхваща фланговете на противника. Очевидно е, че „неизброимите пълчища" на хуну са отстъпвали по численост на китайската армия. Полуобкръжен от Ли Му, врагът е принуден да се откаже от маневриране и да приеме боя, в който хуну понасят големи загуби и са разбити. Унищожено е племето данлян, разгромено е племето дунху, а племето линху се предава. От казаното е видно, че хуну вече стоят начело на племенно обединение, но това поражение ги лишава от хегемонията им в степта, която по-късно преминава към източните им съседи – дунху.

Но княжеството Джао не се наслаждава дълго на лаврите от победите си. През 226 г. пр.Хр. то е покорено от царството Цин, което пет години по-късно обединява целия Китай.

ПОСТРОЯВАНЕТО НА ВЕЛИКАТА СТЕНА

В древността княжеството Цин е пограничен феод, борещ се с жуните. След подчиняването на 12-те жунски племена княжеството ги включва във владенията си и усвоява в значителна степен обичаите им. Присъединило и княжеството Бо (в Шънси), основано от бегълци от Шан-Ин, Цин възприема не джоуската, а шанската линия на китайската култура. Тези две обстоятелства дотолкова отличават Цин от останалите княжества, че те го смятат за жунско владение и не винаги са съгласни с участието му в общокитайски събирания и съюзи[8]. Обаче победите на юг и на запад, предали в ръцете на цинските князе огромна територия с войнствено население, правят Цин най-силното княжество в Китай.

На север Цин установява връзки с чергаруващите юеджи. Последните получават от цинските князе великолепни платове и огледала, запазили се до наши дни в горноалтайските могили[9], а цинците заимстват от юеджите конния строй, премахнал тромавите и неповратливи колесници[10].

Интересно е също така да се отбележи, че, както изглежда, в Иран и Индия научават посредством юеджите за съществуването на китайската държава на изток, която оттогава, та чак до наши дни се нарича от индийците и иранците „Чин“ или „Мачин“ (Големият Цин)[11].

Военната реформа усилва твърде много военната мощ на династията Цин и облекчава победите ѝ над царствата от Източен Китай. Създател на мощта на царството Цин е сановникът Шан Ян, който провежда редица реформи, обезсмислили общинското земевладелство, обезсилили древните аристократични родове и превърнали Цин в централизирана държава, осъществила обединението на Китай. Източните китайци се съпротивляват отчаяно и войната трае около 200 години. В китайската историография тази епоха получава наименованието „Борещи се царства“. Цинската дипломация изкусно скарва източните вани помежду им, а цинската армия им нанася жестоки поражения. Най-накрая княз Ин Джън завършва покоряването на източните царства и приема титлата на общокитайската династия Цин – Циншъ хуанди. Като не се ограничава само с това, той извършва поход на юг и принуждава южните юе да признаят върховната власт на империята. След това е завоюван Ордос, а хуну са прогонени от Иншан. Разполагайки с огромни средства, Шъ хуанди решава да обезопаси северната си граница и започва издигането на Великата стена, отделяща Китай от евразийските степи. Решено е вече съществуващите разпокъсани стени да бъдат съединени в единна мощна верига от укрепления. Работи се и денем, и нощем, а когато се изяснява, че хората не стигат, на строежа се изпращат военнопленници и осъдени престъпници. Условията на труд са изключително тежки и в земления насип на стената са погребани множество трупове. Но строителството е завършено и стената се проточва на 4 хиляди километра. Височината ѝ достига 10 метра, а през всеки 60 – 100 метра се извисяват стражеви кули. Но когато работата е приключена, се оказва, че и всичките въоръжени сили на Китай няма да стигнат, за да се образува ефективна отбрана на стената. На практика, ако във всяка кула се постави малоброен отряд, то неприятелят ще го унищожи преди съседите му да успеят да се съберат и да му окажат помощ. Ако пък се разположат

по-нарядко многобройни отряди, то ще се образуват пролуки, през които врагът с лекота ще проникне незабележимо във вътрешността на страната. Крепост без защитници не е крепост. Мнозина китайски велможи се отнасят отрицателно към построяването на стената. В свой доклад от 11 г. пр.Хр. Ян Ю пише: „Без да се засрами поне малко и без да жали силите на народа, Циншъ хуанди издигна Дълга стена на протежение от 10 000 ли [около 4000 км.]. Доставката на хранителни продукти се извършваше дори и по море. Но едва приключи укрепването на границата и Средната държава се изтощи напълно, а родът Цин изгуби престола“[12]. И наистина, стената не спира хунските набези и династията Хан се връща към методите на маневрената война.

Обаче построяването на Великата стена не трябва да бъде смятано за безсмислено. Ако Китай бе притежавал средства за поддържането на постоянни гарнизони по стената, то щеше да е доста трудно на конницата на хуну да я форсира. Но с издигането на стената цинското правителство не преследва единствено отбранителна цел. В доклад на чиновника Хоу Ин се казва, че пограничните племена, угнетявани от китайските чиновници, затворниците, престъпниците и семействата на политическите емигранти постоянно мечтаят за бягство зад границата, казвайки, че „при хуну се живее весело“[13]. Дори и през неохраняваната стена не могат да се прехвърлят коне, без които придвижването из азиатските простори е невъзможно. Това обстоятелство препятства набезите на малобройни чергарски отряди, като стеснява избора им на пътища за нападение над заселените области на Китай. Понякога за охрана на стената се използват престъпници, като наказанието им се заменя с военна служба по границата, но това е ненадеждно войнство, склонно към дезертьорство. Друг път покрай стената се заселват селяни, които се задължават да охраняват границата, но от това също не се получава нищо, защото селяните нямат военна подготовка. Най-накрая охраната се предоставя на пограничните чергарски племена – потомци на жуните и остатъци от племето ху. Въпреки че тези граничари сами не са далеч от мисълта да грабят или да изменят и да преминат на страната на хуну, но все пак те са по-надеждна погранична стража.

ВОЙНАТА НА ХУНУ СРЕЩУ ДЪРЖАВАТА ЦИН

След разгледаното по-горе кратко съобщение за хуну китайската история не ги споменава до края на 3. век пр.Хр. Може само да предполагаме, че през този период хуну губят по-голямата част от позициите си на запад, където с победоносен марш юеджите стигат до Алашан, и на изток, където хегемонията е завладяна от древните монголи – дунху. Изглежда, че зависимостта на хуну от дунху се състои само в плащането на данък, тъй като първите имат собствени вождове, които водят самостоятелна външна политика. Дунху, всъщност, нямат държава, а по-скоро са съюз от племена, в който управлението се осъществява от издигнати от общата маса старейшини или вождове, които не се отличават от съплеменниците си нито с богатство, нито с обществено положение. По това време хуну вече имат шанюй, който е, както би могло да се очаква, не абсолютен монарх, но постоянен, дори пожизнен вожд. Поради това попадането на хуну в сферата на влияние на дунху може да се обясни само с това, че преди това са претърпели сериозни неуспехи – може би в борбата с юеджите или саянските динлини – и затова не са в състояние да окажат нужната съпротива на своите източни съседи. Не е изключена възможността на положението на хуну да влияят и вътрешни социални промени, за които ще се говори по-нататък в изложението.

Засилването на Китай също въздейства неблагоприятно върху хуну. През 214 г. Циншъ хуанди изпраща на север пълководеца Мън Тян със 100-хилядна войска[14]. Мън Тян завоюва Ордос и построява по бреговете на Жълтата река 44 градчета, в които оставя гарнизони от заточени престъпници. Пограничните планини са използвани като крепости, като полегатите скали се превръщат в отвесни, ограничавайки възможността за преминаване на чергарите през тях. И най-накрая войнството на Мън Тян преминава Жълтата река и заема предпланините на Иншан. Хуну губят най-добрите си земи в планините, „изпълнени с гори и треви и изобилстващи от птици и зверове", където могат да правят лъкове и стрели и откъдето с лекота извършват набези[15], и ордоските степи, населени с тангуските племена лъуфан и

баян, които са под хунска власт. Злощастният хунски шанюй Туман, заедно с народа си, се оттегля в Халха, спасявайки се от копията на китайската пехота в просторите на пустинята Шамо. Но за да си осигури спокойствие там, му се налага да даде най-големия си син Моде като заложник на съседите си юеджи. Изглежда така, като че ли с хуну е свършено и че съседите им ще си поделят хунските степи. Но историята решава друго! Кой днес е чувал за юеджите или за дунху, докато името на хуну е широко известно.

КРАЯТ НА ДЪРЖАВАТА ЦИН

Циншъ хуанди умира през 210 г. пр.Хр. Той има двама сина. По-големият, Фу Су, е в Ордос, в щаба на пълководеца Мън Тян, който е шеф на военната партия. Канцлерът Ли Съй, оглавяващ легистите, и евнухът Джао Хао, влиятелен представител на придворната клика, се страхуват от Фу Су и са склонни да възцарят по-малкия син на императора Ху Хай, който е глупав, безволев и изцяло се намира под влиянието на Джао Хао. За да се избави от законния наследник, Джао Хао изпраща на принц Фу Су фалшива заповед, уж подписана от императора-баща, която му предписва да се самоубие. Въпреки уговорките на Мън Тян, принцът остава верен на синовния си дълг и на китайските традиции и си прерязва гърлото. На престола сяда Ху Хай, който приема титлата Ър Ши, което значи втори в рода на императора[16]. По времето на младия монарх цялата власт е завладяна от Джао Хан, който се възползва от нея, за да се избави от съперниците си. Мън Тян и Ли Съй са екзекутирани[17]. За широки слоеве от китайското общество Джао Хай е най-омразната фигура в цинското правителство. Той не се стреми да оправдае режима си с никаква идеологическа система[18] и уверен в силата на кирасирите и арбалетчиците си, открито угнетява народа. Но деспотизмът му предизвиква силно противопоставяне. Първото въстание е вдигнато от Чен Шен и У Гуан и макар да е потушено от регулярните войски, се оказва искрата в барутния погреб. Във всички провинции избухват метежи. Най-страшно е въстанието в областта Чу [Хубъй], начело на което застава Сян Юй, който произхожда от обикновено семейство, но според думите

на биографа му, още от детските си години е обхванат от честолюбие и мечтае за трона. Така че в смутното време се чувства в свои води. Като програма на въстанието той издига старите добри времена на независимостта на княжеството Чу и намерил потомък на старите князе, който пасе овце, го провъзгласява за ван Хуай. Негов помощник става Лиу Бан, основал впоследствие династията Хан.

На цинското правителство му се налага да се защитава. Новият главнокомандващ Ван Цзян атакува княжеството Джао (Шанси). Чуските войски се притичват на помощ на Джао и Сян Юй започва упорити боеве с Ван Цзян. През това време Лиу Бан тръгва срещу цинската столица Сянян и възползвал се от това, че голяма част от войската е тръгнала на поход, превзема града. По време на битката е унищожена омразната на народа придворна клика, а с нея загива и династията Цин (206 г.). Лиу Бан иска да задържи Сянян, но Сян Юй се приближава до града и му заповядва да го освободи. Лиу Бан е принуден да се подчини и да се съгласи на скромен феод в Съчуан и на титлата ван Хан. Сян Юй става истинският господар на Китай и приема титлата ван Ба.

Сян Юй е способен пълководец и храбър човек, но е политически късоглед и поради това не провежда никакви реформи, каквито толкова много иска народът. От това се възползва Лиу Бан. В своята Съчуанска пустош той обединява всички недоволни, които го поддържат за трона. Джан Лян му съставя политическата програма. Великолепният администратор Сяо Хъ слага ред в управлението му, а пълководецът Хан Син осигурява военния успех. Честолюбивите замисли на Лиу Бан не остават скрити за Сян Юй и той решава да нападне Съчуан. Тогава с цел отбрана Лиу Бан разрушава всички мостове по планинските пътища и превръща областта си в крепост без входове и изходи. С това му се удава да приспи бдителността на Сян Юй. В същото време по единствената планинска пътека излиза ханското войнство под командването на Хан Син, който извършва главозамайващ рейд, като превзема Чан Сън и преминал през феодите Цзин (Шанси) и Ци (Шундун), провъзгласява в тях новата династия Хан и политическата ѝ програма. В нея влизат намаляване на данъците, отмяна на жестоките закони, опростяване на съдопроизводството и свобода за

учените и философите от всички школи и направления. Войнството на Хан Син расте като снежна топка, тъй като към него се присъединяват представители на всички слоеве на населението, а силите на Сян Юй се топят. След Хан Син излиза и Лиу Бан и влиза в бой с отрядите на Сян Юй край реката Хайшуй. Сян Юй принуждава ханското войнство да отстъпи и го натиква в реката. Лиу Бан бяга. Обаче, събрал нови сили, той отново обкръжава Сян Юй. Видял безнадеждността за по-нататъшна борба, последният се самоубива. В Китай се утвърждава династията Хан.

ЗА ДРЕВНОКИТАЙСКАТА МЕТОДИКА НА ИСТОРИЧЕСКОТО ПОВЕСТВОВАНИЕ

Лиу Бан стига до победата и властта през 202 г. пр.Хр., но традиционната китайска историография смята 206 г. за дата на основаването на династията Хан, защото последният император на династията Цин се предава на Лиу Бан в края на 207 г. Това не трябва да се смята за хронологична грешка, така както не трябва да се нарича лъжа огромното преувеличаване на числеността на войските или това, че пристигането на пратеник от далечна страна се нарича „приемане на гражданство“. Тук има система от изрази, които не трябва да се разбират буквално. Поради това, преди да преминем към по-нататъшното излагане на събитията, е уместно да се обърне внимание на някои особености на китайските исторически материали, които са наш главен източник.

Не е задача на автора да опише развитието на самата китайска историческа наука. За нас са важни само определянето на степента на достоверност на сведенията, съдържащи се в династичните хроники, и тези от техните особености, които са съществени за историята на хуну.

Историографията заема почетно място в Китай. Историческата памет се смята за съвест на нацията и в ръцете на съставителите на хроники е репутацията на самия властващ император. Често императорите се подмазват на летописците си, страхувайки се да не ги компрометират в очите на потомците.

Съгласно традицията, династичната хроника се пуб-

ликува след прекратяването на династията. Но понеже историографията е важно държавно дело, до съставянето на хроники се допускат само хора, чиито политически симпатии са несъмнени. От всичко това е ясно, че китайската историография изпълнява правителствена поръчка и не може да не е тенденциозна в известна степен. В такива случаи първа задача на изследователя е определянето на характера на изопачаването на действителността. Възвеличаването на ролята на Китай, значението му и военните му успехи трябва да станат част от задачата на историка, поради което към съобщенията от такъв вид е необходимо много внимателно отношение. И обратно – сведенията за пораженията и неуспехите на китайците, както е видно, се омаловажават и на тях може да се вярва с известни резерви. Броят на състава на войските – както на своите, така и на чуждите – почти винаги се преувеличава, като задължително се съобщават кръгли числа: 100 000, 300 000, 400 000, 1 000 000, като това не е реална бройка, а просто начин на изразяване от порядъка на древноруското „тьма"*.

Постоянно срещащото се преувеличаване на цифрите в китайските исторически произведения не е случайно явление. То има своето основание и своята закономерност, а следователно и своето обяснение. Преди всичко е необходимо да се отбележи, че цифрите до 10 000 души се дават, обикновено, без преувеличение. За древните китайци 10 000 е не просто число, а понятие за неизброимо множество – същото, каквото за нашите предци е понятието „безкрайно много", а за съвременните математици – „безкрайност". Поради това числата над 10 000 се дават приблизително, като лежащи зад пределите на възможното измерване или пресмятане. Твърде често обаче се налага да се оперира с такива числа и те започват да се представят, но не в сравнение с измеримия отрязък до 10 000, а съотнесени помежду си и със закръгляване. Ако приемем, че армия А наброява 13 000 души, числеността ѝ може да се определи като 10 000 + X = 2 x 10 000 = 20 000. Армия В е четири пъти по-многобройна от армия А, значи, армия В наброява 80 000 души. За един по късен период от време – епохата Тан – е възможно на няколко пъти

* **Тьма** – десет хиляди; множество. – Б. пр.

да се провери тази система на пресмятане и да се установи среден приблизителен коефициент на преувеличаване. Той е равен на 9. Тъй като традицията на историческата наука не е прекъсвана през онова време, трябва да се предположи, че същият коефициент важи и за древността. Но това съвсем не е всичко.

Китайците са народ, който е специалист по абстрактното мислене. При преброяване на състава на една армия те се интересуват именно от силата ѝ, а тя не винаги съвпада с числеността ѝ, защото боеспособността на различните войскови съединения е различна. Например, ако в армията А има 30 здравеняци-конници, от които всеки се равнява на 100 редови пехотинци, то пресмятането е следното: 30 души = 3000 единици за бойно действие, където за единица се приема боеспособността на един войник от най-слабия вид войска. Ако при това в армия А има 8000 редници, то числеността ѝ ще бъде пресметната така: 8000 + 30 x 100 = 10 000 + X = 20 000, вместо действителните 8030 човека или 11 000 единици за бойно действие.

Към това трябва да се добавят, от една страна, гордостта, караща историка да преувеличава боеспособността на своите воини, а от друга – страхът от хуну, принуждаващ го да преувеличава тяхното число и доблест. Оттук изникват и огромните по числеността си армии, както свои, така и чужди. Разбира се, абсолютните числа са далеч от реалните данни, но относителните са доста близки и пропорционално съответстващи. Поради това, макар че не сме в състояние да внесем поправки в източника, можем да следим точния ход на събитията в рамките на вероятността.

Цифрите за придобитата плячка обикновено са взети от рапортите на китайските пълководци и едва ли са преувеличени, тъй като контролът върху и ревизията на трофеите се извършват от гражданските чиновници, които ги приемат. Пълководецът по-скоро ще укрие част от плячката и ще намали количеството ѝ, отколкото да го преувеличи, тъй като ще е длъжен да попълни недостига от собствения си джоб. Хвалбите и измамите в рапортите се наказват с отнемане на чинове и дори със смърт.

Китайските историци получават сведенията за вътрешното състояние на чергарските народи от сводките на ки-

тайското разузнаване. В тях точността не подлежи на съмнение, но за съжаление тези сведения са твърде пестеливи, тъй като разузнавачите се интересуват само от това, което има практическо значение, като, най-вече, боеспособността, а религията, културата, нравите и т. н. се описват между другото.

Голям интерес представляват оригиналните документи – доклади пред Държавния съвет, писма, отчети – които често са цитирани изцяло, а понякога и със съкращения. Но историкът цитира само този доклад, с който самият той е съгласен, и представя мнението на опонентите си със съкращения. Това обаче не пречи на изследователя да прецени сам събитията.

При съставянето на историята на хуну трябва да се има предвид, че китайците, описващи твърде подробно отношенията си с тях, съвсем бегло засягат войните, водени от хуну на запад и на север, тъй като тези събития интересуват съвсем малко китайските историци. Опитите за анализ на събитията, които са доста плахи, се свеждат до указването волята и характера на историческите персони, а ролята на народните маси не е взета предвид. При това историкът неволно обяснява поведението на чергарските вождове с такива мотиви, сякаш са китайски велможи.

Споменатите грешки са широко разпространени и от тях страда дори и европейската ерудитска школа. Разбира се, че не може да се иска древните китайци да владеят материалистичния метод, но при използването на техните съчинения трябва винаги да се търсят причините за историческите събития, като се вниква в протичането и логиката им. Тъй като почти за цялото ни изследване нямаме паралелни текстове, за да бъде приложен сравнителният метод, единствен похват на историческата критика ще е анализът на връзката между събитията. Този способ е труден, но е единствен, тъй като гръко-римските сведения за интересуващата ни тема са оскъдни и откъслечни и заслужават по-малко доверие и от китайските, а степните народи не оставят никакви документи за миналото си. В никакъв случай не трябва да се вярва и на фолклора, защото не притежаваме никакви достоверни данни, твърдящи или дори предполагащи, че известните ни варианти на тюркските народни епически юнашки песни са

с толкова голяма давност, а самите събития се изопачават до неузнаваемост при устно препредаване.

И така, виждаме, че макар китайските източници да имат редица несъмнени достойнства като хронологична точност, осведоменост и липса на фантастични измислици, изискват и критично отношение, при което грешките в тях не могат да ни заблудят.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Цюй, Юань.* Стихи. М., 1954, 128 – 129.
[2] *Ло Гуан-чжун.* Трицарствие. Т. II. М., 1954, с. 374.
[3] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, 42 – 45; *Maspero, H.* La Chine antique. P., 1927, 383 – 386.
[4] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 45.
[5] *Пак там*, с. 107.
[6] *Сыма, Цянь.* Избранное. М., 1956, 170 – 171.
[7] Едни от коментаторите смятат, че това са най-силните воини, които залавят в плен вражеските вождове, за което им се полага награда от по 100 жълтици; а други са на мнение, че тези воини са от богати семейства , състоянието на всяко от които се оценява на 100 жълтици (*Сыма, Цянь.* Избранное. М., 1956, с. 344, коментар на Л. И. Думан).
[8] *Фань, Вэнь-лань.* Древняя история Китая от первобытно-общинного строя до образования централизованного феодального государства. Т. I. М., 1958, 120 – 121.
[9] *Руденко, С. И.* Культура населения Горного Алтая в скифское время. М.; Л., 1953, 356 – 357.
[10] *Maspero, H.* La Chine antique, p. 385.
[11] *Ibid*, p. 384.
[12] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений…, Т. I, с. 107.
[13] *Пак там*, с. 95.
[14] Пример за цифрово преувеличение. Тук трябва да се разбира „с многобройна войска“ (вж.: *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений…, Т. I, с. 45).
[15] *Пак там*, с. 94.
[16] Вж.: *Сыма, Цянь.* Избранное, 226 – 231.
[17] След екзекуцията на Мъи Тян хуну веднага се връщат в Иншан, без да срещнат съпротива (*McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, p. 116).
[18] През тази епоха в Китай има шест системи: школата ин-ян, конфуцианци, монисти, номиналисти, легисти и даоисти, т. е. последователи на Лаодзъ (вж.: *Сыма Цянь.* Избранное, с. 35).

V. СВИСТЯЩИТЕ СТРЕЛИ

ШАНЮЙ МОДЕ И ВЪЗНИКВАНЕТО НА ДЪРЖАВАТА НА ХУНУ

Шанюй Туман има двама сина от различни жени. За да осигури престола за любимия си по-малък син, той решава да пожертва по-големия, Моде, и го дава за заложник на юеджите, като се надява, че след като ги нападне, те ще убият сина му. Но Моде се оказва решителен човек. Той успява да открадне кон от юеджите и да се върне при баща си, за чието предателство естествено знае. Искрено възхитеният от смелостта на Моде Туман не само, че не го убива, но му поверява и управлението на един тумен, т.е. на 10 000 семейства. Моде веднага се захваща да обучава на военно дело своята конница и я научава да използва свистящи при полет стрели[1]. Заповядва всички да изстрелват стрелите си едва след неговата свистяща стрела, като неизпълнението на тази заповед се наказва със смърт. За да провери дисциплинираността на воините си, Моде изстрелял свистяща стрела по своя яздитен кон и заповядва да отсекат главите на нестрелялите по великолепното животно. След известно време Моде стреля по красивата си съпруга. Някои от приближените му отпускат ужасени лъковете си, не намирайки у себе си сили да стрелят по беззащитната млада жена. Веднага им отсичат главите. По време на лов след това Моде изстрелва стрела по яздитния кон на баща си и няма нито един нестрелял. Видял, че воините му са подготвени достатъчно, Моде, следвайки баща си по време на лов, стреля по него и в същия миг шанюй Туман се превръща в таралеж – толкова много стрели са забити в него. Възползвал се от объркването, Моде са саморазправя с мащехата си, брат си и старейшините, които не искат да се подчинят на отцеубиеца и узурпатора, и се самообявява за шанюй (209 г. пр.Хр.). Научили за междуособицата, дунху решават да се възползват от нея и поискват един великолепен кон, който е съкровище за хуну и любимата жена на Моде. Вбесени, старейшините искат да откажат, но Моде им казва:

– Защо, живеейки в съседство с хората, да им отказваме един кон или една жена?

И им дава и едното, и другото. Тогава дунху искат част от пустинята (на югозапад от Калган), неподходяща за скотовъдство и необитаема. Територията, всъщност, е ничия и пограничните патрули стоят по краищата ѝ – на запад хуну, на изток дунху. Старейшините на хуну решават, че заради толкова безполезно парче земя не е необходимо да се разгаря конфликт:

– Може да го дадем и да не го дадем.

Но Моде заявява:

– Земята е основа на държавата, как може да се даде?!

И отсича главите на всички, които го съветват да я даде. След което тръгва на поход срещу дунху. Те не очакват нападението и напълно са разбити. Цялата им територия, добитъкът и имуществото им остават за победителя. Остатъците от дунху се заселват до планините Ухуан и в бъдеще са известни под наименованието ухуан. Цялата степна част на Манджурия се оказва в ръцете на Моде. След завръщането си от похода срещу дунху той не разпуска войската си, а напада юеджите и ги прогонва на запад. От този момент започва продължителната война между хуну и юеджи, подробностите за която са ни неизвестни. Около 205 – 204 г. Моде покорява ордоските племена лъуфан и баян и извършва първите си набези срещу Китай, в който току-що е паднала династията Цин и се разгаря гражданска война. Броят на войската на Моде е определен на 300 000 души. Такива са подробностите около основаването на хунската държава, съобщени от Съма Циен[2]. Възможно е много от това да е добавено или поукрасено и от самия историк, и от осведомителите му, но главното, както изглежда, е вярно. Моде обединява 24-те хунски рода и създава държава, която е толкова силна, че китайците я сравняват със Средната империя.

ПЪРВАТА ВОЙНА МЕЖДУ ХУНУ И ХАН

През 203 – 202 г. Моде воюва на северната си граница, където завладява земите на хунюй – племе, родствено на хуну, на кюеше – кипчаците (динлинско племе, живеещо на север от Алтай), на източните му съседи – динлините, живеещи по северните склонове на Саяните, от горното течение на Енисей до Ангара, на гъгун – киргизите, заемащи територията на Западна Монголия около езерото Киргизнор[3],

и на неизвестния народ цайли. Подсигурил тила си, Моде обръща внимание и на Китай. Гражданската война в Китай завършва през 202 г. с победа на Лиу Бан, основателя на династията Хан, известен в китайската история като Гаодзу. Но страната още не се е оправила от разрухата, а в същото време от север нахлуват хуну. Те обсаждат крепостта Маи и комендантът ѝ, княз Хан Син, е принуден да се предаде. Според китайската традиция предаването е равно на измяна и означава преминаване като поданик на победителя. За предалия се не може да има никакви извинения, тъй като се смята, че той може да приключи живота си със самоубийство, а щом като не го прави, значи изменя на дълга си. Поради това всички пътища за отстъпление са отрязани за княз Хан Син и той започва да служи вярно на новия си господар[4]. Хуну успешно се придвижват на юг и, преминавайки през хребета Гъуджу, през зимата на 200 г. приближават столицата на северно Шанси – град Дзинян. Гаодзу повежда лично войската си срещу тях, но в резултат на силните студове на около една трета от ратниците му им измръзват ръцете.

Моде използва обичайния похват на чергарите, като с престорено отстъпление примамва най-добрите китайски части в засада и обкръжава авангарда на китайската армия заедно с императора в селото Байдън, което е близо до град Пинчън. Любопитното е, че Моде вече има четири войскови подразделения, които се отличават по цвета на конете си – врани, бели, сиви и рижи. Седем дни китайското войнство е обкръжено, без вода и сън, като издържа непрестанните атаки на хуну. Най-накрая един китайски шпионин се добира до жената на Моде и успява да я подкупи. Тя започва да съветва мъжа си да се помири с Гаодзу, който е „гениален човек"[5], като му казва, че дори и да завладеят китайските земи, хуну все пак няма да могат да живеят в тях. Това съображение, а в още по-голяма степен и подозрението за измяна от страна на княз Хан Син, който не изпраща навреме обещаното от него подкрепление, карат Моде да се откаже от по-нататъшната борба и да заповяда да бъде отворен проход за войската на Гаодзу. Китайското войнство преминава през отворения проход с опънати и обърнати към хуну лъкове и се съединява с основните си сили, а Моде се оттегля. Този поход на хуну е един от най-

големите, но ако хвърлим един поглед па картата, ще се поразим от това колко малко проникват навътре в Китай хуну. Цялата кампания се провежда в Шанси, тъй като градовете Маи и Пинчън лежат на 90 и 40 километра от границата, а Дзинян (днешният Тайюан) – на 250 километра. Всички бойни действия са съсредоточени до село Байдън[6], което е до Пинчън, при което Съма Циен определя числеността на китайската армия на 320 хиляди воини (което е реално, тъй като в това число е включена войсковата прислуга, често представляваща от половината до четири пети от личния състав на източните армии), а броят на хуну – на 400 хиляди ездачи, който явно е преувеличен. Тези 400 хиляди души би трябвало да са събрани в планинска котловина с размери 30 х 40 километра, т. е. дори и да се приеме, че хуну не водят коне за смяна, то на всеки конник се падат по 30 м², а като се вземе предвид, че в средата се намира и се защитава китайският отряд, и още по-малко. Абсурдът е очевиден. Вероятно Съма Циен преувеличава хунските сили 10 – 20 пъти. Ако се приеме този коефициент и се предположи, че силите на Моде се изразяват в 20 – 40 хиляди ездача, става ясно, защо иска мир – понеже огромната китайска армия, проточила се на 600 километра, дори и при пълната загуба на авангарда си, е по-силна от него. Гаодзу и Моде сключват договор за „мир и родство" (дипломатична формула за капитулация).

Договорът за „мир и родство" се състои в това, че като омъжва своята принцеса за чуждестранния владетел, китайският двор се задължава ежегодно да му изпраща уговореното в договора количество дарове. Това е замаскиран данък. Макар Моде да приема принцесата и даровете, той продължава да поддържа Хан Син и останалите бегълци-метежници. Де факто войната продължава. Хан Син и поддръжниците му опустошават северните области на Китай. През 197 г. на негова страна преминава Чен Си – началник на войските на феодите Джао и Дай. Той сключва съюзен договор с хуну. Но скоро след това императрицата Люй Хоу успява да примами Хан Син в столицата, където му отсичат главата[7].

Китайското войнство, предвождано от Фан Куай, потушава след двугодишна война метежа, но не се решава да прекрачи границата, понеже избухва нов метеж в княжес-

твото Ян (област Хъбей). Вождът на въстаниците Лу Гуан преминава към хуну и набезите им се разпростират и по източните области на Китай. Измяната на военачалници става често явление в китайските войни. Измъчен от неуспехите, Гаодзу умира през 195 г. Регентка на малолетния му наследник става императрицата-майка Люй Хоу, при която междуособиците се усилват[8]. През 192 г. Моде предлага брак на императрицата. Според неговите разбирания това означава, че китайската империя трябва да се превърне в зестра на съпругата, и се надява, че по този начин ще получи целия Китай. Императрицата толкова се разгневява, че отначало иска да екзекутира пратениците и да възобнови войната, но я уговарят да не се обижда на „дивака" и на Моде е изпратен вежлив отговор, в който отказът се мотивира с престарялостта на невестата. Въпреки опасенията на китайските министри, хунският владетел е удовлетворен от отговора и не стоварва върху изтощения и обезсилен от смутове Китай страшните си войски. Ужасът, навян от хуну в предишната война, още не е отшумял. В песните се пее: „Край град Пхинчен наистина бе страшно – седем дни нямахме храна и не можехме да опъваме лъковете"[9]. Оттогава са изминали осем неспокойни години и силите на младата империя са недостатъчни за отблъскване на външния враг и макар че знае това, Моде не започва война. Причината обаче съвсем не е миролюбието му. По западната му граница не престава упоритата война с юеджите (няма отразени подробности в съществуващите източници). Колкото са лесни победите на Моде над дунху и саяно-алтайските племена, толкова тежка е борбата със западните чергари. Там се решава съдбата на Азия, тъй като продължилият две хилядолетия двубой между юеджите и хуну определя преобладаването на монголския елемент във Великата евразийска степ, което има огромно значение за етно- и расогенезиса.

Не желаейки да разпилява силите си, Моде оставя Китай на мира. С това той дава възможност на ханската династия да се изправи на крака и да укрепне. Правителството на императрицата-регентка се разправя с опозиционните му погранични войводи, като голяма част от последните загива в борбата, а най-упоритите бягат в Северозападна Корея. Колко важен е мирът на изток за хуну става ясно от

следващия факт. През 177 г. един от пограничните хунски князе напада Китай. Император Уенди мобилизира конницата и колесниците си (85 хиляди), за да отблъсне врага, но хуну не приемат боя и отстъпват. Уенди се готви да пренесе войната в степта, обаче въстанието на пограничния войвода Син Хюй[10] го принуждава да се откаже от незабавно настъпление. През това време пристига пратеничество от хуну, което се извинява и съобщава, че провинилият се княз е изтеглен от границата и е пратен на запад. Там той изкупува вината си с победа над юеджите. Отчитайки силата на хуну, китайският двор приема извиненията и малко по-късно възстановява мирните си отношения с тях. Съгласно договора хунската държава е призната за равна на китайската империя и господарите им се наричат един другиго братя. Това е безпримерен успех за хуну, тъй като до този момент нито един номадски княз дори не мечтае да се равнява с китайския император. От писмо на хунския шанюй научаваме, че през 177 г. събраните от всички страни хунски войски успяват да разбият юеджите. Резултатите от победата са твърде осезаеми, тъй като хуну завладяват всички княжества на Източен Туркестан, Усун и земята на кяните.

ЧЕРГАРСКИТЕ ТИБЕТЦИ-КЯНИ

По западната граница на Китай и в съседство с феода Цин живеят оцелелите от изтребителните войни жуни (предци на тангутите) и кяните – тибетците. Приключил със завоюването на Източен Китай, Циншъ хуанди се разправя и с жуните. През 225 г. пълководецът му Мън Тян „прогонва жуните"[11], очевидно в планинските степи на Цайдам, защото след това независимите от Китай тангути живеят именно там. Избавили се от старите си врагове – жуните, китайците се сблъскват с чергарските тибетци-кяни, обитаващи горното течение на Жълтата река.

През това време те са малоброен и беден народ и не рискуват да нападат великата империя. Падането на династията Цин лишава китайците от току-що придобитата от тях хегемония в този район и подчинилите тибетците хуну ограждат китайската граница от запад. Както за хуну, така и за Китай притежаването на планинския район по горното течение на Жълтата река има само стратегическо значение,

но по онова време кяните стъпват на пътя на интензивното развитие, при което стават съюзници на хуну[12], както и съседите им – усуните.

УСУНИТЕ

Въпросът за усуните е доста сложен. Според сведенията на китайския пътешественик Джан Цян, древната усунска земя лежи между Дунхуан и Циняншан, но там живеят и юеджите. Сиратори се чуди[13] как два самоуправляващи се народа могат да живеят смесено на една територия. Дори и да се разшири територията им на запад до Лобнор и на североизток до долното течение на Ъдзин Хол[14], то пустинната земя не може да изхрани два многобройни народа[15]. Но изглежда, че тези народи владеят указаната територия един след друг. Потвърждение на тази предполагаема гледна точка е текстът от „Шъцзин", който гласи, че в областта Гуаджоу – западната част на съвременната провинция Гансу – до Дунхуан „през периода на Цинската и Ханската династия живее народът усун, след това – юеджи и, най-накрая, прогонилите ги хуну"[16]. Редуването на народите там е очевидно. В. Успенски предлага хипотеза, съгласно която древните обитатели на този район са предците на тибетците – сижуните, изтласкани от чергарските усуни в планините в епохата Чжанго[17]. Успенски се разминава с Бичурин, твърдящ, че по онова време кяните (т. е. тибетците) заемат целия днешен Хухунор[18], което, изглежда, съответства на действителността. Разминаването възниква поради това, че Успенски смята жуните за тибетци, докато те всъщност са особен народ, а усуните произлизат от жуните[19]. Така отпада необходимостта от миграционна хипотеза и се потвърждава основателността на термина в „Шъцзин" – „древната усунска земя" – относно предпланините на Наншан.

В края на 3. век усуните бягат от долината на рекаДанхъ. Изглежда, че виновници за това са юеджите[20]. Според мнението на Грум-Гржимайло[21], усуните бягат в Западна Хулха. Там те влизат в сражение с воините на шанюй Моде, при което им господарят им е убит[22]. Хуну се отнасят милостиво към победените усуни. Не са нито избити, нито разпръснати. Шанюят Моде взема сина на убития владетел в главната си квартира и го възпитава, след което му връчва

управлението на народа му с титлата хунмо[23]. На усуните е поверена охраната на „границата при Западната стена"[24]. Грум-Гржимайло смята, че „Западната стена" е укрепената клисура Хао-кюйесай в северозападния ъгъл на Ордос, където по онова време няма нужда от граница, тъй като там живеят верноподаните на Моде племена лъуфан и баян. Най-вероятно е тук да се подразбира западната граница на Хуну, където живеят враговете на усуните – юеджите. Това обяснява факта (пораждащ няколко хипотези)[25] за появата на усуните в Западна Джунгария и Седморечието и се съгласува с версията на биографията на Джан Цян, в която се казва, че младият хунмо, получил разрешението на шанюя да отмъсти на юеджите за поражението, нахлува в Или и ги прогонва на запад. И така в епохата на Моде усуните са васали на хуну[26].

УСТРОЙСТВОТО НА ДЪРЖАВАТА НА ХУНУ

В по-високите степени на първобитно-общинния строй родовите и племенните съюзи много пъти създават твърде висши форми на обществена организация. Те се различават от класовите общества като по същество се явяват плод на дейността на цялото общество, а не на отделна негова част. „Виждаме господство на обичаите, авторитета, уважението и властта, с които се ползват старейшините на рода... но никъде не виждаме специален разред хора, които да се отличават, за да управляват другите, и в интересите, и за целите на управлението систематично и постоянно да владеят известен апарат за принуждение и апарат за насилие, каквито има в наши дни... въоръжени войскови отряди, затвори и други средства за подчиняване на чужда воля чрез насилие"[27].

Хуну са управлявани от своите родови старейшини, опиращи се не на войска, а на народно опълчение. Шанюят е просто пръв сред равни и няма никаква реална власт, освен личния си авторитет. Когато дейността му не предизвиква уважението на съплеменниците му, а следователно и поддръжката им, воденето на големи войни от шанюя, е почти немислимо. Ролята на личността не винаги е еднаква в хода на историческите събития, но при отсъствието на апарат на властта способностите на вожда ежечасно решават резултатите от историческите събития, определяни от съчетанията

на случайностите[28]. Именно с това се обяснява, че хуну, а не юеджите и не дунху са водещо племе в степна Азия, макар че общият ход на събитията няма да се наруши в случай на поражение на хуну.

К. Маркс отбелязва, че: „… общинската собственост… може… да се прояви или по такъв начин, че дребните общини да вегетират независимо една до друга… или по такъв начин, че единството да се разпростре върху общността в самия процес на труда, като мощно се превърне в цяла система както в Мексико, особено в Перу, у древните келти и у някои племена в Индия"[29]. Но това се отнася не само за земеделските уседнали народи. Чергарското пастирско стопанство на хуну през I хилядолетие пр.Хр. е значително по-добре организирано, отколкото стопанството на уседналите им съседи. „… Главен стопански отрасъл у туранците отначало е опитомяването и едва след това е развъждането на добитъка и грижите за него. Пастирските племена се отличават от останалата маса на варварите с това, че притежават първото масово обществено разделение на труда. Пастирските племена не само че произвеждат повече, отколкото останалите варвари, но и произвежданите от тях средства за живот са други… Това за пръв път прави възможен регулярния обмен"[30]. Развитието на икономиката повлича след себе си усложнени форми на общественото битие. При прехода към целогодишно преместване изолираните в условията на получергарското пастирско скотовъдство аули започват да образуват сплотени групи. „Общината у чергарските пастирски племена на практика е винаги събрана на едно място, защото това е общество на спътници… керванът, ордата и формите на субординация се развиват от условията на този начин на живот"[31]. Възниква нуждата от организиране на тези дребни общини за отбрана от враговете и за поддържане на реда вътре в племето. Такава организация може да бъде осъществена само от отделни членове на общината, облечени с доверие. Този зародиш на държавната власт е подревен от институцията на държавата, основана на насилието на една класа над друга. Указаното е отбелязано още от Енгелс, точно както и различието на властта в докласовото и класовото общества: „Във всяка такава община от самото начало съществуват известни общи интереси, опазването

на които се налага да се възложи на отделни членове, макар и под общ контрол. Това са разрешаването на споровете и потискане на правонарушенията от страна на отделни лица, надзорът върху напояването… някои религиозни функции. Подобни длъжности се срещат в първобитните общини от всички времена… Те са облечени с… известни пълномощия и представляват зародиша на държавната власт… За нас е важно само да установим, че в основата на политическото господство навсякъде лежи изпълнението на обществена… функция и че политическото господство се запазва дълго само в този случай, когато то изпълнява тази обществена… функция"[32].

Изказванията на основоположниците на марксизма за характера на обществата на стадия на родовия и племенния строй са изцяло приложими към хуну през 3. век пр.Хр. През 209 г. пр.Хр. хуну консолидират своите 24 рода, а последвалите това събития издигат конфедерацията на 24 хунски рода на по-висока степен на обществено развитие и съюзът се превръща в „държава".

Политическата система, социалният строй и културата на хуну през време на епохата на Моде и на приемниците му значително се отличават от предишния им начин на живот. Поради това имаме право да предположим, че развитието на хунското общество извървява дълъг път преди да приеме тази форма, в която хуну са заварени от историята. Заедно с това не трябва да се забравя, че създаването на хунската държава от Моде закъснява в сравнение с развитието на хунския народ и общество. Моде само усъвършенства и малко реформира съществуващия строй.

Обикновено е прието да се смята, че номадските държави са племенни съюзи или орди-сбирщини от хора, подчинени на военната дисциплина. По отношение на хуну и едното, и другото са неверни. Хуну са единно племе, разделено на родове, което ги отличава от племенния съюз. Те имат своя вътрешна родова организация, което не позволява да бъдат смятани за орда. Политическата система на хуну е сложна. За да се ориентираме в този въпрос, ще изследваме крайно внимателно източника и като си изясним всичките му детайли, ще се опитаме да обясним своеобразната система на хунското общество.

Шанюй. Начело на хунската държава стои шанюят, което в превод означава „най-велик"[33]. Самото название показва, че това не е цар, противопоставен на поданиците си, а пръв сред равните му останали старейшини, които са двайсет и четири. Властта на шанюя е голяма, по съвсем не и абсолютна. Ограничена е от родовата аристокрация – старейшините, от които всеки има въоръжена дружина, наброяваща от 2 до 10 хиляди ездачи[34]. Първоначално шанюят е някак си избираем (възможно е поради това китайците да се затрудняват при определянето на реда, наследяван до Моде) и впоследствие следите от изборността се запазват както във формулировката за изкачване на престола („поставен"), така и в някои, макар и редки, фактически избора (например през 102 г. „поради малолетността на сина му хуну поставят за шанюй младшия му чичо..."[35]. Подобни случаи има и през 85 и 60 г., когато се свикват събрания на князете за избор на нов шанюй[36].) Но институцията на избора има само условно значение. Престолонаследството се превръща твърде късно в обичай. Основен начин за предаването на властта е завещаването, макар че шанюят най-често предава престола на сина си.Струва ни се, че тук наблюдаваме постепенна трансформация на обичая, която се състои в това, че изборите престават да са свободни и постепенно се превръщат във формално регистриране на волята на покойния шанюй. Освен военни и дипломатически функции, шанюят има и културни задължения, като храмът за ежегодни жертвоприношения се намира при главната квартира на шанюя, който два пъти дневно извършва официални поклонения на слънцето и на луната.

Знатните родове. През епохата на Моде знатните родове на хуну са три: Хуян, Лан и Сюйбу[37]. Хуян е тюркска дума и означава „заек", сюйбу е също тюркска дума – „област", а лан е китайска дума и означава „орхидея" – националното цвете на китайците в древността[38]. В наименованията на тези родове могат да се различат следи от произхождението на хуну: Лан са потомци на Шун Уей, а Хуян и Сюйбу се явяват потомци на древните ху. Китайците наричат вожда на рода Хуян не княз (хун), а цар (ван)[39], което поставя представителите на този род по-високо от роднините на шанюя. Родът, към който принадлежат шанюите, се нарича Си Люанди[40].

Властта се дели между всички цитирани фамилии, тъй като шанюят може да взема за съпруги само жени от споменатите родове и висшите длъжности в държавата са наследствени, т. е. принадлежат изключително на аристокрацията. Например държавният съдия е винаги от рода Сюйбу[41]. Наред с тези знатни родове има много обикновени, но управлявани от собствени князе. Те не могат да бъдат наречени старейшини, тъй като не се избират, а получават властта по наследство. Понякога те се опитват да играят самостоятелна роля, но управляващата олигархия винаги потушава сепаратистките тенденции и фрондата. По същия начин тя ограничава властта на шанюя, тъй като всеки член на знатен род има толкова защитници, че животът му на практика е осигурен срещу произвола на централната власт и той може да прави всичко, което не противоречи на интересите на рода му.

Йерархията. Апаратът за управление у хуну е извънредно тромав и сложен. Може дори да се отбележат няколко съсловия чиновници или – по-точно казано – велможи, делящи се на източни и западни. Понятията „източен" и „западен" означават също и „старши" и „младши". Първата длъжност е джуки-княз (думата „джуки" означава „мъдър"). Източният джуки-княз би трябвало да е наследник на престола, но това правило често се нарушава. Втората длъжност е лули-княз, третата – велик предводител, четвъртата – велик дуюй, и петата – велик данху. Тези висши длъжности са заемани винаги от членове на шанюйския род. Всички те нямат родови потомствени владения, но ги получават заедно със заеманата длъжност. При повишаване се променя владението и съответно степента на родство с шанюя. Кръвните принцове заемат постовете си изключително на принципа на аристократизма. Този принцип не винаги съвпада с таланта и възможностите. Поради това редом с кръвните аристократи съществува и аристокрация на таланта, служеща аристокрация (членовете на която не са родственици на шанюя). Наричат се „худухеу" и са „помощници" на висшите велможи, като извършват цялата дейност по управлението. Също като висшите велможи, те са свързани не с отделни родове, а с централната система на управление. Всички велможи имат лични дружини, като тези на висшите са по 10 хиляди души, а на нисшите – по няколко хиляди. Освен 24-те велможи

съществува и родова аристокрация – князе, свързани с родовете, които са своеобразни началници на клановете. Такива са Худжюй и Хунше – князе, чергаруващи в предпланините на Алашан; Сижу и Хуси – по източната граница, и други. По времето на Моде значението им е нищожно, но по-късно, при упадъка на централната власт, то нараства и при по-нататъшното ни изложение ще се срещнем с тях.

И така, установихме три категории на хунската аристокрация – кръвни принцове, служеща аристокрация и родова аристокрация. Именно с такава мощна сила са принудени да се съобразяват шанюите, тъй като не могат да минат без нея. Велможите и старейшините се опират не само на традициите, но и на дружините си, и често шанюите не могат да направят нищо на неугодните им князе. Това естествено връзва отчасти ръцете на правителството, тъй като ограничава властта на шанюите и им пречи да се превърнат в деспоти. От приведения материал се вижда, че хунската държава е олигархия по същество, която възниква в условията на патриархалния строй.

Законите. Аристократичното общество на хуну има своя собствена система на обичайно право. Китайците отбелязват, че „законите им са лесни и удобни за изпълнение“[42]. Важните престъпления, в това число ваденето на оръжие, се наказват със смърт; кражбата се наказва с конфискуване не само на имуществото, но дори и на семейството на крадеца; а за дребните престъпления се правят порязвания по лицето. Съдът трае не повече от 10 дни и броят на едновременно задържаните под стража не превишава няколко десетки души. По времето на Моде, редом с обичайното право, възниква и държавното право, наказващо със смърт нарушението на воинската дисциплина и отклоняването от воинската повинност. Тези извънредни закони спомагат твърде много за консолидацията на хуну и за превръщането им в най-силната държава в Азия. В гражданското им право наблюдаваме общата за много от чергарите система на владеене на земята, в която „всеки притежава отделно парче земя и се премества от място на място, съобразявайки се с наличието на трева и вода“[43]. Но на основата на съществуващия текст не можем да направим окончателен извод кой владее парче-то земя – родът, оглавяван от княза, или отделното семейство? Второто предположение е подкрепено от аналогичната формулировка, използвана спрямо тюрките от 6 – 7. век[44] и пояснена с текста: „В тази страна [където се преселват тюрките – Л. Г.]... пасбищата са обширни, почвата е най-добра, поради което тукюесците я делят със спорове“[45]. Не е изключена обаче и възможността по хунско време всеки от 24-те рода да владее своя територия, като това предположение също има известно потвърждение. Така до средата на 1. век сл.Хр. във всички вътрешни войни всеки род участва като едно цяло, което може да послужи като косвен довод, потвърждаващ родовото владеене на пасищната земя. Притежанието на планинските гори е, изглежда, общо, тъй като за запазването на гористите хребети по границата с Китай се грижат самите шанюи, а ги ползват „нисшите князе“, т.е. техните родственици[46]. Пустите и неизползваеми земи принадлежат на целия хунски народ, защото „земята е основа на държавата“[47] – казва Моде и това се поддържа в продължение на цялата по-нататъшна история на хуну. Хуну познават робството, но при тях го няма продължителното поробване, толкова характерно за Близкия изток. В робство попадат предимно пленници и пленнички, използвани, изглежда, за стопанска работа[48]. През цялата история на хуну не намираме никакви признаци на търговия с роби, макар че последните са много ценени от хуну, чиито набези в Китай са свързани винаги с подгонването на хора към степта.

Воините. Реформите на Моде превръщат патриархалното племе на хуну във военната държава Хуну. Всеки станал воин хун има началник и е задължен стриктно да му се подчинява. Старата родова система обаче не е нарушена и начело на бойните подразделения стоят не издигнали се от низините, както се случва по-късно при монголите на Чингис хан, а кръвни принцове и родови старейшини. Разделянето на властта между шанюите и аристократите ограничава произвола и на едните, и на другите. Такива реформи на Моде, като въвеждане на поголовна воинска повинност, безусловно подчинение на началниците и създаване на йерархия, а най-вече – възприемането на територията като основа на държавата, трябва да се разбират като консолидация на племето, която предотвратява разлагането на родовия строй и го консервира за много векове напред.

Редовият хун, родил се воин, е длъжен да бъде само такъв и никакъв друг. Но макар че при това страда честолюбието му, той получава надеждни гаранции, че положението му не може да се влоши, тъй като родът му не може да го изостави на произвола на съдбата. Също така може да забогатява за сметка на плячката, която е негова изконна собственост. Животът на редовия хун в мирно време се състои от премествания (2 – 4 пъти в година), военни упражнения и отдих по време на пролетната и есенната почивка. Не случайно китайските министри отбелязват изказванията на пограничните роби, че воините „живеят весело" при хуну. Поради това китайците често се стремят да избягат при тях.

Войнството. Китайците определят общият брой на хунското войнство на 300 хиляди души. Изглежда, че тази цифра е леко завишена, понеже, ако се приеме, че всички мъже са във войската (а е известно, че боеспособните мъже представляват 20% от населението), то се получава, че на територията на Монголия живеят 1,5 милиона души, т. е. два пъти повече, отколкото сега. Може би тук имаме едно от обичайните преувеличения на старите китайски хроники.

Основното оръжие на лековъоръжения хунски конник е лъкът. Този ездач не може да издържи ръкопашна схватка нито с пехотинец, нито с тежковъоръжен конник, но ги превъзхожда по мобилност.

Тактиката на хуну се състои в изморяване на противника. Например хуну обкръжават авангарда на китайската войска край град Пинчън. Те превъзхождат по брой китайците, които са изтощени от студа, непривичен за жителите на юга, и са гладни, защото са откъснати от обоза си. И въпреки това хуну не се осмеляват да атакуват. Не става въпрос обаче за страхливост или за извънредна предвидливост. Хуну не се нуждаят от ръкопашна схватка. Като тревожат неуморно блокирания противник, те се стремят да изморят напълно врага си – така да го изморят, че оръжието само да пада от ръцете му и ратникът да мисли не за съпротива, а само за това да отпусне глава и да заспи.

Бидейки неустойчиви в боя, хуну компенсират този недостатък с изкусно маневриране. С престорено отстъпление те умеят да примамват в засада и да обграждат самонадеяния противник. Но ако врагът премине в решително

настъпление, хунските конници се разпиляват „подобно на птиче ято", за да се съберат отново и да влязат в бой. Лесно е да бъдат отблъснати, трудно – да бъдат разбити, и невъзможно – да бъдат унищожени.

Тъй като военната служба е дълг за всеки хун, за нея не се полага никакво възнаграждение. Ако убие враг, воинът получава „чаша вино и право върху цялата заграбена от него плячка". Може да се сметне, че плячката, заловена без бой, подлежи на делене (дуван) с отчисления в полза на шанюя, защото иначе е трудно да се обясни приведеният по-горе цитат. Войната носи на хуну немалък доход и е сравнително безопасна, тъй като задачата на хунския воин е да застреля врага си с лък от прилично разстояние или като го измори до смърт, да го върже и да го отведе вкъщи като роб.

Хуну са чергарски народ и имат изобилие от скотовъдни продукти, но се нуждаят твърде много от земеделски продукти и платове. Китайските и согдийските търговци мамят неопитните чергари при обменната търговия. Ето защо загубеното при сделката е възстановявано от успешния набег и „справедливостта" възтържествува. Военните успехи на хуну обезпечават икономическото развитие на номадското скотовъдно стопанство. Племенната консолидация допринася за намаляването на вътрешните сблъсъци и на постоянните грабежи, свързани със съществуването на независими племена.

Доходите. За издържането на шанюите и на велможите са необходими средства, които не се изискват от народа. На патриархалното общество му е чуждо понятието за налози, тъй като свободният воин не е съгласен да плаща каквото и да било на когото и да било, защото във факта на плащането той вижда ограничаване на свободата си. Тези средства постъпват от не-свободните, т.е. подчинените племена, под формата на данъци и от враговете като – военна плячка. Покорените дунху плащат данъците си с волски, конски и овчи кожи[49]. Големи налози плащат богатите земеделски райони на оазисите в Източен Туркестан[50]. Оттам, изглежда, хуну получават желязното оръжие, тъй като за изработването му се славят тангутите, живеещи около езерото Лобнор, в княжествата Жокян и Лъулан [Шаншан][51]. Кожите пък вероятно постъпват от северните граници – от кипчаците, динлините

и хакасите. Но едновременно с покорените останали племена, важен източник на доходи за шанюите е Китай. Китайците категорично отказват да плащат пряк данък, като смятат това за унизително. Заедно с това те изпращат на хуну дарове, което е замаскирана форма на данъци. Така например, когато през 176 г. Моде изпраща с пратеничество в Китай скромен дар – една камила, два коня и две каляски, теглени от по четири коня, получава в замяна с ответното пратеничество най-богати дарове – избродиран подплатен кафтан, дълъг брокатен кафтан, златно венче за глава, обточен със злато пояс и носорогова катарама към него и десет къса избродирани копринени платове с тъмномалинов и зелен цвят[52].

ОБЩЕСТВЕНИЯТ СТРОЙ У ХУНУ

При най-висшата степен на варварството старейшините рязко се отличават от военните вождове[53]. Така е у ирокезите, където двете институции се погаждат, без да си пречат една на друга, и у германите, при които по време на Великото преселение на народите военните вождове, херцозите, напълно изместват родовата аристокрация – конунгите. Борба на тези начала се забелязва в Спарта. В нея военните вождове-царе са подчинени на съвета на старейшините – херусиите, но и едните, и другите се подчиняват на Народното събрание. В Атина виждаме пълно тържество на Народното събрание над старейшините-архонти, а длъжността на василевсите – царете-военачалници – е изпразнена от съдържание. По такъв начин се наблюдават разнообразни форми на съвместяване на родовия строй със съществуването на силна военна държава. Как решават този проблем хуну? През епохата на Моде хунският род е патриархален, т.е. децата принадлежат към рода на бащата, а не на майката. Вдовицата на по-големия брат става жена на по-малкия, който е длъжен да се грижи за нея като за своя любима жена[54]. Общата отговорност на рода се подразбира като задължително условие. Ето защо за престъпление, извършено от един от членовете на семейството, отговорност носи цялото семейство[55]. Тези аспекти показват, че родът е здрав и въобще не се разлага. С бащиния род винаги е свързана екзогамията и тя е налице у хуну, тъй като съпругата се избира изключително от чужд род, което е видно от примера за брачните права на шанюите.

За да се ориентираме във въпроса кой по същество е родов княз, трябва да се обърнем към сравнителната етнография. Формата на съвместно съществуване като голямо семейство, управлявано от патриарх, се запазва до 19. век у южните славяни (задруга). То се управлява от домачин, който „съвсем не е задължително да е старейшина"[56]. В римското патриархално семейство понятието familia означава всички принадлежащи на един човек роби[57], т.е. цялото му имущество. Подобна форма е семейната община на еврейските патриарси, например – на Авраам, която е описана в книгата „Битие". Всичките тези форми не са задължителни за хунския род, който е значително по-развит, но могат да бъдат разглеждани като изходни форми на геронтокрацията. Хунският родов княз е представител на интересите на рода и се ползва с цялостна подкрепа от него. Такава система може да бъде открита по-късно в Монголия, но само в тези родове, които не са засегнати от военните реформи на Чингис хан, прекъснали родовите връзки и заменили ги с военна субординация. От това става ясно по какъв начин родът на шанюя се ползва с неоспорима власт в огромната държава. Тази власт се основава не на узурпирането на правата на общината, а на привичния авторитет на родовото старшинство. По отношение на покорените народи шанюят е владетел, повече или по-малко суров, а по отношение на своя народ – баща, повече или по-малко добър.

И така, след като установихме наличие на родов строй у хуну, трябва да определим мястото на военните вождове в него. Отличаващото ги качество е това, че не са свързани със системата на рода, а се избират независимо от произхода им и изключително по способностите им. Хуну ги наричат худухеу. Те са нисш команден състав, изцяло подчинен на родовата аристокрация. В книгата си „Очерк истории гуннов" А. Н. Бернщам предполага, че шанюите узурпират правото на рода[58], но това мнение се основава на невнимателно четене на източника. Самите шанюи и цялата висша аристокрация са членове на рода, като го представляват така, както главата на семейството представлява цялото семейство и говори от негово име. Строят, наложен от Моде и наследниците му, консервира системата на родовите отношения и може да бъде определен като геронтокрация – власт

на старейшините в рода. Разбира се, при развита система на рода персоналната възраст няма значение, тъй като в родовите системи се води сложна сметка на старшинството, при която новороденото бебе може да се окаже „по-старшо“ от грохнали старци. Завладяла цялата власт в ръцете си, родовата аристокрация заменя Народното събрание със събирането на родовите князе. Никъде в историята на Хуну не се среща Народно събрание, докато събиранията на родовите князе и велможи се организират регулярно два пъти в годината[59]. Очевидно консолидацията на знатните родове е на толкова високо ниво, че имаме пълното право да определим хунската държава като родова империя. Създаването на такава сложна и оригинална система обаче не е лесно, защото за това е необходим не само висок произход на основателя ѝ, но и притежаването на голям военен талант от него. Именно такова съчетание виждаме у Моде, който спасява своите притиснати от враговете родственици и увеличава силата на привичното уважение към по-старшите посредством военната дисциплина. Както беше посочено, в началото на управлението си той е принуден да мине през труповете на баща си и на брат си, но симпатиите на съплеменниците му са на негова страна. Когато се сблъсква с нарушение на дисциплината и с противопоставяне на отделни представители на народа му, започват да се търкалят главите на немарливите. Урокът, изглежда, постига своето, защото след това не се споменават никакви нарушения на дисциплината.

209 г. пр.Хр. е съдбовна за целия хунски народ, защото тогава се решава съдбата му. Ако не са умът и енергията на Моде, хуну са щели да изразходват силите си в родови разпри като келтите; или във военно наемничество като германите и самнитите; или в безсистемни грабежи и изтребителни войни със съседите си като скандинавите и ирокезите. Във всеки случай не биха могли да се измъкнат от редицата полудиви чергарски племена, смисълът на чиято дейност са разрушението и самоизтреблението. Но и в този случай общият ход на историческото развитие на номадските племена не би бил нарушен. Мястото на изчезналите хуну щеше да бъде заето или от източните монголи-дунху, или от южните тибетци-кяни, или от западните арийци-юеджи, или от северните угри, предци на ненците. Тогава са щели да се

променят само подробностите в хода на събитията, както и посоката на културното развитие, и етническият състав. Обаче от тези второстепенни моменти зависи животът на всички хуну, поради което реформите на Моде имат огромно значение за тях. Те са важни и за историка, който възстановява картината на реалното минало, а не само общите закономерности на развитието на човечеството.

Разбира се, Моде не създава държавата си от нищото. Консолидацията на чергарските племена е предрешена от всички исторически процеси на развитието на скотовъдното стопанство. Но дейността и способностите на Моде не могат да бъдат оставени без внимание. След неговата свистяща стрела вече се устремяват не любители на чуждото богатство, а воини, вярващи в своя вожд и подчиняващи се на съюзния дълг. Моде умира през 174 г., достигнал такова величие, за каквото дори и не си е помислял в началото на съзнателния си живот. Делото му просъществува 300 години, макар че нито един от потомците му не може да се сравни с неговия талант.

БЕЛЕЖКИ

1 Вж. описанието на свистящите стрели в: *Kuhalmi, K. U.* Über die pfeifenden Pfeile der innerasiatischen Reiternomaden. – B: Acta Orientalia. Budapest, 1953. T. III, 45 – 70.

2 *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, 46 – 48.

3 *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951, 560 – 561.

4 Вж.: *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, 50 – 51. – Този факт е изпуснат в биографията на Хан Син (вж.: *Сыма Цянь.* Избранное. М., 1956).

5 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 51.

6 *Пак там.*

7 *Сыма, Цянь.* Избранное, с. 280.

8 Императрицата Люй Хоу е твърде енергична и властолюбива. Още докато мъжът ѝ е жив, тя има огромно влияние в политиката. Наследникът на Гаодзу (Лиу Бан) Хуейди е в ръцете на императрицата и на роднините ѝ Люй Чан и Люй Лу. И двамата получават титли на вани и през 184 г., след като убиват престолонаследника, искат да основат своя династия. Но програмата на династията Хан успява да се сдобие с доста привърженици и никой в Китай не иска връщането на порядките на Цинш хуанди. Императрицата умира през 180 г., а през 179 г. наследникът ѝ Уенди изтребва ваните Люй, семействата им и поддръжниците им. Но и това не води да прекратяване на борбата. През 177 г. избухва въстанието на Син Хюй, а през 154 г.

въстават князете на У, Чу, Джао и др. Но ханската династия все пак провежда политическата си линия на покровителство на селяните и учените за сметка на аристокрацията. Системата за ограничаване на императорската власт от ваните и привилегиите на ваните са отменени и това дава плод. По времето на Уенди (179 – 156) и Дзинди (156 – 140) Китай забогатява и се превръща в световна държава.

[9] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 53.

[10] *Пак там*, с. 54.

[11] *Иакинф*. История Тибета и Хухунора. Т. I. СПб., 1833, с. 17.

[12] Смятам за необходимо да отбележа, че този факт не е отбелязан от МакГавърн, който смята, че Тибет е „еднакво свободен от китайски и хунски контрол".

[13] *Shiratori K.* Ьber den Wu-sun Stamm in Centralasien.

[14] Вж.: *Richthofen, F.* China. Berlin, 1877, s. 49, 447.

[15] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 99.

[16] *Успенский, В.* Страна Кукэ-нор или Цин-хай, из „Записки ИРГО по Отделению этнографии". Т. VI. СПб., 1880 (отдельный оттиск), с. 51.

[17] *Пак там*, с. 52.

[18] *Иакинф*. История Тибета и Хухунора. Т. I, с. 5.

[19] *Гумилев, Л. Н.* Динлинская проблема. – В: ИВГО. 1959, № 1.

[20] *Lüvi, S.* Notes sur les Indo-Scythes. – В: Journal Asiatique. 1897. IX serie. Vol. IX, p. 13.

[21] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 100.

[22] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 155.

[23] *Пак там*.

[24] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 100.

[25] *Пак там*, 100 – 101; *Vernadcky, G. V.* Ancient Russia. New Haven, 1952. – Вернадски съпоставя етнонима усун с етнонимите: асиани-асии-аси-яси (оси)-алани и смята усуните за аланско племе, покорено от юеджите.

[26] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 101. – Той не се доверява на последното сведение, като се опира на допуснатата от автора бъркотия, че бащата на хунмо е убит от юеджите, а не от хуну. Според мен, тази грешка не е важна и не променя същността на това, че усуните са врагове на юеджите и поданици на хуну. По време на пътешествието на Джан Цян хунмо е вече стар и има десет синове и много внуци (*Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 191). Тъй като е роден около 208 г. (*Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 155), то през 139 г. той е на 70 години и данните за възрастта му съвпадат. Освен това, към 139 г. усуните вече са постоянни обитатели на Седморечието и са се смесили със саките и непреместилите се юеджи, но това сведение стига до Китай само чрез Джан Цян. Езикът на усуните е неизвестен. Грум-Гржимайло ги причислява към тюрките, а МакГавърн – към ираниците, като и двамата отбелязват липсата на доказателства за своите твърдения.

[27] *Ленин, В. И.* О государстве. – В: Сочинения, 4-е изд. Т. 29, с. 437.

[28] *Маркс, К., Энгельс, Ф.* Избранные письма. М., 1948, с. 264.

[29] *Маркс, К.* Формы, предшествующие капиталистическому производству. М., 1940, с. 7.

[30] *Энгельс, Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства. М., 1953, с. 165.

[31] *Маркс К.* Формы, предшествующие капиталистическому производству, с. 24.

[32] *Энгельс, Ф.* Анти-Дюринг. М., 1938, 185 – 186.

[33] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 46

[34] Цифрата „10 хиляди" е условна.

[35] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 71.

[36] *Пак там*, с. 84.

[37] *Пак там*, с. 49.

[38] Вж.: *Цюй, Юань*. Стихи. М., 1954, 29 – 40.

[39] Оттенъците на значението на термина „ван" се променят. Отначало това е суверенен управител, понякога на много малък феод. При Хан тази титла получават зависимите от императора князе.

[40] *De Groot, S. S. M.* Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens. Teil I. „Die Hunnen der vorchristlichen Zeit". Berlin; Leipzig, 1921, s. 57; *Pritsak O.* Stammensnamen und Titulaturen der Altaischen Volker. – В: Ural-Altaischen Jahrbьcher. Bd. XXIV. Heft 1 – 2. Wiesbaden, 1952, s. 53.

[41] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 49, прим.

[42] *Пак там*, с. 58.

[43] *Пак там*, с. 49.

[44] *Пак там*, с. 230.

[45] *Пак там*, с. 262; вж. също: *Маркс, К.* Формы, предшествующие капиталистическому производству, с. 26. – „Основното условие за собственост се опира на племенния строй... – това да си член на племето – прави завоюваното, покореното чуждо племе *лишено от собственост*".

[46] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 99.

[47] *Пак там*, с. 47.

[48] Вж.: *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, с. 234; *Deguigner Y.* Histoire des Huns... Vol. 1. Part 2, p. 25; *Цзи Юн.* Оборонительные войны против хуннов в эпоху Хань. – В: Реферативный сборник. 1956, № 15, с. 96.

[49] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 144.

[50] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 170.

[51] *Пак там*, с. 172.

[52] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, 55 – 56.

[53] *Энгельс, Ф.* Происхождение семьи..., с. 148.

[54] *Бичурин Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 40.

[55] *Пак там*, с. 50.

[56] *Энгельс, Ф.* Происхождение семьи..., с. 59.

[57] *Пак там*, с. 58.

[58] *Бернштам, А. Н.* Очерк истории гуннов. Л., 1951, с. 54.

[59] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 49.

VI. ГОСПОДСТВО НАД НАРОДИТЕ

ЗАПАДНАТА ГРАНИЦА

Хиюй, синът на Моде, възкачил се на престола под името шанюй Лаошан, получава като наследство една велика държава и няколко трудни задачи, които трябва да бъдат решени без забавяне. Първата и главна между тях е защитата на западната граница. Юеджите са изтласкани от завзетите от тях територии, но продължават здраво да се държат в родните си степи, на север от Тяншан. Малка част от тях, откъснала се от основната маса на народа им, остава в Наншан под названието „малките юеджи", но по-голямата част продължава упорито да се съпротивлява. Най-накрая управителят на юеджите Кидолу[1] загива в борбата с хуну. Той е убит, трупът му е заловен от враговете, а шанюят Лаошан си прави чаша от черепа му. Точната дата на окончателното поражение на юеджите не може да бъде определена, но това се случва в периода между 174 и 165 г. пр.Хр. През 165 г. наследникът на Кидолу преминава с народа си Сърдаря[2] и на бреговете на Амударя се сблъсква с населението на Гръко-бактрийското царство, което е отломка от империята на Александър Македонски. За 150 години мирен живот потомците на завоевателя на света, „среброщитните фалангити и неукротимите пелтасти", губят бойната си доблест. Китайците ги оценяват твърде ниско във военно отношение по следния начин: „народът е слаб и се бои от война"[3]. Юеджите завладяват без никакви проблеми Бактрия[4] и повече и не помислят за възобновяване на войната с хуну, която им идва нанагорно.

Територията, изоставена от юеджите – Седморечието – заемат усуните, смесили се със саките и остатъците от юеджите[5]. Засилилият се усунски владетел решава, че „след смъртта на шанюя"[6] може да откаже да пътува до Хуну, т.е. де факто се отделя от нея. Опитът на хуну да възстановят властта си над усуните не се увенчава с успех. Кога се случва това? То може да се случи едва след победата над юеджите, които усуните разгромяват съвместно с хуну, т.е. след 165 г. Значи под умрелия шанюй трябва да се подразбира Лаошан. Той умира през 161 г., следователно отделянето на усуните би трябвало да е станало през 50-те

години на 2. век пр.Хр., приблизително между 158 и 154 г., когато хуну воюват в Китай и не разполагат с достатъчно сили да се борят и на запад.

У усуните не се забелязва онзи обществен строй, който представлява силата на хуну. Това е видно от следващото: На 120 хиляди шатри у усуните се падат 630 хиляди души, т.е. малко повече от пет човека на шатра, което не е род, а нормално семейство. Жената се смята за собственост на мъжа, който може да я даде на когото си иска, като един усунски владетел подарява една китайска принцеса на своя внук, а друг владетел дава жена си на свой братовчед. У усуните е ясно изразено имущественото неравенство, като в източника се споменават богати собственици на табуни от по четири хиляди коне.

Политическата им система е значително по-опростена от хунската. Начело на народа стои владетел, носещ титлата хунмо. Според китайски източници усуните имат само 16 чиновници и войска от 188 800 души, което е страшна сила. По това време обаче усуните живеят в мир с хуну. Лоялността им очевидно е предизвикана от враждебните отношения към тях на западните им съседи.

На запад от Усуни е феодът Кангюй, разположен в Гладната степ. Той е два пъти по слаб от Усуни и служи за буфер между хуну и юеджите. Изглежда, че господството на хуну над Кангюй е номинално, но то подсигурява западната граница на Хунската империя и развързва ръцете на хуну на изток. Лежащата на юг от Усуни и Кангюй Согдиана не се подчинява на хуну, но вследствие на раздробеността си (дели се на 70 самостоятелни феода) не представлява опасност. И така, виждаме, че разгромявайки юеджите, шанюят Лаошан изцяло обезопасява западната си граница и налага хегемонията си над княжествата от „Западния край" (тогавашното китайско название на Синцзян – Сиюй), чиито икономически възможности би трябвало да са изиграли важна роля за формиращото се стопанство на новородената империя.

ВЪТРЕШНАТА ГРАНИЦА

„Възможно е да се основе империя, като се язди кон, но не трябва тя да се управлява от седлото" – казва веднъж Елюй Чуцай, хуманен държавен деец от епохата на Чингис

хан. Това е разбрано още от основателя на Хунската империя шанюя Моде. Към края на управлението си той започва широко да използва услугите на китайските бегълци, които изготвят дипломатическите му послания до китайския Двор. Шанюят Лаошан върви по стъпките на баща си и когато евнухът Юе, изпратен насила при него в състава на пратеничество от Китай, пожелава да премине на негова страна, то той е приет и приласкан. „Юе научава шанюйските приближени да заведат книги, за да облагат с данък според броя на населението, добитъка и имуществото“[7]. Това мероприятие извършва цялостен преврат във вътрешните дела на хунското общество. Налозите, получавани от шанюя и приближените му (а всички те са негови роднини), отделят шанюйския род от средата на другите и му дават в ръцете такива възможности, за каквито не може да мечтае дори и самият Моде. Пряко следствие от това е приетата от шанюя титла „Роден от небето и земята, издигнат от слънцето и луната, хунски Велик шанюй…“[8]. Тук вече виждаме, че правото на власт се определя от „божията милост“, при което роднините са длъжни да се подчиняват, а не да се съпротивляват. Новите прерогативи на шанюя дотолкова противоречат на стария ред, че би трябвало, народните маси да се възмутят и да се възпротивят, но това не се случва. Дори напротив – властта на шанюя се ползва с непрестанен авторитет. Работата е там, че хуну не отстъпват даром древната си свобода. Срещу нея те получават такава цена, която, изглежда, ги удовлетворява. Доходите от плячката и данъците от покорените народи не попадат изцяло в хазната на шанюя. Значителна част от тях остава в ръцете на воините и мнозина от хунските жени сменят дрехите си от овча кожа с копринени рокли. Редом с кумиса и кашкавала, на трапезата на хуну се появяват вино, хляб и китайски лакомства. Източниците подчертават, че в хунското общество настъпва епоха на изобилие и разкош, но заедно с това и на упадък на нравите.

Проницателният Юе, искрено предан на новия си господар, посочва опасността, възникваща от тези промени.

– Броят на хуну – казва той на шанюя Лаошан – не може да се сравнява с населеността на една китайска област[9], но те са силни, защото имат отлични одеяния и храна

и не зависят в това отношение от Китай. Днес, шанюе, ти изменяш на обичая, като обличаш китайските вещи. Ако Китай употреби само една десета част от имуществото си [за подкуп – Л. Г.], то хуну до един ще преминат на страната на рода Хан. Щом получите от Китай копринени и памучни платове, то дерете дрехите от тях, като тичате из бодливите растения, с което да покажете, че такова одеяние не може да се сравни по здравина с вълнените и кожените одежди! Получавайки храна от Китай, не я яжте и с това покажете, че предпочитате пред нея кашкавала и млякото![10]

Програмата на Юе е неизпълнима. Не толкова шанюят е причина за упадъка на нравите, колкото промяната на икономиката и бита. „Силата на вещите“ увлича хуну по пътя на увеличаването на потребностите, а следователно и на промяна на бита. Но за да могат ясно да проличат последствията от този процес, трябва да мине доста време – две, че и три поколения (50 – 75 години), а засега всичко изглежда благополучно. Тъй като голяма част от продуктите, толкова харесвани от хуну, идва от Китай, то напълно естествено възниква стремежът да бъде увеличен притокът им. По времето на Моде и Лаошан те попадат при хуну в малки количества като „подаръци“ за шанюя, който ги споделя с поданиците си. За да избегне това принудително споделяне, шанюят решава да организира разменна търговия с Китай, но среща силен отпор от страна на китайското правителство.

Династията Хан установява в Китай система от данъчно облагане, която трябва да изстиска от населението колкото се може повече продукти, за да може с тези средства да се издържат армията от войници и чиновниците. Понятно е, че съсредоточаването на външната търговия в ръцете на двора е необходимо, тъй като това му осигурява нужните доходи. От тази система преди всичко страда китайското данъчно обложено население, а също и хуну, които получават значително по-малко платове и зърно, отколкото са им необходими. И на едните, и на другите им се иска да наложат пряк обмен, но тогава доходите няма да отиват в хазната на китайското правителство, на което ще му се наложи да се конкурира със собствените си поданици. Това противоречие не може да бъде разрешено без война и тя не закъснява.

ВОЙНАТА С КИТАЙ ЗА СВОБОДНА ТЪРГОВИЯ

Разправил се с юеджите и развързал така ръцете си, шанюят Лаошан тръгва срещу Китай. През 166 г. той със 140 хиляди конници нахлува в Северозападен Китай, „заграбва велико множество народ, добитък и имущество" и подпалва летния дворец на императора. Конните патрули на хуну сноват на четирийсет версти от столицата Чанан. Императорът обявява мобилизация и събира хиляда колесници, 100-хилядна конница[11] и три спомагателни корпуса, но докато войската се готви за настъпление, хуну се оттеглят с цялата плячка, без да загубят и един човек[12]. В продължение на четири години след това хуну извършват набези и разоряват всички погранични области (като особено страда Ляодун). Основният удар е нанесен от запад – от наскоро завоюваните от хуну земи – и през областите, които не са населени с китайци. Военните действия се разгръщат в Бъйди [източно от Гансу] – страната на икюйските жуни, покорени чак през 3. век пр.Хр.[13]. Налага се изводът, че нахлуването на хуну в центъра на Китай се осъществява само благодарение на помощта на местното население. Сам по себе си походът не постига кой знае какво, но изтегля китайската конница на запад, докато в същото това време хуну от Иншан ограбват цялата източна граница. Най-накрая, през 162 г. император Уенди се обръща към шанюя Лаошан с молба за сключването на мир, като шанюят изпраща с отговора данху (нисък сан), което само по себе си е пренебрежение. Данху довежда като подарък на китайския император два коня, за качествата на които китайският летописец не споменава. Въпреки това, Уенди решава за благоразумно да не се обижда, приема даровете и сключва мир, който е тежък и позорен за Китай. Китай и Хуну се признават взаимно за две равни държави, при което първата „от съчувствие" към студения климат в страната на своя съсед се задължава ежегодно да изпраща на север – при хунския шанюй – „известно количество просо и бял ориз, брокат, коприна, памучни и други видове вещи"[14], което е завоалиран данък. Съгласно договора, старите бегълци не се връщат, но новите бягства се забраняват под страх от смъртни екзекуции. Договорът доказва несъмнен политически превес на Хуну над Китай, но в него не се споменава и дума за свободна търговия.

Шанюят Лаошан умира през 161 г., като оставя на сина си Гюнчен неразрешения проблем за търговията с Китай. В продължение на четири години Гюнчен спазва мира, но като не се сдобива с нищо, възобновява войната през 158 г. Два хунски отряда, всеки от по 30 хиляди души (?!), нахлуват в Китай от север и от запад и грабещи, се оттеглят. Пограничната огнена сигнализация известява своевременно за набега, но китайското правителство не успява да мобилизира бързо армията си и когато войската ѝ се приближава към границата, хуну са вече далече в степта. Следващите години са успешни за хуну. Уенди умира през 157 г. и през 156 г. на престола се възкачва Дзинди. Междуцарствието е съпроводено от остри междуособни борби. Победените са заплашени от разправа и те, въставайки, се обръщат за помощ към хуну. Новото правителство обаче се справя с вътрешните затруднения. През 154 г. въстанието е потушено, а хуну така и не го подкрепят. Ето защо те получават това, към което се стремят, и съгласно договора от 152 г. са открити граничните пазари за свободен обмен, като – освен това – на шанюя е изпратена за жена китайската царкиня с голям дан. 152 г. е кулминационен връх на хунското могъщество.

ИЗТОЧНАТА ГРАНИЦА

Хунските шанюи са пълни господари на изток и на североизток. Оказали незначителна съпротива през 209 г., дунху се покоряват и от този момент нататък остатъците от някога могъщата орда се превръщат във верни поданици на новите господари. Самото название „дунху" изчезва и потомците им започват да се наричат ухуани. Обитават степите на Южна Манджурия, съседни на китайската граница. На север от ухуаните, в Западна Манджурия и Барга живеят родствените им сянби, а в Източното Забайкалие, по бреговете на Аргун – сплитащите косите си тоба. Всичките те са монголски племена.

Многообразието от наименования на племена не трябва да въвежда в заблуждение читателя. Цели народи в Евразия често сменят имената си, като се наричат ту по името на господаря си, ту по местоживеене, ту по прозвище. Родовият строй, който е основа на хунската държава, е по-малко раз-

вит на изток от Хинган. Ухуаните живеят в катуни (аули), т.е. като отделни семейства, но в името на безопасността катуните се обединяват в общини от 100 до 1000 юрти[15]. Те се управляват от избираеми старейшини, като името на старейшината става и название на общината. За да станеш старейшина, трябва да си „храбър, силен и умен"[16]. Тук наблюдаваме друг път на развитие, различаващ се от този на хуну. При древните монголи се образуват не родове и племена, а орди. Ордата е висша форма на военна демокрация. Думата „орда" означава известен брой заедно живеещи хора, организирани по определен начин. Ордата може да се състои от най-разнородни елементи по кръв, език, религия и нрави, но организацията е необходимо условие за нея. Начело на ордата стои хан (сянбийска дума[17]), като по правило той се избира или утвърждава на курултай, което е Общо събрание на пълноправните членове на ордата. За разлика от родовия аристократичен принцип на хуну у древните монголи господства демократичният принцип. Разбира се, ордата не е толкова устойчива, като родовата държава. Тя бързо процъфтява при енергични вождове и загива при бездарни такива. Благодарение на демократичния принцип обаче, потенциалните им възможности са значително по-големи. Ордата като държавна система се оказва в края на краищата най-жизнеспособната форма на политическия живот на чергарите. През 2. век пр.Хр. обаче образуването на монголските орди е само маркирано и хуну могат безпрепятствено да командват разпръснатите общини на древните монголи. Те получават от тях данъци, състоящи се от овчи кожи, а на тези, които не ги плащат, им вземат жените и децата. За да приключим с характеристиката на древните монголи, ще отбележим някои техни етнографски особености. Ухуаните и сянбите не знаят какво е това домашни слуги – „от старейшината до последния пастир всеки сам пасе добитъка си и се грижи за имуществото си"[18], като демократичният принцип се прокарва дори и в семейния живот. Жената се ползва с уважение и не трябва да бъде удряна, девойката се омъжва по любов и е собственичка на чеиза си, а всички спорове, освен военните, се разрешават от жените. Религията им се различава от хунската по отсъствието на човешки жертвоприношения. Законите им също са по-смекчени,

като смърт се полага само при неподчинение по време на война, а при кражба и убийство е разрешено откупването с добитък. Често се практикува изгонване на престъпниците, като никой няма право да приема изгнаниците. Казано накратко, виждаме живота на хуманен, но твърде примитивен народ, с големи и още непретворени в действителността възможности и висок морал, но с ниско културно равнище. Китайците почти не се съобразяват с този народ.

По това време горските племена от Манджурия и Приамурието не са известни на китайците и никакви сведения не са запазени за тях. Както изглежда, властта на хуну не се простира и върху горските плата.

СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА

През 205 – 204 г. пр.Хр. забайкалските и прибайкалските степи влизат в държавата Хуну[19]. Моде подчинява няколко племена, живеещи в Южен Сибир. Те вече са преживели бронзовия век и започват да усвояват желязото (тагарската култура е в своя трети и последен етап)[20]. Занимават се със земеделие и уседнало скотовъдство. Ако се съди по голямото количество оръжия, намирано в могилите, те са войнствен народ. Общите погребения показват, че социална база на строя им е родът, също като при техните съседи – хуну, но не са открити следи от висока организираност и от зачатъци на държавност. Стилистически изкуството им е свързано с изкуството на Алтай и Скития, така че е съвсем правилно да бъде причислено към западния културен комплекс, но те не трябва да бъдат разглеждани като носители на периферна провинциална култура. „Мощното минусинско културно огнище оказва влияние в широката, предхождаща тайгата област на Западен Сибир и, изглежда, дори в Източна Европа (ананинска култура)"[21]. Археологията констатира този факт, но е безсилна да го разясни. Така че да се обърнем към палеоантропологията, правеща следните изводи:

1. „Основен тип население е долихокефалният, европеидният, който е филогенетично свързан с протоевропейския". Потомци на динлините.

2. „Освен това се забелязва брахицефален европеиден тип с неясен произход", може би, ди.

3. „Като малък процент в цялото е примесен също така

брахицефален монголоиден тип, отнасящ се към сибирското разклонение на азиатския клон“. Известни са само два такива черепа, така че примесът може да е случаен.

4. „Възможно е запазването на следи от проникнали през карасукското време в Минусинския край представители на далекоизточната раса“[22].

И така, с изключение на два случая (два монголски черепа), цялото население на Минусинската котловина се състои от същите компоненти, от които се е състояло и хиляда години преди това, но разликата, която е твърде съществена, е в това, че то вече е успяло да се слее в единна народност, породила самобитна култура. Бронзовите изделия от тагарската епоха поразяват с изяществото на изработката си и с богатството на сюжетите си с преобладаваща зоологична тематика.

За съжаление формите на живот, които се установяват у динлините във връзка с хунското завоюване, са абсолютно неизвестни, но е ясно, че културният обмен между първите и хуну протича интензивно. Като резултат от него възниква нова култура – таштъкската, в която относителният дял на азиатския компонент е рязко увеличен[23]. Свързаните с нея въпроси ще бъдат разгледани по-нататък.

ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКИЯТ ЖИВОТ В ДЪРЖАВАТА ХУНУ

Сходството на откритите от археолозите на територията от Иншан до Саяно-Алтай старини, датирани от 5 – 3. век пр.Хр., ни показва тогавашните граници на разпространение на хуну[24]. Тази култура се характеризира археологично с преобладаването на бронза, със „зверския стил“ в изкуството и с така наречените плочести гробове[25]. В края на този период в гробовете започва да попада желязо, с което хуну се запознават от западните жуни[26]. Заедно с лов и скотовъдство хуну се занимават и с примитивно земеделие което се потвърждава от намирането на зърномелки, както в Северна Монголия, така и в района на Великата китайска стена[27].

Хуну от това време твърде малко напомнят за своите предци, описани по-горе. Тогава те са вече съвсем друг народ. За 800 години в покрайнините на Сибир се случва онова смесване, в резултат на което възниква антропологичният

тип хуну, наречен от Г. Ф. Дебец „палеосибирски“. Археологията констатира у тях развитието на меднолеярски занаят, което предполага наличието на леяри-специалисти[28]. Натрупването на богатства у хуну, изглежда, не се състои само от събирането на съкровища. Така, Дегин на базата на изследване върху Съма Циен, отбелязва, че „пленниците представляват главното богатство на хуну, които ги използват като домашен добитък“[29].

Вече изяснихме, че у предшествениците на хуну – глазковците, е развито патриархалното робство. Робите извършват тежките домакински задължения, събират дърва и носят вода. Не са допускани до водещите отрасли на стопанството – ловните хайки, пасенето на добитъка, войните, т. е. те не определят начина на производство. Наличието им не разрушава патриархално-родовия строй.

Стопанството на хуну се базира на използването на особеностите на гористо-степния ландшафт. Необходими са им не само зелените степи, но и покритите с гори планини. Използват горите от планините за изработването на юрти и каруци[30], а също и на стрели, като особено се цени планинската гора, в която живеят орли, „чиито пера се използват за оперението на стрелите“[31]. Корииите крият добитъка по време на снежни виелици и осигуряват на пастирите дърва за огньовете им, когато тезекът е покрит със сняг. Именно невъзможността да минат без планински гори принуждава хуну да влизат в битки срещу китайците за притежаването на склоновете на Иншан и Цилиншан [в Гансу] и срещу юеджите – за Монголски Алтай и Тяншан.

Обикновено като се сравняват помежду си древните култури, равнището на развитието им се измерва с наличието на материалните им останки – съоръжения, писменост, произведения на изкуството и т. н. Тази практика е порочна, тъй като се отчитат само оцелелите паметници, т. е. каменните съоръжения и металните вещи. Като следствие от това, че запазването на паметниците в страните със сух климат е неизмеримо по-голямо, отколкото във влажните страни, възниква и първата грешка. Поради това, ако се отчете, че хората строят къщи, за да живеят в тях, а не за това след хиляда години да ги изкопае някой археолог, трябва да се признае, че понякога дървените постройки не

са по-лоши от каменните. И да се говори за ниско културно равнище на базата на това, че не са намерени каменни постройки, е втората грешка. По същия начин не могат да бъдат установени красотата и ценността на дрехите, тъй като се запазват само металните аксесоари, които не са характерни за всички народи. Да допуснем, че изкуството у един народ се проявява в бродерията и достига големи висоти, а у друг – в изработването на каменни амулети, които са много груби и са заимствани от първия. Така ще се получи, че в първия случай въобще няма изкуство, а във втория ще бъде открит оригинален стил. Същото е и с писмеността. Има народи, които притежават огромни библиотеки от преводи, преразкази, компилации и съвсем малко оригинални произведения, както е например у монголите и манджурите. В същото време „Илиада“ и „Калевала“ са устно творчество на още неграмотни народи.

Казано накратко, сравнението на древните култури е не само възможно, но и необходимо, а за целта трябва преди всичко да се отчетат и изяснят оригиналните черти на развитие на изследваните народи и на техните потребности, като различната съхраняемост на материалните останки не трябва да пречи на това.

Основното постижение на хуну е усвояването на степните пространства на Монголия. Преди това Великата степ разделя като море обитаемите гористо-степни полоси – южносибирската и севернокитайската. Обитателите и на двете територии – земеделците, уседналите скотовъдци и горските ловци – нямат възможност за придвижване из степта и степните треви въобще не се използват. Хуну развъждат достатъчно количество коне и впрегатни бикове, създават покритата каруца – къща на колела – и първи се заемат с чергарско скотовъдство, като заедно с това прилагат и ловната хайка, която е неизмеримо по-продуктивна от индивидуалния лов, а освен това още в 3. век пр.Хр. познават лова със соколи.

Жилището им – шатра на колела – е удобно. Първо, защото шатрата защитава значително по-добре от вятъра и студа, отколкото замръзващите стени на пръстената или каменната къща, а като се променя мястото на лагера, винаги може да се намери място, осигурено с гориво. И второ, в жилището на колела се живее по-безопасно, тъй като можеш да избягаш от врага с цялото си имущество, което хуну и правят.

Коженото им облекло е здраво, леко и удобно. Храната им се състои от месо и мляко, каквито имат в изобилие, тъй като стадата им са огромни. Липсата на тежък труд и постоянното занимаване с лов спомагат за физическото им развитие, а честите военни походи закаляват мъжеството и волята.

Освен това тези походи играят голяма роля в икономиката на хуну. В ранните етапи на историческото развитие възниква примитивна система на набавяне на недостигащия продукт посредством систематично заграбване на запасите на съседите. На този етап войната е опасен, но доходен занаят, и плячката е всенародна собственост. Подобно на много народи, и хуну преминават през този етап, но още при първите шанюи основен източник на доходите им става облагането на покорените с данъци.

Така че трябва да признаем, че в зората на съществуването си хуну са не по-добри и не по-лоши от – да кажем – франките, готите, арабите, славяните и древните гърци.

Отношението им към пленниците и бегълците е доста хуманно, поради което китайците се опасяват не толкова от набезите на хуну, колкото от постоянните бягства на своето население при последните в степите.

Участието на жените в политиката показва, че те не са потиснати, както се наблюдава това в Китай, Индия и Иран.

Най-силният аргумент срещу твърдението, че хуну имат собствена развиваща се култура, е посочването на липса на писменост у тях, което се основава на това, че такава не е открита и до днес. Предположението, че хуну имат писменост, която не е дошла до нас, тъй като не винаги е възможно да бъдат намерени древни записи върху кожа, брезова кора или хартия, се отхвърля като несъвместимо с вече образувалото се мнение по въпроса. Обаче и това предвзето мнение не издържа на натрупаните нови сведения. Така в „Историята на Трицарствието“ се съобщава за обмен на пратеничества между Китай и Фунан, най-древното царство в Камбоджа. Китайското пратеничество посещава Камбоджа между 245 и 250 г. и след като се завръща, участникът в

него Кан Тай, съобщавайки сведения за царството Фунан, заявява: „Те имат книги и ги съхраняват в архиви. Писмеността им напомня тази на хуну"[32]. Фунанците употребяват индийски шрифт. Това съобщение е много интересно. Във второто изречение китайският дипломат говори за хунската писменост като за нещо съвсем известно и необходимо само за сравнение и пояснение. Още по-важно е, че той подчертава индийския произход на хунската писменост, от което следва, че държавата Хуну има културни връзки със Запада. Може би именно поради това китайците от епохата Хан смятат хуну за див народ, тъй като според тях единствен източник на култура е тяхната страна. За съжаление фолклорът[33] и другите прояви на хунската духовна култура са безвъзвратно изгубени, но културното им равнище – и в частност това на изкуството им – може да бъде установено при разширяването на археологичните разкопки в Монголия и Ордос, а съвременното на хуну саяно-алтайско изкуство е великолепно.

РЕЛИГИЯТА НА ХУНУ

Когато става дума за религия, всичко опира до следните два въпроса – в какво вярваш и как вярваш? Всяка пролет хуну принасят жертва на „своите предци, на небето, на земята и на духовете". Два пъти дневно шанюят се кланя: сутринта – на изгряващото слънце, а вечерта – на луната. Мероприятията започват „съобразно с положението на звездите и луната"[34].

Ако в добавка се отчете титлата на шанюя – „роден от небето и земята, издигнат от слънцето и луната" – става ясно, че един от обектите на поклонение е Космосът и понеже хуну имат идол, който го изобразява, той е вече персонифициран. Подобно космично божество е известно в гръцката митология (Уран, бащата на Сатурн), в индийската митология (най-древния от боговете – Варуна) и в древноскандинавската митология (Один). Като се изхожда от това, е по-добре да се допусне, че хуну заимстват пищния култ към персонифицирания Космос от западните си съседи – юеджите или динлините – тъй като източноазиатските монголоиди нямат такъв култ, а са полиспиритуалисти. Полиспиритуализмът на Изтока винаги точно разграничава

духовете на предците от духовете на природата. Смята се, че и едните, и другите могат да бъдат призовани или прогонени, да бъдат разсърдени или омилостивени. Според китайците и тибетците тези духове съвсем не са божества, а са живи същества, които обаче имат различно естество от човешкото. Те са силни, но не са всесилни; не са добри, но и не са зли по характер и често могат да са вредни, а понякога и полезни. Накратко казано, общуването с духовете трудно може да бъде наречено религия. Хуну също вярват в духове. Вярват и в задгробния живот, като примитивното съзнание на чергаря го рисува като продължение на земния живот. Оттук и пищните погребения в двоен гроб, като – за да не му е студено на покойника – той е с одежди от брокат и скъпоценни кожи, а за да му прислужват в задгробния свят, с него са погребани неколкостотин приятели и наложници. Но с този жесток обичай на „съпровождане" на шанюя или на велможата на оня свят не се изчерпват всички случаи на човешко жертвоприношение. „В жертва от воините"[35], очевидно на прадедите, се принасят храбри пленници, а духовете искат жертви посредством устата на влъхвите. От това е видно, че човешките жертвоприношения са свързани със сибирската струя на хунската религия, с твърде древния китайски шаманизъм и – възможно е – с тибетската религия на боните. Тази религиозна система не предполага съществуването на единен бог, а се ограничава с почитането на демони, които са ограничени и злобни същества. С нея водят борба както почитащите предците конфуцианци, така и будистите, а по-късно – и християните, и мюсюлманите, но въпреки това тя просъществува до 20. век в Тибет и в малко изменени форми у тунгусите в Източен Сибир. Любопитното е, че и там тя отначало е свързана с човешки жертвоприношения, които впоследствие са прекратени[36].

На пръв поглед може и да изглежда странно, че демонолатрията и космическият култ, които са толкова различни по произход и съдържание, съществуват съвместно. Но това става съвсем понятно, ако се отчете, че заеманите от тях области в светогледа на хуну са ясно разграничени и те просто не си пречат взаимно. Космическото божество е толкова огромно, че не забелязва демоните, а те си вършат своето, без да закачат Вселената. Такъв мироглед битува до

скоро сред сибирските народи и дори в Поволжието, където марийците не могат да разберат защо руският бог не се погажда с Керемет и поднасят свещ на единия, а на друтия – жертва. Интересното е друго, а именно че хуну събират у себе си културните представи на Изтока и на Запада и ги съчетават в оригинални форми. Още повече че хуну възприемат дори и концепции от далечна Индия. Златният идол, отнет им от китайците, е смятан от мнозина учени за будистко изображение от оазисите на Западния край[37].

Разбира се, няма основания да се мисли, че сред хуну има будисти, но е важно, че те знаят за будизма и че се интересуват от него. Това показва широк кръгозор, несъвместим с ниско равнище на културно развитие. Може ли при това да бъдат смятани за диваци? А Ако се прибави и стройната административна система и хуманните форми на бита, привличащи дори просветените китайци, то въпросът за „дивостта“ на хуну през 3 – 1. век пр.Хр. трябва да отпадне.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. II. М.; Л., 1950, с. 266.
[2] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 100; *Lăvi, S.* Notes sur les Indo-Scythes. – В: Journal Asiatique. 1897. IX serie. Vol. IX, p. 13.
[3] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 184.
[4] Може да се приеме, че Согдиана отпада от Гръко-Бактрия през 160 г. пр.Хр. с помощта на юеджите. Самата Бактрия пада през 129 г. пр.Хр. (вж.: *Saint-Martin, V.* Fragment d'une histoire des Arsacides. Vol. II, p. 68). Следователно борбата за Бактрия продължава 30 години.
[5] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 184.
[6] *Пак там*, с. 155.
[7] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 58.
[8] *Пак там.*
[9] Около 170 г. пр.Хр. хунската армия наброява към 60 хиляди конници и вероятно не се състои само от хуну, но и от представители на други народи. Вж.: *Haloun, G. Zur* Ьetsi-Frage. – В: Zeitschrift der Deutschen Morgenlдndischen Gesellschaft. 1937, s. 306, note I; Ср. също: Byzantion. Vol. XVII, 1945, 224 – 225. Тъй като в армията влиза възрастното мъжко население, представляващо обикновено 20%, то броят на хунския народ може ориентировъчно да бъде определен на 300 хиляди или по-малко, но не повече.
[10] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, 57 – 58.

[11] Цифрите лежат на съвестта на Съма Циен.
[12] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 59.
[13] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. III, с. 13.
[14] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 60.
[15] За определянето на общините на ухуаните се използва терминът „бу аймак“ – териториална група, а не „син“ – род (*Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 142).
[16] *Пак там.*
[17] *Пак там*, с. 167.
[18] *Пак там*, с. 143.
[19] *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, p. 120.
[20] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, 184 – 303; *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР. М.; Л., 1948, с. 124.
[21] *Дебец, Г. Ф.* Палеоантропология СССР, с. 124.
[22] *Пак там*, с. 134.
[23] *Пак там.*
[24] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, с. 317; вж. също: *Ростовцев, М.* Срединная Азия, Россия, Китай и звериный стиль. Прага, 1929; *Salmony, A.* Sino-Siberian art. P., 1933; Inner Mongolia and region of the Great Wall. – В: Archaeologia Orientalis. D-sйries. Vol. I. Tokio-Kioto, 1935; *Ianse O.* L'empire des steppes. Pevue des arts asiatiques. Vol. IX, 1935.
[25] *Сосновский, Г. П.* Ранние кочевники Забайкалья. – В: КСИИМК. Вып. VIII; Плиточные могилы Забайкалья. – В: Труды отдела истории первобытной культуры Гос. Эрмитажа. Т. I. 1941.
[26] Вж.: *Бичурин Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 172.
[27] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, с. 318; *Боровка, Г. И.* Археологическое обследование среднего течения реки Толы. – В: Северная Монголия. Т. II. Л., 1927.
[28] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, с. 323.
[29] Пак там, с. 324.
[30] *Бичурин Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 99.
[31] *Пак там*, с. 98.
[32] *Hall, D. G. E.* A history of South-East Asia. L., 1955, 25 – 26.
[33] Съществува само кратко споменаване в „Цян Ханшу“, че след като загубват хребетите Янджъшан и Циляншан, хуну отразяват това печално събитие в стихове (Вж.: *Фэн, Цзя-шэн.* Руническая надпись из восточной Монголии. – В: Советская этнография. 1959, № 1, с. 5).
[34] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, 49 – 50.
[35] *Пак там*, с. 76.
[36] *Окладников, А. П.* Древнее население Сибири и его культура (рукопись). Гл. VII.
[37] *McGovern, W.* The early empires…, p 139; *Chavannes, Ed.* Memoires historiques de Sse-ma Ts'ien. Vol. LXVII, p. 1899; *Franke, H.* Geschichte des chinesischen Reiches. Bd. I. Berlin, 1930, s. 343; *Дэн, Чжи-чэн.* История Китая на протяжении двух тысяч лет. Шанхай, 1954. – В: Реферативный сборник. 1956. № 13, с. 152.

VII. ИЗЛИТАНЕТО НА ДРАКОНА

ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА ХУНО-КИТАЙСКАТА ВОЙНА

Китай процъфтява. Режимът на династията Хан му се отразява по-добре от този на предшественичката ѝ Цин. Прекратяването на вътрешните разпри и отказването от грандиозни съоръжения от типа на Великата стена влияят положително на развитието на земеделието и занаятите, на разпространяването на търговията и на увеличаването на народонаселението му. Въпреки хунските и тангутските набези, богатството на страната расте не с дни, а с часове, и възможностите на Китай изглеждат неизчерпаеми. Китайците стават предприемчив и храбър народ, уверен, че бъдещето му принадлежи. Възкачилият се през 140 г. пр.Хр. на престола Уди разбира потребностите на страната си. Враговете ѝ са я обкръжили отвсякъде и главните от тях са хуну. Император Уди не се осмелява веднага да скъса унизителния мирен договор, признаващ Хуну и Китай за равни империи и де факто накърняващ интересите на Китай. Той дори потвърждава договора за свободна търговия, въпреки неизгодността му, но веднага започва да се готви за война. През втората година от царуването си той изпраща своя приближен Джан Цян със задача да намери юеджите и да ги убеди да нападнат Хуну едновременно с китайските войски. Обаче Уди настъпва, без да е дочакал Джан Цян.

Друг шпионин – Ные И, родом от град Мая, който по заповед на императора уж тайно доставя на хуну китайски вещи, спечелва доверието на шанюя и му предлага да плячкоса родния му град. Съблазнен от богатствата на Мая, шанюят се доверява на шпионина и през 133 г. навлиза с войска от 100 хиляди копия в пределите на Китай.

Китайците само това и чакат. В околностите на Мая са скрити 300 хиляди войници, готови за бой и да окръжат и изтребят хуну, щом само последните превземат града и награбят плячката си.

Хуну се придвижват с бърз марш, за да не позволят на противника си да се опомни. Изведнъж на 100 ли [около 40 км] от Мая те виждат в полето множество добичета, но без пастири. Очевидно местните жители, научили от скритите в засада китайски войници за очакваното приближаване на

хуну, са зарязали цялото си имущество и са се скрили, за да запазят свободата и живота си. Шанюят обаче знае, че никой не може да предупреди пастирите за появата му, тъй като никой от китайците няма сили да изпревари препускащи хуну, поради което липсата на жителите го принуждава да застане нащрек.

Понякога и малките камъчета обръщат колата. Един китайски командир [юйши], пазещ границата, решава да отстои укрепения си пост. Хунските конници го обграждат и бедният юйши е принуден да се покатери върху наблюдателната кула. След него тръгва хун с копие, за да прободе нещастника за забавление на другарите си, стоящи наоколо[1]. Китаецът се изплашва, спуска се долу и се предава на хуну, които, тържествувайки, го довличат до щаба си и като първа плячка го връчват на шанюя. Последният, вече нащрек, разпитва строго пленника и онзи, за да спаси живота си, му разказва за засадата. Шанюят незабавно заповядва да се отстъпи и, вече оттатък границата, казва:

– Задължен съм за своето спасение на Небето, защото то ми изпрати този юйши.

Като благодарност за спасението си, той освобождава своя единствен пленник, но знаейки, че в неговата родина същият е заплашен от смърт, го оставя при себе си и му дава титлата „небесен княз".

Китайските пълководци очакват влизането на хуну в град Мая и поради това не помръдват от местата си. Разгневеният Уди решава да даде под съд главния си пълководец Уан Кай, но последният изпреварва палачите на господаря си и се самоубива. Пред Китай се очертава тежка и продължителна война. Въпреки самоубийството на пълководеца си, китайската армия може да нахлуе в хунските земи, но не го прави. Как може да бъде обяснен този странен, но спасителен за хуну обрат на събитията? През 131 г. пр.Хр. Хуанхъ пробива дигата при селището Худзъ (провинция Шундун) и променя руслото си. В стихотворението, посветено на това събитие, има една такава строфа[2]:

О, колко немилосърден бе Хопей[3].
Във вълните му загинаха хиляди хора.
Като погълна Санфа[4], напълни той Хуай
и не се върна в своя роден край.

За запълване на огромния пролом императорът изпраща 100 хиляди души[5]. Очевидно сред тях са и войниците, очакващи врага на границата. Така хуну получават временен отдих.

ЗАГУБИТЕ НА ХУНУ

След описаните събития и дума не може да става за мир, но през първите четири години нито едната, нито другата страна не предприема мащабни военни операция. Летящите отряди на хуну предприемат грабежи в различни области на Северен Китай, а китайците се задоволяват с отбрана. Особено интересно е обаче това, че разположените в степите извън границите на Китай пазари работят твърде интензивно и хуну въобще не посягат на китайските търговци, продаващи им коприна и лакомства. Последните са заплашени от другаде. През 129 г. китайският Двор решава да сложи край на изтичането на национални средства към враговете си и да забрани свободната търговия. За това са изпратени четири деветохилядни конни корпуса. Точно тогава хуну се проявяват.

Талантливият китайски пълководец Уей Цин се изхитрява да завари враговете си неподготвени и залавя 700 пленници в Лунчен. Какви са били тези пленници – хуну или китайски търговци – хрониката не съобщава. Следващият пълководец не печели нищо, но се връща без загуби. Третият губи 7 хиляди от 10 и отстъпва с остатъците от разбитите си войски, а четвъртият попада и сам в плен у хуну, но впоследствие избягва и се връща в родината си. Последните двама пълководци са предадени на съд, но това не оправя положението на фронта.

Окрилени от успехите си, хуну засилват набезите си, а през следващата 128 г. тяхно двайсетхилядно войнство нахлува в Ляоси и унищожава намиращата се там войска. След това, преминавайки в Яймън – на запад от Пекин – разграбва тази област и се оттегля, като отвежда 3 хиляди пленници със себе си. В отговор на този набег срещу хуну отново тръгва Уей Цин с 30 хиляди конници, които успяват да заловят няколко хиляди пленници.

Уей Цин нахлува в Ордос и покорява живеещите там племена лъуфан и баян, като взема пленници и заграбва много добитък. За укрепването на Ордос китайците възстановяват старите крепости по брега на Жълтата река и построяват новата крепост Шофан. В отговор на това хуну завладяват областта Дзаоян около източната част на Великата стена.

През зимата на 126 г. умира шанюят Гюнчен, внук на Моде. Той не посрамва престижа на държавата, създадена от дядо му, и шест години воюва с противник, много пъти по-силен от него. Загубата на Ордос не е тежка за хуну, тъй като той е населен с тангути, които са чужди за хуну. Затова пък изконно хунските земи в Иншан дори се разширяват, търговията продължава, китайските погранични области са разорени и китайските войски се оказват в боя по-слаби от хуну. Но Уди е упорит човек и продължава войната.

Смъртта на шанюя Гюнчен предизвиква междуособици. Неговият брат източният лули-княз Ичисье „се обявява сам за шанюй и разбива сина на шанюя Гюнчен Юйби „в сражение“[6]. Юйби бяга в Китай, където е прист и приласкан, но скоро умира. Разпрата между князете трае само няколко дни и няма отрицателни последствия за Хуну. Ичисье продължава с удвоена енергия войната с Китай. През лятото и есента на 126 г. са разграбени североизточните области на Китай (съвременните провинции Хъбей, Ляоси и Ляодун), тъй като именно там хуну имат опора в гористите разклонения на Иншан. На запад също е неспокойно. През 125 г. западният джуки-княз нахлува в Ордос, разрушава Шофан и отвежда множество „пленници от чиновниците и народа“.

Тогава Уди използва нова тактика за водене на война, която, макар и да е осъждана и критикувана впоследствие, все пак дава резултат. За противопоставяне на конния противник се създават конни лековъоръжени отряди, снабдени с провизии. Те трябва да пренесат войната в хунските степи. Подготовката им е трудна и скъпа. Освен това те не са годни за отбрана и не спасяват страната от ответните набези на озлобения противник, но за момента не може да бъде измислено нищо по-добро[7].

За предводител на конната настъпателна армия е назначен пак Уей Цин. През пролетта на 124 г. китайска армия, наброяваща 100 хиляди[8] души, тръгва от Ордос и нападайки западните места за чергаруване на хуну, ги заварва неподготвени. В главната квартира на западния джуки-княз

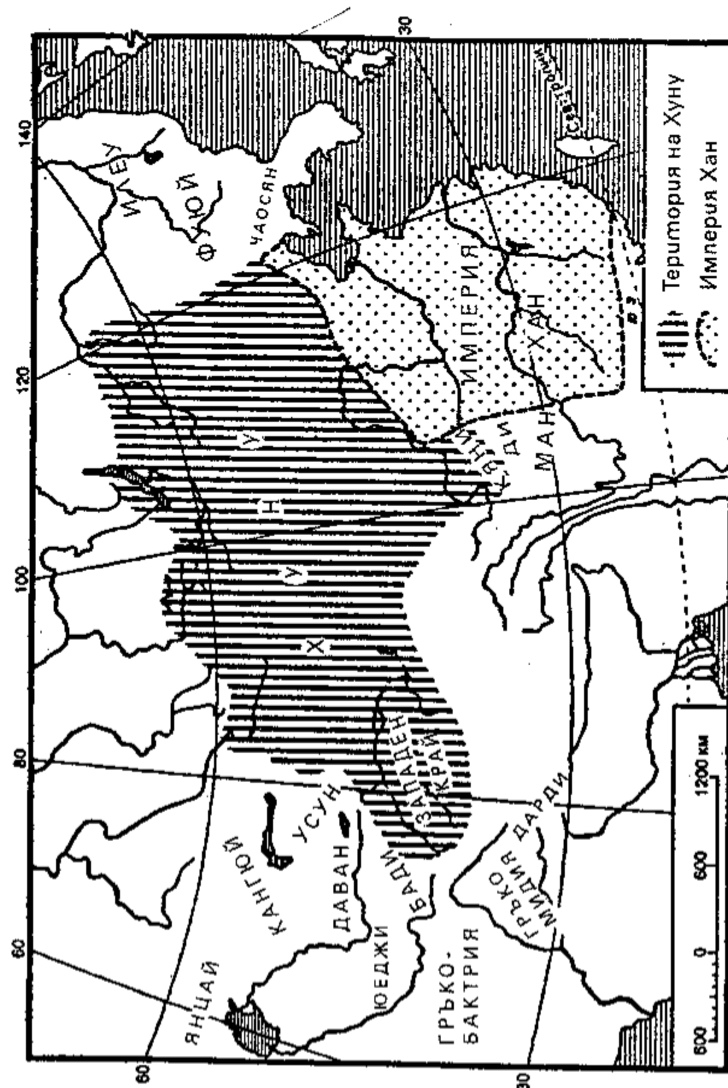

Средна Азия около 135 г. пр.Хр. (по данни на пътешественика Джан Цян)

се вихрят веселие и запой, когато китайската конница, преминала с бърз марш 700 ли (около 300 км), обкръжава през нощта лагера. Самият джуки-княз се спасява с бягство, но в плен попадат повече от 15 хиляди души, между които и десет нисши князе.

През есента на същата година хуну отвръщат на набега, като нахлуват в Дайгюн [Западен Хъбей]. Китайските погранични войски са разбити и хуну отвеждат хиляди пленници със себе си.

През 123 г. Уей Цин и извършва още два набега срещу източните места за чергаруване, но успехите са значително по-малки, а загубите – големи. Един от отрядите му, обграден от хуну, е принуден да се предаде. Командирът на този отряд Джао Син е от средите на нисшите хунски князе, избягали в Китай по време на последната разпра. След като го залавя, шанюят Ичисье не си припомня миналите злини, а – напротив – оженва го за сестра си и се съветва с него по всички въпроси, свързани с Китай. Джао Син съветва шанюя да пренесе главната си квартира на север, оттатък пустинята Гоби, за да не могат китайците да го заварят неподготвен и китайските войски да бъдат примамвани навътре в степта, след което, като се използва умората им, да бъдат унищожавани. Шанюят приема съвета му и се премества на север. Същевременно се опитва да продължи активните бойни действия, но набегът през 122 г. не донася почти нищо.

Междувременно Уди завършва реорганизацията на армията си и през пролетта на 121 г. китайците отново преминават в настъпление. С десетхилядна конница пълководецът Хо Цюйбин напада западните чергарски лагери на хуну, разгромява ги и взема множество пленници, както и златния идол, на който хуну принасят жертви. През лятото на същата тази година Хо Цюйбин напада хунските лагери в подножието на Тяншан и пленява 30 хиляди души, между които и 70 нисши князе и предводители.

Претърпели пълно поражение на запад, хуну усилват натиска си от изток. Обкръжават изпратения срещу тях китайски отряд (4 хиляди копия и саби), половината от който загива в битката. Само незабавната помощ от страна на други китайски войски спасява от пълно изтребление останките от разбития отряд.

Борбата става все по-ожесточена. През 120 г. хуну опустошават областите Юбъйпин и Динсян (в Шанси) и отвеждат много пленници. Войната се разгаря с всеки изминат ден.

Обаче шанюят Ичисье допуска голяма грешка. Разгневен от неуспехите на западните части на фронта, той – справедливо или не – стоварва отговорността за тях на князете от родовете Хюджуй и Хунше и решава да ги екзекутира. Осъзнал безнадеждността на положението си, княз Хунше предпочита измяната пред смъртта. Той убива колебаещия се княз Хюджуй, увлича след себе си своя и неговия народ и преминава на страната на Китай. Преминалите на страната на китайците са 120 хиляди души[9]. Предателството на княз Хунше променя радикално ситуацията на фронта. Набезите на хуну в Северозападен Китай (Хеси) стават по-редки. Това позволява на Уди да изтегли половината от обучените си ратници от северозападната си граница и да ги замени с бедни селяни от Гуандун, които се превръщат във военнозаселници[10]. Добре обучените войски са необходими на предприемчивия император за осъществяването на нов план, чийто успех гарантира скорошното завършване на продължилата доста война.

БОРБАТА НА УЕЙ ЦИН С ХУНУ

Уди решава да порази шанюя в самото му сърце. За целта е събрана голяма конна армия (100 хиляди?!) с един и половина пъти водени коне (140 хиляди) и обози с продоволствия. Задачата ѝ е да премине Гоби и да завладее главната квартира на шанюя, както преди това са завладени главните квартири на алашанските князе.

Тази задача не може да бъде наречена неизпълнима, тъй като хунските чергарски кервани се придвижват с покрити каруци, запрегнати с волове, т.е. много бавно, и настигането им не представлява проблем за врага им. Освен това главното богатство на хуну са овцете, а едрият рогат добитък и конете са на второ място. Предпазването на голямо стадо овце от атакуваща конница е невъзможно. Следователно появилите се в степите на Халха китайци се надяват да предизвикат хуну на решително сражение и да ги съкрушат с един удар. При неуспех обаче няма никаква надежда да бъде спасена армията, която се е отдалечила толкова много от границата. Експедицията е старателно обмислена и подготвена.

Уди не се скъпи за въоръжението, обличането и продоволствията ѝ, вследствие на което „Средната държава изнемогва"[11], но се очаква резултатът да покрие издръжката ѝ. През 119 г. китайската армия тръгва на поход под формата на два отряда, командвани от Уей Цин и Хо Цюйбин, но китайците не успяват да запазят това в тайна.

Докато китайските войски пресичат пясъчната пустиня Гоби, шанюят Ичисье изпраща чергарската си столица далече в тила си, а самият той, начело на елитното си войнство, остава да чака врага в северните покрайнини на пустинята. Уей Цин се среща с него и започва битка, която продължава през целия ден, но не дава резултат. Привечер задухва силен степен вятър, който носи гъста прах, заслепяваща очите. Да се стреля с лък в такова време е невъзможно, защото вятърът отклонява летящата стрела. Хуну губят преимуществото си, което им дава майсторството в стрелбата, и китайците се възползват незабавно от това. Като разтеглят фланговете си, те обкръжават хуну и влизат в ръкопашна схватка. Шанюят обаче не губи самообладание. Оглавил лично елитен отряд от неколкостотин смелчаци, той пробива китайските кордони и възползвайки се от настъпващата нощ, се отдалечава от противника.

Вятърът и тъмнината скриват разположението на двете войнства. Хунските воини се смесват с китайските ратници и в пълния мрак на нощта започват кървави двубои. Голяма част от хуну последват шанюя си, но той не успява да реорганизира веднага армията си. Съма Циен определя хунските загуби на 19 хиляди души, но тази цифра безусловно не е точна, защото кой ще вземе да ги брои!

Уей Цин се опитва да продължи настъплението и стига до градчето Джао Синчен, построен от покитайчилия се хун, беглеца Джао Син. Източникът не съобщава за превземане на градчето, но оттам започва отстъплението на китайската армия. Загубата на коне достига 100 хиляди, но китайският историк не рискува да уточни в официалния си труд загубата на личен състав. Уей Цин печели, но победата му е пирова. Действащият на изток Хо Цюйбин постига малко по-добри резултати. Той разбива източния джуки-княз и, изглежда, че превзема главната му квартира, защото пленените са повече от 70 хиляди души. След това хуну освобождават Иншан и отстъпват зад пясъчната пустиня, в Халха.

Ухуаните се освобождават от властта на хуну и се заселват покрай китайската граница (в Манджурия). Китайското правителство незабавно заселва отново придобитите земи с 60 хиляди военнозаселници. За оросяването на полетата са прекарани канали, а местните чергари са изселвани, за да им се отнемат най-добрите земи. Уседналостта под формата на крепостни селяни, войници и чиновници надвисва заплашително над волния степен ездач и неговия родов старейшина. Пустинята Гоби става граница между Китай и Хуну.

УСПЕХИТЕ НА КИТАЙСКОТО ОРЪЖИЕ

Кампанията от 119 г. така обезсилва двете страни, че нито хуну, нито китайците могат да продължат войната. Шанюят Ичисье опитва да започне мирни преговори, но китайците му предлагат да стане техен пограничен васал. Шанюят смята това за оскърбление и задържа пратеника им. Уди също задържа хунското пратеничество и започва отново да набира войска и коне, но му се налага да ги използва за друго. На западната граница на Китай, край планинското езеро Кукунор, се усилват тибетците. Победата на китайците и завладяването от тях на предпланините на Алашан и Наншан са толкова неприятни за тибетците, колкото и за хуну. Като отчитат цялата важност на спечелената победа, китайците бързат да укрепят завоюваната територия, „за да преградят пътя за връзка на хуну с кяните"[12]. Тибетците веднага започват война и през 117 г. Уди изпраща срещу тях войската, събрана, за да приключи с хуну, които получават отдих за 12 години и успяват наистина да се оправят.

През 112 – 111 г. китайските войски успяват да отблъснат тибетците зад Жълтата река и притока ѝ Хуаншуй, но в резултат на това се помиряват трите големи тибетски рода, които встъпват в съюз помежду си, и свързали се с хуну, преминават в контранастъпление. На китайците им е необходима нова огромна армия, за да ги разбият, но пак не им се удава да покорят планинците. Те се оттеглят на запад и се заселват около езерото Кукунор, а новата граница минава по планинския хребет на едно от южните разклонения на Наншан[13]. Войната свършва през 107 г.

Така с огромни усилия Уди разделя северните и южните номади. Това обаче е изключително стратегически успех, защото е придобита земя без жители, която постепенно трябва да бъде населена от китайски военнозаселници, но тази задача остава неизпълнена.

През 114 г. умира шанюят Ичисье и властта преминава към сина му Увей. Последният, изглежда, е тих и миролюбив човек. Така ръцете на Уди са развързани на север и той се обръща на юг, където Китай граничи с двете княжества Юе, разположени в Гуандун и Индокитай. Уди ги покорява през 113 г. и излага главата на владетеля на Юе, намиращо се в Индокитай, в клетка пред северната порта на императорския си дворец[14]. По-малко успешни са походите му в държавите Суй и Кхуймин (Бирма), чисто войнствено население спира китайското напредване в непроходимите джунгли.

Победата над Юе окрилява Уди и той изпраща две армии в Халха, но и двете се връщат, без дори да са срещнали хуну.

През 110 г. императорът извършва преглед на северната си армия. В крепостта Шофан са събрани 180 хиляди конници. Тази демонстрация на военна мощ трябва, според Уди, да уплаши шанюя и да го принуди да се признае за васал на Китай. Но шанюят отказва дори и да обсъжда китайските предложения и отсича главата на церемониалмайстора си, допуснал в юртата му китайския пратеник. Заедно с това хуну не възобновяват войната, бойните им коне си почиват, а ратниците се занимават с лов на едри зверове. Това е затишие пред буря, но и този път Уди не успява да тръгне срещу хуну. На изток възникват нови усложнения и отвличат вниманието му от основната му задача. Възникват търкания със севернокорейската държава Чаосян, която не само че приема китайските политически емигранти, но дори ги и примамва[15].

През 109 г. Уди изпраща войска и флот срещу Чаосян. Корейците разбиват китайците по суша и по море и започват преговори за почетен мир. Пратеник на Корея е наследникът на престола ѝ, който пристига в китайския стан и е предателски убит. През следващата година войната е възобновена. Подсилени с подкрепления[16], китайските войски обграждат столицата на Чаосян откъм суша и море, но генералът и адмиралът се скарват, поради което не постигат успех. Най-накрая китайците успяват да примамят на

своя страна неколцина от корейските велможи. С тяхна помощ чаосянският княз е убит предателски и Чаосян се подчинява на Китай. Войната приключва през 108 г. Въпреки успешния ѝ край обаче, не може да се мисли за незабавно продължаване на войната с хуну, тъй като китайското войнство и пълководците му показват толкова ниски бойни качества, че се налага последните да бъдат съдени, а войската – реорганизирана.

През 107 г. приключва войната на китайците с тибетците, а през 105 г. умира „тихият" шанюй Увей, предавайки престола си на младия и войнствен негов син – Ушилу.

ОТКРИВАНЕТО НА ЕВРОПА

Историята на китайските географски открития е дълга и интересна. Светът е откриван не само откъм запад, но и откъм изток, и името на пътешественика Джан Цян трябва да бъде наредено до имената на Херодот и Страбон.

До издигането на династията Хан и в началото на управлението ѝ китайците познават твърде ограничена територия – самия Китай от Тибетското плато до Жълтото море, прилежащите му степи и пустинята Гоби, както и джунглите на юг от река Яндзъ и Корея. Естествено е и по онова време китайците да смятат страната си за център на света.

Тласък в откриването на нови земи дава външната политика, тъй като в търсене на съюзници за войната срещу Хуну китайското правителство си спомня за юеджите и при тях е изпратен чиновникът Джан Цян. Той тръгва с един роб на име Тяни и след като прекрачва границата веднага е заловен от хуну. Той прекарва десет години у хуну и улучил момента, бяга на запад в Даван (Фергана). Там той е приет добре, защото славата на богатството и могъществото на Китай е стигнала до Средна Азия. Дават му водач и той преминава през Согдиана до владенията на юеджите. Дипломатическата му мисия обаче няма успех, тъй като юеджите не искат да възобновяват войната си срещу хуну. По обратния път Джан Цян отново е задържан от хуну, но успява да избяга и се завръща в Китай през 120 г. пр.Хр.

Разказите на Джан Цян откриват пред китайците нов и непознат свят. Огромният интерес на Китай към западните страни може да се сравни само с този, възникнал в Европа след пътешествието на Колумб. Джан Цян разказва за планинските скотовъдци – усуните; за чергарската държава Кангюй, разположена в Гладната степ; за Янцай[17] – държава по полегатите брегове на голямото Северно море (Каспийско) и за Анси – голяма, многолюдна и уседнала държава (Партия). Джан Цян чува и за богатата западна страна Тяоджи, лежаща на брега на Западното море (Месопотамия) и за чудесната страна Шенду или Инду (Индия).

Китайският император е възхитен и награждава щедро пътешественика. Богатството на западните страни осигурява огромни възможности пред китайската търговия, а храбростта на чуждоземците се харесва на императора, тъй като би могъл да ги използва срещу хуну.

Организирани са редица пратеничества до Анси (Партия), Янцай (Сарматия), Тяоджи (Месопотамия), Шенду (Индия) и дори до Лиган (Рим). Луций Аней Флор, историк от 2. век сл.Хр., споменава в своята „История"[18] за пратеничество на серите при Август, на когото дори се приписват намерения да покори този народ[19]. Големите пратеничества, изпращани в чуждестранните държави, наброяват по няколкостотин, а малките – от не по-малко от 100 души. В определени години китайският Двор изпраща повече от десет, а в други – от пет до шест пратеничества. Пратениците се връщат след много години[20].

Пътуванията са съпроводени с големи опасности, тъй като хуну, тибетците и южните мани ограбват пътешествениците. За осигуряването на тяхната безопасност са необходими военни експедиции и построяване на крепости по керванските пътища, което увеличава разходите. Все пак китайците успяват да предпазят Нанлу – южния кервански път, който върви покрай езерото Кукунор и – очевидно – по долините на реките Бухаин Хол и Данхъ, към Хотан и Яркенд[21]. След това южният път на запад преминава през Цунлин и стига до Голямо Юеджи (Бактрия) и Анси (Партия)[22].

Какво е Цунлин? Преводачът на текста на картата Н. В. Кюнер дава като буквален превод – „Лукови планини" – и като интерпретация – „Памир"[23]. В дадения случай обаче под Лукови планини трябва да се разбира Алтайският хребет, тъй като северния път от Кашхар (Суле) до Фергана също „минава през Цунлин"[24]. Очевидно южният път минава от Кашхар

към Ташкурган и Гилгит, а оттам към Сринагар и съвременен Таджикистан[25], а северният – през нисък превал от Кашхар към Ферганската долина (Даван) и оттам към Кангюй (съвременен Казахстан) и Янцай (прикаспийските степи)[26].

Северният път е прокаран и усвоен по-късно от южния, едва след като разбитите хуну отстъпват зад пясъчната пустиня Шамо и китайското влияние се утвърждава в Хами и Чеши (Турфанската падина). До Кашхар той върви покрай южния склон на Тяншан, където има много повече оазиси, отколкото на юг. Постепенно южният път е изоставен и губи бившето си значение на тежък, но безопасен път. Опитът да бъде намерен югоизточен път към Индия през Анам и Бирма претърпява неуспех, тъй като китайците не успяват да потушат съпротивата на бирманците. Едва по-късно и благодарение на развиването на мореплаването, китайците започват да пътуват до Индия, като заобикалят Малака[27].

Пратеничества на запад се изпращат в продължение на 150 години и съвсем омръзват на западните владетели. Изхранването на многолюдните кервани се превръща в тежка повинност, но и често се отказва храна на китайските пратеници, които „морени от глад, понякога се ожесточават дотолкова, че се стига до взаимни сбивания"[28], но разпокъсаността на Западния край спасява китайците.

ЗАПАДНИЯТ КРАЙ

Дипломатическите пътувания, които обогатяват китайската наука, дават възможност на китайските учени да съставят исторически карти на Западния край. Те са издадени като приложение към указателя на третия том на второто издание на „Собрания сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена" на Н. Я. Бичурин, но интерпретацията на тези карти, направена от А. Н. Бернщам, е незадоволителна. Всяка от картите се състои от две половини. Източна – от реката Ъдзин Хол и езерото Кукунор (меридиан 100) до средата на Тяншан и до Тарбагатай (меридиан 84), и западна – от 84-ти до 68-ми меридиан (дължината на Ташкент). Върху картите са нанесени планините (с рисунка) и реките (с двойна линия), при това доста точно. Допусната е само куриозна грешка в мащаба, като югоизточният ъгъл е подробен, а при отдалечаването от него мащабът се умалява. Това е грешка на перспективата, при която отдалечените предмети изглеждат по-малки от близките. В югоизточния ъгъл е изобразено част от средното течение на Ъдзин Хол и сливането на реките Сулъхъ и Данхъ, вливащи се в езерото Харанур. На юг се проточват веригите на планините Наншан и Алтънтаг, а на север са съединени Бъйшан и Тяншан, наречена също Циляншан. Нанесени са и двете големи езера Лобнор и Баграчкул и вливащите се в тях Тарим и Кончедаря. Любопитното е, че пресъхващите днес реки са показани като пълноводни.

В действителност в древността, когато климатът на Централна Азия е по-влажен, тази област може да изхрани по-голям брой население. Реките от аридната зона са с постоянен характер и не причиняват неприятности на обитаващите бреговете им. Освен това в предпланините на Алашан и Наншан има много езера, макар и отчасти обрасли с тръстика, но служещи като прекрасни места за водопой на добитъка. Те са захранвани от планинските потоци и рекички, като например от Ъдзин Хол, Сулъхъ и Данхъ. Там се развиват скотовъдство и ловни хайки, тъй като тези занаяти не са много трудоемки и осигуряват на хората достатъчно количество месна храна.

Голяма част от Западния край (Сиюй) е заета от пустинята Такламакан, която я дели по средата и от север и от юг е заобиколена с полоса от зелени оазиси, захранвани с вода, стичаща се от планинските вериги. Най-големи от тези оазиси са Хотан, Ташкурган и Яркенд – на юг, и Хами, Турфан, Харашар, Куча, Курля, Аксу и Кашхар – на север. На запад от Яркенд има проход, който води в благословената Ферганска долина в Средна Азия, а от Ташкурган през планински проход се стига до Ваханската долина Афганистан, но този път е извънредно труден, защото минава по планински пътеки и висящи над пропасти мостове, поради което е използван рядко. Най-удобният път на запад минава през Джунгарските врата на северната страна на Тяншан. Това е вратата, през която Срединна Азия се свързва с Казахстан и Средна Азия, т. е. със западния свят.

След като влажността в Централна Азия спада на 100 – 150 мм, много от езерата пресъхват, а ручеите отиват в земните недра под горещия чакъл и пясък на пустинята Таклама-

кан. Растителността в Алашанската степ обеднява, оцелелите животни се разбягват и там вече не може да живеят хора. Горещите вихри затрупват с пясък руините на крепостите и храмовете и сега някои учени дори не искат да повярват, че там е имало процъфтяващи местности, в които е бликал живот.

И днес пясъчната пустиня Такламакан е една от най-страшните в света. Нагорещените от слънцето пясъци са напълно лишени от растителност. Бурите вдигат във въздуха пясъчни облаци и ги пренасят на огромни разстояния, като рязко променят релефа на местностите.

Една от загадките на тази удивителна страна е знаменитата Люкчунска котловина, лежаща под морското равнище и в която е разположен Турфанският оазис. Тя е открита едновременно от две експедиции – на М. В. Певцов и на братята Грум-Гржимайло. Единият от тях я описва така: „Няма друго по-знойно ъгълче в Централна Азия от Турфанската област, което е обосновано от орографските особености на този край. В Притяншанието господстват два вятъра: северозападен, духащ предимно през зимата и лятото, и североизточен – през есента и зимата. От първия Турфан е защитен от снежния масив на Богдоол, а вторият прелита свободно през ниската част на Тяншан. Поради това климатът на Турфан е много сух и през зимата е доста суров, а през лятото – много знoен. Тук крайностите на континенталния климат се засилват. Слънчевите лъчи нагорещяват с цялата си сила планините Туз и Кущтау и отразявайки се, значително повишават лятната температура, която и без това е висока благодарение на вечно безоблачното небе, извънредната сухост на въздуха и отрицателната надморска височина на местността“[29]. Разликата в налягането през юли и януари там е равна на 30 мм, т. е. тя е най-голямата по земното кълбо, а средната температура през юли е много близка до температурата в Сахара. Водата също е малко, защото в цялата котловина има само четири мизерни ручея.

Като че ли в тази безрадостна долина не може да се развие никаква култура. Обаче именно там е крепостта на особен източен вариант на средноазиатската култура. Г. Е. Грум-Гржимайло доказва, че първите известни обитатели на Турфанската котловина са източните иранци[30], по-точно согдийците, познаващи системата на капковото напояване

и умеещи да оживяват пустинята. Китайците успяват да се доберат до Турфан едва през 2. век пр.Хр. и заварват там малоброен, но самостоятелен народ, когото те наричат чеши. Именно на чешите и на потомците им принадлежи славата за създаването на градовете и храмовете, които днес очароват археолозите. Обаче те едва ли биха се заселили в Турфанския оазис, ако там съществуваше съвременният климат. За значителната му влажност в миналото свидетелства наличието на голяма пресъхнала река и на множество също така пресъхнали потоци. Пресъхнали са вече в историческото време, защото на брега на сухото русло има развалини на будистки манастир[31]. Освен това Г. Е. Грум-Гржимайло открива на юг от пътя между Хами и Пичан редица тръстикови участъци, които сякаш са свързани помежду си[32]. Трябва да се признае, че в условията на континентална Азия климатът играе много по-важна роля, отколкото по бреговете на Европа.

Уседналите земеделци изграждат селищата си в малките оазиси, например Задно Чеши до склона на Тяншан, Пулъй – до езерото Баркул, и т. н. Диви и ненаселени остават подвижните пясъци в Източна Джунгария.

Китайските географи познават Джунгария и Седморечието. На вече споменатата китайска карта Сиюй (Западният край) е изобразен относително точно. На север от Тяншан, в Джунгария, са показани реките Манас и Урунгу, но монголският Алтай го няма. Езерото Баркул си е на мястото. В лявата половина на картата са отбелязани доста точно притоците на Тарим – Хотандаря, Яркенддаря, Кашхардаря и др. На мястото на Памир е изобразено планинско струпване и там има извор на голяма река, очевидно Пянджа, но не е обозначено течението й. На юг от Памир е отбелязан, изглежда, изворът на Инд, но доста неточно. Западен Тибет не е познат на китайците. Хребетът Цунлин е отбелязан два пъти. Той се проточва на ширина и по разположение съответства на Алтай. Макар че Ферганската долина (Даван) е отбелязана, то Сърдаря – неясно защо – я няма. Чу е показана като изтичаща от езерото Исък Кул. Днес тази река се губи в пясъците [в Киргизстан], а върху картата на това място е отбелязано голямо езеро. Реката Или е съвсем правилно показана като вливаща се в Балхаш. Сведенията на китайския картограф са ограничени в тези предели.

Какво знаят за тази област западните географи? В „Географията" на Птолемей се съдържат сведения за „Заимайска Скития", „Серика" и „Земята на Саките", отнасящи се за същите територии, описани от китайците под названието Сиюй[33]. Също като китайския картограф и Птолемей допуска една грешка, смятайки, че Яксарт (Сърдаря) изтича от Памир (Комедските планина), поради което извива извора на Яксарт на юг и придвижва Памир на запад, вследствие на което при него се получава пролука между Памир и Имайските планини, отделящи източната половина на Средна Азия от западната ѝ[34]. Само тази грешка различава картата му от съвременните. Географските и етнографските наименования звучат различно у гърците и китайците, но се поддават на отъждествяване. В. В. Григориев съпоставя удачно наименованията: Хата и Хотан, Сага и Согюй (Яркенд), Хаса и Кашхар (макар че в китайската география това название се появява едва през 7. век сл.Хр.), Ауксайска област и Аксу (китайско Вънсу). Като се опира на тези отъждествявания, В. В. Григориев установява, че Серски Иседон съответства на град Юйтян, т.е. Хотан; Скитски Иседон – на Куча, а Дмана – на Карашар. Той пръв съпоставя фруните на Страбон и Дионисий Периегет и фрурите на Плиний с тибетците-кяни, а ифагурите – с тохарите[35]. Изглежда, съвсем е правилно отъждествяването на народа на *конеядците*, разположен от Птолемей на север от Ауксайските планини (Тяншан), с усуните.

Съвкупността на сведенията от източните и западните автори ни позволяват да възстановим етнографската и политическата карта на басейна на Тарим с достатъчна за историка точност[36]. Областта е населена доста слабо. Отделените от пустините един от друг оазиси живеят собствен живот. Докато китайците не прокарват Великият кервански път, комуникациите в Западния край са затруднени. Това се задълбочава още повече от етническото многообразие, като чергарските племена са от тибетски произход, полуномадските – от жунски, а уседналите земеделци – тохарите – говорят на индоевропейски език, сходен с тракийско-фригийския и арменския, но на два твърде различни диалекта – северен в Турфан и южен в Куча и Карашар. Тохарските текстове се пишат с индийската азбука – брахми. В Хотан и прилежащите му откъм изток предпланини на Алтънтаг се говори на източноирански език, близък до сакския[37]. Китайците смятат, че хотанците приличат на тях[38], и отнасят тохарите към друг физически тип, т. е. към европеидния[39]. Това етническо, езиково и културно разнообразие пречи за обединяването на страната, прави я лесна плячка както за номадската държава на хуну, така и за разрастващата се китайска империя. Точно това отчита и използва император Уди.

УДИ И НЕГОВИТЕ ЗАДАЧИ

Цялостният прелом, който се осъществява по времето на Уди във външната и вътрешната политика на Китай, е подготвен от цялата история на предходните години и предопределя катастрофата, която ще настъпи след едно столетие. Той се отнася до всички страни на живота, но най-ясно се изразява в областите на идеологията и външната политика.

Вече установих ме, че реакцията срещу централизираната политика на Циншъ хуанди помага на династията Хан да завладее престола. Нейните първи представители осъществяват очакванията на своите поддръжници. Като официална идеология е приета така наречената философска система Хуан Лао – органично съчетания на прозренията, приписвани на легендарния управител на Древен Китай Хуанди и на Велик Лаодзъ[40]. Идеалът на тази система е съвсем евдемоничен, а именно човешкото щастие, но то се възприема като приближаване към покоя, самодоволството и самоусъвършенстването. Във външната политика това се проявява като отказ от агресивни войни, а във вътрешната – като намаляване на броя на законите, намаляване на налозите и търпимост към другояче мислещите. Най-почетният член на обществото, съгласно Хуан Лао, е селянинът. Предлага се да се пазят именно неговите интереси, но, разбира се, императорската фамилия не забравя и себе си. В съответствие с тези постановки император Уенди (179 – 156) отменя привилегиите на ваните – феодалната аристокрация – и властта е съсредоточена в ръцете на държавните чиновници.

Но именно тази прослойка от населението е враждебна на духа Хуан Лао, защото при свобода и икономическа независимост на населението се създават условия чиновникът да „се развърти". Всичко се развива добре – селското стопанс-

тво и занаятите, изкуството и науката[41], религията и магията – и всичко се изплъзва от държавния контрол. Правителство знае, че в страната дремят колосални сили, но не успява да ги мобилизира за решаването на държавните задачи. А те нарастват и ръстът на националното богатство увеличава нуждата от намирането на решения. Лесните победи на юг, на изток и на запад окриляват Уди и обкръжението му. В същото време, когато Сципион и Марий изграждат с желязна ръка „pax Romana" на Запад, то на Изток съвсем самостоятелно възниква идеята за установяването на „pax Sinica". Тогава системата Хуан Лао се оказва не само негодна, но направо вредна.

Щом само се появява необходимостта от мобилизиране на ресурсите, е отхвърлена традицията на Лаодзъ, който смята финансовата дейност на правителството за обществено зло:

„Народът гладува, защото данъците и налозите са твърде големи"[42]. Китайското правителство се обръща към системата Кундзъ, защото чиновническите кадри се вербуват от средите на образованите хора, а китайската интелигенция отдавна е в орбитата на конфуцианските идеи. Освен това учението, че служенето на държавата е свещен дълг много добре отговаря на настроенията в правителството. Уди забранява всички философски системи, освен конфуцианството, и едновременно с това започва борба срещу старите религиозни традиции. Увеличава налозите, като с получените доходи поддържа голяма армия, и умножава броя на законите. Животът на населението се влошава. Нараства броят на престъпниците, които под названието „млади негодяи" са изпратени да служат в армията.

Вместо астрологията, започва да се развива историята. Провежда се издирване на стари книги, комплектуват се библиотеки, за които се съставят обширни каталози, и започва критично изучаване и съпоставяне на текстове. Историята е крайъгълният камък на конфуцианството, защото тя възпитава в национална гордост и патриотизъм. Започва да се говори за завръщане към системата на кладенчовите полета и за облагане на богатите, на Уди не се решава да ги осъществи. Още по-остър е завоят във външната политика и военното изкуство, но на това ще обърнем внимание по-нататък в изложението.

Уди има поддръжници в лицето на легистите, които с указ от 141 г. пр.Хр. са лишени от правото да заемат държавни постове[43], но успяват да се преустроят и да си намерят ново приложение. „На границата между 2 и 1. век пр.Хр. до властта стои Сан Хунян със своите съмишленици. Той е легист ново поколение"[44]. Кликата му използва по своему древния икономически трактат „Гуанцзъ", в който се предлага да бъдат унищожени всички налози на населението, като се заменят с правителствен монопол върху солта и желязото. С цел пълнене на хазната Сан Хунян и поддръжниците му запазват цялата данъчна система, като прибавят към нея доходите от сол и желязо[45]. Това предизвиква отпор от страна на ортодоксалните конфуцианци, намерил след смъртта на Уди отражение в диспута „За управлението на солта и желязото". Той се провежда през 81 г. пр.Хр., след като неумерената гонитба на печалби води до тежка икономическа криза.

Победата над хуну изисква значителни политически и икономически усилия[46] от страна на Китай и парите за това се търсят по всякакъв начин.

Съществува мнение, че външната политика на Уди „отговаря на интересите на робовладелците и развиващото се стоково производство"[47]. Китайските учени Го Можо и Фан Уънлан отричат наличието на робовладелски строй през ханското време, но признават, че тогава в Китай има много роби – както държавни, така и частни. Използват се предимно като прислуга. Робът струва повече от вол, но е по-евтин от кон[48]. Го Можо съобщава, че редиците на робите са попълвани от разореното селячество, продаващо децата си на търговците, лихварите и едрите земевладелци[49]. Разбира се, че наред с китайците, роби стават и военнопленниците, например хуну, обаче релациите за военните успехи не дават информация за кой знае колко значително залавяне на хора. На практика, колкото е лесно да бъде отмъкнато стадо бавни овни, толкова е трудно да бъдат заловени яздещите пастири. Го Можо отбелязва, че залавянето на хун в плен се оценява като заслуга, за която се опростява престъпление, наказвано със смърт[50].

Като признаваме войните на император Уди за агресивни, смятаме, че те възникват в резултат на усложнена политическа ситуация, която е следствие на бурното развитие на икономическите възможности на Китай. Ако натрупаните в

Китай сили не се насочат навън, те могат да се проявят стихийно вътре в страната. В държава с натурално стопанство винаги има почва за сепаратизъм. Разнообразието на философските системи, т.е. светогледи, усилва противопоставянията и честолюбците не могат да използват ситуацията за свои цели. Ако Уди не започва външни войни, в Китай могат да възникнат вътрешни; а ако „младите негодяи" не са изпращани на далечни походи, то те ще извършват престъпления у дома. Пътят на завоеванията е подсказан от същата онази логика на събитията, която по-рано осигурява победа на миролюбивата идеология Хуан Лао. И трябва да се признае, че Уди не се заблуждава, смятайки, че силите му са огромни. Но дали правилно оценява противника си, ще покаже по-нататъшното изложение на събитията.

БЕЛЕЖКИ

1 *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 62.

2 *Li H.* Die Geschichte des Wasserbaues in China. – В: Beitrage zur Geschichte der Technik und Industrie. Bd. I. Berlin, 1931 – 1932, 59 – 73.

3 Бог на реките.

4 Име на река.

5 Из истории науки и техники Китая. М., 1955, с. 21.

6 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 64.

7 *Пак там*, с. 107.

8 Това без съмнение е преувеличено и трябва да се разбира „твърде много".

9 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 66.

10 Във връзка с нарастването на едрото земевладение в Китай се появяват множество обезземлени селяни. Ханското правителство им предоставя земи по границите срещу задължително носене на военна служба (вж.: *Хэ Цзи-юань*. Краткий очерк истории Цинь Хань. – В: Реферативный сборник. 1956, № 17, с. 162.)

11 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 107.

12 *Пак там*, с. 69.

13 *Иакинф*. История Тибета и Хухунора. Т. I. СПб., 1833, с. 18.

14 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 68.

15 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 15.

16 Войските се попълват с престъпници, чието смъртно наказание е заменено с военна служба (*Gibert L.* Dictionnare historique et géographique de Mandchourie. Hongkong. 1934, p. 867).

17 *Вернадски, Г. В.* извежда наименованието „Янцай" от тохарската дума „ант" – равнина (*Vernadcky, G. W.* Ancient Russia. New Haven, 1952, p. 82).

18 *Луций, Аней Флор*. История. М., 1792. Т. II, с. 34; Т. IV, с. 12.

19 *Томсон, Дж. О.* История древней географии. М., 1953, с. 427.

20 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 158.

21 *Пак там*, с. 166.

22 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. III. Прим. к карте 1.

23 *Пак там*. (Това е общоприето, но не е вярно).

24 *Пак там*.

25 Вж.: *Томсон, Дж. О.* История древней географии, с. 259, рис.

26 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 166.

27 *Штейн, В. М.* Из истории сношений между Китаем и Индией. – В: Советское востоковедение. 1957, № 6, 65 – 73.

28 *Пак там*, с. 159.

29 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Описание путешествия в Западный Китай. Т. II. М., 1948, с. 208.

30 *Пак там*, с. 212.

31 *Пак там*. с. 218.

32 *Пак там*. с. 219.

33 *Григорьев, В. В.* Восточный или Китайский Туркестан. СПб., 1873, 57 – 78 (Приложена карта Птолемея).

34 *Пак там*, 61 – 63.

35 *Пак там*, 70 – 72.

36 *Пак там*. 40 – 41.

37 *Grousset, R.* Histoire universelle. T. I. P., 1956, 212 – 215. (Приведена библиография).

38 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 246.

39 *Вишневский, Б. Н.* К антропологии древнего населения Восточного Туркестана. – В: Казанский музейный вестник. 1921. № 1 – 2, с. 99.

40 Вж.: *Конрад, Н. И.* Начало китайского гуманизма. – В: Советское востоковедение. 1957, № 3, с. 74, 79.

41 Особено преуспяват астрологията, астрономията и медицината (открит е начин за борба с тифа).

42 *Ян Хин-шун*. Древнекитайский философ Лао-цзы и его учение. М.; Л., 1950, с. 72.

43 *Fung Yu-lan*. A short history of Chinese philosophy. New York, 1948, p. 213.

44 *Штейн В. М.* Политико-экономический трактат древнего Китая „Гуань-цзы". – В: ВДИ. 1957. № 1, с. 52.

45 *Пак там*, с. 61.

46 В оценката си на действията на Уди съвременните китайски историци се придържат към различни гледни точки. Дзи Юн например смята, че всички войни, водени срещу хуну, са отбранителни. (Реферативный сборник. 1956, № 15), а Дън Джичън предполага, че Уди започва поредица от агресивни войни [История Китая на протяжении двух тысяч лет. Шанхай, 1954 (вж.: Реферативный сборник. 1956, № 13, с. 146)].

47 *Симоновская, Л. В., Г. Б. Эренбург, М. Ф. Юрьев* Очерки истории Китая. М., 1956, с. 28.

48 *Го, Можо*. Эпохи рабовладельческого строя. М., 1956.

49 *Пак там*, с. 91.

50 *Пак там*, с. 86.

VIII. „НЕБЕСНИТЕ КОНЕ“

КИТАЙСКОТО ПРИДВИЖВАНЕ НА ЗАПАД

Въпреки успехите, постигнати на юг (Индокитай) и на изток (Корея), Уди трябва да признае, че главният проблем – хунският – въобще не е решен. С колосално напрежение на силите е създадена полева армия, която печели победи, залавя пленници и покорява земи, но хунската държава е, както и преди, неуязвима и във всеки един момент може да премине в контранастъпление. Причините за това са няколко и една от тях е във военната техника на Китай, защото Уди създава огромно конно войнство за полевата си армия, но китайският кон е нисък, слаб, бавен и неиздръжлив и не може да се равнява с якия непретенциозен хунски кон.

През 1. век пр.Хр. военната тактика преживява истинска революция. Партяните и сарматите въвеждат на запад тежката кавалерия. При нея телата на ездача и на коня са покрити с люспеста броня, а главата на човека е защитена от висок островръх шлем. Конникът получава като оръжие дълга и тежка пика и двуръчен меч. Въоръжените по този начин воини се нареждат в редица и прегазват тълпите на лековъоръжените противници. Така сарматите се справят с лекота със скитите в черноморските степи, а партяните спират придвижването на римските легиони, като ги отблъскват от Тигър към Ефрат. Но за да имаш такава войска, трябва да придобиеш съответните коне.

Джан Цян разказва на императора Уди, че в страната Даван (Фергана) има „добри коне (вихрогони), които произлизат от небесните коне и имат кървава пот“. Произходът им се описва по следния начин: „В даванските владения има високи планини. В тях се въдят коне, които е невъзможно да бъдат хванати, затова се избират кобили с пет козини, т.е. пъстри, и се пускат в подножията на планините, за да се съвъкупят с планинските жребци. Тези кобили раждат жребчета с кървав пот и поради това те се наричат жребчета от породата на небесните коне“[1]. Уди решава, че каквото и да става, ще се сдобие с разплодни жребци от Даван и ще развъди „небесни коне“ в Китай.

Но самите даванци твърде много ценят вихрогоните си и въобще не възнамеряват да снабдяват с тях Китай, от който

не без основания – се страхуват. Повишеният интерес на Китай към западните страни им се струва твърде подозрителен. Отначало китайските пратеничества се окомплектоват от почтени чиновници, след което в тях се набират хора „без подбор по състоятелност“, което води до разхищение на даровете[2]. Местните жители ги посрещат недружелюбно[3]. Летящите отряди на хуну постоянно нападат пратеничествата. Толкова необходимият на Китай престиж спада.

Джан Цян предлага на императора остроумен план за борба с хуну, като му предлага да привлече на страната на Китай усуните и опирайки се на тях, „да склони към поданство Дах (Бактрия) и другите владения на запад“, като с това отсече „дясната ръка на хуну“[4]. Но по начина си на живот усуните определено клонят към Хуну, а согдийските владетели приемат несравнимо по-приветливо хунските пратеници, отколкото китайските. За да им въздейства, Китай трябва да продемонстрира военна мощ, но за това трябва да се сдобие с „небесни коне“ от Даван. Получава се порочен кръг.

През 105 г. китайският пратеник Че Лин се опитва да получи срещу злато и сребро няколко жребци, но категорично му е отказано. Ядосан, той наругава даванските старейшини, „пришпорва златния си кон“ и си заминава. Оскърбените даванци нападат кервана му, съсичат пратеника и завладяват товара му. Тогава Уди преминава към решителни действия.

След оттеглянето на княз Хунше степите между Ордос и Лобнор остават пусти. Макар че върховната власт там принадлежи на китайците, те нямат средства за поддържането ѝ и за обуздаването на разпореждащите се там тангути. База на последните е малкото полузависимо (от Хуну) княжество Шаншан, разположено близо до югоизточния бряг на езерото Лобнор. Шаншан е малък феод със само 14 100 души, от които 2912 са редовна войска, но жителите му смятат ограбването на кервани за нормален източник на доходи. Китайският пратеник Уан Кай е ограбен от шаншанците и това подбужда Уди да предприеме мерки срещу тях. През 108 г. пълководецът Пону тръгва с конница от зависимите феоди срещу княжеството Гуши (Чеши). С отряд от 700 лековъоръжени конници се отбива по пътя в Шаншан и пленява владетеля му. Последният е порицан в Китай и пуснат срещу това да даде сина си за заложник и да плати данък. Научили за това, хуну поставят

свой гарнизон в Шаншан и вземат за заложник другия син на владетеля. Уди извиква злощастния владетел, за да даде обяснение за случилото се, и той му казва:

– Ако малката страна, намираща се между две силни държави, не се подчинява и на двете, няма да има мир.

Уди се разсмива и го пуска да си върви, като не смята Шаншан за достойно за завоюване.

Разположеното в плодородна долина княжество Гуши е тясно икономически свързано с Хуну. От него хуну се сдобиват с необходимите им занаятчийски предмети и земеделски продукти и гледат на Гуши като на свой опорен пункт в Синдзян. След разгрома на Гуши от военачалника Пону то сменя наименованието си на Чеши, което очевидно означава смяна на династията. Китайците обаче не успяват да задържат завоюваните земи. Те имат една цел и тя е издигането на престижа им и внушаването на страх в Усун и Даван[5]. След военните мероприятия Уди преминава към дипломатически, при които старият и опитен Джан Цян е изпратен като пратеник в Усун. Той предлага на престарелия хунмо (титла на усунския владетел) да вземе за жена китайската принцеса и да се пресели в освободените от хуну земи като китайски васал. Хунмо се съгласява да вземе принцесата, но категорично отказва да се пресели от цветущия Тяншан в голата Алашанска степ. По време на пребиваването си в Усун Джан Цян вижда, че сред усунската аристокрация няма нито дисциплина, нито единомислие. Средният син на хунмо, Далу, ненавижда престолонаследника, който му е племенник, а грохналият хунмо им дава и на двамата по 10 000 конници на подчинение. Това предизвиква безредие в страната, но докато старият хунмо е жив, те не прерастват в гражданска война.

Усун е стратегически необходим и за китайците, и за хуну. През 107 г. специално пратеничество докарва дъщерята на китайски княз (издигната до титлата принцеса) с нейните колесници, тоалети, евнуси, чиновници и прислужнички. По същото време пристига и дъщерята на хунския шанюй със своите юрти, овни, свита и приятелки. Хунмо преценява всичко и взема хунската принцеса за старша, а китайската – за младша жена. Китайката вижда мъжа си веднъж на три месеца – хунмо пирува при нея, приема подаръци и повече не се интересува от нея. Най-накрая я омъжва за своя внук. Нещастницата се

възмущава, но от Китай пристига заповед да постъпва съгласно обичаите на страната. Родила дъщеря на новия си съпруг, китайската принцеса умира от мъка по родината си. Но и след смъртта ѝ продължава да съществува образувалата се прокитайска групировка, поддържаща плановете на Уди на запад. Като база за замисленото начинание е построена крепостта Юймънхуан (в западния край на Великата стена).

ШАНЮЯТ УШИЛУ

Възкачилият се на престола през 105 г. шанюй Ушилу „е млад и склонен към буйство и войни"[6]. Уди изпраща пратеничество при него, за да го утеши след смъртта на баща му, като едновременно изпраща и друго пратеничество при западния джуки-княз, „предлагайки на онзи да посади несъгласие" сред хунските князе. Но второто пратеничество също е доведено при новия шанюй, интригата е разкрита и разгневеният шанюй задържа пратениците. Това е сериозен повод за възобновяване на военните действия, но китайците са ангажирани на запад, а силите на хуну са подкопани от много снежната зима, довела до мор по конете. От това забавяне се възползват някои хунски велможи, привърженици на съглашението с Китай. Ето как започват да се проявяват последствията от увлечението по китайския разкош, деленето на заграбената плячка и привикването към виното, лакомствата и подправките.

Начело на прокитайската партия застава източният велик дуой. Той изпраща шпионин в Китай, посредством който съобщава, че иска да убие шанюя и да премине на страната на Китай, но ще пристъпи към изпълнението на този план, едва след като му бъде изпратено военно подкрепление.

Уди приема предложението му и веднага в степта е издигната крепостта Шеусянчен, като база за евентуалния поход. През пролетта на 103 г. пълководецът Пону тръгва от Ордос с 20-хилядна войска и стига в определения срок до планините Сюнги (в Бъйшан), за да се срещне с великия източен дуой. Но вече е късно, защото заговорът е разкрит и дуоят екзекутиран. Хуну обкръжават китайския корпус. В търсене на вода Пону излиза през нощта от лагера и е заловен от хунски конен патрул. След това хуну нападат деморализираното от загубата на водача си китайско войнство и го принуждават да се предаде. Ушилу преминава незабавно

в контранастъпление. Част от армията му обсажда Шеусянчен, но хуну не умеят да превземат крепости и бързо свалят обсадата. Друга част извършва набег срещу пограничните райони на Китай и след като ги ограбва, се оттегля безпрепятствено. Като че ли се връщат времената на Моде и на Лаошан. Ушилу започва подготовка за обсада и ликвидиране на крепостта Шеусянчен, но внезапно се разболява и умира, като оставя невръстен син. Тогава „хуну издигат за шанюй Гюйлиху", чичо на шанюя Ушилу[7], който е също така настроен враждебно към Китай, както и неговият племенник.

ПЪРВИЯТ ПОХОД В ДАВАН

Уди е упорит човек и нарасналата активност на хуну не отвлича вниманието му от решаването на западния – согдийския – проблем. Убийството на пратеника не трябва да бъде оставено без внимание, а придобиването на конете също е необходимо. Китайците преценяват военните възможности на Согдиана като твърде малки. В доклада си един от бившите пратеници дотам съобщава на императора, че, „ако бъдат изпратени 3000 китайски войскари, въоръжени с натегнати старинни лъкове, те ще завоюват цялата Даван"[8].

Увереността в слабостта на противника е причина подготовката за експедицията да се води с изумително лекомислие. За неин началник е назначен Ли Хуанли, роднина на фаворитката на императора. Войнството му се състои от чуждоплеменна погранична конница (6 хиляди) и няколко десетки хиляди китайски „млади негодяи". Част от войската, сформирана от тези престъпници, е въобще необучена и неподготвена за похода. За снабдяването на войниците също не е помислено, защото се предполага, че „младите негодяи" ще съумеят да се изхранват сами. Цел на похода е град Ърши (Ура Тюбе) във Ферганската долина и завладяването на вихрогони там. Несполуките започват още преди границата. През пролетта на 104 г. има нашествие на прелетни скакалци, които унищожават цялата трева от Шанси до Дунхуан. Надеждите за паша не се оправдават и конете се изтощават още в началото на похода.

Когато китайската армия навлиза в пределите на областта на свободните градове, всички те затварят портите си и отказват да дадат запасите си от хляб и грозде за изхранване на „младите негодяи". Морените от глад китайци започват да обсаждат един град след друг, но за да завладеят хамбарите им, те трябва да сломят отчаяната съпротива на жителите им. Научили за приближаванcто на врага, жителите на все още непревзетите градове бягат в планините, като оставят в плячка на китайците празни глинени колиби. Недояждането и умората намаляват числеността на китайската армия и когато Ли Хуанли приближава град Ю (Узген), в който е убит пратеникът, той разполага само с няколко хиляди боеспособни войници. Ю е превзет с пристъп и голяма част от населението му е изклано, но не може и да се мисли за по-нататъшно продължаване на похода. Обратният път е не по-малко тежък и в родината си Дунхуан се връща само, една пета част от хората, които се полумъртви от глад и умора. Походът продължава две години (104 – 103 г. пр.Хр.).

ВТОРИЯТ ПОХОД В ДАВАН

Уди е безкрайно много разгневен от неуспешния западен поход. Заявява, че всеки воин, осмелил се да се върне в Юймън (т.е. в пределите на Китай), ще бъде обезглавен. В Съвета на министрите се предлага да бъде изоставено даванското начинание и всички сили да бъдат хвърлени срещу хуну, но Уди – отново от съображения за престиж – заповядва да се готви нов поход.

Като начало той прощава на върналите се воини, чакащи по нататъшни заповеди пред стените на крепостта, и предава на съд съветниците си, препоръчали въздържането от нов поход. След това в Дунхуан са изпратени граничната конница и попълнение от „млади негодяи". След около година на запад тръгва 60-хилядна армия, богато снабдена с оръжие и продоволствия. Припасите на армията възлизат на 100 хиляди бика, 30 хиляди коня и 10 хиляди магарета[9]. В нея са включени и майстори – за обсадната дейност и коняри – за подбор на жребците. За предпазване на армията от флангови удари на хуну специално са построени и снабдени с гарнизони две крепости, прикриващи степите между Ордос и Лобнор. 180-хилядна армия действа срещу хуну и ги парализира.

Разбира се, шанюят Гюйлиху научава за опитите на китайския император да проникне в Согдиана, намираща се до този момент в сферата на хунското влияние. Той не може да се примири с това и се стреми да попречи на втория западен

поход[10]. Уди, който, от своя страна, е предугадил плановете на врага, се е подготвил своевременно за това. По предписание от китайския Двор е издигната укрепена линия в степта, която е с дължина хиляда ли (около 500 км). Тя се състои от землен вал с крепости и караулни помещения, до които има кули (с формата на пресечена пирамида) за сигналните огньове.

Това обаче не попречва на хуну да нахлуят в Китай през есента на 101 г., да грабят и убиват, да погнат няколко хиляди пленници пред себе си и по обратния път да разорят всички крепости и притини (стражеви вишки), построени от китайците. Отново огромните разходи на китайската империя отиват на вятъра, но все пак унищожаването на отбранителната ѝ линия отвлича вниманието на хуну от пряка намеса в западния поход. През зимата те отново се опитват да обсаждат Шеусянчен. По това време шанюят Гюйлиху заболява и умира. Военната партия на хуну се лишава от своя лидер.

ОБСАДАТА НА ГУЙШАН

Даванският владетел Мугуа и приближените му също недооценяват силата и енергията на Китай.

– Китай е далече от нас – казват те. – На север е заплашен от набезите на хуну, на юг страда от недостиг на трева и вода, а отгоре на всичко, поради слабата населеност около пътя, частите му ще изпитват остра нужда от хранителни продукти. Китайският пратеник води със себе си свита от неколкостотин души и винаги не му достига храната, така че повече от половината му хора умират от глад. По какъв начин голяма войска би могла да стигне дотук?[11]

Ли Хуанли се съобразява с опита си от предишния поход и повежда войнството си по двата пътя – северния и южния. Южният път върви от езерото Лобнор до Хотан и Яркенд, откъдето продължава за Фергана. Той е тежък, защото от лявата му страна се извисяват зъберите на Алтънтаг, а от дясната се разстилат пясъците на пустинята Такламакан. Селищата по него са малко, малко е и тревата, но този път е безопасен, защото хуну не могат да се доберат до него. Северният път върви от Хами през Карашар и Куча към Кашхар и покрай южните склонове на Тяншан. По него оазисите са по-богати и многолюдни, но пък през цялото време има опасност от нападение от страна на хуну.

Размахът на начинанието така поразява въображението на владетелите на княжествата, разположени по пътя на армията, че те предпочитат да събират провизии за китайците, отколкото да влязат в конфликт с тях. Само град Лунту (Бугур, на 680 ли на запад от Карашар) се заинатява. Той е превзет с пристъп и всичките му жители са избити.

След това китайците спокойно се добират до Даван. Даванците излизат срещу тях, но са разбити и се скриват зад стените на столицата си, която китайците наричат Гуйшан[12] (Кушан). Ли Хуанли незабавно пристъпва към обсада. Китайските инженери отбиват водата и согдийците започват да страдат от жажда. След четирийсетдневна обсада китайците пробиват външната стена и нахлуват в града. Мнозина от предводителите на даванците загиват в битката или попадат в плен, като между тях е и самият Мугуа. Останалите се барикадират в цитаделата и започват преговори с китайците. Предлагат да дадат вихрогони и да снабдят войнството с хранителни припаси, но срещу това китайците да си отидат. В противен случай заплашват да избият вихрогоните и да се бият до смърт, очаквайки помощ от Кангюй.

И наистина, челните конни патрули на кангюйците вече започват да се появяват около китайския лагер и е неблагоразумно работата да се проточва. Освен това Ли Хуанли получава сведения, че в крепостта има инженери от Дацин (Рим и Гърция), които умеят да копаят кладенци, и че там има много хранителни припаси. Като преценяват всичките обстоятелства, китайците приемат условията, вземат няколко десетки вихрогона и 300 кобили, назначават за давански управител велможата Моцай и си тръгват обратно.

Втората колона има по-малък успех. Хилядникът Уан Шъншън се приближава до град Ю, с който китайците имат стари сметки за уреждане, и иска продоволствия. Жителите на града нападат китайците в сумрака и унищожават целия отряд. Спасяват се само няколко души, които избягват при Ли Хуанли. Последният незабавно изпраща натам наказателен отряд, който превзема Ю. Владетелят му бяга в Кангюй, но е предаден на китайците и е убит. Кангюй се стреми да избегне конфликта, а престижът на китайското оръжие е възстановен. Всичките дребни владетели по пътя на китайската армия изпращат заложници в Китай. Усунският хунмо

изпежда 2 хиляди конници, но не се решава на война. В Китай празнуват победата и десет пратеничества са разпратени за разгласяването ѝ по света. Ли Хуанли получава княжеска титла и титлата „Ършиски пълководец“. Походът приключва през 101 г. пр.Хр. Любопитно е да се отбележи, че през 101 г. за пръв път се сблъскват Елада и Китай, които дотогава само са чували един за друг. Не знаем кои са „дацинските“ инженери, копаещи кладенци в обсадения Гуйшан, но може би са навсякъде проникващите гърци, в лицето на които китайците се натъкват на далечния западен свят.

ТЕЖЕСТИТЕ НА ВОЙНАТА

Походът в Даван струва много скъпо на Китай. От 60 хиляди души, тръгнали на поход през 102 г., през 101 г. се връщат 10 хиляди, а от 30 хиляди коня – само хиляда. И това при положение, че армията е изцяло оборудвана и не понася големи загуби в сраженията. Предводителите и чиновниците не жалят воините и по време на похода им отнемат всичко, от което загиват много хора[13]. Рушветчийството, непосилните данъци и потискането на народа от бюрокрацията подкопават мощта на Ханската династия. Резултатите от похода се оказват твърде скромни, въпреки всичките усилия на правителството да ги раздуе. Веднага след като китайската войска си тръгва от Даван, протежето на Китай Моцай е убито „с общо съгласие“ и на неговото място е издигнат братът на загиналия Мугуа – Чан Фън. На китайците им се налага да се съгласят с това и да признаят новия владетел[14]. Наплашените от похода на Ли Хуанли владетели на Западния край признават властта на Китай и китайските военнозаселници и чиновници се появяват в Бугур и Кюйли[15], но китайците не успяват да удържат северния път, защото незабавно са изтласкани от хуну. В ръцете на Китай остава южния път, който никой не му оспорва.

Новите придобивки имат само стратегическо значение, тъй като линията на крепостите откъсва хуну от кянитс и малките юеджи[16], но резултатите не оправдават загубите[17]. Както и преди, основен враг на Китай са хуну. Макар че полевата армия на китайците им нанася много поражения и ги отблъсква от границите на държавата си, живата сила на противника остава страшна и смъртният двубой между тях още

не е приключил. Същевременно в самия Китай не цари благополучие. Войната поглъща огромни средства и повинностите и налозите нарастват. Всичките разходи на правителството се стоварват върху плещите на селяните. Те се разоряват, което води до увеличаване на престъпността. „Към това се прибавят неурожайни години, започват грабежи и пътищата стават непроходими“[18]. Както вече бе отбелязано, попълването на войската се осъществява с престъпници, което понижава дисциплината на армията, а следователно и боеспособността ѝ. Впоследствие китайските политици не оценяват високо дейността на Уди като отбелязват, че въпреки цялостното напрягане на силите, империята не печели окончателна победа и не прекратява бедствията на войната[19]. А през това време хуну събират сили и готвят ответен удар.

БЕЛЕЖКИ

1 *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. II. М.; Л., 1950, с. 149.
2 *Пак там*, с. 158.
3 *Пак там*, с. 159.
4 *Пак там*, с. 156.
5 *Пак там*, с. 159.
6 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 71.
7 *Пак там*.
8 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 162.
9 *Пак там*, С. 164.
10 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 72.
11 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 162.
12 *Пак там*, с. 149.
13 *Пак там*, с. 167.
14 *Пак там*.
15 *Пак там*, с. 171.
16 *Пак там*, с. 213.
17 Това е отбелязано много години по-късно от Ли Бо, който в стихотворението си „Луната над планинската застава“ описва създалата се ситуация така:
„Над Ханския път са надвиснали планини от упор,
хуну оттук преминаха към езерните води на Кукунор,
и по този път на поход тръгнаха бойците.
Но вкъщи не се върнаха – както и сега никой няма да дойде.
Тези, които са временно тук, а и целият гарнизон на града –
всички за родината тъгуват и гледат към север с тъга.“
(*Антология китайской поэзии*. М., 1957, с. 106).
18 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 214.
19 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 107.

IX. БИТКА ДО СМЪРТ

НЕУСПЕЛИЯТ ЗАГОВОР

Докато Уди хаби сили в битки на юг, изток и запад, хунските пълководци се готвят за война. За тях не е тайна, че основната цел на китайския император е съкрушаването на тяхната мощ. Талантливият и енергичен вожд на хуну шанюят Гюйлиху умира неочаквано и наследник на престола отново се оказва малко дете, внукът на покойника. Времето обаче изисква енергичен управител и хунските старейшини се връщат към старата система на избори. През 101 г. за такъв е избран един от нисшите кръвни принцове – по-малкият брат на великия източен дуюй – Дзюйдихъу.

След като става шанюй, той се опитва да се договори с Уди. Освобождава всичките задържани пратеници, пожелали да се върнат в родината си. Тогава Уди му изпраща пратеничество с богати дарове и предписание да бъде приет шанюя за негов поданик. Но когато китайското пратеничество се появява в главната квартира на шанюя, целият протокол по посрещането показва, че не може и дума да става за поданство, защото шанюят желае паритетен договор за „мир и родство". Преговорите са прекратени. За неуспеха им китайските пратеници обвиняват Уей Люй, фаворит и де факто глава на правителството на шанюя Дзюйдихъу. Уей Люй е хун, възпитан в Китай. Веднъж, когато е изпратен в Хуну като член на китайска дипломатическа мисия, той се поддава на зова на кръвта и скъсвайки връзките си с Китай, се връща при народа си. Понеже познава добре Китай и е значително по-образован от земляците си, той бързо прави блестяща кариера и до края на дните си остава пръв съветник на хунските владетели. Нормално е да не е съгласен с мира, предложен от Китай, тъй като едно от условията му е предаването на бегълците.

Ядосани от провала на преговорите, членовете на китайското пратеничество се опитват да организират заговор в средите на хунската аристокрация. Целта им е убийството на Уей Люй и похитяване на умната и енергична жена на

шанюя, с което да принудят последния да приеме китайските условия. Заговорът обаче е разкрит. Възмутеният шанюй заповядва да бъдат екзекутирани непосредствените участници, а на останалите членове на китайското пратеничество е предложено да запазят живота си, като станат хунски поданици, отричайки се „доброволно" от родината си. Отказва само шефът на пратеничеството Су У, вследствие на което той е споменаван в по-късната китайска литература като образец на вярност и мъжество. Хуну обаче не го екзекутират, а го интернират далече в Сибир. Той бедства там 19 години, докато не успява да съобщи за себе си в Китай, където вече го смятат за загинал. Според легендата пише писмо върху крилете на прелетна гъска, уцелена от ловец в Китай, и когато писмото е доставено в Двора, императорът успява да си върне пленения пратеник.

Провалът на пратеничеството докарва до ярост Уди и войната избухва отново[1].

КАПИТУЛАЦИЯТА НА ЛИ ЛИН

През 99 г. пълководецът Ли Хуанли тръгва на поход с 30 хиляди конници. Край източните разклонения на Тяншан – около езерото Баркул – той напада главната квартира на западния джуки-княз и пленява множество пленници – старци, жени и деца. По обратния път войската му е обкръжена от хуну и му се налага да зареже плячката си и да си пробива път през обкръжението. По време на отстъплението си Ли Хуанли губи 7 хиляди убити и едва се спасява. Походът му не може да се смята за успешен. Друг пълководец, излязъл в степта, въобще не открива хунските места за чергаруване и се връща с празни ръце. Третият – Ли Лин – с 5-хилядна елитна пехота стига до планините Сюнги и попада в обкръжение. Лично шанюят – с 30 хиляди конни стрелци – атакува лагера му. „Младите негодяи" побеждават в ръкопашната схватка и хуну са отблъснати, но шанюят стяга нови войски. Ли Лин започва да отстъпва на юг. Китайците вървят през безводната степ, хунските конници ги настигат, перестите стрели пробляскват с пронизително свистене на слънчевите лъчи и намират все нови и нови жертви. Като събират хунските стрели, китайците

стрелят от коляно и често хунските коне с остригани гриви се понасят към степта с опразнени седла. Битката трае няколко дни, но всяка следваща крачка приближава китайците към границата, обещаваща им живот и свобода.

Виждайки твърдостта на китайците, шанюят се опасява, че те го примамват в засада, но когато един офицер от китайския ариергард изостава, хванат е от хуну и по време на разпита съобщава на шанюя, че отрядът на Ли Лин е самостоятелен, хуну усилват натиска си. Китайците изстрелват всичките си стрели и като не вижда възможност за по-нататъшна съпротива, Ли Лин издава последната си заповед:

– Всеки да се спасява, както може – а сам той се предава на хуну или, боже би, е настигнат от тях и е обезоръжен[2].

Дзюйдихъу се проявява не само като умен политик и храбър пълководец, но и като благороден човек. Не убива Ли Лин, а го жени за дъщеря си, дава му да управлява област и племето хагаси и го награждава с титлата западен джуки-княз[3]. Ли Лин започва да служи честно и почтено на новия си господар. В родината му го чака смърт, защото е осъден задочно по китайския закон, приравняващ предаването в плен с измяната. Потомците на Ли Лин и хунската принцеса управляват наследствено хагасите. От това време сред последните се появяват черникоси и черноокии хора и хагасите ги смятат за потомци на Ли Лин. Дворецът на Ли Лин е открит от руските археолози в Минусинската област. Представлява малка постройка с китайска архитектура, като дръжките на вратите представляват рогати демони и са изработени доста изкусно[4].

Капитулацията произвежда тягостно впечатление в Китай. Императорът се разпорежда да бъде проведено разследване и да се накаже виновникът. Като че ли отговорен е главнокомандващият, т.е. Ли Хуанли Ършиски, но благодарение на придворните си връзки последният отклонява немилостта от себе си и на смърт е осъдена майката на Ли Лин[5]. За старицата се застъпва ученият Съма Циен, който се опитва да докаже невинността на сина ѝ и безизходността на положението му, но с това хвърля сянка на съмнение върху Ли Хуанли, за което и сам пише: „Просветеният господар не ме разбра, решил, че искам да проваля кариерата

на пълководеца Ърши и се проявявам в ролята на наемен ходатай на Ли Лин. И ето че ме предадоха на съд… Сметнаха, че съм излъгал царя"[6]. Историкът е осъден на кастрация и на затвор. Това се случва през януари 98 г.

След два месеца обаче Съма Циен не само че е освободен, но и е назначен за джуншулин, т.е. завеждащ императорската канцелария, с право да влиза по всяко време с доклад при императора. Това е огромно повишение. Може да се предположи, че не само личните достойнства на Съма Циен са причина за тази радикална промяна на съдбата му. Очевидно е, че в Двора има група, която е свързана с него и е враждебно настроена към фамилията на Ли Хуанли. Във всеки Двор се води борба за влияние между кликите и едва ли китайският Двор е изключение. Покрай тези общи постановки, може да се предположи, че сред придворните на Уди се води явна борба на идеологически течения между войнствените конфуцианци и вглъбените последователи на Лаодзъ. Съма Циен е от последните. Той участва дейно в литературната полемика с конфуцианците, като отбелязва язвително: „Конфуцианците притежават извънредно голяма ученост, но не вникват проникновено в същността на явленията, в резултат на което са необходими големи усилия, за да бъдат разбрани, но успехът за това ще е незначителен"[7]. Като противовес, той издига принципите на Лаодзъ и ги възхвалява: „Дао е по-мътно от мътното и по-тъмно от тъмното, но озарява със сиянието си цялата Поднебесна империя и няма наименование във всичките си проявления"[8], или: „Те (даоистите – *Л. Г.*) нямат рецепти за всички житейски ситуации. Те решават да действат по един начин, но в хода на действието прибягват до друг. Ето защо те, без да хабят много сили, постигат огромни успехи"[9]. И наистина, приятелите на Съма Циен, които са и противници на Ли, постигат огромна победа. Съма Циен съпровожда императора до планината Тяншан за принасяне на жертви на боговете на Небето и духовете на Земята. Под негово наблюдение са докладите до императора и указите. На конфуцианските привърженици на продължаването на войната до победен край е оставена само военната подготовка за новия поход. Те влагат в това начинание цялата си енергия, тъй като само победа може да укрепи властта и влиянието им

върху императора, който страстно желае реванш. За Съма Циен и поддръжниците му това пък ще означава немилост и заточение.

Както ще се види по-долу, фамилията Ли и целият Китай заплащат скъпо за живота на старицата и за оскърбяването на учения.

НОВОВЪВЕДЕНИЕТО В РЕДА ЗА НАСЛЕДЯВАНЕ НА ПРЕСТОЛА В ХУНУ

През 97 г. Ли Хуанли Ършиски тръгва от Ордос и се отправя на север, за да нанесе удар в центъра на хунските места за чергаруване. Шанюят успява да изпрати жените и децата в тила и да подготви войска. Китайците са спрени с битката по бреговете на Селенга. Жестоката сеч не донася победа нито на едната, нито на другата страна, но китайците започват да отстъпват. Хуну ги преследват до границите на Китай и им нанасят такива щети, че след това се налага армията да се сформира отново[10].

Ако Ли Хуанли няма такава силна подкрепа в Двора, каквато е сестра му – любимата наложница на императора – едва ли би се решил да търси отново реванш, но победата му е два пъти по-необходима, защото – както изглежда – по-страшен враг за него са съперниците му в двореца. И той възлага надеждите си на превъоръжаването на конницата. Не бърза обаче с новия поход, а изчаква времето, когато поколението „небесни коне" ще се размножи и ще му позволи да разбие врага. Императорът се съгласява с плана му и войната затихва, за да избухне с нова сила.

През това време обаче не дремят и противниците на Ли – хуну събират съюзниците си, а враговете на конфуцианството укрепват влиянието си. В този мъчително напрегнат момент умира шанюят Дзюйдихъу. Той оставя двама сина. По-възрастният е с титлата източен джуки-княз, т.е. наследник на престола, а по-младият се води ляв пълководец, което е пета степен в йерархията. Поради някаква причина джуки не се явява на погребението и като го смятат за болен, вдовицата на шанюя издига по-малкия си син на престола. Той обаче не се осмелява да властва, без да има право на това, и отстъпва престола на законния наследник, който се

възкачва на него под името шанюй Хулугу. По-малкият брат е назначен да престолонаследник, т.е. за източен джуки-княз. Изглежда, че и двамата братя, както и обкръжението им усещат надвисналата над целия им народ опасност и разбират колко са гибелни смутовете по време на война.

По-малкият брат умира преди по-възрастния и Хулугу, изглежда, решил братския си дълг за изпълнен, дава на племенника си титлата жичжо-княз, т. е. най-нисшата степен в йерархията, а за свой наследник определя сина си[11]. Както изглежда, новата династия не се смята длъжна на стария ред на родовите отношения и въвежда завещанието като нов начин на предаване на престола. В онзи критичен момент никой не оспорва това, но по-нататък то има най-неочаквани последствия.

ЯНЖАНСКОТО СРАЖЕНИЕ

Седем години се готви Уди за новата война и седем години империята изнемогва под тежестта на военните налози. Най-сетне, през 90 г. отново сформираната войска минава границата. Основната армия тръгва от Шофан (Ордос) и се придвижва на север, за да удари центъра на хунските места за чергаруване. Тя се състои от 70 хиляди конни ратници и отново е под командването на Ли Хуанли Ършиски. Съпровождана е от 100-хилядна пехота, но – както изглежда – в това число влизат прислугата, обозът и охраната на обоза, т.е. малко боеспособни части. От Яймън – крепостта, разположена на изток от Великата стена – тръгва армия от 30 хиляди конници и 10-хилядна пехота. От областта Дзюцюан (степта между Ордос и Лобнор) тръгва 40-хилядно конно войнство и се отправя към Тяншан. Това е генерално настъпление, което трябва да реши на чия страна ще е победата. Шанюят Хулугу получава от своето разузнаване сведения за подготвяното настъпление на врага. Той изпраща жените и децата в тила и извиква от Саянските планини и от забайкалските степи васалните си племена за решителната схватка с изконния си враг.

При него пристигат енисейските динлини – рижобради великани с дървени доспехи и с „крайно остро"[12] оръжие. Командва ги китайският беглец Уей Люй, един от най-при-

близжените съветници на шанюя Дзюйдихъу. Ли Лин води под знамената си своите хагаси, татуирани от главата до краката[13]. От суровите степи на Забайкалието – и по-точно от горните течения на Шилка и Аргун пристигат сплитащите косите си тоба, чието „оръжие… е по-остро, а конете им – по-бързи, отколкото на хуну“[14], а от склоновете на Хинган – войнствените сянбийци с дълги рогови лъкове[15], които са изкусни стрелци. В защита на хуну на запад се вдига Чеши (Турфан), което наскоро хуну са защитили от набега на предалите се на Китай шаншанци. Сега срещу Чеши отново се опълчват китайските съюзници от Западния край (Шаншан, Халгааман, Чагантунгье и др.). Източна Азия се разделя на два лагера и само Усун не взема участие в борбата, но само поради това, че вътре в самата държава китайофилите се борят с хунофилите.

Въпреки тоталната мобилизация, хуну отстъпват по брой на китайците. Срещу 40 хиляди китайци на запад хунските худжи-князе и великият предводител Янкюй изправят само 20 хиляди хуну и 3750 пеши чешисци. Срещу 30 хиляди конници и 10 хиляди пехотинци на изток великият източен предводител разполага само с 30 хиляди души, в това число и спомагателния отряд на Ли Лин. Най-зле е в центъра, където срещу Ли Ършиски шанюят успява да противопостави само 50 хиляди хуну и динлини. Малобройността обаче се компенсира от високия боен дух на чергарите, с които не могат да се сравняват нито „младите негодяи“ в строя, нито ръководещите боя от копринените си шатри аристократични бюрократи. Китайският пълководец Ман Тун навлиза откъм запад в Джунгария, но хунското войнство не приема боя. Разполагайки с дълбок тил, великият предводител Янкюй отвежда там войската си и китайският удар попада в нищото. През това време шаншанците и останалите китайски съюзници обсаждат Чеши. Ман Тун се връща назад и се присъединява към обсаждащите Чеши съюзници. Чеши се озовава в безнадеждна ситуация, поради което владетелят му капитулира и приема китайско поданство. С това и завършват действията на западната армия, а полученият от нея резултат явно не съответства на вложеното.

Източната армия навлиза в степта и планините „без да види никого“[16]. Припасите ѝ свършват, ратниците се измъчват и китайската армия тръгва по обратния път. Веднага е атакувана от хуну и хагасите. Девет дни си пробиват път китайците, без да почиват и спят, като губят хора и обоза си. Най-накрая, край река Пуну (?) е отбита и последната хунска атака и хуну оставят на мира изтощеното китайско войнство, което се повлича към Китай. Там няма дори и сянка от успех, а освен това тези флангови операции не трябва и не могат да решат съдбата на цялата кампания.

Срещу основната китайска армия шанюят изпраща западния велик дуюй и Уей Люй с динлинския му отряд – всичко на всичко 5 хиляди души. Китайските погранични конници разбиват динлините и китайската армия успешно преследва противника до бреговете на Селенга. В този решаващ момент в армията пристига вест от Китай, че семейството на Ли Хуанли Ършиски е арестувано и предадено на съда за магьосничество. Ли Хуанли знае какво означава това. В армията му има не само войници, но и офицери, пострадали от китайското правосъдие. Един от тях казва на пълководеца, че, ако сега се върне в Китай, повече никога няма да види северните страни, т.е. ако му се прииска да се предаде на хуну, то няма да има друга възможност.

Пълководецът знае, че това е самата истината, но не пожелава да измени на Китай. Решава да си осигури милостта на Двора със заслуги и безразсъдно тръгва напред. Среща край река Джигюй (Тола?) 20-хилядна армия на хуну и възползвайки се от численото си превъзходство, я отблъсква. За цялото командване обаче е ясно, че това е временен успех. Шанюят подготвя свежо подкрепление, а китайското войнство е изнурено. Някои от членовете на военния съвет, убедили се, че „главнокомандващият… иска да спечели благоволение с явна опасност за войската“[17], понечват да го арестуват. Научил за това, Ършиски обезглавява заговорниците, но все пак започва да отстъпва. През това време 50 хиляди хуну, командвани лично от шанюя, обграждат китайското войнство до планината Янжан в Хангай[18]. В тъмнината на нощта те изкопават пред фронта на китайската армия дълбок ров, а на сутринта я атакуват откъм тила ѝ. Сред китайците настъпва паника и пръв се предава върховният им вожд Ли Хуанли. Заедно с него загива и цялата армия. Китай дълго не може да се оправи от този удар, защото

няма откъде да набере нова войска. Хуну се разплащат за всичко и отново поемат хегемонията в Източна Азия.

Янжанското сражение дотолкова поразява съзнанието на китайците, че дори много векове след него великият китайски поет Ли Бо[19] му посвещава стихотворение, в което предава тревожното униние, обхванало Китай през 90 г. пр.Хр. Това произведение е интересно с живото си и непосредствено отношение към събитията, с което допълва сухата фактология на официалната хроника.

Луната над пограничните планини
Над Иншан[20] изгрява светлата луна
и бял е океанът от облаци,
и вятърът се носи през хиляди ли
дотук от заставата Юймън,
откакто китайците тръгнаха към Бодън,
врагът броди край залива Цинхай,
и от това бойно поле никой
се вкъщи не върна жив.
И воините мрачно към границата гледат,
и завръщането в родината чакат,
а в женските покои през същата нощ
с безсъние, въздишки и тъга.

Коментарите, приложени към това стихотворение[21], са съвсем неудовлетворителни. Коментиращият бърка планината Бодънинли в Алтай[22] със селото Байдън в Шанси, където Моде обкръжава авангарда на Лиу Бан приблизително през 200 г. пр.Хр. Вниманието на коментиращия не е привлечено дори от факта, че цялото войнство се връща от Байдън без особени загуби и че тогава войната свършва окончателно и воините могат да се върнат по домовете си. Освен това, заставата Юймънхуан е основана през 111 г. пр.Хр., когато хуну са изтласкани от Хеси на север[23], т.е. 90 години по-късно от назованата от коментиращия дата. Така че ако стиховете на Ли Бо се отнесат към 90 г., то не възниква никакво противоречие. Освен това получаваме допълнително и твърде ценно указание, че след Янжанската битка хуну преминават в контранастъпление и нахлуват в „залива Цинхай", т.е. в Хеси. Изглежда, че те не успяват да

се задържат там, но порядъчно наплашват китайците.

Като резултат от войната Китай е обезкръвен и обезсилен. Не му помагат нито „небесните коне", нито натегнатите арбалети. Границата е отворена за хунските набези, но хуну не се възползват от това. Преди смъртта си шанюят Хулугу демонстрира такъв ум и прозорливост, каквито рядко са присъщи и на просветени владетели. Вместо безсмислените набези, само задълбочаващи ожесточението, той изпраща писмо до императора, в което му предлага да бъдат „отворени пограничните проходи"[24], т. е. да се възобнови свободната търговия и да се възстанови договорът за „мир и родство", а също така го моли да му изпрати принцеса за жена и всяка година да му доставя 10 дана най-хубаво вино, 50 хиляди ху ориз и 10 хиляди парчета копринени платове.

Отговорът на императора е неизвестен, но войната не се възобновява. Китайците не могат да воюват, тъй като цялата ѝ полева армия загива. През 87 г. умира и инициаторът на войната – императорът Уди. Що се отнася до хуну, то при тях нещата са доста по-сложни. В техните среди възникват противоречия, с които не могат да се справят слабите приемници на доблестните си предци.

БЕЛЕЖКИ

1 *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, 154 – 155.
2 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926. С. 111.
3 *Бичурин Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 73, 351.
4 *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951, с. 479.
5 *Го Можо.* Избранные сочинения. М., 1955.
6 Цит. по: *Сыма Цянь.* Избранное. М., 1956, с. 13.
7 *Пак там,* с. 37.
8 *Пак там,* с. 40.
9 *Пак там,* с. 36.
10 *McGovern, W.* The early empires..., p. 161.
11 При Бичурин тези събития са изложени малко по-иначе. Хулугу веднага отстранява сина си (Собрание сведений... Т. I, с. 74), а след това отново го отстранява „поради малолетност" (Пак там. с. 77), което е някакво объркване. Аз излагам хода на събитията по „Цзи-чжи тунцзян" (книга 8, цзюань 22), като преводът на това

неясно място е направен от В. А. Велгус, на когото поднасям благодарностите си.
[12] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 352.
[13] *Руденко, С. И.* Культура населения Горного Алтая в скифское время. М.; Л., 1953, 136 – 142; *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 351; *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 354.
[14] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений…, Т. I, с. 157.
[15] *Пак там,* с. 149.
[16] *Пак там,* с. 75.
[17] *Пак там,* с. 76.
[18] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 112.
[19] Ли Бо – поет от епохата Тан (701 – 762).
На тази тема е и стихотворението „Янски мотив" на Хао Ши, но то не дава нищо ново, като повтаря официалната версия за първоначалните успехи, тщеславието на пълководеца и смъртоносната ръкопашна схватка (вж.: *Антология китайской поэзии.* 2, 121 – 123).
[20] В текста е „Тяншан" и това е явна грешка [на превелата го Ахматова – *Б. пр.*], защото изгряването на луната над Тяншан не се вижда от Китай.
[21] Огонек, 1955. № 23, с. 9.
[22] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 231.
[23] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 105.
[24] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 76.

X. КРИЗАТА В ДЪРЖАВАТА ХУНУ

БОРБАТА ЗА ПРЕСТОЛА

Смъртта на шанюя Дзюйдихъу повлича след себе си съществени промени. Нервното напрежение, необходимо за отразяването на натиска на китайската армия, съвсем естествено се сменя с голяма умора. Около новия шанюй – Хулугу – се появяват нови хора. Това вече не са воини, а изкусни придворни. Родовите магьосници стават по-влиятелни и се увеличава властта на жените. Главната квартира на хунския шанюй все повече заприличва на дворец на източен владетел.

Първата жертва на новия ред е знатният пленник Ли Хуанли Ършиски. След като приема предалия се китайски пълководец, съгласно стария хунски обичай шанюят Хулугу му оказва почит. Знаейки, че семейството на Ършиски е екзекутирано, шанюят го жени за дъщеря си и е по-благосклонен към него, отколкото към останалите емигранти, между които е и Уей Люй, претърпял поражение от Ършиски и изгарящ от желание за мъст и от завист. Запознатият с хунските обичаи Уей Люй намира начин да се отърве от съперника си. Възползва се от болест на майката на шанюя (титлата на жените на шанюя е янджи) и въвлича в заговор влъхва, който я лекува. Последният изпада „в транс" и произнася „изискването на умрелите шанюи" Ершиски да бъде принесен в жертва на загиналите воини. Ли Хуанли е задържан незабавно. Преди да го заколят, той извиква:

– След смъртта си ще погубя рода на Хуну! – и кръвта му плисва върху гробовете на хунските герои.

Големият сняг, паднал след екзекуцията му, и свързаният с него мор по добитъка; епидемията, преминала през хунските места за чергаруване и погубила хора, пощадени от войната; гладът следствие на студеното лято, тъй като не посятото просо не узрява – всичко това е просто съвпадение, но то действа угнетяващо на примитивната психика на хуну. Шанюят „се уплашва и построява храм за жертвоприношения пред Ършиски"[1]. Не може и да се мисли за нападение срещу Китай и това налага петнайсетгодишното прекъсване на военните действия.

През 85 г. шанюят Хулугу се разболява тежко. Преди смъртта си той разпорежда да не издигат на престола сина му, източния джуки-княз и законен наследник, защото го смята непригоден за управление, а властта да се предаде на западния лули-княз. Но това разпореждане не е изпълнено.

За опразнения престол претендират наведнъж четирима князе. На първо място е синът на покойния шанюй, издигнат от придворната клика, начело с майка му – янджи Джуанкюй, Уей Люй и техните поддръжници. Но тази кандидатура не може да мине, тъй като лично баща му казва преди смъртта си: „Поради малолетие синът ми не може да управлява държава"[2].

Втората кандидатура е по-сериозна и е на източния джуки-княз. По традиция тази титла принадлежи на наследника на престола, но няма силна партия зад гърба си.

Най-опасен за придворната клика е едноутробният брат на шанюя – великият източен дуюй. Той е „добра душа" и е популярен сред родовите старейшини. Янджи Джуанкюй се отървава от него с помощта на убийци.

Според завещанието на шанюя престолът трябва да бъде за лули-княза, но придворната клика скрива заръката му и „лъжливо от негово име" [т. е. на шанюя] сключва съюз със старейшините, като издига на престола младия син на източния лули-княз, Хуанди, за да управлява от негово име. Традиционната привързаност към рода на шанюя и уважението към волята му помагат на заговорниците и през 85 г. Хуанди официално става шанюй.

Невъзможно е да се запази в тайна измама, в която участват много хора. Първи научават истината неуспелите претенденти – източният джуки и западният лули-княз. Опасявайки се – и не без основание – за главите си, те решават да заминат на юг и да се предадат на Китай. За това е необходимо да се отвлече вниманието на шанюя и те се опитват да въвлекат в заговор княза от рода Хюджуй. Хюджуите живеят в южната част на Джунгария и са съседи на усуните. Заговорниците се обръщат към княз Хюджуй с предложението да провокира набег на усуните. Самите те възнамеряват да се възползват от объркването и да се изнесат на югоизток към китайската граница. Любопитно е, че този акт на явна измяна изхожда от средите на най-висшата аристокрация.

Княз Хюджуй е аристократ от втора степен, т.е. родов старейшина. Родовата аристокрация още не е успяла да се деморализира, поради което той, дълбоко възмутен, докладва на шанюя за изменническите намерения на джуки и лули-князете. Случаят получава широк отзвук, защото са разкрити и хитруванията на придворната клика при избирането на новия шанюй. Всичко това предизвиква „негодуванието на старейшините"[3]. Шанюят започва разследване, но метежниците обвиняват за всичко княз Хюджуй и тъй като имат свои войски и поддръжници, се налага следствието да бъде прекратено.

Обаче тези събития не отминават просто така. Джуки и лули-князете престават да се явяват в Лунчен – мястото за ежегодните сборове – за ритуалните жертвоприношения. Единството на хунското общество е нарушено за известно време. То, разбира се, е възстановено след смъртта на бунтовните князе, когато местата им се заемат от лоялни кръвни принцове (така например източен джуки-княз става по-малкият брат на Хуанди[4]), но авторитетът на династията пада и последствията от това се изявяват напълно след 25 години, когато се сменя поколението.

Да разгледаме причините за настъпващия упадък.

ХУНСКОТО ОБЩЕСТВО В НАВЕЧЕРИЕТО НА УПАДЪКА

В епохата на Моде и Лаошан стопанството на хуну е скотовъдно и чергарско. Те получават необходимите им земеделски продукти – и най-вече жито – от Китай. Отначало това са данъци под формата на подаръци, след това към тях се прибавя житото, купувано по пограничните базари. Но по времето на шанюй Гюнчен започва война и пограничните пазари прекратяват съществуването си. Острата нужда от жито би трябвало да принуди хуну да се захванат със земеделие и наистина виждаме, че в източника започват да се споменават посеви от просо[5].

В светлината на това става ясно защо хуну ловят с такова упорство хора в Китай и ги отвеждат със себе си в робство. Широкото използване на робски труд в скотовъдното стопанство е невъзможно, тъй като поне малко енергичен пленник, пасящ добитък, с лекота ще намери начин да

избяга. При земеделието робският труд е съвсем приложим, защото – дори и да реши да избяга – пешият и уморен роб няма да стигне далече. Освен робите, и бегълците от Китай се занимават със земеделие при хуну. А те са твърде много, значително повече, отколкото е прието да се смята. Това са войници и офицери от китайската армия, които са попаднали в плен и са останали при хуну, както и техните семейства, бедстващи в родината си и преминаващи границата; роби и робини, собственост на пограничните жители на Китай и бягащи при хуну, смятайки, че там „се живее весело"; а също и разбойници, крадци и други престъпници, които търсят и намират спасение в северните степи. Освен китайци, при хуну бягат и жители на пограничните феоди, завладени от империята Хан през 119 г., тъй като „чиновници и простолюдие, увлечени от користолюбие, им отнемат добитъка, имуществото, жените и децата"[6].

Цялото това попълнение е присмано охотно от хуну, тъй като – според китайските закони – бегълците се осъждат на смърт и по силата на това те стават заклети врагове на китайския император. Хунските шанюи обаче изпускат от поглед обратната страна на медала. Сред бегълците, идващи при тях, има много неморални хора. Влизайки в тесни контакти с хуну, те им оказват в повечето случаи отрицателно влияние. Резултатите от това се изявяват веднага, щом се смени поколението, т.е. в средата на 1. век пр.Хр. С много редки изключения бегълците нямат политическо влияние.

Заедно с тези нови бегълци в степта живеят и много натурализирани китайци, наричани цински или цинци. Те са потомци на китайците, избягали от реформите на Цинщъ хуанди (3. век пр.Хр.), т.е. – политически емигранти. За изминалите 150 години те не са асимилирани, но въпреки това хуну им се доверяват и живеят задружно с тях[7].

Когато става ясно, че той и оглавяваното от него правителство са крайно непопулярни в страната, Уей Люй се опитва да се опре именно на цинските китайци. Той предлага на шанюя Хуанди да изкопае кладенци, да построи крепост и в нея да издигне двуетажни хамбари за запасите от жито, а защитата на крепостта да възложи на цинските китайци.

Проектът е приведен в изпълнение, но среща отчаяната съпротива на старохунската партия. Нейни членове са

родовите князе, сподвижници на шанюя Дзюйдихъу. Те заявяват, че е безсмислено да се строи крепост, тъй като хуну не умеят да защитават крепости, и ако китайците дойдат, те без каквито и да е усилия ще завладеят всичките запаси. Уей Люй е принуден да отстъпи. Опозицията на родовите князе расте и крепне. За да бъде компрометиран непопулярният шанюй, е подложена на съмнение нравствеността на янджи майката. Губейки опора, Уей Люй предлага на шанюя да се помири с Китай и да пусне желаещите да се върнат у дома си пленници. Но и този план не минава, защото хунските князе не вярват на Уей Люй и не са съгласни на каквито и да отстъпки. През 80 г. Уей Люй умира, властта преминава в ръцете на представителите на старохунската партия и войната с Китай е възобновена.

Обаче краткото господство на придворната клика не преминава без последствия и държавата „най-вече обеднява"[8]. Ухуан на изток, и Усун и Согдиана на запад отпадат от сферата на хунското влияние.

СТАРОХУНСКАТА ПАРТИЯ

Да видим сега какво представлява старохунската партия, взела през 80 г. властта в държавата Хуну в свои ръце. Нейни членове са средните слоеве на хунското общество. Над тях са кръвните принцове, опиращи се на своите отряди, а под тях – масата на робите и бегълците.

Знаме на старохуну са традициите на покойните шанюи – правото да се сражават на коне и да властват над народите[9].

Нищожен потомък на велики предци, шанюят Хуанди и безволевите му роднини стават играчка в ръцете на Ливу, Хуси, Хюджуй, Хуге, Юхян, Хесу и другите князе, опиращи се на опълченията на своите родове. През 100-те години изключително благоприятно икономическо развитие всичките родове на хуну укрепват и се размножават, като съответно увеличават относителния дял на родовите князе. Обаянието на победите и славата на шанюите ги държат временно около престола, но това е само докато интересите на рода и трона съвпадат. Рано или късно тази хармония би трябвало да се наруши и родовите интереси да натежат пред държавните. В обратния случай родът ще се разпадне. В родовата държава

съществува оптимална определена сила на съставящите я родове – когато силата им е по-малка, държавата е слаба; а когато е голяма, държавата се пръска на части като прегрят парен котел. Към тази пропаст се търкаля и Хуну.

Но през 70-те години на 1. век пр.Хр. времето на взрива още не е настъпило. Силите на хунското общество се консолидират срещу външния враг. Никой не се съобразява с аристокрацията. Когато по-малкият брат на шанюя, западният лули-княз, намеква за мир с Китай и през 79 г. се опитва да започне преговори, той умира подозрително бързо.

Всъщност самите китайци преговарят неохотно за мир. Макар че наследникът на войнствения Уди, Джаоди, да е безличен човек, китайското правителство разбира, че хунските претенции са несъвместими с безопасността на Китай. Това е така, защото старохуну си поставят за задача да си върнат всичките земи, принадлежали на първите шанюи, т.е. на Усун, Согдиана, Ухуан, Ордос, Лобнор, и – най-вече – Иншан, който е база за набези и свободни ловни територии. „След загубването на хребета Иншан, хуну не могат да минат без сълзи през него"[10].

Тази програма на хуну, разбира се, би трябвало да срещне най-отчаяна съпротива. Като я приемат, хуну би трябвало да знаят, че в случай на неуспех ще счупят врата на държавата си, и все пак рискуват.

ВОЙНАТА С КИТАЙ

Като предприемат опити за настъпление, хуну, без съмнение, знаят, че Китай е икономически изтощен. Наистина, нуждаейки се от средства за войната, Уди въвежда данъци върху солта и виното и дори установява принудителен валутен курс на монетите[11]. Това обаче не е напразно. Охраната на границите вече значително е подобрена. Тя е възложена не на китайци, а на пограничните чергари – кяните, ухуаните и хунските бегълци. Сформираните от тях отряди не отстъпват по бойни качества на хунските войски. Поради това, когато през 80 г. 20 хиляди хуну нахлуват в Китай, те са разбити и бягат като техните убити и пленени възлизат на 9 хиляди души[12].

Това обаче не обезкуражава хуну. През следващата, 79 г., те се опитват да обсадят крепостта Шеусянчен, която е на тяхна територия и им пречи като трън в тялото. Чергарите обаче не умеят да превземат крепости и обсадата се превръща в блокада, която не им носи нищо. През 78 г. отряди на хуну, съставени от 4 хиляди конници и водени от джуки и лули-князете, нахлуват в Хеси, но тъй като китайското разузнаване докладва своевременно на ханските власти за подготовката на похода, хуну са напълно разбити[13]. Малко по-успешен е набегът от 77 г. в Ордос, но в него участват само 3 хиляди души.

Както е видно от приведените цифри, бойният ентусиазъм на хуну спада рязко, което е съвсем естествено следствие от неуспехите им. Стражевите огньове по границата на Китай предупреждават населението и войската за приближаването на чергарите. Това изключва изненадата, която е залог за успех на хуну. Замисленото грандиозно настъпление се превръща в препускане около китайските граници и индивидуални грабежи.

В същото това време ухуанците решават, че е дошло време да си разчистят сметките с хуну за поражението, нанесено им от предците на шанюя Моде. Като не се решават на открито нападение, те разкопават и ограбват гробовете на хунските шанюи. Възмутените от светотатството хуну нападат ухуаните и отново ги подчиняват. Китайците се опитват да попречат на хуну и тръгват от Ляодун на север, но хуну вече са се оттеглили. Тогава китайците нападат ухуаните и ги разбиват – отчасти за грабежите им в миналото и, най-вече, за подчиняването им на хуну. В края на краищата ухуаните отново се оказват поданици на хуну и това е единственият реален успех на старохунската партия.

През 74 г. умира императорът Джаоди, а приемникът му, Сюанди, се оказва значително по-енергичен и войната навлиза в нова фаза.

УСУН

Усун се изплъзва от хунските ръце. Въпреки че Китай е далече, влиянието му в Усун нараства. Отчасти това става посредством жени. Съдбата на първата китайска принцеса, омъжена за усун, е печална. Тя само плаче и така и угасва от

мъка. Затова пък втората, Хяйю – княжеска дъщеря, омъжена за усунския хунмо – е особено енергична, приспособява се към обичаите на страната, предавана е по наследство, ражда деца и оглавява в Усун група с прокитайска ориентация. Тя прави повече за китайската политика, отколкото многобройното войнство на Ли Ършиски. Един от синовете ѝ става владетел на Яркенд, а дъщеря ѝ е омъжена за владетеля на Куча. Усуните започват да властват не само в планините си, но и в оазисите на Западния край, а хунмо Унгюйми слуша за всичко жена си.

Опасността се крие само в това, че наследникът на престола е синът на хунската принцеса и хунската партия има значително влияние в Усун. Наследникът обаче е още малък и принцеса Хяйю все още е с развързани ръце по отношение на намесата си във външната политика. Ябълката на раздора между усуните и хуну се оказва княжеството Чеши. То е малка държава, разположена в Турфанската котловина и е тясно свързана с хуну. За Хуну княжеството е прозорец към света, особено след като обособяването на Усун отделя Хуну от Кангюй и Согдиана. По време на похода на Ли Ършиски Чеши е завладяно от китайците, но още през 86 г. хуну прогонват китайския гарнизон и Чеши отново става икономическа и стратегическа база на хунската експанзия на запад.

През Чеши преминава кервански път. Населението на княжеството се занимава с търговия и охотно използва съюза си с Хуну за борба с конкурентите си в Куча и Яркенд, опиращи се на Усун. От 80 г., т.е. от идването на власт на старохунската военна партия, чешисците, заедно с хуну започват да настъпват срещу усуните, „окастрят им земите“[14] и най-накрая, победили, отвеждат множество пленници. Освен това те искат от усуните да им предадат принцесата и да прекратят връзките си с Китай. През 73 г. принцесата и съпругът ѝ изпращат пратеничество до Китай с предложение за военен съюз и съвместно съгласувано нападение срещу хуну. Новият император Сюанди се съгласява възторжено и приготовленията за похода отново раздвижват Китай.

Китайците се подготвят много старателно за похода. Мобилизирани е 160-хилядна лека конница. През 72 г. те прекрачват в пет колони границата, като тръгват от Хеси и Ордос. Едновременно с тях, 50 хиляди усуни нападат хуну от запад.

Китайската подготовка не остава в тайна за хуну, които своевременно се оттеглят, което обезсмисля всичките действия на китайските пълководци. Приведени са смехотворни цифри за убитите хуну – от 19 до 700 души, като при това двама пълководци са предадени на съд за преувеличаване на успехите в отчетите си и приключват с живота си със самоубийство[15]. Затова пък усуните имат несъмнен успех, като разгромяват главната квартира на западния лули-княз и пленяват шанюйските тъст и снаха, князе, хилядници и воини – всичко 39 хиляди души и 700 хиляди глави добитък[16]. Всъщност и успелите да се спасят хуну загубват много добитък, особено овце, загинали от умора при бързото придвижване. Освен това хуну са принудени да напуснат Чеши, където отново се настанява китайски гарнизон. Като капак на всичко, ухуаните въстават. Старохунската партия посява вятър и жъне бури.

Ситуацията е критична. Събрали всичките си сили, хуну удрят по най-опасния си враг – усуните. През зимата на 72/71 г. те нахлуват в усунските места за чергаруване и избиват старците и децата там. Всички по-здрави хора избягват в планините. По обратния му път хунското войнство е застигнато от силен снеговалеж, след което свива студ и ледена кора скована земята. Неподкованите копита на хунските коне се чупят от допира със замръзналата снежна кора, конете не могат да се доберат до трева и падат от глад. Заедно с тях умират и ездачите им, покосени от студ и умора. Почти цялото войнство загива.

През лятото на 71 г. усуните от запад, ухуаните от изток и въстаналите динлини от север нахлуват в хунските земи и без умора съсичат отслабналите и деморализирани хуну. Към ужасите на войната се прибавя и глад, възникнал, вероятно от мора по добитъка, следствие от поледицата, а както и от невъзможността да се засеят нивите и да бъде

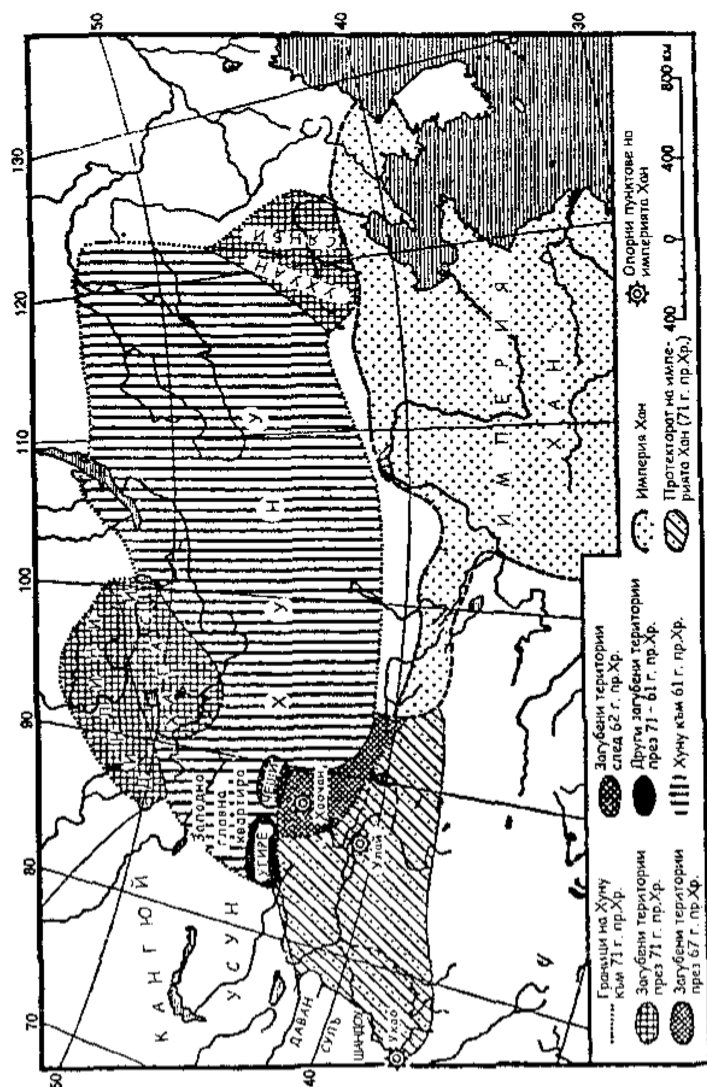

Разпадането на Хуну от 71 до 61 г. пр.Хр.

събран реколтата. Загубите на хора от хуну се изчисляват на една трета от населението им.

Но най-страшното е, че от Хуну се отцепват всичките подвластни му феоди – с изключение на въстаналото срещу Китай княжество Чеши[17] – и дори и изконно хунски родове, като например Сижу[18]. Силите на хуну отпадат толкова много, че през 70 г. трихиляден отряд от китайски конници нахлува в степта и отмъква добитък и пленници, т.е. прави това, което преди не успяват да направят 160 хиляди души.

БОРБАТА НА ПАРТИИТЕ В ХУНУ

Въпреки тежките загуби, хуну все още се надяват на победа. Основните им земи не са завладени от враговете им, няколко десетки хиляди закалени воини са на седлата и винаги променливото военно щастие би могло да им се усмихне. Обаче хунските вождове не успяват да предвидят главната опасност, състояща се в това, че вътрешната борба не само че не е изживяна, а и преминава в нова фаза.

През 68 г. умира шанюят Хуанди, който последователно е марионетка на двете борещи се партии. И съгласно обичая властта преминава в ръцете на източния джуки-княз Хюйлюй Цюанкюй. Наследил заедно с престола жената Джуанкюй, шанюят Хуанди предпазва законната си съпруга от обидите и омразата на старохунската партия. Хюйлюй Цюанкюй обаче не желае да дели с нея трапезата и ложето си и назначава за първа янджи дъщерята на западния велик предводител, а Джуанкюй е прогонена. С това той нанася обида не само на самата венценосна персона, но и на целия й род, а баща на Джуанкюй е източен велик дзюйкюй – една от висшите длъжности в хунската йерархия. С враждата на толкова влиятелен човек не могат да не се съобразяват нито новият шанюй, нито дясната му ръка – Хесу, княз Синвъйян, вожд на родовите старейшини.

Ще допуснем голяма грешка, ако разглеждаме назряващата борба като обикновена схватка между шанюйския род и старейшините. По принцип и едните, и другите имат привърженици и в двете партии. Шанюйският род се разраства и високите длъжности вече не стигат за всичките му членове, макар че по времето на шанюя Хулугу е въведена

допълнителна титла – жичжо-княз. Неполучилите титли родственици на шанюя естествено са недоволни и клонят към военната партия.

От своя страна, свързано с нарастването и усилването на родовете си, родовите князе се стремят към по-голяма самостоятелност. Военната дисциплина на старохунската партия започва да им пречи и те са готови да подкрепят придворната партия, за да могат при слабостта ѝ да разполагат с по-голяма самостоятелност. Освен това личните чувства и връзките – свадите, раздорите и взаимната завист, а също толкова и браковете, симпатиите и взаимопомощта – определят отношението на всеки хун към борещите се сили. „Приятелите на кървавите старини", отличните ездачи и алчните грабители са привличани от военната партия и от вожда ѝ – Синвъйян. Любителите на разкоша, нежните песни под звуците на лютни и свободния лов чувстват влечение към янджи Джуанкюй и страдат от обидите към нея. Докато военната партия се стреми да влезе в бой, тя е водеща, но настъпва момент, в който множество хуну предпочитат поражението пред победата, тъй като то носи така желания мир.

КРИЗАТА

От своите агенти в Китай шанюят научава, че следствие на финансова криза китайското правителство е премахнало скъпоструващата му погранична охрана. Той решава, че моментът е удобен за сключване на мир, за да може по-свободно да се разправи с останалите си врагове. От това неприятно се изненадва източният велик дзюйкюй. Не че има нещо против мира с Китай, но иска да го сключи той самият, а не да предостави тази възможност на съперника си. Поради това, заедно с княз Хулуцъ и под предлог, че тръгва на ловна хайка, той се приближава до границите на Китай с намерението да извърши набег. Но трима конници от войската на дзюйкюя бягат в Китай и съобщават за намерението му. Веднага в полето излизат 5 хиляди китайски конници и 20 хиляди хуну се оттеглят без бой. Трудно е да се каже защо тримата конници стават бегълци. Може би деморализацията вече е проникнала до низините на обще-

ството, а може би тези конници са изпратени от самия велик дзюйкюй, който въобще не желае да воюва, а само се стреми да провали мирните преговори, което и му се удава.

Така на шанюя му се налага да поддържа 20-хилядно стражево войнство за отразяване на евентуален контранабег на китайците. Икономическата страна на живота е разстроена, а през 68 г.[19] гладът отново опустошава хунските стада и места за чергаруване. Новото управление започва с неуспех. През есента на 68 г. шанюят решава да покори отцепилото се хунско племе сижу, обитаващо източната му граница. Като събират добитъка и имуществото си, старейшините на сижу си пробиват път с бой през пограничните патрули и се предават на Китай.

Още по-зле е на запад. През 68 г. двама китайски офицери, Джен Ги и Сима Хи, с 1,5 хиляди освободени от наказание престъпници и 10 хиляди съюзници от уседналите фсоди в Западния край нападат Чеши и превземат столицата на княжеството Джохахота[20]. Недостигът на продоволствия кара китайците да се върнат назад, но след прибирането на реколтата на следващата есен те отново тръгват на поход. През това време чешиският владетел успява да се обърне към хуну с молба за помощ, но не я получава. Попаднал в безнадеждна ситуация, той решава да премине на страната на Китай и като доказателство за искреността си разгромява приятелския на хуну незначителен фсод Пулъй (Баркул).

Част от чешисците остават верни на Хуну, но опитите на хуну да прогонят китайците и китайофилите се провалят окончателно. Шанюят събира преминалите към него чешисци и ги заселва на изток, а чешиската долина става театър на военни действия[21].

Загубата на Чеши е много болезнена, тъй като народът на Хуну веднага започва да изпитва недостиг на жито. През 66 г. хуну опитват да се захванат със земеделие в южната част на Джунгария, откъдето „впоследствие да притесняват Усун и Западния край"[22], а през 64 г. 12 хиляди хуну нападат китайския гарнизон в Чеши. Китайците се затварят в крепостта Джохахота. Хунският предводител се приближава до града и съветва китайците да се махат. Шанюят заповядва да не се допуска китайците да обработват земята в Чеши и започва обсада. Само своевременният удар в тила

на хуну, нанесен им откъм алашанските степи, ги принуждава да снемат обсадата и позволява на китайския гарнизон да се евакуира. Остатъците от чешисците са преселени в Китай и през 62 г. цветущият оазис е временно изоставен.

Още по-голяма беда, постигнала хуну, обаче е войната на север. Енисейските динлини, отхвърлили през 71 г. хунската власт, преминават през 63 г. в настъпление и три години поред опустошават земите на хуну, като нанасят поражения на войските им. Така хуну се лишават от сигурен тил.

През 62 г. шанюят иска да нападне Китай, но се намира изменник, който предупреждава китайците. 40 хиляди конници излизат срещу хуну и те се оттеглят без бой. Предложението на шанюя за сключване на мир не получава отговор от китайския император.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 76.
[2] *Пак там,* с. 77.
[3] *Пак там.*
[4] *Пак там,* с. 82.
[5] *Пак там,* с. 76, 78.
[6] *Пак там,* с. 95.
[7] *Пак там,* с. 78.
[8] *Пак там.*
[9] *Пак там,* с. 88.
[10] *Пак там,* с. 94.
[11] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 214.
[12] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 78.
[13] Боевете се провеждат в областта Джанье, т.е. между Ханджоу и Ланджоу. Основният удар на хуну нанасят икюйските жуни, намиращи се в състава на китайските войски.
[14] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 193, 207.
[15] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 81, 82.
[16] Тези цифри не трябва да бъдат приемани буквално, тъй като само китайците старателно броят плячката си при предаването й в хазната, а усуните не го правят.
[17] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 207.
[18] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 83, примечание.
[19] *Пак там,* с. 83.
[20] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 208.
[21] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 83.
[22] *Пак там,* с. 84.

XI. БРАТ СРЕЩУ БРАТА

ПРЕВРАТЪТ НА ЯНДЖИ ДЖУАНКЮЙ

Докато военната партия търпи поражения на всички фронтове, янджи Джуанкюй търпеливо чака и дочаква своя час. Отхвърлена от Хюйлюй Цюанкюй, тя пристава на източния джуки-княз Туцитан. Същият е наследствен джуки-княз, потомък на шанюя Увей, т.е. принадлежи към каймака на хунската аристокрация. Той, неговата възлюбена и по-малкият й брат Дулунки, получил по наследство от баща си титлата източен велик дзюйкюй, са врагове на военната партия. Политическият им лозунг е мир с Китай, но преди всичко се стремят да променят реда за наследяване на престола, като изместят на втори план родовата аристокрация и съсредоточат всички титли и държавни длъжности в ръцете на своите близки, т.е. на шанюйския род.

Самият факт на предаване на княжеската титла по права линия от баща на син би бил нарушение на стария порядък, съгласно който длъжността се предава поред. Нарушаването на редуването означава образуване на различни групи вътре в рода и следователно неговото разпадане, а тъй като държавата Хуну е основана на родов принцип, разпадането на рода би довело и до нейния разпад. Но какво интересува това честолюбивата янджи Джуанкюй, свирепия й брат Дулунки и отмъстителния Туцитан? Отстранени от властта, те виждат само обидата си. Търпеливо и неуморно търсят средства да се разправят с враговете и най-накрая получават такава възможност.

След завръщане от неуспешен поход срещу Китай шанюят Хюйлюй Цюанкюй заболява тежко. Това се случва през пролетта, когато всички князе се готвят за пътуване до свещеното място Лунчен за извършване на ежегодните жертвоприношения. Туцитан също се подготвя, но Джуанкюй го съветва да не отива, а по-добре да изчака смъртта на шанюя[1]. И наистина, след няколко дни шанюят умира. Осведомеността на янджи Джуанкюй е повече от подозрителна, особено ако се вземе предвид, че вече не е съпруга на шанюя.

Княз Синвъйян разпраща специални пратеници до всички старши князе, но Джуанкюй и Дулунки го изпреварват. Те обявяват за шанюй Туцитан под името Уян Хюйди. Това е натурален дворцов преврат и успява само защото военните неуспехи обезкуражават старохунската партия и я лишават от популярността и подкрепата на широките маси. Хуну се надяват, че – може би – така ще е по-добре, и признават новата власт.

След възкачването си на престола Уян Хюйди наистина променя политиката, като изпраща брат си с дарове и мирни предложения в Китай и екзекутира Синвъйян и всичките велможи, приближени на покойния шанюй. След това отнема длъжностите на родствениците на умрелия шанюй и ги раздава на роднините си. Синът на предишния шанюй, Гихуъшан, бяга в Ушанму, малък феод между Усун и Кангюй, съюзен на Хуну, а новият вожд на военната партия жичжо-князът Сянхяншан се предава на Китай с целия си щаб. Там той получава китайска княжеска титла. Двамата му братя, които остават в родината си, са екзекутирани в началото на 59 г. Янджи Джуанкюй тържествува.

Умората на хунския народ, изглежда, е толкова голяма, че екзекуциите не вълнуват масите. Това обаче е само дотогава, докато главите си губят само велможи. Щом само терорът се пренася върху родовете, хунската военна доблест възкръсва и равнодушието се сменя от взрив на енергия.

В края на 59 г. умира князът на рода Юхян. На неговото място шанюят поставя малолетния си син. Юхянците отказват да го признаят, провъзгласяват за княз на рода сина на покойния и заминават на изток. Това си е чист бунт. Шанюят изпраща конница, която да усмири юхянците, но те разбиват наказателната експедиция. Тогава шанюят усилва още повече терора. Наследникът на престола – източният джуки-княз – „обижда на няколко пъти старейшините на Източната страна"[2]. Последните разбират, че става въпрос за самото им съществуване, но им трябва повод, за да се размутят открито. През 58 г. ухуанците нападат живеещия по източната граница хунски род Хуси и отвеждат много хора. Шанюят е бесен на княз Хуси и за да избегне екзекуцията, последният се решава на въстание. Подкрепят го старейшините на Източната страна, които издигат като претендент за престола

Гихуъшан, който се крие в Ушанму. 40 хиляди въстаници тръгват на запад и по бреговете на река Худзюй (на изток от Селенга, може би е Керулен) се срещат с войските на шанюя. Битка обаче няма, защото войнството на шанюя се разбягва, отказвайки да го защитава. Уян Хюйди се обръща за помощ към своя по-малък брат, западния джуки-княз Инюжо, но онзи му отговаря, че щом „той е убивал роднини и старейшини от омраза към хората, то нека мре сам, без да го засесва"[3]. Изоставен от всички, Уян Хюйди се самоубива, а за съдбата на хунската Брунхилда – янджи Джуанкюй – няма повече сведения. Старохунската партия отново побеждава. Претендентът сяда на престола под името шанюй Хуханье.

МЕЖДУОСОБНАТА ВОЙНА

Гибелта на Уян Хюйди означава край за прокитайската придворна партия, която се отказват да поддържат дори онези родове, към които тя е благосклонна. Създава се ситуация, благоприятна за консолидацията на всичките народни сили, но разгорелите се страсти са пречка за това. Борбата между антикитайската „военна" и прокитайската „мирна" партии не затихва.

Възкачил се на престола, Хуханье заповядва да бъде убит западния джуки-княз, на когото – по същество – е задължен за победата си. Научил за това, джуки-князът се обединява с брата на Джуанкюй – Дулунки, и с новия жичжо-княз Босюйтан. Князете се опират на западните хунски места за чергаруване, събират войска от няколко десетки хиляди души и обявявайки Босюйтан за джуки-шанюй, тръгват срещу Хуханье и източните хуну. Хуханье е разбит и бяга на изток.

През есента джуки-шанюят Босюйтан изпраща срещу Хуханье 40 хиляди воини, половината от които са от рода Юхян, а другата половина са върналите се от Китай противници на Уян Хюйди. През това време при шанюя пристига князът на рода Хуге, живеещ на северозапад в съседство с хагасите. Той започва интрига и заедно със съветника на шанюя, данху Вейли, оклеветяват Западния джуки-княз. Шанюят се връзва на клеветата и екзекутира джуки-княза заедно със сина му, но измамата е разкрита по някакъв на-

чин и разгневеният шанюй екзекутира иданху Вейли. Княз Хуге успява да избяга в своите владения и да се укрепи там. Самообявява се за шанюй Хуге. Новината за това се разпространява бързо из степта и примерът се оказва заразителен, като князът на рода Юйди се самообявява за шанюй Чели, а един дуюй (офицерски чин) – за шанюй Удзи. Всичките те не принадлежат към шанюйски род, но всички намират поддръжници очевидно в родовете, които оглавяват. Родовите старейшини започват да се борят за власт. Нелогично е да се разглеждат тези разпри като разлагане на родовия строй, тъй като именно в тях се проявява родовата същност на хунското общество, което особено ясно показват по-нататъшните събития. Съществено е, че метежните шанюи се установяват не на хунска територия, а зад граница – в северната част на Джунгария, в предпланините на Саур и на Тарбагатай. Привържениците им се групират в слабонаселени местности, което дава основание да се предположи, че не всичките им родственици им оказват поддръжка.

Джуки-шанюят тръгва срещу метежниците и с това ги принуждава да се обединят пред лицето на смъртната опасност. Удзи и Хуге се отказват от титлите си и се подчиняват на шанюя Чели. Като цяло метежниците разполагат с 40 хиляди души. Ситуацията се усложнява още и от това, че Хуханье се възстановява на изток и може всеки момент да премине в контранастъпление. Като се подсигурява срещу Хуханье, джуки-шанюят напада метежниците, разбива ги и ги прогонва на северозапад, към хагасите.

През това време източните хуну събират силите си. През 56 г. по-малкият брат на Хуханье извършва успешен набег срещу местата за чергаруване на западните хуну. Събрал 60-хилядна войска, джуки-шанюят тръгва на изток, а срещу него се изправя Хуханье с 40 хиляди конници. Западните хуну са разбити. Джуки-шанюят се самоубива, а поддръжникът му Дулунки бяга в Китай.

Шанюят Чели се подчинява на Хуханье, но хагаският княз, син на Ли Лин, издига Удзи като претендент за престола. Уморените от междуособиците хуну не подкрепят хагаското протеже и Удзи е заловен и обезглавен. Хуханье става пълновластен шанюй, но се оказва, че и на изток има недоволни от него. Източният велик предводител събира

няколко десетки хиляди души „от своя народ"[4] и се предава на Китай, за да не участва в безплодната братоубийствена война. Това е голяма загуба.

Съвсем не всички хуну обаче са загубили желание за продължаването на междуособната война. Трудно е да се каже защо, но Хуханье е извънредно непопулярен в страната си и в края на 56 или началото на 55 г. западните хуну се отделят от него. Започва се с това, че един от родствениците на загиналия джуки-шанюй, князът на рода Сюсюн, разполагащ само с 600 конници, напада главната квартира на Великия източен дзюйкюй. Последният загива, а воинството му се присъединява към победителя. Засилил се по този начин, князът Сюсюн препуска на запад, самообявява се за шанюй Жунчен на западната граница и обединява около себе си западните хунски родове.

След Жунчен въстава родният брат на Хуханье – Хуухус. Той се самообявява за худуху шанюй Джиджи на източната граница. Цели две години хуну имат трима шанюи, но това не може да продължи дълго. В края на 54 г. шанюят Жунчен решава, че е достатъчно силен за поход на изток. Той напада Джиджи, но загива в битката, а воинството му преминава към победителя. Засилил се, Джиджи напада Хуханье, обръща войската му в бягство и завладява главната квартира на шанюите в Хангай[5].

Прави впечатление лекотата, с която през 56 – 54 г. хунските воини преминават от един претендент към друг. Всичките хуну са воини, войната е тяхната стихия, обаче малко се интересуват от целта и задачите ѝ и се доверяват на шанюите, водещи ги срещу външния враг. Но през този период външната война е невъзможна, а още повече – пагубна. Поради това князете използват воинския жар на хуну в междуособната си борба.

Положението на шанюя Хуханье е твърде тежко и един от сратниците му, източният иджидзъ-княз, му дава съвет да се подчини на Китай. Трудно е обаче за сина на вожда на старохунската партия, който е свикнал да гледа на императора като на заклет враг, да се реши на тази стъпка. Твърде интересни са пренията в съвета на старейшините и аргументите на поддръжниците на Хуханье.

– Това е невъзможно – казват старейшините. – Нашето

господство се състои в това да се сражаваме на коне, поради което и сме страшни за всички народи. Още не сме обеднели откъм смели воини. Сега за престола спорят двама родни братя и ако не по-възрастният, то по-младият ще го получи. При тези обстоятелства и да умреш е славно. Потомците ни ще царстват винаги над народите. Колкото и да е могъщ, Китай не е в състояние да погълне всички владения на хуну, така че защо да нарушаваме установеното от предците ни? Да станем васали на рода Хан означава да унизим и посрамим покойните шанюи... Вярно е, че този съвет води към спокойствие, но повече няма да властваме над народите.[6]

В цитираните думи се проявява идеологията на старохунската партия, при която властолюбието, тщеславието, гордостта и алчността натежават в съзнанието на хуну над трезвата преценка и реалните изгоди. С изключителна упоритост те се вкопчват в миналото, затваряйки очи пред това, че стоят на ръба на гибелта и че държавата им де факто се е разпаднала. Като студена вода се изсипва върху разгорещените им глави ответната реч на иджидзъ-княза:

– И могъществото, и слабостта си имат своето време. Днес родът Хан процъфтява. Усун и уседналите владения са му подчинени. От времето на шанюя Дзюйдихъу родът Хуну намалява и не може да възвърне предишното си величие. Колкото и да се мъчи, един спокоен ден не може да види. Днес спокойствието и съществуването му зависят изключително от подчиняването на Китай, тъй като без него... ще загине.[7]

На всички им е ясно, че иджидзъ-князът е прав и никакви гръмки слова не могат да разколебаят програмата му, която е откровена капитулация на старохунската идеология пред реално създалата се ситуация. Шанюят Хуханье се съгласява с княза и старохунската партия престава да съществува като се отказва от принципа си „власт над народите".

През 53 г. Хуханье изпраща сина си в Китай, официално – на служба, а всъщност – като заложник. Така постъпва и Джиджи. Абсолютната необходимост от промяната на политиката е усещана от всички. През 52 г. шанюят сам пристига в Китай и е съпроводен от почетна стража до столицата. Там го приема императорът Сюанди. Организиран е тържествен прием, но на шанюя е обявено, че е станал васал

на императора. След месец той е пуснат обратно и заселен около крепостта Шеусянчен. Освен подаръци за шанюя, ханските власти изпращат на покорилите се хуну значително количество просо и ориз.

През 50 г. в Китай пристига пратеник от Джиджи. Той е поставен по-ниско от пратеника на Хуханье, а през 49 г. окончателно се изяснява, че китайското правителство ще поддържа само Хуханье. Не е ясно от какво е предизвикано това решение. Може би решителна роля за това играят не дипломатическите сметки, а второто пристигане на Хуханье в двора. Напълно е възможно той да подкупва някого и другиго от придворните и с това да ги е привлякъл на своя страна. След това той започва да преуспява. Понеже хуну избиват всички диви животни и птици около границата, китайците постоянно им изпращат просо и ориз. От спокойния живот „народът на шанюя Хуханье се умножава"[8], очевидно за сметка на хуну, бягащи от другите князе при него, и през 47 г. той престава да се опасява от Джиджи, поведен от историята по друг път.

РАЗДЕЛЯНЕТО НА УСУН И ВОЙНАТА С КАНГЮЙ

Да оставим за известно време Хуханье и Джиджи и да видим какво се случва на запад. Западният край за китайците и хуну са планините Тяншан, където живеят усуните, и местата, през които минава керванският път, чак до Ферганската долина.

Когато през 59 г. хунският жичжо-княз, страхувайки се от смъртна присъда от страна на шанюя Уян Хюйди, се предава на Китай, китайците завладяват северния кервански път чак до Яркенд, където учредяват ново наместничество[9]. В задачите на наместника влиза и наблюдаването на Кангюй и Усун, където по това време възникват сериозни усложнения.

Още през 64 г. умира Унгюйми Фъйван, който е врагът на хуну и верният съюзник на Китай. Преди смъртта си той се опитва да укрепи позициите си посредством брак на по-големия си син Юангюйми с китайска принцеса, за да му предаде престола. Но в разгара на сватосването Унгюйми умира и старейшините издигат на престола – съгласно предишна уговорка – племенника му Ними.

Той е син на хунска принцеса и хунофилите, които не са малко сред усуните, възлагат големи надежди на него. Положението на хуну обаче скоро става толкова трагично, че ориентацията към тях е безсмислена. Ними приема титлата ван Куан (китайска титла: ван е цар) и се жени за китайската принцеса Хяйю, която му ражда син, но между съпрузите няма съгласие.

През 52 г. в Усун пристигат като пратеници китайските велможи Уей Хои и Жен Чан. Принцесата се договаря с тях да убият съпруга ѝ. По време на пир китайски ратник удря Ними с меча си, но пропуска, и раненият княз успява да се метне на коня си и да избяга. Най-големият син на Ними вдига народа срещу изменницата, която му е мащеха, и няколко месеца тълпа усуни обсажда двореца, в който живее принцесата, и китайското посолство в град Чигу. Спасяват ги само подкрепленията, изпратени от наместника в Западния край. Китайският двор е недоволен от своеволието им и започва разследване, при което се изяснява, че китайското правителство въобще не е наясно с усунските дела. Своеволните велможи са докарани в клетка в столицата и са обезглавени. Следователят, бил по главата и ругал размирната принцеса, е екзекутиран по нейна жалба. Пратеникът, пристигнал със съчувствие и извинения към усунския княз, след завръщането си е изпратен в бубарството, защото не е убил Ними, имайки възможност за това. Казано накратко, правителството губи самообладание.

През това време в Усун въстава Удзюту, син на Унгюйми от хунската принцеса. Той заявява, че от „дома на майка му скоро ще дойде хунска войска"[10], и народът се събира около него. Изглежда, че китайският протекторат е омръзнал достатъчно на усуните. Удзюту напада Ними и като го убива, окупира властта.

В западните владения на Китай вече готвят крепости за отбрана, но всичко е уредено от една от приближените на принцесата Хяйю, която дълго време е омъжена за усун и се ползва с уважение и влияние в Усун. След това, вече като пратеничка, се връща обратно и уговаря Удзюту да сподели властта с еднокръвния си брат, синът на Хяйю, Юангюйми. Последният получава титлата старши хунмо и 60 хиляди юрти, а първият – титлата младши хунмо и 40 хиляди юрти,

но народът е привързан към младшия княз. Скоро Юангюйми умира от някаква болест и негов наследник става синът му, Синми, човек безволев и безинтересен. Принцесата се връща в Китай с трите си деца. Там получава земи, дворец и добра издръжка, но скоро умира. Делото ѝ обаче не загива, разприте продължават да раздират Усун и усуните вече не са опасни за китайското господство в Западния край.

Положението на Усун се усложнява още повече и от започналата война с Кангюй. Царството Кангюй, разположено в степите между Аралско море и Балхаш, продължава да е съюзник на Хуну.

В средата на 1. век пр.Хр. Кангюй е описан като номадски феод, разположен на разстояние 2000 ли[11], т.е. около 900 км, от Даван, т. е. от Ферганската долина. С други думи, Кангюй се намира в хълмистата степ на Източен Казахстан, между езерото Балхаш и Иртиш. От Средна Азия – или Туран – го отделят безплодната степ Бетпак Дала и пясъците на Муюнкум. На изток се простира до Тарбагатай, а на запад граничи с държавата Янцай, т.е. с аланите[12]. На китайските карти за Западния край са очертани границите на Кангюй: източната – езерото Алакул, южната – хребетите на Киргизския Алатау (при това, според историческите сведения, Таласката долина е покрайнина на Кангюй), западната – реката Сарису, а северозападната – езерото Тенгиз, където Кангюй граничи с Уибъйго – Северно Уи, в названието на което не е трудно да се забележи етноним на угрите, а според данни от археологията, те са живели именно там[13]. „Историята на Старшата династия Хан" съобщава, че Кангюй има пет васални владения. На картата те са отбелязани на северния бряг на Чу. Между тях са посочени следните разстояния: максимално – от Янхуан (крепост близо до Дунхуан) – 8555 и минимално – 7525 ли, т.е. разстоянието между тях е около 500 км. Това е точно дължината на Чу от Чуилийския хребет до Сърдаря, около Кзъл Орда. Китайските названия на васалните владения (Сусье, Фуму, Юни, Хи Юехян)[14] не позволяват идентификация с местните наименования или с названията, известни от Страбон. Тези малки лимитрофни княжества пазят Кангюй от Согд, Иран и Гръко-Бактрия, а по-късно – от Кушан. Затова пък кангюйците са принудени да се сблъскват непосредствено с партяните, тъй като по

левия бряг на Сърдаря, под Кзъл Орда, са се запазили руини от древни градове[15], а съгласно Страбон, на източния бряг на Аралското море живеят да'ите, основното партянско племе[16]. Характерът на връзките на Кангюй с Партия обаче е неизвестен.

Отношенията на Кангюй с Китай винаги са враждебни. По време на похода на Ли Ършиски кангюйците искат да окажат помощ на обсадения Гуйшуан, но закъсняват. След това присмат доста грубо китайските пратеници[17]. Твърде вероятно е именно съпротивата на Кангюй да парализира китайското влияние в Даван. Твърде възможно е и въстанието в Яркенд през 65 г., по време на което са убити китайският пратеник и владетелят-китайофил, да избухва не без кангюйско участие[18]. Впрочем, то е потушено.

По това време кангюйското царство е доста значително, като населението му наброява 600 хиляди души, а регулярната войска – 120 хиляди, които не са малки цифри за онези времена. Почти толкова са персите по времето на Кир и едва два пъти повече са гърците. За нас е важно да знаем, че Кангюй е населен и какви са му отношенията със съседите му. В „Историята на Старшата династия Хан" е написано, че западният съсед на Кангюй – Янцай – е независим от него[19], а в „Историята на Младшата династия Хан" пише, че зависими от Кангюй са и Янцай, и северният му съсед – Ян[20]. Подчинението на тези негови съседи от Кангюй се случва през 1 – 2. век сл.Хр., но кангюйците не преминават оттатък Волга.

Кангюй враждува много с Усун. Подчиняването на Усун от Китай предизвиква военна намеса от страна на първата, при което разделената и дезорганизирана Усун не може да се защити. Обаче и кангюйците не са в състояние да разгромят без чужда помощ напълно Усун, поради което искрено желаят успех на хуну. Усуните пък, признавайки протектората на Китай, изцяло късат с хуну. Дори Удзюту, син на хунска принцеса, се отказва от родството си, за да остане на престола.

Въобще Усун в сравнение с Хуну е слаба и маловажна държава. Страстите, вълнуващи князете и свитите им, са едни и същи и тук, и там, но Хуну прилича на бурно море, а Усун – на развълнувано езеро. Такава е основната раз-

лика между тези два народа, сходни по произход, култура и начин на живот. Цялата по-нататъшна история на Усун се състои от дребнави разпри, доноси, измени, предателски убийства и не представлява особен интерес.

ПОДЧИНЯВАНЕТО НА ХУНУ ОТ КИТАЙ

Да се върнем при хуну. Народът се разделя на две части, но в главните квартири на шанюите не цари благополучие.

Голяма част от хуну са поданици на Джиджи, като най-умните от тях са обезкуражени и потиснати от неуспешните преговори с Китай. Всички, които искат спокойствие, постепенно се преместват на юг – при Хуханье – и умножават силите му. Остават „лудите глави", тласкащи Джиджи към нови авантюри, и шанюят ги следва, макар че това не може да доведе до нищо добро.

Хуханье се притеснява точно от същите елементи на хунското общество, които са войнствени и вечно недоволни. За негов късмет обаче вождът на недоволните – по-малкият брат на загиналия джуки-шанюй – го напуска и бяга в западните степи. Там той събира привържениците си и се самообявява за шанюй под името Илиму. По този начин Хуханье се отървава от човека, способен да го скара с китайския му сюзерен, а Джиджи се сдобива с нов враг. Всъщност последният се справя бързо с него. Шанюят Илиму загива още в първата битка, а народът му отново се подчинява на Джиджи.

Отчитайки, че Хуханье получава като помощ от Китай жито, но може да получи и войска, Джиджи не се връща на изток, където може да бъде подложен под ударите на врага. Той пренася главната си квартира в Джунгария и изпраща при усунския хунмо Удзюту пратеник за преговори. Удзюту отсича главата на пратеника и я изпраща на китайския наместник като изпраща 8 хиляди конници срещу хуну. Джиджи разбива усуните и се обръща на север, където покорява хагасите (древното им название е хянхуни), които са се отцепили през 56 г., както и динлините. Подсигурил тила си, той отново тръгва срещу усуните и ги притиска твърде силно.

През това време Хуханье придобива смелост и се

връща обратно на север – в Източна Халха. Поданиците му не изпитват нужда от нищо и броят на привържениците му расте.

През 48 г. Джиджи изисква сина си от Китай. Китайците нямат основания да го задържат и го пускат, като изпращат заедно с него пратеник при Джиджи. Пратеникът е убит при неизяснени обстоятелства в главната квартира на Джиджи. В Китай дълго време не знаят нищо за съдбата му, но когато я научават, участта на Джиджи е решена.

Опасявайки се от Хуханье и от китайците, Джиджи приема предложението на кангюйския владетел да се присъедини към него за съвместен поход срещу Усун. В случай на успех Джиджи е щял да получи усунските земи, за да се засели там. Хуну се отправят на запад през хълмовете на Тарбагатай и пустинята на Бетпак Дала. По пътя ги застигат виелица и студ. Много от хората замръзват и Джиджи отвежда само 3 хиляди хунски воини в Кангюй. С такива сили не може и да се мисли за покоряването на Усун.

След оттеглянето на Джиджи Хуханье овладява цялата територия на Хуну. В хунската държава, продължаваща да е под покровителството на Китай, се възцарява мир. Мирният договор, сключен през 47 г., гласи, че „Рода Хан и Хуну са равноправни".

Мнозина от храбреците загиват в гражданската война, а оцелелите се спасяват с цената на такова пренапрежение, че мечтаят само за спокойствие. Заедно с това инерцията на бившето им величие е още толкова голяма, че околните племена не се решават да нападнат хуну, и за половин столетие в степите се установява крепък мир, който съвсем справедливо може да бъде наречен Pax Sinica.

ХУНУ В СРЕДНА АЗИЯ

Кангюйският цар приема радушно Джиджи, като му дава за жена дъщеря си, а сам се жени за неговата. Не е ясно как 3 хиляди хуну могат да имат такова значение за страна, която може да мобилизира 120 хиляди конници. Тук, изглежда, отново се сблъскваме с преувеличението и стремежа за закръгляване на числата над 10 хиляди. Освен това, тези конници са разпръснати по цялата територия от

Волга до Тарбагатай и – може да се приеме – че кангюйският владетел не разполага с огромни сили под ръка. Поради това малкият, но сплотен и боеспособен отряд на Джиджи изглежда солидна сила за кангюйците.

Първият си удар съюзниците стоварват върху усуните, които съвсем не са подготвени за активни военни действия на западния фронт. Джиджи отново се проявява като блестящ пълководец и майстор на хунския начин за водене на война. Нападенията следват едно след друго, като през 42 г. пр.Хр. хуну разгромяват столицата на Усун – Чигу, т.е. града на червената долина, разположена край горното течение на Нарин[21]. Усуните са принудени да изоставят западните си владения и да се оттеглят на изток, като това ги спасява от пълно поражение.

Друг обект на хунските набези е Ферганската долина, но, изглежда, че Джиджи се ограничава само с ограбването й, тъй като обсадата на крепости не е по силите на хуну[22].

Заграбената плячка изисква място за съхранение и Джиджи построява за себе си и за отряда си крепост в долината на река Талас. Строят я 500 души в продължение на две години. Оградена е от землен вал и двоен стобор със стражеви кули, което е показателно за влияние от страна на римската фортификация. В гарнизона на тази крепост има и повече от сто пехотинци, смятани за римляни. Предполага се, че това са легионери на Крас, който се предава на партяните и изпраща хората си да служат по източната граница[23]. Но как са попаднали при Джиджи?

В докладите на китайското разузнаване за дейността на Джиджи има сведение, че той прави планове за завладяването на юеджите и партяните[24]. Това – без съмнение – е някакво объркване, защото юеджите и партяните са враждебно настроени едни към други и Джиджи винаги може да има един от тези феоди за съюзник. Изглежда, че влиза в съюз с партяните и получава от тях помощ под формата на центурия римски легионери, които му помагат да построи укрепения си лагер. Възможно е именно този съюз да води след себе си разрива между хунския шанюй и кангюйския цар. По неизвестни причини последният обижда с нещо Джиджи, който убива жена си – кангюйската принцеса – и неколкостотин знатни кангюйци, като телата им са насече-

ни на малки късчета и са хвърлени в реката.

Като че ли след това кангюйците би трябвало да стрият на прах малобройния хунски отряд, но това не се случва. Дори наопаки – когато скоро след това пристига китайско пратеничество, те го приемат враждебно и дори оскърбително. Може да се предположи, че в Кангюй има вътрешна борба, а Джиджи подкрепя и води до властта една от партиите, с което укрепва и положението си.

ТАЛАСКАТА БИТКА

Китайският Двор негодува по повод постъпките на Джиджи и изгаря от желание за мъст за убийството на пратеника си, което е разкрито години по-късно. Но правителството не се решава да изпрати толкова далече войска. Така и би си седял Джиджи в крепостта си, ако не е една поредица от случайности, превърнала се в закономерност. Един способен и образован китайски чиновник Чън Тан попада за нещо в затвора. Той моли присъдата му да бъде заменена със служба по границата, каквато е практиката тогава, и е изпратен в Западния край като младши офицер. Там не му харесва и той решава каквото и да става, но да се реабилитира. Като средство за осъществяването на целта си той нарочва Джиджи, решавайки с главата му да откупи правото си на свободен живот. Тъй като наместникът на Западния край не се поддава на увещанията на изпадналия в немилост офицер да организира поход на запад, Чън Тан се възползва от болест на наместника, фалшифицира една заповед и събира солидна войска от китайци и местни жители. Като вижда това, наместникът заповядва да бъдат разпуснати войниците, но стиснал меча си, Чън Тан изисква да не му се бърка. Тогава изплашеният наместник сам се присъединява към армията.

За да облекчи придвижването си, Чън Тан преминава през територията на приятелски настроените към китайците усуни. Едва навлязъл в Чуйската долина, той се сблъсква с кангюйската конница. Като резултат от внезапното си нападение кангюйците завладяват обоза на китайската армия. Чън Тан ги настига, разбива ги и им взема плячката. Но тъй като на китайците не им трябва победа над кангюйци-

те, те не продължават военните действия, а пускали в ход дипломацията, привличат на своя страна противниците на хунския шанюй, които очевидно са родственици на съсечените от хуну кангюйски велможи. Това дава възможност на китайската армия да стигне, без каквито и да е проблеми, до Таласката долина.

Хунският шанюй обаче не е заварен неподготвен. Като няма възможност да отстъпи, той дори се опитва да започне преговори, но е поставен пред избора или да се предаде, или да се бие. Джиджи отказва да тръгне, окован с вериги, към Китай и обсадата започва. Отначало хуну и съюзниците им се опитват да отблъснат врага от стените на крепостта, върху чиято кула се развява петцветно знаме. Две от портите са прикрити от пехотинци, строени „като рибешки люспи". Изглежда, че това са римляните[25]. Като пускат в действие натегнатите си арбалети, китайците връщат врага си обратно в крепостта. Град от стрели парализира защитниците по стените и кулите. Самият Джиджи е ранен със стрела в носа и е принуден да се оттегли в двореца. Отсъствието му предизвиква паника, като първи губят присъствие на духа кангюйците, а последни – хунските жени, сражаващи се на стените. За да превземат подстъпите към крепостта, т.е. двойния стобор, китайците надомъкват сухи връшини и ги подпалват. Дървените стълбове пламват и отбраната на тази линия става невъзможна[26]. Опитите на защитниците на крепостта да спрат със стрелба настъплението на врага са неуспешни. Градът от стрелите на арбалетчиците, неуязвими за хунските стрелци с лък заради голямото разстояние, решава съдбата на битката. След полунощ хуну напускат стобора и се оттеглят зад земления вал. През това време китайците успяват да покрият рова с дъски и да се подготвят за щурм.

През нощта кангюйската конница се опитва да нападне откъм тила китайския лагер, но е прогонена от арбалетчиците. Така е отблъснат и опитът за излизане от крепостта. В предутринната мъгла и под звъна на цимбалите и боя на барабаните китайците тръгват на пристъп от всички страни. Те успяват да се провват зад вала, но хуну не се предават, докато не пламва дворецът на шанюя. Китайските ратници нахлуват през дима и пламъците в двореца, където лежи

раненият шанюй. Те му отсичат главата и едва след това останалите живи защитници на крепостта слагат оръжие[27]. Битката свършва и започва разправа. Обезглавени са жената на Джиджи, най-големият му син и 1518 души, които, изглежда, са хуну[28]. Повече от хиляда души се предават на милостта на победителите.

Китайците не започват да се укрепват в Кангюй, защото на Чън Тан не са му необходими териториални придобивки, а лична реабилитация. Веднага след като специалният пратеник донася главата на шанюя и рапорта на пълководеца в столицата, там започват разногласия сред сановниците. Едни обръщат внимание на своеволието на Чън Тан, наричат похода авантюра и искат наказание и за двамата предводители. Други твърдят, че тази блестяща инициатива е престижна за Китай и е отмъщение за живота на пратеника им, и предлагат да бъдат наградени и наместникът, и Чън Тан. В края на краищата печели второто мнение и Чън Тан се сдобива с това, което иска.

От всичко това най-много печели Хуханье, който остава единствен владетел на хуну. Китай получава само морално удовлетворение, а в западната част на Средна Азия се възстановява статуквото, съществуващо до появяването на хуну там. Освен това на запад нараства престижът на Китай и веднага след гибелта на Джиджи кангюйският цар изпраща пратеничество в Китай и сина си за заложник. Искреността на добрите чувства на кангюйския цар е съмнителна. По този повод наместникът в Западния край, който е наясно със ситуацията, изпраща доклад, в който твърди: „Изпращането на сина му за заложник е хитрост, предлог, за да започне търговия"[29]. Императорът обаче смята, че е по-добре да се сложи кръст на миналото и търговско-дипломатическите връзки на Китай с Кангюй са възстановени. С това се подсигурява западната граница на новите владения на Китай, хуну се лишават от тил и от възможност да маневрират в случай на отмятане от тяхна страна.

КЪСНИТЕ ДИНЛИНИ

Динлините изиграват немалка роля в катастрофата, постигнала Джиджи. Въстанието от 71 г. пр.Хр. им връща

самостоятелността. През 57 г. южните съседи на динлините – хагасите (хянхун), участват в гражданската война, ръководени от сина на Ли Лин[30]. Макар че през 48 г. Джиджи отново покорява и динлините, и хагасите, и възстановява хунското владичество в Западна Монголия и Минусинската котловина, заминаването му на запад дава възможност и на двата народа да си върнат свободата. По-нататък те се сливат и образуват единен народ – енисейските киргизи[31].

За да можем да си представим по-добре този много интересен народ, трябва да попълним сведенията си с данни от разкопките.

Съгласно китайските сведения, „жителите като цяло са високи, с рижи коси, с румени лица и сини очи. Черните коси се смятат за лош признак, а тези с кафяви очи се смятат за потомци на Ли Лин"[32]. Това описание се коригира от данните от разкопките. В таштъкската епоха (2. век пр.Хр. – 4. век сл.Хр.), за съжаление, се практикува обичаят на трупоизгарянето, но заедно с това върху останките е поставяна погребална маска, която С. В. Киселев смята за портретна[33]. Той свежда всички типове маски до три групи:

1. Едри лица със слабо изразени скули, доста пълни устни, прави очи, издадена напред брадичка и тънки, дълги носове с гърбица.

2. Едри лица, по-широки, пълни устни, прави очи, прави носове.

3. По-изтънчени лица, удължени, със слабо изразени скули, тънки устни, прави очи, средни брадички и миниатюрни, леко вирнати прави носове.

Само лицата от последната група се доближават до маските, намерени в тагарските могили от типа на Оглахта[34]. Маските са антропологично изследвани от Г. Ф. Дебец, който им прави следвана характеристика:

„Като цяло таштъкските маски представляват смесени европеидни и монголоидни черти, напомняйки най-вече съвременните шорци и хакаси. Всъщност относителният дял на монголоидния компонент сред последните, както изглежда, е повече"[35].

Тук срещаме несъответствие на писменото свидетелство с веществено. Трябва обаче да се има предвид, че маските са произведения на изкуството, което означава, че са

скъпи и недостъпни за бедните хора. Освен това, те не възпроизвеждат съвсем точно съществуващия тип. Да си спомним, че в гробовете от Пазирик са намерени монголоиди със прикачени кестеняви бради. Тук става въпрос за имитиране на монголоидност. Без съмнение динлинските старейшини подражават на своите хунски господари и в дрехите, и в маниерите, и във вкусовете, а това се отразява преди всичко в изкуството. Нека добавим към това, че маските са изрисувани с много изящни шарки[36], а ние знаем, че в хунския церемониал влиза изрисуване на лицата[37]. И така, както изглежда, съществува хунско влияние върху динлините.

Още по-важна е промяната на погребалния обред, при която старинното погребване на труповете е заменено с изгарянето им. Това означава смяна на религиозните представи, като новата религия преминава по наследство към древните тюрки (тюркюти) и доживява до 9. век. За съжаление оскъдността на намерените култови предмети не позволява изказване на съждения за духа на новата религия, а писмените сведения се отнасят към по-късен период, а именно към 9. век, когато може би е променено всичко.

Несъмнено е и китайското влияние върху динлините – при погребението на Уйбат са открити останки от церемониални чадъри, също както и в Ноинула – голяма хунска могила. Очевидно е, че динлините се китаизират заедно с господарите си, хуну. Най-интересната находка, характеризираща това време, е китайската сграда от ханско време до град Абакан. Открилата я Л. А. Евтюхова доказва, че това е дворецът на Ли Лин и потомците му[38]. Заедно с обновяването на културата обаче продължават да съществуват и древните динлински обичаи, например обичаят да се татуират ръцете на храбреците[39]. Този обичай е зафиксиран археологически при разкопките на втората Пазирикска могила. Динлинската култура през таштъкската епоха е хибрид и доживява до 2. век сл.Хр.

Битът на огромна част от динлините е прост – примитивното земеделие, уседналото скотовъдство и ловът са тяхната стопанска база. Обличат се с вълнени и копринени китайски тъкани. При обработката на металите се наблюдава прогрес – употребява се злато и започва добив на желязо[40], но бронзът още не е излязъл от употреба.

Социалният строй през тази епоха се изменя рязко. В обикновените гробове няма оръжие и ценни вещи, с каквито са пълни богаташките могили. С. В. Киселев предполага, че по това време вече е образувана аристокрацията и това са „конници-воини, отличаващи се от съплеменниците си по погребалния обред. Под разпореждането на тези воини има подчинени им хора, които са съвсем безправни и са обречени да ги последват дори и в гроба. Очевидно това са роби…“[41]. И наистина, наличието на робство у киргизите е потвърдено от китайския източник[42] и е възможно то да съществува още от хунско време като заимствана институция. Още повече си приличат онези елементи на родов аристократизъм, които са отбелязани от С. В. Киселев, когато анализира богатите погребения[43]. Трябва да се признае, че у динлините от 1. век пр.Хр. започва да преобладава източното хунско влияние, а елементите на западната култура се запазват като реликти.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 84.
[2] *Пак там*, с. 85.
[3] *Пак там*, с. 88.
[4] *Пак там*, с. 87.
[5] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 118.
[6] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 88.
[7] *Пак там*.
[8] *Пак там*, с. 91.
[9] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 171.
[10] *Пак там*, с. 196.
[11] *Пак там*, с. 150.
[12] *Пак там*, с. 229. („Държавата Янцай се преименува в Алана“).
[13] Вж.: По следам древних культур от Волги до Тихого океана. М., 1954, с. 191.
[14] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 186.
[15] Вж.: *Толстов С. П.* По следам древнехорезмийской цивилизации. М.; Л., 1948. Карта.
[16] *Пак там*, с. 124.
[17] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 185.
[18] *Пак там*, с. 189.
[19] *Пак там*, с. 186.
[20] *Пак там*, с. 229.

[21] *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, p. 191.
[22] Виж: *Бичурин Н. Я.* Тун-цзянь Гань-му за 36 г. . – В: Рукопись. Архив Института востоковедения АН СССР. Ф. 7. Ед. хран. 1 – 15.
[23] *Дебс Г. Г.* Военное соприкосновение между римлянами и китайцами . – В: ВДИ. 1946. № 2. С: 45 – 50.
[24] Вж.: *McGovern, W.* The early empires..., p. 191.
[25] Ibid., p. 194.
[26] Вж. рукопись *Бичурина Н. Я.* – В: Архив Института востоковедения АН СССР. Ф. 7. Ед. хран. 1 – 15.
[27] *Duyvendak, S. S. L.* An illustrated batte-account in the history of the former Han dinasty . – В: „T'oung Pao". Vol. XXXIV. 1939, p. 260 – 261. – Дайвендайк смята Кангюй за Согдиана и навсякъде смесва сведенията за тях, но горепосоченото изследване на границите на Кангюй изключва подобно схващане. Във всичко останало следваме цитирания от него текст.
[28] Вестник древней истории. 1946. № 2, с. 50.
[29] *Васильев, Л. С.* Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами Центральной и Средней Азии . – В: Вестник истории мировой культуры. 1958. № 5, 45 – 46.
[30] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 87.
[31] *Пак там,* с. 350.
[32] *Пак там,* с. 351.
[33] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951, с. 446 и сл.
[34] *Пак там,* с. 450.
[35] *Пак там,* с. 458.
[36] *Пак там,* Табл. I и XIII.
[37] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 68.
[38] *Евтюхова Л. А.* и *В. П. Левашова* Раскопки китайского дома близ Абакана . – В: КСИИМК. Т. XII; *Евтюхова, Л. А.* Развалины дворца в „земле Хягас" . – В: КСИИМК. Т. XXI; *Киселев С. В.* Древняя история Южной Сибири, 479 – 484.
[39] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 351.
[40] Вж.: *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири; *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 352.
[41] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. с, 475.
[42] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 354.
[43] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири, с. 476.

XII. ВЪЗВЪРНАТАТА СВОБОДА

ХАНСКАТА ПОЛИТИКА В ОЦЕНКИТЕ НА СЪВРЕМЕННИЦИТЕ Є

В края на I. век пр.Хр. китайската империя достига тези граници, които почти две хиляди години по-късно има манджурската империя. Да видим как оценяват състоянието на тогавашния Китай неговите съвременници.

„По времето на царстването на Вуди [Уди – *Л. Г.*]... като преценяват мерките за обуздаването на хуну, се безпокоят за това, че хуну са присъединили към себе си Западните владения, а на юг са влезли в съюз с тангутите. Но когато зад Ордос са открити четирите области, построена е Юймънхуан и се встъпва в контакти със Западния край, за да бъде отсечена дясната ръка на хуну, а на юг да бъдат откъснати от тангутите и юеджите, то шанюят, лишен от подкрепления, се отдалечава далеч (от В[еликата] стена на север) и вече няма княжески орди откъм южната страна на пясъчната степ. От времето на господаря Вънду [179 – 157 г.] при пет царски колена подред царства тишина сред народа; империята процъфтява и богатее; войската става многобройна и силна; защото виждат носорог и костенурка, откриват Джуяй и др. – всичко седем области; полакомили се за портокалов сок и бамбукови тояги, откриват Дзангъ и Юесуй; чули за гроздето и конете от небесна порода, проникват в Даван и Анси. След това палатите на царициите се напълват с блестящи бисери, пъстри коруби, прозрачни изделия от рог на носорог, пера от южни птици; пред дворцовите порти се появяват чуждестранни коне от най-добри породи, огромни слонове, лъвове, хрътки; големи птици се възпитават на тълпи във външната менажерия. От всички страни се стичат чуждестранни рядкости, поради което разширяват Шанлинюан, изкопават езерото Кхунмин, изграждат двореца Цянмън ванху хун, издигат свещената кула Шенминтхай, построяват царските имения Дзя И и др., украсени с ресни от перли и скъпоценни камъни. Синът на Небето под великолепна тента, с пищни одежди, облакътен на нефритова масичка, открива винените водоеми и месните

гори [зали с изкуствени дървета, по които е окачено печено месо – *Л. Г.*] за угощение на чуждестранните гости. Музика, различни фокус-мокуси и танци на зверове развеселяват погледа. За подаръците и изпращането [на чуждестранните гости], за издръжката на далечните пътувания… за издържането на войските в поход трябват несметни суми. Когато парите не достигат, се налага оброк върху продажбата на вино, хазната контролира продажбата на сол и на желязо, леят се сребърни монети, въвеждат се в обращение кожени банкноти; дори се налага мито на каруците, плавателните съдове и целия домашен добитък. Силите на народа се изтощават и държавните доходи намаляват. Към това се прибавят неурожайни години и навсякъде възникналите грабежи, пътищата стават непроходими…“[1]

Трябва да отдадем дължимото на цитирания тук от Бичурин историк Бан Ху, който великолепно рисува картината на величие и упадък на рода Хан и обяснява много от причините и за едното, и за другото. Още повече, че като стихиен диалектик показва, че едно и също явление поражда първо разцвета, а след това – и упадъка. Не само външнополитическите проблема безпокоят, а през час и угнетяват ханските императори, но и вътрешните икономически и социални проблеми назряват с не по-малка острота. Поради това ще се обърнем и към други китайски автори[2].

Срещу монопола върху солта, желязото и виното е насочен трактатът „Спор за управляването на солта и желязото“ („Ян те лун“). Той е написан, както изглежда, на границата на 2 – 1. век пр.Хр.[3] В него е отбелязано, че монополът и принудителните цени разрушават селското стопанство и отказват много хора от земята, като ги принуждават да предпочитат контрабандата и нелегалното земеделие. По-нататък се говори, че от търговията с чужденците се получават огромни печалби: „Парче обикновена китайска коприна може да се размени при хуну с предмети, струващи няколко жълтици, и с това да се намалят ресурсите на врага. Мулета, магарета и камили преминават през границата и се отправят към нас в непрекъсната колона. Коне от всички породи и видове постъпват в наше разположение. Кожи от самури, мармоти, лисици, борсуци, цветни и бродирани килими пълнят хазната ни, а ясписи, скъпоценни камъни,

корали и кристали стават ценности на княжеството ни. Ако печалбите не изтичат от нас към другите княжества, то това означава, че народното потребление е достатъчно изобилно“[4]. Очевидно мнението на автора на трактата се разминава с това на правителството, като предлага и за селяните да се отделя част от държавните приходи, заради което трябва да се намалят цените на солта и желязото и да се разрешии на производителите да повишат цените на земеделските продукти. Той предлага да се компенсира облекчаването на положението на китайското селячество с външната търговия, която описва с такива светли тонове. С това, разбира се, не може да се съгласи Уди, прекъснал търговията с хуну и нуждаещ се от пари за войната.

„Ян те лун“ решително осъжда използването на труда на робите и на престъпниците. В Китай те са използвани за държавни задачи, в това число и за производството на железни предмети. Съгласно „Ян те лун“, робите работят лошо и пътищата и произведеното от тях са лоши. „Бедният народ оре с пръчки и плеви с ръце“[5]. Но до това ли му е на Уди? На него му трябват „небесни коне“.

Още по-остро пише Бан Ху, влагайки обвинителната реч в устата на мастития учен-конфуцианец Дун Чжун-шу:

„При династията Цин… налагат реформите на Шан Ян, променят системата на древните господари и отменят системата на кладенчовите поля[6]. „Народът може да продава и да купува земя. Нивите на богаташите се разпростират надлъж и нашир, а у бедняците не остава място шило да боднеш. Освен това те [богатите] имат изгода от реките и езерата и богатство от планини и гори, така че как да не страда бедният човек? Военните и трудовите повинности са 30 пъти повече, отколкото в древността; поземленият и поголовният данък, налозите върху солта и желязото са 20 пъти по-големи, отколкото в древността; а някои обработват нивите на едрите земевладелци срещу половината от урожая. Поради това бедният народ постоянно се облича с животински кожи и яде храната на кучетата и свинете. Това е усилено и от факта, че алчните и жестоки чиновници своеволно ги осъждат и убиват. Загивайки от мъченията и нямайки опора, народът бяга в горите и планините, за да се отдаде на разбойничество. Полуголи и заловени по средата на пътя, ги осъждат на

затвор. За една година броят им нараства до хиляди и десетки хиляди. Когато се възцарява династията Хан, тя запазва това и не го променя. Макар и да е трудно веднага да бъде въведена древната система на кладенчовите поля, необходимо е лека-полека да се приближаваме към древността. Да се ограничи частната собственост върху земята, за да се изравни с тези, на които земята не достига. Да се прекрати заграбването на земи. Да се дадат на народа солта и желязото. Да се отмени робството. Да се отмени правото на убийство на роби. Да се намалят налозите и да се съкратят сроковете на повинностите, за да се облекчи положението на народа. Само тогава ще може да се управлява добре..."[7]

Уди не се съгласява с учения-конфуцианец, но на приемниците му се налага да търсят изход от трудната вътрешна ситуация. В края на 1. век започват въстания на робите в мините. Това са първите предвестници. Въпреки външния си блясък, китайската икономика и социалният живот неумолимо се разлагат. Към края на 1. век пр.Хр. това става съвсем ясно. Сановниците Кун Хуан и Хъ У представят на император Пинди (1 – 5 г. сл.Хр.) доклад с молба „... нивите на аристокрацията, чиновниците и народа да не превишават 300 му [му е около 6 ха – *Л. Г.*], броят на робите на князете да не превишава 200, а у чиновниците и народа да не превишава 30. Законът да влезе в сила след три години"[8]. Не на ханския монарх обаче се налага да носи отговорността. През 8 г. сл.Хр. канцлерът Ван Ман узурпира престола.

Но да оставим временно Китай и да се върнем в хунските степи.

ХУНУ ПОД ПРОТЕКТОРАТА НА КИТАЙ

Шанюят Хуханье умира през 31 г. пр.Хр., като оставя много деца. Според завещанието си, той предава престола на най-големия син на втората си жена, вместо да бъде наследен от по-малкия си брат. През следващите години това разпореждане придобива силата на закон.

Наследникът му приема титлата жодишанюй Фуджулъй. Представката „жоди" означава „почтителен" (подразбира се – към императора) и показва отказ от суверенитет. През 25 г. той лично се явява в Двора, за да предложи покорността си,

и получава като награда много коприна и памучна вата. През 20 г. той умира и предава престола на своя по-малък – брат жодишанюя Съусье. Жоди Съусье изпраща сина си на служба в Китай. През 12 г. Съусье умира и престолът се пада на братовчед му – жодишанюя Хюйя. След смъртта на жоди Хюйя през 8 г. шанюй става по-малкият му брат – жоди Уджулю. Всички споменати шанюи изпращат най-големите си синове на придворна служба в Китай, където те живеят като почетни заложници. Политическото господство в степта без съмнение принадлежи на Китай. Но не трябва да се мисли, че 30 години спокойствие и подчинение се отразяват зле на състоянието на хунския народ. Хунското общество усвоява китайската култура. Постиженията на цивилизацията престават да им изглеждат странни и съблазните пленяват все по-малко въображението на чергарите. Заедно с това се провеждат преработване и обновление на степните традиции. Макар че заедно с Джиджи загиват хиляди юнаци, то за 30 години тази загуба се компенсира. Събитието от 5 г. пр.Хр., маловажно само по себе си, ясно показва това. Един от усунските княжевичи се опитва по примера на дедите си да нападне хунските места за чергаруване в търсене на богатство и слава. Отначало той има успех и заграбва доста неща, но шанюят Уджулю се явява с войската си и така разгромява княжевича, че последният не само връща плячката и пленниците, но дори изпраща сина си за заложник в хунската главна квартира, заричайки се да не напада повече толкова опасния си съсед[9].

Скоро след възкачването на Уджулю на престола китайското правителство се опитва да отнеме част от земите на хуну. Пратеникът му предлага на шанюя да отстъпи малък клин, вклинен в китайските владения. Ценността на тази земя се състои в това, че на нея расте гора, годна за пръчки за стрели, и се развъждат орли, чиито пера се употребяват за стрелите. Шанюят отказва и се обръща с претенции към императора, на което му се отговаря, че пратеникът е превишил пълномощията си и би трябвало да бъде екзекутиран, но попада под амнистия и просто е преместен на юг. През 1 г. пр.Хр. шанюят пристига в Двора и получава повече подаръци, отколкото предшествениците си. Ханското правителство старателно поддържа мира, но през 1 г. пр.Хр. Айди умира и на престола се възкачва малолетни-

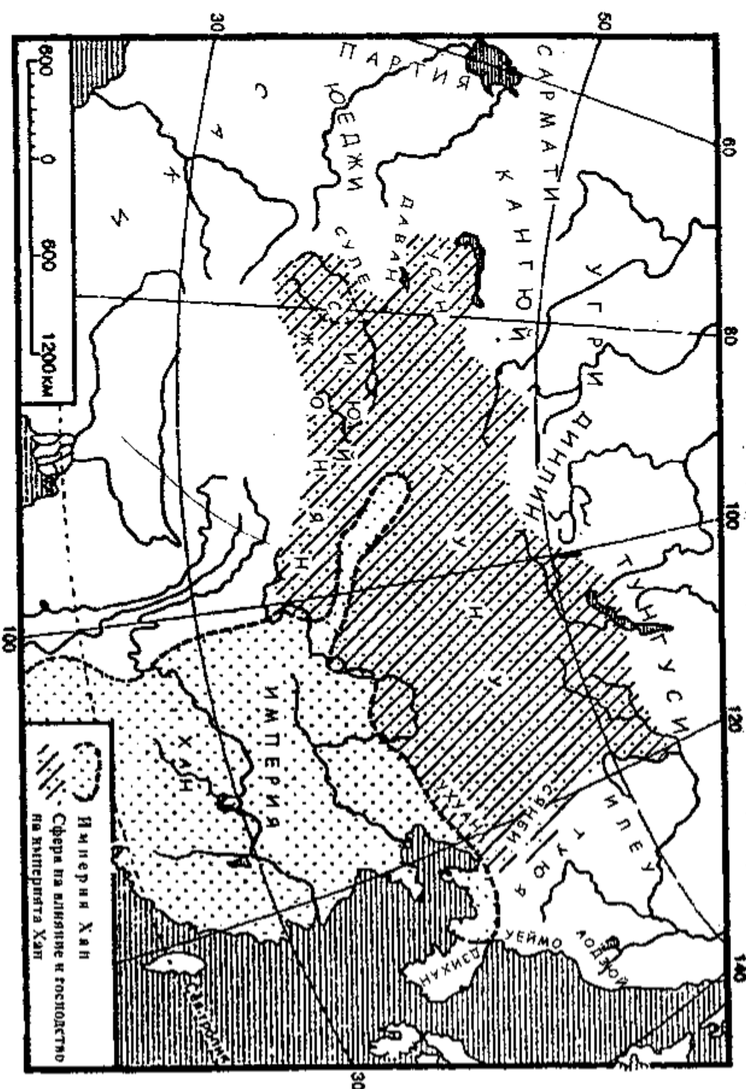

Средна Азия около 30 г. пр.Хр.

ят Пинди. За регентка е обявена императрицата-баба, а де факто управлява фаворитът ѝ Ван Ман. Той е преизпълнен с чувство за собствено величие и рязко променя вътрешната и външната политика на Китай.

През 4 г. китайски пристав[10] забранява на ухуаните да дават данък на хуну. Когато пристига бирникът, ухуаните му отказват, и той обесва за краката ухуанския старейшина. Ядосаните роднини на екзекутирания убиват бирника. Шанюят изпраща източния джуки-княз да ги усмири и нещастните ухуани са принудени да зарежат юртите и семействата си и да се спасяват в планините. Хуну отвеждат около хиляда жени и деца в плен и не ги връщат дори и срещу откуп[11]. Ван Ман не помага с нищо на провокираните от него ухуани.

През това време Усун се разпада. Децата на младшия хунмо Удзюту загиват в братоубийствена борба и китайците предават престола на нови князе. Старшият хунмо Цилими започва да възприема в земите си китайските порядки и забранява на роднините си да пасат добитъка си по неговите пасбища. Те се възмущават и го убиват. Китайците отвръщат на това с репресии, търкалят се главите на виновни и невинни[12] и тогава, през 11 г. пр.Хр., един от князете отвежда 80 хиляди усуни в Кангюй. Там той моли кангюйският владетел за помощ, за да отвоюва страната си, но, изглежда, не я получава и се опитва да се договори с Китай. През 3 г. сл.Хр. той е заловен случайно от китайски отряд и е убит.

След това почти изчезват споменаванията за усуните, само около 436 г. се съобщава, че под натиска на жужаните усуните напускат родните си места за чергаруване и се преселват в „Луковите планини"[13], т.е. в западните разклонения на Тяншан. По това време те са толкова малобройни, че никой не им обръща внимание. Както изглежда, остатъците им са асимилирани от таджиките.

Владетелите от Западния край съвсем не са във възторг от подчиняването си на Китай, но не могат нищо да направят. Отношението им към Китай е отрицателно. Така например, когато владетелят на Куча въвежда в двореца си китайски облекло и обреди, за него заговорват със злоба:

– Да е магаре – не е магаре, да е кон – не е кон, нима трябва да го наречем муле.[14]

Но не могат и да помислят за отхвърляне на китайското иго, защото силите са твърде неравни.

Случва сѐ понякога нищожни причини да повлекат след себе си големи последствия. През 3 г. китайски чиновник арестува Хугуй, владетел на Задно Чеши. Последният се опитва да се спаси чрез подкуп, но напразно. Знаейки, че го заплашват дълъг затвор и смърт, той рискува и бяга при хуну. Заедно с него на хуну се предава и Танду, офицер на китайска служба, но от хунски произход, който се страхува от Ван Ман, с чиито съмишленици има лични сметки за уреждане. Шанюят уж приема бегълците, но по настояване на Ван Ман ги предава на китайския пратеник. При това той моли те да бъдат пощадени, но и двамата са обезглавени[15]. Отношението между шанюя и господарите му се развалят. Въпреки това е препотвърден старият договор, който гласи: „От днес нататък Хан и Хуну са един род и от род в род няма нито да се лъжат взаимно, нито да се нападат един другиго. Ако се случи кражба, то взаимно ще се уведомяват и ще извършват екзекуции и възнаграждения, а при набези на неприятели взаимно ще си помагат с войски. Който от тях пръв наруши договора, да бъде наказан от Небето и потомството му от род в род да страда от тази клетва"[16]. Към този договор се добавя, че хуну не трябва да приемат бягащите при тях китайци, усуни, жители на Западния край и ухани[17]. Освен това, на шанюя е предложено да се нарича с едносричково име, тъй като Ван Ман забранява двусричните имена в Китай. Шанюят Уджулю не спори и променя личното си име Нанджиясъ на Джи.

Засега всичко това са дреболии, но след възкачването си на престола Ван Ман иска още – неограничена власт извън и във Китай. Преди него никой няма такава власт, защото дори и китайските императори се съобразяват със законите на страната си.

ЗАВЗЕМАНЕТО НА ВЛАСТТА ОТ ВАН МАН И НЕГОВИТЕ РЕФОРМИ

Заел престола и вдъхновен от конфуцианските идеи, Ван Ман заявява, че династията Хан се е отнасяла снизходително към богатите и е обиждала бедните, че едни хора са

забогатявали за сметка на други и – най-накрая – че „човекът е най-благороден от всичко останало"[18]. Започва със землените отношения. Указът му гласи: „Днес променям названията по следния начин: всички ниви в империята ще се наричат царски ниви, а робите и робините – частно зависими. Всички те [земята и робите] нито ще се продават, нито ще се купуват. Ако мъжете са по-малко от осем, а земята е по-голяма от кладенчово поле, то излишната земя се предава на родствениците до девето коляно, на съседите или на съселяните. Сега всички безимотни трябва да получат земя според закона. Нарушителите на мъдрата система на кладенчовите поля и незаконните смутители на масите ще бъдат изпращани по границите за защита от планинските дяволи"[19].

Ван Ман отменя също и стария ред за отливане на монети, според който всички желаещи могат да ги отливат от мед и олово, като плащат налог за занаята си (патент). При отливането на пълноценни монети това занятие не носи доходи, което води до изработката на некачествени монети. Порочността на системата е отбелязана още през 2. век пр.Хр., но тя се запазва[20]. Ван Ман забранява с указ леенето на монети: „На тези, които се осмелят да се занимават с противозаконно леене на монети… им се конфискува имуществото и самите те стават държавни роби, заедно с четирима от съседите им, които са знаели за това, но не са донесли"[21]. Солидарната отговорност е причина за гибелта на множество невинни, тъй като е невъзможно да предпазиш съседа си от извършване на престъпление. Отливането на монети е занаят от 200 години, а леярите се изхранват с него и не могат да правят нищо друго. За да не умрат от глад, те нарушават забраната, но законът е строг: „… хората, нарушили забраната за отливане на монети, на брой пет семейства… са арестувани, имуществото им е конфискувано и те стават държавни роби… Мъжете на каруци и в клетки за престъпници, а жените и децата пеша и с подрънкващи на вратовете им железни вериги на брой около стотина хиляди са… предадени на чиновниците, разследващи отливането на монетите… От мъка и мъчения умират всеки шест-седем от десет…"[22].

Не по-малко строг контрол е установен и върху търговията: „През средната луна на всеки сезон ръководещите пазарите определят най-високи, средни и най-ниски цени на сто-

ките, които наблюдават. Всеки от тях прилага уравновиловка на цените на своя пазар, без да се намесва в другите области. Ако петте сорта жито, домашното ленено платно, копринените платове, преждата и другите товари, които най-много се употребяват от народа, останат непродадени, наблюдаващият ги чиновник не допуска намаляване на цените им, като ги изкупува по основната цена, изяснявайки си действителната им стойност. Ако цената на стоките се повиши дори и с един цян, то той ще ги продава на народа по усреднените цени. Когато цената на стоките е по-ниска от средната, то той позволява на народа да си ги обменят един с друг, за да се предотврати натрупването и поскъпването"[23]. Смисълът на този закон се съдържа именно в тези последни думи, защото Ван Ман иска да ограничи ръста на богатството в частни ръце и за сметка на него да увеличи държавните приходи.

Резултатите от закона не се забавят да се проявят, като „... земеделците и търговците остават без работа, продоволствието и стоките изчезват, а народът плаче по пазари и по пътища. Не е възможно да се преброят осъдените от средите на аристокрацията, служителите и обикновения народ за продажба на нави, роби и леене на монети..."

Голямото количество държавни роби позволява на Ван Ман да замисли построяването на огромни дворци-храмове, но за това робите се оказват недостатъчно. „Ван Ман разгласява из цялата страна, че събира множество занаятчии и рисувачи... Във всички храмове има множество зали, като върховете и основите на колоните се украсяват с тънка мед, злато, сребро и резбарски орнаменти, доведени до предела на съвършенството от изкуството на майсторите... Парите се харчат с милиони... робите и престъпниците умират с хиляди..."[24].

Реформите на Ван Ман предизвикват огромна съпротива. Поради това той е принуден след няколко години да отмени забраната за покупко-продажба на земи и роби. В края на 12 г. сл.Хр. издава указ, който гласи: „Царските ниви, предадени за изхранване, и частно зависимите [робите] могат да се продават и купуват без ограничения от закона"[25]. Този закон е издаден в интерес на земевладелците, робовладелците, и – както изглежда – най-вече на чиновниците, забогатели на държавна служба и купуващи земи от изпадналата в немилост стара аристокрация. Указът свежда

до минимум онези отстъпки, които в началото са направени за селяните и робите. Чиновниците и офицерите са толкова нужни на Ван Ман, че той се решава да сподели с тях доходите. Властта обаче не дели с никого. Пренебрегва подкрепата на широките слоеве от населението и за поддържане на престижа си предпочита да набира войски от декласирани хора – осъдени на смърт престъпници, избягали роби и скитници[26]. До този момент Китай не познава толкова жестока и силна власт. Такива са резултатите от последното прилагане на конфуцианската доктрина[27].

ОТПАДАНЕТО НА ХУНУ ОТ КИТАЙ

По отношение на хуну, Ван Ман обръща курса така рязко, както и във вътрешната политика. Преизпълнен с високо мнение за властта си, той замисля да понижи шанюя в ранг на погранично васално князче. За целта е необходимо да се смени държавният печат на шанюя.

Върху печата, получен от шанюя Хуханье през 47 г. пр.Хр., са изрязани думите „Хуну шанюй си", т.е. „Държавен печат на хунския шанюй". Ван Ман заповядва да бъде изработен друг печат с надпис: „Син Хуну шанюй джан" – „Нов знак на хунския шанюй". Такъв печат се дава в Китай на васалните князе и на висшите чиновници. Приемайки го, шанюят би престанал да е независим господар[28].

През 9 г. сл.Хр. китайският пратеник се явява пред шанюя, известява го за смяната на династията и му предлага да предаде стария си печат и да получи нов. Източният хусикняз Су съветва шанюя да разгледа новия печат, след което да прави замяната, но китайският пратеник настоява и доверчивият шанюй дава стария и взема новия печат, без да го е погледнал. След това започва пир, проточил се до късно през нощта. През нощта китайският пратеник счупва стария печат, опасявайки се, че шанюят може да поиска той да му бъде върнат. И наистина, на сутринта пристигат хуну и го искат, тъй като преводачите са изяснили новия надпис. Пратеникът отговаря твърдо, че смяната на печатите е по волята на императора и че шанюят е задължен да приеме новото назначение. Виждайки, че не може да промени нещата, шанюят приема подаръците и се прави, че е съгласен с всичко.

Зарадван от успехи си, пратеникът изисква предаването на бегълците-ухуани, които е открил във владенията на шанюя. Последният се съгласява и на това и изпраща 10 хиляди конници към границата под предлог, че ще ловят бегълците. А всъщност хунските ездачи обсаждат крепостта Шофан.

През 10 г. китайският пристав Даоху екзекутира княза на Задно Чеши. Братът на последния събира народа си и отива при хуну. Там той е приет, получава като помощ 2 хиляди конници и извършва набег срещу китайските гарнизони в Западния край. Даоху е болен и възлага отбраната на своите помощници. Те, „като виждат, че Западният край е доста склонен към бунт, а хуну се готвят за голямо нашествие, се уплашват, че ще загинат всичките"[29], убиват командира си и преминават на страната на хуну. Шанюят ги приема с почести и им дава длъжности. Това става повод за избухване на война. Тогава хунският южен предводител и западният иджидзъ-княз нападат гарнизоните в Западния край, макар че – както изглежда – не постигат нищо. Ван Ман е възмутен, но свикнал да подкупва китайските велможи и чиновници, решава да приложи същата тактика и спрямо хунските старейшини. Той кани при себе си родствените на шанюя Хуханье князе, за да избере 15 души от тях, които да направи шанюи. Така Ван Ман се надява да раздели силите на хуну. Обаче замисълът му не успява, защото хунските князе не се решават на измяна. Китайците успяват да примамят само княз Хян. Без да подозира нищо, той пристига с двамата си синове, като се надява, че само ще попирува и ще получи подаръци, но го хващат и „насила го произвеждат в шанюй"[30] през 11 г. сл.Хр.

Научил за това, шанюят Уджулю веднага „си спомня", че Ван Ман не е потомък на Сюанди, и отказва да признае узурпатора. Започва война. Летящите отряди на хуну опустошават границата и откарват огромно количество добитък и пленници. Богатите области, които не са виждали 80 години война, опустяват за една година.

Разгневеният Ван Ман заповядва да бъдат мобилизирани 300 хиляди ратници и „хуну да бъдат прогонени в Динлин"[31], т. е. в Саянските планини. Напразно му изтъкват абсурдността на начинанието, тъй като голямата войска в степите е или безпомощна, поради липса на продоволствия

и топливо, или е отрязвана от собствения си обоз. Опитните пълководци предлагат борбата да се води с мобилни отряди, като се громят хунските места за чергаруване и се отвличат стадата им, които са материалната база на противника. Ван Ман обаче не слуша никого. Събирането на войска и провизии продължава. „Империята е задвижена"[32], а през това време хуну нападат и грабят, с което подриват самата възможност за похода.

За да посее раздор сред тях, Ван Ман им изпраща новоизпечения шанюй Хян, но вместо да изпълнява заръките на императора, последният се явява веднага пред законния шанюй и му разказва за неволното си произвеждане. Шанюят Уджулю не го наказва, но го изпраща да воюва срещу китайците с чин юйсуджи джихъу – най-нисшия чин у хуну.

Когато това става известно в Китай, Ван Ман заповядва да бъде екзекутиран синът на Хян. Другият му син умира от болест. Но това не оправя ситуацията на фронта. Огромната армия така и не успява да бъде събрана и от дългите приготовления се разлага, деморализира се и става негодна за дълъг поход. Всички бази по границата са унищожени от хуну, а пограничните области се превръщат в пустиня.

За късмет на Ван Ман, врагът му, шанюят Уджулю, умира през 13 г. сл.Хр.

НОИНУЛА

Шанюят Уджулю е тържествено погребан и прележава в гроба под могилата цели 1911 години. През 1924 г. тази могила е разкопана от експедицията на П. К. Козлов и находките от нея се пазят сега в Ермитажа. Те са точно датирани благодарение на надписа върху лакирана китайска чашка, гласящ: „Септември 5 година. Цянпин, изработил Вантандзин, живописец на украсата Хо, друг изработил И, наблюдавал Бяну". Дата съответства на 2. пр.Хр. На дъното на чашката има надпис: „Шанлин", което е наименованието на дворцовия парк около Чанан. Там през 1 г. пр.Хр. шанюят Уджулю е приет от императора и е богато надарен[33].

Сбирката от могила № 6 (Ноинула) дава представа за вещите, ползвани от хуну. Най-видно място заемат платовете – китайски, бактрийски и местни. Предметите на изкус-

твото пък показват, че хуну са под влиянието на скитския „животински" стил. Върху сребърна тока е изобразен бик с антропоморфна глава, като лицето е подчертано монголоидно, но дългата му къдрава коса е сресана на прав път. Очевидно това е модната прическа у хуну през 1. век. Бикът стои върху схематично изобразени планини до два изящни бора. Най-голямо внимание привлича плитката, която е явно прикачена и се спуска кокетливо от темето върху дясното ухо. Това е много съществен детайл. Прикачени плитки са намерени и в други могили от ноинулинската група. Те са сплетени от конски косми и се пазят в калъфи.

А. Н. Бернщам предполага, това са „приношения от страна на подчинените му в гроба на владетеля им"[34], но върху токата виждаме плитка, прикрепена към темето, което означава, че тя е част от официална прическа. Заедно с подчертаната монголоидност на лицето, която съвсем не хармонира с къдравата коса, прикачената плитка ни кара да си спомним за таштъкските маски, които са по-монголоидни от лицата под тях. Очевидно е, че монголоидното лице и сянбийската плитка или въобще далекоизточният облик се струва по-красив на хуну, отколкото западния тип. Така у днешните теленгити големите очи и високият нос са смятани за уродство.

Следователно през 1. век пр.Хр. далекоизточният идеал за красота преобладава над западните елементи, все още пазещи се по традиция в изобразителното изкуство (предметите, изработени в скитски „животински" стил)[35]. Голямото майсторство и добрия вкус на хунските майстори от 1. век, познаващи китайското изкуство и подражаващи му понякога[36], показват, че по онова време изкуството и културата имат богати възможности за развитие. За това говорят и други археологични находки, датирани към 1. век пр.Хр. – 1. век сл.Хр. Към тях спадат най-напред останките от древни уседнали селища[37] от епохата Хан, което указва наличие на частичен преход към уседналост у хуну. Съпоставянето на тези находки със споменаването за неурожая и прелетните скакалци, унищожили посевите от просо, дава възможност да се заключи, че, наред със скотовъдството, хуну са започнали да усвояват и земеделието[38]. Същата ситуация се наблюдава и при усуните през 1. век. Археолозите откриват усунска керамика в съчетание с обгорели зърна и воденични камъни[39]. При съвременното състояние на знанията ни още не можем да решим дали появата на земеделие у чергарите е резултат от китайско влияние[40] или то възниква самостоятелно в резултат на появилата се потребност от жито. За първото говори широкото разпространение на китайски стоки в западните страни. Ханските огледала стигат чак до бреговете на Волга[41]. В усунски гробове е открит китайски червен лак[42]. Коприната тече като буен поток към Римската империя, макар че китайците и римляните не са се срещали. В „Каменната кула" край Кашхар согдийските търговци вземат стоката от китайците и я карат в Бактрия (Балх), където я предават на партянските търговци, чрез които тя попада при римляните[43]. При това препредаване римляните имат ежегоден дефицит от 20 милиона сестерции. Тази сума, изплащана в злато, обогатява не китайците, а согдийците и партяните[44].

Но китайската култура не се разпространява само чрез вещите. През цялото време и по различни начини хора от Китай попадат в степите и се заселват в хунските владения. Първата мощна емиграционна вълна е през 3. век пр.Хр. при династията Цин[45]. По време на война китайските пленници попълват броя на уседналите поданици на хунския шанюй[46]. Най-накрая, китайските жени, омъжвани за шанюите и князете, и техните свити донасят китайски вкус и възгледи, а многобройните бегълци, постъпващи на служба и правещи кариера (като например Уей Люй и Ли Лин), обучават хуну на тънкостите на дипломацията и на военно изкуство. Наличието на силно китайско влияние върху хунската култура е несъмнено, но ще е грешка да му се приписват всичките положителни промени в хунското стопанство и идеология. Ежедневният живот налага необходимостта от усъвършенстване повече, отколкото го правят примерът и влиянието. Може да се приеме, че стремежът за избавяне от китайския житен импорт стимулира развитието на хунското и усунското земеделия. От тази гледна точка, съюзът с Китай по времето на Хуханье и приемниците му преустановява усядането на хуну, защото „подаръците" за шанюя са под формата на жито, което избавя чергарите от необходимостта сами да отглеждат житни растения, затова пък ги подтиква да развиват скотовъдството, тъй като кожите се търсят на китайския вътрешен пазар. Вероятно именно под-

чиняването им от Китай позволява на хуну да си останат чергарски и скотовъден народ. Това определя и посоката на политиката им по онова време, когато бурните събития ги въвличат във водовъртежа си.

СМЯНАТА НА ДИНАСТИИТЕ

Както вече бе отбелязано, сред хуну не цари единомислие по основните въпроси на политиката. Силната ръка на Уджулю води народа по пътеката на войната. След смъртта му надигат глава привържениците на примирението. Те са водени от управителя на съдебните дела Сюйбудан. Само-то му име показва принадлежност към знатния род Сюйбу, съсредоточил в ръцете си съдопроизводството. Той е женен за дъщерята на Уан Джаохюн, китайка, омъжена за шанюя Хуханье през 33 г. пр.Хр.[47] и имаща син от него. След смъртта на първия си мъж тя става жена на наследника му, Фуджулъй, и му ражда две дъщери[48]. Именно за едната от тях се жени Сюйбудан. Заедно с шурея си той издига на престола бившето протеже на Ван Ман – Хян, за да спре войната с Китай.

Хян приема титлата жодишанюй Улъй, на своя по-малък брат, отстранения вожд на военната партия, дава титлата източен лули-княз, а на сина на Уджулю, Сутухубен – титлата източен джуки-княз. Но Хян мрази Уджулю за това, че последният го е поставил в смешно положение. Поради това той заобикаля Сутухубен и определя за свой наследник сина си, като му дава титлата хюйу – „превъзхождащ". Скоро след това Сутухубен изчезва. Не е ясно дали е убит или умира от естествена смърт. Източен джуки-княз става братът на Хян – Юй.

През 14 г. Хян изпраща в Китай пратеник, който известява императора за желанието на новия шанюй да започнат преговори. Ван Ман предлага на Хян да му върне сина срещу чешиските изменници. Той лъже хуна, уверявайки го, че синът му е жив. Хян му предава бегълците – 27 човека. Ван Ман ги изгаря на площада. След това Ван Ман решава, че войната е приключена и разпуска воинството си, като възлага охраната на границата на наемни отряди от хуну и ухуани. Хян чака връщането на сина си и с всички сили се стреми да пречи на поданиците си да продължат войната,

но през май 15 г. му е върнат трупът на неговия син, а също така се връщат от плен и хунските велможи, свидетели на екзекуцията. Китайците се опитват да утешат шанюя с подаръци. Той ги приема, но престава да пречи на войната в степите и тя избухва с нова сила.

Срещу Китай въстават и ухуаните, които Ван Ман е мобилизирал в армията си, като е взел семействата им за заложници. Старейшините им се сговарят с хуну и отвеждат племената си[49]. Хунските князе и сродниците им, несдържани вече от шанюя, се стоварват върху китайската граница. Граничещото с фантастиката лекомислие на Ван Ман, който разпуска армията си, им идва добре дошло.

В западния край въстава Харашар и се предава на хуну. Един от китайските отряди, отиващи да го усмирят, попада в засада, разбит е и при отстъплението си е изтребен до крак. Друг отряд успява да нахлуе в Харашар и да убие няколко жители, след което отстъпва към Китай. Наместникът се укрепва в Куча, но неполучил помощ от Китай, загива[50]. Хуну завладява Западния край и само Яркенд остава верен на Китай[51].

През 18 г. Хян умира и на престола се възкачва брат му Юй с титлата жодишанюй Худурши Даохао. Юй се опитва да се договори с Ван Ман, но последният се връща към плана си да раздели хуну. Арестува Сюйбудан, който е пристигнал за преговори, и го произвежда в шанюй. Но скоро Сюйбудан умира след боледуване, а вътрешните проблеми отвличат Ван Ман от Хуну.

ВЪСТАНИЕТО НА „ЧЕРВЕНИТЕ ВЕЖДИ" И ГИБЕЛТА НА ВАН МАН

През 17 г. сл.Хр. Китай е постигнат от същата съдба, като Хуну и Усун, т.е. от избухването на гражданска война. Във всяка от трите държави формите на борбата са различни: в Хуну воюват род срещу род; в Усун се бият помежду си принцовете, като се опират на своите дружини и на китайски или кангюйски отряди; а в Китай избухва народно въстание. Основна причина за народното недоволство са непоносимите условия на живот, създадени от реформите на Ван Ман, и с нищо несдържаният произвол на чиновни-

ците му. Като добавка към това и следствие на неурожай, възниква глад и броят на жителите, избягали при разбойниците, се увеличава. Техни водачи стават досега неизвестни, но храбри и енергични хора, като Ван Куан и Ван Фън от Хубъй и Фан Чун от Шундун. „Когато Ван Ман изпраща войска, за да ги нападне, те боядисват веждите си в червен цвят, за да отличават своите от воините на Ван Ман"[52].

Възсталият народ обръща гнева си не срещу старата, а срещу новата аристокрация, като целта на въстаниците е възстановяването на династията Хан. Водачите на въстанието провъзгласяват за император Лю Пендзъ. Главни врагове на въстаниците са чиновниците на омразния им узурпатор.

Интересно е, че и хуну официално застават на платформата на легитимността и отказват да се подчиняват на Ван Ман, като се обосновават с това, че той не е от династията Хан. Ван Ман се опира само на купени поддръжници и това предрешава изхода от борбата. Скоро към селското въстание се прибавя и военен заговор. „Ма Шицю от Узюйлу замисля заедно с други да вдигне на бунт войските в Ян и Джао, за да убие Ван Ман". Заговорниците са хванати и екзекутирани по донос. „От този момент на Ван Ман престава да му върви и той постоянно си навлича гнева на народа…"[53].

През 21 г. в южната част на Китай, в „Зелените гори", се вдигат повече от 10 хиляди човека. Изтласквани от правителствените войски, те отстъпват в устието на Яндзъ и поради това получават наименованието „въстаниците от долната река". В района на реките и езерата въстаниците са водени от човек, наричащ себе си княз Фан, и към него се стичат членовете на рода Лю, от който е фамилията Хан. „Отначало разбойниците въстават заради глада и нищетата. Те мислят, че с урожая ще могат да се върнат в селата си. Но броят им нараства и достига десетки хиляди. Те не смеят да нападат градовете и от сутрин до вечер грабят само храна. Всички старши началници и управители на области загиват в предизвикани от тях самите схватки, тъй като разбойниците не смеят да ги убиват. Но Ван Ман така и не разбира за това"[54]. За борба с въстаниците той създава войска от освободени роби, помилвани убийци и други, която нарича „Скока на глигана". През това време вече целият изток на Китай е обхванат от въстанието, а северната му граница е

напълно разграбена от хуну. Към бедствията от войната се добавя и нашествие на прелетни скакалци.

На първо време „глиганите" имат успех, но – сблъскали се с главните сили на „червените вежди" – претърпяват пълно поражение.

През зимата на 23 г. избухва въстание на старата аристокрация начело с принца Лю Сю от рода Хан. Поддръжниците на Лю Сю имат своя военна организация, издават заповеди, организират правителството и действат в съюз с „червените вежди", но не се смесват с тях.

Ван Ман е вбесен и заповядва да се сформира нова армия, получила названието „Зъбите на тигъра", но Лю Сю разбива тази войска. От „зъбите на тигъра" остават няколко хиляди души, които се връщат в столицата. Настъплението на ханските войски се превръща в триумфално шествие. Потомък на Хан [Лю Сюан] е обявен за император под името Хенши. Войниците и офицерите на Ван Ман бързат да се подчинят на императора от династията Хан.

Когато театър на военните действия стават Шънси и Шанси, Ван Ман маха с ръка на хуну, изтегля войските си от северната граница и ги изпраща срещу въстаниците. Но народните маси се изправят като един срещу омразния им режим. На своя отговорност и на свой риск малки отряди от въстаници щурмуват столицата [Чанан], като мислят само за това кой пръв ще нахлуе в града.

Ван Ман освобождава престъпниците от затворите и ги изпраща да се бият с въстаниците, но те се разбягват. Въстаниците разравят гробовете на семейството на Ван Ман и изгарят ковчезите. Пламват девет, построени от него, храмове, двореца, императорското училище и заревото осветява целия град. Въстаниците нахлуват в града през северните порти.

Привържениците на узурпатора са съвсем наясно, че са загубили играта, но никой и не мисли да се предава. Ожесточението ги тегли към оръжието и уличните боеве продължават дотогава, докато ванманците не свършват стрелите. Само Ван Ман не е наясно с това, което става наоколо му. Гледайки заревото от пожарите, отразяващо се във великолепните изкуствени езерца на Дзянтай, виждайки изранените си съратници и чувайки виковете на своите врагове, той само повтаря: „Небето ме е облякло във власт, така че

могат ли да ми навредят ханските войници?"[55]. Най-накрая въстаниците нахлуват в двореца и в ръкопашните схватки падат и последните му защитници. Една красавица от харема показва къде се крие Ван Ман и тълпата се устремява натам. Ван Ман е убит на място.

Привържениците му капитулират. „Поднебесната империя принадлежи на династията Хан", но кръвопролитието не спира.

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА ДИНАСТИЯТА ХАН

Аристокрацията и селяните приключват съвместно с тиранина, но интересите им са различни. И през 25 г. „червените вежди", начело с Лю Пендзъ, започват нова гражданска война срещу аристокрацията[56].

Хунският шанюй поддържа „червените вежди". Благодарение на позицията на хуну, вождът на въстаниците Лю Пендзъ и пълководецът му Фан Чун удържат пълна победа. През 27 г. столицата отново е превзета и император Хенши е убит, но по-малкият му втори братовчед Лю Сю, повежда своите привърженици, разбива Лю Пендзъ, приема императорската титла под името Хуан Уди и основава нова династия – Източната (или Късната, или Младшата) Хан.

И така, през I. век сл.Хр. гражданските войни разтърсват държавната система на китайската империя. „Гладните се ядат един другиго. Убитите наброяват неколкостотин хиляди. Столицата е превърната в руини"[57]. Обаче Китай издържа. Не по-малко устойчива през този период се оказва и хунската държава.

Хуну излизат по-силни от борбата. Шанюят Юй възстановява мощта на империята на Моде. Когато пратеникът на новия император предлага на Юй да възобновят договора, сключен с Хуханье през 47 пр.Хр., шанюят възразява, че времената са се променили, тъй като тогава Хуну е слаба, а Китай – силен, но сега хуну са превзели всички погранични места и са възстановили границата, установена от първите шанюи. Шанюят приписва също така и гибелта на Ван Ман на своята намеса и на основание на това се отказва категорично от договора. Борбата между степта и града е неизбежна и перипетиите й са естеството на новата епоха. Двете страни стягат всички средства за водене на война – от дългото копие и натегнатия арбалет до острия език на дипломата и копринените премени за подкуп на наложниците на велможите. Решаващ фактор в борбата обаче е етногенезиса, обусловен на свой ред от развитието на икономиката и културата на Далечния Изток.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. II. М.; Л., 1950, 213 – 214.
[2] Настоящият труд е посветен основно на хуну, поради което данните, отнасящи се за Китай, се дават сумарно и само дотолкова, доколкото е необходимо за описване историята на хуну.
[3] *Хэ, Цзи-юань.* Краткий очерк истории Цинь Хань. Шанхай, 1955. – В: Реферативный сборник. 1956. № 17, с. 161.
[4] Цит. по кн.: Хрестоматия по истории древнего мира. Т. I. М., 1950, с. 318.
[5] *Пак там.*
[6] Кладенчово поле е начин на общинско земеделие, при който за единица се приема участъка земя около един участък, обработван в полза на държавата.
[7] История первой династии Хань – Бяо, Бань, Бань Гу и Бань Чжао. – В: Двадцать пять лет династических историй. Т. I. Шанхай, 1935. Превод. Л. Д. Позднеевской; вж.: Хрестоматия по истории древнего мира, с. 320.
[8] Хрестоматия по истории древнего мира, с. 325.
[9] *McGovern, W.* The early empires of Central Asia. L., 1939, 154 – 155.
[10] Специално упълномощен за делата на дадено племе чиновник чиито задачи са да съблюдава интересите на Китай.
[11] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 103.
[12] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. II, с. 197.
[13] *Пак там,* с. 258.
[14] *Пак там,* с. 204.
[15] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 101; Т. II, с. 210.
[16] *Пак там,* с. 92.
[17] *Пак там,* с. 102.
[18] Хрестоматия по истории древнего мира, с. 326.
[19] *Пак там,* 326 – 327.
[20] *Пак там,* с. 319.
[21] *Пак там,* 326 – 327.
[22] *Пак там.*
[23] *Пак там.*
[24] *Пак там,* с. 329.
[25] *Пак там,* с. 328.
[26] *Пак там,* с. 329.
[27] „Проектите на Ван Ман, внушени му от конфуцианския утопизъм, не могат да довеслат нито до отмяна на частната собственост

върху земята, нито до премахване на робството" (вж.: *Симоновская, Л. В.* Очерки истории Китая. М., 1956, с. 32).

28 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 103.

29 *Пак там*, с. 105; Т. II, с. 211.

30 *Пак там*, с. 106.

31 *Пак там*, с. 107.

32 *Пак там*, с. 109.

33 Вж.: *Бернштам, А. Н.* Очерк истории гуннов. Л., 1951, 37 – 38.

34 *Пак там*, 46 – 47.

35 Разкопките в Ноинула и намерените там вещи са описани. Вж.: *Теплоухов, С. А.* Раскопки курганов в горах Ноин-ула. Л., 1925; *Козлов, П. К.* Современная Монголия – Ноин-улинские памятники. Л., 1925; *Trever, C. V.* Excavations in northern Mongolia. L., 1932; *Бернштам, А. Н.* Гуннский могильник Ноин-ула. – В: Известия отделения общественных наук. 1937, № 4 и путеводители по Государственному Эрмитажу.

36 *Васильев, Л. С.* Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами Центральной и Средней Азии. – В: ВИМК. 1958. № 5, 37 – 38.

37 Повече от 200 села и градове. Вж.: *Киселев, С. В.* Древние города Монголии. – В: Советская Археология. 1957, № 20, 91 – 101. *Пэрлээ, Х.* К истории древних городов и поселений в Монголии. – В: Советская Археология. 1957, № 3, 43 – 53.

38 Вж.: *Васильев, Л. С.* Культурные и торговые связи..., с. 42.

39 *Воеводский, М. В., М. П. Грязнов* Усуньские могильники на территории Киргизской ССР (к истории усуней). – В: ВДИ. 1938, № 3.

40 *Васильев, Л. С.* Культурные и торговые связи..., с. 39.

41 *Руденко, С. И.* Культура населения Горного Алтая в скифское время. М.; Л., 1953, с. 10.

42 *Воеводский, М. В., М. П. Грязнов* Усуньские могильники..., с. 168.

43 *Herman A.* Die Seidenstrassen vom alten China nach dem Romischem Reich. – В: Mitteilungen der Geographische Gesellschaft in Wien. Bd. 58, 1915, s. 482.

44 *Васильев, Л. С.* Культурные и торговые связи..., с. 48.

45 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 78.

46 *Давыдов, А. В.* Иволгинское городище (к вопросу о гуннских поселениях в Забайкалье). – В: Советская Археология. 1965, № 25, 268 – 273 и 295 – 300.

47 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 93.

48 *Пак там*, с. 97.

49 *Пак там*, с. 145.

50 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 212.

51 *Пак там*, с. 229.

52 Хрестоматия по истории древнего мира. Т. I. М., 1950, с. 328.

53 *Пак там*, с. 329.

54 *Пак там*, с. 330.

55 *Пак там*, с. 335.

56 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 113.

57 Хрестоматия по истории древнего мира. Т. I, с. 335.

XIII. РАЗКОЛЪТ

ПОБЕДИТЕ НА ХУНУ

Шанюят Юй е човек със силна воля и ясна мисъл. Той помага за свалянето на Ван Ман, но не за да възстанови могъществото на империята Хан. Той незабавно отказва поддръжката си на новия император Хенши и сключвайки съюз с „червените вежди", спомага за гибелта му. Когато братът на загиналия Лю Сю се разправя с Лю Пендзъ, който е протеже на „червените вежди", шанюят издига нов претендент – Лу Фан. Последният, изглежда, е талантлив авантюрист. Той застава начело на ограниченото въстание на пограничните чергари срещу Ван Ман и заедно с тях се подчинява на хуну. Известно време живее при тях, като се представя за княз от рода Лю, т.е. за родственик на императорския род. Поражението на „червените вежди" принуждава шанюя да търси нов повод за намеса в китайските дела и Лу Фан му свършва добра работа за това, като се съгласява да стане претендент за престола. Шанюят му намира поддръжка и в Китай, като на страната на Лу Фан застава пълководецът Ли Хин. Скоро с помощта на хунски конници Лу Фан завладява значителни територии от Северен Китай.

През 30 г. император Хуан Уди (Лю Сю) отново се опитва да преговаря с шанюя, но последният отказва с презрение преговорите и предлага Хуну да бъде призната за империя, равна на Китай. Препирните по този въпрос се повтарят всяка година, а войната продължава.

През 33 г. китайското войнства настъпва срещу хуну и претърпява пълно поражение. Хуну увеличават набезите си. През 37 г. преминават границата и подгонват китайските войски, които се затварят в крепостите. Нямащото сили да им се опре, китайско правителство преселва пограничните си жители във вътрешността на Китай и хуну завземат бившите си земи. Хунски места за чергаруване се появяват дори и във вътрешността на Китай. Китайците се задоволяват с отбрана посредством система от кули с известителни огньове и застави.

През 40 г. се появява възможност за установяване на мир, като китайците обещават на шанюя Зелените планини,

ако им предаде Лу Фан. Съблазнен от предложението им, шанюят изпраща Лу Фан в Китай, но не получава нищо. Лу Фан успява да се оправдае в Китай, избягва екзекуцията и отново се връща при хуну.

В източниците тази история е изложена твърде сбито, така че не е известна цялата истина. Най-важното обаче е, че войната не само не затихва, а – напротив – се засилва. Хунските набези започват да притесняват вътрешните области на Китай, а цялата граница е в хунски ръце. През 44 – 45 г. вече е ясно, че китайците са загубили войната и че само чудо може да ги спаси. И то ги спасява! Хуну сами унищожават успехите си.

БОРБАТА В ХУНСКАТА ДЪРЖАВА

Шанюят Юй е вече стар. През целия си дълъг живот той се е стремял да възроди държавата Хуну в целия й предишен блясък.

Въпреки това, че Юй получава престола от брат си, който става шанюй като резултат от узурпиране на трона, никой не оспорва властта на самия Юй, но законни наследници, съгласно обичая, са синът на шанюя Хуханье – Иту Джясъ, като най-стар в рода си, и Би, син на шанюя Уджулю. Редът за наследяване на престола у хуну се променя. През 2. век пр.Хр. Моде и потомците му завещават трона на децата си, утвърждавани от Съвета на князете и старейшините. През 101 г. пр.Хр. Дзюйдихъу идва на власт в резултат на избори и от този момент е установен нов ред за наследяване на престола, който е по ред – от по-възрастния брат на по-младия, от по-младия чичо на по-възрастния племенник. Тази промяна е свързана с отслабването на шанюйския род и засилването на родовите старейшини, които привнасят в управлението на държавата своите разбирания за право.

Вече бе казано, че противоречията между тези две групи в хунската аристокрация се изразяват в борбата между прокитайската „придворна" и антикитайската „военна" партия. Това противопоставяне, започнало през 1. век пр.Хр., преминава като тънка червена линия през цялата история на Хуну. По времето на първите шанюи „придворната партия" е твърде агресивна и то най-вече по отношение на Китай. Опозицията още не е образувана и през 2. век пр.Хр. страната е относително монолитна. Понесените поражения принуждават „придворната партия" през 1. век пр.Хр. да търси мир с Китай, макар и с цената на някои отстъпки. Поради това опозицията прераства във „военна партия", стремяща се да възстанови „господството над народите". Тя побеждава във вътрешната борба, но във външната е разбита и подчиняването от Китай през 47 г. пр.Хр. е следствие от това. Потомците на Моде са изместени от висшите длъжности, които се заемат от потомците на Дзюйдихъу. Хян и Юй са от обеднялата аристокрация. Хян е издигнат на престола от китайофилите, за да бъде възродена съглашателската политика на „придворната партия". Юй, който не напразно сравнява сам себе си с Моде, възстановява агресивната ѝ политика. Освен това отново се променя редът за наследяване на престола, като се връща към стария обичай на завещаване на трона на сина. Синът на Хуханье, Иту Джясъ, е роден от китайска принцеса. През 47 г. тя е подарена на Хуханье, за да бъда скрепен договорът с Китай и по наследство се пада на най-големия му син Фуджулъй. Юй обаче не отвоюва царството си от Китай, за да го остави на полукитаец. Той не може и не иска да отстъпи. Иту Джясъ е убит, а за престолонаследник е обявен синът на Юй – Удадихъу. Пред водачите на „военната партия" се откриват само две алтернативи – или да загинат от самовластието на узурпатора или, да изменят на принципите си и да търсят съюз с Китай.

РАЗДЕЛЯНЕТО НА ДЪРЖАВАТА

Убийството на Джясъ не остава в тайна. Би, синът на шанюя Уджулю, съзира в него заплашително предупреждение, защото по права линия е наследник на Уджулю, както Джясъ е наследник на същия по правото на поредността и старшинството. Санът на Би е съвсем незначителен – жичжо-княз Юхян, т. е. наместник на шанюя в рода Юхян. Той не може да се противопостави на шанюя и просто започва да избягва пътувания до главната квартира, като се старае да не попада пред очите на последния. Това му поведение се струва подозрително на шанюя и той изпраща при него двама худухеу, за да наблюдават него и войската му. През 46 г. шанюят Юй умира, а скоро след това умира и наследникът му Удадихъу. На престола сяда вторият син на Юй

– Пуну. През тези години земята на хуну е навестена от три нещастия – суша, прелетни скакалци и епидемия. От глада и епидемията хуну губят повече хора, отколкото от двайсетгодишните войни.

Новият шанюй решава да прекрати проточилата се китайска война и изпраща в Китай пратеничество с предложение за сключване на договор за „мир и родство". От това се възползва Би, който се решава на измяна. Отначало той изпраща в Китай карта на хунските земи, а през 47 г. сам отива при китайския наместник и изказва желание да стане поданик на империята Хан. Действията му не убягват от погледа на наблюдаващите го худухеу, които докладват на шанюя за предателството на Би и препоръчват той да бъде екзекутиран, преди да успее да предизвика смут в държавата.

Би е спасен от степния обичай узун-кулак („дълго ухо"), благодарение на който всички новини и слухове незабавно се предават от човек на човек.

Братът на Би, чергаруващ близо до главната квартира на шанюя, чува за опасността, заплашваща Би, и веднага препуска към него, за да му съобщи за това. Би събира привържениците си и причаква двамата худухеу, за да ги убие. Те обаче – на път за вкъщи – научават по същия начин за засадата и успяват да избягат при шанюя. Шанюят Пуну успява да изпрати срещу Би само 10 хиляди воини, докато последният събира 40 хиляди. Воините на шанюя отстъпват, без да влязат в битка.

През 48 г. старейшините на осемте южни рода провъзгласяват Би за шанюй Хуханье II и се преместват в Китай. Името Хуханье не е избрано случайно. Би влиза в съюз с Хуан Уди и започва да защитава Китай от съплеменниците си. Договорът от 48 г. сл.Хр. е същият като договора от 47 г. пр.Хр.[1]

ОТСЛАБВАНЕТО НА ХУНУ

Преминаването на част от хуну на страната на Китай става преломен момент във войната. Освен това то предизвиква сътресение, след което възродената хунска държава започва да се разпада. До 46 г. ухуаните и сянбите се сражават активно на страната на Хуну и нанасят големи загуби на китайците. През 47 г., едновременно с измяната на Би, ухуаните въстават и прогонват хуну на север от земите си

„и земите, лежащи на юг от пясъчната степ, опустяват"[2].

През 49 г. Би започва военни действия. Брат му, източният джуки-княз Мо, разгромява главните квартири на северния шанюй и източния джуки-княз на северните хуну[3]. При това пострадва родът Юхян, т.е. тази негова част, която не тръгва след Би. Политическите страсти вземат надмощие над отслабващите родови връзки и започват да ги разкъсват. Северният шанюй Пуну отстъпва в Халха, като оставя на съперника си всичките земи, завоювани от баща му.

Победата на южните хуну има отражение на изток. Чули за нея, ухуаните и част от сянбите предлагат помощта си на Китай. Сянбийският старейшина Банхъ започва война срещу хуну, като през 49 г. е унищожен родът на инюйците, през 54 г. на страната на Китай преминават още двама старейшини и най-накрая Банхъ разбива съперника си, който е поддръжник на Хуну. През 58 г. хуну загубват и Манджурия.

През това време южният шанюй Би изпада в много тежка и неловка ситуация. Като васал на китайския император и съгласно китайските порядки, той е длъжен да приеме императорски указ, покланяйки се доземи. Това не само накърнява самолюбието на шанюя, но и уронва неговия престижа пред сървтниците му. За да се измъкне от ситуацията, той тръгва да посрещне китайския пратеник и му се покланя извън главната си квартира, след което със сълзи на очи моли да не бъде унижаван пред поданиците си[4].

Фактът на подчинението и свързаното с него унижение обаче не може да бъдат скрити и гордите хуну са възмутени. Петима худухеу въстават заедно с отрядите си, освобождават взетия в плен източен джуки-княз на северните хуну и се оттеглят в Халха. Те обаче нямат ясна цел и по пътя между тях възникват разпри, в които загиват всичките водачи на въстанието, а синовете им „се ограждат с войските си", като не се присъединяват нито към едната, нито към другата страна. И двамата шанюи – южният и северният – изпращат войски срещу тях. През зимата на 50/51 г. те се сблъскват и южните хуну са разбити и отблъснати. Това принуждава Би да обуздае претенциите си за самостоятелност и да приеме китайска военна помощ, което снижава твърде много авторитета му сред собствения му народ.

През 52 г. северният шанюй Пуну се обръща към Ки-

тай с предложение за мир, но получава уклончив отговор, защото китайците не се доверяват нито на южните, нито на северните хуну и само раздухват враждата между тях.

През 55 г. шанюят Би умира. Негови наследници са братята му Мо (55 – 56) и Хан (56 – 59), децата му Ди (59 – 63) и Джан (63 – 85) и племенникът му Су (63). Всички те са с нищо незабележими хора. Не е известно какво става по това време със северните хуну, но войната продължава. Интересно е да се отбележи, че през този период се наблюдава чест преход на северни хуну към южния шанюй, а на южни хуну – към северния. Това продължава 30 години, успява да се смени цяло поколение и към началото на решителните военни събития всеки хун е избрал съзнателно страната, за която иска да се сражава.

През 55 – 85 г. военните действия са доста вяли. През 64 г. северните хуну се опитват да се разберат с китайското правителство за отварянето на пограничните пазари, но новият император Минди предпочита войната. 10 години хунските летящи отряди тероризират населението на Северен Китай. През 73 г. китайците отвръщат на това с походи към Халха, но хуну се оттеглят, без да приемат боя. Ситуацията започва да се стабилизира.

През 76 г. на трона на Китай се възкачва Джанди и в китайско-хунските отношения настъпва нова епоха.

ВЪСТАНИЕТО НА КЯНИТЕ

Въстанието на „червените вежди“ и последвалата го война с хуну, а също така и свързаната и с едното, и с другото разруха в Китай позволяват на тибетските чергари – кяните, да си върнат земите си около езерото Кукунор и отново да се установят до западните покрайнини на Китай. През 33 г. населението на областта Ланджоу се състои вече от китайци и от кяни. Положението на кяните в китайската империя е твърде плачевно, тъй като пограничното население на Китай се състои от заточени престъпници и провинили се чиновници. И едните, и другите притесняват планинците, единственият начин за защита на които остават въстанията[5]. Раздробеността и взаимната вражда между кянските родове обаче пречи на успеха на въоръжената им борба.

По силата на стратегическото си значение този район

принуждава китайското правителство да му обръща постоянно внимание. Фактически кукунорските кяни могат да заплашат оазисите по склоновете на Тяншан и с това да прекъснат връзките със Западния край. Още по-големи загуби на Китай обаче може да донесе обединението на кяните с естествения им съюзник – хуну. На китайците им се налага да не жалят нито военни сили, нито коприна за подкупи на родовите им старейшини, но въпреки това и въпреки огромното неравенство на силите, постигат трудно успехи.

През 34 – 36 г. сл.Хр. вълненията на кяните са усмирени от пограничните части, но скоро след това се вдига Шаодановият род, който разгромява съперниците си и оглавява борбата срещу потисниците – китайските чиновници. Основател на рода и негов пръв вожд е старейшината Тянлан, като след него властта се предава по наследство. Синът на Тянлан, Тянву, оглавява обединението на кянските родове и през 56 г. започва открита война срещу Китай. При първия сблъсък Тянву има успех, за който спомагат самите китайци. Пълководецът Либао започва наказателна акция срещу всички кяни и изтребва остатъците от съперниците на Тянву, т.е. са по-слабите. Тогава всички кяни се присъединяват към въстанието. През 57 г. Тянву, начело на 5 хиляди конници, нахлува в Лунси (съвременната провинция Шънси) и разбива на два пъти китайските войски. През следващата 58 г. кяните унищожават още две провинциални армии, но в края на годината срещу тях се изправят 40 хиляди души от регулярните войски. В битката при Сихан китайците побеждават кяните, като – както изглежда – използват числения си превес, и Тянву бяга в планините. През 59 г. той се покорява и въстанието свършва.

Императорът заповядва да бъдат разследвани причините, подбудили кяните към бунт, и тогава се изясняват колосалните злоупотреби на чиновниците. Те са предадени на съд и са екзекутирани, а длъжността наместник в кянските земи е премахната и Тянву е утвърден за управител на своя народ. Така кяните постигат целта си.

Второто въстание избухва през 76 г. сл.Хр. Повод за него става една романтична история – китайски чиновник отмъква жената на един кян. Ревнивият съпруг убива съперника си и избягва. Началникът на чиновника погва ревниве-

ца, но за него се застъпват роднините му и убиват преследвача му. В кянските земи е изпратена наказателна експедиция, която избива неколкостотин души. В отговор на това избухва въстание, оглавено от по-малкия син на умрелия Тянву – Миву. През 77 г. въстаниците разбиват китайските погранични войски при Лигу, при което загубите на китайците се изчисляват на 2 хиляди души. Към въстаниците се присъединяват тангутите. През следващата година въстаниците нападат Лунси, но при сблъсъка си с регулярните войски са разбити и „се покоряват"[6]. Като се съди по това, че Миву остава начело на племето си и не следват никакви репресии, може да се предположи, че „покорността" е просто културно изразяване на постигнат компромис. Това въстание осигурява де факто независимостта на кяните.

СЪБИТИЯТА В ЗАПАДНИЯ КРАЙ

Безумната политика на Ван Ман спомага на княжествата от Западния край да се освободят от тежкото владичество на Китай. През 16 г. целият Западен край въстава и се съюзява с Хуну[7]. Китайският наместник там загива, а въстанието на „червените вежди" лишава китайците от възможността да отмъстят за смъртта му. Един от феодите обаче – Яркенд – запазва прокитайската си ориентация. Той се намира най на запад в китайските владения, поради което произволът на китайския наместник се усеща съвсем слабо в него и личните сметки за уреждане между населението му и китайските военнозаселници са по-малко. Яркендският владетел Ян е живял дълго в Китай и обича китайските обичаи. Той запазва съюза си с Китай и скрива от народната ярост семейството на бившия наместник и оцелелите китайци.

Синът му, Кан, който наследява властта през 18 г., през 25 г. спира придвижването на хуну и присъединява няколко малки околни феода. През 29 г. той влиза отново във връзка с възстановената династия Хан и е назначен от китайците за управител на целия Западен край[8]. През това време хуну налагат тежки данъци на съюзниците си и настроенията на народите в Западния край се обръщат срещу тях[9]. Това засилва позициите на яркендския княз.

През 33 г. Кан умира и на негово място е издигнат по-малкият му брат Хян, който е енергичен и властолюбив човек. Той покорява два съседни феода – Хюйми, около Кашхар, и Сийе[10]. През 38 г. той се обръща към Китай с молба да бъде утвърден за наместник в Западния край, което би му дало възможност да се разправи със съседите си. Китайците обаче решават, че извънредното засилване на Яркенд въобще не е полезно за тях и му отказват. Хян обаче не се разстройва, а заявява, че уж е назначен и че Китай го подкрепя, и през 41 г. се самопровъзгласява за шанюй като подчинява със сила тези, които му се противопоставят. Той се опитва да образува от феодите в Западния край държава, наподобяваща Китай или Хуну, като по такъв начин войната там е щяла да стане тристранна. Лъжата на Хян е разкрита през 45 г., когато пратеничества на 18 княжества, притеснявани от него, се явяват в Китай с молба наместникът да бъде сменен. Императорът се отнася ласкаво с тях и ги отрупва с дарове, но ситуацията на фронта става толкова страшна, че няма възможност да изпрати войска на запад. Хян научава за това и през 46 г. разгромява Шаншан и покорява Куча. Тогава Шаншан и Чеши викат на помощ хуну. Като следват примера им, въстават и жителите на Куча, избиват яркендските наместници и се подчиняват на хуну. Но властта на Хуну се простира само върху североизточната част на Западния край, докато на запад свирепства Хян. Той успява да покори Даван (Ферганската долина), но не успява да се задържи там поради противодействията на Китай. Тази загуба той компенсира със завладяването на Хотан през 57 г.

Новата държава не съществува дълго. Жестоката тирания на Хян предизвиква въстание в Хотан. Яркендците са избити не само в самия Хотан, но и в съседното нему Сийе. Хян се нахвърля върху въстаниците, но на два пъти е разбит и е обсаден в яркендска крепост. Само случайната гибел на водача на въстаниците и произтеклото от това деморализиране спасяват Хян от смърт. След хотанците и хуну обсаждат Яркенд, но яркендците ги отблъскват. Високомерието и жестокостта на Хян обаче омръзват на самите яркендци. Велможите им организират заговор и извикват хотанците в Яркенд. Последвал съвета на свой коварен приближен, Хян излиза от крепостта, за да преговаря, но е хванат от враговете си, а изменниците веднага предават крепостта на хотанците. Хян е откаран във вериги в Хотан и след година е убит.

Засилването на Хотан обаче не влиза в сметките на Хуну. Поради това те хвърлят срещу него 30 хиляди свои съюзници от Куча, Харашар, Хами и други феоди. Хотанците са покорени и се договарят да плащат на хуну „ежегоден данък от вълнени и памучни платове"[11]. Хуну се опитват да получат от Западния край такива стоки, каквито Китай упорито им отказва. Тристранната война в Сиюй завършва с пълна победа на хуну. За държавата Хуну Западният край е важен не само като икономическа база, но и като стратегически пункт за борба срещу Китай. Отцепването на Ухуан премахва източната част на китайско-хунската граница, центърът ѝ е защитаван от южните хуну и само откъм запад Китай е открит за набези. И наистина, през 66 – 67 г. чешисците, шаншанците и кучасците, заедно със северните хуну, нападат Китай.

Самите обитатели на Западния край откриват невъзможността за политическото и етническото си обединяване. Разделени от обширни степи и пустини, оазисите се ръководят от личните си интереси и твърдата ръка на Хуну, въдворила ред в района, с ако не е добро, то поне е най-приемливото решение за тях. Това е доказано от яркендската тирания.

Отношението към хунското господство обаче е различно. Чеши и Харашар плащат данък на хуну и търгуват с тях, тъй като хунските места за чергаруване са разположени близо до тях. Търговията е изгодна и компенсира загубата от плащането на данъците. Поради това Чеши и Харашар са верни съюзници на Хуну. Хотан плаща данък, но няма никакви доходи, от което и произтичат прокитайските настроения в южната част на страната.

Китайците не могат да се примирят със загубата на Западния край. През 73 г. малоброен китайски отряд превзема оазиса Хами. Там е основано военно селище с името Иву и веднага се появяват разорани ниви, които да осигурят снабдяването с жито[12]. Няколко сблъсъка с хуну и техните съюзници завършват с победа на китайските войски, но това не решава нищо, защото във всичките княжества има хунски чиновници.

Сред китайските офицери има един, който струва колкото цяла армия. Това е честолюбивият Бан Чао, по-малкият брат на историка Бан Ху. Отличил се в битката край езерото Баркул, той получава задачата да премине с малоброен

отряд в Шаншан, където да въведе ред. По същото време в Шаншан пристига и хунско пратеничество със същата цел. Научил чрез подкупени шпиони за местонахождението на пратеничеството, Бан Чао напада хуну през нощта, подпалва лагера им и се отдава на сеч. Този толкова решителен начин на действие принуждава шаншанците да променят ориентацията си от хунска на китайска[13].

В същото това време хотанското царче Хуанду разгромява Яркенд, благодарение на което усилва позициите си. Хотан също се опира на хуну и издържа хунски упълномощен наблюдател, като тези две обстоятелства са достатъчни китайците да му обърнат внимание. Бан Чао тръгва към него с малобройния си отряд. Хотанците са значително помногобройни от китайците, но наплашен от разказите за шаншанското клане, Хуанду убива хунския офицер и преминава на страната на Китай[14]. Изглежда, сметката е проста – отърваване от данъка, изразяващ се в платове, които трябва да се плаща на хуну.

Аналогичен успех имат и хуну, които утвърждават в Куча протежето си Гян, а той завоюва Кашхар и издига за владетел там кучаския войвода. С това хуну си компенсират загубата на Шаншан и Хотан.

Но не е лесно да бъде спрян Бан Чао. През 74 г. той се появява в Кашхар и с помощта на хотанците и недоволните кашхарци залавя владетеля му. На мястото му Бан Чао поставя родения там Чон. През същата година и двете Чеши, Предното и Задното, се покоряват на Китай и тогава се възстановява наместничеството Сиюй и са назначени наместници за управляване на новата провинция. Китайците обаче се радват твърде рано, защото не е толкова лесно да се справиш с хуну. През 75 г. владетелят на Харашар напада наместника и изколва всички китайци в главната му квартира. От север пък идват хуну и обединили се с въстаналите чешисци, обкръжават войската на военния наместник, а князът на Куча и Аксу (княжество Гумо) обсажда Бан Чао в крепостта Панду, която е до Кашхар. След дълга съпротива Бан Чао е принуден да отстъпи Кашхар на кучасците и да се оттегли в Хотан. Кашгарците са отчаяни, тъй като се опасяват от разправа, но както изглежда, такава няма. Гян се ограничава с приемането на покорността им и с това ста-

ва симпатичен на новите си поданици. Поради това, когато през 76 г. Бан Чао се връща от Хотан в Кашхар, той среща отчаяна съпротива и постига победата, едва след като преминава през 600 трупа на бившите си съюзници и губи много от войниците си. Макар и на висока цена, Кашхар отново става китайски[15]. През това време управителят на областта Дзюцюан разбива чешисците при Чхохахота и като че ли възстановява статуквото на фронта[16]. Дори и победите обаче излизат скъпо на китайската икономика. Хуну успяват да унищожат военните селища в оазиса Хами и се налага продуктите да бъдат доставяни от Китай, за да не се довеждат чрез реквизиране покорените до отчаяние. Превозът дотолкова оскъпява издръжката на войската, че през 77 г. новият император Джанди решава да приключи с войната и да върне регулярните войски в Китай[17].

Бан Чао остава изолиран, но този талантлив пълководец и политик успява да създаде мощна подкрепа за себе си и за своя малоброен отряд. Той обединява прокитайските елементи в южната част на района и събрал десетхилядна армия, разгромява княжествата Гумо и Шаче. Не успява да се задържи там без подкрепления, защото богатата и войнствена Куча се държи здраво за Хуну. Яркенд, враждуващ с Хотан, се присъединява към Куча. В Кашхар избухва антикитайско въстание, но в този критичен момент при Бан Чао пристига известно подкрепление от Китай и въстанието е потушено.

Въпреки всичките си успехи, Бан Чао не може да не е наясно, че какъвто и да е този неуспех ще е последен за него. Хуну го откъсват от родината му, Куча и Кангюй са настроени крайно враждебно към него, а той се опира предимно на хора, които са се компрометирали пред хуну и се страхуват от разправа. Необходимо е да бъде намерен съюзник и Бан Чао предлага на императора да възстанови съюза си с Усун. Джанди няма желание да воюва лично, но много би се радвал, ако други воюват за него. Затова незабавно изпраща към Усун официално пратеничество с дарове, но през това време кучасците възобновяват настъплението си срещу Кашхар и отрязват пътя за Усун. През 83 г. китайското пратеничество се забавя в Кашхар и пратеникът, верен на дворцовия навик, пише донос срещу Бан Чао, като го обвинява, че не прави нищо и просто си живее добре със семейството си. Дори и в

Двора обаче не вярват на това и изпращат подкрепление от 800 войници[18]. Подсилен така, Бан Чао напада Яркенд, но същевременно в Кашхар избухва въстание и проваля кампанията му. Начело на въстанието е протежето на Бан Чао – Чон. Въстаниците напускат града и се оттеглят на запад, където към тях се присъединява кангюйска войска. Половин година се води упорита война около град Вуци, който е база на въстанието, и само посредничеството на юеджите, които по дипломатически път принуждават кангюйците да се завърнат у дома си, я прекратява. Чон и най-упоритите патриоти отиват в Кангюй, а град Вуци се предава и е разрушен така, че дори не е известно къде е бил.

Бан Чао печели още веднъж, но положението му продължава да е тежко. Негова опора остава икономически слабият и пустинен юг, докато богатият север се готви за войната, опирайки се на неутралитета на Усун и на пряката помощ от Кангюй и Хуну. Приятелството на юеджите, т.е. на Кушан, не му дава кой знае какво, а Китай е далече.

Но следващата 85 г., която променя цялата политическа ситуация в Източна Азия, носи победата на Бан Чао.

ЕВОЛЮЦИЯТА НА ЮЖНО ХУНУ

Историкът Фан Хуа ни завещава описание на политическата система на Хуну. То донякъде се различава от описанията на Съма Циен и някои черти в него дават възможност да се установи, че съответства на по-късен период. Понеже ни е известно, че северно Хуну е за китайците от 1 век сл.Хр. terra incognita, то – очевидно – е описан редът, установен в Южно Хуну. Това предположение се потвърждава от всички косвени наблюдения. Да анализираме текста[19].

Най-напред се променя до известна степен йерархията, което свидетелства за прегрупиране на обществените сили. При джуки и лули-князете няма промяна, като само е указано названието им – „4 рога". Но след тях следват източният и западният жичжо-князе (жичжо – заместник), външйди-князете и джанхянди-князете – „6 рога". Данху, дуюите и дзюйкюите са избутани на най-ниското ниво на йерархията, като над тях са худухеу и жичжо-худухеу, които са велможи от родствениците на шанюя.

Положението на худухеу, които са посредници между

властта и народа, остава стабилно, но отслабването на старата аристокрация и появяването на нови титли е знаменателно. Изглежда, че точно това е резултатът от разделянето на Хуну – старата аристокрация остава на север, а южният шанюй създава нова, състояща се от негови поддръжници. Може да се приеме, че при северните хуну е обратното, т. е. увеличава се значението на заслужилата аристокрация, но – за съжаление – източникът мълчи за това.

Втора важна промяна е установяването на поредност при наследяването на престола. Всичките десет рода са „шанюйски братя и синове, които по ред имат право на шанюйския престол". Това е ред, упорито насаждан от потомците на Дзюйдихъу и отхвърлян от потомците на Моде по права линия. Както е видно от фактическото наследяване на престола, този ред се спазва извънредно точно[20].

Доколкото е известно, при северните хуни преобладава прякото наследяване на престола. Към трите знатни рода Хуян, Лан и Сюйбу се присъединява още един род – Циолин. Разколът сред хуну през 47 г. не се извършва по родов признак, тъй като, например, и у северните, и у южните хуну има представители на рода Хуян. Най-накрая не остава незасегнат и култът. Вместо двете ежегодни жертвоприношения в „храма на дракона", през 1. век сл.Хр. се появяват три, а южните шанюи прибавят и четвърто – в чест на китайския император.

Всичките тези промени са съществени не само сами по себе си, а като показатели за вътрешните процеси на образуване на обществото. Сравнителната етнография дава възможност да се заключи, че, когато обществото е в застой, институциите не се променят. Самата потребност от преустройство е обусловена от процеса на развитие и го отразява. Изучаването на повърхността на явленията ни позволява да съдим за дълбините на обществените течения.

И така, хунското общество не може да бъде наречено застойно. То еволюира през цялото време и дори нашите оскъдни източници отбелязват това.

СЪЗДАВАНЕТО НА ОРДАТА КАТО ВОЕННА ДЕМОКРАЦИЯ

Въпреки вътрешния си разкол, през 1. век сл.Хр. Хуну е все още „велика държава"[21], но вътрешните процеси подкопават мощта ѝ. Да разгледаме тези процеси и да се опитаме да установим резултатите от тях.

Общият подем на хунското общество е използван от Моде за потушаване на сепаратистките тенденции на родовете и за обединяването им в монолитна държава. Отслабването на напрежението води до военна немощ и израждане на най-близкото обкръжение на шанюите, поради което се издига родовата аристокрация и заема освободилите се места. Започва разлагане на родовете и отделните им членове не следват вече безпрекословно старейшините си, а сами решават съдбата си. Ако през периода на родовите разпри (60 – 47 г. пр.Хр.) родовете се изявяват като компактни маси, то сто години по-късно те се разпадат, като членовете им отиват и при Би, и при Пуну. Разделянето обаче не е по случаен принцип. Около Би се събират бившите поддръжници на „военната партия", застъпниците за родов бит, най-консервативните елементи на хунското общество. Докато Китай не се намесва във вътрешния им живот, те търпят господството му.

Но животът в рода е тежък и безперспективен за помладите му членове. Въпреки всичките си лични качества, те не могат да се издигнат, защото висшите длъжности се получават по старшинство. Такива юнаци няма какво да правят в Южно Хуну, където предел на мечтите им може да е мястото на дружинник при старото князче или ординарец на китайския пристав. На смелчагата му трябват просторите на велика държава, военна плячка и военни почести, поради което той заминава на север и воюва за „господство над народите".

Под властта на северните шанюи се стичат целият предприемчив елемент и огромна маса от инертното население, чергаруващо на привичните си зимовища и летовища. Родовият строй не е необходим на такава държава, дори нещо повече – той е вреден за нея. Шепа храбреци започва да управлява губещата родовите си традиции маса.

Родовата държава бавно се трансформира в орда. Разколът облекчава този процес. На юг заминават „старците и почтителните отроци", които са носители на родовите традиции.

Какво се получава тогава?

Първо, от родова държава Северно Хуну се превръща във военно-демократична и застъпниците за родовия строй – южните хуну, ухуаните, сянбите – стават заклети врагове на северните хуни, дори по-ожесточени и от китайците. Възниква борба между две системи – родовия строй и военната демокрация.

Второ, сред смелчаците, окръжили северния шанюй, възниква борба за места и влияние, тъй като сдържащите ги до този момент морални устои изчезват заедно с родовите традиции. И отзвуците от тези смутове стигат до китайските историци, макар и подробностите да остават неизвестни за тях.

Трето, масите искат мирен живот и с неохота подкрепят военните авантюри на вождовете си. Ако променят господарите си, те не печелят и не губят нищо, така че вече няма смисъл да се държат твърдо за шанюите. Поради това в решителния момент те отказват да поддържат шанюите, което – както ще видим по-нататък – обуславя разгрома на северните хуну през 93 г.

Обаче храбреците, които съставят силите на северните хуну, могат да бъдат бити, но не и победени. Унищожението им не успява и те заминават на запад, а потомците им, идвайки в Европа, правят наименованието „хуни" синоним на насилия и грабежи.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, 116 – 117.
[2] *Пак там*, с. 146.
[3] Южните шанюи изграждат йерархия, която е огледална на тази на северните. По това време всичките чинове са дублирани.
[4] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений..., Т. I. с, 118.
[5] (*Иакинф*). История Тибета и Хухунора. Т. 1. СПб., 1833, с. 22.
[6] *Пак там*, с. 28.
[7] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 216.
[8] *Пак там*, с. 230.
[9] *Пак там*, с. 216.
[10] *Пак там*, с. 230. [днес е Юлърек].
[11] *Пак там*, с. 233.
[12] *Пак там*, с. 216.
[13] *Chavannes, Ed.* Trois generaux chinois de la dinastie de Han Oreintaux. – В: Pan Tch'ao T'oung Pao. Serie II. Vol. VII. 1096, p. 218 – 232; *Васильев Л. С.* Бань Чао в Западном крае. – В: *Вестник древней истории*. 1955, № 1, 108 – 125.

[14] В „История на Младшата династия Хан" се съобщават подробности за покоряването на Хотан. Като че ли Хуанду се колебае между Хуну и Китай. Върховният жрец на Хотан е на страната на хунския пратеник. Подучен от последния, той иска врания кон на Бан Чао, за да го принесе в жертва, като разчита, че онзи ще откаже и това ще е повод за конфликт. Бан Чао се съгласява да предаде коня си, но само в ръцете на самия жрец. Щом жрецът се появява в лагера му, то той незабавно е обезглавен, а светският парламентьор е вързан и набит. Вероятно след това наплашеното хотанско царче избива хунското пратеничество и се предава на Китай (*Васильев, Л. С.* Бань Чао в Западном крае, с. 112) Тези сведения не трябва да се приемат безрезервно. Едва ли хотанците са били толкова страхливи, че да простят екзекуцията на жреца и оскърблението на велможата им. Тук нещо не е така. Поразяваща е необичайната осведоменост на Бан Чао, която е възможна само при съдействие на определени групи от населението, тъй като той не разполага нито с време, нито със средства, за да организира широка разузнавателна мрежа. Като се съпоставят тези обстоятелства, можем да заключим, че китайският пълководец се възползва от вътрешната вражда в оазисите и не се опира на народните слоеве, които са недоволни от хунския протекторат, а – по-скоро – ги оглавява. Не е изключена и възможността хотанското царче да изпраща жреца си на гибел, като предварително се договаря с китайците, защото твърде лесно променя ориентацията си след убийството на своя влиятелен сънародник. Такава ситуация възниква навсякъде, където и да се появи Бан Чао, и може да се приеме, че това не е случайно. Естествено в „Хоу Ханшу" не се акцентира върху тези обстоятелства, тъй като Бан Чао не се опитва да омаловажи заслугите си в докладите си, които се обработват от неговите брат и сестра. Логиката на събитията не кара да търсим обясненията за тях не само в героизма на пълководеца, който – без съмнение – също има място в случващото се, но и в социално-политическата обстановка в оазисите на Западния край.
[15] *Chavannes, Ed.* Trois generaux chinois..., 218 – 230.
[16] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 216.
[17] *Пак там*, с. 217.
[18] *Васильев, Л. С.* Бань Чао в Западном крае, с. 118.
[19] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 119 – 120.
[20] Вж. генеалогическата таблица на южнохунските шанюи.
[21] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 121.

XIV. РАЗКЪСАНИЯТ ОБРЪЧ

ПРЕД ГИБЕЛ

Южно Хуну расте и укрепва. За това спомага оживената търговия с Китай, стимулираща ръста на скотовъдството. В местата за чергаруване е установен ред, не се и чува за грабежи и безчинства и броят на населението се увеличава.

Промените в Северно Хуну в периода 73 – 83 г. са към по̀ лошо, за което можем да се досетим по косвени признаци. Старейшината Хилюс се предава на Китай, като води със себе си 38 хиляди човека и много добитък. Феодите в Западния край започват преговори с Китай за военен съюз срещу Северно Хуну. Изострят се отношенията между хуну и динлините, а сянбите сключват окончателно съюз с китайците.

Нуждата от платове принуждава шанюят да се обърне през 84 г. с молба към Китай да бъде възстановена търговията между тях. Вече не става въпрос за свободна търговия и хуну са готови да плащат каквато и да е цена за платовете, като са съгласни да си имат работа и с китайския правителствен монопол. Предложението им обещава такива големи изгоди за китайците, че те се съгласяват. Великият дзюйкюй княз Имоги подгонва за продажба бикове и коне, но леката конница на южните хуну отмъква добитъка по пътя и търговията е прекъсната.

Още по-зле е вътрешното положение, тъй като „еднакво мислещите се скарват и се разделят"[1]. Разприте водят до емиграция и през 85 г. седемдесет и три рода бягат в Китай, като отслабват и без това разпокъсаната мощ на Северната хунска държава.

Южнохунският шанюй Сюан не проявява никакви таланти, но племенникът му Шиги (Шидзи) се оказва способен пълководец. През 86 г. той напада местата за чергаруване на северните хуну и им нанася големи загуби[2]. Северният шанюй Юлю се оказва обкръжен от врагове, като от юг натискат южните хуну, към които бягат поданиците му; на изток безчинстват сянбите; на север отново се надигат динлините, а Западният край е слаба опора. Поражението е неминуемо, катастрофата е неизбежна, но Юлю продължава борбата с отчаяно мъжество.

Първият удар е нанесен от сянбите. През 87 г. те нахлуват в източните земи на хуну и шанюят Юлю претърпява пълно поражение. Заловен е от враговете си, които му одират кожата[3]. Сянбите не затвърждават успеха си, а разправили се с враговете си, се връщат обратно, но паниката, която са посели сред хуну, веднага дава плодове. Още 58 рода, с 200 хиляди души и 8 хиляди редовна войска, заминават на юг и се предават на Китай. Приведените цифри показват колко големи са загубите на хуну. На всеки 200 хиляди души се падат около 40 хиляди боеспособни мъже. Едва ли в дадения случай китайският историк има повод да преувеличава броя на бегълците. Може би основната им маса е съставена от вдовици и сираци, които сянбите не са успели или не са поискали да вземат в плен. През следващата година и самата природа се опълчва срещу Хуну. През Халха преминават прелетни скакалци и към бедствията на войната се прибавя и гладът.

В Китай умира предпазливият император Джанди и на престола се възкачва малолетният Хеди. Вдовстващата императрица поема управлението в свои ръце.

В Южно Хуну също се извършва смяна на властта, като мястото на умрелия Сюан е заето от неговия братовчед Тунтухъ. Той се договаря с владетелката за унищожаването на Северно Хуну и през пролетта на 89 г. китайската армия започва настъпление. Северните хуну още не са се оправили от поражението и глада, когато върху тях се стоварва ново нашествие. Приемникът на Юлю, чието име не е запазено от историята, е разбит край планините Янджан и избягва[4]. Китайците (8 хиляди) и южните хуну (30 хиляди) залавят до 200 хиляди пленници. Възможно е последната цифра да е преувеличена, но самият факт за победата на китайците не подлежи на съмнение. Войната е възобновена през 90 г. Ръководител на похода срещу северните хуну е Шиги. С отряд от само 8 хиляди конници и незначителни китайски подкрепления той извършва дълбок рейд в тила на противника и като напада през нощта главната квартира на северния шанюй, я разгромява. Северните хуну са само хиляда души, но приемат битката. Шанюят се сражава храбро

и обезсилен от раните си пада от коня, но верните му сърат-ници го качват отново на седлото и се измъкват от обкръжението. В ръцете на враговете му попада семейството на шанюя и цялото му имущество, включително и държавният нефритен печат.

През 91 г. китайският западен наместник разбива още веднъж шанюя, който бяга и изчезва без вест. Западният лули-княз Юйчухян, който е брат на изчезналия, се самообявява за шанюй и изпраща пратеничество в Китай, за да моли за мир. Намира подкрепа от страна на генерал Доу Хян. Последният представя доклад, в който предлага да се запази Северно Хуну, за да не бъдат нарушени политическото равновесие и известният ред в степите, които хуну поддържат. Китайският двор се съгласява с предложението на шанюя и преговорите вече започват, когато изведнъж Доу Хян е арестуван и екзекутиран. Изплашен от загубата на покровителя си, Юйчухян се оттегля на север. В доклада си китайските чиновници оценяват заминаването му като бунт. Хиляда китайски конници са изпратени да преследват шанюя, примамват го при себе си за преговори и го убиват, като унищожават войската му (93)[5].

Юйчухян е последният северен шанюй от рода Моде. Въз основа на това китайските историци смятат 93 г. за края на хунската държава, а мнозина европейски автори, подхождайки некритично към материала, повтарят думите на китайците. Всъщност борбата не свършва, защото народът не слага оръжие. Просто в Северно Хуну се сменя династията, като начело на непримиримите застава знатният хунски род Хуян. Наистина, останалите с него са малко. Около 100 хиляди шатри се подчиняват на сянбийците, което се изразява в това, че „сами приемат народното название Сянби"[6]. През 91 г. в Южно Хуну има 34 хиляди юрти, което прави 237 300 души[7]. Към тях се прибавят приблизително още толкова пленници и бегълци. Множество хуну се заселват в самия Китай[8].

Въпреки всички загуби обаче, броят на непокорните и на нежелаещите да се покорят съвсем не е малък. Нямащи силите да се сражават с многобройните врагове – китайци, сянбийци, преминали през 90 г. сл.Хр. на страната на коалицията динлини – хуну започват да търсят пътища за

отстъпление. „В естествената ограда на вътрешна Азия има широк отвор – цяла порта към запад, по посока на Европа. Именно на мястото, където високите вериги на Алтай се сменят от още по-високите хребети на Тяншан, между едните и другите има област със сравнително ниски планини, разделени от три широки прохода, подобни на дълги ръкави, посредством които равнините на вътрешна Азия се свързват удобно с равнините на външна, Западна Азия. Северният от тези проходи върви покрай Иртиш, между монголски Алтай и Саур. Средният, който е и най-тесен, разделя Уркашар от Джаир и Барлик. Южният преминава между Майли, Барлик и Джунгарски Алатау"[9]. Именно през тези проходи се оттеглят хуну, като напускат родината си, но спасяват свободата си[10]. В просторните степи на Бараба и Караганда хуну се възстановяват от поражението си и 15 години по-късно войната за Азия е възобновена.

Но и тези 15 години са наситени със събития.

ПОБЕДИТЕ НА БАН ЧАО

Докато Севернохунската държава гине под натиска на сянбийците, Бан Чао изчаква своя час. Негова база е Кашхар и основната опасност за него са кашхарските емигранти, мечтаещи за връщане у дома и за изгонване на китайците оттам. През 87 г. Чон и поддръжниците му, с активното съдействие на Кангюй и Куча, правят опит да се върнат в родината си. Обаче положението като цяло е такова, че се оказва по-изгодно да се примирят с присъствието на китайците, и Чон се съгласява на преговори. Бан Чао го приема и веднага го екзекутира, след което напада внезапно привържениците му, които живеят безгрижно по време на примирието, и ги изколва. Загиват 700 души, които за онези мащаби са страшно много, и „южният път е свободен"[11].

През 88 г. идва ред на Яркенд. Начело на хотанците, шаншанците и кашхарците, Бан Чао се приближава до този упорит град. На помощ на Яркенд идват князете на Куча (Гуйци) и на Аксу (Гумо). Бан Чао не се решава да нападне обединените им войски, но хитрува. В присъствието на пленени кучасци той заповядва на два от отрядите си да тръгнат на запад и на изток, уж за да обкръжат противника. След това на пленниците е позволено да избягат и те

разказват на князете си за плана на китайския пълководец. Онези се хващат на въдицата и навлизат в пустинята, за да устроят засада. Точно това чака Бан Чао, който с всичките си войски, които никъде не са отишли, напада яркендците, разбива ги и превзема града им. Съюзниците са принудени да отведат уморените си от безполезните маневри войски и да се примирят със загубата на Яркенд. Така положението на китайците в Сиюй укрепва[12].

Разправяйки се с княжествата в Западния край, Бан Чао се ръководи от съображения, подсказани му от инстинкта му за самосъхранение, защото няма право на грешка, която неизбежно би осигурила гибелта както на него самия, така и на всичките му сътратници. Но през 88 г. той извършва нещо, което е напълно необяснимо от тази гледна точка, както и от позицията на политическата целесъобразност. Сам разпалва нова и безполезна война.

През 78 г. на престола на Кушан се възкачва Канишка, войнствен цар, продължаващ традициите на своите баща и дядо. Цялата агресия на кушаните, т.е. на юеджите, е насочена на запад и на юг. Те воюват с партяните и саките, завоюват Северна Индия и здраво държат Согд. Китайците не им пречат и те нямат повод да ги закачат. Естествената граница между Средна и Централна Азия е и граница на техните интереси и двете велики държави са в най-приятелски отношения около 100 години.

През 88 г. кушанският цар решава да укрепи съюза им по обичайния начин, като изпраща пратеничество, което да поиска ръката на китайската принцеса. Бан Чао обаче не пропуска пратеника и го принуждава да се върне.

Защо го прави? Източникът не посочва никакви мотиви за това. Бан Чао не може да не разбира, че по този начин нанася обида на кушанския цар, че така превишава пълномощията си понеже в случая може да откаже само императорът, че след тази му постъпка ще последва война и че това, в края на краищата, е черна неблагодарност, тъй като без помощта на Кушан не би се справил с кашхарското въстание. И всичко това не го спира! Изглежда има свои причини за това, но за нас те са неизвестни. Предизвикателството на китайския пълководец е прието от кушанския цар.

През 90 г. 70 хиляди юеджийски конници, обковани

в броня, с дълги копия и прави тежки мечове тръгват от Ферганската долина (през Цунлин, т.е. Алай, а не през Памир, където няма пътища за тежковъоръжена конница) към пределите на Западния край. Тази цифра естествено е преувеличена, но все пак може да се заключи, че юеджите са повече от китайците.

Бан Чао е готов за това. Стратегическият му план е цитиран в източника като изказване от първо лице. Чао казва:

– Макар че юеджите са много, те вървят дълго от Цунлин и нямат обоз с продоволствия. Така че струва ли си да се вълнуваме? Ще приберем реколтата и така ще се предпазим. Като огладнеят и се изтощят, те сами ще ни се подчинят. След няколко десетки дни всичко това ще е свършило.

Така и става. Крепостните стени и натегнатите арбалети правят китайците неуязвими. В крепостите се съсредоточава целият запас от продукти и китайците са сити, а юеджите – гладни. Юеджийският пълководец изпраща в Куча отряд, който да помоли за провизии, но Бан Чао предвидливо поставя засада на пътя му и юеджийското пратеничество е изклано. Юеджите си тръгват, без да са постигнали нищо.

През 90 г. китайски редовни войски изгонват хуну от Хамийския оазис[13]. С това се възстановява директната връзка на Бан Чао с Китай. Тогава двамата чешиски князе „се разтреперват" и пращат синовете си за заложници в Китай. Северните оазиси са изолирани и лишени от надежда за каквато и да било помощ. През 91 г. капитулират Куча, Аксу и Уч Турфан. Бан Чао се ограничава само с това, че сменя княза на Куча и принуждава отново покорените да му предоставят войска.

Враговете на Китай се групират в североизточната част на Западния край, край езерото Баграч, в княжествата Харашар (Янки), Вейсю, Вейли, Халгааман и Шанго[14]. През есента на 94 г. Бан Чао тръгва към Харашар, начело на 400 китайци и 60 хиляди съюзници. За да не допусне приближаването на противника, харашарският княз Гуан разрушава планинския мост, но Бан Чао намира друг път и се приближава до Харашар. Изплашените харашарци бягат в планините, но велможата Юанмън известява за това китайците. Бан Чао праща потеря след бегълците, обещава им опрощаване, но екзекутира предалите се на честната му

дума и назначава предателя за цар на Харашар. Завоюването на Западния край е приключено.

Бан Чао е убеден, че военните му успехи осигуряват на отечеството му господството в Западния край. Не отчита обаче, че северните хуну са все още на коне.

През 93 г. династията, основана от Моде, се прекъсва у северните хуну и е заменена с рода Хуян. Неговият владетел носи титла, която китайците превеждат като ван (цар), а не гун (княз), т.е. той стои по-високо от джуки и лули – висшите санове в хунската йерархия. Първоначално главната квартира на хуяните е в Бейшан, а след сянбийския разгром – някъде около Тарбагатай. И копията им още не са се изтъпили.

СЪТРЕСЕНИЯТА В ЮЖНОТО ХУНУ

Като резултат от войната от 90 – 93 г. населението на Южно Хуну се увеличава твърде много, но това не усилва, а, напротив, отслабва държавата. Заловените в плен бегълци и доброволно подчинилите се северни хуну са хора от съвсем различно от южняците тесто. Омразата им към китайските победители напоследък се увеличава толкова много, колкото и ожесточението им срещу южняците, рушащи юртите им и влачещи жените и децата им, вързани с ласа за опашките на конете си. Покорството на северните хуну пред южния шанюй е принудително, тъй като в родните им степи свирепстват войнствените сянби и динлини. Поради това те с болка на сърцето попълват главната квартира на южния шанюй, понасяйки обидите на победителите си. Особено силно мразят получилия за победата си над тях титлата западен лули-княз Шиги, като не без основание го смятат за вдъхновител на разгрома на държавата им и за причина за настоящото им бедствено положение.

За сметка на това пък Шиги се ползва със заслужена популярност сред южните хуну и има голям авторитет сред китайците. Той е храбър, образован, решителен, умен, с много военни заслуги и южните хуну искат той да стане шанюй, но законен наследник е неговият чичо Анго, непопулярен и – както изглежда – некадърен човек. През 93 г. умира шанюят Тунтухъ и Анго става шанюй, а Шиги – негов наследник, като източен джуки-княз. Станал шанюй, Анго остро чувства всеобщата неприязън и започва да търси на кого

да се опре. И той, и новопокорените северни хуну имат общ неприятел – Шиги, и Анго намира приятели и опора сред новите си поданици. Победителят и победените си разменят местата. Опасявайки се за живота си, Шиги се оттегля към китайската граница и се прави на болен, за да не присъства на общите събрания на князете[15]. Решаваща обаче е намесата на китайския наместник Ду Чун. Той взема страната на Шиги, започва да задържа докладите на шанюя до Двора и заедно с наследника пише доноси, в които съобщава, че Анго се стреми да го убие и да се утвърди задълго. Император Хеди заповядва да бъде проведено следствие, което е възложено на Ду Чун. През пролетта на 94 г. Ду Чун се отправя към главната квартира на шанюя, начело на китайска войска. Анго знае, че едно такова разследване няма да му донесе нищо добро, и през нощта избягва в степта. Новопокорените се събират около него и шанюят тръгва срещу Шиги, за да екзекутира доносника. Шиги успява да избяга и да се скрие в китайската крепост Мансянчен.

Ду Чун ликува, защото бунтът е налице и той усърдно се заема с потушаването му. Като увеличава отряда си с южни хуну, той напада Анго. Привържениците от южните хуну на последния се ужасяват и решават с главата му да се отърват от наказание. Анго е убит, а Шиги – възкачен на престола. Но не му е лесно да се справи с новопокорените. Те нападат Шиги през нощта и са отбити само благодарение на китайската му охрана. Въпреки този неуспех, въстанието се разраства и към края на годината петнайсет рода – 200 хиляди души – издигат сина на покойния шанюй Тунтухъ, Фънхъу, за шанюй „против волята му“[16], избиват китайските чиновници, изгарят караулните кули и пощенските ханове и като вземат имуществото си, тръгват на север. Срещу въстаниците е хвърлена цяла армия – 40 хиляди души. Тя се състои от наемни отряди от сянби, ухуани, тангути и южни хуну. През зимата на 94/95 г. Фънхъу пробива обръча им и заминава на север, където „китайските войски не успяват да го догонят“[17].

Въпреки че в официалния отчет загубите на хуну се отбелязват от порядъка на 17 хиляди души и уж те са прогонени зад граница, китайското правителство разбира, че победителите са хуну. Ду Чун и колегите му са предадени на съд за това, че, „нарушавайки доброто разбирателство с

хуну, са ги разбунтували", а също и за мудност във военните действия. Всички те умират в затвора. Шиги гори от злоба и търси виновните, макар че е ясно, че те са заминали на север. Той обвинява вънюйди-княза Угюйджан в съчувствие към Анго и иска да го измъчва. Това предизвиква ново въстание, което избухва през 96 г. Угюйджан се съпротивлява дълго в планинските долини и отново с нужна китайска помощ, за да бъде разбит. През 98 г. Шиги умира и престолът се пада на брат му Тхан. Съдбата на Фънхъу е печална. Народът му страда от глад и от нападенията на сянбите. Най-накрая, през 117 г. сянбите разбиват и разпръскват привържениците на Фънхъу, голяма част от които се присъединява към северния шанюй, а самият Фънхъу се връща през 118 г. и се предава на китайците. Не е екзекутиран, но е заселен във Вътрешен Китай.

ПОКОРЯВАНЕТО НА КЯНИТЕ

Същевременно китайски войски нападат хуну и верния им съюзник, кяните. Наместникът на тибетската граница Фуюй „праща хора да обезпокояват цяните"[18], т.е. да провокират бунт. През 87 г. Фуюй иска подкрепление от правителството и тръгва да ги усмирява. Кяните се оттеглят във вътрешността на страната си, като явно избягват сблъсъка. Мирното решение на проблема обаче въобще не устройва честолюбивия Фуюй. Той погва чергарите с 3 хиляди конници и ги настига, но при това попада в засада. 300 кянски смелчаци нападат китайския лагер през нощта и обърканите китайски войници се разпръсват. Самият Фуюй се бие докрай, но загива в битката. Пристигането на други части спасява остатъците от отряда му. Вождът на кяните Миву отвръща с контранабег, претърпява поражение и предлага да започнат преговори. Управителят на провинцията Лунси приема кянските парламентьори и ги черпи с отровено вино, при което загиват 800 старейшини, между които и Миву. След това през планинските долини преминава наказателна експедиция, която убива 400 души и взема в плен две хиляди, заварени неподготвени. Синът на Миву, Митан, и родствениците му, поддържани от останалите родове, нападат Лунси, но в битката при Байши са отблъснати. Въпреки това, кяните се стичат край Митан и на китайците се налага да си

признаят, че войната няма да бъде спечелена без големи загуби. Управителят на Лунси е даден под съд, а заместникът му, употребил обичайната система на подкупите, успява да посее несъгласие между родовете и да отслаби малко напрежението. Войната продължава и частичните успехи срещу войските на Митан не носят кой знае какво на китайците. Поради това те опитват да се договорят и връщат на Митан баба му, която преди това е взета в плен. Съпровождат я петима преводачи-парламентьори. Митан отвръща на предателството с предателство, като преводачите „са смачкани на земята и с кръвта им се сключва договор между родовете", след което възобновява борбата[19]. През 92 г. отново са пуснати в ход подкупите и редовните войски. С помощта на първите китайците успяват да разцепят и отслабят кяните, а вторите залавят 800 пленници и – което е по-важното – прибират реколтата от посяната от кяните пшеница, а по бреговете на Жълтата река построяват няколко крепости и организират речен флот. Притиснатият Митан отстъпва на запад. 93 г. също е успешна за китайците.

Но Митан успява да се съвземе. През 96 г. изпратените срещу него войски от юеджи и покорили се на Китай кяни претърпяват пълно поражение, а през есента на 97 г. Митан преминава в контранастъпление. Нахлува в Лунси, присъединява към себе си живеещите там негови съплеменници и разбива местните войски. Отново се налага срещу него да бъдат изпратени редовни части, които смазват кяните благодарение на числения си превес, но загубите на китайците са толкова големи, че те се отказват да преследват противника си.

Планомерната система на подкупите обаче парализира военните успехи на Митан. Прокитайските настроения се стимулират с пари и коприна и нарастват толкова активно, че самият Митан е принуден да моли за мир. Той пристига в двора за преговори, а сродниците му преминават да живеят на китайска територия „поради голям глад"[20]. Като че ли настъпва мир, но през 100 г. кяните отново въстават и причината очевидно не е в тях, тъй като трима китайски чиновници веднага са подведени под отговорност. Както се вижда, лошата администрация нанася на ханската империя повече вреда, отколкото доведените до отчаяние чергари.

Войната избухва отново. Първата жертва на Митан е един от родовете, предали се на Китай, който е разгромен. Не виждащи перспективи за развитие на въстанието и уморени от борбата, останалите родове не подкрепят Митан. Той е разбит в битката при рекичката Юанчуан и с остатъците от своите поддръжници – общо около хиляда души – бяга към горното течение на Жълтата река. През следващата 102 г. е изтребен и последният метежен род на кяните и покоряването им е завършено.

ВЪЗРАЖДАНЕТО НА СЕВЕРНОТО ХУНУ

През 104 г. в Китай пристига пратеничество от Северно Хуну с предложение за „мир и родство". Отпратено е без отговор[21]. През 105 г., след смъртта на Ходи, пристига второ пратеничество с мирни предложения и също не получава отговор. Веднага след това избухва въстание в Западния край, откъдето китайците са изтласкани и където се укрепяват северните хуну. Връзката между тези събития е несъмнена.

Очевидно жителите на Западния край не рискуват кой знае колко, тъй като Бан Чао ги завладява със собствените им ръце и числеността на китайските войски на наместника е нищожна. Приемникът на Бан Чао – Ян Шан – е обсаден в Кашхар и разбрал, че е невъзможно да победи, пробива блокадата и се оттегля в Китай през 106 г.[22] Новите началници се разполагат около Куча с отряд от 8 хиляди души. Военачалникът Лян Хин влиза в крепостта на Куча с разрешението на княза, поставен там от Бан Чао, но против желанието на войската и народа. Срещу китайците и техните протежета избухва всеобщо въстание. За борба срещу окупаторите пристигат опълчения от Гумо (Аксу) и Венсу (Уч Турфан), но Лян Хин не е страхливец. Той измъчва обсадилите го с постоянните си излизания от крепостта и когато поривът им преминава и те, свалили обсадата, започват да се разотиват по домовете си, ги погва и съсича около 10 хиляди души (може да се приеме, че тук няма преувеличение). С тези си решителни действия той усмирява Куча, но пътят към Дунхуан е в ръцете на въстаниците и частичният му успех не решава нищо.

Правителството на Китай разбира, че трябва да спа-

сява войниците си, и издава заповед за пълна евакуация от Западния край, като се позовава на това, че не е изгодно да го удържа.

Новата територия на Северно Хуну се простира от езерото Баркул до „Западното море", т.е. до Каспийско или до Аралско море. Властта в него принадлежи на рода Хуян. След преминаването през 107 г. на Западния край в ръцете на хуну, северозападните области на Китай стават арена на петдесетгодишна война. Овладяването на степните простори на Западен Сибир, населени с войнствените угри, усилва доста северните хуну, но в играта се намесва трети играч – Сянби.

Сянби и Хуну са еднакво враждуващи с Китай, но още повече враждуват помежду си. Китайските източници премълчават хуно-сянбийската война, тъй като тя се води далече от Китай, но косвените данни говорят за нея. Засилването на Сянби започва от 93 – 94 г., след като 100 хиляди хунски семейства „приемат народното название сянби". Съюзът им с китайците е прекратен още през 97 г., когато сянбите разгромяват Ляодун. „След това сянбите ту се покоряват, ту се отцепват, ту водят войни с хуну и ухуаните"[23].

Няма смисъл да бъдат описвани всичките набези и схватки, достатъчно е да бъде проследен общият ход на войната. Набегът на сянбийците през 101 г. е отблъснат. След кървав сблъсък през 110 г. ухуаните се подчиняват на Китай, а сянбийците сключват договор за откриване на пазари по границата и дават заложници. През 115 г. обаче сянбийците нападат границата, а през 117 г. повтарят набега си, но са разбити от ухуаните, които се бият на страната на Китай. През 118 г. отделни сянбийски отряди се промъкват през границата, грабят и опожаряват, а през 119 г. такива отряди са настигнати от китайски редовни войски и са разбити. Сянбите нямат централизирано управление. Всеки от 120-те сянбийски рода води войната за своя сметка. Но влиянието на по-цивилизованите хуну си казва думата и около 120 г. князчето Циджихян оглавява тези от съплеменниците си, които искат да воюват с Китай. Веднага се усещат резултатите от организацията, колкото и да е примитивна, и от ръководството, колкото и да е слабо. От 121 до 126 г. Циджихян громи китайците и южните хуну и едва през 127 г. китайс-

ките регулярни войски и южните хуну отблъсват сянбите. През 130 г. китайците успяват да привлекат на своя страна ухуаните, чиито контранабези са по-страшни от китайските за Сянби. Циджихян умира през 134 г. и със смъртта му войната се прекратява.

Войната на сянбите срещу Хуну се води, изглежда, безредно, но енергията им е достатъчна, за да не допуснат противниците си в Халха. Налага им се да воюват на четири фронта, защото северните саянски динлини имат претенции към халхаските степи наравно с хуну, а на изток, в Манджурия, се образува агресивната държава Фуюй. Освен това, най-близките им съседи и братя по кръв – ухуаните – се предават на Китай през 144 г. и само войнствеността и взаимната вражда между съседите им спасяват сянбийците от разгром и унищожение.

Още по-зле са южните хуну. Всички войнствени и енергични хора заминават с Фънхъу и при южните шанюи остават само неспособните да се защитят дори и от сянбийците. Приемниците на Шиги – шанюите Тхан (98 – 124), Ба (124 – 128) и Хюли (128 – 142) – знаят възможностите си и се стараят да не противоречат на китайските чиновници. Хунските родови князе са по-самостоятелни и през 140 г. въстават срещу Китай. Към тях се присъединяват ухуаните и тангутите, но въстаниците са разбити при Мая и Гучен от наемни правителствени войски и през 144 г. въстанието е потушено. Шанюят не участва във въстанието, но тормозът от страна на китайския наместник го довежда до самоубийство. Шануйският род се прекъсва и на опустелият трон е поставен фаворитът на императора, придворният Дъулъчу, който е хун само по произход (143 – 147).

ВЪСТАНИЕТО НА КЯНИТЕ

Загубата на Западния край е тежка за Китай, но не и изненадваща. За възвръщането му веднага е организиран нов поход, като е решено необходимата лека конница да бъде набрана от средите на покорените кяни.

Мобилизацията обаче се проваля, понеже мобилизираните и изпратени на поход кяни се разбягват. Наказателна експедиция започва да разорява селищата им. Правителствените войски търпят поражение след поражение. Пролетта на 108 г. им носи временен успех. В битката при Йеле, което е близо до Ханджоу, отзованите от Западния край войски под командването на пълководеца Лян Хин побеждават въстаниците, но въстанието на ухуаните и южните хуну през 109 г. принуждава китайското правителство да прехвърли тези войски на изток и резултатите от победата се свеждат до нула.

През следващите години (109 – 111) въстанието се разраства, а китайските войски търпят нови неуспехи. За да е цялостна бедата, въстават китайските погранични авантюристи, но с лекота са разбити от редовни войски. Остатъците им се присъединяват към кянските въстаници. През това време на запад се води още по-ожесточена война.

Загубата на Западния край е тежка за Китай. Той не се примирява с нея и след пет години, през 112 г., китайски войски се опитват да изтласкат хуну от оазиса Хами, но последните ги разгромяват. Опитът на Китай да привлече на своя страна кяните завършва с пълен крах за него, защото кяните въстават. След това Северозападен Китай остава открит за хунските набези, като границата на Китай вече минава през Дунхуан, а на запад от нея само Шаншан симпатизира на Китай.

Китай е спасен от пълно поражение от „баншунските мани", по точно от „бади на седемте рода" – едно от племената на южните ди, наречено заради храбростта си „божественото войнство"[24]. Като се съединяват с китайските войски, те спират настъплението на въстаниците. След това към правителствените войски се присъединяват малките юеджи, живеещи на територията на съвременния Сынински окръг, и някои кяни, очевидно завербувани срещу пари. С тяхна помощ през 115 г. е възстановена връзката със Западния край. Тогава е приет и нов план за войната. Китайската пехота е разпусната, като от всеки пожелал да си тръгне е изискван значителен откуп. Със събраните пари е сформирана лека конница, с която е допълнено 10-хилядното воинство на южните хуну. Успехът преминава на страната на китайците и воинството на въстаналите кяни е разбито.

Но войната не свършва с това. Чак до 126 г. на китайската лека конница ѝ се налага да извършва ежегодни походи, за да усмирява отделни кянски родове. Въстанието

е потушено, но нанася огромни загуби на империята Хан. „Издръжката на армията и доставката на хранителни припаси струва 24 милиона лана сребро" и държавната хазна е изпразнена. Богатите земи са разорени и се налага да бъдат отново заселвани, както и отново да се строят крепости и да се копаят напоителни канали, като се използват военнозаселници. По тежестта и напрегнатостта си за Китай тази война не отстъпва на войните с хуну, но необходимостта да бъде владяно горното течение на Жълтата река е неотложна, тъй като планините там служат за естествени граници, защитаващи сърцевината на страната.

ЗАГУБАТА НА ЗАПАДНИЯ КРАЙ ОТ КИТАЙ

През 123 г. управителят на областта Дунхуан представя пред Двора три плана за военни действия в Западния край. Първият се състои в нападение на главната квартира на княза Хуян, разоряването ѝ и притискането на Чеши с помощта на шаншанците. Вторият предлага издигането на преден пост и снабдяването на гарнизона му от Китай. Третият е за евакуиране от запада.

Вторият план е безсмислен, а третият – не само позорен, но и пагубен, защото, ако хуну се обединят с кяните, ще се повторят времената на Моде. Поради това е приет първият план, защитаван в Държавния съвет от Бан Юн, синът на Бан Чао. Именно на него се възлага да върне Западния край под властта на Китай. Задачата му уж не е сложна – да бъде организирана военна колония в Люкчунския оазис – но е изпълнима само при условие, че бъде покорен целият Западен край и следователно бъдат разбити северните хуну. Бан Юн се захваща за работа.

Ситуацията в Западния край е следната: Шаншан запазва верността си към Китай; Хами е в ръцете на хуну; северните оазиси, особено Задно Чеши и Харашар, активно подкрепят Северно Хуну; а югозападът – Кашхар, Яркенд и Хотан – са под протектората на Кушан[25].

През 124 г. Бан Юн влиза с отряда си в Шаншан и награждава неговия владетел за верността му. Владетелите на Куча, Аксу и Уч Турфан се предават на милостта на китайския пълководец и предоставят под негово разпореждане 10 хилядна пехота и конница. С тези войски Бан Юн

нахлува в Турфан и в долината Ихо разбива хунския княз Юл, след което Предно Чеши му се подчинява и му дава спомагателно опълчение от 5 хиляди души. Правителството оценява успехите на пълководеца си и му изпраща подкрепление – 6-хилядна лековъоръжена погранична конница – за сериозната война със самите хуну.

През 125 г. Бан Юн разбива княза на Задно Чеши и залавя 8 хиляди пленници и повече от 50 хиляди глави добитък, с което осигурява изхранването на войската си. Князът и хунският посланик са хванати и екзекутирани. През лятото на 126 г. Бан Юн покорява всичките дребни княжества около езерото Баркул и Еби Нур, а през зимата напада главната квартира на княза Хуян и я разгромява. Сред пленниците има роднина на шанюя и Бан Юн заповядва на чешиския княз да го заколи, за да предизвика кръвна вражда между хуну и чешисците. И наистина, шанюят се появява, за да отмъсти за пролятата кръв, но е разбит и отблъснат от китайските войски. След това Хуян е принуден да пренесе главната си квартира на брега на реката Хаву, т.е. Черен Иртиш[26].

През 127 г. идва редът и на Харашар – планинското гнездо на антикитайските настроения. Срещу него едновременно настъпват Бан Юн, начело на 40 хиляди съюзници, и управителят на областта Дунхуан, Джан Лян, с 3-хилядна регулярна войска. Положението на харашарците е безнадеждно и те не се съпротивляват. Джан Лян стига пръв до Харашар, приема капитулацията и донася на правителството за победата си и за закъснението на Бан Юн. Съгласно китайските военни закони, закъснението при поход се наказва със смърт. Бан Юн е арестуван и затворен, но императорът му прощава. Остатъкът от живота си Бан Юн посвещава на литературата, като оставя описание на Западния край в традиционния стил на официалната историография.

След падането на Харашар Кашхар, Яркенд и Хотан признават властта на Китай. Обаче е по-лесно да се завоюва Западният край, отколкото да бъде удържан. Въпреки че в Хами е основана военна колония, още през 132 г. „могъществото на китайския Двор поспада"[27].

Във връзка с това се увеличава и възмущението от произвола на китайските офицери. Така например управи-

телят Ван Хин, сменил Бан Юн, убива по донос князчето на Хотан. Населението се вдига, обкръжава кулата, в която се скриват китайците, и подпалва дървените ѝ части. След това въстаниците нахлуват в кулата и избиват китайците, а главата на управителя е изложена на площада[28]. Хотанците не са наказани за това.

Около Чеши продължава войната със северните хуну. През 134 г. китайците и съюзниците им заварват неподготвена главната квартира на северните хуну и вземат много пленници, но през 135 г. хунският княз Хуян разбива китайските войски в Задно Чеши. Управителят на Дунхуан изпраща подкрепление на чешисците, но то не постига нищо.

Затова пък през лятото на 137 г. управителят на Дунхуан, начело на 3 хиляди воини, побеждава княз Хуян край езерото Баркул. В чест на победата си той поставя на брега на езерото камък с надпис[29].

Успехът при Баркул отлага падането на китайската власт в Западния край с 14 години, но през 151 г. Хуян разграбва Хами. Китайският отряд, погнал хуну, е изцяло унищожен на брега на езерото Баркул – на мястото на бившата победа. След това Хуян преминава в настъпление и разгромява китайската военна колония в оазиса Хами, след което отстъпва преди изпратените от Дунхуан войски да успеят да го настигнат[30].

През 153 г. чешисците унищожават военната колония на китайците и – също като хотанците – не са наказани. Китай вече няма сили да задържи Западния край. Но защо силите му секват? Една от причините за това е новото въстание на кяните през 134 г. По разпространението си то е значително по-голямо от предходното. Първите шест години всичко се свежда до партизанска война, от една страна, и до наказателни мероприятия – от друга. Но дори те изискват всичките усилия на китайската лека конница, която би могла да спаси положението в Западния край. През 139 г. на двамата новоназначени китайски управители е дадена твърда инструкция – с ласкателство и уважение към местните обичаи да примирят кяните с Китай.

Но това не става, защото и двамата управители „са по природа жестокосърдечни, поради което не могат да следват това наставление"[31]. В резултат на „притесняващите техни

разпоредби" през 140 г. избухва всеобщо въстание. Необходима е нова армия, но тя е разбита през 141 г. и водачът ѝ загива с двамата си синове. Полетата на Северозападен Китай отново се обагрят с кръв, запламтяват села, селяните бягат от нивите си и са разрушени императорските гробници (в Шанси се намира гробницата на династията Хан).

Кяните са обезкръвени от предходната война не по-малко, отколкото са китайците. Регулярната конница ги притиска и прогонва в планините, където и най-отчаяната съпротива не може да ги спаси от гладна смърт. Към 145 г. „кяните започват да отслабват"[32]. Потушаването на това въстание струва на Китай повече от 8 милиона лана сребро.

През 148 г. въстават верните съюзници на Китай – малките юеджи. Очевидно и те са доведени до отчаяние от изнудването и произвола на чиновниците. Отново са призовани банщунските мани, които разбиват въстаниците. Страната е опустошена и „полята са покрити с костите на убитите". А именно тази област трябва да служи като база за настъплението на запад.

Хуну не успяват да се възползват от отслабването на Китай и да възстановят господството си в родните си степи. Хуну престава да съществува. Бъдещето вече принадлежи на млад и здрав народ, който по това време се сдобива с вожд и знаме.

През 155 г. възниква първата сянбийска държава.

Последното сведение за Западния край се отнася към втората половина на 2. век. След това историята му потъва в мъгла. Но дори и последните проблясъци представляват интерес, понеже свиват границите на „тъмния" период.

След разгрома на северните хуну от сянбите, китайците успяват да си върнат влиянието в Чеши. В Куча то е непоклатимо още от 158 г.[33], защото оазисите, прикрити от Тяншан, са недостъпни за хуну. Така продължава до 168 г., когато е извършен антикитайски преврат в Кашхар. За потушаването на въстанието са изпратени през 170 г. 500 китайски войници от Дунхуан и контингент от техни съюзници – чешисци, карашарци и кучасци. Обсадата на Кашхар е неуспешна и Китай се примирява със загубата му. А и няма смисъл повече да се удържа Западният край, защото на китайците не им е до него.

През 159 г. отново се вдигат на въстание неукротимите кяни[34]. Набезите и наказателните експедиции се редуват в продължение на десет години, при което китайците спомагат за родовите раздори сред кянските старейшини, а кяните – за интригите сред китайските чиновници и офицери. Завършилият тази изнурителна война пълководец Дуан Фан постига успех едва тогава, когато възприема методите на директно изтребване на противника. Отказва се от огромните скъпоструващи и крайно неповратливи опълчения. Войската му се сформира в Шънси, чиито жители са също толкова войнствени, колкото и кяните. „Той отслабва западните родове и прекратява опустошението на изток. Но колко много са осакатените при нападенията и избитите при преследванията, колко много черепи са разпръснати по високите планини и откъснати крайници са разхвърляни по стръмните скали! Остават един или не повече от двама от стотина, които успяват да се спасят от върховете на стрелите в мрака на пещерите или в гъстите треви". Победата обаче идва твърде късно и струва твърде много. Източникът резюмира: „Наистина, неприятелите са малко усмирени, но затова пък тронът на рода Хан се разклаща из основи"[35]. Ханската династия не успява да пожъне плодовете на тази победа. Щом само въстанието на „жълтите кърпи" разтърсва Китай, кяните в Бъйди и в Ханджун се вдигат отново и отново се разгаря планинска партизанска война. Кянската съпротива надживява ханското величие.

БЕЛЕЖКИ

1 *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 126.
2 *Пак там,* с. 127.
3 *Пак там.*
4 *Шаван* (Сборник Трудов Орхонской экспедиции. Т. VI. СПб., 1903, с. 35) и *Хирт* (Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk. Strassburg, 1900, s. 113) съпоставят наименованието на планините Янджан с названието на столицата на Янджанското наместничество в северната част на Шанси. Неправилността на това предположение е посочена от Грум-Гржимайло (Западная Монголия..., 112 – 113), доказвайки, че топонимът Янджан няма нищо общо с градчето Янжансяно в Шанси. Но грешката на Шаван и Хирт е възприета механично от *Франке* (Geschichte des chinesischen Reiches. Bd. I. 1930, s. 398). Поправянето на препредаващата се грешка е необходимо, тъй като тя изопачава цялостния ход на събитията.
5 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 129.
6 *Пак там,* с. 151.
7 *Пак там,* с. 128.
8 *Пак там,* 125 – 127.
9 *Обручев, В. А.* Избранные работы по географии Азии. Т. I. М., 1951, с. 386.
10 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 129.
11 *Chavannes, Ed.* Trois generaux chinois de la dinastie de Han Oreintaux. – В: Pan Tch'ao T'oung Pao. Serie II. Vol. VII. 1096, p. 230.
12 Ibid., p. 232.
13 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 217.
14 *Пак там,* с. 235, 237.
15 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 129.
16 *Пак там,* с. 130.
17 *Пак там,* с. 131.
18 *Иакинф.* История Тибета и Хухунора. Т. I. СПб., 1833, с. 29.
19 *Пак там,* с. 32.
20 *Пак там,* с. 34.
21 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 132.
22 *Chavannes, Ed.* Trois generaux chinois..., p. 256.
23 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I, с. 151.
24 *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926, с. 16.
25 Вж.: *Синха Н. К.* и *А. Ч. Банерджи.* История Индии. М., 1954, с. 81. *Толстов, С. П.* По следам древнехорезмийской цивилизации. М.; Л., 1948, с. 152; История народов Узбекистана. Т. I. 1950, с. 119.
26 Вж.: *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., 134 – 135.
27 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 220.
28 *Пак там,* с. 223.
29 *Chavannes, E.* Dix inscriptions chinoises de L'Asie Centrale. – В: Memoire prйsentes par divers savants. Acadйmie des inscriptions et de belles-lettres. Sйrie I. T. XII. Part 2. P., 1904, p. 209.
30 *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 238.
31 *Иакинф.* История Тибета и Хухунора. Т. I, с. 56.
32 *Пак там,* с. 59.
33 *Chavannes, E.* Dix inscriptions..., p. 197.
34 *Иакинф.* История Тибета и Хухунора. Т. I, с. 60.
35 *Пак там,* с. 70.

XV. ПОСЛЕДНИЯТ УДАР

ТАНШИХАЙ

Войнствените сянби са толкова неукротими, че, за да бъдат поне малко от малко организирани, е необходим човек с необичайно силна воля. И такъв човек се намира, но най-удивителното е това, че – съгласно източника – той е само на 14 години.

Таншихай е роден през 141 г. Баща му служи три години във войската на хуну и след завръщането си вкъщи открива, че има син. Той иска обяснение за това от жена си и тя му разказва, че веднъж, както си вървяла по пътя, чула гръмотевица и погледнала към небето. Тогава в устата ѝ паднало зърно град, тя го глътнала и от това се родил синът им. Съпругът обаче е скептик и се отказва от детето, което е отгледано от роднините на жена му[1]. Легендите често украсяват живота на великите хора, но интересното е друго – това, че още от малък Таншихай е лишен от подкрепата на рода и всичко извършено по-късно от него е плод на личния му талант. Това трябва да се отбележи, дори и да допуснем, че рождената му дата е изопачена от преданието. Заради храбростта и забележителните си способности, той е избран през 156 г. за старейшина. Старейшините при сянбите се избират без кой знае каква борба за мястото, тъй като властта им е нищожна, но и тук Таншихай се оказва изключение. Той си построява дворец, събира многоброен отряд и – което е най-главното – оглавява всички останали сянбийски старейшини. Времето работи за Таншихай, понеже сянбите започват да схващат необходимостта от обединяване и осъществяването му се пада на младия вожд[2].

Консолидацията веднага дава резултати. Таншихай „на юг граби пограничните [с Китай – *Л. Г.*] места, на север спира динлините, на изток отблъсква фуюй, на запад поразява усун и завладява всички бивши земи на държавата на хуну, простиращи се от изток на запад на 14 000 ли [приблизително 6,5 хиляди километра – *Л. Г.*], с всичките им планини, реки и солени езера“[3]. Всички тези завоевания са извършени през периода от 155 до 166 г. Възможно е Южен Сибир да е покорен през 168 – 173 г.[4], но за тези завоевания знаем твърде малко.

Дори и от краткото съобщение става ясно, че последният

удар на Северно Хуну е нанесен именно от Таншихай. Границата на държавата му се отмества на 6,5 хиляди километра от Усури до меридиана на Волга или Урал, т.с. Таншихай изгонва хуну от Джунгария зад Тарбагатай и изтласква динлините зад Саяните, като осигурява на монголския елемент господстващо положение в Халха и Чахара. То продължава 400 години. Динлините претърпяват толкова голямо поражение, че оттогава за тях не се чува нищо повече, а за хуну започва нов период от историята им. Лишени от земеделските райони в Западния край, те се придвижват на запад, за да намерят нови такива, като при това се разцепват отново. „Слабосилните“ остават в Седморечието, където основават княжеството Юебан, просъществувало до 5. век сл.Хр., а най-силните отиват в Европа, където се разправят с аланите и готите и се добират до Рим, окръжени от нови съюзници – угрите и кавказците. Жестокото разгромяване на много европейски народи от страна на хуну им създава на запад репутацията на главорези и разбойници[5], докато китайските автори ги характеризират като най-културния от всички „варвари“ народ.

Но да се върнем към Сянби.

Таншихай се оказва не само добър военен вожд, но и добър организатор. Той въвежда разделянето на сянбийската държава на три части – център и два фланга. Начело на подразделенията са поставени неговите помощници и от бившия хунски аристократизъм и от сянбийския сепаратизъм не остава и следа.

Системата на Таншихай е истинска военна демокрация, преход от древната геронтокрация към ордата – строя на Средновековна Азия. Интересно е това, че Таншихай не приема титлата шанюй. Всъщност не приема никаква титла. Остава просто Таншихай, вождът на степните племена, към когото те се стичат за борба с омразната им китайска бюрокрация. Ханската империя отново е принудена да се бори за съществуването си.

Таншихай воюва твърде успешно срещу Китай. Като започват от 158 г., летящите отряди на сянбите наводняват Северен Китай и извършват „голям грабеж“. През 166 г. множество южни хуну и ухуани преминават на страната на сянбите. Виждайки некадърността на поставения от тях в Южно Хуну шанюй Гюйгюйр, китайците го арестуват, но

това не оправя положението на фронта[6]. През 167 г. измъченото от набезите му китайско правителство предлага на Таншихай мир, базиращ се на „договор за мир и родство" и му признава титлата ван. Той обаче отказва да преговаря[7].

Най-накрая китайците решават да разбият врага си на негова територия и през 177 г. 30-хилядно воинство прекрачва границата. Сянбите обаче не бягат, както това правят някога хуну. Те посрещат очи в очи китайския удар и трите китайски колони са разбити изцяло. През есента на 177 г. сянбите разграбват до шушка Ляоси, а през 178 г. се прехвърлят в Хеси. Китай дълго не може да се възстанови от това поражение. Четири столетия чергарите безнаказано се разпореждат в пределите му.

Таншихай умира на четирийсет години през 181 г. и тогава става ясно, че цялата държава се е крепила на силата и обаянието на неговата личност. Синът му, Холян, се опитва да продължи военната политика на баща си, но не се получава нищо. Половината орда отказва да му се подчинява, защото той „е алчен и развратен"[8]. При обсада на китайска крепост Холян е застрелян с арбалет. Брат му започва да управлява от името на малолетния му син, след което чичото и племенникът се скарват и през 235 г. държавата им окончателно се разпада. Ударът, нанесен на Китай от Таншихай, обаче се оказва много силен. Северните области на Китай са заселени от чергари, бързащи да сменят суровите степи на Сибир с топлите ливади по бреговете на Жълтата река. Южен Китай е опустошен от въстанието на „жълтите кърпи", което е потушено с големи усилия.

ЧЕТИРИТЕ РАЗКЛОНЕНИЯ НА ХУНСКИЯ НАРОД

Шанюят Хюли, който се самоубива през 142 г., е последният шанюй от рода на Дзюйдихъу. Дъулъчу и Гюйгюйр, които го сменят, са просто протежета на китайския Двор, по-скоро чиновници, отколкото владетели. Китайското правителство толкова малко се съобразява с тях, че само подронва авторитета им сред поданиците им. Така например Гюйгюйр е арестуван и умира в затвора, и синът му управлява през 172 – 178 г., но забравят да запишат името му в държавните актове и то е загубено за историята. Синът му Жуджен (178 – 179) е екзекутиран от китайски чиновник, който, все пак, е наказан за превишаване на властта си. Следващият шанюй,

Кянкюй (179 – 188), е убит от самите хуну, които се опасяват, че ще ги мобилизира за война срещу сянбите. Синът му Юйфуло бяга от метежниците в столицата (Лоян) и е утвърден за шанюй, но не смее да се върне във владенията си. През този период вече е започнало въстанието на „жълтите кърпи" и метежите на воеводите. Докато шанюят им живее при Цао Цао, хуну участват в гражданската война на страната на въстаниците, но нямат успехи и „южната орда опустява"[9]. Самостоятелната история на Южно Хуну се прекратява през 215 г., когато шанюят Хучуцуан е арестуван, а за управител на хуну е назначен наместник[10].

През този последен период (142 – 215) се набиват на очи две явления – постепенното преместване на хуну обратно на север и покитайчването на останалите на юг. Остатъците от въстаниците се оттеглят в степта. През 158 г. множество хуну се предават на Таншихай и през всичките следващи години върви дезертьорство от войската на шанюя. Това е съвсем разбираемо, защото на всички енергични хора, които не искат да променят начина си на живот, им тежи гнетът от китайските чиновници. Чергарите сянби са им по-близки и по-скъпи и те заминават на север. Това, от своя страна, лишава шанюите от реална опора и ги принуждава да ценят връзката си с китайския Двор. Като се започва от Гюйгюйр, хунското поредно наследяване на престола се заменя с такова по права линия, което без съмнение, е резултат на китайското влияние. Съвместният живот с китайците и смесените бракове променят постепенно типа и психиката на народа и към 3. век сл.Хр. вместо един хунски народ, възникват четири негови разклонения:

1. Северните хуну, които се преместват в Сибир заедно с угрите и са неукротими и дивеещи далече от културните центрове.
2. Юебан – хуну, подложени на силното влияние на согдийската култура.
3. Хуно-сянби – смесени родове в Халха и Чахара. Етнически субстрат, от който по-късно се образуват тюркоезичните и монголоезичните племена на Ранното средновековие.
4. Китайски хуну – намиращи се в процес на асимилация, която обаче завършва едва към 5. век сл.Хр.

На смяна на хуну идват сянбите. Те успяват да победят

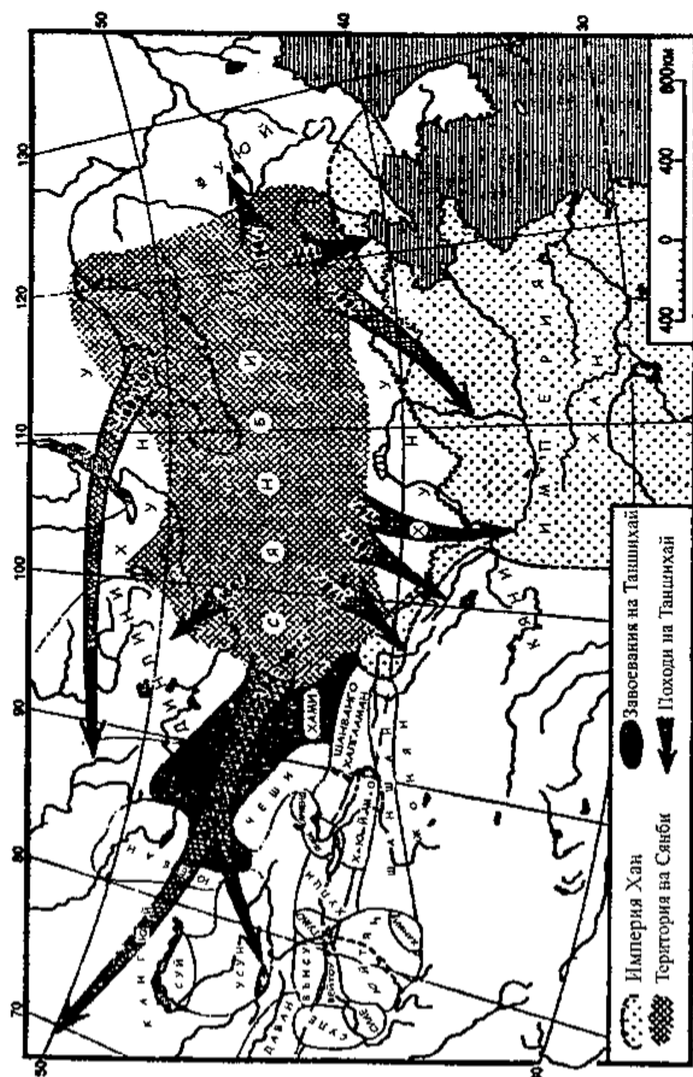

Схема на завоевателните походи на Таншихай

хуну и дори самите китайци, но този период от историята на Средна Азия ще бъде описан в отделно изследване.

Сега ни остава да проследим накратко съдбата на това разклонение на хуну, което става известно в Европа под името хуни.

ХУНУ И ХУНИТЕ

По това време западните покрайнини на Великата степ са населявани от два народа – в Предкавказието живеят аланите, а по долното течение на Волга и в Урал – угрите[11]. Гористите степни области на Западен Сибир са населени от сабирите, които принадлежат към угро-самодийската група[12], а Приаралието – от хионитите, които са отломка от древния европеиден слой[13]. Последните не са засегнати от придвижването на хуну, които очевидно минават на север от тях, докато, когато сабирите проникват в Закавказието, то сходството им с хуну е отбелязано от източниците[14]. Но не те, а приуралските угри са народът, който приютява бегълците и им дава възможност да възстановят силите си. Хуну започват своя нов поход на запад именно от териториите на угрите, които са основната им бойна сила и не съществуват никакви основания да се съмняваме, че двата народа се смесват и се сливат в един нов народ – хуните.

От 155 г., когато северните хуну се отдалечават от победоносните сянбийци по бреговете на Волга, до 350 г., когато хуните започват упорита борба с аланите, историята им е неизвестна.

Самият факт на преминаването на хуну на запад изглежда невероятен, тъй като наистина е повече от странно, че целият народ се втурва да бяга „наникъде“. Ако допуснем обаче, че хуну знаят за културата на Запад и съзнателно са се придвижили в непригодни за живот области, то всичките съмнения за преселението им губят силата си. Предложената парадоксална теза се базира на анализа на находките в могилата Ноинула, направен от Г. И. Боровка. Той отбелязва, че сред намерените произведения на изкуството има доста чуждоземни вещи, а също и фрагменти върху платовете, които трябва да бъдат признати за гръцки[15]. Тъканите, които са еднакви по материал, цвят, техника на тъкането и везбата, са изработени в гръцките колонии, намиращи се по бреговe-

те на Черно море, за скитите, откъдето попадат при хуну[16].

А както е известно, с вещите често пристигат и сведения за страните, в които са изработени, така че няма никакви основания да се предполага, че хуну не знаят какво ги чака на запад. Точно обратното, може да се предположи, че преходът им е добре обмислен, защото отблъснати от границите на Китай и на Западния край, те би трябвало да се стремят да се придвижат към границата на друга земеделска култура, тъй като изолацията им ги обрича на бедност и гибел.

Преминаването през плътната маса от угри и алани е много трудно и последствията от това се изразяват в промяната на самия облик на отишлите на запад хуну. През тези 200 години отломката от хунския народ се променя дотолкова, че дълго време учените не се решават да отъждествят азиатските хуну с европейските хуни. Най-накрая въпросът е решен положително[17], но остава неразрешен проблемът с несходството на едните с другите[18].

След 350 г. хуните попадат в сферата на европейската медиевистика, но двестагодишният процес на етногенезиса им е толкова интересен, че просто не можем да се откажем от разглеждането му. Нямайки никакви сведения за този период, сме принудени да използваме метода на интерполацията на източниците, т.е. да съпоставим известните ни данни за азиатските хуну с трудовете на европейските автори от 4. век – Амиан Марцелин и Йордан[19].

Амиан Марцелин разполага племето на хуните „зад Меотийските блата край Ледовития океан“, който, според него, е много близко, т.е. потвърждава се локализацията на хуните по средното и долното течение на Волга. От антропологичните им черти той отбелязва голобрадието, като смята, че то се постига изкуствено, и набитостта. „Всичките те се отличават с набити и здрави части, дебели вратове и въобще с толкова страшен и чудовищен вид, че могат да бъдат сбъркани с двукраки зверове или оприличени на грубо издяланите колони на мостове“. Набитостта е признак на монголоидните племена от Евразия, като дори е по-свойствена на угрите, отколкото на монголите. Забележително е обаче, че римският автор не споменава за чисто монголски черти, като скули и тесни очи. Ако ги има, те не могат да останат незабелязани. Което означава, че Амиан Марцелин не вижда далекоизточни монголоиди, а познава само угро-хунските метиси.

Това съображение намира опора в лингвистичните изследвания. Прието е за наследници на езика на хуните да бъдат смятани чувашите[20]. Б. А. Серебренников поставя въпроса къде трябва да се търсят източниците на езика на тюрските пришълци на територията на Чувашия. Като отбелязва чувашко-монголските и дори чувашко-тунгуските езикови връзки, той стига до следния извод: „Един от тюрските езици, който е предтеча на съвременния чувашки език, се е намирал, както изглежда, някъде в района на Байкалското езеро, в съседство с някакви монголски езици“[21]. След това угро-финските народи оказват влияние върху езика на тюркоезичните пришълци[22].

Съгласно мнението на Б. А. Серебренников, носителите на този тюркски език, който е предшественик на чувашкия, „са изтласкани от мощната вълна на преселението на народите в Европа и се разполагат по долното течение на Волга“[23]. Тази тюркоезична общност впоследствие се разпада на два езика – прабългарски* и хазарски. Хазарите остават по долното течение на Волга, а прабългарите* се разделят на две части, като едната от тях прониква на юг, а другата мигрира в северна посока[24]. Учудваща е само предлаганата от автора хипотеза за датировката – първата половина на I хилядолетие пр.Хр.[25] Описаната картина възпроизвежда ситуацията от първата половина на I хилядолетие сл.Хр., т.е. времето на идването на хуну и по нататъшната им съдба в Източна Европа.

За расовото смесване, в резултат на което възникват хуните, съобщава Йордан. „От древните предания научих следното за произхода им. Филимер, крал на готите и син на Гандарих Велики, пети подред от лицата, управляващи кралството на готите след напускането от тях на остров Скандза [Скандинавия], и под предводителството на когото народът му навлиза в земите на скитите, научава, че сред народа му [вероятно става въпрос за скитския народ, защото за своя Филимер би трябвало да знае всичко още от детството си] се въдят някакви вещици, които самият той, на своя роден език, нарича алиарумни.

* Авторът употребява „булгарский“ (булгарски) и „булгары“ (булгари). Такава интерпретация на тези понятия няма аналог в българската историческа мисъл, употребяваща **прабългарски** (праболгарский) и **прабългари** (праболгары). – Б. пр.

По негова заповед те са прогонени и осъдени да се скитат из степите, далече от лагера на готите. Виждайки скиташите се из пустинята вещици, нечестивите духове се съединяват с тях и раждат този варварски народ – хуните".

Характерната част в това съобщение са „нечестивите духове", т.е. пристигналите чергари, мъже, търсещи си жени сред местното население[26]. Тази насока на метизация е по-вероятна, отколкото която и да е друга. Достатъчно е да си представим отстъпващата с бой орда, която сигурно губи обозите си, за да разберем, че хуну не могат да докарат достатъчно количество жени от Тарбагатай. А щом е така, то е напълно ясно, че типът на угрите трябва да тържествува в потомството им над крайно монголоидния и над европеидния облик. Това предположение отстранява всичките възражения, базирани на несходството на етнографските и на антропологичните признаци, и само по себе си съответства значително повече на политическата ситуация в Средна Азия през 2. и 3. век, възстановима, благодарение на сведенията от западните и източните източници. Освен това изказаното предположение дава възможност да бъде установено, че трябва да възникнат разлики в културата и бита и те да са точно такива, каквито са отбелязани от източниците. Да се опитаме да анализираме подробно този проблем.

У хуну съществуват твърде уредено чергарско скотовъдство и родово владеене на земята. Дървените скелета при погребенията показват, че хуну си строят дървени къщи на зимовищата си. У хуните не се среща нищо подобно. Амиан Марцелин описва така бита им: „Те никога не се прикриват с никакви постройки и изпитват към тях отвращение като към гробници, изолирани от обичайното хорско всекидневие. У тях не може да се види дори и тръстикова колиба, защото, чергарувайки по планини и в гори, те още от люлката са приучени да понасят глад, студ и жажда. Дори и в чужбина те не влизат в жилище, с изключение на случаите, когато това е крайно наложително, като дори смятат, че не е безопасно да се намираш под покрив". Тук, вероятно има известно преувеличаване. А как живеят хуните през зимата? По-надолу обаче има отговор на въпроса ни: „Всичките те... чергаруват из различни места, като че ли са вечни бегълци, с покрити каруци, в които прекарват живота си. В тях жените

им тъкат жалките им одеяния, спят с мъжете си, раждат деца и ги кърмят до зрелостта им. Никой не може да отговори на въпроса къде е родината му, защото е заченат на едно място, роден е далече оттам, а е откърмен още по-далече"[27].

И така, на сцената излиза старинната хунска покрита каруца, корабът, прекарал ги преди хиляда и петстотин години през Гоби. И въобще целият им бит напомня повече този на бегълците на Шун Уей, отколкото на този на уредената държава на Моде. Храната е максимално опростена: „Те са толкова диви, че не употребяват нито огън, нито приготвена храна, а се хранят с корени и полусурово месо от всякакъв добитък, което поставят между бедрата си и конския гръб и бързо го нагряват чрез триене". А 300 години преди това хуну обичат да се наслаждават на китайските сладки[28]. Дрехите им вече са от грубо платно или са съшити от кожички на горски мишки, а в юебанските могили е пълно с коприна и керамика. Хуните въобще не познават земеделието, като че ли прадците им не са имали ниви, а желязото им е малко и употребяват кост за върхове на копията си. Основната разлика между хуните и хуну обаче е загубата от страна на първите на високите форми на организираност и институцията на наследствената власт, тъй като за сериозните неща „всички дават съвети в обичайното си положение [т.е. яхнали конете – *Л. Г.*]. Те не се подчиняват на строгата власт на царя, а се задоволяват със случайното предводителство на по-знатните и разрушават всичко, изпречило се на пътя им". По-късно институцията на наследствената власт е възстановена у хуните.

Трудно е да се повярва, че този народ се състои от съплеменници на съвременните им юебански и ордоски хуну, но това е така. Военното поражение връща северните хуну с 2000 години назад, а метизацията с угрите променя и външния им вид, и психологическата им настройка. При новите тежки условия на живот се губи голяма част от културните постижения на миналото[29]. Съхранен е само военният строй и той дава и на Запад толкова блестящи резултати, колкото и на Изток.

Съседите на хуните – аланите – използват, както и юеджите, и партяните, сарматската тактика за водене на бой. Те са конници с люспеста или плетена броня и с дълги копия, опрени на верижки, прикрепени към конския врат, така че в удара се устремява цялата сила на движението на коня. По

даден от вожда му сигнал отрядът от такива конници препуска в атака и с лекота разбива пехотата, въоръжена със слаби антични лъкове.

Преимуществата на новия конен строй осигуряват на сарматите победа над скитите, но хуну на Моде и Лаошан и хуните на вожда Баламир, на свой ред, печелят на два пъти пълна победа над тях. На сарматската тактика на удар хуните противопоставят тактиката на пълното изнуряване на противника. Те не приемат ръкопашни схватки, но и не напускат бойното поле, като обсипват врага със стрели или го ловят отдалече с ласа. При това не спират боя нито за миг, „като разнасят навсякъде смърт". Тежковъоръженият конник, съвсем естествено, се уморява по бързо от лековъоръжения и като няма възможност да го достигне с копието си, попада в примката на ласото.

Йордан съобщава, че хуните „завоюват аланите, като ги уморяват с непрестанна битка" (350 – 370). Очевидно по същия начин и хуну побеждават юеджите (208 – 161 г. пр.Хр.).

Победили и присъединили към себе си аланите, хуните се оказват начело на огромен племенен съюз, в който прекитe потомци на хуну са незначително малцинство. През 70 години на 4. век те преминават Дон и с победа над остготите откриват нов период в историята, известен като Великото преселение на народите. Проследихме съдбата на хуну от дълбоките извори на зараждането на този народ до преобразяването му на новата земя. Обновяването с кръвта на дотогава чужди му племена, преходът върху нови територии и течението на всичко променящото време завършват делото, започнато от копиеносците на империята Хан и продължено от смелите ездачи на Таншихай. Така имаме пълното право да прекратим повествованието, защото новоотвореката страница се отнася вече към историята на Европа.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М.; Л., 1950, с. 154.

[2] „Благодарение на особеностите на своите ум и характер, влиятелните личности могат да изменят индивидуалната визия на събитията и на някои частни техни последствия, но те не могат да променят общата им насока, която се определя от други сили" (*Плеханов, Г. В.* О роли личности в истории. М., 1941, с. 31 – 32).

[3] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 154.

[4] Вж.: *Бичурин, Н. Я.* Записки о Монголии. Т. III. СПб., 1828, с. 53.

[5] Първото споменаване на хуните в юга на Русия принадлежи на Дионисий Периегет, пишещ през 160 г., и оттогава названието „хуни" не изчезва, като се повтаря у Птолемей през 175 – 182 г. Това потвърждава предположението, че докато бягат от Таншихай, хуну стигат до Европа и изглежда не се задържат в Приаралските степи, страхувайки се от сянбийците. Менчен-Хелфен отхвърля този довод, като смята, че е допусната грешка от страна на преписвача. (вж.: *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926, 124 – 152; също така: *Марцелин, Амиан.* История. Т. III. Киев, 1908, с. 236 и сл.).

[6] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 137.

[7] *Пак там*, с. 155.

[8] *Пак там*, с. 159.

[9] *Пак там*, с. 138.

[10] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, с. 140.

[11] *Артамонов, М. И.* Очерки древнейшей истории хазар. Л., 1936, с. 24.

[12] *Hajdu P.* Die дltesten Berьhrungen zwieschen den Samojeden und die jenisseischen Vцlkern. – В: Acta Orientalia. T. III. Budapest, 1953, 88 – 89, 99.

[13] *Гумилев, Л. Н.* Эфталиты и их соседи в IV веке ВДИ. 1959. № 1, 134 – 135.

[14] *Кесарийский, Прокопий.* История войн римлян с персами. СПб., 1880, 181 – 182.

[15] Краткие отчеты экспедиций по исследованию Северной Монголии в связи с Монголо-Тибетской экспедицией П. К. Козлова. Л., 1925, с. 26.

[16] *Пак там*, 30 – 31.

[17] Вж.: *Иностранцев К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926.

[18] *Maenchen-Helfen, O.* The Huns and the Hsiung-nu…

[19] *Марцелин, Амиан.* История. Т. III. Кн. XXXI, с. 236 – 243; *Iordanis.* Romana et Getika. Berlin, 1882.

[20] *Barthold, W. W.* 12 Vorlesungen ьber die Geschichte der Tьrken Mittelasiens. Berlin, 1935, 30 – 31.

[21] *Серебренников, Б. А.* Происхождение чуваш по данным языка. – В: О происхождении чувашского народа. Сб. статей. Чебоксары, 1957, с. 41.

[22] *Пак там*, с. 38.

[23] *Пак там*, с. 42.

[24] *Пак там*, с. 43.

[25] *Пак там.*

[26] Срв. *Maenchen-Helfen, O.* The legend of origines of the Huns. – В: Bysantion. Vol. XVII. 1945, 244 – 252.

[27] *Марцелин, Амиан.* История. Т. III, 236 – 243.

[28] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений… Т. I, с. 57.

[29] Трябва обаче да се помни, че Амиан Марцелин охарактеризира само редовата маса хуни, като, може би, голяма част от преценките му се отнасят до угро-етническия субстрат. Описалият двора на Атила Приск ни представя съвсем друга картина. Вж.: Сказания Приска Панийского в переводе Дестуниса. – В: Ученые записки 2-го отдела императорской Академии наук. Кн. 7. Вып. I. СПб., 1861.

РЕЧНИК НА ЕТНОНИМИТЕ

Алакчини – вж. *Бома*.

Алани (вж. *Янцай)* – предци на осетинците. През 2. век пр.Хр. обитават северните брегове на Аралско и Каспийско море, след което се заселват в Северен Кавказ и по Дон. Амиан Марцелин ги смята за потомци на масагетите (вж.: кн. XXXI, § 12, с. 239).

Баян – чергарско племе, живеещо в Ордос през 3. век пр.Хр. Предполага се, че е жунско *(*вж. *Жуни)*.

Бикин – вж. *Бома*.

Бома – китайско наименование на народа на алакчините, живял от Алтай до Ангара в Южен Сибир.

Боти – така се самонаричат тибетците. Наименованието е известно от 2. век пр.Хр. В „Перикъл на Еритрейското море" са наричани баути (вж.: *Томсон, Дж. О.* История древней географии. М., 1953, с. 431).

Вейби (сянби) – наименованието вейби е свързано с китайското наименование Вей, прието от управниците на династията Тоба по името на завоюваното от този народ древно княжество.

Глазковци – условно наименование на група древнотунгуски племена, живеещи през II хилядолетие пр.Хр. по горното течение на Ангара [вж.: *Окладников, А. П.* Неолит и бронзовый век Прибайкалья (Глазковское время). М.; Л., 1955].

Дансяни – тибетско племе, живяло на юг от Цайдам. Обединявайки се с жуните, те образуват народа на тангутите (вж.: *Иакинф.* История Тибета и Хухунора. Т. I, с. 237–247; *Грум-Гржимайло, Г. Е.* Материалы по этнологии Амдо и области Кукунора. СПб., 1903).

Ди – голяма група от европеидни племена, живеещи в Западен Китай (Шънси, Гансу, Съчуан) от древни времена до 5. век сл.Хр. После се смесват с китайците (вж.: *Грум-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край.

Т. II. Л., 1926; *Latimore, O.* Inner Asian frontier of China. New York, 1940).

Дили – изопачено наименование на телеските племена.

Динлини – европеиден народ, обитаващ Южен Сибир през I хилядолетие пр.Хр. и I хилядолетие сл.Хр. Влиза в състава на киргизите (вж.: *Грум-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия…, гл. I; *Гумилев, Л. Н.* Динлинская проблема. – В: Известия Всесоюзного географического общества. 1959, № 1).

Дунху – буквално „източни варвари". Населяват степите на Югозападна Манджурия през 3. век пр.Хр. Завоювани са от хуну през 208 г. пр.Хр. Техни потомци са ухуан.

Енисейски киргизи – народ, който се образува от динлините и хянхуните в Минусинската котловина през 3 – 5. век. Тюркоезични и европеидни по расова принадлежност. Уседнали скотовъдци и земеделци. За тяхната култура вж.: *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. М., 1951.

Жуни – древна народност от севера и северозапада на Китай. През 7 – 3. век пр.Хр. се борят с китайците за хегемония. След поражение се сливат с чергарите тибетци-дансяни, като от това сливане възникват тангутите.

Икюйски жуни – обитавали между Хуанхъ и Вей по северното устие на Вей.

Карасукци – условно наименование на обитателите на Минусинската котловина от 1200 до 700 г. пр.Хр.

Кипчаци – динлинска народност в Западен Алтай и в прилежащите му степи. Техни потомци са половците (или куманите).

Кушани – наименование на обединение на юечжийски племена в Бактрия от 1. до 3. век сл.Хр.

Кяни – китайско наименование на тибетски чергарски племена, живеещи по горното течение на Хуанхъ до Памир, покрай Кунн Лун, до 4. век сл.Хр.

Ливу – хунски род.

Лъуфан – чергарско племе, обитаващо през 3. век пр.Хр. Северна Шанси, след което се премества в Ордос. Има жунски произход (вж.: *Жуни*). Сливат се с хуну през 2. век пр.Хр.

Ман – китайско наименование на разнообразни племена, обитавали горите, южно от Яндзъ.

Масагети – не съществуват. Това название се среща само у Херодот и Страбон (като последният го преписва от първия) и означава буквално: „Голяма сакска орда" (вж.: *Тревер, К. В.* История Узбекистана. Т. I. Ташкент, 1950, с. 46).

Монголи – условно наименование на група монголоезични племена. Самата дума възниква от политическия термин от 13. век, означаващ привърженик на Чингис хан.

Муван – сянбийско племе в Южна Манджурия.

Партяни (на китайски – *анси*) – полуномадски народ, който през 250 г. пр.Хр. отхвърля властта на македонците и завладява Западен Иран. През 224 – 226 г. сл.Хр. са свалени от персите. След това самостоятелно партско княжество се запазва в Северен Хорасан (вж.: *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 265).

Саки – източна група североирански чергарски племена, които до 2. век пр.Хр. чергаруват в съвременен Казахстан. В края на 2. век саките се промъкват в Източен Иран и Северозападна Индия, където образуват няколко княжества, докато не изчезват асимилирани от местното население. Родствени са на скитите-чергари.

Сармати – североиранско чергарско племе, родствено на партяните. През 3. век пр.Хр. побеждават скитите от юга на Русия, след което се сливат с аланите.

Сижу – хунски род.

Скити – гръцко наименование на пет различни племенни групи от Причерноморието. Основната група са царските скити, които са народ със североирански произход.

Сянби – монголоезични племена, населяващи през 2. век пр.Хр. – 4. век сл.Хр. Западна Манджурия и Източна Монголия.

Тангути – полуномадски племена в Амдо и Източен Тибет. Говорят на диалектите на тибетския език. В антропологично отношение напомнят европеидите. Потомци са на жуните и кяните.

Такху – наименование на племе в Хеси, покорено от хуну. Споменава се от Вей Лио (вж.: *T'oung Pao.* Serie 2. Vol. VI. 1905, p. 522).

Тобасци – сянбийско племе в басейна на Онон, подложено на силно културно влияние от страна на съседните му тунгуси. Носят плитки (откъдето е и прозвището им, дадено им от китайците – сплитащи коси-тоба). Един от хановете им носи тунгуското име Шеигян – буквално „змиорка".

Тохари – наименование на уседнало население от оазисите на Източен Туркестан и планинските долини на Припамирието.

Тюрки – предимно лингвистично понятие. Група различни племена и народи, говорещи сходни езици. В групата няма расово или етническо единство.

Угйе – княжество в южната част на Джунгария по северните склонове на Тяншан през 1. век пр.Хр.

Угри – многобройна група монголоидни племена от Западен Сибир и Поволжието с общ език и култура. Днес част от тях са потурчени, част – европеизирани (унгарците).

Уйгури (чиди) – едно от телеските племена, което през 4. век се премества от Хеси на север. В древността са наричани чиди, т. е. „червени ди".

Усуни – светлокос и синеок народ, който през 2. век пр.Хр. отпътува от Хеси към Седморечието и живее там до 3. век сл.Хр., след което остатъците от усуните са изтласкани в Тяншан. Езикът им е неизвестен. Културата им е чергарска.

Ухуани – монголска народност в Южна Манджурия през 2. век пр.Хр. – 3. век сл.Хр., потомци на дунху.

Хагяси – вж. *Енисейски киргизи.*

Хаогюй – наименование на редица телески племена, които се преселват през 4. век пр.Хр. от Алашан и Наншан в Джунгария и Западна Монголия.

Ху – китайско наименование в древността на чергарските племена на север от Китай. По-късно това наименование преминава върху западни народи, в това число и върху согдийците.

Хуге – хунски род.

Хуни – приет начин за наричане на народа, образувал се от хуну, които отстъпват на запад през 2. век пр.Хр., и угрите, които постепенно се присъединяват към тях през 3 – 4. век. През 5. век хуните са разбити от германитегепиди и се разпадат на части (вж.: *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л. 1926).

Хуну – народ, образувал се от останките от рода ди, китайски емигранти от племето ся и монголоидни племена, обитаващи степите по краищата на Гоби.

Хунше – хунски род в предпланините на Наншан и Алашан.

Хунюй – племе от средното течение на Селенга през II – I хилядолетие пр.Хр., влязло в състава на хуну.

Хуси – хунски род на Изток, около Ухуана.

Хючжуй – хунски род на юг, пред предпланините на Алашан и Наншан.

Хянхуан – вж. *Енисейски киргизи.*

Хянюн – много древно степно племе от II хилядолетие пр.Хр., след това сляло се с хуну.

Цайли – съвсем неизвестно племе, обитаващо Западна Монголия през 3. век пр.Хр. Покорено от хуну през 204 г. пр.Хр.

Цинци – китайци от империята Цин, които по култура и бит се отличават малко от останалите китайци.

Цяни – вж. *Кяни.*

Чешисци – условно наименование, на Източни иранци, живеещи в Люкчунската котловина от 2. век пр.Хр. до 4. век сл.Хр.

Шанжуни – живеят по склоновете на Южен Хинган през 7 – 3. век пр.Хр.

Юебан – хуну, заселили се в Тарбагатай през 2. век пр.Хр. По-късно се преместват в Седморечисто. През 5. век са покорени от уйгурите и се разпадат на четири племена: чуюе, чуми, чумугун, чубан.

Юеджи – народ, заселил Хеси през 5. век пр.Хр. През 2. век пр.Хр. е изтласкан от хуну в Средна Азия, където се настанява в Бактрия. Етнически принадлежи към согдите, които около 5. век пр.Хр. завоюват Джунгария (вж.: *Гумилев Л. Н.* С. И. Руденко и современная этногеография аридной зоны евразийского континента. – В: Этнография народов СССР. Л., Географическое общество Союза ССР, 1971, 10 – 12). Езикът му е неизвестен. Родината му е Джунгария.

Юхян – хунски род.

Янцай – китайско наименование на народ, живеещ по североизточните брегове на Каспийско море през 2. век пр.Хр. По-късно е преименувано в „Алания“, т. е. страната на аланите (вж.: *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II, с. 229).

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

ВДИ – Вестник древней истории (Бюлетин за древна история).

ИВГО – Известия Всесоюзного географического общества (Известия на Всесъюзното географско дружество).

ИРГО – Известия Русского географического общества (Известия на Руското географско дружество).

КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры (Кратки съобщения на Института по история на материалната култура).

МАЭ – Музей антропологии и этнографии (Антропологичен и етнографски музей).

МИА – Материалы и исследования по археологии (Материали и изследвания по археология).

СИНХРОННА ТАБЛИЦА
(16. ВЕК ПР.ХР. – 2. ВЕК СЛ.ХР.)*

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
1	2	3	4
16. в. пр.Хр.	Сваляне на династията Ся и установяване на династията Шан-Ин (по новата хронология).	Излизането на Шун Уей в степта. Глазковска култура в Прибайкалието.	Прогонване на хиксосите от Египет. Завладяване на Вавилон от хетите.
15. в. пр.Хр.		Андроновската култура в Казахстан и в Саяно-Алтай.	Египтяните покоряват Сирия.
14. в. пр.Хр.	Образуване на княжеството Джоу.		Война на хетите с египтяните в Сирия. Въздигането на Асирия.
13.в. пр.Хр.		Образуване на държавата Хуну от Джили до езерото Варкул.	Походи на асирийците срещу Урарту.

* Хронологичните таблици, съставени по синхронен принцип, облекчават използването на книгата като справочник (при условие – предварително запознаване с текста).

В графа 2 се показват събития, случващи се предимно в Китай, тъй като историята на Китай и Хуну е здраво свързана и дори преплитаща се. В нея са споменати само значителните събития, явяващи се важни етапи в китайската история, както и дребни събития, които обаче са непосредствено свързани с историята на хуну. Историята на Китай е повече известна, отколкото историята на Средна Азия, поради което възприетият метод на подбиране на събитията дава възможност за спазване на синхронността. Празните места представят епохи на мирно развитие.

В графа 3 се изброяват събитията, случващи се в Средна Азия и отбелязани от източниците.

Графа 4 е с друго предназначение. Тя е като мост, свързващ историята на Изтока и Запада. Поради това в нея са представени само някои от жалоните на римската история, служещи като „свръзка", и отделни факти от историята на Индия, Партия и Средна Азия, които повече или по-малко се поддават на датиране, защото още не е написана цялостната им история за този период. Многобройните празни места в тази графа отчетливо показват белите петна в науката, а не са просто мирни епохи, както е в предшестващите я графи.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
12. в. пр.Хр.	Разгром на царството Шан-Ин и основаване на царството Джоу. Покоряване на жуните.	Преминаване на хуну през Гоби. Поява на карасукската култура в Саяно-Алтай.	Походи на асирийците срещу Урарту. Разпадане на царството на хетите.
11 в. пр.Хр.			Възникване на Израилското царство. Упадък на Асирия.
10. в. пр.Хр.			Разпадане на Юдея и Израил.
9. в. пр.Хр.	Народно въстание срещу Ливан. Регентство на Чжъогун и Чжаогун (Епоха на „Всеобщо съгласие").	Нахлуване на хуну в Китай.	Издигане на Асирия.
8. в. пр.Хр.	Разпадане на царството Джоу. Нахлуване на хуанжуните, анжуните и шанжуните в Китай. Начало на епохата „Пролет и есен").		Завоюване на Египет от нубийците.
7. в. пр.Хр.	Хегемония на лигата на князете, начело с княза на феода Цзин. Набези на жуните.	Тагарската култура в Саяно-Алтай.	Разгром на Асирия от мидяните и халдеите. Унищожаване на Юдея.
6. в. пр.Хр.	Установяване на мир между жуните и феода Цзин (569).		Създаване на персийската държава на Кир.
5. в. пр.Хр.	Покоряване на жуните и дунху. Начало на епохата „Борещи се царства".		Гръко-персийски войни.
4. в. пр.Хр.	Реформата на Шан Ян.	Поява на юеджите по границите на Китай.	Разгром на Персия от Александър Македонски. Прогонване на гърците от Индия от Чандрагупта.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
3. в. пр.Хр.	Обединяване на Китай. Основаване на общокитайската династия Цин. Император е Циншъ хуанди.	Попадане на хуну в сферата на влияние на дунху.	Образуване на партското царство.
214 г. пр.Хр. 213 г. пр.Хр.	Строителство на Великата стена.	Завоюването на Ордос от китайците. Хегемония на дунху на изток и на юеджите на запад. Отслабване на Хуну.	Ханибал в Италия.
211 г. пр.Хр.			Евтидем завзема властта в Бактрия, а в Партия – Артабан I.
210 г. пр.Хр.	Умира Циншъ хуанди.		
209 г. пр.Хр.	Властта е окупирана от Джао Хао. Потушаване на въстанието на Чен Шен и У Гуан.	Като убива баща си, Моде се възкачва на престола. Разгром на дунху. Ухуан и Сянби са покорени от хуну.	Антиох III отнема Мидия от партяните и ги изтласква в степите.
208 г. пр.Хр.	Въстание на Сян Юй и Лиу Бан.	Победа на худу над юеджите.	Антиох разбива гръко-бактрийците.
207 г. пр.Хр.	Сваляне на династията Цин. Хегемония на Сян Юй.		Антиох обсажда Бактрия.
206 г. пр.Хр.	Въстание на Лиу Бан и основаване от него на Старшата династия Хан.		Мир между Антиох и Евтидем.
203 г. пр.Хр.	Гражданска война.	Връщане на хуните от Ордос. Покоряване на кяните.	Евтидем завоюва Парапамисад, Дрангиана и Арахозия.
202 г. пр.Хр.	Победа на Лиу Бан и провъзгласяване на империята Хан.	Поход на хуну в Саяните, покоряване на динлинците, кипчаците, киргизите, хунюй и цайлите(?).	
201 г. пр.Хр.	Китайският княз Хан Син се предава на хуну.	Поход на хуну срещу Китай.	Край на Втората пуническа война.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
200 г. пр.Хр.	Хуну обкръжават китайската войска край село Байдън.		
198 г. пр.Хр.		Договор за „мир и родство" между Хуну и Хан.	
197 г. пр.Хр.	Въстание на привържениците на Хан Син във феодите Джао и Дай (Северна Шанси).	Ожесточена война между юеджите и хуну.	
196 г. пр.Хр.	Хан Син е поканен на преговори и убит предателски от императрицата Люй Хоу.		
195 г. пр.Хр.	Метеж в княжеството Ян. Смъртта на Лиу Бан. Регентството на Люй Хоу.	Вождът на въстанието на княжеството Ян Лу Гуан се предава на хуну.	
192 г. пр.Хр.		Моде предлага брак на императрицата Люй Хоу.	
191 г. пр.Хр.		Покоряване на Западния край и усуните.	Разгром на Антиох III Селевкид от римляните. Основаване на Армения.
187 г. пр.Хр. 186 г. пр.Хр.			Падане на империята Мауря. Покоряване на Арахозия, Парадамисад и цялата долина на Инд от Деметрий Бактрийски.
184 г. пр.Хр.	Убийство на наследника на престола от ваковете Люй.		
181 г. пр.Хр.	Умира Люй Хоу. Възкачване на престола на Уенди и избиване на вановете Люй.	Упорита война между хуну и юеджите.	Сарматите проникват в Причерноморието.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
177 г. пр.Хр.	Въстание на Хин Гюй.	Набег на джуки-княза от Хеси срещу Китай.	
176 г. пр.Хр.	Сключване на договор за „мир и родство“ между Китай и хуну.	Юеджите са разбити от хуну.	Преврат на Евкратид в Бактрия и отпадане на Гръко-Индия.
174 г. пр.Хр.		Умира Моде и на престола сяда Лаошан.	
171 г. пр.Хр.			На престола в Партия се възкачва Митридат I.
166 г. пр.Хр.		Успешен набег на хуну срещу Китай. Започва война.	
165 г. пр.Хр.		Пълна победа на хуну над юеджите. Оттегляне на юеджите зад Западен Тяншан, а на усуните – в Седморечието.	
162 г. пр.Хр.		Мир между Хуну и Китай с условия за равенство.	
161 г. пр.Хр.		Умира Лаошан и на престола сяда синът му Гюнчен.	Юеджите отнемат Кашхар от саките. Война на Гръко-Бактрия с Гръко-Индия. Партяните отнемат Маргиана от Бактрия. Согдиана отпада от Гръко-Бактрийското царство.
158 г. пр.Хр.		Възобновяване на набезите на хуну срещу Китай.	
157 г. пр.Хр.	Умира Уенди.	Признаване на автономията на Усун.	
156 г. пр.Хр.	Възкачване на Дзинди на престола.		

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
155 г. пр.Хр.			Евкратид е убит от сина си Хелиокъл. Партяните завладяват Мидия.
154 г. пр.Хр.	Потушаване на въстанието на князете У, Чу и Джао.		
152 г. пр.Хр.	Договор между Хуну и Китай за свободна търговия.		
141 г. пр.Хр.	Умира Дзинди.		Партяните завладяват Селевкия.
140 г. пр.Хр.	Уди се възкачва на престола.		Война на Партия срещу „чергарите“ по източната граница.
139 г. пр.Хр.	Начало на пътуването на Джан Цян.		
138 г. пр.Хр.	Финансови реформи – монопол върху „солта и желязото“. Забраняване на всички философски школи, освен конфуцианската, и борба срещу религията.		Умира партянският цар Митридат Велики.
133 г. пр.Хр.	Начало на война срещу Хуну.	Поход на хуну срещу Китай и своевременно отстъпление, спасило ги от обкръжение.	
131 г. пр.Хр.	Голямо наводнение в басейна на Хуанхъ.		
129 г. пр.Хр.		Разгром на китайските войски, излезли в степта за унищожаване на свободните пазари.	Разгром на Антиох VII Сидет от партяните.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
128 г. пр.Хр.	Уей Цин изгонва лъуфан и баян от Ордос, като учредява там областта Вуюан (Шофан).	Набег на хуну срещу Китай. Ответен набег на китайската конница срещу хунските места за чергаруване.	Падане на Гръко-Бактрия (завоювана от юедите).
127 г. пр.Хр.	Укрепване на бреговете на Хуанхъ.		Първо нахлуване на саките в Партия.
126 г. пр.Хр.	Завръщане на Джан Цян.	Умира Гюнчен. Брат му Ичисье се самообявява за шанюй.	
125 г. пр.Хр.		Хуну превземат крепостите Юймън и Шофан. Китайците завладяват феода на джуки-княза в Тяншан и върху земята му е учредена областта Дзюцюан.	
123 г. пр.Хр.		Настъпление на китайските войски и пълният им разгром от хуну.	Второ нахлуване на саките в Партия при Митридат II.
122 г. пр.Хр.		Преместване на главната квартира на шанюя в Хангай	
121 г. пр.Хр.	В Алашан е учредена областта Вувъй.	Разгром на хунските места за чергаруване в Алашан и поражение на китайците край Пекин.	
120 г. пр.Хр.		Алашанските князе се предават на Китай.	
119 г. пр.Хр.		Поход на китайците срещу Хангай.	
118 г. пр.Хр.	Заселване с военнозаселници на завоюваните територии на север от Хуанхъ.	Загуба на Иншан и южния кервански път до Лобнор.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
117 г. пр.Хр.	Война срещу тибетците-кяни. Ухуаните са подчинени от Китай и преселени във вътрешните му области.		
115 г. пр.Хр.	Поражение та тибетците-кяни		
114 г. пр.Хр.	Върху отнетата от тибетците-кяни земя е учредена областта Андин.	Смъртта на Ичисье; на престола се възкачва синът му Увей.	Партяните завладяват Мерв. Саките са изтласкани на изток.
113 г. пр.Хр.	Покоряване на Южно Юе.		
112 г. пр.Хр.	Учредяване на областите Дунхуан и Джанье.	Две китайски армии нахлуват в северната степ и като не намират хуну, се връщат.	
110 г. пр.Хр.		Китайският пратеник предлага на шанюя да стане васално зависим.	
109 г. пр.Хр.	Поход срещу Чаосян (Северна Корея).		
108 г. пр.Хр.	Убит е царят на Чаосян, държавата му е унищожена, а земите ѝ са присъединени към Китай.	Китайска наказателна експедиция срещу Шаншан и Гуши.	
107 г. пр.Хр.	Мир с тибетците-кяни.		
106 г. пр.Хр.		Разделяне на Усун на три самостоятелни феода.	
105 г. пр.Хр.	Пратеникът Че Лин е убит в Даван (Фергана).	Умира Увей и на престола сяда Ушилу. Заговор на великия дуюй срещу шанюя.	
104 г. пр.Хр.	Неуспешен поход на Ли Хуанли до Даван за „небесни коне".	Заговорът на дуюя е разкрит и заговорниците са екзекутирани.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
103 г. пр.Хр.	Завладяване на южния кервански път от китайците.	Тръгналата в помощ на заговорниците китайска армия се предава на хуну. Набег срещу Китай.	
102 г. пр.Хр.	В степта с издигната линия от крепости. Успешен поход за „небесни коне“.	Умира Ушилу и на престола се възкачва Гюйлиху. Хуну унищожават китайската линия от крепости.	
101 г. пр.Хр.	Ли Хуанли получава титлата „Ършиски пълководец“.	Умира Гюйлиху и за шанюй е избран Дзюйдихъу.	
99 г. пр.Хр.	Нападението на прокитайските шаншанци срещу Чеши е отблъснато от хуну.	Поход на Ършиски към Тяншан; китайците са разбити. Капитулация на отряда на Ли Лин.	
98 г. пр.Хр.	Съма Циен изпада в немилост.		
97 г. пр.Хр.	Решително настъпление на Китай срещу хуну.	Китайската армия е отблъсната.	
96 г. пр.Хр.		Дзюйдихъу умира и на престола се възкачва Хулугу.	
92 г. пр.Хр.			Първи преговори между Партия и Рим.
90 г. пр.Хр.	Неуспешен поход на Ли Хуанли срещу хуну.	Разгром на китайската армия от хуну. Набег срещу Хеси.	
89 г. пр.Хр.		Предложения за мир от Китай с условия за равенство. Ли Хуанли е пожертван.	
88 г. пр.Хр.	Завоюване на Чеши от китайците.		
87 г. пр.Хр.	Умира Уди. Възкачване на престола на Джаоди.		Умира Митридат II.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
86 г. пр.Хр.		Прогонват китайците от Чеши.	Арменците отнемат от партяните земите, които преди са им отстъпили.
85 г. пр.Хр.		Умира Хулугу. На престола е издигнат Хуанди. Начало на борбите между партиите.	Мир между Сула и Митридат IV.
84 г. пр.Хр.			Завладяване на Сирия, Финикия и Киликия от арменците.
80 г. пр.Хр.		Война срещу усуните, съюзили се с Китай.	
75 г. пр.Хр.			Династията Канва сменя династията Сунг в Индия. Митридат започва война срещу Рим.
74 г. пр.Хр.	Умира Джаоди и на престола е издигнат Чанди, но е свален заради жестокостта му.		
73 г. пр.Хр.	Сюанди сяда на престола. Договор с Усун за война срещу Хуну.	Хуну напускат Чеши, китайците го завземат.	
72 г. пр.Хр.	Безрезултатен поход срещу Хуну.	Съкрушителен набег на усуните. Чеши отново се предава на хуну. Неуспешен опит за контранастъпление на усуните и китайците. Поражение на хуну. Въстание на динлините и ухуаните срещу Хуну.	Завоюване на Понт от Лукул.
69 г. пр.Хр.			Нахлуване на Лукул в Армения и падане на Тигранакерт.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
68 г. пр.Хр.		Умира Хуанди; на престола се възкачва Хюйлюй Цюанкюй. Въстание на рода Сижу, който се предава на Китай.	
67 г. пр.Хр.	Основаване на военната колония Гаочан в Чеши.	Загуба на Чеши от хуну.	Митридат разбива римляните при Зееле и отвоюва Понт.
66 г. пр.Хр.		Опит на хуну да създадат ниви в Южна Джунгария.	Помпей разбива Митридат и покорява Сирия и Палестина. Конфликт между Рим и Партия.
65 г. пр.Хр.		Въстанието в Яркенд срещу Китай е потушено.	
64 г. пр.Хр.		Неуспешен поход на хуну в Чеши срещу китайците. В Усун умира Унгюйми, на престола сяда Ними и се жени за Хяйю.	
63 г. пр.Хр.	Кяните се готвят за въстание.		
62 г. пр.Хр.	Китайците изтеглят хората си от Чеши, като оставят за негов княз свое протеже.	Неуспешен опит за набег срещу Китай. Нов набег на динлините срещу Хуну.	
61 г. пр.Хр.		Отново набег на динлините срещу Хуну.	
60 г. пр.Хр.	Молбата на Хуну за мир остава без отговор. Въстаналите кяни са разбити.	Умира Хюйлюй Цюанкюй и на престола е издигнат Уян Хюйди. Екзекуции на велможи.	
59 г. пр.Хр.	Китайците завладяват целия „северен път“.	Емигриране на велможи. Въстание на рода Юхян.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
58 г. пр.Хр.		Хуси-князът изпада в немилост. Въстание в полза на Хуханье. Самоубийство на Уян Хюйди. Набег на ухуаните срещу рода Хуси.	Саките са разбити от Викрамадит.
57 г. пр.Хр.		Въстание на западните хуну срещу Хуханье. Петима шанюи.	В Партия е убит Фраат. Разпра между децата на Фраат – Митридат и Ород.
56 г. пр.Хр.		Победа на Хуханье над съперниците му. Въстание на Жунчен срещу Хуханье на запад.	
55 г. пр.Хр.		Въстание на Джиджи срещу Хуханье на изток.	
54 г. пр.Хр.		Победа на Джиджи над Жунчен и Хуханье.	Влезлият във връзка с Рим Митридат е разбит и екзекутиран.
53 г. пр.Хр.		Пратеничества на Хуханье и Джиджи в Китай.	Битка при Кари; гибелта на Крас.
52 г. пр.Хр.		Хуханье се премества на юг и се подчинява на Китай. Династични разпри в Усун и дипломатическа намеса на Китай.	Нахлуване на партяните в Сирия.
51 г. пр.Хр.		Пратеничество на Джиджи в Китай с молба за съюз. Разделение на Усун на стар (прокитайски) и млад (прохунски) феоди.	
50 г. пр.Хр.		Нови пратеничества на двамата шанюи в Китай. Утвърждаване на съюза на Хуханье с Китай.	Въстание на принц Пакор срещу баща му.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
49 г. пр.Хр.	Умира Сюанди и на престола се възкачва Юанди.	Джиджи разбива усуните и покорява угуйс (угрите), хянхуните и динлините.	
48 г. пр.Хр.		Джиджи убива китайския посланик.	
47 г. пр.Хр.		Сключил договор с Китай и скрепил го с клетва, Хуханьс се връща на север.	
46 г. пр.Хр.	Възстановяване на селището Гаочан.	Царят на Кангюй кани Джиджи при себе си, за да воюват срещу Усун. Джиджи заминава за Кангюй, но поради тежестта на прехода, студа и виелиците губи много хора.	
45 г. пр.Хр.			Въстание на Цецилий Бас в Сирия и нахлуване на партяните в негова подкрепа.
42 г. пр.Хр.	Набегът на кяните срещу Китай е отблъснат.		
41 г. пр.Хр.			Завоюване на Сирия от партяните.
40 г. пр.Хр.			Квинт Лабиен оказва подкрепа на партяните, но е разбит от Антоний.
39 г. пр.Хр.			Поражение на партяните при Хипдар.Ород II отстъпва престола си на сина си Фраат.
38 г. пр.Хр.			Фраат IV екзекутира баща си, братята си и множество велможи.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
36 г. пр.Хр.	Поход на китайците срещу Джиджи.	Разгром и гибел на Джиджи край Талас.	Поход на Антоний в Атропатена и поражението му.
34 г. пр.Хр.			Фраат завладява Атропатена и издига за цар на Армения, Арташес, избил римляните там.
33 г. пр.Хр.	Умира Юанди.		
32 г. пр.Хр.	Ченди се възкачва на престола. Пристига пратеничество от Кангюй.		Фраат бяга при саките. На престола сяда Тиридат.
31 г. пр.Хр.		Умира Хуханье и на престола е издигнат жоди Фуджулъй.	
30 г. пр.Хр.			Фраат се връща с помощта на саките. Тиридат бяга в Рим.
29 г. пр.Хр.			Падане на династията Канва в Индия. Единовластие в Рим.
20 г. пр.Хр.		Умира жоди Фуджулъй; наследява го жоди Съусье.	Партия отстъпва Армения на Рим; мир между Партия и Рим.
14 г. пр.Хр.	Въстание в железодобивните мини.		
12 г. пр.Хр.		Умира жоди Съусье; наследява го жоди Хюйя.	
11 г. пр.Хр.		Разпри в Усун между старшия и младшия княз; и двамата са убити.	
8 г. пр.Хр.		Умира жоди Хюйя; наследява го жоди Уджулю.	
7 г. пр.Хр.	Умира Ченди.		
6 г. пр.Хр.	Айди се възкачва на престола.		

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
1 г. сл.Хр.	Умира Айди и на престола сяда малолетни Пинди; регентша е императрицата-баба, властва канцлерът Ван Ман.		
2. г. сл.Хр.	Китайците прокарват „нов северен път“ през Джунгария.	Населението на Задно Чеши бяга при хуну.	
3 г. сл.Хр.	Китайците окупират земите край езерото Кукунор и изграждат крепостна отбранителна линия.		
5 г. сл.Хр.	Пинди е убит.		
6. г. сл.Хр.	Жудзъин е издигнат от Ман.		
7. г. сл.Хр.	Кяните нападат китайската военна линия, но са отблъснати.		
9. г. сл.Хр.	Узурпиране на властта. Ван Ман става император. План за разделяне на хуну на 15 дребни феода. Примамeният в Китай княз е произведен насила в шанюй.	Чиновник на Ван Ман подменя печата на шанюите.	
10 г. сл.Хр.	Реализиране от Ван Ман на програма с реформи.	Населението и китайският гарнизон в Чеши се предава на хуну.	На престола на Партия сяда Артабан III.
11 г. сл.Хр.	Ван Ман събира войска, за да „набута хуну в Динлин“.	Война на хуну срещу Китай. Цялостно опустошаване на пограничните области.	Август осиновява Тиберий.
12 г. сл.Хр.	Частична отмяна на реформите на Ван Ман.	Издигнатите от Ман шанюи бягат в Хуну. Ман екзекутира заложниците.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
13 г. сл.Хр.		Умира Уджулю и на престола сяда Хян.	
14 г. сл.Хр.		Мир с Китай, предаване на бегълците и екзекуцията им.	Смъртта на Август.
15 г. сл.Хр.		Продължаване на набезите на хуну срещу Китай. Въстание в Западния край срещу Китай. Разгром на Харашар от китайците. Отцепването на Западния край и подчинението му на Хуну (с изключение на Яркенд).	
17 г. сл.Хр.			Присъединяване на Кападокия към Рим.
18 г. сл.Хр.	Въстание на „червените вежди“ в Шундун.	Умира Хян и на престола се възкачва Юй.	
19 г. сл.Хр.	Суша и глад, въстанието се разраства.		
21 г. сл.Хр.	Въстанието се разпростира и по долното течение на Яндзъ.		
22 г. сл.Хр.	Наказателната армия е разбита от въстаниците.		
23 г. сл.Хр.	Избухва въстание на старата аристокрация. Провъзгласяване на император Хенщи от династията Хан.	Нахлуване на кяните в Гансу.	
24 г. сл.Хр.	Ман изпраща армия за потушаване на въстанието, но тя е разбита.		

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
25 г. сл.Хр.	Хенши превзема столицата и Ман е убит.	Хуну поддържат „червените вежди“ срещу Хенши. Яркенд отблъсква нападение на хуну.	
26 г. сл.Хр.	„Червените вежди“ превземат Чанан и убиват Хенши като провъзгласяват Лю Пендзъ. Лю Сю усмирява „червените вежди“ и приема титлата Хуан Уди. Младша династия Хан. Метеж на Лу Фан.	Хуну предлагат на Китай мир, базиран на равенство.	
28 г. сл.Хр.		Лу Фан получава подкрепа от хуну.	Образуване на Кушанското царство.
30 г. сл.Хр.	Хуан Уди предлага на шанюя възобновяване на „мира и родството“, но шанюят иска паритетен договор.		
31 г. сл.Хр.		Успешна война срещу Китай.	
32 г. сл.Хр.			Война на Кадфис I с партяните и саките.
33 г. сл.Хр.	Неуспешно настъпление на хуну.		
34 г. сл.Хр.	Кяните нахлуват в Шънси, но претърпяват поражение и се покоряват.		Артабан III се опитва да завладее Армения. Партяните са изтласкани от Армения от грузинците.
35 г. сл.Хр.			Въстание в Партия.
36 г. сл.Хр.	Покоряване на въстаналия Съчуан.		Бягство и завръщане на Артабан III. Армения се отделя от Рим.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
37 г. сл.Хр.		Нахлуване на хуну в Китай и завладяване на пограничните му области. Хуну чергаруват във вътрешността на Китай.	
38 г. сл.Хр.	Пратеничество от Западния край с молба да бъдат освободени от хуну и да бъдат приети за поданици.		Разпри в Партия.
40 г. сл.Хр.	Лу Фан е предаден, но се оправдава.	Князът на Яркенд Хян се самообявява за наместник в Западния край и приема титлата шанюй.	
42 г. сл.Хр.	Потушено въстание в Тонкин. Лу Фан се връща при хуну.		
44 г. сл.Хр.	Набези на хуну срещу Вътрешен Китай.		
45 г. сл.Хр.	Набези на хуну срещу Северен Китай.	Задно Чеши се предава на хуну. Набегът на сянби и хуну срещу Ляодун е отблъснат. Шанюят убива престолонаследника, за да предаде престола на сина си.	
46 г. сл.Хр.		Умира Юй и на престола е издигнат Удадихъу. След смъртта му на престола се възкачва Пуну. Глад и епидемия. Хуну молят за мир Китай. Ухуаните разбиват китайците. Въстание на ухуаните срещу хуну. Хян разграбва Шаншан и покорява Куча. Шаншан се подчинява на Хуну. Установена е хегемония на Яркенд в Сиюй.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
47 г. сл.Хр.		Отстраненият от престолонаследничество княз Би се предава на Китай.	
48 г. сл.Хр.		Осем хунски рода се предават на Китай и издигат за шанюй Би. Разделяне на хуну.	
49 г. сл.Хр.		Сянбите започват преговори с Китай. Ухуаните се подчиняват на Китай. Южните хуну изтласкват северните в Халха.	
50 г. сл.Хр.		Договор между Би и Китай. Въстание на сянбите срещу Хуну.	Придвижване на аланите в Източна Европа.
51 г. сл.Хр.		Северно Хуну моли Китай за мир, но безуспешно.	
52 г. сл.Хр.			Грузинският принц Радамист завладява Армения, но е прогонен от партяните.
55 г. сл.Хр.		Пратеничество на северно Хуну в Китай. Умира Би и на престола е издигнат брат му Мо.	Конфликт между Рим и Партия.
56 г. сл.Хр.	Въстание на кяните.	Умира Мо и на престола се възкачва брат му Хан.	
57 г. сл.Хр.	Умира Хуан Уди.	Хан превзема Хотан.	Въстание в Хиркания срещу партяните.
58 г. сл.Хр.	Минди сяда на престола. Въстанието на кяните е потушено.	Сянбите се предават на Китай.	Нахлуване на римляните в Армения. Арташат е превзет с пристъп.
59 г. сл.Хр.		Умира Хан и на престола е издигнат Ди, син на Би.	Превзет е Тигранакерт.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
60 г. сл.Хр.		Въстание в Хотан. Хотанците, а след тях и хуну обсаждат Яркенд.	Партия започва война срещу Рим.
61 г. сл.Хр.		Набегът на северните хуну срещу Китай е отблъснат от южните хуну. Хотанският княз покорява Яркенд.	Капитулация на Пет в Рандей.
63 г. сл.Хр.		Умира Ди и на престола е издигнат Су, син на Мо. Хуну покоряват Хотан. Умира Су и на престола е издигнат Джан, брат на Ди.	Армения е отстъпена на Аршакидите. Мир между Рим и Партия.
64 г. сл.Хр.		Набег на северните хуну срещу Китай.	
65 г. сл.Хр.	Китайците превземат Хами.	Опит на някои от южните князе да се предадат на Северно Хуну.	
66 г. сл.Хр.		Сиюйците, в съюз с хуну, нападат Китай. Хами преминава на три пъти от ръце в ръце.	
67 г. сл.Хр.		Постоянни набези на северните хуну срещу Китай.	Вима Кадфис II покорява Гръко-Индийското царство и горното течение на Ганг.
71 г. сл.Хр.			Гибелта на Юдея.
73 г. сл.Хр.	Китайците отново превземат Хами. Бан Чао завладява Шаншан и Хотан.	Поход на китайски войски срещу Северно Хуну. Хуну се оттеглят на север и не приемат боя.	
74 г. сл.Хр.	Умира Минди. Бан Чао завладява Кашхар.		
75 г. сл.Хр.		Въстания срещу Китай в Харашар, Куча и Чеши.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
76 г. сл.Хр.	Джанди сяда на престола. Въстание на кяните.	Чешисците са разбити от китайците.	
77 г. сл.Хр.	Китайците прочистват Чеши и Хами.		
78 г. сл.Хр.	Въстанието на кяните е потушено.		Въстание на Пакор срещу Вологес в Партия.
79 г. сл.Хр.			Канишка, седнал на престола на Кушан, продължава завоюването на Индия.
82 г. сл.Хр.			Престолът на Партия е завладян от Артабан IV.
83 г. сл.Хр.		Хилюс, един от северните хунски старейшини, се предава с рода си на Китай.	
84 г. сл.Хр.		Опитът на северните хуну да започнат търговия с Китай е провален от южните хуну.	
85 г. сл.Хр.		Разпри в Северно Хуну и емигриране в Китай. Джан умира и на престола е издигнат Сюан, син на Хан. Китай организира коалиция срещу Северно Хуну. Динлините нападат Северно Хуну откъм север, а сянбите – откъм изток. Южните хуну нападат северните откъм юг. Сиюйските князчета нападат северните хуну откъм запад.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
86 г. сл.Хр.	Въстание на кяните. Бан Чао покорява Яркенд.	Набег на южните хуну срещу северните.	
87 г. сл.Хр.		Пълна победа на Сянби над северните хуну. Шанюят Юл е убит и 58 рода се предават на Китай.	
88 г. сл.Хр.	Обявяване на война на Северно Хуну.	Умира Сюан и на престола е издигнат Тунтухъ, брат на Джан. Сред северните хуну царят глад и разпри.	
89 г. сл.Хр.	Хеди се възкачва на престола.	Разгром на северните хуну от китайците и южните хуну при Илошан.	
90 г. сл.Хр.	Китайците изтласкват северните хуну от Хами. Чеши се подчинява на Китай. Бан Чао разбива юеджите, нахлули в Кашхар.	Китайците и южните хуну разбиват северния шанюй и пленяват семейството му.	
91 г. сл.Хр.	Куча, Гумо и Венсу са покорени от Бан Чао.	Северният шанюй изчезва и брат му е утвърден за северен шанюй. Мир.	
92 г. сл.Хр.		Част от северните хуну се оттеглят зад Джунгарските врата.	
93 г. сл.Хр.		Северният шанюй е екзекутиран. Сянбите завладяват земите на северните хуну и последните „сами приемат названието сянби“. Сянбите превземат Хами. Умира Тунтухъ и на трона е издигнат Анго, брат на Сюан. Той иска да убие Шиги, вожд на южните хуну.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
94 г. сл.Хр.	Бан Чао подлага на разгром Харашар. Всичките 50 княжества се покоряват на Китай.	Под ръководството на Китай сянбите и ухуаните потушават въстанието на северните хуну.	
95 г. сл.Хр.		Въстаниците остават в степите под ръководството на Фънхъу. Част от тях се завръщат, но поради репресиите въстават отново и отново въстанието е потушено. Въстанието в Задно Чеши е потушено.	
97 г. сл.Хр.	Сянбите нападат Китай и ограбват китайците. Изпратеният от Бан Чао Ган Ин прониква до „Западното море"(?).	От страх от Сянби въстаниците един по един се връщат в Китай.	
98 г. сл.Хр.		Умира Шиги и на престола е издигнат Тхан, син на Джан.	
99 г. сл.Хр.			В Рим пристига пратеник от Кушан.
100 г. сл.Хр.	Оставка на Бан Чао.		
101 г. сл.Хр.	Набег на Сянби срещу Китай е отблъснат.		
102 г. сл.Хр.	Умира Бан Чао. Кяните са разбити.		
104 г. сл.Хр.		Пратеничеството на Северно Хуну в Китай е оставено без отговор.	
105 г. сл.Хр.	Умира император Хеди. Въстание в Сиюй срещу Китай.	Новото пратеничеството на Северно Хуну в Китай също е оставено без отговор.	Траян покорява набатеите.

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
107 г. сл.Хр.	Анди сяда на престола. Въстанието на кяните в Лунси прекъсва движението на запад.	Северно Хуну превзема Сиюй.	
109 г. сл.Хр.	Ухуаните нападат Китай, претърпяват поражение и се покоряват.	Нападение на северните хуну срещу Китай и разпространяването им от езерото Баркул до Балхаш.	
110 г. сл.Хр.	Въстаналите кяни настъпват. Сянби сключва договор с Китай за откриване на пазари.		
111 г. сл.Хр.	Фуюйците нападат Ляодун.		
112 г. сл.Хр.	Покоряване от Китай на Шаншан и Чеши. Северните хуну изтласкват китайците от Чеши.		Разгром на Дакия.
114 г. сл.Хр.		Управлява родът Хуян.	Започва война между Рим и Партия.
115 г. сл.Хр.	Кяните са усмирени и пътят на запад е възстановен.	Набег на сянбите срещу Китай.	
116 г. сл.Хр.	Китайските войски изтласкват кяните.	Кашхар се съюзява с юеджите. Война на юеджите срещу Китай.	Поход на Траян в Партия. Въстание на Диаспората.
117 г. сл.Хр.		Разгром на Фънхъу от сянбийците. Хората му преминават към северните хуну.	
118 г. сл.Хр.		Фънхъу се предава на китайците.	
120 г. сл.Хр.		Сянбите нападат Китай, но са разбити от ухуаните. Нов набег на сянбите и разгром на китайците. Още един набег на сянбите срещу Китай и тяхното поражение. Сянбийското князче Циджитян се покорява.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
121 г. сл.Хр.		Нападението на отцепилия се Циджихян срещу Китай е отблъснато.	
122 г. сл.Хр.		Успешен набег на сянбите срещу Китай.	
123 г. сл.Хр.	Бан Юн покорява Чеши.	Успешен набег на сянбите срещу южните хуну.	Умира Канишка. Упадък на Кушан.
124 г. сл.Хр.	Умира Анди.	Умира Тхан и на престола е издигнат брат му Ба. Разгром на южните хуну от сянбийците.	Поражение на саките в Индия.
125 г. сл.Хр.	Шунди сяда на престола. Потушено с въстание на кяните.	Китайците усмиряват Задно Чеши.	
126 г. сл.Хр.		Хуян е разбит от Бан Юн. Победоносно нападение на Циджихян срещу Китай.	
127 г. сл.Хр.	Бан Юн покорява Харашар, Куча, Яркенд и Кашхар.	Циджихян е разбит от китайско-хуно-ухуански войски.	
128 г. сл.Хр.		Умира Ба. На престола е издигнат брат му Хюли.	
130 г. сл.Хр.		Сянбите са разбити от хуно-ухуанска армия.	
131 г. сл.Хр.		Китайците започват държавно земеделие в Хами.	
132 г. сл.Хр.		Нападение на китайците срещу Сянби.	Въстание срещу римляните на Бар Кохба в Юдея.
133 г. сл.Хр.		Набег на хуну и китайците срещу Сянби и ответен набег срещу Китай.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
134 г. сл.Хр. 135 г. сл.Хр.	Набег на кяните и наказателен поход на китайците. Въстание на бома в Съчуан.	Нападение на китайците и поражение на северните хуну. Ответно нападение на северните хуну, разгром на китайските войски и подчиняване на Задно Чеши.	
136 г. сл.Хр.		Упадък на китайското влияние в Сиюй и война между княжествата.	Разгром на Бар Кохба.
137 г. сл.Хр.	Усмиряване на бома и нападение срещу кяните.		
138 г. сл.Хр.	Кяните разбиват китайците.		
139 г. сл.Хр.	Китайците разбиват кяните.		
140 г. сл.Хр.	Въстание на кяните; в Шънси е изгорена крепостта Даджонхуан.	Въстание на южнохунските князе без знанието на шанюя и под ръководството на Усъ. Самоубийството на шанюя. Ухуаните и тангутите се присъединяват към въсталите хуну. Въстаниците са разбити при Мая.	
141 г. сл.Хр.		Ухуаните са разбити от китайците. Ражда се Таншихай.	
142 г. сл.Хр.	Областта на кяните е завзета от войски.	Усъ граби областта Бинджоу.	
143 г. сл.Хр.		На престола е издигнат Дъулъчу. Усъ е убит от наемни убийци.	
144 г. сл.Хр.		Въстаниците са разбити. Ухуаните се покоряват на Китай.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
145 г. сл.Хр.	Чунди се възкачва на престола.		
146 г. сл.Хр.	Чжиди се възкачва на престола. Убит е пълководецът Лян Сяо.	Умира Дъулъчу и за шанюй е поставен Гюйгюйр.	
147 г. сл.Хр.	Хуанди сяда на престола и приема будизма.		
148 г. сл.Хр.	Въстания на кяните и на юеджите са разгромени.		
149 г. сл.Хр.	Хуанди започва гонения срещу конфуциански и лаодзъински учени.		
151 г. сл.Хр.		Хуян разрушава китайските военни селища в Хами. Китайският управител в Хотан е убит от народа за предателското убийство на княза.	
153 г. сл.Хр.		Въстание в Предно и Задно Чеши срещу Китай. Въстаниците отиват при хуну.	
155 г. сл.Хр.		Въстание на южните хуну срещу Китай е потушено. Въстание на ухуаните срещу Китай е потушено. Таншихай е избран за старейшина на Сянби.	
157 г. сл.Хр.		Набег на Таншихай срещу Китай. Таншихай спира динлините на север, отблъсква Фуюй на изток, нанася поражение на Усун на запад и подчинява всички бивши владения на Хуну.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
158 г. сл.Хр.		Набег срещу Китай. Южните хуну въстават и се присъединяват към Таншихай, но шанюят им е арестуван от китайците.	
159 г. сл.Хр.	Набег на кяните е отблъснат.	Набег срещу Китай и „голям грабеж“.	
160 г. сл.Хр.	Набег на кяните е отблъснат.	Първо споменаване на „хуните“ от европейския автор Дионисий Периегет.	
161 г. сл.Хр.			Война на Партия срещу Рим. Разгром на римляните при Елохей.
162 г. сл.Хр.	Набег на кяните.		Римляните превземат Арташат.
163 г. сл.Хр.	Кяните са разбити	Набег на Таншихай срещу зависимите от Китай земи в Ляодун.	
164 г. сл.Хр.			Римляните превземат Селевкия и разрушават Ктесифон. Мир.
165 г. сл.Хр.	Набег на кяните е отблъснат.		
166 г. сл.Хр.		Набег на Таншихай по границата на Китай. Южните хуну и ухуаните въстават срещу Китай и отиват при Таншихай.	
167 г. сл.Хр.	Китай предлага на Таншихай договор за „мир и родство“, но Таншихай отказва.		
168 г. сл.Хр.		Кашхар се отделя от Китай.	
169 г. сл.Хр.		Набег на Таншихай в Южен Сибир.	

Векове/ Години	Китай	Средна Азия	Иран, Индия и др.
171 г. сл.Хр.		Неуспешен поход на китайските съюзници Харашар, Куча и двете Чеши срещу Кашхар.	
172 г. сл.Хр.		Умира Гюйгюйр и на престола е издигнат неговият син.	
174 г. сл.Хр.		Сяпбийски набег срещу Китай е отблъснат.	
177 г. сл.Хр.		Настъпление на китайците срещу Сяпби с три армии. Китайците са разбити напълно.	
179 г. сл.Хр.		За шанюй е поставен Худжен, който е екзекутиран от китайски наместник, впоследствие екзекутиран за произвол. За шанюй е поставен Кянкюй.	
181 г. сл.Хр.		Умира Таншихай. Държавата му се разпада на части, чиито вождове стават неговите деца.	

ГЕНЕАЛОГИЧНА ТАБЛИЦА НА ХУНСКИТЕ ШАНЮИ

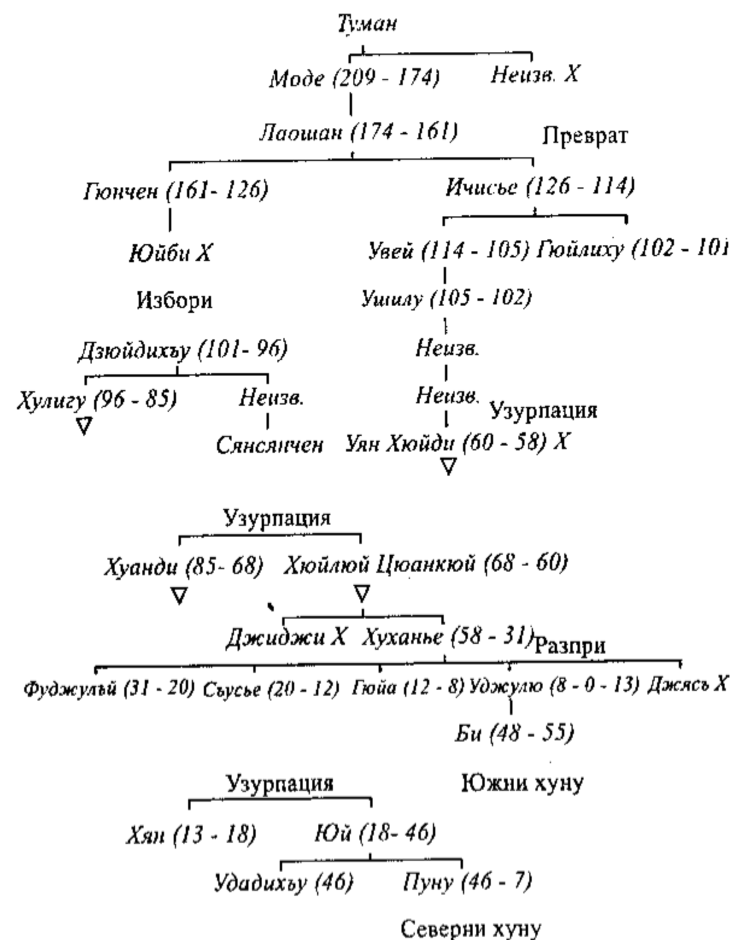

Легенда
∇ ...... Янджи Джуанкюй
X ...... Насилствена смърт

СХЕМА НА ГЕНЕАЛОГИЧНОТО ДЪРВО НА ТЮРКИТЕ ДО 5. ВЕК сл.ХР.

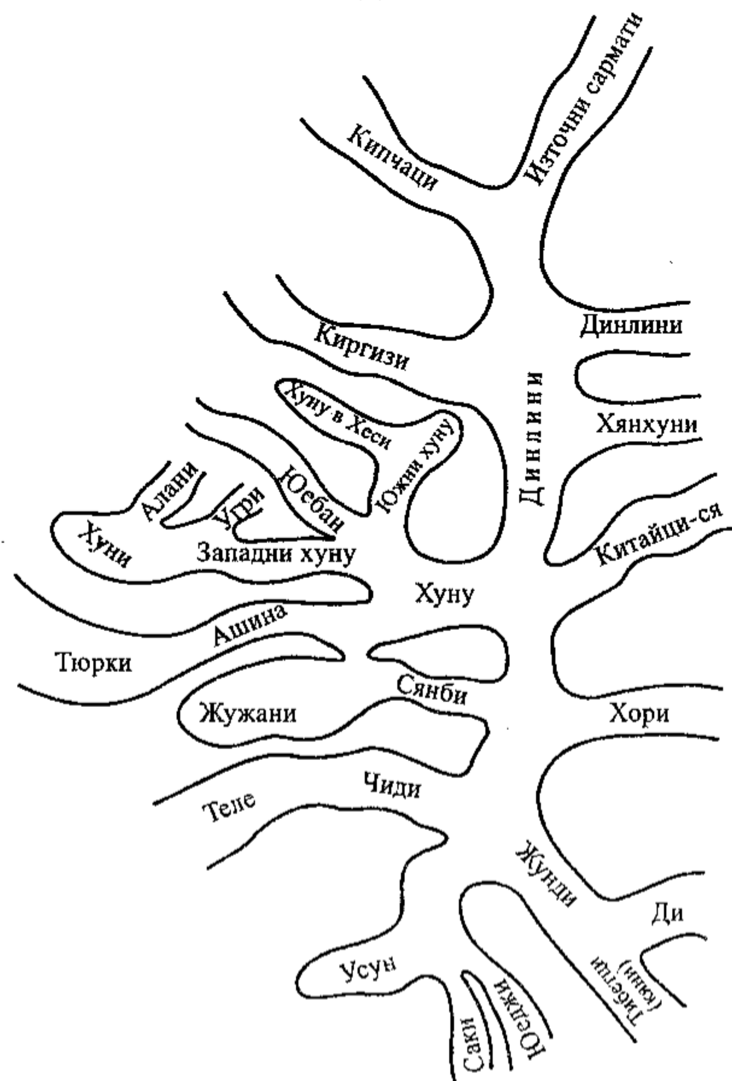

ГЕНЕАЛОГИЧНА ТАБЛИЦА НА ЮЖНОХУНСКИТЕ ШАНЮИ

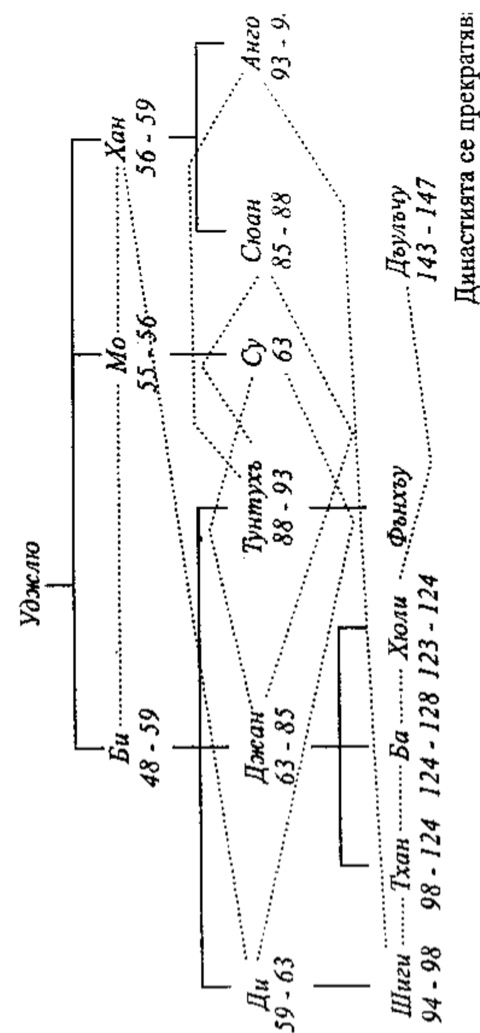

ГЕНЕАЛОГИЧНА ТАБЛИЦА
НА УСУНСКИТЕ ГУНМО

Лъйхяоми
Си Хюн ▽
Неизв. *Долу*
Хюнсюйми-Сънгу *Унгюйми-Фъйван*
Си Хюн ▼ Хяйю ▽ Хяйю ▽
Ними-Куанван *Удзюту*
Хяйю ▽
Сисънсъу *Джими* *Юли* *Жули* *Юангюйми* *Ванян* *Даль*
(Узурпатор) (Умират в Китай)
Узурпация
Синми
Младши гунмо *Анжи* *Моджентхян* *Бихуанджи* *Цилими* Старши гунмо
Анлими *Панцю* *Неизв.*
Ичими

Легенда:
········▸ Наследяване на престола;
▼ Китайска принцеса;
▽ Хунска принцеса.

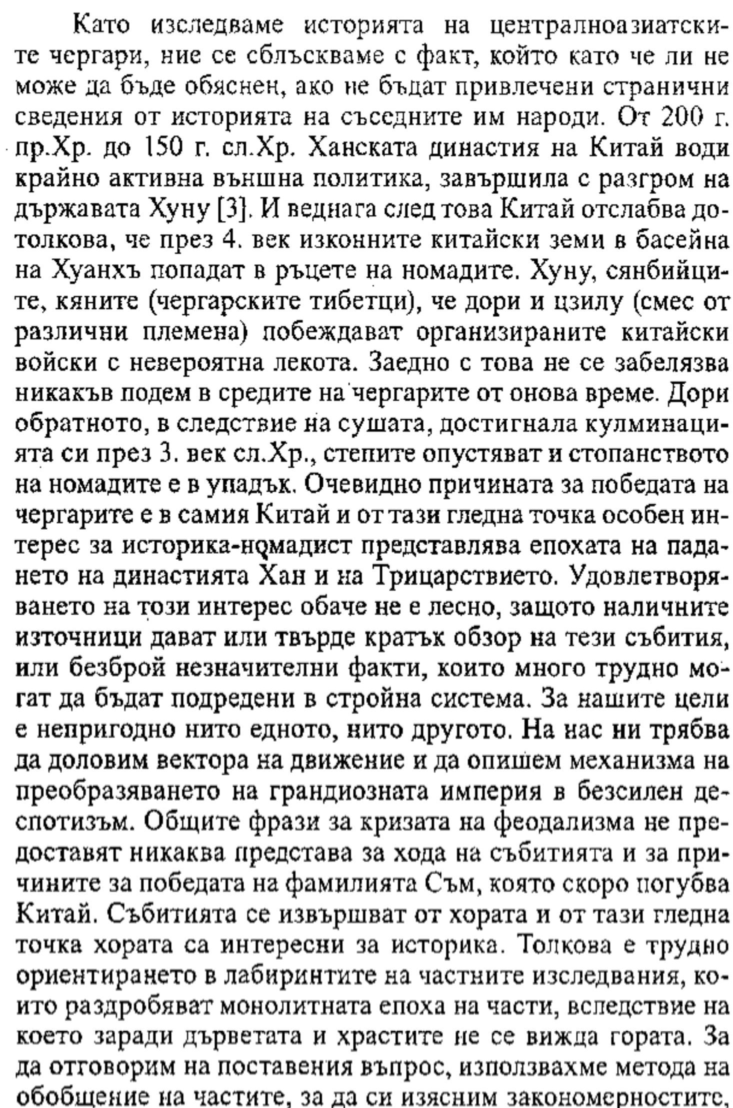

ТРИЦАРСТВИЕТО В КИТАЙ

Като изследваме историята на централноазиатските чергари, ние се сблъскваме с факт, който като че ли не може да бъде обяснен, ако не бъдат привлечени странични сведения от историята на съседните им народи. От 200 г. пр.Хр. до 150 г. сл.Хр. Ханската династия на Китай води крайно активна външна политика, завършила с разгром на държавата Хуну [3]. И веднага след това Китай отслабва дотолкова, че през 4. век изконните китайски земи в басейна на Хуанхъ попадат в ръцете на номадите. Хуну, сянбийците, кяните (чергарските тибетци), че дори и цзилу (смес от различни племена) побеждават организираните китайски войски с невероятна лекота. Заедно с това не се забелязва никакъв подем в средите на чергарите от онова време. Дори обратното, в следствие на сушата, достигнала кулминацията си през 3. век сл.Хр., степите опустяват и стопанството на номадите е в упадък. Очевидно причината за победата на чергарите е в самия Китай и от тази гледна точка особен интерес за историка-номадист представлява епохата на падането на династията Хан и на Трицарствието. Удовлетворяването на този интерес обаче не е лесно, защото наличните източници дават или твърде кратък обзор на тези събития, или безброй незначителни факти, които много трудно могат да бъдат подредени в стройна система. За нашите цели е непригодно нито едното, нито другото. На нас ни трябва да доловим вектора на движение и да опишем механизма на преобразяването на грандиозната империя в безсилен деспотизъм. Общите фрази за кризата на феодализма не предоставят никаква представа за хода на събитията и за причините за победата на фамилията Съм, която скоро погубва Китай. Събитията се извършват от хората и от тази гледна точка хората са интересни за историка. Толкова е трудно ориентирането в лабиринтите на частните изследвания, които раздробяват монолитната епоха на части, вследствие на което заради дърветата и храстите не се вижда гората. За да отговорим на поставения въпрос, използвахме метода на обобщение на частите, за да си изясним закономерностите,

водещи Китай от величие към унищожение. В този план е създадено само едно произведение – така нареченият „роман“ на Ло Гуанджун „Трицарствие“, написан през 14. век [4]. Определянето на този труд като роман е условно и неточно. В Средновековен Китай историческите хроники се пишат по определен канон и всичко, което не удовлетворява изискванията на официалната наука, се изнася извън пределите им. Ло Гуанджун пише книга за широкия читател и естествено пренебрегва научния облик. Той въвежда в текста диалози и психологически мотивировки на постъпките на историческите персони, което, от наша гледна точка, не намалява, а повишава ценността на историчната реконструкция. Ние обаче следваме Ло Гуанджун само по посока на действието, а не в оценките и изводите, като предлагаме малко по-различна концепция, основана на научното виждане на 20. век, което се различава от разбиранията на автора на 14. век. Ограничени от размерите на статията, ние пропускаме огромния библиографски материал и опирайки се на общоизвестни факти, погледнати откъм приетата от нас гледна точка, отпращаме интересуващия се читател към трудовете, съдържащи изложението на фактите, които само обясняваме или споменаваме [1, 2, 5]*.

Евнусите. Макар и династията Хан да понася множество сътресения, до края на 2. век тя е силна и стабилна. Ло Гуанджун смята, че виновни за упадъка са „с извинение... императорите Хуанди и Линди“ [4, с. 13 – 14], но не обяснява защо, според него, те се оказват в тази роля. Следователно е необходимо да се търсят тези причини.

Структурата на Ханската монархия се състои от три елемента: централно правителство, гражданска провинциална администрация и постоянна армия. Спрямо тези елементи, съставящи управляващата класа, всички останали групи от китайското население са в подчинено положение и нямат политически права. Но те попълват господстващата клика като излъчват от средите си *у* – силни физически и тренирани хора – за армията и полицията, и *вън* – хора, склонни към умствен труд – за попълване на администрацията. Последните до един са конфуцианци, което определя насоката на ханската политика и собственото им положение. Необходимостта от чудовищно обширно образование води до появата на интелигенция, която е тясно свързана с династията и е хранена от нея.

* Няма необходимост от привеждане на цялата историография.

На тази сурова система се подчинява огромна страна с разноплеменно население и устойчиви сепаратистки тенденции. Твърдата власт осигурява на поданиците на империята сравнително предпазване от външните врагове и относителен ред в страната, за която раздробената чергарска степ не е страшна. Свойствената на китайците търпимост позволява на даоските мъдреци да съществуват в провинциите, докато конфуцианците процъфтяват в Двора. Всичко изглежда доста благополучно, но новата опасност трови здравият, макар и поизносения вече организъм.

Стабилността на правителството напълно зависи от лоялността на чиновниците, но последните са предани на страната си, а не на капризите на управниците. Конфуцианците се ръководят от етични принципи, възприети още от детството, и заради тях могат понякога да пожертват и кариера, и пари. Поради това понякога изказват и прокарват мнения, които сà в разрез с желанията на императора. Например конфуцианците рязко се опълчват срещу будистките проповеди, въпреки че император Хуанди приема тази вяра. Осъждат и безумната разточителност на император Линди, строящ разкошни дворци и пагоди. Казано накратко, правителството се нуждае не само от способни, но и от покорни чиновници. То ги намира и те го погубват.

Използването на евнусите за работа в канцелариите не е новост в Китай, но през 2. век сл.Хр. то се превръща в постоянна практика. Евнусите от низшите слоеве на населението заемат водещи длъжности, съсредоточават реалната власт в ръцете си и образуват един вид каста. Не са ограничени от никакви традиции. Изпълняват всяко желание на деспота и при това посредством подкупи трупат огромни състояния, с което предизвикват омразата на народа към себе си. На държащите в ръцете си правителството евнуси обаче е подчинена армията и това им дава преимущество в борбата, която не може да не започне.

Първи срещу евнусите се опълчват учените-царедвор-

ци, т.е. конфуцианците. През 167 г. пълководецът Доу У и тайфу Чънфан се опитват да организират заговор, но не съумяват да го запазят в тайна и загиват. През 178 г. съветникът Цай Юн представя пред императора доклад, в който разобличава евнусите и е заточен на село. През осемдесетте години тайфу Лю Тао повтаря опита на Цай Юн и е екзекутиран. Конфуцианската опозиция, която е ограничена от самото си естество до легални форми на протест, се оказва безсилна пред вътрешния враг.

„Жълтите кърпи". Придворните евнуси обаче надценяват възможностите си. Като преследват учените и притискат селяните, те ги принуждават да се обединят. Иначе казано, сами провокират съпротивата и ѝ дават водачи. През 184 г. някой си Джан Дзяо се самообявява за „Жълто небе", т.е. „Небе на справедливостта", което е противоположно на „Синьото небе" на насилието, и избухва въстанието на „жълтите кърпи". Самият Джан Дзяо е човек, „на когото бедността не позволява да получи учена степен". В основата на новото учение ляга философията на Лаодзъ, но народът е по-впечатлен от омагьосана вода, с която Джан Дзяо лекува болните, и му приписва способността да предизвиква дъжд и вятър. Към пророка се стичат последователи и повече от 500 негови ученици бродят из страната, като проповядват „Великото Спокойствие" и вербуват привърженици, чийто брой расте от ден на ден. Те се обединяват в дружини начело с пълководци, за да наложат истинската вяра преди очаквания край на света. Само за половин година силите на въстаниците нарастват до 500 000 бойци, като в това число се включват военнозаселниците в Анам и хуну. Правителството губи контрола над страната и ханските чиновници се скриват зад градските стени.

Движението на „жълтите кърпи" е не само селски бунт или политическо въстание. То е ознаменувано също така с мощен идеологически растеж, като философската система на Лаодзъ се претворява в религия – даоизма, който е съставен от останките на древнокитайския политеизъм – и почитане на шъните, езическите божества. С това даоизмът веднага завоюва симпатиите на широките селски слоеве и по този начин селското въстание се слива с идеята за национална религия, възникнала като противодействие на чуждестранния будизъм, намерил приют в Двора.

Напълно разбираемо е защо именно учението на Лаодзъ, а не кофуцианството, е използвано в борбата срещу ханския режим. Защото самият той е дело на ръцете на конфуцианците, които могат да се възмущават само от бездарното прилагане на принципите му, но не и от самите принципи. Истинските конфуцианци са винаги малко ретроградни, защото са възпитани в уважение към миналото и предците. Освен това, получили образование, те се откъсват от неграмотния народ и поради това защитават династията от управляващите велможи или като заговорници, или като ръководители на легитимисти, без да се смесват с народните маси. Дори пред лицето на смъртната опасност, произлизаща от евнусите, конфуцианците не са в състояние да оглавят съпротивата и това го правят мистиците-даоисти, състоящи се от творческите и неспокойни елементи на селската маса, защото за мистиката не е необходимо да си учил науки, а са нужни горещо сърце и бойка фантазия. И когато към това се добавят социалната омраза, обидата от вековете потисничество и несправедливост и отвращението от чуждестранните фаворити, то гражданската война се оказва свършен факт.

Политическата организация на даоистите е теократична. Едновременно с въстанието на „жълтите кърпи" в Северен Съчуан е създадена самостоятелна даоистка държава с династия от учители, проповедници на даоизма, като Джан Лин проповядва идейно даосизма и „народът го обича" [4. Т. I. С. 737], Джан Хън взема за уроците си заплащането в ориз, а Джан Лу се самообявява за управител на областта и създава школа за пропагандисти на даоизма, наричащи се *гуйдзу* – „слуги на дявола". От последователите на даоизма се изисква да вярват на господаря си и да са честни. Въведено е публично покаяние. С пропагандна цел се организират странноприемници с безплатна квартира и храна. И най-накрая, сред даоистите има отшелници и учени, които живеят в планините и се занимават с изучаване на врачуването, магията и поезията. Те са даоистката интелигенция, която по развитието си не отстъпва на конфуцианската и малко по-късно изиграва решаваща роля в гражданската война.

Въпреки че страната се надига срещу династията, превесът на силите продължава да е на страната на централната власт, тъй като армията е на поста си. Въстаналите селяни не могат да се мерят с регулярните войски, състоящи се от бронирани конници и арбалетчици. От друга страна пък, побеждаващата в битки войска не може да се справи с малобройните отряди на въстаниците, използващи тактиката на партизанската война. За борба с последните са нужни не наказателни експедиции, а планомерна война във всичките провинции едновременно. Поради това Линди е принуден да даде на губернаторите на провинциите извънредни пълномощия и да разреши набирането на доброволци. Това разрешение и обединяването на военната и гражданската власт в едни и същи ръце веднага правят всеки губернатор господар на своята провинция. Вместо да се бият с въстаниците, наместниците правят всичко, зависещо от тях, за да се укрепят на местата си. Те намират опора сред едрите земевладелци, които са богати, но са лишени от участие в политическия живот. На политическата сцена излизат фамилиите Юан, Сун, Сяхоу и застават редом до заслужилата аристокрация от типа на Ма Тън, Хунсун Дзан, Хъ Дзин и до кръвните принцове от рода Лю. Даоското въстание е удавено в кръв и окончателно затихва към 205 г.

Войниците. През лятото на 189 г., още в разгара на усмиряването на „жълтите кърпи", умира император Линди, който оставя двама малолетни синове – Бян и Се. Веднага започва борба за трона, като зад Бян застава чичо му, пълководецът Хъ Дзин, опиращ се на войските си, а Се е поддържан от императрицата-майка и от евнусите. Отначало печели Хъ Дзин. Императрицата-майка е прогонена и отровена, но Хъ Дзин не успява да се разправи с евнусите, които го изпреварват, като го примамват в двореца и го убиват. Тогава избухва омразата на армията към чиновничеството. Намиращите се в Лоян войски превземат с пристъп двореца и избиват всички евнуси, т.е. цялото правителство. На следващия ден в столицата пристигат редовни войски от Шънси и пълководецът Дун Джо заграбва властта. За да заздрави позициите си, Дун Джо сваля Бян от трона и го заточва, като скоро нещастното момче е убито, а на престола

се възкачва Се под името Сянди. По този начин господството на дворцовата клика е сменено с военна диктатура и конфуцианците-легитимисти отново се озовават в позицията на догонващи. Опитите на пълководеца Дин Юан да възстанови реда свършват с това, че той е убит от един офицер на име Люй Бу. Войниците надминават евнусите по безчинства и разюзданост. Така например веднъж Дун Джо повежда воинството си срещу заселници, които подготвят празненство. Войниците обграждат съвсем невинните хора и избиват мъжете, а жените и имущество поделят помежду си. На населението от столицата е обявено, че е спечелена победа срещу разбойници, но никой на вярва на това [4. Т. I, с. 68].

Ако управлението на евнусите води до недоволство в страната, то войнишкият произвол предизвиква взрив от възмущение. Срещу Дун Джо и армията се вдигат едрите земевладелци и провинциалната аристокрация. Тази класа от населението успява да се организира в политическа сила при потушаването на въстанието на „жълтите кърпи". Сега тя започва борба срещу правителството под лозунга за защита на императора и възстановяването на реда. Лозунгът обаче не отразява истинската същност на движението, защото велможите се борят срещу разюзданото войнство за своите глави, земи и богатства. Начело на въстанието застава Цао Цао, заслужил офицер от земеделския шундунски род Сяхоу. Към него се присъединяват братята Юан Шао и Юан Шу, които са богати земевладелци и членове на знатния и влиятелен род Юан, а също и управителят на окръга Бъйпин – Хунсун Дзан, и наместникът на Чанши – Сун Дзян, както и мнозина други. Опълчението е финансирано от провинциалните богаташи. Борбата с регулярната армия обаче се оказва твърде тежка. Военните действия са съсредоточени на подстъпите към Лоян. Докато аристократите не привличат към себе си и не използват професионални конни стрелци, кондотиери, от типа на Лю Бъй, Хуан Юй и Джан Фъй, те нямат успехи и само численото им превъзходство и съчувствието към тях на населението ги спасяват от поражение. Дун Джо е принуден да отстъпи от Лоян. Преди заминаването си той екзекутира 5000 лоянски богаташи и конфискува имуществото им, а останалото население е из-

ведено от града и погнато към Чанан, където Дун Джо решава да премести столицата, а Лоян е изгорен.

Общонародното опълчение превзема развалините на столицата и се разпада. Между пълководците му няма и сянка на разбирателство, като всеки мисли само за себе си и бърза към своята област, опасявайки се от приятелите си. Само Цао Цао се втурва да преследва Дун Джо. Но опълченците не могат да се сравняват с редовната армия и Дун Джо примамва Цао Цао в засада край Жунян, където го разбива напълно. След това опълчението се разпада окончателно, а пълководците му започват борби помежду си, стремейки се да разширят владенията си. Благодарение на това Дун Джо се укрепва в Чанан и разполагайки с императора, разпраща укази от негово име. Никой обаче не се подчинява на тези укази и империята почва да се разпада. В Чанан цари терор. Дун Джо е по-страшен за приближените си, отколкото за враговете си. Велможата Ван Юн организира заговор и с помощта на вече известния ни Люй Бу Дун Джо е убит. Ван Юн узурпира властта, но понеже започва да наказва най-приближените офицери на Дун Джо, те въстават заедно с частите си. Метежниците превземат Чанан и убиват Ван Юн. Люй Бу си пробива път със стотина конници и бяга в Хънан.

Тогава начело на армията се оказват генералите Ли Дзюе и Го Съ, които продължават делото на Дун Джо. Срещу тях тръгват управителите на северозападните области – Ма Тън и Хан Суй, но са разбити и отблъснати от Чанан. Смъртта на Дун Джо се оказва преломен момент в историята на Китай. Нито един управител на област не иска да се подчинява на метежниците, държащи императора в плен. Но и нито един от тях не се вдига в защита на престола, и армията, успяла да се деморализира и да се превърне в разбойническа банда, спокойно яде запасите, събрани в Чанан. Скоро генералите се скарват и започват борба помежду си. Иначе и не може да бъде, защото пияните от кръв и вино войници не могат и не искат да сдържат инстинктите си и да се откажат от навиците си за убийства. По улиците и в околностите на Чанан избухват кръвопролитни схватки и цари пълен безпорядък. Възползвал се от това, императорът избягва с неколцина свои приближени от армията

си на изток. Там е посрещнат с почести от управителя на Шундун Цао Цао. Ли Дзюе, Го Съ и останалите офицери се втурват след императора, но са посрещнати от вече обучените войски на Цао Цао и са разбити напълно през 196 г. Така изчезва и втората опора на династията Хан – армията. Ли Дзюе и Го Съ се държат още две години в Чанан, докато никой не ги закача там. През 198 г. главите им са поднесени на Цао Цао, който през това време става *чънсян*, т.е. глава на правителството. Да видим как става това.

Честолюбците. Да се върнем назад към 191 г., когато армията прочиства столицата и страната, развързвайки ръцете на общонародното опълчение. Последното се разпада, тъй като представляващите го генерали съвсем не са подготвени за политическа дейност. Те са тясно свързани със своите земеделски владения и с многобройната си клиентела, но идеята за държавност им е чужда. Щом само заплахата от страна на централизираната власт отминава, управителите започват да разширяват владенията си. На север, в Хъбей, се счепкват Юан Шао и Хунсун Дзан. На юг Сун Дзян, собственик на долното течение на Яндзъ, се опитва да завоюва владенията на Лю Бяо, разположени между реките Яндзъ и Хан, но е убит в битка. Синът му Сун Це се съюзява с управителя на Хънан и Анхой – Юан Шу и с негова помощ подчинява много от имената на юг от Яндзъ. В Шундун избухва ново въстание на „жълтите кърпи“, което е потушено от Цао Цао през 192 г., който включва предалите се метежници във войските си. В резултат на това армията му се оказва една от най-силните и това го подбужда да се устреми към по-нататъшни завоевания, като напада Сюйджоу. Нямащ сили да организира съпротивата си, управителят на Сюйджоу кани специалист по въпроса – прославения воин Лю Бъй.

Лю Бъй пристига с дружината си и побратимите си Джан Фъй и Хуан Юй, последният от които е талантлив пълководец. Излизането на Лю Бъй на политическата сцена ознаменува нов скок в обществените отношения в Китай. Лю Бъй принадлежи към напълно обеднялата аристокрация, като по същество е декласиран и става кондотиер. Такива са, с изключение на произхода, и „братята“ му – Джан

Фъй и Хуан Юй. Настава време, в което търговията с шпагата си носи огромни печалби. Лю Бъй и отрядът му се промъкват покрай армията на Цао Цао и спасяват положението. През това време друг авантюрист, вече известният ни заговорник Люй Бу, удря Цао Цао в тила и го принуждава да свали обсадата на Сюйджоу. Съдбата на Люй Бу е още по-показателна от кариерата на Лю Бъй. Люй Бу бяга от Чанан със стотина конници и известно време броди из Китай, като предлага услугите си на всеки, който ги желае. Знатните Юан отхвърлят парвенюто, но Люй Бу все пак си намира господар и това е Джан Мо, управителят на областта Чънлю, с чиято помощ е сформирана 50-хилядна армия. Възползвайки се от затрудненията на Цао Цао, Люй Бу се опитва да си откъсне владение от Шундун. Много е интересна мотивировката на авантюрата, замислена от Люй Бу:

– Поднебесната империя се разпада на части и воините правят, каквото си искат. …Люй Бу сега е най-смелият човек в Поднебесната империя и заедно с него е възможно да бъде завоювана независимост. [4. Т. I. С. 145].

Аналогично мнение изказва и крупният политик Лу Су. Идеята за обединен Китай и идеята за династията могат да бъдат смятани за изгубени. В битката при Пуян Люй Бу разбива Цао Цао, но не разширява успеха си, а се ограничава със завладяването на малко имение за себе си. Така той се поставя на равни начала с аристократите. Лю Бъй прави същото в Сюйджоу като приема властта от стария и вял местен управител.

Появата на нови съперници принуждава аристократите да почувстват класова солидарност и Юан Шао изпраща срещу Люй Бу 50-хилядно воинство. Но още преди това Цао Цао преминава в настъпление и разбива шундунските „жълти" и Люй Бу, пред който населението на Пуян залоства портите. Люй Бу бяга при Лю Бъй, който го приема. Всички тези събития се случват преди 196 г. Когато императорът избягва от Чанан и попада в ръцете на Цао Цао, последният става чънсян и започва да разпраща укази от името на императора. С хитра дипломация той успява да скара Лю Бъй с Люй Бу и Юан Шу. Юан Шу разбива войската на Лю Бъй, а Люй Бу завладява владенията му. Заедно с дружината си Лю Бъй започва служба при Цао Цао, който

го приема, защото кондотиерите са необходими на всеки претендент за владетел.

Юан Шу е недалновиден, но честолюбив човек. Видял, че съседът му Цао Цао постига високо положение в Китай, той решава, че с нищо не е по-лош от него. Понеже е невъзможно да отмъкне императора от Цао Цао, Юан Шу избира друг път и се самообявява за император. Но той избързва и никой от де факто независимите управители не се съюзява с него. С големите си сили Юан Шу би могъл да се справи с всеки от съседите си поотделно, но не и с всичките наведнъж. Той се скарва с Люй Бу и се опитва да превземе Сюйджоу, но талантливият воин го разбива, а югоизточният му съсед Сун Це се съюзява с Цао Цао и също се изправя срещу узурпатора. Съюзниците обграждат Хунан от всички страни и превземат столицата ѝ Хоучун през 198 г. Не успяват обаче да доведат войната докрай само в една кампания, понеже останалите управители – Лю Бяо и Джан Сю – и „жълтите кърпи" нападат в тил Цао Цао. Юан Шу получава отсрочка, но от нея се възползва не той, а Цао Цао. През същата тази 198 г., като раздава подкупи наляво и надясно, Цао Цао успява да залови и да екзекутира Люй Бу и да се разправи с Джан Сю, а през следващата 199 г. войските му, под командването на Лю Бъй, приключват и с Юан Шу. Братът на последния – Юан Шао не може да му помогне с нищо, защото е зает с война срещу Хунсун Дзян. Юан Шао побеждава и става владетел на цяло Хъбей.

Съвсем по различен начин от Юан се държат Сун. Сун Це, наречен „малкия юнак", подчинява цялото долно течение на Яндзъ. Повежда толкова укрепваща княжеството му политика, че то се превръща в непристъпна крепост. Сун Це събира около себе си конфуцианската интелигенция и ѝ раздава длъжности. Царството У наследява от империята Хан най-здравия контингент от учения елит, който е най-малко засегнат от общото разложение.

Този подбор на хора определя възможностите на княжеството У, което става цитадела на съпротивата срещу общото инерционно движение в историята на Китай, вървящ към разпадане в този момент. Поради това в царство У има повече ред, отколкото в другите феоди, а това, заедно с природните условия, прави от У естествена крепост. Това

обстоятелство обаче ограничава възможността за разширяването му, тъй като огромна част от китайския народ по онова време е „жълта“, а даоистката идеология не може да бъде търпяна в твърдо конфуцианска държава. И наистина, Сун Це екзекутира даоисти и разрушава езическите храмове [4. Т. I, с. 363]. Наследникът му Сун Цюан – „синеокото момче“ – малко поотпуска, но не променя политиката на по-големия си брат, което му попречва да завладее цялото течение на Яндзъ. Не некадърният Лю Бяо, а народната омраза ограничава княжеството У по долното течение на Яндзъ (Дзяндун). Но за това ще бъде говорено по-подробно по-нататък в изложението.

Роялистите. Попаднал от лагера на Ли Дзюе в ръцете на Цао Цао, императорът Сянди не се чувства по-свободен. Наистина, там той има прилична храна и спокойствие, но никой не се съобразява с него. В Двора, пренесен в Сюйчан (в Шундун), има няколко придворни, помнещи блясъка на рода Хан. Императорът се договаря с един от тях, Дун Чън, който организира заговор, за да убие Цао Цао и да възстанови династията Хан. Към заговора се присъединяват управителят на Силян (Гансу) Ма Тън и Лю Бъй. Ма Тън заминава за своето владение, а Лю Бъй громи с войската Юан Шу, когато заговорът е разкрит, благодарение на предателството на домашния роб на Дун Чън, и всичките заговорници са екзекутирани. Императорът отново се оказва арестуван и този път – окончателно. Успехът обаче струва скъпо на Цао Цао, тъй като враговете му получават идеологическо основание за борба срещу него. Обаянието на рода Хан още не е изчезнало и прикривайки се зад него, Лю Бъй вдига войските си и завладява Сюйджоу. С него се съюзява Юан Шао, който заявява, че стои „зад могъщия ствол и слабите клонки“ [4. Т. I. с, 285], т.е. че е за силна централизирана власт и ограничаване на властта на отделните князе. Искреността на Лю Бъй и Юан Шао е повече от съмнителна, но Цао Цао се озовава между два огъня.

Силите на въстаниците, дори и само тези на Юан Шао, са по-големи от тези на правителството. В Хъбей са съсредоточени погранични войски – ветерани, незагубили дисциплината си. Ухуаните са съюзници на Юан Шао, така че

тилът му е защитен. Не липсват и бойни офицери, и опитни съветници, но въпреки всичко Юан Шао не става за водач. Той е храбър, решителен и запознат с военното дело, но не разбира нищо от политика и от човешка психология. Аристократското му високомерие му пречи да се вслушва в думите на подчинените си, смелостта му прераства в инат, а решителността му – в нетърпение и липса на задръжки. Той често отблъсква необходимите му хора, което и предрешава резултата от сблъсъка. Затова пък Цао Цао съвсем не е случайно на поста чънсян. Той също е аристократ, но без намек за високомерие. Цао Цао неведнъж претърпява поражения, но благодарение на желязната си самодисциплина се изхитрява да извлече полза от тях, както и от победите си, така че той губи битки, но печели войните. Той с лекота може да пожертва живота на приятел или брат, ако това е необходимо, но не обича да убива напразно. Широко практикува лъжата, предателството и жестокостта, но и уважава благородството и верността, дори когато са насочени срещу него. Той привлича и се грижи за хората. Това, разбира се, не са хората, които отиват в У при Сун Цюан, защото при Цао Цао се стичат странстващи рицари, авантюристи, кариеристи и въобще хора на онова време. Цао Цао върви в крак с времето и съдбата му се усмихва.

Войната започва през есента на 199 г. Цао Цао издига укрепления и не се решава да атакува превъзхождащите го вражески сили. Лю Бъй разгромява изпратената срещу него армия, но неподкрепен от Юан Шао, не можа да доведе успеха си докрай. Зимата прекратява военните действия, а през пролетта на 200 г. Цао Цао преминава в настъпление и разбива напълно Лю Бъй, който бяга при Юан Шао.

Събрал всичките си сили, Цао Цао се устремява на север и в битката при Байма разбива авангарда на северняците, но в тила му, в Жунан, избухва ново въстание на „жълтите кърпи“ и докато го потушава, той губи темпа на настъплението си. През есента на 200 г. Цао Цао възобновява настъплението и разгромява войската на Юан Шао при Хуанду, а през лятото на следващата година – при Цантин. През това време неуморимият Лю Бъй се прехвърля в Жунан и оглавява разбитите „жълти“, които за 15 години непрестанна горска война се превръщат в разбойници. Той

иска да удари в тила Цао Цао и да вземе незащитения Суйчан. С лековъоръжени войски и форсиран марш Цао Цао се прехвърля в Жунан и разбива Лю Бъй. С остатъците от бандата си последният отива при Лю Бяо и постъпва на служба при него. Кондотиерът сменя още веднъж господаря си.

През пролетта на 203 г. Цао Цао отново се устремява в поход на север. Юан Шао умира, а синовете му започват кръвопролитни разпри. Столицата на Хъбей – Дзиджоу, пада, децата на Юан Шао бягат при ухуаните, а след това – и по-нататък, в Ляодун. Стремейки се да угоди на победителя, ляодунският управител обезглавява бегълците и изпраща главите им на Цао Цао. Заклетите съюзници на Юан – ухуаните – са разгромени от войските на Цао Цао през 206 г., като част от тях са отведени във Вътрешен Китай, където е и заселена. Хуну се подчиняват доброволно и изпращат като дар на Цао Цао множество коне [4. Т. I, с. 419]. Най-сетне приключва и въстанието на „жълтите кърпи", като пълководецът на „Черната планина" Джан Лястовичката се предава и води със себе си своите привърженици.

Воинството на Цао Цао нараства до 1 000 000 души за сметка на включването в редиците му на предалите се северняци и „жълти". Главна сила на тази войска са войниците с брони и конните стрелци с лък, като и едните, и другите са привличани от Цао Цао с щедрост и възможност за бърза кариера. Армията му няма равна на себе си в Китай и като че ли хегемонията на Цао Цао е въпрос на близко бъдеще. Така си мисли и самият Цао Цао и усмирил Севера, се втурва на юг, за да, първо, приключи с Лю Бъй, и, второ, да покори У, което през това време се е превърнало в независимо княжество.

Отшелниците. Засилването на Цао Цао обещава сериозни усложнения на някои групи от населението на Китай. Най-вече са обезпокоени остатъците от рода Хан – принцовете Лю Бяо в Дзинджоу (област между реките Хан и Яндзъ) и Лю Джан в Иджоу (Съчуан). Високородни, но бездарни, те не знаят как да предотвратят бедата. Лю Бяо поддържа Лю Бъй, но в двора му възниква силна партия, искаща съглашение с Цао Цао, за което трябва да бъде изпратена главата на Лю Бъй на чънсяна. В У няма съгласие по въпроса.

Гражданските чиновници са за мир и покорство, тъй като в този случай биха останали по местата си. Военните искат да се съпротивляват, защото в най-добрия случай ги очаква служба като редници в армията на победителя. Мечовете обаче са у военните и У решава да се защитава, като използва за прикритие река Яндзъ и великолепния си флот.

В най-тежка ситуация се оказват вдъхновителите и идеолозите на „жълтото" движение – даоските отшелници. Цао Цао може да прости на и да приеме при себе си разбойниците на „Черната планина", да помилва и да пусне по домовете им бунтовните селяни от Жунан, но за проповедниците на учението за „Великото спокойствие", подпалили кръвопролитната гражданска война, не би могло да има пощада, и те го знаят. Залогът на даоистите на масовото, т.е. селското движение се оказва бита карта. Срещу армията е необходима също армия – професионална, квалифицирана и послушна. Такава се оказва притиснатата до стената дружина на Лю Бъй. Макар че последният започва кариерата си с наказателни експедиции срещу „жълтите кърпи", общата опасност сближава анахоретите и кондотиера. През 207 г. пред Лю Бъй се явяват тайни емисари, нарекли съветниците му „бледолики лаици" [4. Т. I, с. 437], и го съветват да се обърне към наистина талантливи хора. Като такъв се представя Джугъ Лян, носещ даоисткия прякор „Дремещия дракон". Лю Бъй му се доверява и събитията приемат неочакван обрат.

Най-напред Джугъ Лян съставя нова програма. Отказва се от борбата за хегемония в Китай като от непосилна задача. Отстъпва Севера на Цао Цао, Изтока – на Сун Цюан, с когото смята, че трябва да бъде сключен съюз, а на Лю Бъй предлага да овладее югозапада и най-вече богатия Съчуан. Джугъ Лян се надява, че там ще могат да преживеят трудното време. Принципно новото в даоската програма е това, че от печална необходимост разделянето на Китай се превръща в цел. Средството за достигането на тази цел този аристократ на духа вижда в демагогията, т.е. в „съгласието с народа". Джугъ Лян има крайно малко време за подготовка за неизбежната война, но го използва рационално. Започва да превръща Лю Бъй в народен герой (какво само не може да постигне изкусната пропаганда!) и

това облекчава набирането на воини от народа. Резултатите не се забавят. През пролетта на 208 г. Лю Бъй разбива укрепленис на противника и завладява град Фанчен. Цао Цао е разтревожен от това и предприема настъпление с големи сили, но Джугъ Лян разбива авангарда му край планината Бован. През есента на 208 г. тръгват на поход основните сили на Цао Цао, като едновременно умира и Лю Бяо. Властта в столицата на областта му е узурпирана от привържениците на правителството.

Оказва се, че Лю Бъй има врагове в тила си и е безсмислено да се съпротивлява. Лю Бъй и Джугъ Лян започват отстъпление и след тях – безпримерен случай – се вдига цялото население – старци и жени с децата си, зарязали имуществото си, напускат родината си, насочвайки се към чуждия им юг. Цао Цао не очаква това, защото на север е посрещан като освободител и му се иска и тук да изглежда като хуманен владетел, а не искат дори и да разговарят с него. Междувременно Лю Бъй и генералите му водят ариергардни боеве и задържат противника, като спасяват бягащото население. В края на краищата войската на Лю Бъй е разбита при Чанбан, но голяма част от бежанците вече е успяла да се прехвърли на южния бряг на Яндзъ, където Джугъ Лян е организирал отбраната. Цао Цао спечелва територията, но не и победата.

Яндзъ е широка река, на места до 5 км, и Цао Цао не се решава да я форсира без нужната подготовка. Наистина, при капитулацията на Дзинджоу той получава флота му, но току-що покорените южняци не са надеждни, а северняците не умеят да се сражават по вода. Докато Цао Цао стяга резервите си, от долното течение на Яндзъ пристига флотът на У, командван от опитния адмирал Джоу Юй. Войната преминава в нова фаза. В битката при Чиби (Червените скали) флотът на Цао Цао е изгорен от брандерите на южняците, но контранастъплението им на север е спряно, тъй като северняците разполагат с превъзходна резервна конница. Печели само Лю Бъй, който в суматохата успява да завоюва Дзинджоу и Нандзян (област на юг от Яндзъ) и да основе самостоятелно княжество.

Едва ли Лю Бъй и Джугъ Лян биха се задържали на малкия триъгълник между реките Ханшуй и Яндзъ, още

повече че съюзът с У се нарушава веднага след победата. Самият Сун Цюан претендира за земите, завладени от Лю Бъй, и дори го арестува, когато той пристига при него за преговори. Наистина арестът е завоалиран, като Лю Бъй е оженен за сестрата на Сун Цюан, но на практика си е арест, и на Лю Бъй му се налага да се спасява с бягство. Лишен от съюзника си, Лю Бъй не би могъл да се спаси от Цао Цао, но най-неочаквано му провървява. По времето, когато северняците се готвят за настъпление и дори сключват съюз с У, през 210 г. се появяват северозападните князе, които дълго време остават в сянка. Управителят на Силян (Гансу) Ма Тън – последният неразкрит участник от роялисткия заговор – пристига в Сюйчан, за да се представи на владетеля, като в движение организира покушение срещу него. Покушението не успява и Ма Тън и свитата му заплащат с живота си неуспеха си. Тогава синът на убития Ма Чао и приятелят му Хан Суй вдигат войските си и превземат Чанан. Цао Цао тръгва срещу тях с цялата си армия, но борбата с кянските копиеносци, които са съюзници на Ма Чао, е тежка за китайските воини в броня. Едва след като примамва на своя страна Хан Суй, Цао Цао постига победа. Ма Чао бяга при кяните и повтаря нападението през 212 г., но отново е разбит и се оттегля в Ханджун при даоския вожд Джан Лу.

Побратимите. Успехът на Лю Бъй е обусловен от две причини. Първо, близостта с даоистите привлича към него симпатиите на народните маси и благодарение на това след поражението си той става по-силен, отколкото преди, защото напусналите родните си места селяни се присъединяват само към него. Второ, даоистките му връзки не се рекламират и в очите на цял Китай той изглежда като борец за идеята на империята Хан. Тази идея надживява самата империя и вече неактуална, продължава да влияе върху умовете. На самия Лю Бъй и на братята му им харесва повече да се представят за защитници на империята, отколкото начело на селско въстание.

През 210 г. Лю Джан, управител на западен Съчуан, се обръща към Лю Бъй с молба да му помогне да се избави от даосистите на Джан Лу, намиращи се на изток от Съчуан и в Шънси. По съвет на Джугъ Лян, Лю Бъй навлиза с войс-

ката си в Съчуан. Той може лесно да залови Лю Джан и това искат даоистките му съветници, но той не го прави, като мотивира отказа си с това, че Лю Джан е член на императорската фамилия Хан и негов роднина. Дори напротив, той влиза във военен конфликт с Ма Чао, служещ по това време на Джан Лу. Ма Чао не се сработва с даоистите и преминава към Лю Бъй. Немалко усилия употребява Пан Ту, даоистки съветник на Лю Бъй, за да предизвика конфликт между последния и Лю Джан, в резултат на който последният е взет в плен и Съчуан остава за Лю Бъй и пристигналия при него Джугъ Лян. Така се създава основата на царството Шу.

На Джугъ Лян му се налага не само да се бори с явните врагове, но и да преодолява опозицията на най-приближените си съратници. От този момент той не се отделя от Лю Бъй, влияейки на слабоволевия вожд, а управлението на Дзинджоу поверява на талантливия воин Хуан Юй, но същият е също толкова далеч от разбирането на политиката, колкото и Лю Бъй.

Ситуацията в новото царство е много напрегната. Сун Цюан иска да му бъде предадено Дзинджоу, а Цао Цао започва война срещу Джан Лу и през 215 г. ликвидира последната опора на даоизма. Посредством частични отстъпки Джугъ Лян успява да подтикне Сун Цюан на война срещу Цао Цао, но той разбива южняците при Хъфей (215). Тази диверсия обаче спира настъплението му към Съчуан и дава възможност на Лю Бъй да се укрепи.

Вътрешната ситуация в Северен Китай също е неспокойна. През 218 г. императорът марионетка Сянди прави още един опит да се избави от своя пълководец. Неколцина придворни организират заговор и вдигат метеж в Сюйчан. Градът пламва. Виждайки заревото, стоящите пред града войски влизат в града и потушават метежа. Още преди това Цао Цао заповядва да бъде екзекутирана замесената в заговора императрица и жени Сянди за дъщеря си.Така нещастният император е под наблюдение дори и по време на сън. През 215 г. укрепналият Цао Цао приема титлата ван Вей, с което легализира положението си, и тръгва срещу Лю Бъй.

През пролетта на 218 г. обект на настъплението на северняците става Съчуан. Джугъ Лян и Лю Бъй слизат от планините и започват контранастъпление. Благодарение на

стратегическия талант на Джугъ Лян и на бойния опит на подбраните от него младши военачалници, към есента армията на Цао Цао е разбита и Ханджун – бившите земи на Джан Лу – стават притежание на Лю Бъй. Ободрен от успеха, Лю Бъй приема титлата ван през 219 г.

Засилването на царството Шу безпокои Сун Цюан и той сключва съюз с Цао Цао. През 219 г. войната продължава на друг участък – с внезапно нападение Хуан Юй превзема крепостта Санян (на брега на река Ханшуй) и обсажда Фанчен – крепост по пътя за Сюйчан. Воинството на северняците, дошло на помощ на Фанчен, загива от наводнение и положението на Цао Цао става критично. Но тогава отново се проявява произходът на тримата побратими – по време на управлението на Джугъ Лян населението на Дзинджоу застава като стена зад него. Но след заминаването му за Съчуан този съюз е нарушен и масите изпадат в политическа апатия, защото Хуан Юй не е техен човек. Това взема предвид и Сун Цюан. Войските му атакуват Хуан Юй откъм тила – откъм река Яндзъ. При това на населението е обещана сигурност, а на воините на Хуан Юй – амнистия. Воинството на последния се разбягва, а самият той е пленен и екзекутиран. Победителите си поделят завладяната област наполовина. Тази победа дотолкова усилва У, че от този момент в Китай за дълго време е установено политическо равновесие.

Цао Цао умира през 220 г. Синът му Цао Пъй принуждава Сянди да се откаже от престола и основава новата династия Цао Вей. В отговор на това Джугъ Лян издига на трона в Съчуан Лю Бъй и нарича династията му Шу Хан, т.е. приема програма за възстановяване на империята Хан. Джугъ Лян е опитен политик, който знае, че призракът на загиналата династия може да бъде използван като знаме в борбата с врага, но по същество Шу прилича толкова малко на Хан, колкото и Вей. Двете империи са съвършено нови явления и се борят помежду си не на живот, а на смърт.

Узурпацията от страна на Цао Пъй не е популярна и Джугъ Лян иска да използва момента за нанасянето на бърз удар. Планът обещава да е успешен, но е провален от Лю Бъй, който не разбира от политика, а се стреми да отмъсти за побратима си и вместо на поход на север, се отправя с

огромна армия на наказателна експедиция срещу царството У (221). Отначало има успех, но талантливият млад генерал Лу Сун успява да спре настъплението на Лю Бъй, да го отблъсне в горите, южно от Яндзъ, и с горски пожар да унищожи складовете и лагерите на шусците. Деморализираното воинство на Лю Бъй е разбито при Илин през 222 г. С остатъците от армията си Лю Бъй се оттегля в Съчуан, където умира от мъка през 223 г. Третият побратим, Джан Фъй, е убит още в началото на похода от двама офицери, с които се дуелира. Така завършват живота си тримата побратими, които и до днес са почитани в Китай като духове, покровители на воините. Лю Бъй е наследен от сина си, но цялата власт в Шу е съсредоточена в ръцете на Джугъ Лян.

Трите царства. Инерцията на народния подем, разбил империята Хан, секва. Настъпва епоха на кристализация. Тежкото поражение при Илин поставя под заплаха съществуването на Шу и ако Лу Сун е искал да разшири успеха си, е можел да завладее Съчуан. За това обаче са му необходими всичките му налични военни сили, но Цао Пъй не дреме. Той решава да се възползва от липсата на войски на изток и да завладее У. Лу Сун обаче прекратява настъплението си, своевременно се връща с войските си на изток и през 222 г. разбива воинството на Цао Пъй при Жусюй. Получилият цялата власт Джугъ Лян сключва съюз с У през 223 г., вследствие на което настъплението на Цао Пъй на югоизток е спряно.

Готвейки се за продължаване на борбата с Вей, Джугъ Лян трябва да подсигури тила си. В южните части на Съчуан, в областта Иджоу, въстават през 225 г. местните управители и горските ман. Джугъ Лян извършва поход на юг, разправя се с метежниците и с великодушното си отношение към пленените вождове на манските племена усмирява воинствените „диваци". През 227 г. Джугъ Лян започва войната срещу царство Вей.

И трите китайски царства са с различна организация, което е отбелязано от самите китайци. За основен принцип в царството Вей са обявени „Времето и Небето", т.е. съдбата. Фамилията Цао върви в крак с времето и то работи за нея. Цао Цао обявява, че „способностите са над поведението", с което отхвърля конфуцианството. Смели и безпринципни

хора могат да направят бърза кариера, а тъй като растящата деморализация увеличава все повече броя на авантюристите, не се усеща липса на кадри. Силата на северняците е в конницата и граничейки със степта, те могат да я попълват. Отказали се от воинствените замисли на династията Хан, императорите Вей установяват мир по северната граница, както и съюз с кяните.

Царството У става империя през 229 г. То продължава традициите на Хан, като предоставя приоритет на конфуцианците и на наследствената бюрокрация. Както всяка консервативна система, политиката на У е обречена. Приемници на властта на Сун Цюан са фаворитите, като например Джугъ Къ, убит през 253 г. Разраства се борбата между придворните клики, както и интригите. Правителството не се съобразява с народа, като се надява на мощта на полицията и армията. Налозите нарастват, но средствата отиват за придворен разкош. Царство У провъзгласява за свой основен принцип „Земята и Удобството", т.е. приоритета на територията, прикрита от великата река Яндзъ, която за известно време го предпазва от завладяване, но още повече У е спасявано от царството Шу.

Царството Шу е най-интересното и забележително явление. Неговият принцип „Човечност и Приятелство" не получава въплъщение. То възниква благодарение на съединяването на високия интелект на Джугъ Лян и на храбростта на главорезите на Лю Бъй. Завоювали заедно богатия Съчуан, те получават реалната възможност за извършване на „велики дела". За изясняване на обстановката там е необходимо да бъде отчетено географското положение. Съчуан е като остров във вътрешността на Китай. Плодородната долина е оградена от високи скали и достъпът до нея е възможен само по планинските пътечки и по въжените мостове над пропастите. Населението на Съчуан е изолирано от общокитайския политически живот и преживява чрез натурално стопанство. Всичко, което вълнува Джугъ Лян и Лю Бъй, е чуждо на жителите на Съчуан. Ето защо тяхната поддръжка е пасивна. Джугъ Лян разбира това и с всички сили се стреми да нахлуе в Средната равнина, където се надява да намери отзвук от учението на „жълтите" и рицарските представи на привържениците на Хан, понеже

и с едните, и с другите може да намери общ език. Поради това той предприема шест похода от 227 до 234 г., но талантливият вейски пълководец Съма И блокира всичките му опити. А през това време синът на Лю Бъй и Дворът му затъват в еснафство и в пропастта на провинциалния живот. Властта в Чънду, столицата на Шу, преминава де факто в ръцете на евнусите и докато смелчаците гинат по време на война, страната и столицата благоденстват. Джугъ Лян не открива свои последователи в Съчуан и предава делото си на беглеца от Северен Китай Дзян Вей. Последният се опитва да продължи делото на Джугъ Лян, но не притежава и половината от неговия талант. През 249 – 261 г. шуските войски започват да търпят поражения и духът им спада. Най-накрая северняците преминават в настъпление. През 263 г. към Съчуан се придвижват две армии, за да приключат с царството Шу. Първата, под ръководството на Джун Хуъй, връзва ръцете на шуската армия на Дзян Вей, а другата, под командването на талантливия Дън Ай, се промъква без път през скалите. Загърналите се с рече воини се спускат по каменистия склон. Мнозина от тях се пребиват, но пред останалите се открива богата страна, лишена от водачи и воински дух. Импровизираното опълчение е разбито с лекота и през 264 г. столицата Чънду се предава без бой и заедно с императора. Талантливите пълководци обаче заплащат победата с главите си. По разпореждане на Съма Джао, вейският чънсян, Джун Хуъй арестува Дън Ай, но разбрал, че е заплашен от същата участ, се договаря с Дзян Вей и въстава. Войските обаче не тръгват след него и убиват метежните пълководци. Дън Ай е освободен от ареста, но в суматохата е убит от личния си враг. Съма Джао се явява с войските си в Съчуан и въдворява пълен ред там. Принципите на „Времето и Небето“ побеждават идеалите на „Човечността и Приятелството“.

Присъединяването. Царството Вей е извисено и укрепено от старата земевладелска аристокрация, към която принадлежи и самият основател на династията, както и от професионалните военни, присъединили се към Цао Цао заради лична изгода. Представителите на двете групи се различават едни от други по възпитание, навици, вкусове и

идеали, т.е. по всичките елементи на светоусещането. Докато траят постоянните войни и въстанието на третата група от придворни лаици, първите две се подкрепят взаимно, но когато ситуацията се уталожва, се оказва, че им е трудно да живеят съвместно.

Възползвайки се от роднинските си връзки с династията, аристокрацията завзема властта. Това се проявява в изпадането в немилост на пълководеца Съма И, като, въпреки че това не минава без провокиране от страна на Джугъ Лян, е важно това, че то има успех [4. Т. II, с. 395]. Отблъскването на пълчищата на Джугъ Лян без професионални войски обаче се оказва невъзможно и Съма И е извикан от заточението му и правата му са възстановени през 227 г. След смъртта на императора Цао Жуй през 239 г., регенти на наследилия го негов малък син Цао Фан стават Съма И и Цао Шуан. Водачът на „аристокрацията“ Цао Шуан изтласква Съма И от управлението, но последният, на свой ред, вдига метеж през 249 г. и голяма част от войниците и офицерите го поддържат. От този момент фамилията Съма влиза в такива отношения с династията Вей, каквито преди са отношенията на фамилията Цао към отмиращата династия Хан. Съма И умира през 251 г. и децата му – Съма Ши и Съма Джао – продължават делото му.

През 255 г. и през 256 г. земевладелската аристокрация отвръща на coup d'etat с метежи. 70-те години постоянна война обаче обезкръвяват китайското мирянство и дотолкова намаляват елита, че гласът му вече не е решаващ. Властта вече е върху острието на меча. Самият Съма И е военен от старата закалка, децата му са типични „войнишки императори“ от типа на римските от онова време, а синът на Съма Джао, Съма Ян, отхвърлил всякакви предразсъдъци, сваля последния вейски владетел и сам се възкачва на престола през 265 г. Основаната от него династия получава названието Дзин. Любопитно е, че малко преди преврата по пазарищата броди човек с жълти дрехи, наричащ себе си „Княз на народа“ и пророкуващ, че императорът ще бъде сменен и ще настъпи „голямо благоденствие“ [4. Т. II, с. 741]. Това е проява на отношението на остатъците от „жълтите“ към събитията. Те не могат да простят на династията Вей за победата над тях, но са готови да се примирят с която и да е

друга династия, с която нямат лични сметки за уреждане. Умората става решаващ фактор в историята на Китай.

Царството У е постигнато от съдбата на източните династии. През 265 г. на престола му се възкачва Сун Хао, оказал се мнителен, жесток и развратен. Разкошът на двореца му обременява народа, а придворните му живеят в постоянен страх, защото на изпадналите в немилост им одират кожата на лицето и им избождат очите. Заедно с това неможещият да оцени реалната ситуация Сун Хао мечтае да завладее целия Китай и през 280 г. влиза в конфликт с империята Дзин. Да мобилизира по това време народа си е за Сун Хао „все едно да гаси огън, като хвърля в него съчки" [4. Т. II, с. 749]. Затова пък Съма Ян проявява великолепна самодисциплина и атакува едва тогава, когато разузнаването му установява, че непопулярността на правителството на У е стигнала кулминацията си. Тогава той изпраща на юг 200 000 воини и целия си речен флот, подготвен по горното течение на Яндзъ. След първите схватки, в които северняците вземат надмощие, южните войски започват да се предават без бой и походът се превръща във военна разходка. Сун Хао се предава на милостта на победителя и през 280 г. Китай отново е обединен.

Дзин е войнишка империя. След няколко неуспеха „младите негодяи"* от епохата Хан стигат до властта. Към края на 3. век колосалната потенция на Древен Китай се оказва изчерпана. Всичките енергични хора се проявяват и загиват по времето на Трицарствието. Едни (с жълти забрадки) – за идеята за „великото спокойствие", други – за червената империя Хан, трети – поради верността си към водача си, четвърти – заради собствената си чест и славата на потомството си, и т.н. След страшния катаклизъм Китай представлява в социален аспект пепелище – струпване на с нищо несвързани помежду си хора. След преброяването в средата на 2. век в империята са установени около 50 милиона души, а в средата на 3. век – 7,5 милиона души. Вече обезличената маса може да бъде управлявана дори и от найбездарното правителство.

Превратът на Ян приключва с конфуцианското на-

* Така през онази епоха са наричали в Китай войниците, рекрутирани от средите на престъпниците.

ДРЕВЕН КИТАЙ

следство, ако не де юре, то поне де факто. На всичките постове се озовават съвършено безпринципни и аморални негодници, които разпределят времето си между обирането на поданиците и развратни гуляи. Настъпва време на такова разложение, че Китай се оправя от него едва след 300 години, като се пречиства с пожарите на варварските нашествия. Всички порядъчни хора се отвръщат с ужас от толкова мерзката профанация на конфуцианската доктрина и се обръщат към Лаодзъ и Джуандзъ. Те демонстративно не се мият, не работят, отказват се от всякакъв разкош и пиянстват, като с презрение ругаят династията. Някои се мажат с кал, за да демонстрират с вида си презрението си към установения ред, но цялата тази истерия не носи никаква полза на опозицията и никаква вреда на династията. Затова пък Китай отслабва, броят на талантливите хора в страната намалява с всяко следващо поколение, а тези, които се появяват, не намират реализация. И през 4. век династията Дзин е застигната от заслужената си гибел от хунските мечове, кянските дълги копия и сянбийските остри стрели.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений по исторической географии Восточной и Срединной Азии. Чебоксари, 1960.
2. *Ван Дань-чэнь.* История крестьянских революций в Китае. Шанхай, 1953. – В: Современная китайская литература по общественным наукам. Реферативный сборник. М.; Л. АН. 1955, № 10.
3. *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960.
4. *Ло Гуань-чжун.* Троецарствие / Пер.: В. А. Панасюка, под редакцией В. С. Колоколова. М., 1954.
5. *Сунь Цзо-минь.* Религия и крестьянские войны в истории Китая. – В: Лиши яньцзю. Пекин, 1956, № 5. СКЛПОН. Реферативный сборник. 1957, № 20.

СЪДЪРЖАНИЕ

ISBN: 978-954-361-038-9

Лев Гумильов

ХУНИТЕ

Хегемонът на Азия

Превод
Мариян Петров

БИБЛИОТЕКА

ИРИНА ГАЛЧОВСКА - ГЕЯ-11

София, 2008

ХУНУ В АЗИЯ И ЕВРОПА

ПРЕАМБЮЛ

Междинното звено между хуманитарната ориенталистика и историческата география е учението за етногенезиса – за възникването и изчезването на етносите и за процесите, протичащи в едни или други пространствени региони в определени отрязъци от историческото време, тоест времето, измервано със събития, намиращи се в причинно-следствена връзка.

Историко-географският подход позволява да се обяснят онези събития, които дотогава не са се поддавали на интерпретация и често са оставали без вниманието, което заслужават. Такава е съдбата на етноса „хуну"*, съществувал от 3. век пр.Хр. до 10. век и ос-

* В случая прословутата употреба на **г** вместо **х** прави добра услуга на руските изследователи. Наименованието на известните в Европа хуни, руснаците произнасят (и пишат) като „гунны", което им позволява да говорят за народа хуну като за „хунны". Българската традиция по въпроса е назоваването на хуну като „тюркоезични хуни" (които с угрите и сарматите сформирали хуните). За да се избегне това дълго наименование, както и получаващата се тавтология в определението [хуните са образувани от тюркоезичните хуни...], в превода се употребява „хуни", когато в оригинала е „гунны", и „хуну", когато в оригинала се употребява „хунну" или „хунны". За съжаление такова разделение не може да се получи при прилагателните, така че **хунски** и производните му са употребени, когато в оригинала става въпрос и за „гунны", и за „хунну" [„хунны"]. Понеже научните изследвания в тази книга се отнасят предимно за хуну, в повечето от случаите [да не кажем във всичките] употребата на прилагателното **хунски** и на производните му се отнася към предците на европейските хуни, а именно към хуну. – Б. пр.

тавил след себе си разнообразни реликти в състава на тюрко-монголските етноси.

Изборът на сюжета ни не е случаен. Закономерността на взаимодействието между етноса и ландшафта се онагледява много добре в екстремални условия, също както и сблъсъка на етносите с различни видове култури и стопанства. Основната задача на нашето изследване е разкриването на връзките между развитисто на хунската номадска държава и резките климатични колебания, и преди всичко голямата суша през 3. век, превърнала за известно време цветущата степ в полупустиня.[1] Целта на този труд и изводът от него са следните: предците на тюркските етноси – хуну – са носители на пълноценна оригинална култура и съюзници на древните славяни – антите. Стремежът да бъдат принизени е неправомерен.

ВЕЛИКАТА СТЕП

По средата на Евразийския континент, от Усури до Дунав, се простира Великата степ, оградена от север от сибирската тайга, а от юг – от планински хребети. Тази географска зона се дели на две части, които се различават помежду си. Източната се нарича Вътрешна Азия и в нея са разположени Монголия, Джунгария и Източен Туркестан. От Сибир я делят хребетите Саяни, Хамар Дабан и Яблонов; от Тибет – Кунлуншан и Наншан; от Китай – Великата стена, преминаваща между сухата степ и субтропиците на Северен Китай; а от западната част – планинският Алтай, Тарбагатай, Саур и Западен Тиеншан. Западната част на Великата степ включва не само днешен Казахстан, но и степите на Причерноморието, и дори – през отделни периоди от историята – Унгарската пуща.

От гледна точка на географията през 19. век тази степ е продължение на източната степ, но всъщност това не е така, защото при това твърдение не са взети предвид характерът на движението на въздушните маси[2] и атмосферните потоци, носещи дъждовни или снежни облаци. Циклоните от Антлантика донасят влага до планинската бариера, отделяща източната степ от западната. Над Монголия е надвесен огромен антициклон, който не пропуска влажните западни ветрове. Той е прозрачен и през него с лекота преминават слънчевите лъчи, нажежаващи земната повърхност. Поради това през зимата там пада малко сняг и тревопасните животни могат да го разравят и да се снабдяват с храна – суха калорична трева. През пролетта нагорещената почва размества долните слоеве въздух, благодарение на което в междините нахлува влажен

въздух от Сибир, а на юг – тихоокеанските мусони. Тази влага е достатъчна, за да се раззелени степта и да осигури на копитните храна за цялата година. А там, където има добитък, и хората са добре. Именно в източната степ се създават великите държави на хуну, тюрките, уйгурите и монголите.

В западната част на степта снежната покривка надвишава 30 см и което е по-лошото, по време на снеготопенето образува много здрава замръзнала снежна кора. В резултат на това добитъкът загива от глад. Поради това скотовъдците са принудени през лятото, което обикновено е сухо, да подкарат добитъка към планинските пасбища – джейляу, което се извършва от младежите, докато старците събират сено за зимата. Дори половците имат свои постоянни зимовища, тоест уседнали селища, поради което се намират в зависимост от руските князе, защото, лишени от свободното придвижване из степта, те не могат да избягват ударите на редовната войска. Ето защо в западната част на Великата степ се създават различни от съществуващите в източната част бит и обществено устройство.[3]

Циклоните и мусоните понякога променят направлението си и духат не през степта, а през горската зона на континента, а в отделни случаи дори и през полярната зона, тоест – през тундрата. Тогава тесните ивици на каменистата пустиня Гоби и на пустинята Бетпак Дала се разширяват и изтласкват флората, а следователно и фауната – на север – към Сибир, и на юг – към Китай. След животните тръгват и хората „в търсене на вода и трева"[4]. Така етническите контакти се превръщат от плодотворни в трагични. През последните две хиляди години Великата степ се подлага три пъти на голяма суша – през 2 – 3. век, през 10. и 16. век – и всеки път степта опустява, а хората или се изселват от нея, или загиват. Но веднага щом циклоните и мусоните поемат отново по обичайните си пътища, нагорещената почва се облича с трева, животните се хранят с нея, а хората постигат отново обичайните си бит и плодородие.

Грандиозните стихийни бедствия не влияят нито на социалното развитие, нито на културата, нито на етногенезиса. Те въздействат само върху стопанството, а чрез него и върху нивото на мощ на номадските държави, защото те отслабват в икономическо и военно отношение, но се възстановяват, когато условията на живот се приближат до оптималните. Това, разбира се, не означава, че във Великата степ няма никакви държавни промени. Народите в нея се развиват не по-малко бурно, отколкото онези в земеделските райони на Запада и Изтока. Макар и да не прилича на европейския, социалният напредък е не по-малко значителен от първия, а етногенезисът се развива по същата схема, както и в останалия свят. Номадите от Великата степ играят в историята и културата на човечеството не по-малка роля, отколкото европейците и китайците, египтяните и персите, ацтеките и инките. Само че тяхната роля е особена и оригинална, както, между другото, е и при всеки етнос.

МОНГОЛИЯ ПРЕДИ ХУНУ

Не съществува такава страна, в която от времето на палеолита да не се е сменило няколко пъти населението ѝ. И Монголия не е изключение от това правило. По време на ледниковия период тя е страна на езера, оградени от гъсти храсталаци и обкръжени от цъфтяща степ. Планинските ледници на Хамар Дабан и на източните Саяни дават толкова много вода, че по склоновете на Хънтей и на Монголския Алтай растат гъсти гори. Тук-там те са се съхранили и до днес, като преживяват няколко периода на жестоко изсъхване на степната зона на евразийския континент, които погубват езерата и придават съвременния облик на монголската природа.

По онова време сред езерата и горите пасат стада мамути и копитни, осигуряващи храна на хищниците, сред които челно място заемат хората от късния палеолит. По стените на пещерите и скалите те оставят за потомците схематични изображения на животни. Простиращата се от реката Хуанхъ почти до бреговете на Ледовития океан Велика степ е населена от най-различни племена. Там ловуват мамути високите европеидни кроманьонци, широколиките и тесноокитe монголоиди от Далечния изток и дори американоидите, които – по всичко личи – пресичат Беринговия проток и стигат до Минусинската котловина.[5]

Така е в продължение на онези десетки хилядолетия, през които ледникът преграждa пътя на Гълфстрийм и на топлите циклони от Атлантика. Докато той нараства със западния си край, като се предвижва от Таймир (18 хиляди години пр.Хр.) към Фenoскандия (12 хиляди години пр.Хр.), откъдето изпълзява в Северно море и се разтапя, то източният му край се топи под пропусканите от антициклона слънчеви лъчи. От топящия се ледник се стичат ручеи, които напояват степта, съседна на ледника; изпълват падините, превръщайки ги в езера; и създават онзи благоприятен климат, при който процъфтява културата на късния палеолит.

Когато ледникът се разтопява и циклоните се промъкват на изток по каналите с ниско налягане, заваляват дъждове и снегове, а от излишъка на влага израстват горите, отделили северната степ – тундрата, от южната – пустините. Мамутите и биковете не могат да достигат пашата под триметровия слой сняг и на мястото на степта се появява тайгата. А на юг пресъхват езерата, увяхва тревата и каменистата пустиня Гоби разделя Монголия на Външна и Вътрешна. През I хилядолетие пр.Хр. обаче тази пустиня все още не е широка и е проходима, дори и при тогавашните несъвършени начини на придвижване с каруци, теглени от волове, при което вместо колела се използват валяци от стволове на лиственица, пробити по средата за прокарване на осите.

В навечерието на историческия период – през II хилядолетие пр.Хр. – племената, живеещи на север от Гоби, вече преминават от неолита към бронзовия век. Те създават няколко огнища на разнообразни култури, които съществуват едновременно и – очевидно – си взаимодействат помежду си. Оказва се, че археологичните култури в Минусинската котловина не следват една след друга, сменяйки се еволюционно, а съществуват съвместно.[6]

Съгласно същите тези датировки, преселението на предците на хуну от южните покрайнини на Гоби в северните се извършва не през 2., а през 10. век пр.Хр., и това се свързва с образуването на империята Джоу,

създала античния Китай, и впоследствие – знаменитата ханска* агресия. На свой ред, тези грандиозни събития са съпоставими с началото на скитския етногенезис, последващите фази на който са описани от Херодот.[7] И така, границата между доисторическите и историческите периоди се определя към 10. век пр.Хр.

Освен радиокарбоновите дати, днес учените разполагат и с имена на народи, които по-рано са се наричали условно – по местата на археологични находки или по изопаченото четене на древнокитайските йероглифи, които през 1. век пр.Хр. са се произнасяли по друг начин. И се оказва, че вместо „пазъръкци" трябва да се казва „юеджи", а след това е доказано, че тези знаци се произнасят като „согда", тоест те са согди. Тагарците придобиват историческото си име – динлин, сюну – хуну, тоба – табгачи, ту кю – тюркюти. Налага се да се запази само думата „кидан", защото правилното ѝ звучене „китай" преминава върху жителите на Средната равнина, които се назовават погрешно китайци.

Въпреки всички успехи на науката обаче, непрекъснатата история на народите от Великата степ може да бъде изложена, като се започне от 3. век пр.Хр., когато племената на Монголия са обединени от хуну, а полулегендарните скити от Причерноморието са сменени от сарматите. Тогава възниква и могъщата държава на Средна Азия – Партия, и тогава е обединен Китай. Така етническата история на Евразийската степ може да бъде осмислена от този момент нататък.

Трябва обаче да напомним още веднъж, че за да бъдат успешни последващият исторически анализ и етнологически синтез, повествованието трябва да се води на зададеното ниво. Това означава, че там, където е необходим широк поглед, например за изясняване

* Тук и по-нататък прилагателното **ханскн** и производните му се отнасят до китайската империя Хан. – Б. пр.

съдбата на етноса или на суперетноса (системата от няколко етноса), дребните разлики не са от значение. Изборът се определя от поставената задача. А ние трябва да обхванем в промеждутъка от 1500 години Великата степ, както и съседните ѝ страни – за самоконтрол и попълване на информацията.

ХУНУ И ЕТАПЪТ НА ПОДЕМ НА НОМАДСКИЯ СВЯТ

Няма, не е имало и не би могло да има етнос, произлязъл от един предтеча. Всички етноси имат двама и повече предци, както и всички хора имат и баща, и майка. Етническите субстрати са компоненти на възникващия етнос в момента на флуктуацията на енергията на живото вещество на биосферата, които се сливат и образуват единна система – нов и оригинален етнос, придобиващ при това сливане цялостност, създаваща своя и оригинална култура. Моментът на раждането на етноса на хуну е свързан с преселването на племената хянюн и хунюй от южните покрайнини на пустинята Гоби в северните ѝ покрайнини и сливането им с аборигените, които вече имат развита и богата култура. Името на етноса, създал културата на плочестите гробове[8], украсени с изображения на елени, слънчев диск и оръжия, не се е запазило. Но няма съмнение, че този етнос, заедно с преселниците от юг, е компонент на етноса хуну, който се отнася към палеосибирския тип монголоидна раса.[9]

През 4. век пр.Хр. хуну създават мощна държава – племенен съюз на 24 рода, оглавяван от пожизнен президент (шанюй), и йерархия от племенни князе, делящи се на „десни" (западни) и „леви" (източни). Новият етнос е винаги по-богат и по-могъщ от предхождащите го, които го съставят, поради което на хуну предстои велико бъдеще.

Не само хуну, но и съседите им се оказват в ареала на тласъка през 4 – 3. век пр.Хр., този път разпрострял се на ширина от Манджурия до Согдиана. Източните номади, които са предци на сянбийците (древните

монголи), покоряват хуну, а согдийците (юеджите), които се придвижват от запад – от Средна Азия – до Ордос, облагат хуну с данък. В южната част на Средната равнина е обединената Циншъ хуанди, която изтласква хуну от Ордос през 214 г. пр.Хр., като ги лишава от пасбищните и ловните им полета по склоновете на хребета Иншан и по бреговете на Хуанхъ. А хунският шанюй Туман е готов на всякакви отстъпки спрямо съседите си, стига те да не му пречат да се избави от по-големия си син Моде и да предаде престола на по-малкия си син.

Туман и неговите сподвижници са хора със стария манталитет на степни жители. Сред младите хуну обаче вече се появява пасионално поколение, което е енергично, предприемчиво и патриотично настроено. Един от тези нови хора е и Моде. Баща му го дава за заложник на согдийците и извършва набег срещу тях, за да убият сина му. Моде обаче открадва кон от враговете и избягва при своите. Под натиска на общественото мнение Туман е принуден да му даде отряд от 10 хиляди семейства. Моде установява здрава дисциплина във войската си и извършва преврат, при който загиват Туман, жена му и по-малкият им син (209 г. пр.Хр.). Получил престола, Моде разгромява източните си съседи, наричани от китайците „дунху", отвоюва Ордос от китайците, изтласква согдийците на запад и покорява саянските динлини и кипчаци. Така се създава могъщата държава Хуну, чието население достига 300 хиляди души.[10]

През това време в Китай продължава Гражданската война, която отнася две трети от населението му, докато селският вожд Лю Бан не унищожава всичките си съперници и не провъзгласява началото на империята Хан през 202 г. пр.Хр.

Дори и след загубите в Гражданската война, нас-

лението и военните сили на Китай превъзхождат силите на хуну. През 200 г. пр.Хр. обаче Моде побеждава Лю Бан и го принуждава да сключи „договор за мир и родство", като китайският двор омъжва своя принцеса за варварския княз и ежегодно му изпраща подаръци, тоест замаскиран данък.

Но не само венценосците, но и всички хунски воини се стремят да имат копринени халати за жените си, просо за печене, ориз и други китайски лакомства. Системата на постоянни набези не се оправдава, защото къде-къде по-лесно е да се организира погранична разменна търговия, от която печелят и хуну, и китайското население. При това обаче губи ханското правителство, защото доходите от външната търговия не попадат в хазната му. Поради това империята Хан забранява прекия обмен по границата. В отговор на това хунските шанюи, приемници на Моде, отвръщат с набези и искат да им се продават китайски стоки на дъмпингови цени, понеже всичките богатства на Великата степ не биха стигнали за еквивалентен обмен на ханските митници. А необходимостта да се плаща на гражданските и военните чиновници изисква повишаване на цените.

В аналогично положение се оказват и номадските тибетци от областта Амдо.[11] До Гражданската война западната граница на империята Хан се охранява от доскорошните победители – планинците от Западно Шънси. Въстаниците обаче унищожават голяма част от непобедимата някога войска. Малко помага за отбраната и Великата китайска стена. За да бъдат разположени във всичките ѝ кули достатъчно гарнизони и да се снабдяват те с провизии, не биха стигнали нито хората, нито продуктите на целия Китай. Поради това ханското правителство преминава към маневрена война в степта, като извършва набези срещу хунските

места за чергаруване, които са още по-унищожителни, отколкото онези, които търпят китайските селяни от хуну и тибетците.

Защо е така? Та нали през 2 – 1. век пр.Хр. в Китай вървят бурно процесите по възстановяването на стопанството, културата и народонаселението. Към началото на новата ера броят на китайците достига почти 59,6 мил. души.[12] А хуну, както и преди, са около 300 хил. и като че ли силите на хуну и на империята Хан са неизмерими. Така поне мислят управляващите Китай и техните съветници. Сравнителната сила на държавите от древността обаче се измерва не само с броя на жителите, но и с етапа на етногенезиса или възрастта на етноса. Китай преживява инерционен етап (преобладаване на трудолюбиви, но съвсем не предприемчиви жители), защото процесът на етногенезиса започва в Китай още през 9. век пр.Хр. Поради това се налага армията му да бъде комплектована от престъпници („млади негодяи") и погранични племена, за които Китай е угнетител. И макар че Китай разполага с прекрасни пълководци, бойспособността на армията му е малка.

Хуну пък се намират в етап на етническо образуване и пасионален подем. При тях понятията „войнство" и „народ" съвпадат. Поради това от 202 до 57 г. пр.Хр. и въпреки малобройността си, хуну спират ханската агресия. И само ловкостта на китайските дипломати, успели да вдигнат срещу хуну околните племена и да предизвикат сред самите хуну междуособици, позволява на империята Хан да сметне хуну за покорени и включени в състава на империята.

Нарастването на пасионалното напрежение в етническата система е благотворно за нея само до определена степен. След етапа на подем настъпва „прегряване", при което излишната енергия разкъсва етничес-

ката система. Нагледно това се изразява в междуособни войни и в разпадането на два-три самостоятелни етноса. Разколът е продължителен процес. При хуну той започва в средата на 1. век пр.Хр. и завършва към средата на 2. век. Заедно с единството на етноса е изгубена и значителна част от културата му и дори изконната негова територия – монголската степ, която е завладяна през 2. век от сянбийците (древните монголи), а след това и от табгачите и жужаните.

И тогава хуну се разделят на четири части. Една се подчинява на сянбийците, втората – на Китай, третата – „неукротимите" – отстъпва с боеве към бреговете на Яик и Волга, а четвъртата – „слабосилните" – се укрепва в планините на Тарбагатай и Саур, след което завладява Седморечието и Джунгария. Именно те се оказват най-дълговечни. Част от тях се смесва при Алтай с кипчаците и образува етноса на куманите (половците), а другата част се връща в Китай и основава там няколко царства, просъществували до 10. век (върналите се наричат „тюрки-шато", а потомците им – онгутите – се сливат с монголите през 13. век).

Акматичната фаза* на етногенезиса или пасионалното** прегряване на етносоциалната система служи понякога за спасяването на етноса в критична ситуация, а друг път води до крушението му, защото консолидацията на всички сили за решаването на външните задачи е лесноосъществима.

Пасионалното напрежение разкъсва хунския етнос на две части. На юг от Великата китайска стена заминават привържениците на родовия строй – най-консервативната част от хунското общество. Ханско-

* **Акматична фаза** – (от гр. „akmh" – пик) – връх в развитието на някакъв процес. – Б. пр.

** **Пасионалност** – необорим вътрешен стремеж (осъзнат или по-често не) към дейност за осъществяване на дадена цел (антиинстинкт). – Б. а.

то правителство им предоставя възможността да се поселят в Ордос и по склоновете на Иншан, защото ги използва като съюзни войски срещу северните хуну. Понеже китайците не се намесват в бита на хуну, те запазват родовия си строй и старите си обичаи. Това обаче не устройва енергичните млади хора, особено по-далечните роднини, които не могат да се издигнат, защото всички висши длъжности се предават по родово старшинство. Пасионалните храбреци няма какво да правят в Южно Хуну и заминават на север в търсене на степни простори и военна плячка.

След поражението си северните хуну се закрепват на границата на Тарбагатай, Саур и Джунгарски Алатау и продължават войната с променлив успех чак до 155 г. Окончателният удар им е нанесен от сянбийския вожд Таншихай, след което хуну се разцепват отново, като 200 хил. „слабосилни"[13] се скриват в планинските гори и клисури на Тарбагатай и в басейна на Черен Иртиш, където изчакват да премине опасността, след което завладяват Седморечието. В края на 3. век те образуват там нова хунска държава – Юебан. А „неукротимите" хуну отстъпват на запад и към 158 г. стигат до Волга и до Долен Дон. За пристигането им съобщава античният географ Дионисий Периегет. Там те са забравени за 200 години.

Беше подчертано, че през 1. век пр.Хр. хуну са 300 хил. души. Прирастът на населението им през 1 – 2. век е незначителен, защото те воюват през цялото време. Наистина, към тях се присъединяват и емигранти – кули, особено по времето на Ван Ман и последвалите свалянето му екзекуции. През 3. век в Китай живеят 30 хил. семейства, тоест около 150 хил. хуну, а в Средна Азия „слабосилните" са около 200 хиляди. Така че колко биха могли да тръгнат на запад? В най-добрия случай 20 – 30 хил. воини, без жените, децата и

старците, които са неспособни да понесат без почивки отстъплението през чуждите държави, докато сянбийците преследват хуну и убиват изоставащите.

Това отстъпление се проточва две години и нещо, докато хуну не се откъсват от преследвачите си и не намират спокойствие във Волго-Уралското междуречие. През това време те изминават 2600 км по права линия, а ако се вземат предвид неизбежните зигзази, то и два пъти повече. За такъв срок не би могло да се извърши нормално преселване с теглени от волове каруци на такова огромно разстояние. Освен това им се налага и да водят ариергардни боеве, в които загиват семействата на оцелелите воини. И както изглежда, не погребват мъртвите си, защото по пътя, следван от хуну, „почти никъде не са намерени останки от палеосибирски тип, с изключение на Алтай“[14]. Така през 155 – 158 г. на запад заминават само най-издръжливите и пасионални войскари. Това е процес на естествен подбор, извършван при екстремални условия, по психологичен път и с отчитане на свободата да избираш собствената си съдба. Именно той води до разцепването на хунския етнос на четири разклонения.

През 2. век в Източна Европа има две миграции – на готите, които около 155 г. се прехвърлят от „остров Скандза“ в устието на Висла[15], след което стигат до Черно море[16]; и на хуну – които през 155 – 158 г.[17] стигат от Централна Азия до бреговете на Волга, където влизат в съприкосновение с аланите. Ситуацията в степите на Прикаспийската низина и Причерноморието се променя радикално и задълго. Ако историята на готите, граничещи с Римската империя обаче е относително известна, то историята на хуну от 158 до 350 г. е съвсем неизвестна. Може само да се констатира, че за 200 години те се изменят дотолкова, че стават нов етнос, който е прието да се нарича „хуни“[18].

Съгласно приетия от нас постулат за дискретност на етническата история, ние сме длъжни – дори при размитостта на началната дата – да смятаме средата на 2. век за изходен момент на етническата история на региона. Общият резултат от събитията е лесно възстановим по метода на интерполацията, което в значителна степен вече е направено. И макар че в центъра на нашето внимание са хуните, ще започнем анализа с обкръжението им – готите, римляните и ранните християни, които през 4. век създават Византия.

През 2. век Римската империя е все още напълно благоустроена страна, през 3. век вече се превръща в поприще на убийства и предателства, а през 4. век сменя дори и официалната си религия, и осветената от вековете своя култура. С други думи, през 192 – 193 г. там се извършва смяна на етапите на етногенезиса, като инерцията на древния тласък престава и е заменена от етап на обскурантизъм*. Християнските общини растат, укрепват, умножават се и се разклоняват. Това се случва само тогава, когато пасионалният тласък дава началото на нов процес на етногенезиса. Макар и опитът на християните да галванизират Западната Римска империя да не дава положителни резултати, етносите в зоната на тласъка – в това число и готите – придобиват нова енергия и се намират в етап на пасионален подем. А хуните?...

* **Обскурантизъм** (затъмняващ) – враждебно отношение към науката и прогреса; реакционност, мракобесие. – Б. пр.

Кои са хуните и какво е отношението им към азиатските хуну? Наистина, тези два народа са твърде различни по културата си, но отъждествявайки ги[19], К. А. Иностранцев е прав, с изключение на датата на преселението им (не 4., а 2. век). Съмненията относно тъждеството на хуну и хуните на американския историк О. Мейнчън-Хелфен[20] са безпочвени, защото възраженията му (неизвестността на езиците на хуну и на хуните, невъзможността да се докаже фактът на прехода им от Селенга до Волга, несходството между изкуството на едните и на другите) се опровергават лесно при подробен и безпристрастен разбор на обстановката през 2 – 4. век.

Съвременната наука поставя пред нас вече не тази загадка, а задачата да разберем по какъв начин се е получило така, че малобройният скитнически етнос създава огромна държава, която се разпада след 90 години, и то така, че от самия етнос е останало само името? Етнологията като самостоятелна наука[21], съчетана с традиционната фактография, ни помага в търсенето на решенията на тази задача.

И тук възниква първото недоумение, защото при синхронен разрез се оказва, че хуните са не по-малко диви, отколкото европейските варвари, тоест германите, келтите, кантабрите, лузитаните, илирите, даките, а и значителна част от елините, живеещи в Етолия, Аркадия, Тесалия и Епир, или казано накратко, всички, с изключение на атиняните, коринтяните и римляните. Защо тогава името „хуни" (хуну, преселили се в Европа) става синоним на понятието „зли диваци"? Това не може да бъде обяснено с обикновена тенденциозност, защото първият автор, описал хуните, Амиан Марцелин – „войник и грък"[22] – е добросъвестен и добре осведомен историк. А и не му трябва да отделя хуните от масата на останалите варвари, след като не пише нищо такова за хионитите, макар че воюва срещу тях в Месопотамия, където ги довеждат като съюзници персите. От друга страна, китайските историци Съма Циен, Бан Ху[23] и други пишат за хуну, изпълнени с уважение, и отбелязват у тях наличие на традиции, допринасящи за възприемане на чуждата култура, и наличие на хора с висок интелект. Китайците поставят хуну по-високо, отколкото сянбийците, които смятат за примитивни, признавайки едновременно голямата им боеспособност и любовта им към независимост от Китай и от хуну.[24]

Кой все пак е прав – римляните или китайците? Не може и едните, и другите да грешат. А може да са прави и едните, и другите, само че въпросът трябва да се постави по друг начин? А имат ли хуну самостоятелна висока култура или поне заимствана такава?

Обикновено първият етап на етногенезиса не съз-

дава оригинално изкуство. Пред младия етнос стоят толкова много неотложни задачи, че силите му намират приложение във войната, организирането на социалния строй и развитието на стопанството. Обикновено изкуството се заема от съседите или от предците, които са носители на миналата култура на разпадналия се етнос. И ето кое е важното тук. Искрената симпатия към чуждото (понеже все още не съществува свое) изкуство е залегнала в дълбините на народната душа, в етнопсихологичния начин на мислене, определящ комплимента, бил той положителен или отрицателен.

През епохата на величието си хуну имат възможност да избират. На изток се намира ханският Китай, а на запад – останките от разбитите скити (саки) и победоносните сармати. Кого е трябвало да заобичат искрено и безкористно? Разкопките на царската гробница в Ноинула, в която лежи прахът на шанюя Уджулю, умрял през 18 г., показват, че хуну вземат за тялото си китайски и бактрийски тъкани, хански огледала, просо и бял ориз, а за душата си – предмети от скитския „животински стил", въпреки че скитите на запад са изтребени от сарматите, а на изток са победени и прогонени на юг – в Иран и Индия.

И така, загиналият етнос на скитите – или саките – оставя изкуство, което надживява създателите си и влияе активно на погубилите го – юеджите и съседите им – хуну. Шедьоврите на „животинския стил" са вече добре описани.[25] За нас е по-важно това, на което преди не е било обърнато необходимото внимание, а именно – отношението между мъртвото изкуство и етническата история на Средна Азия. Макар и изкуствата на хуну и на юеджите (согдите) да произхождат от едни и същи образци, те съвсем не са идентични. Това свидетелства за продължително самостоятелно развитие. Живата струя на единната „андроновска" култура

на II хилядолетие пр.Хр. се разделя на няколко ручея и не се съединява никога. Още повече че след сушата през 8 – 5. век пр.Хр., когато степта става отново плодородна и многолюдна, хуну и согдийците започват борба за пасбища и власт. През 165 г. пр.Хр. хуну побеждават, а след като са разбити от сянбийците и са принудени да бягат към долното течение на Волга, през 155 г. сл.Хр. побеждават там сарматското племе алани, „като го изтощават с безкрайна война"[26]. С това, без да подозират за ролята си в историята, хуну се оказват отмъстители за скитите, избити от сарматите през 3. век пр.Хр.

Съдбите на древните народи се преплитат толкова причудливо, че само предметите на изкуството (подвизите на древните герои, изкристализирали върху камък или метал), дават възможност да се разберат закономерностите на етническата история, която – от своя страна – позволява да се уловят смените на традициите, смисълът на древните сюжети и естетическите канони на изчезналите племена. Етнологията и историята на културата се оплодотворяват взаимно. И така, въпреки че хуну не възприемат нито китайската, нито иранската, нито елинско-римската цивилизация, това не означава, че не са способни на това. Просто на тях им харесва повече изкуството на скитите. И трябва да се признае, че до 3. век и от гледна точка на сравнителната етнография номадската култура не отстъпва по нищо на културите на съседните ѝ етноси по степента на сложност на системата.

СРЕЩИТЕ

Преселвайки се на новото място, хуну не могат да не се срещнат с аборигените. Обикновено именно срещите и стълкновенията на етническо ниво привличат вниманието на древните историци и са зафиксирани в съчиненията им. Така и географът Дионисий Периегет споменава около 160 г. за появата на хуну в Прикаспийската низина, както прави и Птолемей през 175 – 182 г. Това обаче е толкова незначително, че дори възниква съмнението дали в текстовете на тези автори не се е прокраднала грешка на преписвача.[27] Такова едно съмнение обаче е неоснователно, защото, позовавайки се на древни предания, авторът от 6. век Йордан предлага версия, хвърляща светлина върху проблема.[28]

Кралят на готите Филимер, при когото те се появяват край Висла през втората половина на 2. век, довел своя народ в изобилната на вода страна Ойум. Предполага се, че тази страна се е намирала на десния бряг на Днепър.[29] Там Филимер се ядосал на някакви жени, магьосници, наричани „халиуруни" на готски, и ги прогонил в пустинята. Там с тях се срещнали „нечестивите духове" и потомците им образували племето на хуните. Изглежда е било точно така. Спасилите се от стрелите и мечовете на сянбийците хуну остават почти без жени. Не всяка хунка може да издържи хиляда дни на седлото без почивка. Само описаната в легендата метизация може да спаси хуну от изчезване. Но това кръстосване, заедно с ландшафта, климата и етническото обкръжение, така променя облика на хуну, че за по-голяма яснота те трябва да бъдат наричани с новото име – „хуни", както предлага К. А. Иностранцев.

Една такава радикална промяна в начина на живот и в културата е естествено явление.[30] Хуну и хуните са пример за етническа дивергенция, която е следствие от миграцията им, а и на новото място пришълците не могат да не влязат в контакт със съседите си. Контактите обаче са различни.

Живеещите между Долна Волга и Дон алани посрещат хуну недружелюбно. През 2 – 3. век обаче хуну, които постепенно се превръщат в хуни, са твърде слаби за война срещу разтърсилите дори и източните граници на Римската империя алани. По бреговете на Дунав тях ги наричат „роксалани", тоест „блестящите" или „сиясщите алани". По долното течение на река Сейхун (Сърдаря) живее уседналият народ хионити, когото китайците наричат „хуни" и никога не смесват с хуну. Хуну не се срещат с хионитите, защото лежащата между тях песъчливо-глинеста равнина с екстрааридеи, т.е. свръхсух климат, е природна бариера, затрудняваща етническите контакти, които са нежелателни и за двете страни.

Северни съседи на хуну са угро-финските и угросамодийските племена, обитаващи граничния ландшафт между тайгата и степта. Техните потомци – мансите и хантите (вогулите и остяките) – са реликти от някога могъщия етнос Събир (или Сибир[31]), а съгласно средногръцкото произношение – Савир. Няма преки сведения за хуно-сибирски контакти, което говори само по себе си за липсата на големи войни между тях. Косвените съображения пък подсказват обратното – че отношенията между савирите и хуну, а по-късно – хуните, са дружелюбни.

СВОБОДНОТО МЯСТО

Вътрешните области на обширния Евразийски континент се различават принципно от крайбрежните по начина си на овлажняване. Западна Европа е голям полуостров и миещите я морета правят климата ѝ стабилен. Разбира се, и там се наблюдават вариации с повишаване или понижаване на нивото на влажност, но те са незначителни и значението им за стопанството на народите на Западна Европа се изчерпва с епизодични засушавания или наводнения. И едните, и другите се компенсират бързо във времето, но дори и в този случай последствията от тях се отбелязват в хрониките (летописите). Така през дъждовните периоди се зафиксират ясните дни или месеци, и обратното. Особено важно е да се вземат предвид повишаването на влажността и атмосферните фронтове. Както е установено, пътищата на циклоните се променят постоянно от юг на север, и обратно. Тези смени са следствие от колебанията на слънчевата активност и съотношението между полярните и стабилните, както и между задтропичните и подвижните антициклони, при което каналите с ниско налягане, по които циклоните и мусоните пренасят океанската влага на континента, създават метеорологични режими, оптимални за гори, за степи или за пустини. И след като дори и в крайбрежните региони тези промени са забележими, във вътрешността на континента те водят до промяната на границите между климатичните пояси и растителните зони. Те, от своя страна, определят разпространението на животните и народите, чието стопанство винаги е тясно свързано с околната среда.

Смените на зоните с повишена влажност са най-на-

гледни при изучаване нивата на Каспийско море, получаващо 81 процента влага от горската зона чрез Волга, и на Аралско море, където се захранват от реките от степната зона. Тези нива се променят хетерохронно, тоест при трансгресия на Каспийско море има регресия на Аралско море, и обратното. Възможен е и трети вариант, при който циклоните преминават през арктическите ширини на север от басейна на Волга, при което се понижава нивото и на двете вътрешни морета. Тогава се разширява пустинята, тайгата отстъпва на север, влажните степи стават сухи и Ледовитият океан се топи. Именно този вариант съществува в края на 2. и особено през 3. век, като приключва едва към средата на 4. век.

Хуну се оттеглят на запад по степта, защото само там могат да хранят конете си. От юг ги притиска пустинята, а на север ги привличат покрайнините на лесостепта. Там има дърва, които са най-голямото благо в континенталния климат. По поляните там пасат зубри, елени и сърни, следователно има месо. Хуну обаче не могат да отидат на север, защото влажните горски треви са непривични за хунските коне, свикнали със сухата трева, пропита със слънце, а не с вода. Местното население, предците на вогулите (манситe)[32], отстъпва на север, под сенките на брезите и трепетликите, кедрите, смърчовете и елите, където се въдят обичайните за него животни, а реките изобилстват с риба. То няма за какво да се кара с хуну. Дори обратното, изглежда, че се харесват едни други. Във всеки случай, в края на 5. и през 6. век, когато хунската трагедия приключва и хуните изчезват като етнос, угърските етноси влизат в гръцките източници с двойни наименования: „хуни савири", „хуни утигури", „хуни кутригури" и „хунугури"[33].

Дори и приуралските угри да не се смесват с хуну,

очевидно е, че те установяват контакт на основата на симбиозата, а съвсем не – химера. Такъв контакт им позволява да обединяват силите си, когато това се наложи. Симбиозата е близко съвместно съществуване на два и повече етноса, всеки от които притежава своя екологична ниша. Химерата е съвместно съществуване в една екологична ниша. Отношенията между етносите могат да бъдат дружелюбни или враждебни; метизацията е възможна, но не е задължителна; а културният обмен понякога е интензивен, понякога – слаб, като се заменя от търпимост, преминаваща в безразличие. Всичко зависи от големината на различните нива на пасионалното напрежение между контактуващите етносистеми. Понякога има значение и характерът на социалния строй, но в нашия случай това не е така. Южносибирските и приуралските угро-фини имат през 3. век своя организация, която китайските географи наричат Уи Бейхо – Угърска северна държава.[34] Тя е разположена в покрайнините на горската зона, около съвременния Омск. Хуну също притежават военна организация и вождове на отрядите, без което всяка армия е небоеспособна. И едните, и другите обаче са все още в родовия строй, което изключва класовите конфликти между етносите. Те преживяват двеста години като съседи и когато настъпва времето за далечните походи към Европа, натам тръгват не хуну и угри, а потомците и на едните, и на другите – хуните, които са се превърнали в особен етнос. Хуну образуват ядрото му, угрите – черупката му, а заедно – особена система, възникнала между Изтока и Запада вследствие на уникалната съдба на носителите на хунската пасионалност.

ВЕЛИКАТА ПУСТИНЯ И СЕВЕРЪТ

И все пак хуну не биха могли да оцелеят, ако в хода на събитията не се намесва природата. В началото на новата ера степта, която е вместващият стопанството им ландшафт, не е пуста равнина, покрита само с коило и степна трева. В нея са разхвърляни островчета (оазисчета) от брезови и трепетликови гори и се срещат и борови гори. Там пасат сайги и лисици-корсаци ловят мармоти и лалугери. Дропли и жерави са подложени на нападенията на степните орли и на големите змии. Степта може да изхранва дори и такъв хищник като човека. Защо тогава угро-фините се отказват толкова лесно от принадлежащите им степни територии?

През 2. век атлантическите циклони променят пътищата на преминаването си. През 1. век те носят влагата през южните степи и я изливат върху планинските хребети на Тарбагатай, Саур и Тиеншан, откъдето тя тече към Балхаш и Аралско море. При това степта се овлажнява оптимално през зимата. Валят достатъчно снегове (повече от 259 мм в година), което стига да се напои земята и да осигури с растителността си възможността за изхранването на тревопасните, а чрез техните тела – и на хищниците, в това число и на човека. В средата на 2. век пътят на циклоните се измества през горската зона, което предизвиква понижаване на нивото на Аралско море и повишаване това на Каспийско море с 3 метра.[35] Само след едно столетие обаче вековната суша се разгръща с невиждана мощ. Северната аридна степ се придвижва още повече на север, заменена от екстрааридна пустиня. Количеството на валежите намалява до 100 – 200 мм в година.

Пелинът измества коилото, куланите заместват сайгите, а гущерите, гюрзите и вараните – големите змии.

Тогава угрите напускат изменилата им природа и тръгват по Об на север, а самодийците – по Енисей.[36] На последните им провървява повече. Те стигат до северния аналог на Великата степ – тундрата, където се научават да опитомяват северния елен и правят местонахождението му свой ареал на развитие. Номадите-еленовъди се разпръскват от бреговете на Хатанга и Дудипта до Колския полуостров, но за съжаление не знаем нищо за тях, както и за съдбата на останалите безписмени народи. Придвижващите се по Об угри срещат племе, а може би и цял народ, чието име историята не е запазила. Той е открит от археолозите, които наричат находката си устполуйска култура.[37] Названието, което се опитват да му дадат, произлиза от мансийските предания, в които „сииртя“ означава неуспокоен дух на убит, идващ през нощите да отмъщава на своите убийци.[38] Манситe смятат, че последните „сииртя“ се криели в пещерите на Северен Урал и Новата Земя и понеже били невидими, били много опасни. Какво пък, може и така да е било.

По-правилно е да се предположи, че миграцията на угрите на север е следствие от голямата суша през 3. век и се извършва веднага след последната, а пасионалността, необходима за толкова грандиозно действие, угрите получават от метизацията си с хуну, у които пасионалността е в излишък, а всичко останало е изгубено. Метизацията обаче винаги е взаимна и – както вече бе казано – хуну се превръщат в хуни.

Остава обаче въпросът как скотовъдски и конен етнос може да преодолее тайговата бариера, отделяща южната степ от северната, тоест тундрата? През зимата в тайгата има дълбок сняг, през който конете не могат да бъдат прекарани, а през лятото – блата с облаци от летящи гадини над тях. Предците на якутите са се спускали със салове по Лена през 11. век, но по Енисей и през бързеите и плитчините на Об този начин на придвижване е твърде рискован. Освен това, угрите и самите хуни се разпространяват на север по Волга, а течението на тази река е силно. Въпреки това повечето северни народи от Източна Европа имат две части: финска – древна, и угърска – пришълска. Мордва се състоят от ерзя – фини, и от мокша – угри. Марийците – от планински черемиси – фини, и от ливадни черемиси – угри. „Чуд Белоока“ са фини. „Чуд Заволоцка“ – угри.

Изглежда, че южен етнос са били лопарите, които сменят древния си език с финския. Понеже езикът е средство за общуване, безписмените етноси го сменят лесно и често. Придвижването по тундрата от изток на запад, към Колския полуостров и Северна Норвегия, и тогава не е трудно. И най-накрая, и чувашите се състоят от два компонента: местен и тюркски, тоест дори не угърски. Понеже чувашкият принадлежи към най-архаичните тюркски езици, съпоставянето му с хунския е правдоподобно.[39]

Всички изброени дотук етноси живеят около Волга и притоците ѝ или близо до тях. Това означава, че именно замръзналата през зимата Волга може да е пътят на угрите и хуните на север. Същата роля играят и Об, и Енисей в Зауралието. Угро-самодийците придобиват нова родина, като заменят със себе си древните циркумполярни етноси[40], от които се запазва само един реликт – кетите.

В предлаганата реконструкция е хипотетична само датата на преселването – 3 – 4. век. Тя се предлага на базата на изучаването на цялата климатична и етническа история. И наистина, нито преди, нито

след тази дата няма нито мотиви, нито възможност за толкова голяма миграция.

И последно: фините, угрите и хуните не се асимилират едни други, а живеят на принципа на симбиозата, което намалява необходимостта от междуплеменни войни. Само нещастните „устполуйци" се превръщат в страшни духове – „сииртя", а на останалите места миграцията преминава относително благополучно.

ВЕЛИКАТА ПУСТИНЯ И ЮГОЗАПАДЪТ

Скитите и заменилите ги сармати се отличават с полууседнал бит, съвместявайки земеделието с чергарско скотовъдство. Добитъкът им се нуждае от сено, защото снежната покривка в техните степи надхвърля 30 см, което изключва намирането на храна изпод снега от добитъка. Сухите степи не ги привличат, а пустинята ги плаши. Затова пък сарматите съумяват да усвоят ливадите и лесостепта, като се пазят само от дъбравите и брезово-трепетликовите гори, в които няма какво да правят. Поради това, като се съпостави картата на разпространение на сарматските племена през 1. век и различно тревните, чимови и ливадни степи, не е трудно да се определи размерът на Сарматия, който е от Средния Дунав на запад до Яик и дори да Емба – на изток.

Зауралска Сарматия обаче е периферията на техния ареал, защото Причерноморието получава допълнително овлажняване от меридианните течения на черноморския въздух. През това време Каспийско море е достигнало абсолютното ниво от минус 36 м, и северният му бряг е разположен на юг от паралела 45й 39', макар че по онова време Узбой се влива в него. При толкова малка повърхност изпарението е слабо и не влияе забележимо върху климата по северните брегове на Каспийско море.

Когато настъпва голямата суша, сарматите започват да напускат източните степи и бреговете на Каспийско море. Те преминават оттатък Волга и компенсират намаляването на пасбищните си територии с разширяването на обработваемите земи с житни култури, защото Римската империя купува жито от тях.

По този начин на изток от Волга се образуват свободни от население пространства и те стават пристанище за хуну, които са свикнали в родината си с още посухи степи, отколкото е пелиновата опустяла степ на Северната Прикаспийска низина.

Истинската пустиня обаче настъпва към степта от юг. Пелинът отстъпва мястото си на саксаула и на солянката. Ландшафтът, който битува днес в пясъчните пустини Къзълкум и Каракум, обкръжава от север Аралско море, което пресъхва дотолкова, че се превръща в „Оксийското блато"[41]. А през 3. век онази местност е била дори по-зле, защото – за разлика от пясъците – сивокафяната глина не попива дъждовната вода, а й позволява да се изпари, като оставя равнината гладка като плот. Сушата не пощадява и езерото Балхаш, което пресъхва дотолкова, че дъното му се покрива с еолова утайка, върху солената почва. Дори и след отминалата през 4. век суша, Балхаш не успява да стане отново солено.[42] Живеещите около него усуни се оттеглят в планините на Тиеншан, а техните земи са заети от потомците на „слабосилните" хуну, сменили името си на „чуйски племена".

ВЕЛИКАТА ПУСТИНЯ И ЮГЪТ

Всички племена, населяващи през 3. век степта, са слаби. Те придобиват политическо значение едва през втората половина на 4. век, когато атмосферната влага се излива отново върху континенталните пустини.

По онова време силите на народите от Приаралието и Припамирието са сковани от войните с Иран.[43] В средата на 3. век неговото външнополитическо положение е доста напрегнато. След първите успехи, довели до пленяването на император Валериан през 260 г., на персите им се налага да преминат към отбрана. Римляните провеждат контранастъплението си планомерно и последователно и през 283 г. отнемат контрола на персите над Армения, а през 298 г. натрапват на Иран неизгодния за него Нисибински мир. През първата половина от царуването си шах Шапур II е принуден да изразходва сили и средства, за да отблъсква настъплението на хионитите, но към 356 г. те стават съюзници на Иран и под техния натиск пада Амида, която е преден пост на римляните в Месопотамия.

Настъпилото спокойствие по източната им граница дава възможност на персите да отблъснат през 361 г. настъплението на император Юлиан, в резултат на което успяват отново да се намесят в арменските дела. В Армения пък се води упорита борба между короната и аристокрацията. Посредством изтребването на един от знатните родове проримски ориентираният цар Аршак предизвиква въстанието на нахарарите, към което се присъединяват дори и бивши привърженици на Рим. Възползвайки се от създалата се ситуация, персите нахлуват в Армения, но арменците се

сплотяват пред лицето на врага. Към 368 г. персите успяват да превземат опората на арменците – Артахерс, но наследникът на Аршак, Пап, се появява през 369 г. в Армения с римски войски и прогонва персите. Шапур се опитва отново да нахлуе в Армения през 371 г., но е отблъснат, след което натискът на персите на запад отслабва. Защо ли?

Оказва се, че през периода 368 – 374 г. въстава наместникът по източните граници на Иран, Аршакид, който управлява в Балх. През 375 – 378 г. персите претърпяват толкова голямо поражение, че Шапур прибира войските от западната си граница и прекратява войната срещу Рим. Хоните, т.е. хионитите, подкрепят въстанието, като скъсват съюза си с Иран. Въстанието е потушено при неизяснени в източниците обстоятелства, но веднага след погрома на Аршакид – през 384 г. – в персийските войски се появяват ефталити, като съюзници на шаха. Това не може да е случайно съвпадение. В действителност Балх е разположен на границата между Иранското плато и планинската област на Памир. Задачата на персийския наместник се състои в наблюдаването на съседните планинци и може да се приеме, че до въстанието той е успявал да възпрепятства обединяването им. Когато това въздействие се прекратява, планинските племена се обединяват и унищожават своя враг, с което се обяснява и съюзът им с шаха.

От средата на 4. век ефталитското царство се превръща в преграда между уседналия Иран и номадските племена от евразийската степ, сред които са и средноазиатските хуну. Това обяснява и защо Иран се безпокои повече за укрепването на кавказките проходи, отколкото за източната си граница, която е лишена от каквато и да е естествена преграда. Ефталитите са войнствен, но малоброен народ. Успехите им се обяс-

няват с дълбокото разложение на завладените от тях области. Те извършват унищожителни набези, най-вече срещу Индия, а за страните на изток от Памир и Тиеншан тяхната намеса е епизодична.

През 3. век китайците губят влиянието си на север от Великата китайска стена. Краен пункт на разпространението на Китай на запад става Дунхуан. Династията Дзин си връща част от владенията зад стената, а именно долното течение на река Едзин Гол и Турфанската котловина, която през 345 г. е преименувана в „област Гаочан Хюн“[44]. Управлението на тази отдалечена област е трудно за китайското правителство и тя влиза съвсем естествено в сферата на влияние на управителите на Хеси. През 3. век останалите владения са с тенденция към окрупняване, като на югозапад възниква държавата Суле (Кашгар), която включва на юг Яркенд[45], а на северозапад – Тиеншан. Хотан се усилва и остава единственото владение, което продължава да подкрепя Китай. Това обаче не е политическа зависимост, а културна близост, изразяваща се в регулярни пратеничества от Хотан в Китай.

По северните склонове на Тиеншан на северозапад се простира – от езерото Баркул на изток до горното течение на река Или на запад – княжеството Чеши, а на юг Шаншан обединява всичките владения от стените на Дунхуан до бреговете на Лобнор. В центъра на тази територия хегемонията е завладяна от Карашар (Янки), който около 280 г. покорява Куча и васалите ѝ Аксу и Уш.[46] Може обаче да се приеме, че Карашар става столица не на монолитна държава, а на конфедерация, защото на картата на Западния край от времето на епохата Дзин е отбелязана граница между Куча и Карашар и по-нататък тези две държави имат различни владетели, макар и да се изявяват в тесен съюз. Местният народ е охарактеризиран като

„тих и мирен", избягващ общуването с чуждоземците.[47] Обитателите на Западния край се обогатяват само посредством посредническа търговия, понеже коприпопроизводството се въвежда в Хотан едва през втората половина на 4. век, откъдето се разпространява в Согдиана през 5. век.[48] Всички сведения за Западния край или „Серика" са получени от античните автори не от първа ръка, защото партяните не допускат преки връзки между Рим и Китай.[49]

И така, грандиозната суша от 3. век отслабва дотолкова степните етноси в Туран, че те губят войната срещу Иран[50] и стават жертва на своите източни съседи – първо на хуните, а след това и на тюркютите.

ЦИВИЛИЗАЦИИТЕ ПРЕЗ 2 – 4. век

Древните историци описват надълго и широко известните им събития, като осведомеността им е доста голяма. Ако няма обаче събития, те не пишат за нищо. Двама древни географи споменават за появата на хуну в прикаспийските степи, след което цели 200 години няма и дума за тях в писмените източници, а в края на 4. век се излива порой от сведения и съмнителни подробности, защото тогава хуните започват да воюват. Щом е така обаче, това означава, че от 160 до 360 г. те живеят в мир, макар и това да не може да се свърже с обичайната представа за хуните като за грабители.

Нарастващата през 3. век пустиня отървава хуните от южните им съседи – аланите, хионитите, абарите и готите – и което е най-важното, от римляните, които по това време са в етап на обскурация*. Войнишките императори зависят от своите легионери и приближени, а те предпочитат своите интереси – користни или кариеристични – пред държавните. Ето защо войната в империята не стихва. Понякога тя е срещу чуждите племена по границите, понякога – срещу собственото население – въставащо и разгромявано, но най-често легионерите се бият помежду си. Страшно нещо е субпасионалността!

Не всички обитатели на Римската империя обаче са субпасионали. През 3. век започват да се появяват и много пасионали – и то доста активни. Но те проме-

* **Обскурация** (старост) – една от фазите на етногенезиса, съдържаща четири периода: **прелом** – обезценяване на идеите; **реорганизация** – опит за връщане към изгубените ценности; **инерционен** – скептично отношение към ценностите на предците; **разложение** – загуба на жизнени ориентири. – Б. а.

ният стереотипа на поведението си, с което и изпадат от римския суперетнос. Тези хора, произлизащи от различни предци, разкъсват и семейните традиции, и културните връзки със съвременниците си, и дори някои от взаимоотношенията си със законността в онзи ѝ вид, в който тя е разбирана в античното общество. Например Римската империя може да възбуди съдебно преследване само по донос от римски гражданин. А ето и че хората от новия тип, онези, които стават членове на християнските, митраистките* и манихейските** общини, обявяват предателството за най-лошия от възможните грехове. Взаимното спасяване става поведенческо безусловно изискване на християните.

Това е особено съществено за военната служба, защото изключва предателството спрямо бойния другар или пълководеца, което езичниците-легионери превръщат в навик или доходен занаят, защото, според обичая, новият император дава на воините паричен подарък. Поради това и сменянето на властта става изгодно. Създалите тайни групи именно в армията митраисти обаче категорично забраняват на своите членове „да мамят доверилия им се". Така те стават любимци на началството. Култът към „Непобедимото Слънце" се изповядва от всички войнишки императори, включително и от Константин Велики.

Учението на манихеите, че в основата лежи не вярата, а знанието, е едновременно и мистично, и атеистично. То разрешава лъжата, с което облекчава из-

* **Митраизъм** – религия на Древен Иран и Древна Индия, възникнала в последните векове преди новата ера. Широко се е разпространила в Римската империя и е била сериозен съперник на християнството. – Б. пр.

** **Манихейство** – религиозно учение представляващо синтез между Зороастризъм, Християнство и Гностицизъм. Възниква в Близкия изток през 3. век. – Б. пр.

вънредно много живота им, защото на първо време на тях се гледа като на безобидни плямпала. Вярно, че Диоклециан започва гонения срещу тях, но те скоро отмират, докато върху християните се стоварват девет жестоки гонения. Въпреки това обаче броят им расте и те са най-боеспособната част от воините в легионите, защото са дисциплинирани и верни. Християните-легионери обаче отказват категорично да се сражават срещу едноверци. През 286 г. Максимин изпраща в Галия Десети тивански легион, за да потуши въстанието на багаудите, но той се отказва от провеждането на екзекуции на християни. Две децимации* се оказват безрезултатни и тогава са убити и всичките останали войници от този легион.[51]

Затова пък християните-легионери осигуряват престола и спасяват живота на Константин, поради което през 313 г. той издава едикт за веротърпимост към християнството, а през 315 г. отменя разпването като позорна екзекуция и заповядва да бъдат изгаряни онези евреи, които подбуждат езичниците към метежи срещу християните.[52] Така от един суперетнос в Римската империя възникват два, а това вече е химера, която е хищно, но неустойчиво образувание. Тя съществува, докато не изчерпи всичките богатства, натрупани от предишните етноси, живели или поотделно, или в симбиоза. Италиките, елините, галите, иберите и пунийците оставят такова наследство, че то би стигнало за 100 години, но и то свършва, защото страната трябва да се защитава от съседите си, които са по-пасионални от римляните. Последните пък въобще не искат да воюват, защото пò им харесват интригантството и охолния живот. Поради това към 5. век армията на Римската империя се състои

* **Децимация** – дисциплинарно наказание в армията на Древен Рим (убиване на всеки десети по жребий). – Б. пр.

от наемни германи, араби и бербери, а римляните в нея са само някои офицери, назначени чрез връзки в сената или пък фаворити на императора.

Те не могат да се защитават както от външните, така и от вътрешните си врагове – манихеите, митраистите и християните – но онези пък пренебрегват антипатиите на езичниците и се борят твърде активно помежду си. Особено християните! Етапът на етническия подем се забелязва съвсем отчетливо в историята на църквата. Знаме на етническия подем в Африка става донатизмът*, през 384 г. в Испания е изгорен гностикът-епископ Присцилиан, а в Египет спорят Арий и Атанасий. Арианците побеждават и кръщават много германи, за които след победата на православието през 381 г. арианството става символ на противопоставянето им на римляните.

Във всеки случай в източната част на империята протича бърз процес на създаване от конфесионалните общини отначало на субетнос, след това – на етнос, и накрая – на суперетнос – Византия, понеже там се появява излишък от пасионалност. А на запад, където няма такъв, при същите икономически, социални и политически условия химерата се разпада на части, които бързо губят съпротивителните си сили. Безразличието и равнодушието се оказват по-патогенен фактор, отколкото са фанатизмът, авантюризмът и заядливостта. Поради това Византия надживява множество беди, а Западната Римска империя загива.

* **Донатизъм** - еретично учение, близко до учението на агонистиците. Донатизмът започнал съществуването си като разколническо движение в края на IV в. в Северна Африка и получил името си от името на епископ Донат. Донатистите подчертавали необходимостта от чистота и святост на ръководителите и членовете на Църквата; настоявали на това, че Църквата представлява общество на светиите, а не смесено съобщество на праведници и грешници. – Б. пр.

ВАРВАРИТЕ ПРЕЗ 2 – 4. век

През онези години, когато цивилизацията се разлага, на североизток от римската рейнско-дунавска граница също протича брожение, но с друга доминанта. В средата на 2. век готите пресичат Балтийско море и погват пред себе си ругите и вандалите чак до самата делта на Дунав. Това е типичен пасионален тласък, чиято ос се проточва от Южна Швеция, през Карпатите, Мала Азия и Сирия до планинската страна Аксум. Започвайки от 1. век, народите, обхванати от пасионалност, избухват и изгарят във войните с все още неразложилия се Рим. Две войни изнасят даките, три – евреите, една – маркоманите, и една – квадите.

Закъснелите на старта готи обаче се оказват победители.

Механизмът на този процес е прост, защото римската суперетническа система се разпада необратимо, но бавно. Траян и Адриан все още могат да побеждават, защото разполагат с послушни и умели воини; Марк Аврелий може само да удържа границите си; а Деций и Валериан търпят поражения от готите (251 г.) и от персите (260 г.). И проблемът не е в силата на враговете, а в слабостта на римляните. Та нали арабинът от Палмира, Оденат, прогонва персите от Сирия – страна, през която преминава пасионалният тласък. А до този момент Сирия е най-развратената и слаба римска провинция. Откъде се появява там такава сила? Оденат притежава умни помощници и народ, придобил смелост. Пасионалността е признак, който се предава генетично и поради това се разпространява в широки ареали.[53]

Към средата на 3. век германските племена между

Елба и Рейн, които дотогава са безсилни и свиващи се, започват да образуват военни съюзи. Така на базата на древните племена, които вече са се превърнали в реликти и са неспособни да отразят настъплението на римската армия на Германик, дори и след успешното изтребване на трите легиона на Вар в Тевтобургската гора, възникват нови етнически образувания с условните наименования: франки – свободни, сакси – ножари, алемани – сбирщина, и свеви – скитници.[54] Това са организации, създадени предимно за водене на войни, тоест военни демокрации, съществуващи в Европа съвместно с родовия строй, защото някои от тези племена са запазили този строй.

От същия тласък е засегната и територията, населена от предците на славяните – лугиите и венедите.[55] Те не отстъпват по енергия на германите, а понякога и ги превъзхождат. За кратко време те се разпръсват до Балтийско море, а през следващите векове овладяват Балканския полуостров и стигат до Днепър, където се срещат с племето росомони.[56] По-късно източните славяни и росомоните се сливат в единен древноруски етнос.[57] През 3. век обаче те са само съюзници, защото техни общи врагове са готите, победили римляните и изтръгнали от тях през 271 г. цяла провинция – Дакия. През етапа на етническия подем кръвта се лее не по-малко обилно, отколкото през етапа на обскурацията.

Къде обаче цари мир през тази епоха (160 – 360)? Кой етнос избягва стълкновенията, разтърсващи Европа, Близкия изток и Средна Азия? Кой успява да избегне кръвопролитията? Само онези, за които дори и не споменават историците от онези години, а именно хуните. Може да се помисли, че античните географи просто не обръщат внимание на номадските народи. Това обаче не е така. И Йосиф Флавий, и Лукиан, и Птолемей съобщават за аланите, а само Амиан

Марцелин разказва подробно за хуните, при това с чужди думи, които стават актуални едва в края на 4. век.

Аланите са едно от сарматските племена. Амиан Марцелин пише за тях: „Постепенно отслабили съседните им племена с чести победи над тях, те ги обединяват под едно родово име“[58]. За това съобщават и китайските географи от епохата на Младшата Хан, като наричат отново образувалата се държава Алания[59]. Територията на аланите включва Северен Кавказ и Донско-Волжкото междуречие. Стопанството им е основано на съчетаването на скотовъдството със земеделието, а занаятите и изкуството им са на много високо ниво. Културата им е продължение на скитската, макар че сарматите изтребват царските скити и скитите-номади така, че от тях не остава въобще нищо, освен в степния Крим. Последните са унищожени от готите.

Западните сармати, роксоланите и язигите воюват постоянно срещу римляните по бреговете на Дунав[60], а източните сармати преминават през „Алански врати“ – Дарялския проход – и нахлуват в Армения и Медия[61]. С други думи казано, аланите воюват непрестанно цели 200 години и дори успяват да позабравят съседите си – хуните. Това не може да е случайно, но най-вече е историческа загадка.

СМЯНАТА НА ЦВЕТОВЕТЕ И ВРЕМЕНАТА

Промените започват от природата на Великата степ. В средата на 4. век мусоните понасят тихоокеанската влага към пустинята Гоби, а циклоните – атлантическата влага в – Заволжието и към планините на Тиеншан и Тарбагатай. Река Или напълва с вода падината на Балхаш, а Сърдаря повишава нивото на „Оксийското блато“ и го превръща отново в Аралско море. Лесостепта запълзява на юг, а след нея натам се придвижва и тайгата. Сухите степи, които до този момент са ареал на почти 200-годишно обитаване от страна на хуните, започват да се свиват и на добитъка им му става твърде тясно. Обаче отдавнашните мирни отношения между малобройните пришълци (хуните) и рядкото коренно население на Западен Сибир, както изглежда, водят не до конфликти, а по-скоро до обратното – до задълбочаване на контактите и установяване на политически съюзи. Това се вижда от факта, че много години по-късно племената на прабългарите и на сабирите носят представката „хуно-“. Да се причислиш към хуните е гордост през 4. век.

Аланите обаче възприемат по друг начин тези промени. През 2. век те напускат прикаспийските равнини, които изсъхват направо пред очите им. Това обаче са техните земи и когато разнотревните ливадни степи запълзяват на изток, на аланите би трябвало да им се струва, че пресслниците от бреговете на Орхон и Селенга не би трябвало да живеят по бреговете на Волга и Яик. Конфликтът между аланите и хуните е подсказан от самата природа, която вечно се променя и го прави дори по-бързо, отколкото живее етносът или съществува социалната система.

Известно е, че хуно-аланската война започва – по остарели данни – през 350 г., а по уточнени – през 360 г.[62] и завършва с победа на хуните през 370 г. И то независимо от това, че аланите са значително по-силни от хуните. Подобно на юеджите (согдите) и на партяните, те използват сарматската тактика на близък бой. Облечените в люспести брони конници с дълги копия, опрени на верижки, прикрепени към шиите на конете, така че в удара им да участва цялата сила на движението на коня и на ездача, се хвърлят в атака и съкрушават дори и римски легиони, които са най-добрата пехота през 3. век.

Зад гърба на аланите е грамадното готско царство, създадено от Германарих от рода на Амалите. То се простира от бреговете на Балтийско до Азовско море и от Тиса до Дон.[63] Начело на държавата стоят остроготите, а визиготите, гепидите, язигите[64], част от останалите в Дакия вандали[65], тайфалите, кърпите, херулите[66], техните южни съседи – скирите, и северните им съседи – росомоните, венедите[67], морденс (мордва), мерене (меря), тюдо (чуд), вас (вес) и други, са техни поданици. На готите принадлежат и степният Крим, и Черноморското крайбрежие на Северен Кавказ. При това те са надеждни съюзници на аланите, които смятат, че тилът им е обезпечен. И най-накрая аланите притежават крепости, а хуните не могат да превземат такива. Защо тогава хуните побеждават и аланите, и готите – нещо, което не успяват да направят нито римляните, нито персите?

Източниците, тоест съображенията на хората от 4. век, не съобщават нищо смислено по въпроса. Те само констатират някои от фактите, които са съвсем недостатъчни за решаването на задачата.

В търсене на отговор на този въпрос нека се върнем към географията. Циклоните, които през 3. век

преминават през полярната, в средата на 4. век се връщат в аридната зона. Следователно в началото на 4. век те оросяват обилно хумидната, тоест горската зона. Постоянните летни дъждове и зимните преспи сняг, които се топят бързо през пролетта и заблатяват горските поляни, са крайно неблагоприятни за стопанството на горските етноси там. Поради това и готите, успели да се промушат в степите край бреговете на Черно море, успяват да установят хегемонията си върху по-голямата част от юга на Източна Европа.[68] Балтските (литовските) етноси оставят следи от пребиваването си из цялата лесостепна и горска зона чак до Пенза. Венедите пък заемат областта между Висла и Лаба (Елба). Възможно е обаче, като запазват автономията си, тези два етноса да се намират в сферата на готската хегемония, защото при неблагоприятните климатични условия им е трудно да съберат сили за борба за независимост.

И така, Германарих създава парцалена империя, чиято стабилност се обезпечава само от високото равнище на пасионалност на самите готи и ниските ѝ нива в част от покорените от тях племена. Е, а у другата част – ругите, росомоните и антите?... Този въпрос трябва да бъде разгледан отделно.

КАК ДА СЕ СДОБИЕМ С ДОСТОВЕРНА ИНФОРМАЦИЯ?

Това не е толкова лесно. Ако запазените източници, които днес са издадени, преведени и коментирани, даваха смислен отговор на въпроса за първото сблъскновение на Далечния изток с Крайния запад, нямаше да е необходимо да пишем тази статия. Източниците обаче са неясни. Поради това нека заради методиката да се отдалечим за миг от темата!

Иска ни се да кажем някоя и друга дума в защита на Амиан Марцелин и неговите съвременници. Те пишат безсмислици, но не поради глупост или некадърност, а защото нямат възможност да проверят тенденциозната информация. Та нали римският центурион не може да се командирова в Западен Сибир поради научни интереси? А и дори да успее да отиде там, по времето на Великото преселение на народите той ще има твърде малък шанс да оцелее и да се върне, за да напише поредния том от „Историята" си. И така, критичното отношение към древните автори не е осъждане спрямо тях, а начин да се изясни същността на случилото се. Ако някой трябва да бъде съден, то това са източниковедите от 20. век, които са убедени, че буквалното следване на древния текст е правилното решение на задачата и цялата трудност се състои само в превода, който всеки историк трябва да направи самостоятелно.

Направеният от филолог буквален превод винаги е неточен, защото без познаването на страната (географията), народните обичаи (етнографията) и народните традиции (историята) е невъзможно да бъде предаден точният смисъл на източника. Ако за това се захва-

не историк, той неизбежно ще подчини значенията на думите и фразите на неговата вече съществуваща концепция, която винаги е предвзета. Така А. Н. Бернщам „съчинява“[69] превода на текста на надписа от Суджа и с това „ражда“ най-великия завоевател Яглакар, което възниква от неправилния превод.[70]

А какъв изход от положението предлага С. Е. Малов? Цитирам: „Аз се придържам към това – отначало тюркологът-езиковед, като използва точно текста на паметника, да го преведе съгласно с тюркския синтаксис и граматика, след което историкът може да се възползва от този паметник за своите исторически построения“ (с. 88). Авторът на тези редове е напълно съгласен с великия тюрколог. Историкът и географът имат право да уточняват значенията на титлите и географските названия, които не са дадени въобще в *„Древнетюркский словарь“* (Л., 1969). Например: „Болчу – название на река“ (с. 112). Къде е тази река? Как се нарича сега? В кой атлас може да бъде намерена?[71] За филолога това не е важно! Поради това филологически правилният превод е суровина, изискваща обработка.

Е, а ако към превода се добави добър коментар, както го правят Д. С. Лихачов и Е. Ч. Скржинска? По този начин може да се постигне адекватно възприемане на текста на източника или – което е същото – да бъдат разбрани възгледите, гледната точка и интересите на древния автор, бил той Нестор или Йордан. Но нали читателят от 20. век има съвсем други търсения и изисквания към предмета и го интересуват съвсем други сюжети – не какво мисли Нестор или Йордан за придвижването на готите и хуните, а защо това се случва? И какво място заемат или в социологията, или в науката за биосферата, тоест в етнологията? Тази статия е написана, именно за да отговори на последния въпрос. Поради това в нея е предпочетена двустепенната система на позоваване пред пряката система, т.е. пред позоваването на източниците, защото тогава ще се наложи да се дава собствен коментар, дублиращ вече направения. А това ще е неуважение не само към Дмитрий Сергеевич и Елена Чеславовна, но и към мнозина други историци, чиито трудове бяха внимателно прочетени и изучени от нас.

С други думи, съотношението между работата на преводача, коментатора и интерпретатора е същото, както между тази на подготвящия суровината, изработващия детайлите и монтажника. Нито един от тях няма да постигне успех без помощта на другите двама. А опитите за съвместяване на три професии от едно и също лице не дават положителни резултати още от древността. Ще си позволя обаче да не се съглася със С. Е. Малов за едно нещо. Той пише: „Много ще се радвам, ако историците се занимават с превода на паметниците, но само като съблюдават всичките правила на граматиката“[72]. Навярно академикът се шегува! Та това е същото, като да се препоръча на строител на висока сграда да си излее сам стоманата от желязната руда, сам да си изработи профилираните греди, сам да си ги вдигне с кран и едва след това да ги завари на местата им. Знанието на древния език е разкош за историка. И ако той преведе текста по начин, различен от този на филолога, ще му се наложи да се откаже от тълкуването си, защото филологът познава по-добре граматиката.

Езикът пък е въобще безразличен към обобщението, защото е важен само смисълът – война, мир, договор, поход – или, по просто казано, събитието. Именно то се явява онези „тухли“, от които се строят дворци, замъци и колиби. Тук имаме друг първичен материал и друга методика, която – за разлика от „филологическа-

та" – може да бъде наречена „криминалистична". Както добрият следовател използва не само разказите на свидетелите, но и състоянието на времето в момента на престъплението, мотивите и чертите на характера на престъпника и жертвата, и – най-вече – си спомня примери на аналогични постъпки, като се стреми да улови отклоненията от закономерността, така и етнологът е в правото си да отчита географията, етническата и личната психология, етапите на етногенезиса и моментите на изместването на закономерностите при контактите. Разширявайки хоризонтите на темата и отделил фактите от източника, етнологът може да улови връзката между събитията и тяхната вътрешна логика и да получи резултати, които да са интересни както на него, така и на читателя му.

ТЪРСЕНИЯТА НА УДОВЛЕТВОРИТЕЛНА ВЕРСИЯ, ОБЯСНЯВАЩА ПРЕДИМСТВАТА НА ХУНИТЕ ПРЕЗ 4 – 5. век

Амиан Марцелин и Йордан обясняват победата на хуните над аланите със специфичната им тактика на водене на война. „Те... покоряват аланите, които, макар и да са им равни в боя, се отличават от тях с човечността си, начина си на живот и външния си вид, като ги обезсилват с чести схватки."[73] Защо аланите не възприемат тактиката на хуните? Те имат време за това – цели 200 години. Както е известно, хуните разбиват и готската пехота, въоръжена с дълги копия, на които лесно могат да бъдат вдигнати и конят, и ездачът, и в края на краищата, аланите притежават крепости, които хуните не умеят да превземат. Така че версията на двамата древни автори е недостатъчна за изясняването на същността на проблема.

Нека сега сравним етапите на етногенезиса. Хуну и сарматите са връстници. И двата етноса излизат на историческата арена през 3. век пр.Хр. Следователно 700 години по-късно те са в самия край на упадъчния етап, при което хуну изпитват и феномена на изместването – външен разгром и разкол на етническото поле. През този етап се появяват много субпасионали, които разлагат етносоциалната система или се явяват като неин баласт. При аланите е точно така, а хуну са предоставили баласта си на сянбийците и той бързо разлага сянбийската държава, на чието място се появяват десет химерни етноса.

Обаче озовали се на запад от Великата степ, „неукротимите" хуну, тоест пасионалите им, намират изход от крайно тежката за тях ситуация. Вместо да

срещат и да побеждават врагове, те започват да търсят приятели навсякъде, където това е възможно. И когато през 360 г. започват войната срещу подкрепяния от Византия гото-алански съюз, хуните имат много приятели, говорещи на своите си езици, имащи свои религии и свои нрави, но тръгнали заедно с тях и умножили редиците им. Ето до какво води симбиозата!

Това обаче е постижимо само при наличието на търпимост и взаимност. Първото се среща често у субпасионалите, но като следствие от равнодушието им, а второто въобще не го притежават, защото са егоисти. Поради това субпасионалите презират и често мразят съседите си, като говорят за тях така, както и информаторът Амиан Марцелин – за хуните. За да се установи симбиоза, е необходимо да се притежават въображение и добра воля, а тези качества съответстват на популационно ниво на акматичния етап на етногенезиса, тоест на младостта на етноса. Хуните са възвърнатата младост на хуну, макар че тя стига само за 100 години.

Готите също са млад етнос, намиращ се в етап на подем. Държавата им обаче е построена на принципа на силата, без уважение към обичаите на съседите и без симпатии към всички, с изключение на римляните. Готите се възхищават от римляните и дори възприемат религията на потомците на император Константин Велики – арианството. Но понеже повечето от византийците, т.е. от ромеите-християни, изповядват православието, готите се оказват в изолация и по това направление. А и митраистите – антите, венедите и склавините – явно не изпитват възторг от това, че ги управляват пришълци, чужди им по кръв и по религия.

В списъка на племената, уж покорени от Германарих, привличат вниманието ругите и росомоните.

Ругите са племе, тръгнало от „остров Скандза“ много преди готите. Готите заварват ругите на южния бряг на Балтийско море и по островите му – може би на острова, наричан днес Рюген. Готите погват ругите и съседите им – вандалите – на юг, до бреговете на Дунав, и е неизвестно дали успяват да утвърдят властта си над тях или пък запазват самостоятелността си, като се придвижват нагоре по Дунав до Норикум.

Ругите са интересни и поради това, че германските хронисти от 10. век наричат киевската княгиня Олга „царица на ругите“. Следователно според тях народът „рус“ е разклонение на ругите. Йордан пък нарича обитателите на Средното Приднепровие „росомонами“[74]. Това очевидно са предците на древните руси[75], но какво е отношението им към историческите руги, разпръснати през 5. век из Италия? Твърде съблазнително е да се признаят росомоните за група руги, избягала от готите не към Дунав, заедно с останалите, а към Днепър. Но това е невъзможно да се докаже, защото росомоните са споменати само от Йордан, и то само веднъж. Затова пък е ясно друго, а именно, че росомоните, както и ругите, вандалите и антите, не се спогаждат с готите. Йордан ги нарича „вероломен народ“ и ги смята за виновни за бедите, постигнали готите. Струва ни се, че той е прав.

ЛЕГЕНДАТА ЗА КОШУТАТА ИЛИ НЕПРЕДВИДЕНАТА ПОБЕДА

Към 370 г. става ясно, че аланите са загубили войната срещу хуните, но до пълния им разгром и покоряването им е още твърде далеч. Мобилните конни отряди на хуните контролират степта на Северен Кавказ от Каспийско до Азовско море.[76] Предпланинските крепости на аланите обаче не са превзети, както не е завладяна и речната низина на Дон, което въобще не е по силите на номадите, разположени на вододелните степи.[77] Долното течение на Дон се отбранява от ерулите, които, както изглежда, са не скандинавски, а местен[78] етнос, но е покорен от Германарих и впоследствие се германизира. В Италия, която той покорява под предводителството на Одоакър през 476 г., този етнос е известен като херули. Ерулите се отличават с извънредна подвижност и високомерие. Те осигуряват леката пехота на съседите си. Няма сведения за сблъсквения между тях и хуните. Това показва, че хуните не се опитват да форсират долното течение на Дон, а намират друг път.

Съгласно съобщението на Йордан, през 371 г. хунските конници видели на Таманския полуостров пасяща там самка на елен и я подгонили. Притисната до брега на морето, кошутата влязла във водата и като „ту пристъпвала напред, ту се спирала“[79], преминала в Крим. Ловците я последвали и открили подводна плитчина, по която минавал брод. Те извикали там сратниците си, преминали през пролива и „подобно на ураган от племена... заварили неподготвени племената, битуващи по крайбрежието на същата онази Скития“, тоест на Северен Крим.[80] По-нататък е лесно

да си го представим. Хуните преминават през степта до Перекоп и излизат в тила на готите, които като съюзници на аланите са съсредоточили войските си по Дон, охранявайки неговия висок десен бряг от възможно нахлуване на хуните. Така че никой не може да попречи на хуните да се разгърнат по равнината на Приазовието.

Авторът от 5. век Евнапий пише: „Победените скити [готи] са изтребени от хуните и повечето от тях загиват. Едни са залавяни и убивани заедно с жените и децата, като жестокостта при избиването им е безгранична; а други, събрали се заедно, хукват да бягат.“[81] Разбира се, че тук не е минало без преувеличение. Мнозина остроготи остават с хуните и се сражават на тяхна страна на Каталаунските полета, а след това срещу тях – край река Недао. Важното обаче е друго, а именно че държавата на Германарих е не съюз на племена, а „парцалена империя“. Като разбиват остроготите, хуните дават възможност на покорените от готите племена да се освободят и – може да се приеме – да си разчистят сметките със завоевателите си.

М. И. Артамонов предполага, че по характера си „черняховската култура на погребалните полета“ трябва да бъде приписана на готите. Тя битува само два века – 3. и 4. Дори и тази култура да не е етнично монолитна, т.е. да включва готите, сарматите и – възможно е – славяните (антите), то остава фактът на изчезването ѝ през 4. век, което съвпада с хунското нашествие.[82] Доводите на М. И. Артамонов са убедителни, но остава едно съмнение, а именно, че черняховската култура е разположена в лесостепите, а хуните са степняци. Дали пък не им помагат местните славянски, литовски и угро-фински племена? От нашествието на хуните страдат също и елинските градове в бившето Боспорско царство, в това число и Пантикапей (Керч). Тази област запазва

сянка от самостоятелността си под римското върховно владичество, но през 4. век е изоставена от римляните на произвола на съдбата. През епохата на Август и Тиберий градовете по южното крайбрежие са ценени като търговски центрове, а гърците докарват в тях вино и предмети за разкош.[83] През 3. век обаче готите принуждават боспорците да им предоставят кораби за пиратски набези срещу Мала Азия и Гърция.[84] След това предателство римляните губят симпатиите си към Боспор и когато от Северен Кавказ пристигат хуните, те унищожават всичките градове на бившето Боспорско царство.[85] Защо се предават елинските крепости, при положение че хуните не умеят да обсаждат и да превземат градове? Защо боспорците се съгласяват дори и на почетна капитулация? Та нали хуните са достатъчно покорни на своя вожд Баламбер и следователно са дисциплинирани. А и гърците имат кораби, и морето им е под носа... Малко повече енергия и могат да се защитят или да се спасят!

Ето какво представлява етапът на обскурация в процеса на етногенезиса. През този етап е по-лесно да загинеш, отколкото да се съпротивляваш. А ако се бе намерил енергичен грък, предложил път за спасяване, то той щеше да бъде постигнат от съдбата на Стилихон и Аеций[86], защото действието на статистическите закономерности на етногенезиса е такова. Вследствие на погрома, извършен от хуните над елинските градове на бившето Боспорско царство, Източната Римска империя, превърнала се във Византия, се оказва сред враговете на хуните.

След като преминават Перекоп, хуните се сблъскват не с обскуранти, а с намиращи се в етап на подем етноси. Последните имат дори в излишък енергия, но нямат доминанта, която да я насочи в определено русло. Германарих е вече на 110 години и по силата на

престарялостта си той не може да намира бързо решения и да се приспособи към променилата се ситуация. Властта му тежи на визиготите, защото кралете им са превърнати просто в „съдии"[87], като са лишени от титли и от власт. Да се сдобият с независимост се стремят с всички сили и гепидите, но най-зле са венедите (славяните). Поради изневяра спрямо съпруга ѝ, Германарих заповядва да разкъсат на части, като я привържат към диви коне, росомонката Сунилда. Тогава братята ѝ Сар и Амий извършват нападение срещу него.[88] Макар че Германарих не умира, той и не оздравява и започва да управлява като болен старец, тоест много лошо.

Още преди това Германарих подчинява „достойните за презрение" венети[89], които са многобройни и отначало се опитват да се съпротивляват. Той покорява и естиите (литовското племе айсти)[90], сдобивайки се по този начин с още едни поданици, които ненавиждат остроготите. Понеже хуните, за разлика от готите, не си търсят врагове, а приятели, то всички обидени племена и народи влизат в контакт с тях. Виждайки неизбежността на гибелта си, Германарих се пробожда с меча си през 375 г., една част от остроготите се подчинява на хуните, а друга част се оттегля при визиготите, твърдо решила да не се предава. Те се управляват от рода на Балтите (храбрите), който отдавна си съперничи с кралския род на Амалите (благородните), и отчасти именно поради това вземат решение, което – както се оказва впоследствие – води до етническа дивергенция, т.е. до разделянето на един етнос на два взаимно враждуващи.

През това време хуните продължават да вървят на запад. Визиготите ги очакват на Днестър. Един хунски отряд се прехвърля през реката там, където тя не е охранявана, и като напада визиготите в тил, всява паника сред тях. Голяма част от готите се втурва да

бяга към Дунава и там моли за убежище император Валент. През 376 г. те се прехвърлят с разрешението на властите на империята през Дунав и се покръстват по арианския обред.[91] По-малката, езическата част от визиготите, ръководена от Атанарих, се барикадира с натрупани дървета в гъста гора (Хилея) между Прут и Дунав. Разбрал обаче колко е безнадеждна по-нататъшната съпротива на хуните, Атанарих се договаря с император Теодосий и през 378 – 380 г. преминава с войнството си на служба на империята с правата на федерати – съюзници с автономно командване.

Съвсем друга е съдбата на остроготите. След гибелта на Германарих готите се опитват да си върнат независимостта. Приемникът на Германарих Винитарий „понася с мъка подчинението си на хуните“[92]. В края на 4. век той опитва „да приложи сила и навлиза с войската си в пределите на антите. В първото сражение е победен, но по-нататък започва да действа по-решително и разпва краля им Бож, заедно със синовете му и със седемдесет старейшини“[93]. Като какво може да се възприеме едно такова странно самоволие? Изглежда, че разказът на Евнапий за свирепостта на хуните е преувеличена. Иначе откъде остроготите ще разполагат с голяма войска, след като визиготите си тръгват през 376 г. и отвеждат част от остроготите, а гепидите, макар и да са готско племе, се отделят от остроготите още при първото им отслабване.[94]

Антите са „многобройни и силни“[95]. Войната срещу тях е трудна и в крайна сметка – гибелна. Това е като предизвикателство към хуните чрез ликвидирането на техния съюзник. В отговор на това и година след екзекуцията на Бож хунският цар Баламбер призовава на помощ онези от остроготите, които са му останали верни, и напада Винитарий, като след няколко неуспеха го разбива и го убива край река Ерак (Долен

Днепър). След това в степите настъпва продължителен мир.

В началото на 5. век хуните се придвижват на запад, но без военни стълкновения. На пръв поглед това е учудващо, но нека обърнем внимание на хода на събитията и на историческата география на етносите в Панония. В Дакия се укрепва готското племе гепиди, чийто вожд Ардарих е личен приятел на Атила. Оттеглилите се в римските предели, заедно с визиготите, остроготи не се разбират с последните. И през 378 г. пълководците Алатей и Сафрах отвеждат своите остроготи в Панония и се заселват по бреговете на Дунав.[96] През 400 г. край тази река се появяват и хуните. Метежният готски федерат Гайна, който губи сблъсъка с населението на Константинопол, бяга оттатък Дунава, но е хванат от хуните и е обезглавен.[97] Около същото това време синът на римския пълководец Гауденций, като заложник при хуните, също се сприятелява с връстника си Атила и неговия чичо Ругила, който по-късно става цар на хуните. И така, хуните завладяват Панония без война, подкрепяни от множество племена, сред които вероятно, са и антите, и ругите. Това ли е „унищожителното нахлуване на хунските орди“?!

Хуните обаче имат и врагове. По-точно това са врагове на техните съюзници. Такива са свевите, които са врагове на гепидите; вандалите – врагове на ругите; бургундите и най-злите врагове на самите хуни – аланите. Страхувайки се от хуните, тези етноси напускат родината си, като нахлуват в Италия през 405 г. Вождът им Радагайс дава обет да принесе в жертва на боговете всичките заловени сенатори, но самият той е обкръжен от войските на Стилихон, предаден и екзекутиран. Само този поход може да бъде смятан за последния хунски натиск върху етносите в Европа. А нали, според

общоприетото мнение, Великото преселение на народите започва през 169 – 170 г. с макроманската война[98] и прехода на готите „от Скандза“, но не и с появата на хуните в задволжките степи.

В началото на 5. век главната квартира на хунските вождове се намира в степите на Причерноморието. Натам се отправят византийските пратеничества до 412 г. Въпреки това, преселението на хуните по бреговете на Дунав продължава постоянно, защото унгарската пуща (степ) им напомня за задволжката им родина, която те напускат към 5. век, понеже климатичният скок от вековна суша към повишаване на овлажняването на степната зона предизвиква разширяването на сибирските гори и на лесостепта на юг. Ивицата от сухи степи се стеснява, което означава, че се стеснява и хунският ареал.

Екстензивното номадско стопанство изисква рядко населени големи пространства. Свикнали със степните треви, конете и овцете не могат да живеят от горската влажна паша, а още повече да си я доставят изпод дълбокия сняг. Следователно са били необходими сенокоси, но хуните не са запознати с този занаят. Поради това те се преместват в завоюваните от тях територии, където е възможно използването на труда на покорените аборигени. Последните обаче трябва или да се държат в постоянен страх, което не е по силите на малобройните хуни, или да се компенсират с военна плячка. Европейските пасионални варвари знаят, че могат да получат компенсация само в пределите на Римската империя. Без необходимата организация обаче техните нахлувания отначало са неуспешни, а след това – полууспешни, като римляните пускат бургундите в долината на Рона; вандалите, свевите и аланите – в Испания; визиготите – в Аквитания, и франките – в Галия. Но и останалите

варвари също искат да си откъснат парче от римската баница, а умният владетел, както е известно, се съобразява с желанията на масите. Ругила е умен и предпазлив владетел. Когато през 430 г. хуните стигат до Рейн, той се опитва да установи дипломатически контакти с Рим и дори дава на империята войските си за потушаването на освободителното движение на багаудите в Галия. Той обаче умира през 434 г. и властта преминава в ръцете на Атила и на Бледа, които са деца на брат му Муенчак.

АТИЛА, АЕЦИЙ И ЕТАПИТЕ НА ЕТНОГЕНЕЗИСА

Историята на европейските хуни е вече написана и то къде-къде по-подробно, отколкото може да се направи това в една статия. Никой от историците обаче не си поставя задачата да покаже уникалното съотношение на възрастите на етноса им, тоест да постави проблема като съотношение между стареца, юношата, мъжа в разцвета на силите си и възрастния, придобил богат опит човек. А през онова страшно 20-летие, когато се решават съдбите на етносите в Европа и дори пътят на развитие на културите, ситуацията е именно такава.

През 5. век римският суперетнос се намира в етап на обскурация, т.е. той почти престава да съществува. Източната Римска империя обаче е силна, защото мнозина от обитателите на Мала Азия, Сирия и Армения се намират в акматичен етап на етногенезиса си. Там преминава оста на пасионалния тласък и християнските, гностичните и манихейските общини всмукват в себе си онези пасионали, на които е противна самовлюбената антична пошлост. Те спорят помежду си; проповядват ученията си на всички, които желаят да ги слушат; интригантстват и защитават стените на градовете си – нещо, от което отдавна са се отучили онези, които остават езичници. И за разлика от германите, те има етнична доминанта – философема, която им е предадена от неоплатониците. Тази философема не съществува в дълбоката древност – нито в елинската, нито в юдейската, нито в египетската. Първият неоплатонец е Христос. На тези енергични пасионали обаче им пречат субпасионалите, които са се на-

плодили през трите века на имперско благополучие и изобилие. Те съвсем не са „низините" на обществото. Мнозина от тях се промушват на високи и средни длъжности. Където и да се намират обаче, те разяждат тялото на римската цивилизация, като не желаят да мислят за утрешния ден, а още по-малко – за неизбежния ѝ край.

Нека чуем безпристрастен съвременник на онези събития. През 448 г. участващият в състава на пратеничеството до главната квартира на Атила Приск Панийски среща облечен в „скитски" дрехи грък и записва думите му: „Бедствията, търпени от римляните през смутни времена, са по-тягостни от онези, които те търпят по време на война... защото не всички са равни пред закона. Ако нарушаващият закона е много богат, несправедливите му постъпки могат да останат ненаказани, а който е беден и не умее да води дела, той е длъжен да понесе налаганото от закона наказание". Приск му възразява, че законите на римляните са по-хуманни и „има много начини робите им да получат свобода". Гъркът му отговаря: „Законите им са добри и обществото им е прекрасно устроено, но властващите го развалят, като постъпват не така, както са постъпвали древните"[99].

И така, гъркът отбелязва изменчивостта на стереотипа на поведения като главен фактор, позволяващ на хората да живеят. Културата е стабилна, а римският суперетнос е навлязъл в последния си етап, като мечтателите оплакват отиващата си култура, а изметта я разяжда. И дотогава, докато готите не разреждат античното население на Македония, Тракия и Елада дотолкова, че да подготвят празни места за славяните, тоест до 6. век, Византия е заключена в градските си стени, а Хесперия[100], където тези стени са паднали, въобще изчезва от картата на света.

Връстници на византийците – германите, нямат такава културна традиция, способна да ги обедини в суперетническа цялост. Дори обратното, понеже не е насочен, пасионалният тласък разкъсва дори и онези връзки, които съществуват при тях в първите векове сл.Хр. За да се обединят, те се нуждаят от началство и го намират в лицето на хуните. Хуните, както и техните съперници – аланите и хуну в Северен Китай, преживяват етап на упадък или неотклонно понижаване на пасионалното напрежение на етническата система. На този фон достойнствата на отделните личности помръкват. Лишени от собствената си екологична ниша, те са принудени да получават необходимите им продукти като данък или като военна плячка. В чуждата земя те се превръщат в хищници, които, за да не загинат, са принудени да ходят на лов за съседите си и да се ползват от услугите на непривични и неприятни за тях, но крайно нужни им етноси.

Пасионалността им се разпалва от включването в тяхната среда на многобройните угро-фини, за чиято сметка те попълват загубите си в боевете. Угро-фините са много смели, издръжливи, енергични и напълно лоялни към хунските вождове, но сърцето им бие с друг, техен собствен ритъм, вследствие на което те образуват хуно-угърска химера. До 5. век съчетаването им не е с такъв характер, защото живеят в различни екологични ниши – в степта и в гората. А когато историческата съдба ги захвърля в обкръжената от планини Дунавска долина, че и прибавя към тях келтите-бастарни, даките-карпи, сарматите-язиги и някои славянски родове, то всичко се променя и то съвсем не към по-добро. На този фон се развиват събитията, свързани с дейността на Атила и Асций.

Атила е нисък, широкоплещест, с тъмна коса и сплескан нос. Брадата му е рядка. Тесните му очи гледат така пронизващо, че всички, приближаващи се до него, треперят, виждайки осъзнатата му сила. Страшен в гнева си и безмилостен към враговете, той е милостив към сратниците си. Хуните вярват в таланта и храбростта му, поради което под властта му се обединяват всичките племена от Волга до Рейн. Освен хуни, под знамената му се сражават остроготи, гепиди, тюринги, херули, турклинги, руги, прабългари и акацири, а също така и много римляни и гърци, предпочитащи справедливостта на хунския цар пред произвола и користта на цивилизованите римски чиновници.

Отначало Атила дели властта си с брат си Бледа, но през 445 г. го убива и съсредоточава цялата власт в ръцете си. По времето на съвместното им управление хуните – по-точно присъединилите се към тях племена – извършват набег на Балканския полуостров и стигат до стените на Константинопол. Те изгарят 70 града – от Сирмиум до Найсос. Плячката им обаче е по-малка от очакваната, защото на полуострова вече два пъти са домакинствали визиготите. През 447 г. Теодосий II сключва унизителен за империята мир с Атила, като се задължава да му плаща ежегоден данък и му отстъпва южния бряг на Дунав от Сингидунум до Найсос, но сменилият Теодосий Маркиан разтрогва този договор през 450 г., като заявява, че даровете му са предназначени за приятелите му, а за враговете си има оръжие.

Атила обаче е и дипломат. И като разчита да постигне по-големи успехи на запад, той се решава да придвижи войските си в Галия. За похода му има и повод, а именно молбата на принцесата Хонория да се венчае за Атила и – което е по-важното – има и съюзници, а именно един от франкските князе, който е прогонен от отечеството си, и кралят на вандалите – Хензерих, превзел столицата на провинция Африка – Картаген.

Няма защо да се страхуват от затъпелите и опошлилите се римляни, но добре обмисленият поход дава неочакван резултат. Срещу Атила се изправя достоен за него противник както по личните си качества, така и по нивото на пасионалността си, а именно – Аеций.

Аеций е син на германец и римлянка и е представител на новото поколение от новата порода пасионали, което изгражда ранна Византия. Красив и силен мъж, той няма равен в яздитното изкуство, в стрелбата с лък и в хвърлянето на дротик. Честолюбието и властолюбието са лайтмотив на бурната му биография. Пред очите му метежни легионери убиват баща му, а той самият два пъти е у хуните – ту като заложник, ту като изгнаник. Говори свободно германски и хунски езици, което предразполага към него легионерите, сред които вече няма родени в Италия. Прави бързо кариера, но стремежът му към слава и власт поражда у него омраза към наместника в провинция Африка – Бонифаций, който е честен, добър и способен „последен римлянин", както го нарича по-късно историкът Прокопий.[101]

Аеций оклеветява Бонифаций и го провокира да вдигне метеж. През 429 г. Бонифаций вика на помощ вандалите от Испания, но те – както си му е редът – завладяват провинция Африка за себе си. Бонифаций се връща в Рим и успява да се оправдае, защото загубата на Африка наистина е предизвикана от интригите на Аеций. Тогава командващият войските в Галия Аеций тръгва срещу Рим. Командвайки правителствените войски, Бонифаций го разбива, но е ранен по време на битката и скоро след това умира (432 г.). Аеций пък бяга при хуните, където е приет от Ругила, но след смъртта на Бонифаций се връща и през 437 г. става за втори път консул. За трети път получава тази длъжност през 446 г. Дотогава само императорите стават

многократно консули.[102] Само че единствено Аеций може да застави варварите да се сражават за омразния им Рим.

Аеций и Атила застават начело на военно-политически коалиции (съвсем не на „племенни съюзи"), населението на които е чуждо на владетелите си и по кръв, и по религия, дори и по етнически облик. Начело на източната коалиция от германо-славяно-угорски племена стои хун, потомък на древните тюрки, а начело на западната – германо-келтско-аланската – римлянин, който е потомък на агресори и робовладелци. Нахлулите в началото на 5. век в Галия варвари – визиготи, бургунди, алани, арморикани (келти от Валис, които се преселват на континента през 5. век, след което застият от тях полуостров е наречен „Бретан"), франки и отчасти алемани – са усмирени от Аеций, който ги настройва едни срещу други. Движението на багаудите е потушено от Аеций с помощта на хунски отряди, изпратени му от Атила. И на Атила му се налага да потушава съпротивата на своите поданици акацири, които представляват „старшата войска"[103] и са подстрекавани от византийски шпиони.[104]

През детските си години Атила и Аеций са приятели и няма за какво да се карат. Владетелите обаче зависят от масите не по-малко, отколкото последните от тях. А през етапа на пасионален подем масите не могат и не искат да живеят спокойно. Нарастването на пасионалността във Византия поражда борбата между църковните направления, а сред варварите – войната, в която са въвлечени хуните и Рим, макар че воюват преди всичко германите.

ВОЙНАТА (450 – 472 г.) И ЕТНОГЕНЕЗИСЪТ

Всяко явление в историята може да бъде разгледано в различни ракурси, които не се подменят, а се допълват взаимно – в социален, културен, държавнически и т.н. За нашата тема е необходим етническият аспект. Да видим какви етноси се сражават под ръководството на Атила? „Освен хуни, във войската му има бастарни, скири, остроготи, гепиди, херули, руги, алемани и части от франките, бургундите и тюрингите"[105]. Тук са изброени само германските и келтските етноси, а останалите обединения са, както изглежда, под названието „хуни", като в това число влизат биттогурите, или „черните угри"[106], и антите, които – като съюзници на хуните – не може да не са участвали в похода. Списъкът на самоуправляващите се, независими един от друг и свързани само с политически договори етноси, не може по никакъв начин да бъде наречен „племенен съюз", както често се прави това.

По същия начин не е „племенен съюз" и събраното от Аеций войнство, състоящо се от визиготи, алани, арморикани, сакси, части от франките и бургундите и някакви си литициани, рипарии и олибриони.[107] Възниква обаче въпросът, защо, след като не са пращани от кралете си в бой, тези хора отиват на война? Това не може да бъде обяснено без да се опрем на етнологията. По времето на етапа на спад знакът на етническата доминанта от етапа на подем се сменя с противоположния си. За нас е разбираема ситуацията, в която хората искат да си седят у дома, а началниците им ги изпращат да се бият. При подем на пасионалността обаче е обратното – хората тласкат кралете си

в боя. Всъщност субпасионалите правят същото, само че безцелно и безсмислено.

По пътя си към Галия хуните (по-точно разноплеменното войнство на Атила) разбиват бургундите и унищожават кралството им, след което, разрушавайки всички градове по пътя си, стигат до Орлеан и отстъпват от него. През 451 г. хуните приемат битката с приближилите войски на Аеций на Каталаунската равнина. Сражението е кърваво, но никой не побеждава. Атила отстъпва, а Аеций не го преследва. През 452 г. Атила възобновява войната. Този път той нахлува в Италия и превзема най-силната крепост – Аквилея. Понеже самите хуни не умеят да превземат крепости, там очевидно са се постарали остроготите и гепидите. Разграбена е цялата долина на река По. Медиоланум и Павия се предават, за да могат, като предадат имуществото си, да запазят живота на хората си. Аеций разполага с твърде малобройна войска, за да може да даде отпор на хуните.

Римляните молят за мир и предлагат грамаден откуп на Атила, за да напусне Италия. Последният приема предложението, защото във войската му пламва епидемия, и хуните напускат Италия. През 453 г. Атила се жени за бургундската красавица Илдико, но умира през първата брачна нощ. А през следващата 454 г., хунската държава се разпада и през същата тази година император Валентиниан заколва собственоръчно Аеций по време на аудиенция. Римляните коментират, че с лявата си ръка императорът е отсякъл дясната си. През 455 г. вандалският крал Хензерих превзема Рим и предава града за разграбване от воините си. По-нататъшната история на Италия е агония вече дори не за етноса, а за неговите остатъци.

Прякорът на Атила „бич Божий" е съвсем неоправдан. Разбира се, той е волеви, умен и талантлив чо-

век, но е така притиснат от етническата ситуация, че заради своето спасение и това на народа си е принуден да плава по течението. В Панония хуните са обкръжени отвсякъде от враждебно настроени техни поданици, поради което се оказват вързани на каишката от мнозинството, което не ги обича. Натискът на Аеций на Каталаунските полета е удържан не от съюзниците на хуните, а от техните герои, които оставят костите си на бойното поле. Поради непривичния им климат много хуни умират от епидемия в Италия. Загубите няма с кого да бъдат попълнени, защото акацирите от Северното Причерноморие са ненадеждни.

Наследството, оставено от Атила, е пагубно за неговите синове и близки. Неговата заслуга пред народа му се състои само в това, че отлага гибелта на хуните с 20 години, а сред европейците оставя едва ли не митичен спомен за себе си. Великото преселение на народите обаче, което започва преди нахлуването на хуните, продължава и след изчезването им.

И така, на персонално ниво Аеций и Атила са талантливи герои, на етническо – индикатори на контактните ситуации, а на суперетническо – детайли от грандиозни процеси, които са безсилни да ги поправят или променят. Суперетническите процеси обаче не само може, но и трябва да се изучават, както се изучават метеорологията или сеизмографията. Защото, ако се знае своевременно за цунамито, може да се отиде в планината, където да се намери спасение. А това съвсем не е безполезно.

ТРИТЕ ПОРАЖЕНИЯ

Смъртта на Атила се оказва преломен момент в историята на Източна Европа. Когато след погребението му синовете на владетеля започват да спорят помежду си за правото да го наследят, кралят на гепидите Ардарих обявява, че се смята за обиден от недостатъчното уважение към него и вдига въстание. Във възникналата война участват всичките племена и народи, които до този момент са се подчинявали на Атила. Решителната битка е на река Недао (Недава, приток на Сава) и е описана от Йордан: „В нея може да се види и гот, сражаващ се с копия; и гепид, безумстващ с меч; и руг, пречупващ дротика в раната си; и свев, действащ смело с боздугана си, а хунът – със стрелата си; и алан... с тежкото си, а херулът – с лекото си оръжие."[108]

Кой кого подкрепя? От текста на Йордан това не става ясно. Известно е, че остроготите са на страната на гепидите, поради което може да се приеме, че с тях са и аланите, тоест язигите. А ругите и свевите? Изглежда, че са на страната на хуните, защото по-късно, през 469 г., се бият срещу готите край река Болия.[109] А понеже Одоакър покорява част от ругите, може да се предположи, че херулите, на които се опира той, са врагове на ругите, и следователно – приятели на гепидите. Всички тези взаимоотношения, естествено, са ясни на Йордан. В тази битка загиват любимият син на Атила – Елак, и 30 хил. хуни и техни съюзници. Братята на Елак, Денгизих и Ирник, отвеждат оцелелите хуни на изток към старите земи на готите по долното течение на Днепър. Остроготите заемат опустялата Панония, а ругите отиват в Норикум (с изключение на онези, които намират приют във Византия).

Хуните продължават войната срещу готите, но тогава ги постига втора беда, този път – от изток. „През 463 г. при ромеите (византийците) пристига пратеничество от сарагурите, урогите и оногурите и разказва, че са напуснали страната си, прогонени от савирите, а те на свой ред били прогонени от аварите, които бягали от някакъв си народ, живеещ по бреговете на океана. Пратениците съобщават също, че сарагурите са покорили акацирите... и искат да бъдат съюзници на империята вместо последните."[110] Днес наименованията на изброените тук народи са вече разшифровани.[111] Сарагурите, оногурите и урогите са угри, предци на древните българи; савирите са етнос от самодийската група[112], населяващ покрайнините на сибирската тайга; а абарите – джунгарско племе[113]. Разгромявайки акацирите, прабългарите унищожават хунския тил, а савирите се придвижват по лесостепната ивица до Десна и спират придвижването на антите на изток. Антите са съюзници на хуните.

С какво може да се обясни едно такова странно и внезапно придвижване на племена, което явно е предизвикано от събития, случили се на югоизток? И защо тази война става възможна? Та нали 200 години сибирските народи нямат никакви неприятности с южните си съседи, понеже между тях лежи пустинята. Нека си припомним, че в средата на 4. век атлантическите циклони променят пътя си.[114] Те се смъкват на юг и започват да овлажняват не северната тайга, а южните ѝ покрайнини. Сухата степ се раззеленява и става лесно проходима. Тогава и събитията, случващи се в Средна Азия, се отразяват като ехо, стигнало до Източна Европа.

Като че ли повишаването на влажността на Великата степ е благо, но за савирите то се превръща в беда. Значителна част от тях напуска родината си,

като побеждава, но не може да се възползва от плодовете на победите си. Онези, които преминават в Иран по западния бряг на Каспийско море, са принудени да отдават живота си в служба на персийските шахове или на византийските императори.[115] Северните савири се пославянчват по език, но дълго време се борят срещу росите и антите.[116]

И така, оптимизацията на природните условия във Великата степ води до беда три етноса – савирите, прабългарите и акацирите. Преминавайки през гористата зона, циклоните напълват с влага изворите на Волга, както и притоците ѝ, поради което нивото на Каспийско море се вдига с 3 м и се образува волжката делта, заселена от пришълците от долното течение на Терек – хазарите.[117] Природата вечно променя ландшафтите и техния пълнеж – етносите. Подобно на всички природни неуправляеми системи, етносите възникват като определени цялости и изчезват, губейки системните си връзки. А хората? Те влизат в състава на други етноси и продължават да живеят, забравяйки изгубеното си минало. Естествено, такива промени не са безболезнени. Процесите на етногенезиса като живот на организми са дискретни и имат начало и край.

След прабългарския удар в гърба – разгрома на акацирите – положението на хуните става безнадеждно. Те обаче пазят древната тюркска доблест и угърската упоритост. Понеже и двамата предци са обучили потомците си да не се боят от смъртта в бой, то Денгизих продължава войната срещу готите. Подкрепят го три хунски племена (ултзинзурите, биттогурите и бардорите) и едно германско, което е враждебно на готите – ангискирите.[118] На негова страна са и садагите, които са хунско племе, останало в Панония след битката при Недао.[119] През 60-те години на 5. век готите нападат садагите, но Денгизих извършва поход срещу град Басиану в южна Панония. Готите са принудени да оставят садагите на мира и да хвърлят войските си срещу хуните. Изпълнили бойната си задача, последните се оттеглят в степите на Поднепровието.

След успешната диверсия, вързала ръцете на готите, които са врагове не само на хуните, но и на Византия, Денгизих се опитва през 468 г. да договори съюз и търговия с константинополския Двор, но получава отказ. Вместо контакт, възниква конфликт. Но защо? Защото готите са едновременно и проклятието, и опората на Късната Римска империя. В продължение на 90 години (378 – 468) те грабят населението на Италия и на Балканския полуостров, вследствие на което много от древните етноси (македонците, траките, множество елини, част от илирите) просто изчезват от етнографската карта. Едновременно с това обаче готските наемници са най-боеспособната част от императорската гвардия. Като ариани[120], те с охота потушават народните движения в градовете, в които след Халкедонския събор от 451 г. православните и монофизитските

монаси придават на народните вълнения невиждан дотогава размах. И за всичко плаща селското население, което правителството на империята принася в жертва на войнствените варвари.

Свевът Рицимир на Запад и аланът Аспар на Изток, които командват германските гвардейци, готвят Рим и Константинопол за предаване на варварите. Рицимир умира от зараза и оставя Италия беззащитна, защото населението ѝ е загубило изцяло древната си доблест (пасионалността си). Изтокът обаче устоява, макар че готските гвардейци държат в ръцете си столицата и принуждават Лъв I да изплаща ежегодна стипендия не само на тях, но и на техните панонски родственици. През 469 г. арианинът Аспар разбива естествения съюзник на Византия Денгизих и изпраща главата му в Константинопол.

Официалната версия гласи, че хуните са извършили набег срещу Византия. По онова време обаче хуните са обкръжени, като от запад ги застрашават готите, от изток – прабългарите, а от север – савирите. Могат ли при това положение да започнат нова война? Докато гибелта на хуните е изгодна за Аспар, защото за нея той би могъл да получи благодарности от готите. Поради това е и обявено, че хуните „са се промушили“ през Дунав. Когато обаче Аспар е убит през 471 г. и гвардейците му са избити от саврийските войски, командвани от бъдещия император Зинон, става ясно, че хуните се прехвърлят през Дунава, не за да воюват, а за да станат поданици на империята. Отделена им е земя в Малка Скития (Добруджа).[121] И с това тяхната история завършва. Те са сменени от племената на прабългарите – кутригурите и утигурите, а също и оногурите (уногондурите). През 6. век степта от Дон до брега на Черно море е покорена от тюркютите, на които помагат хазарите.

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ВРЕМЕ И ТРАДИЦИИ

Китайската историко-географска традиция пази смътни сведения за „клона на рода Хуну от Западния край (така в древността се нарича басейнът на Тарим – Л. г.) на Запад". Това, безусловно, е слух за държавата на Атила, тоест за хуните, които според легендата са изцяло унищожени от съседите си, като оцеляло само едно 9-годишно момче, на което враговете отсекли ръцете и краката и го захвърлили в блатото. Там от него забременяла една вълчица. Момчето все пак било убито, а вълчицата отишла в Алтай, скрила се в една пещера и родила там десет синове. След като отминали няколко поколения, някой си Асянше (Аслан шад) излязъл от пещерата и се признал за васал на жужанския хан. Следва историята на хаганата, включваща заедно с изложената легенда и още две версии за произхода на тюркютите (древните тюрки), които, макар и по-малко романтични, са по-вероятни и – изглежда – по-истински.

От само себе си се разбира, че не е правилно да се възприема буквално легендата. Важни са обаче отделни детайли, запазени от нея. Момчето е хвърлено в блато, което може да е езерото Балатон, край което хуните претърпяват съкрушително поражение. Унгарското му наименование произлиза от славянското „блато", така че хунският превод е точен. Вълчицата, родила от осакатеното дете десет синове, е такъв образ, какъвто са „галският петел" или „английският леопард" на Плантадженетите. Пещерата, в която се крият потомците на вълчицата, е централната част на Планинския Алтай – твърде удобно за място скривалище. И най-накрая, самите тюркски ханове смятат

себе си за вълци по психичната си нагласа, а думата „ашина" означава „благороден вълк" по тяхному, макар и коренът ѝ да е монголски.

Този сюжет е въведен в китайската хроника като една от версиите на тюркския етногенезис, но на практика това е поема, а не история. Представете си само – пред нас е четворен превод. Хунският вариант е преведен на древнотюркски език, който е преведен на китайски, а той – на европейските езици. Известно е, че всеки превод на поетичен текст снижава значително естетичните му качества. Така поемата се превръща в излагане на сюжета, както ако някой състави сух преразказ на „Песен за Нибелунгите", като премахне от нея поетичните постижения. Последната не е посочена случайно тук. Тя е същият отзвук на хунската трагедия, както и преводът на легендата за вълчицата и потомците ѝ, само че западната версия се е запазила по-цялостна, защото пергаментът се съпротивлява по-добре на унищожителния Хронос, отколкото горния слой на брезовата кора.

Какво обаче дава този оскъден преразказ на науката и заслужава ли си да се отделя внимание на тази недостоверна информация? Извинете, но си заслужава. Тя показва, че при цялостната политическа раздробеност идейното единство на хуну и хуните се запазва; че етническата традиция, която е и сигнална наследственост, не е нарушена; и – най-накрая – че западният поход на Истеми хан през 555 г. е идейно свързан с хунските миграции от 2. век, т.е. че 400 години между тези два похода не са празнота в етническата памет, а повод за преодоляване на историческата несправедливост, защото предателството на гепидите и сарагурите е именно такова според хуните и тюркютите. Естетическото възприятие на миналото е сила, която е способна да вдъхнови народа за велики дела.

Тюркютите ги извършват, именно защото незабравените деяния на хуну и хуните ги вдъхновяват.

Така се срещат двете нишки на повествованието – историко-географската и етнологичната – като първата потвърждава правилността на втората.

БЕЛЕЖКИ

[1] Статията се базира на монографиите ми: „Хунну" (М., 1960); „Хунны в Китае" (М., 1974) и 14 статии под общото наименование „Ландшафт и этнос" (Вестник Ленинградского университета, серия Географии и геологии, 1964 – 1973). Екстракт от тази серия е статията: „История колебаний уровней Каспия за 2000 лет (с IV века до н.э. по XIV век н.э.)". – В кн. Колебания увлажненности Арало-Каспийского региона в голоцене. М., 1980.

[2] *Гумилев, Л. Н.* Роль климатических колебаний в истории народов степной зоны Евразии. – В: История СССР. 1967. № 1.

[3] *Гумилев, Л. Н.* Этноландшафтные регионы Евразии за исторический период. – В: Чтения памяти Л. С. Берга, VIII – XIV. Л., 1968.

[4] *Грумм-Гржимайло, г. Е.* Рост пустынь и гибель пастбищных угодий и культурных земель в Центральной Азии за исторический период. – В: Известия Всесоюзного географического общества (ВГО). 1933. Т. XV. Вып. 6.

[5] А. Каримулин доказва, че голяма част от дакотските и тюркските думи съвпадат по звучение и по смисъл. В Америка няма следи от пребиваване на азиатски монголоиди в древността, но американоидни черти се срещат в скелетите в Сибир през 3 – 2. хил. пр.Хр. Следователно не тюрките са проникнали в Америка, а индианците – в Сибир (вж. Вопросы географии США. – В: Доклады Географического общества СССР. Л., 1976. 123 – 126).

[6] *Руденко, С. И.* Культуры бронзы Минусинского края

и радиоуглеродные датировки. – В: Доклады географического общества СССР. 1968. Вып. 5.

[7] *Геродот*, История в девяти книгах. 1888. Т. 1. М., с. 11.

[8] *Сосновский, г. П.* Ранние кочевники Забайкалья. – В: Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1940. Т. VIII.; Плиточные могилы Забайкалья. – В: Труды отдела истории первобытной культуры Эрмитажа. 1941. Т. 1.

[9] *Дебец, г. Ф.* Палеонтология СССР. М.; Л., 1948. с. 121.

[10] Сметката е проста, защото 60 хиляди конници са 20 процента от цялото население (вж. *Haloun, G.* Zur Uetsi-Frage. – В: Zeitschrift der Deutschen Morgenlдndischen Gesellscaft. 1937. s. 306).

[11] *Грумм-Гржимайло, г. Е.* Материалы по этнологии Амдо и области Кукунора. – В: Известия Русского географического общества (РГО). 1903. Т. XXXIX. Вып. 5.; Почему китайцы рисуют демонов рыжеволосыми? – В: Журнал Министерства народного просвещения. 1903.

[12] *Захаров, И.* Историческое обозрение народонаселения Китая. – В: Труды членов Российской духовной миссии в Пекине. СПб., 1852. Т. 1. (Цифрите не трябва да се приемат буквално, но както изглежда, съотношенията им са точни.)

[13] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.; Л., 1950. В 3-х т. Т. II. 258 – 259.

[14] *Дебец, г. Ф.* Палеонтология СССР. М.; Л., 1948. с. 123.

[15] *Иордан.* О происхождении и деяниях готов. М., 1960. с. 195.

[16] Датата на появата на готите край Черно море (твърде приблизително) е „времето на Каракала“ (211 – 217 г.). Вж. *Вебер, г.* Всеобщая история. М., 1893. Т. IV. с. 449.

[17] *Гумилев, Л. Н.* Некоторые вопросы истории хуннов. – В: Вестник древней истории (ВДИ). 1960, № 4.

[18] *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. – В: Труды туркологического семинария. 1926. Т. 1. 118 – 119. К. А. Иностранцев предлага да се използва названието „хуни“ за европейското разклонение на хуну, за да се избягват объркванния.

[19] *Пак там.*

[20] *Maenchen-Helfen, O.* The Huns and the Hsiung-nu. – В: Byzantion. American Series. III. 1925. T. XVII. Ejusd. The Legend of the Origins of Huns. – В: Ibid.

[21] *Гумилев, Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. Л., 1989.

[22] *Марцеллин, Аммиан.* История. Киев, 1908. Т. III. 236 – 243.

[23] Вж. *Бичурин, Н. Я.* Указ. соч. Т. II. Гл. „Хунну“.

[24] *Пак там.* Гл. „Сяньби“.

[25] *Руденко, С. И.* Культура хуннов и Ноинулинские курганы. М.; Л., 1962.; Искусство Алтая и Передней Азии (середина I тысячелетия до н.э.). М., 1961.

[26] *Иордан* Указ. соч. с. 91.

[27] *Maenchen-Helfen, O.* Op. cit. 244 – 252.

[28] *Иордан.* Указ. соч. с. 90.

[29] *Пак там.* с. 115.

[30] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Некоторые вопросы истории хуннов. 120 – 125.

[31] *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1962. 103 – 113.

[32] Именно предците на вогулите (манситe) са притежавали най-голямата територия през първите векове сл.Хр. и етнонимите манси, мадяр и мишар са само звукови варианти на едно и също наименование (вж. *Чернецов, В. Н. и В. И. Мошинская.* В поисках древней родины угорских народов. – В: По следам древних культур от Волги до Тихого океана. М., 1954. с. 190).

[33] Вж. *Скржинская, Е. Ч.* Комментарии. – В кн. *Иордан.* Указ. соч. 222 – 223.

[34] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Указ. соч. М.; Л., 1953. Т. III. Прил. карта 3 (время Сань-го).

[35] *Рихтер, В. г.* Донные отложения Кара-Богаз-Гола как индикатор колебаний уровня Каспийского моря. – В: Бюллетень Московского общества изучения природы (МОИП), отделение геологии. 1961. Вып. 1.

[36] *Hajdu, P.* Die dltesten Berьhrungen zwieschen den Samojeden und die jenisseischen Vцlkern. – B: Acta Orientalia. Budapest, 1953. T. III. 88 – 89.

[37] *Чернецов, В. Н. и В. И. Мошинская.* Указ. соч.

[38] Сиртя е самоедска дума, използваща се и за „чуд заволоцка", които, според легендата, се закопават в земята, виждайки бреза. Брезата расте по улегнали почви и е символ на руснаците (вж. *Ефименко, П. С.* Чудь заволоцкая. Архангельск, 1869. с. 24, 42, 86; Записки РГО. 1864, № 2. с. 49).

[39] *Серебренников, Б. А.* Происхождение чуваш по данным языка. – В: О происхождении чувашского народа. Чебоксары, 1957. с. 41.

[40] *Hajdu, P.* Op. cit. 88 – 89. Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1961, № 13. 309 – 319.

[41] *Шнитников, А. В.* Изменчивость общей

увлажненности материков северного полушария. – В: Записки ВГО. 1957. Т. XVI. с. 269.

[42] *Берг, Л. С.* Беседа со студентами Московского университета. – В: Вопросы географии, 1951. 68 – 69.

[43] Altheim, F. und B. Steil Die Araber in der Alten Welt. Bd. V. Teil 2. Brl., 1969. 507 – 525.

[44] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Указ. соч. Т. II. с. 249; Т. III. с. 19.

[45] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений по исторической географии Восточной Сибири. Чебоксары, 1960. с. 365.

[46] *Пак там.* 557 – 562.

[47] *Марцеллин, Аммиан.* Указ. соч. 188 – 191.

[48] *Hannestad, K.* Les relations de Byzance avec la Transcaucausie et l'Asie Centrale au V et VI sincles. – B: Byzantion. Bruxelles, 1957. T. XXV, XXVI. & XXVII. p. 450.

[49] *Ibid.* p. 429.

[50] По-подробно вж. *Гумилев, Л. Н.* Колебания степени увлажнения и миграции народов в юго-восточной Европе с II по IV век. – В: Actes du VII-e Congris International des Sciences Prehistoriques. Prague, 1971. 951 – 955.

[51] *Робертсон, Дж. С.* История христианской церкви. СПб., 1890. Т. 1. с. 133.

[52] *Пак там.* с. 170.

[53] Космическая антропоэкология: техника и методы исследований. – В: *Гумилев, Л. Н. и К. К. Иванов.* Этносфера и космос. Л., 1984. с. 211.

[54] Вж. *Вебер, г.* Всеобщая история. М., 1893. Т. IV. 447 – 451.

[55] *Артамонов, М. И.* Спорные вопросы древнейшей истории славян и Руси. – В: Краткие сообщения

Института истории материальной культуры (КСИИМК). 1940. Вып. VI. с. 5.

[56] *Рыбаков, Б. А.* Древние русы. – В: Советская археология. 1953. Т. XVII. 23 – 104; *Скржинская, Е. Ч.* Комментарии. – В кн. *Иордан.* О происхождении и деяниях готов. М., 1960. с. 279.

[57] „Поляни, които днес се зоват Рус" (Повесть временных лет).

[58] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. 274 – 279.

[59] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х т. М.; Л., 1950.Т. II. с. 229.

[60] От краткото споменаване на деянията на император Тацит (275 – 276) е видно, че аланите са били в съюз с готите (вж. *Вебер, г.* Указ. соч. с. 270).

[61] Медия Атропатена – днес Азербайджан.

[62] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 270.

[63] *Вебер, г.* Указ. соч. с. 593.

[64] Визиготите и гепидите са западни разклонения на готите, а язигите – сарматско племе в Панония.

[65] Другата част от вандалите, която се предава на римляните, е заселена в Британия през 277 г. (вж. *Вебер, г.* Указ. соч. с. 517).

[66] Тайфалите са германско племе, живеещо през 4. век по Серет, и са съюзници на готите, но са от друг произход. Карпите са племе от Долния Дунав, Прут и Серет, вероятно дакийско, което воюва през 3. век с римляните и е в съюз с остроготите. Херулите са „скитско" (т.е. германско) племе, живеещо край Азовско море, покорено от Германарих (*Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. 251 – 254, 279).

[67] Северните, тоест прибалтийските славяни. Южните

се наричат склавини.

[68] Тези сведения на Йордан предизвикват съмнения у Скржинская (с. 268). Ако се присме обаче, че венедите и айстиите, т.е. славяните и балтите (литовците), се намират на границата на владенията на Германарих и подчинението им е формално, както често се случва през Средните векове, очертанията на държавата му в представите на древните и новите автори се разминават само в детайлите, т.е. в границите на допустимото.

[69] *Малов, С. Е.* Енисейская письменность тюрков. М.; Л. 1952. с. 88.

[70] *Пак там.* 85 – 90.

[71] Болчу – днес река Урунгу в Джунгария.

[72] *Малов, С. Е.* Указ. соч. с. 88.

[73] *Йордан.* Указ. соч. с. 91.

[74] *Пак там.* с. 91.

[75] *Рыбаков, Б. А.* Указ. соч.

[76] „От другата страна на Меотида" (*Марцеллин, Аммиан.* XXXI, 2, 1).

[77] Средното течение на Дон е оградено от три тераси. Върху най-долната има крайбрежна гора (тугай), а върху средната – степ с колчета (кории), които са прекрасно укритие за местните жители и за техните отряди. Донските казаци се защитават там от ногайците чак до 18. век. За да разбият казаците, ногайците трябва да имат голям числен превес. „Безбройните пълчища на хуните" са плод на фантазиите на европейските историци. По време на войната си срещу аланите хуните се изхранват с лов и следователно могат да се придвижват само като малки отряди, съвместявайки лова с войната. А и до 370 г. те са твърде малобройни.

Положението се изменя след това.

[78] Източникът на Йордан, Аблавий, отнася ерулите към „скитите". За историята на въпроса вж. *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 89, 266 – 267; отъждествяването на етнонимите „ерули" и „херули" е наша хипотеза.

[79] *Йордан.* Указ. соч. 90 – 91.

[80] Коментирайки „легендата за кошутата", Е. Ч. Скржинская се солидаризира повече със скептиците, отколкото с Йордан и Зосим, автори от втората половина на 5. век. Йордан приписва трагичния за готите преход на хуните през морето на помощта на зли духове – предци на хуните, а Зосим пише: „Аз намерих и такова известие, че Кимерийският Боспор, станал плитък от довлечената от Танаис тиня, им (на хуните) позволил да преминат пеша от Азия в Европа" (*Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 271). Изглежда, че е станало точно така. Промяната на пътя на циклоните от Задполярието в степта през 4. век би трябвало да е предизвикала бурна хумидизация на горската зона, от която започват Волга, Дон и Днепър. При многоводието си тези реки довличат до устията си размита почва и създават делта на Волга, а по долното течение на Дон – пясъчен нанос, който впоследствие е размит от вълнението в Азовско море и служи като материал за крайбрежните плитчини в Керченския пролив.

[81] Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Т. 1. Греческие писатели. СПб. 1893. с. 726.

[82] *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1962. 46 – 51.

[83] *Моммзен, Т.* История Рима. М., 1949. Т. V. с. 272.

[84] *Пак там.* с. 211.

[85] И през 336 г. Боспор принадлежи на римляните,

но скоро Рим престава да се грижи за съдбата на гърците, живеещи в Крим (вж. *Пак там.* с. 268).

[86] И двамата са предателски убити по заповед на императора.

[87] *Вебер, г.* Указ. соч. с. 593.

[88] *Иордан.* Указ. соч. 91 – 92.

[89] „Макар че сега [през 6. век – *Л. г.*] те свирепстват повсеместно" – отбелязва Йордан, имайки предвид венетите (*Пак там.* с. 90). Ето я границата на пасионалния тласък. Венетите, а след това саксите и франките получават пасионалност от генетичния дрейф и изостанали на старта, печелят на финала.

[90] Вж. *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 221.

[91] Валент е ревностен арианин.

[92] *Иордан.* Указ. соч. с. 115.

[93] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 320.

[94] *Пак там.* 206 – 208.

[95] За съжаление само това е безспорно в антския проблем. Всички останали съждения на историците относно антите се разминават категорично. Аз съм съгласен с тези, които смятат, че антите са славяни и предци на поляните.

[96] *Иордан.* Указ. соч. с. 92.

[97] *Пак там.* с. 301.

[98] *Вебер, г.* Указ. соч. с. 310.

[99] *Дестунис, г. С.* Сказания Приска Панийского. СПб., 1861. 55 – 58.

[100] Западната Римска империя. Това пейно наименование е забравено към 6. век.

[101] Така той нарича и Аеций, с което не можем да се съгласим. По характер, страстност, липса на патриотизъм и по авантюризъм Аеций е повече

ранен византиец, отколкото късен римлянин. Освен това е роден по бреговете на Долен Дунав, а не по тези на Тибър или По. Нито той обича италиките, нито те – него.

[102] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 302.

[103] *Артамонов, М. И.* Указ. соч. с. 56, прим.

[104] *Пак там.* с. 55.

[105] *Вебер, г.* Указ. соч. с. 670.

[106] *Европеус, Д.* Об угорском народе, обитавшем в средней и северной России до прибытия туда славян. СПб., 1874. с. 3.

[107] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 307.

[108] *Иордан.* Указ. соч. с. 118.

[109] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 341.

[110] *Дестунис, г. С.* Указ. соч. с. 87.

[111] *Гумилев, Л. Н.* Три исчезнувших народа. – В: Страны и народы Востока. Вып. II. М., 1961. 106 – 109.

[112] Вж. *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1962. 69 – 78.

[113] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений по исторической географии Восточной и Срединной Азии. Чебоксары, 1960. с. 542, 549, 553.

[114] *Гумилев, Л. Н.* Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (Опыт историко-географического синтеза) – В: Народы Азии и Африки. 1966, № 4.

[115] *Артамонов, М. И.* Указ. соч. 60 – 78.

[116] *Шевченко, Ю. Ю.* На рубеже двух этнических субстратов Восточной Европы. Л., 1977. 39 – 58.

[117] *Гумилев, Л. Н.* Открытие Хазарии. М., 1966. 63 – 64.

[118] *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 340.

[119] *Пак там.* с. 333.

[120] Арианството е прието случайно от готите – през 376 г.

в Двора им с император Валент. След това то става символ на етническото самоутвърждаване на източните германски племена, знаме, противопоставено на православието, което се покровителства от врага на готите – император Теодосий I. Естествено е, че догматичните разногласия са непонятни за неграмотните готи. Хората от критичните етапи на етногенезиса обаче не мислят за това. Те се интересуват къде са своите и къде са враговете. Изповеданието при етническите контакти е само индикатор на положителната или отрицателната връзка.

[121] *Йордан.* Указ. соч. с. 120; *Скржинская, Е. Ч.* Указ. соч. с. 336.

НЯКОИ ВЪПРОСИ ОТ ИСТОРИЯТА НА ХУНУ

В продължение на 200 години проблемът за тъждеството между азиатските хуну от 3. век пр.Хр. и европейските хуни от 4 – 5. век сл.Хр. се смята за нерешен в европейската историческа наука. Изследвайки този въпрос навремето, К. А. Иностранцев стига до изводи, имащи основополагащо значение и днес.

1. „Чергаруващият на север от Китай... народ хуну се образува от усилил се турски [тюркски – Л. г.] род. Значителна част от покорените племена се състои също от турци*, макар... в състава на държавата да влизат други племена, като монголски, тунгузки, корейски и тибетски".

2. „След разпадането на държавата на две части (предизвикано по-скоро от политически и културни причини, отколкото от етническо различие...) северните хуну не успяват да запазят самостоятелността си и част от тях се изселва на запад... Хуну минават... през Дзунгария** и Киргизките степи и навлизат в Източна Европа през втората половина на 4. век".

3. „В Северозападна Азия и в Източна Европа турците*** хуну – или хуни – се сблъскват с други племена. Преди всичко на пътя им стоят фински племена. Колкото по-далече отиват хуните, толкова повече оредява турският**** елемент сред тях. Твърде вероятно е общото между поданиците на Моде и на Атила да е

* Тюрки. – Б. пр.
** Джунгария. – Б. пр.
*** Тюрките. – Б. пр.
**** Тюркският. – Б. пр.

твърде малко. Според нас обаче няма съмнение, че нахлуването на страшните завоеватели през 4 – 5. век се намира във връзка и е предизвикано от повратностите в крайните източни предели на Азия."[1]

Двайсет години по-късно тази гледна точка се оспорва от американския историк Ото Мейнчън-Хелфен[2], който формулира следните три положения:

1) теорията, според която хуните (Huns) пристигат самостоятелно от Далечния изток, не може да бъде подкрепена нито с преки, нито с косвени писмени или археологични доказателства;

2) няма доказателства, че хуните и хуну (Hsiung-nu) говорят един и същ език;

3) изкуството на хуните, доколкото е известно такова, се различава коренно от това на хуну.

Въпреки огромната ерудираност на автора по изследвания от него въпрос, тези съображения не могат да бъдат приети. Те ни накараха още веднъж да се върнем към този проблем и да се опитаме да внесем необходимите уточнения, позволяващи, както ни се струва, да бъде установен с по-голяма точност ходът на събитията. Ото Мейнчън-Хелфен посочва съвсем справедливо, че няма лингвистични данни за отъждествяването на хуну и хуните, защото езикът и на едните, и на другите не ни е известен. Сиратори[3] и Пельо[4] намират в оцелелите думи от езика на хуните много монголски елементи, но същият този Пельо намира турцизми* и в езика на сянбите. Това доказва само, че в онази отдалечена от нас епоха тюркският и монголският език са близки и двата народа заимстват думи един от друг, което вече е констатирано от Кастрен[5], Рамстед[6] и в наши дни – от Лигети[7]. Трябва да се отбележи обаче, че единствената оцеляла фраза на езика на хуну е разчетена от Аристов като тюркска, а

* Може би **тюркизми**. – Б. пр.

нали построяването на фразите дава повече, отколкото отделните думи.[8]

Като пренебрегва тези факти, Ото Мейнчън-Хелфен отхвърля хипотезата на В. Бартолд, че потомък на хунския език в Европа е чувашкият[9], и не предлага нищо в замяна. Изследванията на Б. А. Серебреников пък доказват, че в тюркската струя в чувашкия език се проследяват тюрко-монголски паралели от време, по-древно от нахлуването на Бату, което показва, че тюркоезичните предци на чувашите са живели около Байкал.[10]

Тези трудове не биха могли да са известни на Мейнчън-Хелфен по времето, когато той пише статиите си, но те обръщат един от най-острите му доводи срещу самия него.

Значително по-сериозно е възражението на Мейнчън-Хелфен по линията на историческата критика на наративните източници. Хирт построява доказателството си за тъждеството на хуните и хуну върху текста на Вейшу, който съобщава за завоюването на страната Суде от народа хуни*. При това под Суде се разбирала страната на аланите, под хуни* – хуну, които са хуните.[11] Ото Мейнчън-Хелфен доказва убедително, че Суде е Согд, а хуните** не могат да са хуну. Той предполага, че хуните* са ефталитите, като плаща дан на отъждествяването на последните с хионитите.[12] Относно слабостта на аргумента, основан на неправилното разбиране на топонима Суде, Мейнчън-Хелфен безусловно е прав. След това, като много силен аргумент срещу миграцията на хуну на запад, Мейнчън-Хелфен посочва факта, чу хуните (Huns) се появяват в Причерноморието преди средата на 2. век сл.Хр.[13] За да докаже невъзможността от преселение на

* В оригинала **хуни** за разлика от **гуны** (хуни) и **хунны** (хуну, предците на хуните). – Б. пр.

хуните, той опровергава хипотезата на Хирт, че това са останки от войските на Джиджи шанюй, разгромени през 36 г. пр.Хр. И тук е напълно прав. Мейнчън-Хелфен обаче изпуска от вниманието си правилната дата на заминаването на хуну на запад, а именно 50-те години на 2. век сл.Хр.[14], и така всички приведени от него възражения се превръщат в неверни.

На гледната точка на Мейнчън-Хелфен откликва в руската наука от А. Н. Бернщам с твърде кратката и неубедителна фраза: „ Ото Мейнчън-Хелфен не отчита етническата и културната трансформация на хунските племена, които в процеса на преселването си естествено променят облика си. Достатъчно е само да си спомним пътя им и факта, че те го изминават минимум за пет столетия (от средата на 1. век пр.Хр. до втората половина на 4. век сл.Хр.).“[15] Мейнчън-Хелфен обаче отхвърля именно тази дата, а освен това съветската наука вече е доказала, че малобройният отряд на Джиджи шанюй (всичко 3000 души) е изцяло унищожен в Таласката долина през 36 г. пр.Хр. и не оказва никакво влияние в Средна Азия.[16] Освен това и самият А. Н. Бернщам се солидаризира с Ото Мейнчън-Хелфен: „Смятаме за необходимо да подчертаем характерното указание за това, че някаква част от западните хуни възниква непосредствено на европейска почва, т.е. автохтонно“ (Цит. съч., с. 138). По този начин, според мнението на А. Н. Бернщам, хуните имат двоен произход – предположение, което той не разяснява и не доказва. Л. Р. Къйзласов и Н. Я. Мерперт възразяват на А. Н. Бернщам в рецензията си за книгата му[17], като посочват, че ядрото на хуните е с централноазиатски произход, като с това признават самия факт на преселението им. В кратката си рецензия обаче те не привеждат аргументи и не развиват концепцията си, така че тя да изключва противоположната. Солидари-

зирайки се напълно с Къйзласов и Мерперт, аз смятам, че е целесъобразно да се направи разбор на събитията от хунската история, като с това се покаже невъзможността на полемиката с негативни аргументи.

Етнографските възражения на О. Мейнчън-Хелфен се свеждат до следното: хуните били без бради, защото си скубели брадите (позоваване на Амиан Марцелин), а хуну били брадати и носести (цит. съч., с. 235). Това е вярно, но нима европейците не променят модата на носенето на бради и бръсненето? Защо да се отказва това и на хуну? Според Мейнчън-Хелфен, хуну са носили плитки, а хуните – „акуратно подстригани в кръг" коси (позоваване на Приск – цит. съч., с. 237). Плитки обаче носят само тоба, което ги отличава от останалите племена дотолкова, че дори им е даден прякорът „сплитащи косите си". Хуну носят косите си сресани на път и акуратно подстригани в кръг, което се вижда върху токите от Ноинула, където такава „прическа" украсява главата на антропоморфен бик.[18] По-нататък Мейнчън-Хелфен отбелязва обичая на хуните да убиват старците си, който не съществува при хуну (но такива обичаи могат и да възникват), и обичая за деформация на черепа (позоваване на Сидоний), който също не е отбелязан у хуну. Междувременно г. Ф. Дебец посочва именно краниалната близост между старинните гробища на Унгария и Забайкалието, смятайки, че и едните, и другите принадлежат на палеосибирската раса.[19]

Последната група възражения на Мейнчън-Хелфен се отнася до археологичните свидетелства. Той установява археологична близост между хуните и сарматите (цит. съч., с. 239), което е повече от логично, защото номадите-хуни са могли да награбят вещи от победените от тях алани. По-нататък Мейнчън-Хелфен отбелязва, че европейските вещи, приписвани на

хуните, се различават от азиатските вещи, свързани с хуну, и вижда в това основание за отхвърляне на идентичността между хуну и хуните (цит. съч., с. 243). Наистина, за хуну в Ордос работят едни майстори, а за хуните в Панония – други. Тази разлика обаче не е довод за номадско племе, нямащо собствени занаятчийски традиции. Покрай това и археологията не потвърждава чак толкова безусловно тезата за несходството между хуну и хуните. Намерената на Каталаунските полета дръжка от жертвен съд свидетелства за приликата на последния с бронзовите китайски съдове, водещи стила си от епохата Шан. Подобни находки са открити в Унгария, Силезия, в южната част на Русия, в Планинския Алтай, в Монголия и Ордос.[20]

Вследствие на всичко това възраженията на Мейнчън-Хелфен срещу идентификацията на хуну и хуните се оказват несъстоятелни, макар че поставеният от него проблем – причината за несходството между едните и другите – не се решава с негативен анализ. Хуну и хуните наистина не си приличат помежду си и задачата на историка е да изясни източниците на тази разлика, което е възможно и трябва да се направи чрез анализ на хода на събитията – включително и на най-незначителните – от периода 1 – 2. век сл.Хр.

* * *

През времето на историческото си съществуване всички народи се променят етнографски и хуну не са изключение. Тяхната цялостна история може да бъде възстановена от 3. век пр.Хр., когато шаньоят Моде осъществява превръщането на конфедерацията от 24 рода в степна държава (Гумилев. *Хунну.* 71 – 84)*. И тогава обаче родовият строй остава социална основа на

* Издадена на български под названието *Хуните. История на народа хуну.* Библиотека „Посоки". С. 2007. – Б. пр.

държавата Хуну и това положение се консервира до покоряването на хуну от империята Хан в средата на 1. век пр.Хр. (пак там, с. 195). През тази епоха се образува и се развива онзи облик на културата на хуну, смятан от О. Мейнчън-Хелфен за характерен за нея. И наистина, обществото на хуну достига до относително висока степен на развитие, при която структурата на управление е сложна и същевременно с това гъвкава; изкуството – разнообразно, защото включва странично влияние[21]; земеделието се разпространява широко и потребността от жито става регулярна; а общуването с Китай е тясно и плодотворно, като се изразява в стремеж към установяване на търговски връзки, които да позволят отказването от грабителски набези (пак там, 89 – 91). Половинвековното подчинение на Китай обаче нанася непоправими щети на тази система. Стопанството на хуну не може да издържи на китайската конкуренция. Когато китайските жито, коприна и други изделия потичат към степта, земеделието и занаятите на хуну отстъпват място на развъждането на добитък и получаването на кожи за продажба (пак там, с. 194). Младите хуну получават възможност да служат в китайските гранични войски, което ги отдалечава от родовия им бит. Аристократите им започват да се докосват до китайското образование и да усвояват алчността и склонността към произвол от ханските погранични чиновници. Така се създават предпоставки за разлагането на родовия строй, в условията на който продължава да живее основната маса на народа хуну.

Извършеният от Ван Ман преврат в Китай и последвалата го Гражданска война връщат свободата на хуну, но разрушават напълно икономическата симбиоза между степта и Китай. И на хуну им се налага отново да придобиват с набези земеделските и занаятчийските продукти, към които вече са успели да при-

викнат. Разореният Китай не може да удовлетворява потребностите им без загуба за себе си и през 1. век сл.Хр. войната приема по-жестоки форми, отколкото дотогава. Поела властта над разорената от отминалата вътрешна война страна, династията Хоу Хан не може да спре напора на хуну, но в самото Хуну започва процес на разпадане, който спасява Китай. Още преди това сред хуните се очертават две течения, пораждащи две враждуващи групировки: най-близкото обкръжение на шанюите от принцовете по кръв, фаворитите и китайските бегълци като Усй Люй и Ли Лин (пак там, 146 – 148; 155); и родовите князе, като например Ливу, Хуси, Хюджуй, Юхян и др. (пак там, с. 148 – 149). Условно те могат да бъдат наречени така: първата – „придворна", и втората – „старохунска" партия. Едната попива чуждоземната култура, другата носи собствените традиции и борбата между „партиите" води Хуну до крушение през 53 – 50 г. пр.Хр. Начело на възродено Хуну застават наследниците на бившата „придворна" партия, шанюите Хян и Юй. Следователно ръководителят на потомците на „старо хуну", принц Би, се оказва в опозиция и, спасявайки живота си, се отправя със своите поддръжници в Китай през 48 г. сл.Хр. От този момент започва и интензивното разложение на родовия строй сред хуну.

Дотогава единица в хунското общество е родът, който се проявява като монолит във вътрешните войни. Оттогава членовете на един и същи род се оказват и на юг, и на север, и са длъжни да се борят едни срещу други. Започнала през 48 г., войната се проточва до 93 г., при което между страните тече постоянен обмен на население. Но нима е възможно да се задържи номадът на едно място в степта?

Това деление на хуну обаче не е случаен факт (*Хунну,* 213 – 216). Около Би се събират бившите при-

върженици на „опозицията", борците за родовия бит, най-консервативните елементи на хунското общество. И понеже Китай не се намесва във вътрешния им живот, те са съгласни да понасят китайското господство.

Животът в рода обаче е безперспективен за енергичните млади хора и за далечните роднини. Въпреки личните си качества, те не могат да се издигнат, защото всички висши длъжности се раздават по старшинство. Тези храбреци няма какво да правят в Южно Хуну, където предел на мечтите им е мястото на дружинник при старото князче или на ординарец на китайския пристав. На смелчагата му трябват простори, военна плячка и военни почести и той отива на север, за да воюва за „господство над народите".

Под властта на северните шанюи се струпват целият авантюристичен елемент и огромна маса от инертното население, което продължава да чергарува по привичните си зимовища и летовища. Родовият строй не е нужен на новата държава, че дори и повече – той е вреден за нея. Обществената активност спада дотолкова, че с помощта на шепа юнаци може да бъде насочвана лишената от родовата си организация маса. Така родовата държава бавно се трансформира в орда.

Разколът облекчава този процес. На юг отиват почтените старци и почтителните отроци, които са носители на традициите и любители на благообразието. Със заминаването се те развързват ръцете на воинствените елементи в племето. Какво може да се получи от всичко това?

Първо, държавата на северните хуну се превръща от родова в антиродова и следователно поборниците за родов бит – южните хуну, ухуаните, сянбите – стават заклети врагове на северните хуну, по-ожесточени и от самите китайци. Започва борба между две системи – родовия строй и военната демокрация.[22] Второ,

сред обкръжилите северния шанюй храбреци би трябвало да възникне борба за постове и влияние, защото сдържащите морални родови начала изчезват заедно с традициите. Трето, масите искат мирен живот и опирането на тях е ненадеждно. Сменяйки господарите си, те не печелят и не губят нищо, поради което не виждат смисъл да се държат за шанюите. Поради това в решителния момент те отказват подкрепата си за шанюите и това обуславя разгрома на северните хуну през 93 г.

Обаче смелчаците, представляващи силата на северните хуну, могат да бъдат избити, но не и победени. Първото не успява да се случи, защото те заминават на запад и пристигайки в Европа, потомците им правят името „хуни" синоним на насилието и разбойничеството.

Не е необходимо да се проследява цялата история на гибелта на Северно Хуну, но е важно да се отбележи, че тази държава се съпротивлява срещу Китай и срещу сянбийците не до 93 г. сл.Хр., а до 155 г., когато сянбийският вожд Таншихай ѝ нанася окончателния удар (*Хуну*, с. 237). След това, през 160 г., се среща и първото споменаване на хуните в Източна Европа. Следователно целият им преход от Тарбагатай до Волга е извършен за две-три години. Това означава, че 2600 км по права линия са изминати за около 1000 дни, т.е. по 26 км всеки ден в продължение на три години. Напълно очевидно е, че едно такова преселване не може да се бъде осъществено с каруци, теглени от волове. При това трябва да бъде отчетено и това, че хуну са принудени да водят ариергардни боеве с преследващия ги противник. Именно тази подробност обаче дава възможност да бъде разбрано събитието. Сянбийците не могат да не настигнат обозите им и, изглежда, им ги отнемат, като пленяват старците и децата. Като зарязват всичко на произвола на съдбата, воините и част от жените

им се откъсват от преследвачите си, препускайки, и се скриват в степите около Урал. Да бъде заловен твърдо решен да не се предава конен отряд в тези простори, е практически невъзможно и сянбите тръгват обратно, решили, че са изпълнили задачата си.

Предлаганото решение на проблема по съпоставянето на западните и източните източници е интерполация, но всичко след това потвърждава извода, изграден върху пресмятания.[23]

Съгласно нашата реконструкция на хода на събитията, не всички хуну напускат родната си степ. „Слабосилните", които не са в състояние да го следват (т.е. северният шанюй), остават на брой около 200 души в областта „от Усун на северозапад" и „на север от Куча"[24]. На тези данни съответстват районът на Западния Тарбагатай и басейнът на Иртиш.[25] По-късно, изглежда, те се придвижват на юг до река Или. Юебаните са номадски народ с навици, обичайни за номадите, но се отличават с удивителна чистоплътност. Те се мият три пъти дневно и едва след това се захващат с храненето.[26] Какво пък, „слабосилните" хуну има от кого да заимстват културните навици, защото Согдиана е до тях. За съжаление, тяхната история до 5. век е напълно неизвестна.

На помощ идва историческата география, като на картата от епохата Санго (220 – 280) цялото Седморечие принадлежи на усуните, а на картата от епохата Дзин усуните са локализирани в планините около езерото Исъккул и по горното течение на река Или.[27] Картата е съставена преди 304 г., така че сме в правото си да заключим, че в края на 3. век „слабосилните" хуну се местят от Иртиш в Седморечието и се оказват достатъчно мощни, за да прогонят усуните в планините. В края на 5. век Юебан е покорена от телесците, които основават на нейно място ханството Хаохюй.

От 155 г., когато северните хуну се отървават от победоносните сянбийци по бреговете на Волга, до 350 г., когато хуните започват упорита борба срещу аланите, историята им е напълно неизвестна.

Първото споменаване на племето „хун" в Източна Европа се среща у Дионисий Периегет, който пише около 160 г., но Мейнчън-Хелфен отхвърля този довод, смятайки, че това е грешка на преписвача.[28] Сведенията от Амиан Марцелин и Йордан се отнасят чак към 4. век.

Какво правят хуну в продължение на 200 години? Тясното им взаимодействие с окръжаващите ги племена е неизбежно, още повече че на тях, естествено, би трябвало да не достигат жените. Не всяка хунка може да издържи 2000-верстов преход на седлото!

Да се обърнем към литературните източници. Според съобщеното от Йордан, хуните са народ, възникнал от съчетаването на скитските вещици, прогонени от готския крал Филимер, и „нечестивите духове", скитащи в пустинята. Най-вероятното предположение е, че под „нечестиви духове" се разбират пристигналите номади, търсещи жени сред местното население.

Ото Мейнчън-Хелфен възразява срещу едно такова разбиране на източника в друга своя статия за произхода на хуните. Той смята, че сведението от Йордан е компилирано от християнски и късноюдейски легенди и като доказателство за това привежда множество аналогии.[29] Може обаче да му се възрази, че тази хипотеза се е родила у древните автори, за да обясняват такива отклонения от нормата, които им се стрували чудовищни (пак там, с. 246). По същия начин хуните се струват чудовищни и на готите, което не би могло да се случи, ако двата народа бяха живели в съседство, защото тогава щяха да свикнат един с друг.

По този начин, тезисът на К. А. Иностранцев за

широката метизация на пристигналия – тюркския, и местния – угърския, елементи се потвърждава от нашата реконструкция на хода на събитията, което, от своя страна, обяснява проблема с несходството между хуну и хуните.

Не само фактът на смесването обаче дава обяснение за това, че битът и строят на хуну и на хуните се различават твърде много едни от други. Още след разделянето на държавата през 48 г., на север се натрупва активният елемент, губещ родовите традиции и придобиващ за сметка на това навиците на военното дело. През 155 – 158 г. на запад тръгват само най-яките и отчаяни войскари, като изоставят в родината си онези, за които седлото не може да стане родна юрта. Това е процес на подбор, който води до опростяване на бита и до подивяване, за което спомага и крайната бедност, постигнала бегълците. Всичко това определя промяната на етнографския облик на народа. Същевременно са изгубени и висшите форми на обществена организация, и институцията на наследствената власт.

И така, ние виждаме, че на поставения от Мейнчън-Хелфен въпрос: „Били ли са хуните хуну?", не може да се отговори нито с „да!", нито с „не!" Преминалата в Европа част от хуну е група, образувала се в резултат на естествен подбор, и тя наследява съвсем не всички страни от културата на азиатските хуну. Тя взема само военните навици и ги доразвива. След това се намесва метизацията и – най-накрая – съседството с нови културни народи. Казано накратко, хуните се съотнасят към хуну така, както американците към англичаните, или още по-точно, както мексиканците, които са креоло-индиански хибриди, към испанците. Фактът на миграцията им е неоспорим и – още повече – именно той обяснява онези дълбоки различия, които се образуват между азиатските културни хуну и

тяхното деградирало европейско разклонение. Така че за съмненията на Ото Мейнчън-Хелфен не остава никакво място.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. – В: Труды туркологического семинария. Л., 1926. Т. I. 181 –191.

[2] *Maenchen-Helfen, O.* The Huns and the Hsiung-nu. – B: Byzantion. American Series III. T. XVII (1945). 222 – 243.

[3] *Sciratori, K.* Uber die Sprache der Hiungnu und der Tunghu-Stamme. Buletin de l'Academie Imperiale des Sciences de S.-Petersbourg. V Serie. Bd. XVII. № 2 (отдельный оттиск). SPb., 1902.

[4] *Grousset, R.* Histoire de l'Extreme Orient. P., 1929. p. 207.

[5] *Castren, M. A.* Ethnologische Vorlesungen uber die altaischen Volker. SPb., 1857. 35 – 36.

[6] *Ramstedt, M. G. S.* Uber den Ursprung der turckischen Sprache. Helsinki, 1937. 81 – 91.

[7] *Ligeti, L.* Mots de civilisation de Hautee Asie en transcriptions chinoise. – B: Acta Orientalia. Budapest, 1950. 141 – 149. Ср.: *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960. с. 49.

[8] *Аристов, Н. А.* Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей. – В: Живая старина. 1896. Т. III – IV.

[9] *Bartold, W.* 12 Vorlesungen uber die Geschichte der Turken Mittelasiens. B., 1935. 30 – 31.

[10] *Серебренников, Б. А.* О происхождении чувашского народа: Сб. статей. Чебоксары, 1957. 40 – 42.

[11] *Аристов, Н. А.* Указ. соч. с. 293.

[12] Срв.: *Гумилев, Л. Н.* Эфталиты и их соседи в IV веке. – В: ВДИ, 1959, № 1. 131 – 132.

[13] *Maenchen-Helfen, O.* Op.cit. p. 232.

[14] *McGovern, W.* The Early Empires of Central Asia. L., 1939. 307 – 308.

[15] *Бернштам, А. Н.* Очерки истории гуннов. Л., 1951. с. 117.

[16] *Сорокин, С. с.* О датировке и толковании Кенкольского могильника. – В: КСИИМК. 1956. Вып. 64. *Гумилев, Л. Н.* Таласская битва 36 г. до н. э. – В: Иследования по истории культуры народов Востока: Сб. в честь акад. И. А. Орбели. 161 – 166.

[17] ВДИ. 1952, № 1. 101 – 109.

[18] *Trever, K.* Excavation in northern Mongolia. Leningrad, 1932. Tab. 25.

[19] *Дебец, г. Ф.* Палеонтология СССР. М.; Л., 1948. 121 – 123.

[20] *Takats, Z.* Catalannischer Hunnenfund und seine ostasiatische Verbindungen. – B: Acta Orientalia... V (1955). 143 – 173.

[21] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 192; *Киселев, С. В.* Древние города Монголии. – В: СА. 1957, № 2. 91 – 101.

[22] Военната демокрация в Европа се вмества в рамките на родовия строй, защото дружините на херцозите са малобройни спрямо издържащия ги народ. В степна Азия се появяват ордите, които включват цялото население и са организирани като дружини, което премахва напълно възможността за запазването на родовите отношения. Родовите конфедерации и ордите винаги враждуват помежду си.

[23] Покрай общите съображения, основани върху отчитането на географията и историческата стратегия, това, че хуну отстъпват именно по такъв начин, намира неочаквано потвърждение в материалите от палеоантропологията: „По пътя, изминат от хуните от Селенга до Дунав поч-

ти никъде не са намерени останки от палеосибирски тип, с изключение на Алтай" (*Дебец, г.* Указ. соч. с. 123).

[24] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф)* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.; Л., 1950. Т. II. 258 – 259.

[25] *Грумм-Гржимайло, г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Л., 1926. Т. II. 136 – 138.

[26] *Бичурин, Н. Я.* Указ. соч. Т. II; *McGovern, W.* Op. cit. s. 365.

[27] *Бичурин, Н. Я.* Указ. соч. Т. III. 1953. Карты.

[28] *Maenchen-Helfen, O.* The Legend of the Origins of Huns. – В: Byzantion. V. XVII (1945). 244 – 252.

[29] *Maenchen-Helfen, O.* The Legend... 244 – 251.

ХУНО-КИТАЙСКАТА ВОЙНА

3 – 2. век пр.Хр.

Обикновено е прието да се смята, че пограничните стълкновения между китайците и техните номадски съседи – хуну, са протичали под формата на разбойнически набези на варварите срещу окултурените земеделски области. Такава една трактовка на въпроса е още по-съблазнителна, защото има много аналогии в историята.

Аналогичният подход обаче често води до изопачаване на историческата действителност.

Преди всичко хуну не трябва да се сравняват с останалите номадски и бродещи народи. За това говорят тяхната висока материална култура и сложната им социална организация. Най-основното обаче е ходът на събитията, проследяван ясно от 3. век пр.Хр. нататък. Той не само че опровергава самата възможност за предположение за хаотична погранична война, но дава и възможност да се установят истинските причини за тривековната борба между империята Хан и държавата Хуну.

Необходимо е веднага да бъдат отхвърлени редица възможни причини. И от двете страни няма стремеж към териториални придобивки, защото на китайците не им трябват степите на хуну, тъй като в тях те не могат да се занимават със земеделие, а на хуну – напояваните долини, понеже в тях е неудобно да се пасе добитък. Въпреки дълбоките различия в културата, и двата народа са с достатъчно висока степен на развитие, за да организират търговски обмен на про-

дукти, а съвсем неприемлива, разбира се, е гледната точка, приписваща специфична природна свирепост на хуну. На практика войните на хуну със северните, източните и западните им съседи са редки, а срещу Китай те воюват три пъти. Първата изследвана тук война носи победа на хуну; втората (133 – 90 г.) – завършва наравно; а третата (1 – 2. век) води след себе си унищожаването на държавата Хуну. Източникът за разглеждания въпрос е само един – *Историческите записки на Съма Циен* (преведени на руски език от Н. Бичурин). Въпреки че изложението е завладяващо интересно и принадлежи на перото на гениален историк, в литературата по въпроса не е постигната необходимата степен на приближаване до историческата действителност. Трудът на професора от Сорбоната Дегин[1] е остарял. В книгата на Паркър няма препратки към източниците.[2] Кордие се интересува предимно от историята на Китай и не отделя достатъчно внимание на съседите му.[3] Намирайки се под обаянието на източника, МакГавърн излага подробно историческата канава, което в редица случаи пречи на критичното възприемане на трактовката на събитията.[4] Трудът на г. Е. Грумм-Гржимайло е посветен преди всичко на въпроси от историческата география и палеонтологията, а не от историята.[5]

Поради всичко това има смисъл да се обърнем непосредствено към източника. При внимателното му изследване е напълно възможно да бъде възстановен достатъчно пълно ходът на събитията.

Границата между китайските и степните княжества преминава по линията на Великата стена. Хуну владеят склоновете на хребета Иншан, който е тяхна военна и икономическа база. Значението на тази територия е изложено твърде пълно и заедно с това лаконично в ретроспективния раздел на доклада на чинов-

ника Хъу Ин: „Тези планини са пълни с гори и трева и изобилстват от птици и животни. Установил се в тези планини, Моде шанюй готвил лъковете и стрелите си и извършвал оттам набезите си. Това е била неговата менажерия... От Шамо на север... земите са равни, горите и тревите са малко, но пясъците са по-дълбоки... Когато хуну предприемат набег, то има малко скрити места за убежища. На юг от укрепената граница лежат дълбоки планински долини, които са труднодостъпни. Старците от границата казват, че след загубата на хребета Иншан, хуну не могат да минат през него без сълзи."[6]

Разединените китайски княжества от епохата на Борещите се царства не могат да прогонят хуну от тези позиции, но обединеният Китай се справя с лекота с тази задача. През 214 г. пр.Хр. пълководецът Мън Тян завладява Ордос, прогонва хуну на север от Иншан[7] и довършва строителството на Великата стена, което е разглеждано от китайските военни специалисти от онази епоха като престъпна недомислица: „Без да се срамува ни най-малко и като не щади силите на народа си, Циншъ хуанди проточи Дългата стена на протежение от 10 000 ли. Доставката на хранителни продукти се извършва дори и по море. Щом завърши укрепването на границата обаче, Средната държава изтощи съвършено силите си отвътре и родът Цин изгуби престола."[8] С други думи, според мнението на автора на цитата, не е имало смисъл да се създават укрепления, които не е можело да бъдат отбранявани, защото дори и Великият Китай не може да отдели достатъчно воини за постоянна гарнизонна служба по толкова дълга граница. И наистина, Великата стена не спира хуну. Последното десетилетие на 3. век пр.Хр. е ознаменувано с два коренни преврата. През 209 г. хунският наследник на престола убива

баща си и брат си, завладява властта и установява подобие на диктатура, при която 24 хунски рода са подчинени на строга военна дисциплина, а за опитите за отклонения от нея се полага смъртно наказание. Регламентирана е системата от чинове – династични, заемани „предимно от роднините на шанюя; родови, принадлежащи на старейшините; и за служещи. Тук е невъзможно да се анализира цялата организация на образувалата се държава Хуну, но смисълът ѝ се заключава в консервацията на съществуващия патриархално-родов строй, при който силите, тласкащи обществото по пътя му на развитие, от този момент са обърнати навън, т.е. към външната завоевателна политика. Благодарение на това хуну постигат господство над народите"[9], като покоряват своите източни съседи – дунху, и изблъскват на запад юеджите.

В Китай пък военната тирания, установена от Циншъ хуанди, настройва всичките слоеве на китайското население срещу династията. И когато борбите между придворните клики, избухнали веднага след смъртта на императора-завоевател, отслабват режима, по цялата страна преминава вълна на въстания. Съпротивата на правителствените войски е сломена и столицата е изгорена, но след това започва гражданска война между победителите.

По времето на Гражданската война Китай губи всичките завладени от него територии. През 205 г. пр.Хр. хуну си връщат склоновете на Иншан и завоюват Ордос, населен по онова време от номадските племена лоуфан и баян. Изглежда, че тогава – през 205 г. или може би през следващата 204 г. – Моде шанюй прониква в планинската страна около езерото Кукунор, където доброволно му се подчиняват номадските тибетски племена на кяните.[10] Обградил Китай откъм североизток, север и запад, хунският шанюй се готви

да диктува условията за мир. С това обаче не може по никакъв начин да се съгласи императорът, който е „син на Небето" и по традиция е най-висшата власт в целия свят. Войната е неизбежна.

През 203 – 202 г. пр.Хр. Моде воюва по северната си граница, където покорява родственото на хуну племе хунюй; динлинското племе узюй юеши кипчаци, живеещо на север от Алтай; източните им съседи – динлините, разположени по северните склонове на Саяните от горното течение на Енисей до Ангара; гъгун-киргизите, заемащи територията около езерото Киргизнор[11] в Северозападна Монголия; и неизвестния народ цайли. Като подсигурява по този начин тила си, Моде отново обръща вниманието си към Китай. Гражданската война в Китай приключва през 202 г. с победата на Лиу Бан, който основава династията Хан и приема титлата Гаоди*. Страната обаче не се е оправила още от разрухата, а от север нахлуват хуну. Те обсаждат крепостта Маи и комендантът ѝ, Хан Син, е принуден да се предаде. Според китайските представи, предаването е равносилно на измяна и означава приемане на поданство при победителя. Никакви обстоятелства не могат да извинят предалия се, защото се предполага, че той може да се самоубие, а след като не го е направил, значи е изменил на дълга си. Поради това всички пътища за отстъпление пред княз Хан Син са отрязани и той започва да служи вярно на новия си господар. Хуну се придвижват успешно на юг и като преминават хребета Гоуджу, те се приближават през зимата на 200 г. към столицата на Северно Шанси – град Дзинян (съвр. Тайюан). Гаоди повежда лично войската си срещу тях, но поради силните студове ръцете на почти една трета от ратниците му премръзват и те не могат да опъват тетивите с необходимата сила.

* В *Хунну* авторът го нарича **Гаодзу**. – Б. пр.

Моде пък използва хитър похват, като с лъжливо отстъпление привлича най-добрите китайски части в засада и обкръжава авангарда на китайската армия, заедно със самия император, в селото Байдън, което е близо до град Пинчън. Общият брой на китайската армия се определя на 320 хил. души. В това число влиза и цялата обозна прислуга, която в източните армии е от половината до четири пети от състава им. Числеността на войската на хуну (400 хил.) е явно преувеличена. (Любопитното е, че Моде разполага вече с четири войскови подразделения, определяни по цвета на конете – черни, бели, сиви и рижи).

Седем дни, без да яде и да спи, обкръженото китайско воинство отблъсква непрестанните атаки на хуну. Най-накрая един китайски шпионин успява да се добере до жената на Моде и да я подкупи. Тя започва да съветва мъжа си да се помири с Гаоди, защото така и така хуну няма да могат да живеят на завоюваните китайски земи. Това съображение и още в по-голяма степен подозрението за измяна на княз Хан Син, който не изпраща своевременно обещаното подкрепление, принуждават Моде да се откаже от победата и той заповядва да бъде отворен проход за войските на Гаоди. Китайската войска преминава през отворения проход с опънати и насочени по посока на хуну лъкове и се съединява с главните си сили, а Моде тръгва обратно. Този поход на хуну е един от най-големите и въпреки това те навлизат на незначително разстояние навътре в Китай. Цялата кампания се разгръща в Шанси, като градовете Маи и Пинчън отстоят на 90 и на 40 км от границата, а Дзинян – на 250 км. Всички военни действия се съсредоточават край Пинчън, до селото Байдън[12], и цялата армия на хуну се принуждава да се разположи в планинската котловина (30 х 40 км). Дори и да се приеме, че хуну нямат резервни коне, то

на всеки конник се падат по 30 кв. м. Абсурдността е очевидна, защото ако воинството на хуну наброява 400 хил. души, това нямаше да е бойно поле, а Вавилонско стълпотворение. Очевидно Съма Циен преувеличава хунските сили десет-двайсет пъти. Ако се предположи, че силите на Моде се равняват на 20-40 хил. конници, става ясно защо той иска мир – защото проточилата се на разстояние от почти 600 км огромна китайска армия, дори и при пълна загуба на авангарда си, е по-силна от войската на Моде. Но и положението на Гаоди не е цветущо, защото с него е обкръжена и личната му охрана, която е основната опора на току-що установената му власт. Ако хуну я изтребят, в тила им е можело съвсем спокойно да бъде провъзгласена друга династия, защото по онова време претендентите за власт в Китай не са никак малко.

Виждайки безсмислеността на по-нататъшната война, Гаоди изпраща пратеник, който да сключи договор за „мир и родство", което „поспира малко Моде"[13]. Договорът за „мир и родство" се състои в това, че като омъжва своя принцеса за чуждестранен владетел, китайският Двор се задължава да му изпраща уговореното в договора количество дарове. Това е замаскиран данък.

Войната обаче продължава. Хан Син и неговите привърженици опустошават северните области на Китай. През 197 г. пр.Хр. въстава началникът на войските на феодите Джао и Дай, Ченхи, който преминава на страната на хуну. Под предводителството на Фан Куай и след двугодишна война китайското воинство потушава метежа, но не се решава да настъпи зад граница, защото избухва нов метеж в княжеството Ян (на територията на областта Хъбей). Водачът на въстаниците Лу Гуан се присъединява към хуну и на набезите им са подложени и източните области на Китай. Измените

на военачалниците са толкова чести, че стават обичайно явление. Измъчен от неуспехите, Гаоди умира през 195 г. пр.Хр. Поради малолетието на наследника му, императрицата-майка Гао Хъу* става регентка. При нея се засилва разпадането на империята. През 192 г. Моде ѝ предлага да встъпят в брачен съюз. Според неговите разбирания това означава, че китайската империя трябва да стане зестра на булката, и той се надява по този начин да придобие целия Китай. Императрицата така се разгневява, че иска да екзекутира пратениците, но я уговарят да не се обижда на дивака, и на Моде е изпратен вежлив отказ, позоваващ се на преклонната възраст на императрицата. Въпреки опасенията на китайските министри, хунският владетел се задоволява с отговора и не стоварва войските си върху изтощения и обезсилен от смутовете Китай.

Минават осем години, но страхът от хуну не отшумява. „... В песните се пее: „Край град Пхинчен [Пинчън – Л. г.] наистина бе страшно – седем дни нямахме храна и не можехме да опъваме лъковете."[14] Младата и неукрепнала империя не може все още да отблъсне външния враг и въпреки това Моде не започва война. Причината за това съвсем не е в миролюбието му. По западната му граница не престава упоритата война с юеджите, подробностите около която не са отразени в нашите източници. Колкото и лесно да се удават победите на Моде над дунху и саяно-алтайските племена, толкова тежка се оказва борбата със западните номади. Като не иска да разпилява силите си, Моде оставя Китай на мира. По този начин той

* В *Хунну* авторът я нарича **Люй Хоу**, което идва от **Люй (Лиу)** – собственото име на мъжа ѝ, и **хоу (хъу)** – 'жена, съпруга', букв. 'жената на Лиу'. Тук използва другото му име **Гаоди**, което, като се знае че **ди** означава 'император', може да се преведе буквално като 'император Гао', а **Гао Хъу** означава 'жената на Гао'. – Б. пр.

дава на Ханската династия време да се оправи и да укрепне. Правителството на императрицата-регентка се разправя с непокорните погранични войводи, голяма част от които загиват в борбата. Най-упоритите бягат в Северозападна Корея, където основават държавата Чосон*. Колко е важно за хуну да запазят силите си, се вижда от следния факт. През 177 г. един от пограничните хунски князе напада Китай и започва да разорява границата му. Император Сяо Уенди мобилизира 85 хил. конници и колесници, за да отблъсне врага, но хуну се оттеглят зад границата. Сяо Уенди се готви да пренесе войната в степта, обаче въстанието на войводата Син Хюй го принуждава да се откаже от незабавното настъпление. Преди още намеренията на китайците да станат ясни, пристига пратеничество от хуну, което се извинява и съобщава, че провинилият се княз е изтеглен от границата и е изпратен на запад. Там той изкупил вината си с победа над юеджите. От писмо на хунския шанюй научаваме, че едва през 177 г. пр.Хр. събраните от всички страни хунски войски успяват да разбият юеджите. Отчитайки силата на хуну, китайският Двор приема пратеничеството и извиненията и през 174 г. пр.Хр. установява мирни взаимоотношения с тях. Съгласно договора от 174 г., Хунската държава е призната за равна на Китайската империя и господарите им се наричат един другиго братя. Това е безпримерен успех за хуну, тъй като до този момент нито един варварски княз дори не е мечтал да се равнява с китайския император. През същата тази 174 г. умира Моде, който постига такова величие, за каквото не е и смеел да си помисли в началото на живота си.

Да се обърнем към анализа на описаните събития. Както вече видяхме, от страна на хуну войната се води не чрез разбойнически нападения на малоб-

* В *Хунну* авторът я нарича **Чаосян**. – Б. пр.

ройни шайки, а посредством организирани действия на хунските войски. Изследователят не трябва да се заблуждава от това, че тактиката на хуну се базира върху пределната мобилност на войските им, защото посредством изнуряванието на противника нестратегическите задачи се решават не по-малко радикално, отколкото чрез битка. А и при колосалния числен превес на китайците малобройните отряди не биха могли да постигнат никакъв успех.

Ясни са и политическите цели на Моде шанюй. Първо, той смята за необходимо да установи „естествена граница" и тази му цел е постигната. След това растящите потребности на обкръжението му го принуждават да се стреми към получаването от земеделския Китай на онези продукти, които неговата родина не може да му даде. Тези продукти започват да се изпращат под формата на дарове. И най-накрая, на него му е необходим престиж, за да може да въздейства върху своите степни поданици, и Моде се сдобива и с това, понеже императорът го нарича „брат". След като получава всичко, което му е необходимо, той с чиста съвест сключва мир. Моде обаче не отчита това, че не само роднините му, но и всички хуну пожелават да се гиздят с коприна и плат и да се облажват с китайски сладки. С техните настойчиви желания са принудени да се съобразяват синът и внукът на Моде шанюй – Лаошан и Гюнчен шанюите.

„Възможно е да се основе империя като се язди кон, но не може такава да се управлява от седлото" – казва веднъж Елюй Чуцай, владетел от епохата на Чингис хан. Тези думи се отнасят напълно и към държавата на Моде шанюй. Разбира ги и основателят на Хунската империя. Нямайки сред сьратниците си образовани хора, към края на управлението си той започва широко да използва услугите на китайските бегълци, които изготвят дипломатическите му послания до китайския Двор. Лаошан шанюй върви по стъпките на баща си и когато евнухът Юе, изпратен насила при него в състава на пратеничество от Китай, пожелава да премине на негова страна, той е приет и приласкан. „... Юе научава шанюйските приближени... да обложат с данък народа, добитъка и имуществото."[15] Това води до цялостен преврат във вътрешните дела на хунското общество. Налозите, получавани от шанюя и приближените му (а всички те са негови роднини), отделят шанюйския род от средата на другите и му дават голяма власт.

Пряко следствие от това е пристата от шанюя титла „Роден от небето и земята, издигнат от слънцето и луната. Хунски Велик шанюй..."[16]. Тук вече виждаме, че шанюят базира властта си на „божествения авторитет", а не на волята на народа, който, според идеята на първия, трябва да се подчинява. Новите прерогативи на шанюя противоречат дотолкова на стария ред, че изглежда така, сякаш народните маси би трябвало да се възмутят и да се възпротивят, но това не се случва. Дори напротив – властта на шанюя се ползва с безпрекословен авторитет. Хуну обаче не отстъпват даром древната си свобода. Срещу нея те получават такава цена, която, изглежда, ги удовлетворява. Значителна част от доходите от плячката и от данъците от покорените племена остава в ръцете на воините и хунските жени сменят овчите кожи с копринени рокли. Редом с кумиса и кашкавала хуну започват да обичат виното, хляба и китайските лакомства.

Проницателният Юе, който е искрено предан на новия си господар, посочва опасността от тези промени. „Броят на хуну – казва той на Лаошан шанюй – не може да се сравнява с населеността на една китайска област, но те са силни, именно защото имат отлични

(своеобразни – Л. г.) одеяния и храна и не зависят за това от Китай. Днес, шанюе, ти променяш обичаите и обичаш китайските вещи. Ако Китай употреби само 1/10 от вещите си [за подкуп – Л. г.], то [всички] до последния хун ще бъдат на страната на рода Хан... Щом получите от Китай копринени и памучни платове, късайте дрехите от тях, като тичате сред бодливите растения, с което показвайте, че такова одеяние не може да се сравни по здравина с вълнените и кожените одежди! Получавайки храна от Китай, не я употребявайте и покажете с това, че предпочитате кашкавала и млякото пред нея!“[17]

Програмата на Юе е неизпълнима. Но последствията от промяната на бита се проявяват след 50 – 75 години, а дотогава всичко изглежда благополучно. Тъй като голяма част от толкова харесваните от хуну продукти се намира в Китай, напълно естествено възниква стремежът да бъде увеличен притокът им. По времето на Моде и Лаошан те текат като тънка струйка под формата на „подаръци“ за шанюя, който пък е длъжен да ги споделя с поданиците си. За да се избегне това необходимо споделяне, шанюите се опитват да организират равностойна размснна търговия с Китай, но срещат силно противодействие от страна на китайското правителство.

Родът Хан установява вътре в Китай система от данъчно облагане, която трябва да изстиска от населението целия излишък от продукти, за да може с тези средства да се издържа многобройното воинство. Напълно разбираемо е, че съсредоточаването на външната търговия в ръцете на държавата е необходимо, тъй като това ѝ осигурява нужните доходи и позволява регулирането на цените. От това страдат преди всичко китайското данъчно обложено население, а също така и хуну, които получават при такава една система

значително по-малко платове и зърно. И на едните, и на другите им се иска да организират пряк обмен, но тогава доходите няма да отиват в хазната на китайското правителство, на което ще му се наложи да се конкурира със собствените си поданици. Това противоречие не може да бъде разрешено без война и тя не закъснява.

Разправил се с юеджите и развързал по този начин ръцете си, Лаошан шанюй нахлува през 166 г. пр.Хр. със 140 хил. конници[18] в Северозападен Китай, „заграбва велико множество народ, добитък и имущество“ и подпалва летния дворец на императора. Конните патрули на хуну сноват на 40 километра от столицата Чанан. Императорът събира до хиляда колесници, 100 хил. конници и три спомагателни корпуса, но докато войската му се готви за настъпление, хуну се оттеглят с цялата си плячка, без да загубят нито един човек.[19] След това, в продължение на четири години хуну повтарят набезите си и разоряват всички погранични области, като особено страда Ляодун. Основният удар е нанесен откъм запад – от наскоро завоюваните от хуну земи – и през областите, които не са населени с китайци. Военните действия се разгръщат в Бъйди (Източно Гансу) – страната на „икюйските жуни“, покорени чак през 3. век пр.Хр.[20] Налага се мисълта, че хуну успяват да нахлуят в центъра на Китай с помощта на местното население. Сам по себе си походът не носи големи успехи на хуну, но той изтегля цялата китайска конница на запад и им позволява да разграбят цялата източна граница откъм Иншан. Най-накрая, през 162 г. пр.Хр., император Сяо Уенди се обръща към Лаошан шанюй с молба за мир, като шанюят изпраща с отговора данху (нисък сан), което само по себе си е пренебрежение. Данху довежда като подарък на китайския император два коня, за качествата на които китайският летопи-

сец не споменава. Въпреки това, Сяо Усиди решава за по-благоразумно да не се обижда, приема даровете и сключва мир, който е тежък и позорен за Китай. Според него Китай и Хуну се признавали взаимно за две равни държави, при което първата „от съчувствие към студения климат на своя съсед се задължава ежегодно да изпраща на север – при хунския шанюй – известно количество просо и бял ориз, брокат, коприна, памучни и други видове вещи"[21], което си е чисто и просто данък. Съгласно договора бегълците не се връщат, но новите бягства се забраняват под страх от смъртно наказание. Договорът показва несъмнен превес на Хуну над Китай, но в него не се става и дума за свободна търговия.

Лаошан шанюй умира през 161 г. пр.Хр., като оставя на сина си Гюнчен неразрешения проблем за търговията с Китай. В продължение на четири години Гюнчен спазва мира, но като не се сдобива с нищо, възобновява войната през 158 г. пр.Хр. Два хунски отряда – всеки от по 30 хил. души (?!) – нахлуват в Китай откъм север и откъм запад и опустошили пограничните райони, се оттеглят. Пограничната огнена сигнализация известява своевременно за началото на набега, но китайското правителство не съумява да мобилизира бързо армията си и когато китайските войски се приближават към границата, хуну е вече далече в степта. Сяо Уенди умира през 157 г. и на престола се възкачва Сяо Дзинди (156 г.). Междуцарствието е съпроводено от партийни борби. Победените ги очаква разправа и те, въставайки, се обръщат за помощ към хуну. Новото правителство обаче се справя с вътрешните си затруднения. През 154 г. въстанието е потушено, защото хуну така и не го подкрепят. Те получават онова, към което се стремят, и съгласно договора от 152 г. са открити пограничните пазари за свободна размяна, като

освен това на шанюя са изпратени голям данък и китайска принцеса за жена.

152 г. пр.Хр. е кулминационният период на хунското могъщество и началото на двайсетгодишния мир, нарушен през 133 г. от император Уди. Последният започва нова война, която продължава до 90 г. пр.Хр. и приключва едва след изчерпването на силите и на двете страни. Спецификата на тази война обаче е съвсем друга и поради това тя трябва да бъде разглеждана специално.

Да се върнем към първоначалния си тезис. Ако хуну са просто степни грабители, тогава, постигнали такива успехи, те за нищо на света не биха прекратили войната и набезите си. Но на практика се наблюдава съвсем друго – веднага щом се разрешава проблемът за разменната търговия, войната е прекратена и за двете държави настъпва период на икономически растеж. Създалата се ситуация устройва хуну и широките слоеве на китайския народ, но съвсем не устройва императорското правителство на династията Хан.

На базата на всичко изложено дотук може да бъде направен генералният извод, че не хунското „варварство", а откъсването на управляващата върхушка на Ханската империя от народа си и неговите интереси стимулира кървавите войни, приключили с разгрома на хунския народ и падането на династията Хан.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Degulgnes.* Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatarcs occidentaux avant et dépuis J. C. Jusqu'a present. I. Paris, 1756 – 1758.

[2] *Parker.* The thousand of the Tatars. Shanhay.

[3] *Cordier, H.* Histoire générale de la Chine et ses relations aves les pays étrangers depuis les temps les plus anciens jusqu'a la chute de la dynastie mandchue. I. Paris, 1920.

[4] *McGovern.* Early Empires of Central Asia. London, 1939.

[5] Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II; Исторический очерк этих стран в связи с историей Средней Азии / Составлен г. Е. Грумм-Гржимайло. Л., 1926.

[6] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений о народах, обитавщих в Средней Азии в древние времена. М.; Л., 1950. I. с. 94.

[7] *Пак там.* с. 45.

[8] *Пак там.* с. 107.

[9] *Пак там.* с. 88.

[10] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* История Тибета и Хухунора. СПб., 1883. Ч. I. с. 17.

[11] *Киселев, С. В.* Древная история Южной Сибири. М., 1951. 560 – 561. (Понякога гъгун се транскрибира като хянхун).

[12] *Пак там.*

[13] Моде приема принцесата, даровете и признаването му за господар, равен на китайския император, но продължава да подкрепя Хан Син и останалите въстаници.

[14] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений... I. с. 53.

[15] *Пак там.* с. 58.

[16] Вж. *Пак там.*

[17] *Пак там.* 57 – 58.

[18] Цифрите лежат на съвестта на Съма Циен.

[19] *Бичурин Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений… I. с. 59.

[20] *Бичурин Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений… III. Указатель. с. 13.

[21] *Бичурин Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений… I. с. 60.

ТАЛАСКАТА БИТКА (36 г. пр.Хр.)

От 59 г. пр.Хр. държавата Хуну е разкъсвана от междуособици. Към 49 г. пр.Хр. положението най-после се прояснява, като вождът на победената партия Хуханье шанюй сключва мир с Китай и благодарение на това овладява цялата страна, а победителят Джиджи шанюй се оттегля на западната граница, за да намери там безопасно убежище за себе си и за сратниците си. Усуните и останалите племена го посрещат крайно враждебно, но Джиджи разбива усуните и покорява угйе, хагасите и динлините. Предимството обаче е на страната на съперника му поради мощната подкрепа от страна на Китай. През 48 г. пр.Хр. при Джиджи е изпратен пратеник от Китай, който очевидно е шпионин. Неизвестно как, но този пратеник е убит от хуну, след което мирът с Китай става невъзможен.

Опасявайки се от Хуханье, Джиджи приема предложението на кангюйския владетел да се присъедини към него за съвместен поход срещу Усун. В случай на успех Джиджи трябвало да получи усунските земи, за да се засели там. Хуну се отправят на запад през хълмистата равнина на Караганда. По пътя ги застигат виелица и студ. Много от хората замръзват и Джиджи отвежда само 3000 хунски воини в Кангюй.[1] С такива сили не може и да се мисли за покоряването на Усун (46 – 45 г. пр.Хр.).

Този преход на хуну на запад обръща вниманието на много изследователи върху себе си. Именно оттук Хирт извежда европейските хуни[2], но невъзможността за това е посочена от К. А. Иностранцев[3] и Ото Мейнчън-Хелфен[4]. А. Н. Бернщам смята, че е възможно това

да е „първото масово проникване на хуните в Средна Азия“[5]. Срещу това мнение се изказва С. с. Сорокин[6], но понеже мнението на Бернщам е успяло да се разпространи, въпросът увисва във въздуха. Още повече затъмнява проблема произволното тълкуване на термина „Кангюй“, под който се разбира ту Хорезъм, ту Согд. И в двата случая интерпретацията на похода на Джиджи звучи съвсем фантастично, а въпросите на историческата география и палеонтологията са неразрешими. За щастие обаче в научен оборот е въведен достатъчно материал, за да може да бъде изяснено значението на похода на хуну на Джиджи на запад и на юг. Ето защо е необходимо да се опише подробно самият поход, който все още не е получил необходимата интерпретация.

Без уточняването на съдържанието на термина „Кангюй“ е невъзможно да се разбере историята на Централна и Средна Азия, но и двамата ни информатори – Херодот и Джан Кян* – не са били в Кангюй и го описват по слухове и по различно време. Съвременните автори по-скоро затъмняват, отколкото да осветляват въпроса. След това възниква и още един проблем, а именно, че не би могло персите да не знаят за Кангюй, но защо тогава не съобщават нищо за него?

Да опитаме да разберем.

В средата на I. век пр.Хр. Кангюй е описан като „номадско владение, отстоящо от Даван, т.е. от Ферганската долина, на 2000 ли“[7], т.е. на около 900 км. Следователно Кангюй се намира в хълмистата степ на Източен Казахстан, между езерото Балхаш и река Иртиш. От Средна Азия или от Туран го делят безплодната степ Бетпак-Дала и пясъците на Муюнку. На изток стига до Тарбагатай, а на запад граничи с държавата Янцай, т.е. с аланите.[8] На китайските карти на

* В *Хунну* е наречен Джан Цян. – Б. пр.

Западния край са посочени границите на Кангюй – източната е край езерото Алакул; южната – край Киргизкия хребет, като според историческите сведения Таласката долина е покрайнина на Кангюй; западната – по реката Сарису, а северозападната – при езерото Тенгиз, където Кангюй граничи с Уибъйго, т.е. със Северно Уи, в чието наименование не е трудно да се забележи етнонимът „угри". Според данните от археологията, те живеят точно там.[9]

В *Историята на Старшата Хан* се съобщава, че Кангюй има 5 васални владения. На картата те са отбелязани по северния бряг на река Чу. Разстоянията между тях са следните: максималното – от Янхуан (крепост, близо до Дунхуан) – 8555 ли, и минималното – 7525 ли, т.е. разстоянието между тях е около 500 км. Това е точно дължината на река Чу от Чуилийския хребет до Сърдаря, около Кзъл Орда. Китайските наименования на владенията – Сусье, Фуму, Юни, Хи и Юсхян[10] [в *Хунну* като един феод Хи Юехян] – не дават нищо за идентифицирането им с местните или с известните от Страбон. Тези малки лимитрофни* княжества пазят Кангюй от културния Согд, Иран и Гръко-Бактрия, а по-късно и от Кушан. Кангюйците се сблъскват с партяните, тъй като по левия бряг на Сърдаря, под Кзъл Орда, са се запазили развалини от антични градове[11], а – съгласно Страбон – на източния бряг на Аралско море живеят дай**, които са основно партянско племе[12].

Изглежда, че Кангюй е слабонаселен, защото Джан Кян посочва за брой на войската му 90 хил. души, т.е. възрастни мъже, което обикновено представлява 20% от населението. Следователно кангюйците са около 400 хил. Тази цифра не е малка за онези

* **Лимитрофни** – (от лат. limitrophus – граничен) – Б. пр.
** В *Хунну* са наречени **да'ите**. – Б. пр.

времена. Почти толкова са персите през епохата на Кир и едва два пъти повече са гърците. В *Историята на Старшата Хан* е казано, че западен съсед на Кангюй е Янцай, който е независим[13] от първия, а в *Историята на Младшата Хан* е посочено, че от Кангюй са зависими и Янцай, и северният му съсед Ян[14]. Това означава, че завоюването им е през 1 – 2. век, но кангюйците не преминават Волга. И в двата случая се подчертава еднаквостта на културите на Кангюй и Янцай, т.е. ние можем да очертаем степен ареал на единна култура от Алтай до Волга, а на основата на археологичните паралели между изкуството на Пазирик и царските могили на Скития да го продължим на запад до Карпатите. Това обаче не е нито Согд, нито Хорезъм.

Кангюйският цар приема радушно хунския шанюй, като му дава за жена дъщеря си, а сам се жени за дъщерята на Джиджи. Дори е странно как 3 хил. хуну могат да имат такова значение за страна, която може да мобилизира 90 хил. конници. Вероятно, както и всички китайски цифрови данни над 10 хил., и последната цифра е преувеличена.[15] Освен това, тези конници са разпръснати по територията от Волга до Тарбагатай и може да се приеме, че кангюйският владетел не разполага с крупни сили под ръка. Поради това малкият, но сплотен и боеспособен отряд на Джиджи представлява солидна сила в Средна Азия.

Съюзниците стоварват първия си удар върху усуните, които съвсем не са подготвени за активна война на западния фронт. Джиджи се проявява като блестящ кавалерийски генерал и майстор на хунския начин за водене на война. Върху Усун се стоварват безбройни нападения, като през 42 г. пр.Хр. хуну разгромяват столицата му – Чигу, т.е. града на червената долина, разположена край горното течение на Нарин[16].

навлязъл в Чуйската долина, се сблъсква с кангюйската конница. С внезапното си нападение кангюйците завладяват обоза на китайската армия, но Чън Тан ги настига и ги разбива, като си връща обратно плячката. Китайците обаче не развиват успеха си, защото не им е необходима победа над кангюйците. Вместо военни действия, те използват дипломацията и привличат на своя страна противниците на хунския шанюй. Не е трудно да се досетим, че това са родственици на съсечените от хуну кангюйски велможи. Разцеплението сред кангюйците дава възможност на китайската армия да извърши марш до Таласката долина, без каквито и да е проблеми.

Хунският шанюй обаче не е заварен неподготвен. Той дори се опитва да започне преговори. Възниква, естествено, въпросът защо не отстъпва пред превъзхождащите го сили на противника? Просто няма накъде и с какво да отстъпва. Хуну отстъпват тогава, когато могат предварително да подгонят четирикраките си провизии в дълбокия си тил, а тук продоволствията лежат на склад и в тила им е враждебният им и вече ограбен Согд. Изборът е един – или да се предаде, или да се бие. Окован с вериги, Джиджи отказва да тръгне към Китай и обсадата започва. Отначало хуну и съюзниците им се опитват да отблъснат врага от стените на крепостта, върху чиято кула се развява петцветно знаме.[23] Пехотинци, строени „като рибешки люспи", прикриват двете порти. Изглежда, че това са римляните. Като пускат в действие опънатите си арбалети, китайците прогонват противника си в крепостта. Градушка от стрели парализира защитниците по стените и кулите. Самият Джиджи е ранен и се оттегля в двореца. Отсъствието му предизвиква паника, като първи губят присъствие на духа кангюйците, а последни – хунските жени, сражаващи се на стените. Те

са избити. За да превземат подстъпите към крепостта, т.е. двойния стобор, китайците домъкват сухи вършини и ги подпалват. Дървените стълбове пламват и отбраната на тази линия става невъзможна.[24] Опитите на защитниците на крепостта да спрат със стрелба настъплението на врага са неуспешни, поради неравностойността на оръжията. Градът от стрелите на арбалетчиците, които, поради голямото разстояние, са неуязвими за хунските стрелци с лък, решава съдбата на битката. След полунощ хуну напускат оградата и се оттеглят зад земления вал. През това време китайците успяват да покрият рова с дъски и да се подготвят за щурм.

През нощта кангюйската конница се опитва да нападне откъм тила китайския лагер, но е прогонена от арбалетчиците. Така е отблъснат и опитът за излизане от крепостта. В предутринната мъгла и под звъна на цимбалите и боя на барабаните китайците тръгват на пристъп едновременно от всички страни. Удава им се да се проврат във вътрешността на вала, но хуну не се предават, докато не пламва дворецът на шанюя. Китайските щурмоваци нахлуват през дима и пламъците в двореца, където лежи раненият шанюй. Отсичат му главата и едва след това останалите защитници на крепостта слагат оръжие[25].

Битката свършва и започва разправа. Обезглавени са жената на Джиджи, най-големият му син и 1518 души, които, изглежда, са хуну[26]. 145 души са заловени живи и повече от хиляда се предават на милостта на победителя.

Китайците не започват да се укрепват в Кангюй, защото на Чън Тан не са му необходими териториални придобивки, а иска да се върне в Китай.

Когато специалният пратеник донася главата на шанюя и рапорта на пълководеца в столицата, в Им-

ператорския съвет възникват две противоположни мнения по този повод. Едни обръщат внимание на своеволието на Чън Тан, наричат похода авантюра и искат наказание и за двамата му предводители. Други твърдят, че това е блестяща инициатива, говорят за престижа на Китай и за отмъщението за живота на пратеника им и предлагат да бъдат наградени и наместникът, и Чън Тан. В края на краищата печели второто мнение и Чън Тан се сдобива с това, което иска.

Най-много от всички обаче печели Хуханье, който остава единствен владетел на хуну. Китай получава само морално удовлетворение, а в западната част на Средна Азия се възстановява статуквото, съществуващо до появяването на хуну там.

И така, ние сме в пълното си право да констатираме, че опитите да се свърже западното или югозападното проникване на хуну с похода на Джиджи шанюй водят изследователите по лъжлива следа. Затова пък имаме възможността да проследим политическите взаимоотношения в Азия през 1. век пр.Хр. и действителното съотношение на силите, определили създаването на реда, който може да бъде наречен Pax Sinica.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. 1950. Т. I. М.; Л., с. 93.

[2] *Hirth, F.*Uber Wolga-Hunnen und Hiung-nu. Sitz. d. philos., philol. und history. Klasse der K. bayer Acad. d. Wiss., 1899. Bd. II. Helf II. Mьnchen, 1900.

[3] *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926.

[4] *Maenchen-Helfen, O.* Huns and Hsiung-nu. Bizantion, XVII. Baltimor, 1945.

[5] *Бернштам, А. Н.:* 1) Кенкольский могильник. – В: Археол. эксп. Гос. Эрмитажа, вып. II. Л., 1940. с. 31; 2) Очерк истории гуннов. Л., 1951. 102 – 117. 3) Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алтая. МИА, № 26. 1952. 61 – 72.

[6] *Сорокин, С. С.:* 1) Среднеазиатские подбойные и катакомбные захоронения как памятник местной культуры. – В: Сов. Археология, XXVI. 1956; 2) О датировке и толковании Кенкольского могильника. – В: КСИИМК. Вып. 64. 1956 (Вж. литературата по въпроса там).

[7] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений... Т. II. с. 150.

[8] *Пак там.* с. 229. (Владението Янцай е преименувано на Аланя).

[9] Сб. По следам древних культур. 1954. Т. II. М., с. 191.

[10] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений... Т. II. с. 186.

[11] *Толстов, С. П.* По следам древнехорезмийской цивилизации. М.; Л., 1948.

[12] *Пак там.* с. 124.
[13] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений... Т. II. с. 186.
[14] *Пак там.* с. 229.
[15] *Гумилев, Л. Н.* Собрание сведений по исторической географии Восточной и Срединной Азии. Вступ. статья. Чебоксары, 1960.
[16] *McGovern W.* The Early Empires of Central Asia. London, 1939. c. 191.
[17] *Бичурин Н. Я. (Иакинф).* Тун-цзянь Гань-му за 36 г. (Рукопись.) Архив ИВАН, ф. 7. ед. хр. 1 – 15.
[18] *McGovern.* Указ. соч. с. 191.
[19] *Дебс, г. г.* Военнос соприкосновение между римлянами и китайцами. – Във: ВДИ. 1946. № 2. 45 – 50.
[20] *Пак там.*
[21] *Пак там.* с. 47.
[22] *McGovern,* Указ. соч. с. 191.
[23] *Пак там.* с. 194.
[24] *Бичурин, Н. Я. (Иакинф).* Тун-цзянь Гань-му за 36 г.
[25] *Duyvendak, J. J. L.* An illustrated Battle – account in the history of the former Han dinasty. T'oung Pao, XXXIV, 4, 1939. 260 – 261. Дайвендайк смята Кангюй за Согдиана и навсякъде смесва сведенията за тях, но направеното изследване на границите на Кангюй изключва подобно схващане.
[26] *Дебс, г. г.* Указ. соч. с. 50.

СЪДЪРЖАНИЕ

ISBN: 978-954-361-019-8

ЛЕВ ГУМИЛЬОВ

ХУНИТЕ

Хуну в Китай

Превод
Мариян Петров

БИБЛИОТЕКА

ИРИНА ГАЛЧОВСКА - ГЕЯ 11
София, 2007

ПОРЕДИЦА ИСТОРИЯ

ИЗЛЕЗЛИ ОТ ПЕЧАТ:

1. ХУНИТЕ – История на норода хуну, Лев Гумильов.
2. ДРЕВНИТЕ ТЮРКИ – Великият тюркски хаганат, Лев Гумильов.
3. ХУНИТЕ – Хуну в Китай, Лев Гумильов.

ОЧАКВАЙТЕ

1. ДРЕВНИТЕ ТЮРКИ – Епохата на втория хаганат, Лев Гумильов.

ПОРЕДИЦА ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ

ИЗЛЕЗЛИ ОТ ПЕЧАТ:

1. ХАН КУБРАТ – Величието на Фанагория, Мусагит Хабибулин.
2. ХАН КУБРАТ – Войната с хазарите, Мусагит Хабибулин.
3. СКОБЕЛЕВ – Съществува само мигът..., Борис Василиев.
4. ЧИНГИС ХАН, Василий Ян.
5. АТИЛА, Феликс Дан.
6. БИТКАТА ЗА РИМ, Феликс Дан.
7. Внукът на Чингис – БАТУ ХАН, Василий Ян.
8. ЗАГОВОРЪТ СРЕЩУ КАМБИЗ, Теймур Мамедов.
9. САЛАМБО – Пред стените на Картаген, Густав Флобер.
10. ДАРИЙ, Виктор Поротников.
11. ИМПЕРАТОРЪТ, Георг Еберс.
12. СКАЗАНИЕ ЗА КАЗАН – Дъщерята на хана, Мусагит Хабибулин.
13. ТРАЯН, Михаил Ишков.

ОЧАКВАЙТЕ

1. СКАЗАНИЕ ЗА КАЗАН – Монголското нашествие, Мусагит Хабибулин.

ПРОЛОГ

СТЕПТА И КИТАЙ

Самата природа разделя Източна Азия на две части. Едната е топла, влажна, изобилна и с многобройно уседнало население – това е Китай. Другата е студена, суха, пустинна и с рядко срещано номадско население – нея ще наричаме Великата степ. В началото на нашата ера тя е населявана от племето хуну[1].

Четири века династията Хан се стреми да си осигури господството над Азия. Както в Средиземноморието възниква Pax Romana, така и в Далечния изток замалко да възникне Pax Sinica. Свободата на народите от Великата степ е отстоявана само от хуну, които се сражават в съотношение 1 : 20 и срещу които се използват не само армии, но и дипломацията, икономиката и очарованието на културата.

Вътрешни процеси разцепват държавата на хуну през 1. век сл.Хр. Част от тях се подчинява на Китай, а остана-

[1] В случая пресловутата употреба на г вместо х прави добра услуга на руските изследователи. Русначите произнасят [и пишат] наименованието на известните в Европа хуни, като „гунны“, което им позволява да говорят за народа хуну като за „хунны“. Българската традиция по въпроса е назоваването на хуну като „тюркоезични хуни“ (които с угрите и сарматите сформирали хуните). За да се избегнат това дълго наименование, както и получаващата се тавтология в определението, в превода се употребява „хуни“, когато в оригинала е „гунны“, и „хуну“, когато в оригинала се употребява „хунну“, или „хунны“. За съжаление такова разделение не може да се получи при прилагателните, така че **хунски** и производните му са употребени, когато в оригинала става въпрос и за „гунны“, и за „хунну“ [„хунны“]. Понеже научните изследвания в тази книга се отнасят предимно за хуну, в повечето от случаите (да не кажем във всичките) употребата на прилагателното **хунски** и производните му се отнася към предците на европейските хуни, а именно към хуну. – Б. пр.

лата част отстъпва с боеве на запад, където, смесвайки се с угрите и сарматите, се превръща в хуни[1].

Отбелязано е само едно преселение на хуну, състояло се през 155 – 158 г.[2] Тогава шепа разбити хуну, губейки обоза и жените си, се отскубва от преследвачите си и се добира до Волго-уралското междуречие. За адаптацията им са необходими около 200 г., след което хуните (така е прието да бъдат наричани, за да се различават от азиатските хуну) наистина се превръщат в страшна сила, но това се случва на местна почва и ролята на миграцията в случая е нищожна.

Преходът на други племена от степите на Западен Казахстан не може да е от значение, защото намиращите се там песъчливо-глинести степи са по-безплодни и от пясъчните и те никога не са били гъсто населени, докато в Причерноморието степите са изобилни, водата е много и народите са войнствени. По-голяма е възможността да се очаква нахлуване откъм Дон към Иргиз, ако западните номади биха решили, че източните степи са привлекателни за завладяване. Следователно причината за смяната на народите трябва да се търси на място и понеже историческата наука не предлага задоволителни решения, необходимо е да се обърнем към периферните ѝ науки – географията и палеоетнографията.

Ивицата от степи между Днепър и Урал, ограничена от север от широколистни гори, от юг – от Черно и Каспийско море, от запад – от Карпатите, и от изток – от полупустини, винаги е разглеждана като една цялост както откъм природни условия, така и откъм аспектите в културата на населяващите я народи. Заедно със степния ландшафт обаче там намира място и азоналният ландшафт на речните долини на Дон, Терек и Волга. И в новите географски условия хуну се превръщат в нов етнос – хуни. В Азия пък хуну са победени не от самите китайци, а от един народ, който вече не съществува и е известен само с китайското си наименование „сянби". В древността това име звучи като Särbi, Sirbi и Sirvi.[3]

Названието „сянбийци" обаче се прилага в научната литература като условен етноним.

През втората половина на 2. век сянбийците спират китайската агресия и изтласкват китайците зад линията на Великата стена. От това време започва упадъкът на Древен Китай, който става причина за събитията, описани в тази книга. И тук се променя традиционното отношение към подбора на сведенията. Ако в разказите си за степните номади китайските историци са обикновено суховати и немногословни, когато става дума за собствената им страна, се привежда огромно количество епизоди, детайли и най-вече имена, което не помага, а пречи на възприемането. Получава се не стройно повествование, а калейдоскоп без намек за систематичност, защото е невъзможно да бъдат запомнени всичките приведени сведения. Това обаче не е и нужно, защото голяма част от тези факти не оказва влияние върху хода на събитията. Следователно е необходимо да се подбират фактите с историческо значение и да се правят обобщения. Всъщност при съставянето на историята на 4. век самите китайци, ползвайки се от принципите на етнологичната класификация, обединяват 29 племена в 5 племенни групи: хуну, дзелу (кули), сянби, тангути (ди) и тибетци-цяни (кяни).

За нашия читател обаче това обобщение е недостатъчно. Наименованията на племенните групи, които са обичайни за китайското ухо, са екзотични за европейците и не предизвикват никакви асоциации у тях. Следователно е необходимо да се съпостави трагедията, разиграла се в Северен Китай през 4 – 5. век, със събитията от световната история, за да бъде разкрито съответствието между локалните и глобалните процеси. Това не е трудно, защото основното съдържание на събитията може да бъде формулирано така: Великото преселение на народите в Източна Азия.[4]

Макар че описваните събития се разгръщат на територията на днешен Китай, а и почти всички източници са написани на китайски език, историята на „петте племена и шестнайсетте царства" не трябва да се отнася само към китаистиката. Ако ни интересува само проблема за крушението на древнокитайското общество или за загубата и възвръщането от Китай на Средната равнина, както по оно-

ва време се нарича басейнът на Хуанхъ, тогава проблемът ни ще е само китаеведчески. Но тъй като в полезрението ни лежи въпросът за смяната на хуну – коренното население на източната част на Великата степ – в продължение на едно хилядолетие с табгачите и тюрките, а също и за сдобиването на номадите с нова родина по бреговете на Мътножълтата (Яшилогюз)[5] река. В тази светлина целият огромен Китай е само фон на нашата тема и ние оставаме в рамките на номадистиката.

Съществува мнение, че номадската и китайската култура са несъизмерими; че номадите са диваци, нахлули в цивилизования Китай, и че Великата степ е китайска периферия, а „проблемът за хуну е проблем за Китай"[6]. Всичко известно за историята на Централна Азия говори против това и все пак съществува такова мнение и не винаги среща възражения. Това е така, защото 19. век ни остави в наследство концепцията, съгласно която само уседналите народи създават прогресивна цивилизация, а в Централна Азия уж цари или застой, или варварство и диващина. Най-лошото в тази концепция не е това, че не е правилна, а че се представя като постижение на науката, неподлежащо на критика. В това се състои и опасността от всяко необосновано мнение.

За да бъдат накарани рутинерите да се замислят, е необходим силен, безспорен и нагледен аргумент. Такива са например предметите на изкуството от алтайските[7] и монголските[8] могили. Всичките опити да се открият в тях вариации на китайското, иранското или елинското изкуство се оказват напразни, защото културата на номадите от I хилядолетие пр.Хр. е самобитна.[9] И не само това, ами е и висока, значително по-висока, отколкото културата на номадите от 18 – 19. век, която е изучена най-подробно от мнозина етнографи. Това, от своя страна, означава, че самобитната степна култура на номадите – също както европейската, индийската или китайската – преживява подеми и упадъци, т.е. намира се в развитие, а не в застой, както предполагат някои европейски учени.[10]

Въпреки устойчивостта на нивото на технологиите и формите на съвместното съществуване, номадското стопанство е твърде променливо, което е следствие на постоянното му взаимодействие с природата.[11] Природната среда в изучавания регион е твърде разнообразна. Тя зависи от релефа, от степента на влажност и в не по-малка степен от обкръжението си. Така в Монголия, в зоната на устойчив антициклон и при наличието на гористите хребети Хангай и Хентейн, е целесъобразно целогодишното чергаруване на базата на паша, а в Джунгария и Тарбагатай, където зимните циклони осигуряват обилни снеговалежи, образуващи дълбока снежна покривка, е необходимо запасяване със сено и чергаруването се е извършвало по вертикала – от степта към алпийските ливади (джейляу). В районите на Приаралието с много сух климат, които са лишени от планински хребети, се извършва целогодишно чергаруване, но със значително по-слаб интензитет в сравнение с това в Монголия.[12] Не по-малко влияние върху развитието на номадите оказва съседството както с повече или по-малко активния Китай, нееднократно опитващ се да завладее Степта; така и със слабия Иран, или с раздробената Согдиана, ограничаващи се с отбрана от номадските си съседи. Различните условия на съществуване принуждават номадите да избират различни форми на адаптация, което и определя известна самобитност у различните народи от Великата степ.

РЕКАТА

Преди да пристъпим към историческото повествование, включващо описание, анализ и синтетична интерпретация на събитията, разкъсали историята на Средна и Източна Азия на два различни един от друг периода, ще хвърлим един, макар и бегъл поглед на природата на страната, в която се случва този разлом. На преден план в нашата историко-географска панорама е басейнът на река Хуанхъ, а всичко останало е само фон.

Изворите на Хуанхъ се намират в Тибет. През първите 200 км реката тече спокойно в широка долина, оградена от почти лишени от растителност планини. След това тя се врязва в планинските разклонения на река Кунлун и се

превръща в бурен поток, носещ се през теснина с дълбочина до 500 м. Там широчината на реката се колебае между 10 и 50 м, но и измъкнала се от дефилетата, продължава да е, според нашите представи, тясна – предимно 50 – 70 м, и само на места – до 300 м.

Бързото ѝ течение обаче я прави трудно преодолима водна граница. Особено трудно е прехвърлянето през нея по време на пълноводието, когато влачените от течението ѝ пясък и тиня представляват 46% от речния поток. Поради това големият завой на Хуанхъ, който обгражда от три страни платото Ордос, го прави остров сред прилежащите му пустини. По средата на зимата обаче реката замръзва и тогава Ордос е открито за набези и нахлувания откъм Великата степ.

В долното си течение Хуанхъ е натрупала висока дига и сякаш „виси" над окръжаващата я равнина. Край Кайфън дъното на реката е с 5 м по-високо от обкръжаващата я равнина и честите наводнения държат населението в обоснован страх.[13]

Реките рядко са граници, защото почти винаги е по-лесно да се пресече река, отколкото например планински хребет или пустинна ивица. Поради това в древността границa между Китай и Централна Азия е Китайската стена. На запад, в провинция Гансу, тя прикрива малка верига от оазисите разположени в полите на Наншан; на изток от завоя на Хуанхъ на север – отделя степния и пустинното Ордос от алувиалните равнини на провинция Шънси; след което отново пресича реката, разграничавайки гористата равнина на провинция Шанси от степите на съвременна Вътрешна Монголия и, най-накрая, предпазва древния земеделски Хъбей от набезите на номадите и ловуващите народи от басейна на горното течение на Ляохъ. И така, същинската граница между двата огромни етнокултурни региона е комбинация от природни и антропогенни елементи на релефа, а ландшафтната им граница се колебае в зависимост от измененията на климата, които се усещат значително в изучаваната от нас епоха.

През 3. век сл.Хр. засушаването на степната зона на Евразия достига кулминацията си. Поради това ивицата

от пустини и сухи степи се премества на юг, в северните покрайнини на Шънси и Шанси. На мястото на бившите пасища започват да се появяват пясъчни дюни, а след тях пристигат и номадите със стадата си, защото пустинята ги притиска откъм север. Китайската стена престава да служи за целите на отбраната и приема приблизително същия вид, който има в края на 19. век, когато на места се превръща в обикновен изравнен вал и разпръснати руини от кули, окръжени от пясъчни хълмове.[14] Ясно очертаната граница се размива и на мястото ѝ възниква зона на етнически контакт, в която живеят заедно китайци и хуну.

Ето защо Южен Китай е надеждно защитен от номадите. Обраслият с гъсти гори хребет на планината Цинлин, отделяща Шънси от Съчуан, преграждат пътя на всяка една конница. Всъщност също толкова непреодолима е и реката Яндзъ, чиято широчина на места достига 5 км. Достатъчно е по нея да се организира малка гребна ескадра, за да се осигури безопасността на Южен Китай. Но, като избързаме малко напред, ще кажем, че и блатистата област на централните езера – Анхой и Хубей – става театър на военни действия между номадите и китайците само в изключителни случаи. Влажните гори спират хуну и табгачите по-добре, отколкото дългите алебарди на китайската пехота.

На запад обаче враговете на Китай се чувстват като у дома си в планинските гори. Потомците на древните жуни, помнещи кървавите разправи над своите предци; племената ди, дзун и други създават в западните покрайнини на Китай такова напрежение, каквото съществува и на север, но там ландшафтът не се явява защита на Китай. Освен това там няма никакво преселение на народите, защото аборигените, устояли на насилствената китаизация, защитават родната си земя с такива несравними мъжество и ярост, че Китай се спасява само благодарение на извънредно стечение на обстоятелства – същото, за което ще стане дума по-нататък.

Не по-малко значение има колебанието на степента на овлажняване на степната зона[15], която понякога се превръща в кална пустиня.[16]

Посредством палеонтологични изследвания в Централна Азия е установено, че процесът на засушаване на степта е прекъснат от период на овлажняване в сравнително близкото минало.[17] Историческата наука не само че потвърждава този извод, но и дава възможност да се уточни датата на споменатото овлажняване.

Пътешествениците отбелязват, че монголската степ е плътно заселена. Това трябва да бъде разбирано в смисъл, че наличието на прясна вода лимитира развитието на скотовъдството, т.е. че там има толкова добитък, колкото може да бъде напоен от съществуващите извори. Щом някъде има локва с вода, до нея има юрта и пасат овце. Ако изворът пресъхне, скотовъдецът трябва или да мре, или да напусне родната си страна, защото по онова време преходът към изкуствено напояване е технически неосъществим.[18]

Следователно епохата на засушаване би трябвало да съответства на изселването на номадите от средата на степта към покрайнините ѝ.

Такова явление се наблюдава през 2 – 3. век сл.Хр. Хуну не се връщат в родината си; табгачите се преместват от бреговете на река Керулен по бреговете на Хуанхъ; оазисите в Западния край (Сиюй) западат; а завладелите степта чак до планината Тарбагатай сянбийци не я заселват, а се разполагат по южния край на Гоби чак до езерото Ебинор. Могат да бъдат намерени обяснения за всеки от тези факти поотделно, но не и за тяхната съвкупност, хронологично съвпадение и неповторимост на ситуацията. Дори и всичките да са случайни, сборът им вече е закономерност.

Освен това, като се започне от 1. век пр.Хр. в хрониките постоянно се споменават много студени зими и суша, които са извън рамките на обичайното.

Създаденото от хуну земеделие загива. Очевидно е,

че процесът на преход към ариден [сух] климат през този период е стигнал толкова далеч, че се превръща в решаващ фактор за примитивното стопанство – както за уседналото, така и за номадското. Така обезлюдяването на северните степи през 3. век сл.Хр. може да бъде обяснено с намаляването на пасбищните земи и 3. век сл.Хр. да се смята за кулминация на процеса на засушаване.

Едновременно с етническото разнообразие на Великата степ, в нея се наблюдават и общи черти, свойствени на всички евразийски номади. Те се проследяват най-добре в стопанството и бита[19], основани на внимателното отношение към богатствата на природата, което ограничава прираста на населението, тъй като води до увеличаване на детската смъртност и на междуплеменните войни.

И едното, и другото биха се сторили на съвременния европеец дивашка жестокост, но те имат своята логика и строга целесъобразност. При присвояващото натурално стопанство дадена територия може да изхрани определен брой хора, влизащи в геобиоценозиса като върховно и крайно звено. Извънредният прираст на населението води до изтощаване на природните ресурси, а опитите за разселване – до жестоки войни, понеже няма свободна земя. Преселването в далечни страни с други природни условия е още по-сложно, защото на добитъка му е трудно, а често и невъзможно да се адаптира на новото място.[20] Следователно остава само самоограничаването в прираста на населението, което най-лесно се прави с новородените.

През зимата детето се овалва в снега, след което се увива с кожух. Ако остане живо, израства като юнак, а ако умре, след година се появява нов син. Щом стане юноша, той е изпращан в набег срещу съседите. Ако го убият – добре, нов ще порасне, а ако докара плячка, значи е герой. Поради това рядко някой мъж доживява до старини и смяната на поколенията се извършва бързо, а развитието на производствените отношения – бавно.

За момичетата е още по-трудно. Грижата за тях като деца е още по-никаква, а след като пораснат освен смъртта ги заплашва и поробване. Затова пък, щом стане майка, жената царува в дома, а овдовявайки, става съпруга на де-

вера си, който е длъжен да ѝ осигури почит и спокойствие, дори и бракът им да е фиктивен.

Без задълбочаване в оценки на тези форми на бита, ще отбележим, че равновесието на населението с изхранващата го природа не се нарушава, боеспособността на номадските племена е висока и културните постижения на съседите се възприемат избирателно, което позволява на номадите да запазят своето лице и по-точно – самите себе си. Последното е от съществена необходимост, защото до степта се намира войнственият Китай.

Числеността на военно-демократичните общества се пресмята лесно по броя на воините им, които обикновено са около 20% от населението. През 3. век пр.Хр. в Монголия има приблизително около 60 хил. хунски конници[21], а през 304 г. сл.Хр. 50 хил. са само воините на южните хуну, живеещи в Ордос и Шанси. Това означава, че броят на заминалите на запад незабавно се компенсира от естествения прираст в рамките, допустими от номадското стопанство и природните условия на ареала. С други думи, броят на населението е стабилен, благодарение на което природните ресурси на степта се запазват. Това съвсем не е непълноценност на народите, които уж са неспособни на прогрес, а оригинален начин на етническо съществуване, неприличащ по нищо на онези, с които сме свикнали, но отговарящ на потребностите на самите номади.

Устойчивостта на взаимоотношенията на номадите с ландшафтите на Великата степ се проследява и в духовната култура.[22] Въпреки възприемчивостта си към естетическите и религиозните канони на съседите си, степните хора запазват общата демонография и култа към Митра – пазителя на клетвите, наказващ измамата и лъжата. Последният е проповядван в Централна Азия от согдийците-юеджи през 4. век пр.Хр.[23] Този култ може да бъде проследен от дълбока древност до 16. век, когато в източната част на степта се приема будизмът, а в западната – ислямът, но и тогава народните вярвания продължават да съществуват. И така, етнографската карта на Централна Азия през древността е значително по-пъстра от съвременната. От 17. век има само две групи население – тюркска и монголска.

МИНАЛОТО

Етническото разнообразие при различието на стопански системи и форми на материална култура способства за създаването на оригинални локални култури. Започвайки от най-дълбока древност, различните варианти на междуплеменните археологически култури из цялата степна зона фиксират едни или други етнически взаимоотношения и дават по такъв начин отговор на въпроса, поставен по-горе, а именно – по какъв начин се осъществява интензивното развитие при относително стабилно ниво на технологията и незначителен брой варианти на социални структури? Получените данни позволяват да бъде направен изводът, че водещи противоречия в номадската култура на Евразия са тези между отделните племена, различаващи помежду си по стопанските си навици и начините си за адаптиране към ландшафта. През трите хиляди години история на номадската култура племената ѝ ту се обединяват в различни комбинации, ту се разделят на реликтови етноси, ту изчезват напълно, при което съставящите ги хора влизат в състава на други племена.[24] В първия случай подчиненото племе приема функциите на данъкоплатец; във втория – възниква състояние на социален застой, което от географска гледна точка се определя като етноландшафтно равновесие; а в третия случай – присъединяването на чуждоплеменниците води до социално преустройството на приелото ги племе в съюз на племена или орда, т.е. до специфичната форма на военна демокрация в номадските общества. Социалната история и етнографията не са взаимозаменяеми в историческия синтез, а осветяват обекта от различни аспекти.

Установили този принцип, нека се върнем към хуну.

За да си изясним положението и възможностите на източния клон на хунския народ, ще направим малка екскурзия в древната история, която е описана подробно в книгата *Хунну*[1]. За да се върви спокойно напред, е до-

[1] Вж. Гумильов, Лев. *Хуните. История на народа хуну*, изд. „Посоки". с., 2007. – Б. пр.

статъчно само да се хвърли един поглед на миналото, но без това не може.

Събирането на хунските родове в държава се извършва, както е видно, през 3. век пр.Хр., когато всички номадски народи в Евразия преживяват мощен подем на жизнена деятелност. У хуну обаче не се наблюдава разлагане на рода и образуване на класи. Енергичните и алчни родственици остават в системата на рода, защото хунският етнически светоглед и свързаният с него отработен стереотип на поведение са такива, че излизането от рода се смята за най-голямо нещастие. Поради това е невъзможно да съществува имуществено разслояване и родът продължава да е собственик на всичките средства за производство, като членовете на хуну се различават един от друг само притежаваните вещи за лична употреба. Това обаче не пречи на отделни родственици да се стремят към умножаване на богатството, т.е. към военна плячка, защото правопропорционално на подвизите им нараства и влиянието им вътре в рода, а гордостта и тщеславието са не помалко силен импулс за действие, отколкото е алчността. По такъв начин се образува вътрешнородов елит, с чиято помощ шанюите подчиняват степта от планинските системи Хинган до Тяншан. Това е периодът на историческото им формиране.

Докато военните действия се развиват успешно, родовият елит се умножава и силата на хуну расте, но когато Китай започва жестока война срещу тях, продължила от 133 г. до 97 г. пр.Хр., хуну вече понася значителни загуби в убити, ранени и покрусени. В процентно отношение активната част на населението му страда повече, отколкото общата маса, защото по силата на присъщата ѝ отговорност тя се сражава в първите редици и на най-опасните места. В края на краищата хунските храбреци отстояват свободата на народа си, но две поколения се пресилват във войната и не им се удава да възстановят изразходваните си сили. А през това време масата се размножава по безкрайните пасбища на Халха – далече от набезите на китайската конница.

Както се вижда от политическата история, периодът

на историческото съществуване на хунския етнос е относително кратък. Това обаче не се случва поради прословутата непълноценност на номадския бит, а е следствие от необходимостта да се запазят животът и свободата на хуну от китайската агресия. Именно поради това – и само поради това – периодът на историческия упадък на хуну настъпва по-бързо, отколкото този на народите, живеещи при по-благоприятни условия.

Благодарение на партийните борби, екзекуциите, емиграцията и други подобни съзнанието за хунско единство започва да намалява през 1. век пр.Хр. Единството е необходимо на воините, за да „властват над народите", а спокойните номади – да могат да пасът добитъка си поотделно. Силната власт, разбира се, е също полезна и за масата, защото осигурява нейната безопасност, но ние нямаме право да искаме от неграмотните пастири и техните жени да осъзнават държавните задачи и перспективи. Редовите хуну помагат на своето правителство според способностите си и не е тяхна вината, че притежават малко такива.

Съперникът на Хуну – Китай – е поставен при коренно различни условия. Първо, силите му са значително повече, и, второ, китайците не хабят трудовия си запас за попълване на редовия състав на армията. В нея влизат „младите негодяи", т.е. престъпниците, от които страната, така или иначе, трябва да се избави. Загубата на една армия е материална загуба за Китай и за 30 години редовни данъчни постъпления щетата е покрита.

А какво би станало, ако хунското общество бе продължило да се развива и ако коприната на китайските дипломати и стрелите на сянбийските конници не бяха разгромили империята Хуну и не я бяха разделили на части?

В историческите съчинения обикновено не се задава такъв въпрос и самото му поставяне може да бъде сметнато за ненаучно, но етнологът е задължен да различава случайностите на военния успех от закономерното развитие, макар че често пъти именно случайността е тази, която прекъсва закономерността. Развивайки се, етносът преминава през определени етапи, но при това той си вза-

имодействия със съседните му етноси и често пъти влиянието на съседите се оказва съдбоносно, при което закономерното развитие се нарушава и възникват уродливи и непълноценни форми, които винаги правят впечатление на историка. Понякога това изопачава дотолкова закономерността, че дори въвежда в заблуждение изследователя. Да се опитаме да внесем яснота, като се възползваме от етнологията за критерий.

Постоянното влияние на силния и агресивен Китай през цялото време деформира лека-полека хунския етнос, но до временното му подчиняване от Китай през 1. век пр.Хр. това влияние е компенсирано и затихва, без да дава резултати. Шейсетгодишното съседство и взаимодействие с Китай обаче оставят дълбоки следи в бита и психологията на хуну. При това не трябва да се забравя, че китайците и номадите са хора с безкрайно различни етнически доминанти, поради което китаизацията на номадите е свързана винаги с жестоко психическо пречупване.

Възстановяването на държавата Хуну през 1. век сл.Хр. показва, че хунската култура издържа изпитанието, но още през 48 г. се проявяват последствията от навика да се подчиняват на врага и част от хуну се покорява доброволно пред Китай. Това е началото на смяната на етническата доминанта, завършила през 93 г. със сянбийската военна победа. След нея самостоятелната история на Хуну се прекъсва, но етногенезиса продължава, като хуну споделят съдбата на онези култури и народи, към които се присъединяват по волята на историята. Тази епоха изисква специално изследване, но преди това имаме правото да попитаме дали хунската култура не е могла да продължи да се развива и по-нататък? Според нас, тя е можела.

Единствената опасност за Хуну е ханската[1] агресия. Следователно, ако империята Хан се бе разпаднала 20 години по-рано, което би могло и да се случи, ако разумните китайци не бяха се разправили с узурпатора Ван Ман навреме, в степта щеше да се оформи хунска култура и да се развие хунска цивилизация или период на историческо съществуване.[25] Именно този етап е най-продуктивен. При създаването на оригинална култура, когато страстите кипят, се установяват определен стил на живот, начини на взаимоотношения, ритъм на светоусещане и специфично схващане за идейните ценности, а именно – за красотата, истината, справедливостта и други подобни. През периода на „съществуване", когато страстите изстиват, започват да изкристализират формите на изкуството, философията, законността и дори на комфорта. Именно от този стадий остават следи за археолозите и антикварите. Хуну не преживяват този период, който у тях е заменен от стадий на обскурация – постепенна забрава на традициите и безсмислена борба за живот.

А в степта е можело да се създадат по-патетични от „Илиада" поеми, по-фантастични от „Еди" митове и не по-лоши от „1001 нощ" приказки. Ако поради климатичните условия не е могла да се развива архитектурата, то биха се развили бижутерството и апликациите. Няма никакви основания да се смята, че писмеността не може да се разпространява сред номадите, защото още през 8 – 9. век грамотността е широко разпространена сред тюркютите, уйгурите и къйргъйзите[1], така че хуну нямаше да са изключение. Можело е да се развие философията, да се нароят естествознанието и историята – и всичко това, ако не е бил кървавият разгром, погубил гениите на този народ още в утробите на майките им.

У хуну съществуват всички предпоставки за преход към мирен живот, защото китайските емигранти пренасят земеделието в степта, согдийските – художествата и занаятите, а турфанците – търговията.

За да могат посяваните семена да покълнат, разбира се, е необходимо време, а хуну не разполагат именно с такова.

И така, ако искаме да сме обективни, трябва да оплачем онзи час, в който последният хунски шанюй пада от коня си

[1] Тук и по-нататък прилагателното **хански** и производните му се отнася до китайската империя Хан. – Б. пр.

[1] **Къйргъйзи** – авторът разграничава предците на киргизите от самите киргизи, като за първите употребява термина **кыргызы**, а за вторите – общоприетото руско **киргизы**, за което услуга му прави съществуването на звука **ы** в руския език. – Б. пр.

целият изранен и подхванат от верните си сподвижници, се отправя за никъде. Той се сражава за една неосъществила се цивилизация срещу предатели (южните хуну), агресори (китайците) и алчни диваци (сянбийците). И не съществуват никакви основания да се съди по подивелите западни хуну от 4. век за техните благородни предци.

Тристагодишната обскурация в Източна Азия настъпва не благодарение, а въпреки дейността на хуну.

ИСТОРИОГРАФСКА ЕКСКУРЗИЯ

Въпреки очевидността, че е нелепо културата на който и да е народ да се оценява от позицията на противника му, обаянието на автентичния източник държи мнозина историци в клещите на китайските представи и характеристики. Поради липсата на писменост у хуну и у другите номади няма какво да се противопостави на китайските летописи. Въоръженият с етнологичната методика историк обаче държи в ръцете си мощна противоотрова срещу преживелите векове тенденциозни трактовки и това са логиката на събитията и разбирането на структурата на етногенетичните процеси. Излишната енергия на живото вещество в затворена система, каквато в нашия случай е етносът, търси изход. Тя чупи установените социални прегради, принуждава етносът да влиза в контакт със съседите си, да се разширява. И най-накрая, изразходвала се от извършеното, преминава в равновесие със средата си, вследствие на което изчезва и самата система. Този процес на създаване на държавата Хуну е проследен най-детайлно от нас[26], а интерпретирането му е извършено на базата на принципи, формулирани само преди десет години.[27] Интересното е, че тази книга издържà суровата критика на китаистите, макар че полемиката се водеше само по частните въпроси на техниката на използване на преводите.[28] Основната синтетична част от труда ни не предизвика никакви съмнения у многобройните рецензенти.[29]

Историята на хуну е интересна за етнолога като пример за неосъществени възможности и като вариант на нарушаване на процеса на етногенезиса, когато вместо цивилизация възниква или обскурация, или етническа – не винаги физическа и тотална – екстерминация[1].

Темата за историческото развитие е усложнена в избраната от нас епоха за изследване от въпроса за етническите контакти. Хуну в Северен Китай са етническо малцинство, което е смесено с присъединени разноплеменни кули. Налага им се да се сблъскват не само с китайците, но и с тибетците, сянбийците, табгачите и аборигените от Северозападен Китай, които са по-древни племена от самите китайци. Всичките тези народи се различават твърде много помежду си и се отнасят различно към хуну. Колко важен е този проблем ще стане ясно от описанието на хода на събитията и на последствията от тях.

Първичните сведения са получени от преводите на китайските хроники, но макар че те са направени добросъвестно, самите летописи са твърде сложни източници. В. П. Василев пише напълно основателно по повод на китайската историческа литература: „На пръв поглед изглежда, че в цялостно събраните съчинения по китайска история има вече всичко и че знаещият китайски език трябва само да започне да чете многобройните ѝ томове, за да извлича машинално сведения от нея. Но на практика се оказва, че съвсем не е така, защото освен странното разполагане на текстовете, което принуждава занимаващия се да прерови всичките съчинения, за да получи пълна представа за някое отделно събитие, освен уморителния труд и освен постоянното критическо напрягане, което обаче може да разкрие истината само при пълното изучаване на предмета, историкът – отгоре на всичко – постоянно среща въпроси, на които напразно търси отговорите, и постоянно среща изопачавания, пропуски...“[30]

Именно с такава литература по въпроса ще се сблъскаме по-нататък, като можем да добавим към казаното от В. П. Василев, че трудностите от историко-географски, палеоетнографски и социално-исторически характер са значително повече от изброените дотук. От само себе си се разбира, че китайските автори не могат безпристрастно да се изказват за враговете на своя народ и на своята

[1] **Екстерминация** – елиминиране, отстраняване. – Б. ред.

страна, макар че трябва да им се признае, че се стремят към това. Ние обаче нямаме никакви поводи да бъдем несправедливи. Ние сме длъжни да изясним причините и да уловим следствията от грандиозното явление, наречено от китайците „Епохата на петте варварски етноса (Уху)“, а от французите – „Великото преселение на народите в Азия“. И ще се опитаме да преодолеем основната трудност – калейдоскопичността на събитията и многословието при описанията им – посредством използването на донякъде необичаен аспект – етнологичния.

ГИБЕЛТА НА ДРЕВЕН КИТАЙ

За разлика от държавата Хуну, ханският Китай е неуязвим за външни врагове. Населението му към края на 2. век се изчислява на 50 мил. трудолюбиви селяни. Четиристотингодишната културна традиция се поддържа от поколения конфуциански интелигенти. Занаятите се усъвършенстват, търговията увеличава оборота си, армията се окомплектова с „млади негодяи“, т.е. с престъпници, не можещи да си намерят място в отрегулираната система, и се попълва с чуждестранна конница от хуну, кяни, сянбийци, които служат срещу заплащане. Средната империя на Изток на континента изглежда толкова непоклатима, колкото е и Вечният град на Запад. И колко лъжливо се оказва всичко!

Какво всъщност се случва на границата между 2. и 3. век? Като че ли всичко наведнъж, а това не може да бъде издържано от никого. Отначало между членовете на правителството – евнусите – и учените конфуцианци започват междуособици. Разбира се, побеждават евнусите, а заедно с тях – и всичките им роднини и познати. Оцелелите даоисти оглавяват селското въстание на „жълтите кърпи“ от 184 г., което през 189 г. е разгромено и потопено в кръв от редовната войска и от опълчението на латифундистите. След това войниците избиват канцеларските евнуси, но срещу буйството им се изправя земското опълчение, което блокира непобедимата армия в Чанан. Там армията се разлага и през 196 г. избилите командирите си войници

претърпяват поражение, като незагиналите в боя са екзекутирани.

От 191 г. започва безкрайната борба между аристократите, завзели властта в провинциите, като голяма част от тях са безпринципни честолюбци. Те загиват преди останалите, защото им се налага да си купуват приятели, които никога не са сигурни, а като вземат парите, не вършат работата и с охота предават господаря си, ако съперникът му им предложи повече. Този период завършва към 210 г. с образуването на „три царства“ [Вей, У, Шу – Хан] всяко от които има свое лице и особена структура.

В североизточната част на Китай се засилва талантливият, но безпринципен аристократ Цао Цао, който държи в ръцете си последния император от династията Хан и управлява от негово име. Девизът на царството му е „Време и Небе“, т.е. съдба, което означава, че смелите и безсъвестни хора могат да направят бърза кариера и да забогатеят. И понеже настъпилото през последните години демократизиране увеличава броя на авантюристите, армията на Цао Цао се попълва и усилва през цялото време. През 220 г. неговият син, Цао Пъй, узурпира властта и нарича династията си Цао Вей.

На югоизток пък пълководецът Сун Цюан създава царството У, чийто принцип става „Земя и Удобство“, т.е. изгодното географско положение на страната му, предпазвана от Великата река Яндзъ. Сун Цюан и приемниците му канят при себе си на служба учени конфуцианци, но както всяка консервативна система, така и политиката им е обречена. Още с идването на фаворитите на власт, което било неизбежно, започват придворни интриги и изстискване на средства за разкош от народа.

Третото царство – Шу Хан – се образува в Съчуан по най-неочакван начин. Знаейки добре, че победата на Цао Цао и на Сун Цюан означава мъчителна смърт за тях, водачите на разгроменото движение на „жълтите“ даоисти се договарят с кондотиера Лю Бъй и неговия отряд за съвместна борба срещу Цао Цао. Отначало те се разполагат по междуречието на реките Хуанхъ и Яндзъ, но са разбити и се оттеглят в Съчуан, която провинция представлява

естествена крепост, оградена от планини. Там те провъзгласяват за цар Лю Бъй, който става марионетка в ръцете на мъдреца Джугъ Лян. Провъзгласен с хуманистки принцип на структурата им: „Човечност и Приятелство", но не получава въплътяване. Населението на Съчуан, по-голямата част от което не е китайско, се подчинява на властта на даоистите и кондотиерите, но не проявява никаква заинтересуваност към техните цели и задачи. А това води до трагедията му, защото войната между трите царства продължава до 264 г., когато – след смъртта на Джугъ Лян – войската на царството Цао Вей окупира Съчуан.

Царството Цао Вей се издига благодарение на две социални групи – земевладелската аристокрация, от която произлиза основателят на династията, и професионалните военни, присъединили се към него за лична изгода. Докато траят постоянните войни, те са в добри взаимоотношения, но след победата над Шу Хан между тях избухва конфликт, в който войскарите побеждават аристократите. През 265 г. главнокомандващият армията Съма Ян, внук и син на победоносни пълководци, сваля последния цар от династията Цао Вей и става типичен войнишки император, подобен на онези, които отнемат властта на Сената в Рим. Новата династия приема името Дзин. Тя довършва обединяването на Китай, като през 280 г. покорява без големи сражения разложилото се царство У.

Дзин е войнишка империя. „Младите негодяи" от епохата на Хан стават опитни мерзавци и стигат до властта. Към края на 3. век потенциалът на Древен Китай се оказва изчерпан. Всичките пасионални [проникнати от силни страсти] личности от времето на „трите царства" се проявяват и загиват. Едни – за „Жълтото небе на справедливостта", други – за „Червената империя Хан", трети – поради верността си към водача си, четвърти – стремейки се към слава пред потомството. След страшния катаклизъм Китай се превръща в пепелище и в струпване на уморени хора, които би могло да управлява и най-бездарното правителство. Достатъчно е да се каже, че числеността на населението намалява от 50 мил. през 180 г. на 7,5 мил. към 220 г. За половин столетие мир то се увеличава на

16 мил. души, но това вече не са същите хора като онези от епохата Хан. В Китай настъпва период на мракобесие, което доказва и историята на последвалите събития, към чието изложение е време да преминем.[31]

А не може да се каже и че династията Дзин не е направила нищо за укрепването на своя режим и на страната си. През 280 г., веднага след покоряването на царството У, Съма Ян издава указ, съгласно който всичките земи на империята стават държавна собственост, а хората се превръщат в притежатели на парцели. Така селянинът обработва около две трети от парцела за себе си, като плаща налог за това, а на останалата една трета се труди в полза на хазната. Реформата има за цел да се стимулира развитието на селското стопанство и да се прехвърли непосредственият контрол върху него от латифундистите на правителството. Старейшините на „силните родове" започват, да отстояват привилегиите си и се сдобиват с правото да получават за службата си в държавния апарат земи със селяни на тях, като в зависимост от ранга им селските домакинства могат да бъдат от едно до 15. Тези дарения могат да бъдат разглеждани като елементи на феодалната институция бенефиций [поземлено владение през Ранното Средновековие].

Нищо обаче не се получава от идеите на Съма Ян, защото не е достатъчно да притежаваш платени чиновници, а е и необходимо те да заработват възнаграждението си. Те обаче не могат да го правят, а и не искат, защото патриотичните традиции на древната култура от епохата Хан са забравени и стимул за поведение става късогледият, но неудържим егоизъм. Реформата просъществува едва десет години, след което избухват такива междуособици, които по размерите си не отстъпват на най-жестоките години на „трите царства". И тогава законите губят значението си, защото силата на правото се заменя от правото на силата.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Гумилев, Л. Н.* Некоторые вопросы истории хуннов. – В: Вестник древней истории. м., 1960, № 4.

[2] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960. с. 237.
[3] *Pelliot, P.* Tokharien et Koutcheen. – В: Journal Asiatique, 1934, I. с. 35.
[4] Вж. *Grousset, R.* L'Empire des steppes. Paris, 1960. с. 96 (по-нататък – *Grousset, R.* L'Empire...).
[5] Тюркско название на Хуанхъ. Вж.: *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. М., 1967. с. 288, прим. II.
[6] Вж. Вестник древней истории. М., 1962, № 3.
[7] *Руденко, С. И.* Культура населения горного Алтая в скифское время. М., 1953.
[8] *Руденко, С. И.* Культура хуннов и ноинулинские курганы. М.; Л., 1962.
[9] *Руденко С. И.* смята, че големите алтайски могили (Пазирик) принадлежат на юеджите (Культура Центрального Алтая в скифское время. М.; Л., 1960. с. 175 – 176), чието название е swied-di или Sogboi – согдийци (*Laufer, B.* The Language of the Jue-chi or Indo Scythians. Chicago, 1917). Алтай, Джунгария и Хеси са завоювани от тях през 4. век пр.Хр., когато туранците, почитащи Митра, се борят с иранците, приели учението на Заратустра (вж. *Гумилев, Л. Н.* С. И. Руденко и современная этнография аридной зоны Евразийского континента. – В: Этнография народов СССР. Л., 1971. с. 11 – 12).
[10] *Pritsak, O.* Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker. – В: Ural-altaische Jahrbücher 1952, Bd. 24, H. 1 – 2.
[11] *Гумилев, Л. Н.* Кочевой быт: от расцвета к исчезновению. – В: Азия и Африка сегодня, 1968, № 2.
[12] *Гумилев, Л. Н.* Этно-ландшафтные регионы Евразии за исторический период. – В: Доклады на ежегодных чтениях памяти Л. С. Берга, VIII – XIV, 1960 – 1966. Л., 1968. с. 118 – 134.
[13] *Кузнецов, Н. Т.* Воды Центральной Азии. М., 1968. с. 106 – 107; *Нестерук, Ф. Я.* Водное хозяйство Китая. – В: Из истории науки и техники Китая. М., 1955. с. 6 – 8.
[14] *Обручев, В. А.* От Кяхты до Кульджи. М., 1956. с. 89.
[15] *Гумилев, Л. Н.* Опыт классификации общественно-политических систем древних кочевников Евразии. – В: Studien zur Gechichte und philosophie der Alterums. Budapest, 1968.
[16] *Гумилев, Л. Н.* Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (Опыт историко-географического синтеза) – В: Народы Азии и Африки, 1966, № 4.
[17] *Мурзаев, Э. М.* Народная Республика Монголия. М, 1959. с. 189.
[18] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Рост пустынь и гибель пастбищных угодий и культурных земель в Центральной Азии за исторический период. – В: Известия Всесоюзного географического общества (по-нататък – ВГО). 1933. Т. 65, вып. 5.

[19] *Руденко, С. И.* К вопросу о формах скотоводческого хозяйства и о кочевниках. – В: Материалы по этнографии ВГО, Л., 1961.
[20] По-подробно вж. *Гумилев, Л. Н.* Изменения климата и миграции кочевников. – В: Природа, 1972, № 4. с. 44 – 52.
[21] *Haloun, G.* Zur Uetsi-Frage. – В: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellscaft, 1937. с. 306.
[22] *Гумилев, Л. Н.*, И. Эрдейи Единство и разнообразие кочевой культуры Евразии в Средние века. – В: Народы Азии и Африки. М., 1969, № 3.
[23] *Гумилев, Л. Н.*, Б. И. Кузнецов Бон. – В: Доклады отделений и комиссий ВГО. Л., 1970. Вып. 15. с. 72 – 90; Вж. *Гумилев, Л. Н.* С. И. Руденко и современная этнография аридной зоны Евразийского континента. с. 12.
[24] Вж. *Гумилев Л. Н.* Поиски вымышленного царства. М., 1970; Древние тюрки. М., 1967; Хунну. М., 1960.
[25] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Этногенез и этносфера. – В: Природа, 1970, № 2. с. 43 – 46.
[26] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960.
[27] *Гумилев, Л. Н.* Этногенез и этносфера. – В: Природа. М., 1970, № 1, 2.
[28] Вестник древней истории (по-нататък – ВДИ). 1962, Вып. 3. с. 202 – 210.
[29] *Руденко, С. И.* К вопросу об историческом синтезе. – В: Доклады по этнографии. Л., 1965. Вып. 1 (4). с. 59 – 65.
[30] *Васильев, В. П.* Сведения о маньчжурах во времена династий Юан и Мин. – В: Годичный акт С.-Петербургского университета за 1858 год. с. 97.
[31] Описанието на механизма на преход от период към период и последователността на събитията е изложена от нас в статията: „Троецарствие в Китай". – В: Доклады ВГО. Л., 1968. Вып. 5. За повече подробности вж.: Гуань-чжун, Ло Троецарствие. Т. 1 – 2. М., 1954 – 1955; срв.: История стран зарубежной Азии в средние века. М., 1970. с. 44 – 50.

I. ТЛЕЕНЕТО

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЕТНИЧЕСКИЯ КОНТАКТ

Когато астрономите наблюдават близкото преминаване на малък метеор край голяма планета, те не се учудват, че, подчинявайки се на гравитацията, първият или пада върху нея, или се превръща в неин спътник. И нито планетата, нито метеорът, нито законите на притеглянето са виновни, защото в природата няма място за понятието за вина. Но нима би могло да бъде другояче, когато се докосват различни по бит и култура етнически и суперетнически цялости? Волята и настройките на отделните хора се претопяват в статистическите закономерности на етногенезиса, отличаващи се от законите на природата само по по-малката си изученост. Сблъсъкът на номадите със земеделците винаги води до остри колизии, за които нито едните, нито другите имат вина. Именно такава ситуация съществува в Северен Китай през 3 – 4. век. Виновни няма, а нещастните са твърде много. Но могат ли хуну и табгачите, които са изтласквани от засухата, поглъщаща родните им степи, да не се настаняват по окрайнините на разрастващата се пустиня, където все още има вода и трева? И могат ли тангутите – потомци на жуните и на ди – да не отстояват родните си планини от наплива на китайците? А самите китайци?!... Какво ли им е било да гледат как в страната им нахлуват „варвари", които упорито се стремят да пасът добитъка си по годните за земеделие полета? Китайците са уверени в правотата и силата си, защото са около 16 мил.[1], обединени от една власт и от една цел, а именно – да не допуснат диваците в Поднебесната империя. А срещу тях се изправят около 400 хил. разединени номади – хуну, сянбийци и ухуани.[2] Половин милион тибетоезични планинци пък, локализирани по западната

граница на Китай, са еднакво враждебни и чужди както на китайците, така и на номадите. Но и вътре във на тези три големи групи няма единство. Китайците са раздирани от класови противоречия, в които богатите земевладелци тъпчат селяните; професионалните войници грабят изпадналите аристократи, без да забогатяват от това; а велможите гинат по време на дворцови интриги. Планинците се делят на племената ди, кяни и дзун, които враждуват помежду си. Хуну имат за съюзници кулите (дзелу), които са им чужди и по бит, и по психична настройка. Сянбийците, муюните и табгачите, които са родствени по произход и език, съперничат помежду си и не допускат дори и мисълта за обединяване. Историческата съдба на тази епоха може да бъде наречена „Голямата Обида" и неизбежно води до война, в която никой не е прав и за която никой не е виновен, защото по онова време помиряването с противника е възможно само по един начин – като му позволиш да те убие.

Отначало номадите, разположили се по границата на Китай, искат само едно – мир. Но аристократите и земевладелците ги ловят и ги продават в робство в далечния Шундун, като, издевавайки над тях, ги оковават по двойки от един хун и един кул. Ожесточението в сърцата расте и това е отбелязвано от самите съвременници на онова време. В трактата си *За преселването на жуните* сановникът Дзян Тун пише, че племената, преселили се в Китай, са „пропити с духа на омразата до мозъка на костите си".[3] И това е една от причините, погубили Древен Китай и блестящата му култура. Нито китайците, нито хуну, нито табгачите обаче не могат да не бъдат самите себе си. Следователно, като изследваме тази епоха, ние срещаме проблема за етническия контакт, който не винаги води до благоденствие и прогрес. Той обаче, за беда, е неизбежен, защото през 3. век в степта настъпват грандиозни промени.

ИЗТОЧНИТЕ ХУНУ

В предишната си книга разказах историята на Великата степ до началото на 3. век, когато завършва двубоят

между съперничещите помежду си степни народи на хуну и на сянбийците.[4] Сянбийците побеждават, но още към 235 г. държавата им се разпада на части. Хуну са победени и образуват четири клона, всеки от които има собствена съдба. Единият от тях, най-неукротимият, търсейки нова родина, се оттегля през степите на съвременния Казахстан в междуречието на Урал и Волга.[5] Вторият – „слабите хуну" – се настанява в Тарбагатай и завладява Седморечието, след което учудва неведнъж Азия с подвизите си.[6] Третият, който е най-инертен, остава в родината си и се смесва с победителите, вследствие на което в сянбийския език се появява огромно количество тюркски думи. И, най-накрая, четвъртият клон на хуну се заселва от двете страни на Великата стена – в Шанси, Ордос и Алашан. Именно тази част от хуну подема инициатива за възстановяването на бившата хунска слава, въпреки че нейното положение е най-тежко. Пътят към родната им степ е препречен от сянбийците и те са в ръцете на китайското правителство, което въобще не е благоразположено към тях. Само падането на династията Хан дава на хуну шанс за освобождаване, и то не веднага.

По време на кървавите десетилетия на през епохата на „трите царства" хуну не се проявяват с нищо, като участват в стоварилите си върху китайския народ вълнения така, сякаш са техни вълнения. Отначало масата на хуну се присъединява към „жълтото" движение, а след това, когато то започва да запада, се явява при Цао Цао, изявявайки покорност и снабдявайки го със степни коне за обновяване на кавалерията му (203),[7] което ги спасява от изтребване. Правителството на Цао Вей разделя хунските места за чергаруване на пет части, като поставя начело на всяка от тях потомци на хунски князе, които обаче са подчинени на специално назначени наблюдаващи ги чиновници. Общият брой на хуну по онова време се изчислява на 30 хил. семейства, т.е. около 150 хил. души. Но те са разпръснати върху много обширна територия и живеят сред китайците, без да се смесват с тях. През 265 г. пристигат хуну, които „преди това са избягали в степта – всичко 20 хил. семейства – и молят да ги приемат за

поданици. Заселват ги в Хеси". В края на 3. век са отбелязани само две вълнения. Първото е, когато през 271 г. в северния лагер на хуну „се бунтува шанюят Мън"[8], който впоследствие е убит от изпратени му убийци. През 291 г. пък въстава хунският Хаосан, но е заловен от собствените си старейшини и въстанието утихва. Така хуну живеят спокойно и трупат сили. Това е затишие пред буря.

Друго голяма племе са дзелу, живеещи по бреговете на река Хъйшуй. Това племе е образувано от хунските „роби", освободили се при разпадането на хунското общество (25 – 85). Основните им занимания са скотовъдството и ловът. „Те не са тъждествени на племената на запад, които принадлежат към Вейби (сянби). Те не са от една раса и сред тях има и танху, и динлини, и кяни (тибетци), които живеят заедно с тях. И това е така, защото първоначално са били роби на хуну".[9]

Думата „дзелу" се произнася в древността като „qui", което в съвременните турски езици означава „роб". До 6 – 8. век обаче тази дума има съвсем друго значение и то е 'чужддоплеменник или подчиняващ се на чужд господар'[10]. Така че описанието „Вей люе" съответства именно на древното значение, без какъвто и да е оттенък на робско подчинение. По времето на могъществото си хуну приемат емигранти от Ханската империя, между които има и китайци.[11] Тези пришълци живеят сред хуну, но не стават членове на родовете, което – от гледна точка на хуну – е необходимо условие за пълноправните членове на обществото им. Еднаквостта в социалното положение и историческата съдба споява разноплеменните емигранти в монолитен колектив така, както това се случва при еднаквия произход. Кулите общуват помежду си на хунски и по етнолингвистичен признак може да бъдат причислени към хуну. Нито хуну обаче ги смятат за свои, нито кулите претендират да влезнат – пък макар и посредством бракове – в хунските родове. Те и така си живеят добре и, може би, дори по-свободно от истинските хуну. В политическо отношение са напълно лоялни към хунските шанюи – което е титлата на вождовете – защото въобще нямат желание да попаднат обратно в Китай. Съвместните им походи и съседството

ги сродяват с хуну, а децата на бегълците, които се женят помежду си, образуват едно цяло, което от 3. век нататък китайците приемат като етническо. Струва ни се, че са прави. Всеки етнос е едно цяло, исторически образувало се от различни субстрати. Колкото и монолитен да ни изглежда един или друг изолиран народ и той някога е имал период на образуване, т.е. етап на спояване на различни, съществували преди него народи. Така че няма никакви основания да се отказва названието „етнос“ на хунските кули, след като те са изкристализирали в нещо цялостно.[12] Що се отнася до наименованието им, то нарицателни имена като етноними са известни и в Европа. Така например франки означава 'свободни', свеви – 'скитници', маркомани – 'граничари', алемани – 'сбирщина', и т. н. Друг е въпросът, че продължителността на съществуването на етноса на хунските кули е кратка, затова пък ролята им в събитията от 4. век е голяма.

С други думи, при тях наблюдаваме най-интересен вариант на етногенезис отначало докрай, който трябва да бъде анализиран, което и ще направим, след като опишем всичките му етапи.

В ПОЛИТЕ НА ТИБЕТ

В западните покрайнини на Китай, в съвременните провинции Шенси и Гансу, живеят рамо до рамо два различни народа – монголоидните пастири кяни, които са народ от тибетската група, и земеделците ди.[13] Това са два различни народа[14], които в древността са говорили на различни езици от тибетско-бирманската група. Те се разпадат на няколко племена, от които най-голямо значение за историята имат танчаните, дансяните, ди-бома в Съчуан и байланите. Впоследствие тези племена от жундиски произход се сливат и образуват средновековните тангути.[15] Въпреки продължителното им общуване с китайците, през 3. век те все още имат свои князе и пазят своя бит. Макар и мнозина от тях да знаят китайски, в домовете си говорят на езика на ди. Облеклото и обредите им приличат и на китайските, и на тибетските. Понякога китайците

ги наричат образно „динлини“, но това не е етноним, а метафора, подчертаваща европеидността им като отличителна черта. Истинските динлини са съвсем друг народ и живеят не в Китай, а в Сибир.

Ще обясним накратко на читателя изложеното погоре. През древността в Източна Азия съществуват две европеидни раси от второ ниво – динлините и ди. Долихокефалните динлини живеят отдавна в Южен Сибир и принадлежат към кроманьонския тип в широкия смисъл на тази дума.[16] През древността китайците наричат планината система Саяни – Динлин, като с това подчертават локализацията на този странен за тях народ.[17]

Ди и родствените им жуни живеят на територията на съвременния Китай от оазиса Хами до Хинган и в Съчуан.[18] Те също са европеидни, но са брахицефални, близки до памиро-ферганската раса. Потомци на ди, смесили се с монголоидните тибетци, се срещат сред амдоските номади, които днес неправилно са наричани тангути.[19]

Необходимо е да се отбележи, че етнонимът „тангут“ е средновековното название на минягите – едно от племената ди. Днес, благодарение на погрешни и лекомислени отъждествявания през 19. век, то е пренесено върху номадските тибетци от Амдо и Кама, т.е. върху съвсем друг народ.[20] Етнонимът „тангут“ обаче се употребява правилно в цитираната от нас литература, поради което сме принудени да го запазим и да го използваме.

СЯНБИТЕ

Войнствените родове на сянбите, завладели Халха, се разпръскват из нея и през 3. век губят онези зачатъци на държавност, които притежават през 2. век. В родината си – южноманджурската степ – те запазват жизнеспособността си, но също като южните хуну, са подложени на влиянието на китайската култура. Това влияние е по-голямо върху сянбите, отколкото върху хуну защото вторите имат развита номадска културна традиция, а първите – примитивна. Богатствата на Китай привличат силно номадите и през 3. век сянбийският владетел княз Мохоба

се премества във Вътрешен Китай и се заселва около Пекин. Подражавайки на китайските велможи, той променя фамилията на рода си на Муюн и държавата му влиза в историята под това име. През 281 г. Муюн Шегуй получава от императора титлата Велик шанюй, но скоро след това отношенията им се обтягат и сянбите започват набези срещу Китай. Основен противник на Шегуй обаче не е огромният и безсилен Китай, а малкото и силно княжество Юйвън, което е съюзник на империята Дзин. От 285 до 289 г. наследникът на Шегуй, Муюн Хой, води активна война срещу Китай и се съгласява на мир, едва след като получава признанието, че е шеф на всички сянби. Поради това той се скарва със северния си съсед – държавата Юйвън – но сключва скрепен с брак съюз с държавата Дуан.

През 302 г. юйвънският шанюй Мохой обсажда Муюн Хой в Хичен (в Манджурия), но е разбит.[21] През 307 г. Муюн Хой се самообявява за Велик шанюй на сянбите, но тази титла отразява единствено претенциите му, а не реалното състояние на нещата. Въпреки това може да се смята, че 307 год. е датата на основаването на южносянбийската държава. Три години по-късно 700 сянбийски семейства отпътуват на запад и стигат до платото Цайдам, където основават царството Тогон или Туюхун по бреговете на езерото Кукунор. Наименованието на народа му води началото си от първия му вожд – брата на Муюн – Хой.

Описанието на бита и на нравите на населението на Тогон може да бъде отнесено и към това на южноманджурските племена на сянбийците, още повече че близостта им е подчертана от самия автор на източника.[22]

Южните сянби са заклети номади и дори получаваните от тях стоки, продукти и сведения за китайската словесност и наличието на градове не могат да ги отучат да живеят в юрти и палатки. За най-тежко престъпление те смятат конекрадството, което се наказва със смърт, като главата на осъдения бива обвита с парче домашно ленено платно и той бива убит с камъни. За останалите видове престъпления наказанието е парична глоба или бой с пръчки. Административните единици не са родови, а военно-териториални, като се оглавяват от стотници, десетници и предводители. Няма постоянни налози, но в случай на нужда от средства се събират необходимите суми, като тежестта им се разпределя върху заможните семейства.

Облеклото им се състои от шуби, плисирани поли и плъстени шапки. Жените им сплитат косите си на плитки и ги украсяват с бисери и златни накити. Тогонците ценят много оръжието си. Въоръжени са с лък, права и дълга двуостра сабя, щит и броня. За копие не се споменава, което показва, че тактиката на ударния бой още не е влязла в употреба.

Брачните им обичаи не се различават от хунските и очевидно те са общи за всички азиатски номади. Освен муюните, в състава на тогонците влиза и племето на „белите“ сянби.

Когато се говори за сянбийците, е необходимо да се отбележи, че към етническите им подразделения е неприложима приетата в етнографията номенклатура – род, племе, народ – а оттам и такива социално-политически определения, каквито са например племенният съюз, държавата и т. н. Имат родове и племена, но те или възникват и се разпадат с невероятна бързина, или попиват в себе си останките от разпаднали се племена, или дори приемат отделни хора, с което променят етническото си лице. Езикът им ги отличава от хуну, езикът и културата им – от китайците, езикът и обичаите им – от тибетците, но през цялото време възникват ту хуно-сянбийски, ту тибето-сянбийски, ту повече или по-малко покитайчени сянбийски общности. При това сянбийските етноси – които могат да бъдат наречени само така – се делят на части, както вече видяхме това в примера с Тогон, които напълно забравят за родството си. Същевременно с това приобщаването на чуждоплеменниците не е повсеместно. Понякога, неясно защо, не ги приемат в своите среди, а предпочитат да ги убият или да ги продадат в Китай, където цените на робите са високи. Въпреки това етническо текучество обаче, сред сянбийците се наблюдава самопожертвувателен патриотизъм, проявяващ се в крайно странни за нас форми. Така например, изпадналите в немилост принцове от рода Муюн, които са принудени да емигрират, преда-

ват приютилите ги съседи на своя цар, който след победата екзекутира предателите. Изглежда че у сянбийците съществуват някакви принципи на поведение, които са им били добре известни и са строго спазвани от тях, но за нас те са непонятни.

По същия начин нито едно от европейските определения не е приложимо към сянбийските владения. Те не са държава, защото сянбийците са в етапа на военната демокрация на първобитно-общинния строй, поради което все още нямат класи. Те обаче не са и родовоплеменни съюзи, защото при тях съществува институция на силна и наследствена власт, опираща се на народа-войнство, по отношение на който всички покорени чужденци – както номадите, така и уседналите – се явяват данъчно задължено съсловие.

Тази оригинална система на обществено устройство се базира на номадския бит и взаимопомощ. Сянбиецът не може да обеднее. Ако изгуби стадото си поради мор или отмъкване от страна на враговете му, тогава съседите му му дават по една овца и след година-две той възстановява стопанството си. Покрай това той сам тръгва на набези и или се завръща богат, или не се връща въобще. На сянбиеца не му е нужно богатството, оставащо в ръцете на неговата жена или на майка му, а тежест и положение в онази система, в която се намира. Почестите и радостта са смисълът на живота му, поради което той не щади нито чуждия, нито своя живот.

При всичко това сянбийците са много способен и предприемчив народ. Те с лекота усвояват и китайските четмо и писмо, и хунските аристократични традиции, и тунгуската мода по отношение на носене на плитки, и начините за изработване на отрова за стрели, известни само на приамурските ловци, които са предци на нивхите. В сянбийските орди[23] винаги има смесване на обичаите им с нечии чужди такива, което дава основание те да бъдат наречени „химерни етноси". Във всички тях обаче има нещо, което дава право на древнокитайските историци да ги обединят в една група. То не е езиково единство, защото, макар че сянбийците да говорят на монголски, диалек-

тите на този език се различават твърде много, а заемките от тюркски и китайски само задълбочават тези различия. Голяма роля за етногенезиса има и историческата съдба, но и това не изчерпва проблема. Изглежда че ще се наложи да се върнем към този въпрос в края на книгата, когато хуно-сянбийската история ще ни е ясна. А засега ще разгледаме останалите сянбийски етноси.

ЮЙВЪН

Войнственото племе на татабите, което преди това се подчинява на държавата Хуну, завзема през 3. век планинската област на изток от горното течение на Ляохъ до Сунгари. Там те живеят самостоятелно и са управлявани от хунски старейшини. Последните са на изборни длъжности, но от определен шанюйски род – този на Юйвън. „Езикът им е твърде различен от сянбийския"[24] и през цялото време враждуват с Муюните. През 302 г. техният водач приема титлата шанюй. Китайското правителство признава Юйвън и дори има родствена връзка с него, защото дъщерята на императора Пин Уенди[25] е омъжена за юйвънския вожд. Очевидно е, че Китай се опитва да направи от Юйвън противовес на напиращите от север сянбийци. От всички южни сянбийци Юйвън е най-малко китаизирана. Това се вижда от факта, че жителите ѝ не заимстват китайските прически, а проникването на чуждестранна култура е немислимо без стремеж към подражание. Така Юйвън остава хуно-сянбийска химера.

ДУАН

По брега на Ляодунския залив възниква държавата на го – Дуан. Основателят ѝ, Жилугюан, е бивш роб, но е и човек с необикновена сила на волята и издръжливост. По време на глад той е изпратен от господаря си, който е знатен велможа, в Ляоси, за да намери начин за изхранване на хората. Жилугюан събира около себе си „бегълци и изменници" и „става силен".[26] Наследяват го брат му и племенникът му, който получава от династията Дзин тит-

лата гун – княз, и печат на шанюй. Събраното от различни родове, че и от съвсем безродни скитници население на Дуан се състои от 30 хил. семейства, като се превръща в малко, но силно княжество. Културата му е преобладаващо сянбийска. Отначало Дуан е съюзник на Дзин и враждува с хуну и сянбийците, но след това сключва мир с Муюн Хой. Дуан пък е сянбийско-китайска химера.

КОРЕЯ

Най-древното известно на историята севернокорейско царство Чаосян (кит.) или Дзосион (кор.) е завоювано от ханския император Уди през 107 г. пр.Хр. Китай удържа териториите на Южна Манджурия и на Северна Корея до 169 г. сл.Хр., когато племето когурьо отвоюва земите на Древен Дзосион, т.е. Ляодун и Корея на север от река Тадонган до река Туманган.[27] Това е конфедерация на пет племена, управлявани от старейшини, под общото предводителство на едно от тях. Обаче организацията на този племенен съюз е толкова усъвършенствана, че за ръководенето на действията – например за приемането на пратеници – са създадени специални чиновнически длъжности. Съществува и робство, като роби стават родствениците на екзекутираните престъпници. Съдът се извършва от Съвет на висши чиновници.

Източникът обръща специално внимание на военното изкуство и на телесната сила на когурьовците. Също така и на въоръжението им, което не отстъпва на китайското и на хунското, като те са въоръжени с люкове, мечове, копия, брони и щитове. Ниските им коне са приспособени за планинска езда.

Облеклото им е особено богато – копринено, с втъкани злато и сребро. Силно развита е каменната архитектура, а гробовете им, покрити с камъни, са оградени с хвойнови дървета.[28]

И така, според облика на културата си, който идва до нас в извънредно кратко изложение, Когурьо стои над Сянби, като отстъпва само на Китай.

Отслабването на Китай през епохата на „трите

царства“ създава условия за ръст на политическото могъщество на Когурьо. Възползвайки се от отслабването на Китай, когурьовският цар пренася столицата си в град Ванду, който се намира на десния бряг на Ялу, и започва живо да се интересува от положението в Китай. Най-напред когурьовците завързват отношения с царството У, като се надяват да стеснят царството Вей, но когато при тях пристига вейски пратеник, те решават да не се карат със силния си съсед и обезглавяват пратеника на У. Така през 238 г. когурьовците оказват помощ на вейските войски при потушаването на въстанието на ляодунския губернатор Хунсун Юан. Малко след това мирът е нарушен от страна на когурьовците, които извършват набег срещу Ляодун. В отговор на това силна китайска армия нахлува в когурьовските земи и през 242 г., след кратка обсада, превзема Ванду.[29] Китайците обаче не успяват да се укрепят върху когурьовската територия и статуквото остава без промени до 265 г., когато в Западна Манджурия започва засилване на племената на южните сянби, обединени от династията Муюн.

Лишени от възможността да разширяват владенията си на запад, когурьовците се устремяват на юг – навътре в Корейския полуостров – където към началото на 4 век група родове образува две държави – Пакче и Сила (кит. – Бодзи и Синло). И двете държави включват значителен брой емигранти от Китай, а влиянието на китайската култура върху тях е значително по-голямо, отколкото върху Когурьо. Западното царство, Пакче, е по-културно благодарение на опознаването на китайската литература и философия. През 4. век там прониква будизмът. Пакче притежава флот, което му позволява временно да завладее областта Ляоси[30] и дори Тайван[31]. Още през 1. век сл.Хр. Сила пък се свързва с Япония.[32]

Съседството с Когурьо е сериозно изпитание за Пакче. На тази държава ѝ се налага да проведе две продължителни войни – в средата на 5. век и в началото на 6. век – за да отстои независимостта си. Това обяснява също и защо ролята на Когурьо е толкова малка в общоазиатската политическа история. Това е така, защото всичките му

сили отиват за борба срещу Пакче и сянбийците се оказват с развързани ръце. Въпреки това Когурьо съумява да отстои границите си срещу сянбийците и дори да ги надживее.

ФУЮЙ

По-малко щастлива е съдбата на северния съсед на Когурьо, едноплеменният му Фуюй, разположен между хребета Чанбошан и средното течение на река Сунгари. Годината на основаването му не е установена, но през 1. век сл.Хр. Фуюй заема почти цялата Източна Манджурия – от Кайюан на юг до Цицикар на север. Фуюйските земи са покрити с ниви и пасища. За защита на населението служи стобор. Китайските летописци съобщават, че във Фуюй има дворци и затвори, което говори за наличие на класово разслоение. Законите на Фуюй са строги и включват жестокия обичай за колективна отговорност за извършено престъпление, като семейството на екзекутирания се продава в робство. Религията им се състои от почитане на Небето, съединено с вярата в задгробния живот, с което са свързани човешки жертвоприношения при погребването на вождовете, които трябвало да бъдат „съпровождани" в отвъдното. Едновременно с тези примитивни представи, във Фуюй съществува и своеобразна култура на обществения живот, както и на традиционен бит, специално отбелязана от китайските автори.[33] Външнополитическото положение на Фуюй е извънредно сложно. Докато Когурьо е слабо и сянбийските племена – разпокъсани, Фуюй има възможност да води независима външна политика. През 2. век фуюйците нахлуват на няколко пъти с цел грабеж в Ляодун, но поражението, нанесено им от обединителя на сянбийските племена – пълководеца Таншихай – отслабва натиска им върху Китай. В началото на 3. век те го молят да станат негови поданици, защото откъм изток ги застрашават когурьовците, а откъм запад – сянбите.[34] Но разкъсваният от вътрешна война Китай не може вече да помогне на никого.

Съюзът обаче е сключен и по време на похода на китайските войски срещу Когурьо през 246 г. фуюйците осигуряват продоволствие за китайците. По-нататъшното отслабване на Китай пък развързва ръцете на южните сянби и през 285 г. Муюн Хой превзема столицата на Фуюй. Фуюйският цар се самоубива, а синът му бяга на изток – във Водзюй.[35]

Това обаче все още не е краят му. Поддържаният от Китай принц се връща и се опитва да възстанови царството си, но нов набег на сянбите прекатурва ефимерния му престол. Този път сянбийците си правят труда да изловят цялото население на Фуюй и продават пленниците в робство в Китай. Научил за тази им постъпка, императорът се разпорежда да бъдат освободени съюзниците му, които, естествено, остават в Китай. След този удар Фуюй не успява да се възстанови и оцелелите фуюйци се вливат в едноплеменното им Когурьо. Такава е съдбата и на източните племена от тази етническа група – водзюй и вей. Водзюй живеят по бреговете на Усури и в Приморието. По време на покоряването на Чаосян през 108 г. пр.Хр. южната им група се подчинява на Китай, а по време на отслабването му след епохата на „трите царства", влиза в състава на Когурьо. Съдбата на северния клон на това племе е неизвестна. Нима не е възможно да се предположи, че амурските нивхи (хиляките) са потомци на водзюйците?

ПРИАМУРИЕТО

В северната част на Манджурия живеят две групи племена – древнотунгуската и древномонголската. В китайските документи първата е наречена Илоу[36] и заема долното течение на Сунгари, Приамурието и северната част на Усурийския край. Те са ловци и рибари[37], които все още нямат никаква държавна организация[38] и въобще не участват в събитията от 3 – 4. век. Материалната култура на тези народи е изучена и описана от А. П. Окладников.[39] По-късно, през 5. век, този народ е наречен Уги и Мохе[40], чиито потомци са джурдженитe от 12. век и манджурите от 17. век.

Западната част на Северна Манджурия, т.е. басейнът на река Нона, е населявана от многоброен народ – киданите. Това е северната група на древните дунху, която е близка по език до населението на Юйвън.[41] Те се сблъскват с китайците по южната си граница – реката Шара Мурен (кит. – Ляохъ).

На север от киданите живеят племената шивъй. Днес тяхното загадъчно китайско наименование е разшифровано и е ясно – те са отуз татари, като потомците им са съперници на Чингис хан.[42]

На запад от киданите и шивъйците, т.е. в Източна Манджурия, по бреговете на реките Онон и Керулен живеят дидъухан, а на север от тях, очевидно в тайгата на Сибир, обитава племето улохъу, чиято етническа принадлежност не е ясна.[43]

Всичките описани племена са в толкова примитивно състояние, че не могат да участват активно в международната политика на Далечния изток, в която от 3. век поемат ръководната роля южните сянби – муюните, и северните сянби – табгачите.

СИБИР

И в онези древни времена на тайгата, която огражда Великата степ от север, е гледано като на покрайнини отначало на хунската, а след това и на сянбийската държава. Сведения за Сибир от 3 – 5. век в китайската географска литература почти няма, поради което се налага историята му да се възстановява по данните от археологията, което дава твърде приблизителни и съвсем неизчерпващи темата резултати.

Археологичните разкопки в Забайкалието установяват наличие на хунска култура, а именно в старинното гробище в Брястовата падина[44], в Дърестуйското гробище[45] и Долноиволгинското градище[46]. Комплексът от находки показва, че забайкалците се различават доста от основната маса на живеещите по на юг хуну. Преди всичко прави впечатление керамиката им, при която глинените съдове са неудобни за пренасяне, защото са тежки и чупливи. Поради това номадите обикновено употребяват метални, дървени и кожени (мехове) съдове. На север обаче керамиката е разнообразна, което свидетелства за уседнал начин на живот.

Запазилите се кости на животни пък указват преобладаването на рогат добитък в стадата – бикове, овце, кози. Не са намерени конски кости, но наличието на мундщуци доказва, че забайкалските племена са притежавали такива. Може би конят е бил твърде ценен за тях, за да бъде погребван в гробовете. Основни занимания на забайкалците са уседналото скотовъдство (бикове, коне, овци), ловът (сърни, зайци, птици), земеделието (просо) и риболовът. Този комплекс от дейности сродява дошлите хуну с местното население. Като че ли по хунско време Сибир е място за заточаване на неблагонадеждните, към които спадат пленниците и бегълците.

Преобладаването на хунска култура у забайкалците от 1 – 2. век е несъмнено. Неоспорим е и фактът, че тези племена влизат в състава на империята Хуну. Дали обаче те са хуну по произход? Видно е, че не са. Може да се предположи, че са аборигени от Забайкалието, с които се смесват завоевателите – хуну, заточените китайци и сянбийското племе табгачи, което е по-известно в историята с китайската транскрипция на името си – „тоба"[47], което се премества от юг в Забайкалието през 1. век пр.Хр.[48]

Табгачите се различават от останалите сянби с навика да сплитат плитките си. Този обичай не е монголски, а тунгуски, но китайските историци уверено наричат табгачите сянбийци. Табгачите говорят древномонголски език[49], но се намират под културното влияние на своите съседи – тунгусите. Притежават малко по-развита държавност, отколкото южните сянби, и се управляват от ханове. Тази табгачска дума се среща за пръв път през 3. век сл.Хр. Табгачското ханство е тунгусо-сянбийска химера.

По време на голямата суша от 3. век[50] част от табгачите пресича пустинята Гоби и се заселва в степта на изток от Ордос, където все още има непресъхнали извори. Опитите им да установят дипломатически отношения с Китай завършват плачевно. Китайските дипломати успяват пос-

редством интриги да предизвикат убийството на престолонаследника, смъртта на хана от мъка и разпадането на държавата на три самостоятелни владения (295 г.). Един от тримата владетели, хан Ито, се опитва да се отдалечи от границите на Китай. Има сведения, че покорява повече от трийсет владения, разположени между реките Селенга и Об[51] в Западен Сибир. Източникът обаче премълчава как завършва авантюрата му. Във всеки случай в Западен Сибир не възниква табгачско ханство.

Значително по-перспективен за табгачите се оказва стремежът им да се придвижат на юг, въпреки че империята Дзин е по-силна не само от което и да е номадско племе, но и от всичките тях, взети заедно. Събитията обаче потичат по такова русло, което никой не е могъл да предположи.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Юэ, Шан.* Очерки истории Китая. М., 1959. с. 128 (по-нататък – Очерки...)
[2] *Пак там,* с. 134.
[3] *Пак там,* с. 135.
[4] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960 с. 240 – 241.
[5] *Гумилев, Л. Н.* Некоторые вопросы истории хуннов. – В: ВДИ. 1961, № 4.
[6] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки.
[7] Гуань-чжун, Ло Троецарствие. Т. I. с. 419.
[8] Бернштам, А. Н. Очерки истории гуннов. Л., 1950. с. 220. Понеже по това време хуну нямат шанюи, изглежда че Мън се самопровъзгласява за такъв. Сведенията са взети от „Цзинь шу", гл. 97; Ср.: *Boodberg, P.* Two Notes on the History of the Chinese Frontier. – В: Harvard Journal of Asiatic Studies. Vol. I. 1936. с. 293 (по-нататък – Boodberg, P. Two Notes...).
[9] *Chavannes, E.* Les pays d'Occident d'apres Wei-lio, T'oung Pao. 1905. Ser. 2, vol. 7. с. 522 – 526.
[10] *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 54 – 55.
[11] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. М., 1960, с. 55.
[12] *Гумилев, Л. Н.* О термине „этнос". – В: Доклады ВГО. Вып. 3. Л., 1967.
[13] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Материалы по этнологии Амдо и области Кукунора. – В: СПб., 1903. с. 3 (по-нататък – Материалы по этнологии...); *Гумилев, Л. Н.* Величие и падение древного Тибета. – В: Страны и народы Востока, VIII. М., 1969. с. 153 – 155.
[14] Lacouperie, Terrien de Les langues de la Chine avant les chinois. – В: Le Museon. 1888, VII. с. 28 – 29.
[15] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Материалы по этнологии... с. 41 и 43.
[16] *Дебец, Г. Ф.* Палеонтология СССР. М., 1948. с. 65.
[17] Вж. трудовете на *Л. Н. Гумилев*: Григорий Ефимович Грумм-Гржимайло как историк Центральной Азии. – В: Материалы по этнографии ВГО. Л., 1961, № 1; Динлинская проблема. – В: Известия ВГО. 1959, № 1.
[18] *Lattimore, O.* Inner Asian frontier of China. N. Y., 1940. с. 340 – 349.
[19] Тази грешка е изяснена и поправена от *Г. Е. Грум-Гржимайло.* Вж. Материалы по этнологии...
[20] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия и Урянхайский край. Т. II. Л., 1926. с. 26.
[21] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л., 1950. Т. I. с. 160, 209 (по-нататък – Собрание сведений...). Жибер смята, че агресорът е самият Муюн Хой. – *Gibert, L.* Dictionnaire historique et geographique de la Mandchourie. Hong Kong, 1934. с. 629 (по-нататък – *Gibert, L.*).
[22] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета и Хухунора. СПб., 1833, Т. I. с. 97 (по-нататък – История Тибета); *Успенский, В.* Страна Кукэнор или Цин-хай. СПб., 1880. с. 57 – 58.
[23] Орда – буквално „лагер". За значението на тази дума като социален термин вж. *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 56 – 63.
[24] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 209.
[25] Цао Пъй от династията Вей (220 – 260).
[26] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 210 – 211.
[27] Описание Кореи. СПб., 1900. Ч. I. с. 5. В китайските източници Когурьо е наречено Хаохюйли (вж. *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 24, 37) и Хаоли (*Пак там,* с. 50, 81).
[28] Вж. *Воробьев, М. В.* Древняя Корея. М., 1961.
[29] *Gibert, L.* с. 404.
[30] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 41.
[31] Пак там, с. 67.
[32] Описание Кореи. с. 7.
[33] Gibert, L. с. 179.
[34] *Пак там,* с. 178.
[35] *Gibert, L.* с. 957.
[36] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 23, 24.

[37] Описание Маньчжурии. Под ред. Д. Позднеева. СПб., 1897. Т. I. с. 7.

[38] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 23 – 24.

[39] Вж. *Окладников, А. П.* Очерки по истории Приморья. Владивосток, 1959.

[40] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 69 – 70. Названието на този народ е предавано по различен начин от китайците: уги (удзи), моге, мохе. Всички те са различни транскрипции на едно и също наименование, което е възможно да е звучало като „Мукри" (*Gibert, L.* с. 646). По същия начин е предположително и отнасянето на всички племена на мохе към тунгуската група. Наистина някои от тях произхождат от сушъните и са предци на джурдженитe, но китайците отнасят към групата на мохе и татарите от 13. век, които, несъмнено, са монголи. (*Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 375).
Така че са възможни два отговора на въпроса, а именно че или заедно с тунгуските Мохе включват в племенния си съюз и монголски племена, или диференциацията на монголи и тунгуси се извършва в края на I хилядолетие сл.Хр., а и до днес съществуват редица промеждутъчни племена, съвместяващи елементи от двете езикови и културни стихии. Докато не бъдат получени нови данни по въпроса, той остава открит.

[41] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 7; *Gibert, L.* с. 453. Пропускам изложението на полемиката по повод на етническата им принадлежност, защото тя е загубила значението си, тъй като въпросът е решен.

[42] *Викторова, Л. Л.* К вопросу о расселении монгольских племен на Дальнем Востоке в IV веке до н.е. – В: Ученые записки ЛГУ. 1958, № 256. с. 41 – 67.

[43] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 79.

[44] *Талько-Гриневич, Ю. Д.* Суджинское доисторическое кладбище в Ильмовой пади. – В: Труды Троицкосавско-Кяхтинского отдела Приамурского отделения РГО. Т. I, вып. 2 (1898); Ср.: Сосновский, Г. П. Раскопки Ильмовой пади. – В: Советская археология, VIII.

[45] *Сосновский, Г. П.* Дэрестуйский могильник. – В: Проблемы истории докапиталистических обществ (ПИДО). 1935, № 1 – 2.

[46] *Davidova, A. V.* The Ivolga Gorodishche. A monument of the Hiung-nu culture in the Trans-Baikal region. – B: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 20 Budapest, 1968. c. 209 – 245.

[47] Понеже названието „Тоба" вече е влязло в историческата традиция, ние ще го употребяваме като наименование на

държавата им и съставна част от титлите на хановете, а народът ще наричаме с истинското му име – табгачи.

[48] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 167.

[49] Спорът за езика на табгачите има дълга история и за него има много литература. Към настоящия момент по въпроса битуват две гледни точки: тюркска (*Pelliot, P.* L'Origine de T'ou-kiue; nom chinoise des Turks. T'oing Pao, 1915. c. 689; Journal Asiatic. 1925. № 1. c. 254 – 255. T'oing Pao. 1925 – 1926. c. 79 et 93; *Boodberg, P.* The language of the T'o-pa Wei. – B: Harvard Journal of Asiatic Studies, 2. 1936. c. 165 – 185; *Clauson, G.* Turk, Mongol, Tungus. – B: Asia Major, New Series (vol. VIII), pt I. 1960. c. 117 – 118) и монголска (Лигети, Л. Табгачский язык – диалект сяньбийского. – В: Народы Азии и Африки. 1969. № 1. с. 116). Аз се присъединявам към втората гледна точка и то не от лингвистични, а от исторически съображения.

[50] За вековната суша на 3. век вж. *Шнитников, А. В.* Изменчивость общей увлажненности материков северного полушария. – В: Записки ВГО. Т. XVI. М. – Л., 1957; за историко-географския коректив вж. *Гумилев, Л. Н.* Гетерохронность увлажнения Евразии в средние века. – В: Вестник ЛГУ. 1966, № 18. с. 81 – 90; за интерпретацията на феномена вж. *Gumilev, L. N.* Les Fluctuations du niveau de la Mer Caspienne. – B: Cahier du Monde Russe et Sovietique. Vol. VI, 3. 1965. c. 333 – 366.

[51] *Remusat, A.* Rйmargues de l'Empire Chinoise du cфtй de l'Occident. – B: Mйmoires sur pluisieures questions relatives a la géographie de l'Acie Centrale. Paris. 1825. c. 107.

II. ИСКРАТА

ВОЙНАТА МЕЖДУ КНЯЗЕТЕ

На първо време след обединяването изглежда така, сякаш Китай си възвръща загубената по времето на „трите царства" роля на източноазиатски хегемон. Още през 270 г. в него пристигат пратеничества от Карашар и Фергана, а през 284 г. се появява такова и от самата Римска империя. През 286 г. пък изпраща свое пратеничество и Кангюй.[1] По това време въстанията на хуну са потушавани с лекота, набезите на сянбийците са отблъсквани, а с южния му съсед – царството Чампа – Китай установява мирни отношения. Само за половин век населението му нараства от 7 на 16 мил. души.[2] Като че ли всичко е благополучно, но коренът на гибелта вече е поникнал в императорския дворец.

През 290 г. на престола се възкачва принц Чун, чиято посмъртна титла е Хуейди. Той е слаб и страхлив човечец, който въобще не е способен да управлява огромната страна, докато жена му, напротив, е енергична и жестока. Тя заповядва да бъдат екзекутирани правителственият глава, бащата на императрицата-майка и тримата му братя, с което ознаменува началото на нова кървава епоха (291)

Опитът на единия от принцовете да окаже съпротива на протежетата на императрицата завършва трагично за него, защото той е убит по нейно указание и тази жестока жена продължава своите злодеяния. Тя уморява от глад императрицата-майка и отравя наследника на престола (300). Това обаче е последното ѝ престъпление. Съма Лун, княз на Джао, разбунва войниците от дворцовата стража и залавя императрицата, която е уморена от глад, а съучастниците ѝ са екзекутирани. Властта попада в ръцете на Съма Лун и той започва да се възползва от нея със същата

жестокост и наглост, с каквато го прави и свалената монархка.[3] Той не само че лишава императора от власт, но и го изпраща под стража на заточение. Останалите князе от фамилията Съма организират заговор срещу узурпатора. Те го свалят от престола и убиват, а след смъртта на водача си неговите привърженици се покоряват на победителите (300). Тази гражданска война трае два месеца и взема огромен брой човешки живота. Победителите обаче веднага започват борба за власт помежду си. Първият владетел настройва с гордостта си останалите князе срещу себе си и е убит, а вторият – обратно – проявява излишна мекушавост и заговорниците го хвърлят в затвора, където умира. След това убийците му Съма Ин и Съма Юй се хващат гуша за гуша.

Не само столицата е арена на бурни страсти. В Съчуан се разбунтува губернаторът Чао Син и усмиряването на метежа му подкопава финансовите устои на империята. Отгоре на всичко победителят на Чао Син превзема през 302 г. столицата на Съчуан, град Чънду, и се самообявява за владетел на областта Иджоу. Той нарича династията си Чен, или Младшата Шу, и тя се задържа в Съчуан до 347 г. През 296 г. въстават тибетците и западните хуну – т.е. хуну в Хеси – но първите веднага претърпяват поражение и загубват водача си, който попада в плен. Това отсрочва катастрофата с десет години, но тя вече е неизбежна.

Докато Китай е разкъсван от свадите на принцовете и от граждански войни, по северната му граница се създава следната ситуация: на изток, в Югозападна Манджурия, възниква силната държава на южносянбийските муюни, която е с явно изразени агресивни намерения по отношение на отслабващия Китай. Цялата степ до нея е обединена от табгачските ханове, които са още пò войнствени и също толкова напористо са насочили погледа си на юг. На успеха на табгачите пречи само разделянето на ордата им между трима хана – Лугуанем, Ито и Илу – и свързаното с това разпръскване на силите.[4] Това обстоятелство изтръгва временно инициативата от ръцете на табгачите, от което се възползва хуну.

През времето, през което хуну живеят сред китай-

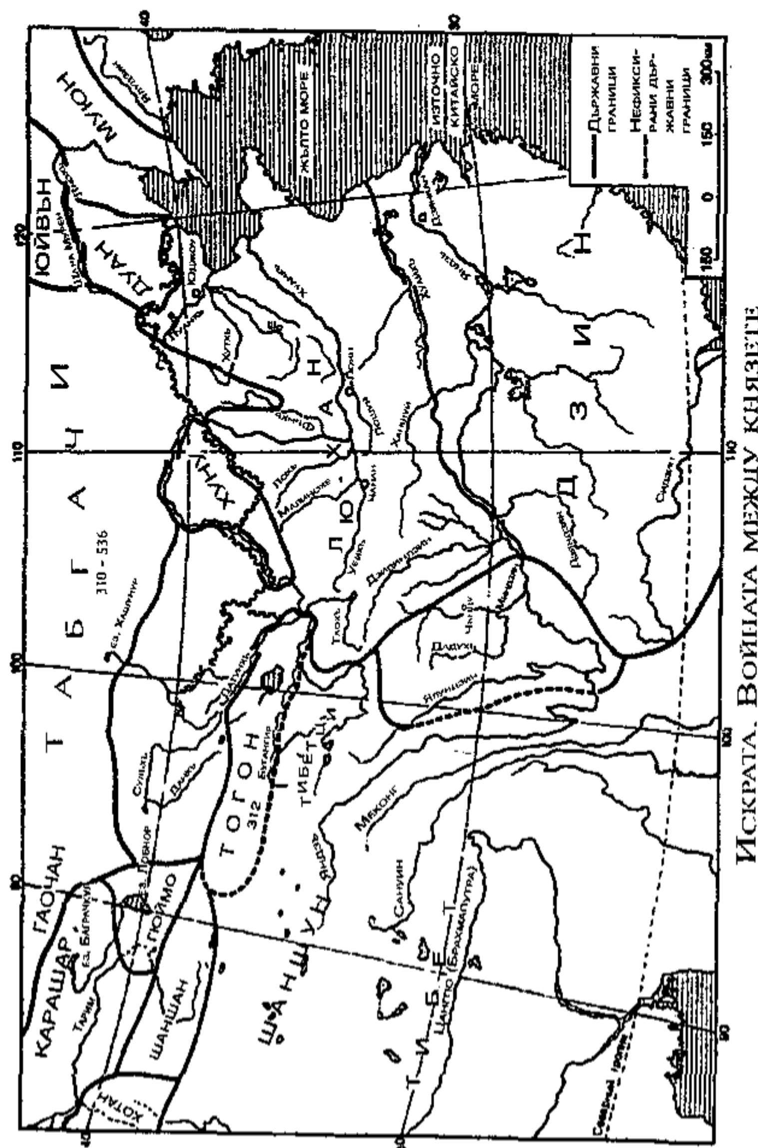

ИСКРАТА. ВОЙНАТА МЕЖДУ КНЯЗЕТЕ

ците, в средата им се извършват твърде важни промени. Основната маса от населението, продължаваща да пасе добитъка и да спи върху натрупани в направени от тънко кече юрти овчи кожи, вижда в съседите си китайци чужди ѝ и неприятни хора, които са умни и силни, но същевременно и враждебно настроени към нея. Докато много поблизки са ѝ сянбийците, които са същите пастири и воини, каквито са и членовете ѝ. Заедно с блясъка на дворците, градините и пировете, присъединилата се към Двора на императора аристокрация попива и китайската култура. Само за няколко поколения придворна служба хунските князе влизат в кръга на китайската аристокрация, като не прекъсват връзките си с родните лагери. Князете помнят, че са хуну, а народът помни тях. Именно такъв представител на описаната симбиоза е Юанхай, наследил от прабаба си, която е китайска принцеса, фамилията Лю.[5]

ВОЙНАТА МЕЖДУ ТРАДИЦИИТЕ

Лю Юанхай ѐ внук на предпоследния шанюй на Южно Хуну, Юйфуло, който умира през 195 г. Бащата на Лю Юан е източен джуки-княз, който изпраща сина си да се възпитава в императорския двор, където той получава добро хуманитарно и военно образование. Момчето се оказва способно и преуспява в науките. Едновременно с това, притежавайки голяма сила и исполински ръст, става и не лош воин.[6] Съчетанието от висок произход, ум, талант и връзки, създадени в Двора, му осигуряват след смъртта на баща му през 279 г. мястото на началник на един от петте аймака, а през 290 г. – това на главнокомандващ на всички хуну, живеещи в Китай. Биографията на Лю Юан разкрива ясно процеса на покитайчване на хунската аристокрация. Патриотичното отношение на хуну към родните традиции обаче не е подкопано и те незабавно се възползват от удобната за реставрация ситуация.

Както бе посочено вече, княз Съма Ин се бори за власт с княз Съма Юй, като и двамата се нуждаят от съюзници. Съма Юй решава да подкрепи силите си, като вдигне сянбите и ухуаните, а Съма Ин се опира на хуну. В дадения

случай заради личния си успех и двамата пренебрегват интересите на Китай, но все пак става въпрос за главата на всеки един от тях. Те се познават много добре взаимно и не разчитат на пощада при евентуално поражение, тъй като събитията от изминалите години показват, че най-добрият изход в такъв случай е леката смърт. С извънредната си горделивост и строгост Съма Ин настройва велможите срещу себе си. Това позволява на Съма Юй да организира заговор срещу бившия си съюзник и дори да постави начело на поддръжниците си слабоволеви и тъп император. Войската на Съма Ин пленява императора, но това не дава кой знае какво предимство на водача ѝ. През 304 г. в Китай се котира само военната сила, а не законната власт, която е изгубила уважението и на народа, и на войската. Поради това Съма Ин се вижда принуден да прибегне до помощта на хунския принц, за да може да противопостави реалната сила на хуну срещу също толкова реалната сила на сянбийците, призовани на страната на противника му.

Лю Юан, който се смята за действителен върховен управител на хуну, се намира в лагера на Съма Ин, който очевидно иска да се възползва от авторитета на своя приближен сред сродниците му, но съвсем не му се доверява. Опитът на Лю Юан да получи отпуска, за да участва в погребението на свой роднина, е неуспешен. Активизирането на враждебните на Съма Ин князе – Съма Тън и Ван Дзун – обаче принуждава първият да приеме предложението на хунския принц, предлагащ да му донесе главите на противниците му. И той пуска Лю Юан заедно със сина му Лю Цун в родните им лагери. Хуну посрещат с възторг родовия си вожд, провъзгласяват го за Велик шанюй и след двайсетина дни 50 хил. воини[7] яхват конете, за да „възвърнат с оръжие в ръка изгубените си права".[8]

Около Лю Юан се сплотяват не само привържениците на дълбоката древност и славата на предците или хора, получили китайско образование, но и продължаващите да мечтаят за създаването на собствена държава, в която да се съчетават хунската доблест с китайската образованост. Към Лю Юан се присъединяват и обикновени хуну и кули (цзилу), свързали отдавна съдбата си с хунските шанюи.

Произволът на китайските чиновници, злоупотребите в китайските съдилища, измамите при търговските сделки и, най-накрая, продажбата на хуну в робство – всичко това предизвиква у номадите ожесточение срещу всичко китайско.[9] Тази армия не се нуждае от подканяне и въодушевяване за бой, защото просто не може да бъде удържана. За щастие на Лю Юан, който не е лош политик, но само толкова, в хунските лагери се намира идеолог на движението, който му е роднина по майчина линия и се казва Лю Сюан. Управлявайки владенията на Лю Юан, докато той блести в Двора, Лю Сюан успява много да види и да го обмисли. Той посвещава съплеменниците си в патриотичните си замисли. „Откакто изчезна династията Хан, нашите шанюи носят изпразнени от съдържание титли, без да имат реална власт. А нали имаме 20 хил. воини.[10] Лю Юан е мъдър и храбър. Ако Небето не искаше да ни спаси, то не би позволило появяването на бял свят на такъв човек като него. Фамилията Съма се самоунищожава сама. Империята рухна. Времената напомнят епохата на Хуханье[11], когато предците ни са си осигурили изгодни позиции". Убедени от тази програма, хунските старейшини избират без колебание Лю Юан за Велик шанюй. Но той безкрайно ги изненадва.

Първата стъпка на Лю Юан, която повлича огромни последствия след себе си, е обявяването на война на сянбийците, които грабят китайското население. Въпреки изумлението на старейшините си, които му заявяват направо, че сянбите са им по-близки и по-родствени, отколкото китайците, Лю Юан прогонва сянбийците от китайските граници и заявява, че воюва само „срещу лошото правителство, а не срещу китайския народ".[12] Тази му постъпка предопределя нататъшната съдба на възродената държава Хуну, като от този момент хуну и сянбите се превръщат в смъртни врагове. Можело ли е обаче подкрепата на китайците да е ефективна? В никакъв случай, защото китайската аристокрация е свързана с фамилията Съма, поради което не може да влезе в съюз с врага на династията! Народните маси стават жертва на въстаналите номади, а това е по-лошо дори и от неспазващото реда дзинско управление. На служба при хунския шанюй отиват само декласирани

и деморализирани хора, като тяхната подкрепа е по-скоро вредна, отколкото полезна. Освен това те не забравят и че са китайци и при удал им се случай биха били доволни да ударят хуну в гръб. Най-накрая и самото хунско общество се оказва разделено на два лагера – аристократичен и демократичен. И ето какво произлиза от всичко това:

През 304 г. Великият шанюй приема титлата ван и дава на династията си китайското наименование Хан, с което подчертава китайския си произход по женска линия и се позовава на бившето величие на дружбата между Хан и Хуну.[13] След това провежда пълна реорганизация на управлението си, като заменя старата хунска родова система с такава по китайски образец. „Десният" и „левият" княз се превръщат съответно в първи и втори министър.

Променя се и редът в армията, като категорично се забранява да се граби и обижда населението. Това се съблюдава толкова строго, че хунският предводител, който екзекутира коменданта на превзетата крепост, както и жена му, отказала да сподели ложето на убиеца на мъжа ѝ, е понижен в чин. Още по-характерен е друг случай, при който хуну притискат китайска армия и изтласкали я в реката, я издавят. Лю Юан заявява, че това не трябвало да се прави, защото той воювал срещу правителството, а не срещу народа, и уволнява победилия военачалник.[14]

Тази хуманна политика е неразбираема за хуну и не може да ги накара да се примирят с китайците. Започналата война неизбежно приема жестоки форми в съответствие с нравите и темпераментите на двата етноса.

Най-близки сподвижници на Лю Юан стават двама талантливи пълководци – Лю Яо и Ши Лъ. Лю Яо, който произлиза от рода на шанюите, е прекрасно образован и начетен в областта на историята, философията и литературата. Същевременно е и силен, издръжлив и смел, но се отличава с пристрастието си към оризовото вино. Уважават го и се боят от него.

Ши Лъ е син на неизвестни родители, а родният му език е хунският. През детството си той живее с кулите и изкарва хляба си като аргатува на китайски земевладелци, след което е хванат от принц Съма Тън и продаден

в робство в Шундун.[15] Неизтърпял обидите, Ши Лъ бяга, присъединява се към шайка разбойници, след което я оглавява и, най-накрая, си озовава в редиците на войската на Съма Ин, който е враг на врага му.

Трябва да бъде отбелязано, че гражданската война между принцовете от фамилията Съма е твърде жестока, но без програми, което изглежда доста странно, като се отчете ожесточението на войските. Защо князете враждуват помежду си е разбираемо, но трябва да бъде обяснено защо редовите воини жертват живота си заради честолюбивите князе. Нека си припомним, че фамилията Съма оглавява професионални воини, каквито по време на „трите царства" са доста много. Въпреки всичките си лоши качества, те запазват отработен стереотип на поведение, състоящ се от военна вярност към вожда, който ги храни и се грижи за тях, а всичките принцове от фамилията Съма са военни управители на областите си. Поради това войската върви след водачите си, без да се интересува от целите на войната, а нейните вождове ѝ плащат за сметка на непосилните данъци, с които е обложено населението, ограбвано и от двете враждуващи страни. Ето защо малко се интересува от това кой ще победи. Равнодушни към политиката са и сянбийците, нахлуващи в Китай, за да грабят, както и хуну, изпитващи китайски гнет и несправедливост. Единствената гаранция за запазването на дадените дума, обещание или клетва са личните отношения, поради което Съма Ин се опитва да предразположи към себе си Лю Юан, надявайки се, че хунските конници ще тръгнат след своя шанюй толкова безропотно, колкото и китайските воини – след принца си. И там е грешката му. Хуну пазят традициите на родовия строй и може да ги управлява само човек, който се съгласява да прави онова, което е е необходимо на народа му. А Съма Ин не му е необходим.

Трябва обаче да се отдаде дължимото на Лю Юан, който съвместява китайската етика на вярност към императора с хунската програма за освобождаването на народа му. Като съратник на Съма Ин той започва да прогонва сянбийските привърженици на Съма Юй, а като хунски вожд започва война срещу управляващата в Китай клика.

Противниците му обаче го изпреварват. Синът на Съма Юй, Съма Тън, и пълководецът Ван Дзун разбиват напълно войската на Съма Ин, който успява да избегне пленяването си само благодарение на това, че победителите вместо да го преследват се захващат с грабеж.

През следващата 305 г. привържениците на Съма Юй, подкрепени от сянбийските отряди, превземат втората столица на империята – Чанан. Сянбийците организират там небивало клане на китайското население, на което се налага да заплати за престъпленията на управляващата го клика. Династията Дзин е виновна пред народа си и с това, че водещата роля във вътрешната война преминава от китайците към войнствените номади, сражаващи се на двете страни.

През 306 г. Съма Ин е окончателно разбит и пленен. Убиват го в затвора, а намиращият се до този момент в лагера му император е угостен с отровна храна. Съма Юй става хегемон на империята и издига на престола угоден нему принц – Съма Джъ, чиято посмъртна титла е Хуайди, а през изминалите две години хуну успяват да се организират и да натрупат сили.

Макар и победата на кликата на князете да е пълна, Китай не се успокоява. Разпръснатите воини на Съма Ин са събрани и обединени под командването на един от сратниците му – Дзи Сан, който издига лозунг да бъде отмъстено за Съма Ин. Към него се присъединява и Ши Лъ с отряда си. През 307 г. метежниците обсаждат град Е, в който след победата си се установява Съма Тън, известен с алчността и богатството си. Ши Лъ има лични сметки за уреждане с този принц, който някога го залавя незаконно и го продава в робство.

Алчността погубва Съма Тън. Усетил опасността, той отделя за сратниците си ориз и платове, но толкова малко, че те се възмущават от скъперничеството му и отварят портите пред метежниците.[16] Съма Тън е убит, като надживява своя най-зъл враг Съма Ин само с една година.

Тази на пръв поглед незначителна случка съвпада с преломен момент в историята на Китай и на хуну. През лятото на 307 г. войната на князете приема формата на

социална борба в средите на китайската господстваща класа, защото редовите войници и офицери искат да имат право да участват в разпределянето на богатствата, право да отмъщават за убития си пълководец, право да извършват самостоятелни действия, които смятат за справедливи. Китайските воини престават да са марионетки в ръцете на князете, което означава, че същите започват да губят свободата си на действие.

От друга страна, социалната борба, в която все още са възможни компромиси, се усложнява от междуетническата изтребителна война. Воините на Ши Лъ, които са кули, говорят на хунски и мразят китайския гнет не по-малко, отколкото исконните хуну. Капитулацията пред могъщия Китай означава за всеки от тях или мъчителна смърт, или жестоко робство, така че те са готови да се бият докрай.

Може да се приеме, че Съма Юй оценява сериозността на метежа, защото изпраща за потушаването му найдобрата си редовна войска. Два месеца след превземането на град Е, Дзи Сан е разгромен и убит по време на бягство. Бегълците не са щадени, като броят на жертвите се определя на 10 хил. души. Само Ши Лъ успява да изведе отряда си от бойното поле и да го прехвърли в хунските земи през Хуанхъ. Лю Юан приема бившия разбойник с разтворени обятия, зачислява го заедно с отряда му във войската си и го награждава с пищната титла „Разрушител на Дзин". С това Лю Юан още веднъж подчертава, че се готви да воюва само срещу лошото правителство и не разбира политическите предпочитания на своя народ, който иска да воюва срещу китайците. Ши Лъ обаче се ориентира достатъчно бързо в тази доста сложна обстановка и започва да воюва за интересите на отряда си.

ВОЙНАТА МЕЖДУ НАРОДИТЕ

През 307 г. войната, опустошаваща Северен Китай, навлиза в нова и още по-страшна фаза. До този момент населението е жертва на безчинствата на разюзданите войници, а тогава към това се прибавя и ожесточението на оскърбените хуну. Безпощадността става белег на времето.

Ситуацията на преминаващия през южната част на Шанси фронт е крайно напрегната. През пролетта на 308 г. хунската конница се опитва да обсади Лоян, където се намира Дворът на императора, но е отблъсната от редовната войска и се оттегля в безпорядък на север.

Без да се смути от това, Лю Юан се самопровъзгласява за император на Китай, прави град Пинян столица на новата империя и обявява изтребителна война на династията Дзин и фамилията Съма.

През 309 г. хуну нанасят няколко поражения на китайците, като най-жестокото от тях е в битката на брега на Хуанхъ, в която около 30 хил. китайци са изтласкани в реката, където се удавят. След това принц Лю Цун и войводата Ши Лъ разрушават крепостта Хугуан. Повлияни от успеха си, хуну отново атакуват Лоян, но в нощната битка пред портите на столицата единият от корпусите на обсаждащите е разбит напълно, а другият, ръководен от Лю Цун, се оттегля в боен ред. Изглежда че успехът клони на страната на Китай, но Лю Цун изпраща на юг конен отряд под предводителството на Ван Ми. И тогава се изявяват последствията от своеволията на рода Дзин. Натърпелият се на беди по време на „войната между осемте принца" народ се вдига срещу правителствените чиновници, избива ги и се подчинява на хунския пълководец, който по време на този поход не губи нито един воин.[17] Така владенията на хунската империя Хан се разпростират до река Хуай, но областта Юджоу на север, която е около Пекин, остава вярна на династията Дзин. Управителят ѝ Ван Сюн разбива хунския отряд на принц Лю Цун, но не преминава в настъпление.

Лю Юан умира в навечерието на бъдещите успехи на народа си и на шейсетгодишна възраст. Той завещава престола си не на доблестния Лю Цун, който е негов втори син, а на първородния си син Лю Хо, който е бездарен, груб и малодушен. Изглежда че за това оказват влияние китайските му представи за старшинство в семейството и вътлпените му принципи, в чиято жертва е принесена реалността. Около Лю Хо незабавно се появяват доносници, които клеветят по-малкия му брат, останал съгласно завещанието на баща им главнокомандващ на армията. Лю

Хо решава да се избави от твърде популярния си брат, но не намира подкрепа сред военните. Тогава клеветниците събират отряд и се опитват да нападнат Лю Цун. Те са разбити и Лю Цун ги преследва с верните си войски до вратите на двореца, където ги настига и избива, заедно с вероломния си брат, след което – за всеобща радост – сяда на бащиния си престол.

Аналогични трудности възникват и в Лоян. Новият император Съма Джъ се опитва да управлява самостоятелно, с което предизвиква неудоволствието на своя министър Съма Юй, който е по-могъщ от самия император. Запознат със ситуацията, последният приближава до себе си Хао Си, който е враг на Съма Юй. Така дворцовите интриги продължават да разяждат Китай, което се отразява непосредствено върху събитията.

През 311 г. Съма Юй влиза в пълно бойно въоръжение в покоите на императора и му предлага да убият шанюя (титла на хунския вожд), на което императорът, разбира се, се съгласява.[18] Съма Юй взема със себе си последната им редовна армия и тръгва срещу Ши Лъ, когото – съвсем основателно – смята за убиец на сина си. Така столицата остава незащитена, като в нея цари и глад, защото областите, снабдяващи Лоян с продукти, се намират в ръцете на хуну. Започват нощни грабежи и тогава Хао Си обвинява за всички беди отсъстващия Съма Юй.

Императорът мрази Съма Юй и разрешава на Хао Си да прави всичко, което реши, че е необходимо. Така той арестува и екзекутира двамата най-добри приятели на министъра. Научил за предателството и за изпадането си в немилост, Съма Юй умира от сърдечен удар, като оставя командването на своя приятел, историка Ван Ян. А какъв генерал може да е един историк?! Самият той разбира, че това не е по силите му, и е готов да се откаже. Но тъй като не намира кой да го замени, повежда войнството назад, за да погребе Съма Юй в родовото му имение.

Щом научава за това, Ши Лъ напада с цялата си войска погребалната процесия, в която се е превърнало могъщото войнство, обкръжава я и я обсипва със стрели. Почти никой не успява да се спаси, а Ван Ян и 48 принца

от фамилията Съма са пленени от бившия роб. Всичките са екзекутирани, а трупът на Съма Юй е изгорен.

Когато новината за катастрофата стига до Лоян, Хао Си заявява на императора, че няма средства за отбрана на столицата, и го съветва да бяга, но вече е късно. В двореца не се намира нито колесница, нито кон, а гладните жители на града се грабят и убиват взаимно. 27-хилядна хунска конница се приближава към Лоян, като разпръсква по пътя си остатъците от китайската войска. Без да понесат загуби, хуну превземат града и първата им работа е да подпалят всички съдебни учреждения. Завладяват двореца, където убиват наследника на престола, след което организират клане, в което загиват около 30 хил. китайци. Преоблеченият император бяга от двореца и успява да се измъкне от града, но предатели съобщават на хуну по кой път е тръгнал и те залавят без кой знае какви усилия самотния пешеходец.[19] Това е първият случай в историята, в който китайски император попада жив в ръцете на чуждоземен враг.

Истинският виновник за разгрома, Хао Си, бяга на югоизток и на бърза ръка създава ново правителство. Хуну не започват преследване на този призрак на старата власт, а се устремяват на запад – към богатия Чанан, който е втората столица на империята. Комендантът на града, Съма Му, изпраща войска, която да препречи планинския проход от Хънан за Шънси, но изгубилият вяра в династията Дзин командир на отряда преминава на страната на хуну и превежда войнството им до Чанан. В обсадения град няма нито оръжие, нито провизии. Неочакващ отникъде помощ, Съма Му се предава и е екзекутиран. Хунските мечове и гладът превръщат богатата долина на река Вей, която е житницата на Северен Китай, в огромно гробище.[20]

След превземането на Чанан, Ши Лъ извършва с войнството си марш на скок до долното течение на река Хуай и ликвидира Хао Си заедно с неговото правителство, за което получава титлата „Велик пълководец на империята Хан“. Макар и не де юре, но де факто завоюваните територии остават под негово управление.

На консолидацията на китайските сили, които са все още значителни в южната част на страната, пречи въста-

нието на бежанците от провинция Гансу, които властите се опитват да принудят да се върнат обратно, въпреки че през 310 – 311 г. там се водят активни военни действия. Предчувствайки неминуемата си гибел, нещастните бежанци смятат собствената си династия за по-малко страшен враг, отколкото са хуну, и отказват да ѝ се подчинят. Въстанието им е потушено едва през 311 г.[21] То изиграва роля на диверсия в полза на хуну, макар че е предизвикано преди всичко от произвола и некадърността на дзинските военачалници. След разгрома на въстаниците, китайците придвижват армията си срещу Чанан и през 312 г. изтласкват оттам хунските войски на Лю Яо. Победата им и възвръщането на една от столиците позволяват на китайците да коронoват нов император, като съблюдават опростен церемониал, понеже законният монарх е все още жив.

Според възгледите на онова време, императорската титла е пожизнена. Отсъствието на императора, както и залавянето му от чуждоземни племена не са предвидени в закона, защото това е смятано за невъзможно. Когато обаче това се случва, à необходимостта от законна власт дори нараства, новият император става нещо като „изпълняващ длъжността“ до гибелта на предишния, която е неизбежна. По своята същност тази коронация е предизвикателство към хуну, след което войната навлиза в нова фаза.

Впечатлението от падането на столицата е наистина зашеметяващо. То потриса дори и сърцата на согдийците, които по онова време имат постоянни търговски връзки с Китай. Някой си Нанойвандак съобщава на „господаря“ си за съдбата на сънародниците си, дошли „отвътре“ [на Китай], и за това, което те разказват. „Императорът – казват те – избяга от Сараг (Лоян) поради глада и дворецът му, както и крепостта бяха предадени на огъня... Така Сараг го няма вече, както и Нгапа [Кайюан в Хънан] го няма вече! Освен това тогава [императорът е пленен] от хуну. И те... Хумдан [Чанан], разграбват страната до Нънъм (?) и зад Нгапа – същите онези хуну, които до вчера бяха поданици на императора. Тогава, господарю, ние не знаехме дали остатъкът от китайците ще може да прогони хуну от Хумдан или онези ще засмат и тази останала част от страната“.[22]

От останалия текст на писмото са се запазили само фрагменти, но е видно, че симпатиите на согдийците не са на страната на хуну. А и това е разбираемо, защото не е лесно да се наблюдава как около прекрасната столица гладните ѝ жители варят човешко месо и как се подгонват за изселване десетки хиляди беззащитни хора, както прави Лю Яо, напускайки Чанан през 312 г. А кръвожадността на побратима на Ши Лъ, Ши Ху, който превзема през пролетта на 313 г. града Е, предизвиква отвращение и у самите хуну.[23]

Всичко това е така, но колко обиди и притеснения са необходими, за да се предизвика такова дивашко изригване на омраза! Най-страшно от всичко в случая е, че за произвола и насилията от страна на велможите на империята Дзин плащат селяните и гражданите, както и техните беззащитни жени и малки деца, нямащи никаква вина за причините, обричащи ги на гибел.

ВОЙНАТА МЕЖДУ ПЛЕМЕНАТА

За да се разберат събитията, е необходимо да се върнем с две години назад в северно Шанси, и по-точно на границата му с Великата степ. Там, в една погранична крепост, намираща се на мястото на днешен Джъндинфу, е разположена редовна войска на Китай, която не участва във войната между князете и не е засегната от цялостното разложение на империята Дзин. Командва я умелият и добросъвестен комендант Ли Кун, който остава верен на дълга и на родината си. На юг от крепостта му са разположени селища на хуну, принадлежащи към едно от петте разклонения на този народ. Ръководещият ги княз Лю Мън, имащ резиденция в Джуншан (северно от Шанси, на юг от Китайската стена), не проявява кой знае каква активност в настъпващата война. След смъртта му обаче неговият син, Лю Ху, се обединява с племената на „белите" сянби и се обявява за васал на Лю Цун, с което изолира пограничните войски на Ли Кун от останалата част на Китай.

Ли Кун пък разбира, че не може да удържи поста си само със собствени сили, поради което се обръща за помощ към табгачите, чергаруващи във Великата степ на

север от китайската степ. Табгачският хан Илу е твърде зарадван от възможността да завладее късче от китайската земя с помощта на самите китайци и изпраща на поход своя племенник Юйлюй заедно с двайсетхилядна конница. Ли Кун и отрядът му вървят като водачи в авангарда ѝ. Така през 311 г. Лю Ху е разбит, а неговите съюзници – „белите" сянби – зарязват хунските знамена и се оттеглят от окървавеното Шанси на запад – към планинските пасища около езерото Кукунор. С тях ще се срещаме още много пъти при описанието на по-нататъшните събития. Що се отнася до Ли Кун, победата му над хуну му струва скъпо, защото табгачският хан изисква от китайския пълководец да му се подчини заедно с цялата охранявана от него област.

Ли Кун е принуден да се съгласи и се обръща към своето правителство с молбата да бъдат дадени на придобития съюзник титлите Велик шанюй и княз на княжеството Дай, което от древни времена е населено с китайци и се намира на юг от Китайската стена. Това княжество обаче е подчинено не на Ли Кун, а на наместника в Юджоу [областта около съвременния Пекин], Ван Сюн, който е срещу разпродажбата на китайска земя и смята, че е по-добре да бъде ограбван от врагове, отколкото от приятели. Той обаче също е разбит и Илу получава късче от китайската територия. Тя обаче е обезлюдена, понеже хората от нея предварително са се изселили и преселили на други места. След всичко това дзинското правителство се отказва от услугите на Илу и вежливо го моли да се отдалечи, защото китайците се надяват да се справят с хуну със силите на своя верен васал Дуан, с който е по-лесно да постигнат съгласие. През 311 г. петдесетхилядна дуанска армия обсажда войската на хунския пълководец Ши Лъ в крепостта Сянго.[24]

В началото на 312 г. Ши Лъ излиза от крепостта и пленява дуанския принц Мобо, след което Ши Лъ извършва стар хунски обичай – поканва пленника си на пир, гощава го и го пуска с мир. Трогнатият княз на Дуан сваля незабавно обсадата и се връща вкъщи, а на нещастните китайци им се налага отново да се обърнат към табгачите.

Тоба Илу не им отказва и през 312 г. 200 хил. (?) табгачи тръгват на поход.[25] Хунският пълководец Лю Яо е

разбит и сериозно ранен. Хуну отстъпват, като през нощта се прехвърлят през планините, обрасли с гори, и се опитват да се откъснат от противника си. Табгачите обаче ги натикват в тясна планинска долина и ги принуждават да приемат боя, който бързо се превръща в избиване. Хунските трупове настилат земята на 100 ли [около 45 км] по пътя им на отстъпление.

Ли Кун моли Илу да продължи настъплението си, но той му отказва категорично, като се позовава на умората на ратниците си и на конете им. Всъщност той не иска Китай да се усили, а разбитите хуну не му изглеждат страшни, което и ги спасява. През 315 г. Илу загива от ръката на сина си, победителят на хуну, когото бащата иска да лиши от наследство и да убие. Той пък е убит от братовчед си и разприте между хановете спират напредването на табгачите. Новият енергичен хан Юйлюй се обръща на запад и през 318 г. завладява „древните усунски земи"[26], но през 321 г. е убит от заговорници. През това време хуну се съвземат от поражението и възмездяват загубите си на север с придобивки на юг.

Описаният епизод показва, че още в началото на 4. век китайците вече не са в състояние да бранят изконните си земи. Шанси става арена на съперничеството между двете номадски племена, които пренасят отдавнашните си разпри върху нова територия, с чието население не се съобразяват. Съотношението на силите им се определя предимно от броя на конните стрелци и таланта на пълководците им, както и от дисциплината в лагера на табгачския хан или на хунския шанюй. Именно дисциплината не достига на извънредно неукротимите табгачи, чиято енергия често се обръща срещу собствените им вождове, докато през дългата си история хуну са се научили да подчиняват чувствата си на интересите на общото дело, така че управляването им е относително леко.

ВОЙНАТА МЕЖДУ ИМПЕРИИТЕ

Ако на север, в степите на Ордос и Чахар – по покрайнините на пустинята Гоби, хунският монарх се представя

като Велик шанюй, то на юг, в завоюваните провинции, той се явява като император на династията Хан, претендиращ за традиционна законност, която наистина е твърде съмнителна. Полуфантастичният произход на Лю Юан и Лю Цун и то по женска линия не може да излъже никого, но нали и династията Дзин не е кой знае какво. Поради това се намират доста китайци, които умножават войската на Лю Цун, ръководени, без съмнение, от лични интереси. Хуну гледат на това през пръсти, защото от 313 г. китайците започват контранастъпление по целия фронт.

Загубата на Чанан през 312 г. не е кой знае каква за хуну, защото извънредно разтегнатата линия на фронта се съкращава, което позволява на хуну да маневрират по-лесно с прекрасната си конница. Значително по-голяма грешка допуска самият Лю Цун, като екзекутира пленения император, заподозрян във връзки с табгачите. С това той развързва ръцете на южняците, които незабавно обявяват нов принц от рода Съма за император Минди, защото, според учението на Конфуций, не могат да съществуват едновременно двама императори, тъй като на небето винаги сияе само едно слънце. Бедният Минди е принуден да започне управлението си сред обраслите с трева и буренак развалини на прекрасния град. Около стотина оцелели семейства се гушат в разрушените домове край оцелялата крепост. Чиновниците и офицерите му нямат нито униформа, нито оръжие, нито печати и се снабдяват с храна, като събират ядивни растения. В Китай обаче има достатъчно хора и скоро Чанан е издигнат отново. Минди става по-смел и издава указ за незабавното потушаване на метежа на хуну. Указът съдържа дори и диспозиция, [разположение на военни части] съгласно която Ван Сюн от Юджоу трябва да атакува Лоян откъм изток, принц Съма Жуй – откъм юг, а войската на княжество Лян (западната част на Гансу) – откъм запад.[27] Никой от споменатите пълководци обаче не помръдва от мястото си, поради което хуну получават законен повод да възобновят настъпателните си операции.

През една нощ на 313 г. хунски конен отред се приближава до Чанан и подпалва града. Жителите му се раз-

бягват, а императорът са скрива в крепостта, която е обсадена от хуну. Умелите конници обаче не умеят да превземат крепости и се ограничават само с обсада, а китайската армия тръгва да спасява императора си. Лю Яо събира големи сили срещу нея и нанася поражение на китайците. Увлечен от успеха си обаче, той намалява бдителността си и един от китайските офицери събира разпръсналите се след битката воини и напада хунския лагер. Загубите на неподготвените за бой хуну са такива, че Лю Яо сваля блокадата и оттегля войската си, за да я реорганизира, което спасява за известно време империята Дзин. Може и да изглежда странно това, че Минди е изоставен от голяма част от поданиците си, които малко преди това го признават за император, но Съма Жуй, който управлява целия Южен Китай, е затънал до гуша във войната срещу собствения си народ. Там продължава войната на бежанците от Северен Китай и от Съчуан, където срещу китайския гнет се надига племето бади. Населението плаща с живота си за произвола на управниците си, но дори и успелите да избягат от варварите не срещат нито помощ, нито подкрепа в Централен Китай. Тогава излъганите хора въстават и се борят дотогава, докато не биват победени.[28] Така Съма Жуй е принуден да изостави Северен Китай и императора на произвола на съдбата, което устройва напълно хуну.

Управителят на Юджоу, Ван Сюн, отчита трагичното положение в империята и решава да се самообяви за самостоятелен владетел. Екзекутира сьратниците си, които запазват верността към родината си, и повишава в сан безпринципните готованци, след което се чувства в безопасност. Ши Лъ запознат със самоувереността на китайския наместник, му пише жално писмо, с което го моли за убежище от немилостта, в която е изпаднал, и която, разбира се, е мнима. Ван Сюн му изпраща делегация за преговори и един от членовете ѝ предлага на хунския пълководец да му предаде господаря си. Ши Лъ обаче изпраща главата на изменника в Юджоу, с което окончателно убеждава Ван Сюн в чистотата на намеренията си. След като е постигната договореност, Ши Лъ пристига при Ван Сюн и заповядва на стражата да го пусне в града. Виждайки, че хуну са

малко на брой, те отварят портите и последните подкарват през тях стадо с добитък, което уж карат за подарък. След него влизат воините и превземат града без бой. Ши Лъ зашлевява Ван Сюн през лицето, нарича го предател и след няколко дни му отсича главата, а негодниците, на които се надявал, се подчиняват на новия господар. Така през 314 г. е ликвидиран плацдармът на династията Дзин в Североизточен Китай. Верните на императорското правителство войски се задържат само в Ляодун и то само защото откъм запад ги прикрива войнствената държава Дуан.

Чул за успехите на Ши Лъ, Лю Яо си спомня за неуспеха си при Чанан и получава разрешение да повтори похода си срещу китайската столица. Този път обаче китайците излизат смело срещу хуну и атаката на хунската конница е прекратена, защото в ръкопашна схватка пехотинецът е винаги по-силен от конника. Поради това хуну, които са се врязали в редиците на китайската пехота, не успяват да се върнат назад и почти всички загиват. Китайците преминават в настъпление, преследват хуну до Бъйди и доразбивайки един от отрядите им, отстояват столицата си.

Лю Яо се заклева да си отмъсти и през цялата следваща 315 г. събира войска, като този път броят ѝ надхвърля този на всички преди това подготвяни армии. Попълването ѝ, без съмнение, е не за сметка на хуну, които са малко на брой, а се извършва от току-що завоюваните китайци. И те тръгват да се сражават на страната на поробителите си и срещу своите съплеменници! Всъщност тази очевидна измяна се обяснява, като съвсем пристойна, защото се смята, че не хуну воюват срещу китайците, а династията Лю Хан – срещу династията Дзин. Промяната на названията обаче не променя същността.

Този път Съма Жуй изпраща за спасяването на столицата огромна войска, командвана от неговия син. Китайците нанасят поражение на един от хунските отряди, съставен от северни китайци, но не разширяват успеха си и се оттеглят. Тази схватка не спира хунското настъпление и не влияе на хода на кампанията. Трудно е да се определи на какво се дължи тази почти престъпна пасивност дали на некадърността на пълководците, дали на слабата

боеспособност на южната армия или на хитри политически сметки, т.е. на стремежа към отърваване от законния император, така че да бъде заето мястото му, което е и осъществено от Съма Жуй.

През зимата на 316 г. Лю Яо обсажда отново Чанан. Дошлите от юг войски, за да избавят гарнизона, спират надалеч и не се решават да нападнат хуну. Минди отново се скрива в крепостта, като оставя разрушените предградия за плячка на врага. Той очаква помощ, но така и не я дочаква, защото в обсадената крепост настъпва глад, защитниците ѝ дезертират и само хиляда планинци от Наншан отбраняват храбро стените. Един от китайските пълководци, командващи спомагателните войски, дошли от юг, Со Чен, предлага на Лю Яо да премине на страната на хуну, като му обещава при това и предаването на крепостта. Лю Яо обаче отсича главата на пратеника му и изпраща следния отговор: „Царете трябва да постъпват справедливо. Ето че вече 15 години командвам войски и нито веднъж не съм победил чрез хитрост и измяна. Пази се, защото, ако те хвана, ще заплатиш с живота си за предателството си!"[29] Решението му е подсказано от хода на събитията, поради което хуну не вярват в искреността на китайците, които преминават на тяхна страна, а и не желаят да умножават броя на предателите в редиците си.

Всъщност положението на крепостта е безнадеждно и Минди се предава, за да спаси своите изгладнели и зарязани в бедата съграждани. Лю Яо изпраща пленника в Пинян, където Лю Цун го подлага на издевателства, като например го кара да сипва вино на гостите му по време на пир. Когато присъстващите на това китайци изразяват огорчението си по повод съдбата на царствения пленник, им отсичат главите.

Неприкритото съчувствие към императора тревожи хунския вожд. Престолонаследникът Лю Цан предлага пленникът да бъде екзекутиран, но Лю Цун не се решава на това злодейство. Когато обаче двама южнокитайски пълководци извършват рейд в долината на река Фън, за да заловят жив наследника на престола и възползвайки се от чувствата на баща му, да го разменят срещу своя владетел, Лю Цун заповядва Минди да бъде екзекутиран.

Победата на хуну е пълна и това е признато дори и от враговете им – южните китайци. Империята, оглавена от Съма Жуй в Нанкин, се смята от китайските историци за новооснована, а за разлика от загиналата, династията му получава особено наименование – Източна Дзин. Тази терминологична тънкост има реален смисъл, а именно – признаването на факта, че изконни китайски земи са попаднали в ръцете на чуждоземен враг, и то не за някакъв си момент, а сериозно и задълго. Съма Жуй приема титлата Хуанди и се отказва от мисълта да си възвърне родния Север. Множество китайци – и селяни, и земевладелци – бягат от хунското иго и се заселват в слабонаселените земи на юг от Великата река Яндзъ. Само водната граница, широка на места до 5 километра, спира порива за окончателна победа на хунската конница. Изглежда така, сякаш дните на Китай като самостоятелна държава са преброени, защото, за да може да окаже съпротива, на него му трябва време за реорганизация, по-точно – за сформиране на нова армия... И се оказва, че разполага с такова.

НЕИЗБЕЖНОСТТА

Да погледнем към изминалите четиринайсет години (303 – 317) и да видим какво се е случило. А случилото се е много, дори и според мерките на тази бурна епоха. Великият Китай престава да съществува. Загубил родните си земи, които са люлка на древната му култура, Китай се превръща в посредствено царство, обкръжено от юг и от запад от войнствени аборигени, които не се подчиняват на практика на нанкинското правителство. Виновни за това са не толкова малобройните хуну, колкото самите китайци, разправили се по времето на „трите царства" с най-добрата част на своето население и продължаващи самоизтребването си до пълна катастрофа. Може ли обаче да бъдат обвинявани за това? Както видяхме, жестокостта на вътрешните воини е следствие от разкола на страната, подготвен от отминалия блясък на империята Хан. И дори войната между князете от фамилията Съма е неизбежна,

защото всеки от тях е принуден да се защитава от съперниците си, а съперничеството е неотменна част от войнишката същност, съобразно която, стремежът към властта не се обуздава от култура и образованост.

От малобройно и раздробено племе, което безпощадно е угнетявано и обиждано, хуну се превръщат в господари на обширна страна, която преди това те заливат с кръв. Как обаче да бъдат обвинени за това, след като към жестоката война ги тласка жаждата им за справедливост, която е поругана от китайските велможи? Проявявайки се обаче, тя се превръща в жажда за отмъщение. И от това страдат не толкова угнетителите, колкото беззащитният народ. Особено се проявяват хунските кули, представляващи най-боеспособните и свирепи части на хунската армия. Опиянени от победите, те пренасят върху китайския народ обидите си и му донасят толкова мъка, че установяването на мир между народите, населяващи Средната равнина, става не само невъзможно, но и неприемливо и за двете враждуващи страни. И това не е продукт на зла воля от страна на хунските вождове или на лекомислие от страна на китайските сановници. Самата логика на събитията води към това – от искрата на освободителното въстание на едно от хунските племена да се разгори огънят на войната между няколко многобройни народа. За да разберем трагичността на колизията, възникнала по бреговете на Хуанхъ, трябва да си припомним няколко тезиса от нашия етнологичен *Увод*.

Наследниците на номадската държава Хуну – хуну и сянбийците – и потомците на създателите на империята Хан принадлежат към различни суперетнически цялости. Едните се възпитават в суровите сухи степи и предпланините на Централна Азия, а другите – при мек климат и сред бамбукови храсталаци и льосови полета. Приятели на едните са животните, на другите – растенията. Родът защитава едните от враговете, а другите – от държавата. Съгласно с целия натрупан и предаван от поколение на поколение опит, номадите и китайците образуват различни суперетноси, с различни стереотипи на поведение и различни системи на отчитане на ежедневните идеологически

понятия. При произнасянето на такива думи като „вярност", „честност", „дружба", „благодарност" и т. н. хунът влага в тях един смисъл, а китаецът – друг. Във всеки отделен случай нюансите са трудно различими, но в по-големи количества се набиват на очи, предават с етническите цялости онези особености, които днес са наричани етнопсихология.[30] По-нататък ще видим доколко това е съществено за съдбата на етносите, а тук ще отбележим, че, докато хуну и китайците живеят разделени – всеки със своя бит, войните между тях не са толкова ожесточени, а компромиси – напротив, се постигат често и са продължителни.

За да бъде обяснена грандиозната победа на хуну обаче е необходимо да се отчете особеността на етнологическия характер. Не трябва да се смята, че китаецът от 4. век е послаб воин, отколкото хуна. Често пъти дори е обратното, но хунската етническа система е под по-голямо напрежение, отколкото китайската, поради което и хуну побеждават. Тук се наблюдава същата колизия, която отбелязва Ф. Енгелс, когато, споменавайки за египетския поход на Наполеон Бонапарт, обяснява, че двама мамелюци са по-силни от трима френски драгуни, но хиляда французи са по-силни от хиляда и петстотин мамелюци.[31] И така, след детайлно изследване на хода на събитията може с увереност да се каже, че не сборът от случайности, а историческата закономерност е причина за победата на хуну.

А наистина ли е толкова голяма силата на победоносната хунска империя Лю Хан?[32] Не е, защото този колос стои на глинени крака. Без да става въпрос за това, че по-голямата част от населението ѝ се състои от китайци, самите хуну и техните кули са различни етноси, въпреки че говорят на един и същ език. Хуну съхраняват родовата си структура, докато у кулите им никога не е имало такава. Хуну се управляват от знатни, а кулите – от способни хора. Хуну почитат древните си традиции, а кулите нямат такива, а и не могат да имат, защото етносът им се създава от разноплеменни хора, свързани само от историческата съдба. Между тези два етноса не могат да възникнат пълно взаимно разбиране и доверие и напразно умният Лю Цун се опасява от успехите на най-добрия си пълководец

– Ши Лъ[33], като едновременно с това прощава неуспехите на аристократа Лю Яо.

И най-накрая – новородената империя не може да мине без услугите на образованите китайци и един от последните, Дзин Джун, става министър на империята Лю Хан. С други думи, представител на победения народ става управник на победителите си. И последствията от това разположение на силите не се забавят – те се проявяват във въздействието си върху хода на историята.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Cordier, H.* Histoire générale de la Chine et de ses relations aves les pays étrangers. T. I. Paris, 1920. c. 302 (по-нататък – Cordier...).

[2] *Юэ, Шан* Очерки... с. 128.

[3] *Mailla, J. A. M.* Histoire générale de la Chine, ou annales de cet empire traduites du Toung-Kien-Mou, pére Joseph-Anne-Marie de Moriac de Mailla. Paris, 1777 – 1785.

[4] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 169.

[5] *McGovern.* The early empires of Central Asia. London, 1939. c. 315 (по-нататък – McGovern...)

[6] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 139.

[7] *Wieger, L.* Textes historiques, Hien-Hien. 1905 – 1907. T. II. c. 1047 (по-нататък – Wieger...).

[8] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 139.

[9] Юэ, Шан Очерки... с. 135.

[10] Лю Юан повежда 50 хил. на поход, от което е очевидно, че още тогава хуну са били малцинство в армията му.

[11] Шанюят Хуханье, който през 52 г. пр.Хр. се подчинява на Китай, договаря доста изгодни условия за хуну (вж. *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 163 – 164). От това може да се заключи, че Лю Сюан е искал да се сдобие с автономия за хуну и с изолиране от китайския произвол. Предлага да се влезе в съюз със сянбийците, които смята за братя „по нрави и раса“ (Wieger). Лю Юан не приема тази част от програмата му, защото предпочита да се бори за създаване на императорска династия по китайски образец. Програмата на Лю Сюан обаче отговаря в по-голяма степен на очакванията и потребностите на хунския народ и осигурява реални перспективи за продължително съществуване в качеството на автономна държава по границата между Китай и Великата степ. Лю Юан обаче е излишно честолюбив, а съмишлениците му са отмъстителни и алчни, а и имат свободно поле за грабежи. Поради това историята на хуну тръгва по необратим път, който ще проследим и по̀ нататък.

[12] *McGovern.* c. 318.

[13] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 139.

[14] *McGovern.* c. 319.

[15] *Юэ, Шан.* Очерки... с. 135.

[16] *Mailla.* T. IV. c. 253; *Wieger* c. 1049.

[17] *Mailla.* T. IV. c. 258.

[18] *Wieger.* c. 1053 – 1054.

[19] *Mailla.* T. IV. c. 265.

[20] *Wieger.* c. 1056.

[21] *Юэ, Шан.* Очерки... с. 130.

[22] *Henning, W. B.* The Date of the Sogdian ancient Letters – B: Reprinted from the BSOAS. 1948, XII (3 and 4). c. 605 – 607.

[23] Ibid. c. 608 – 613.

[24] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 211.

[25] *Пак там.*, с. 170. Бройката от 200 хил. безусловно е завишена. Тук, както и в много други случаи, е отчетен коефициентът на боеспособност.

[26] Предпланините на Наншан до Дунхуан (вж. *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 69 – 70).

[27] *Mailla.* T. IV. c. 276.

[28] *Mailla.* T. IV. c. 277; *Юэ, Шан.* Очерки... с. 130.

[29] *Wieger.* c. 1065.

[30] *Кон, И. С.* К проблеме национального характера. – В: История и психология (Сборник статей). М., 1971. с. 122 – 158.

[31] *Маркс, К., Фридрих Энгельс.* Сочинения. Изд. 2. Т. 20. с. 131; Т. 14. с. 319.

[32] Китайските очерци възприемат историята не като единен процес, а като редица дискретни процеси, в които единицата се определя от династичното название с детерминативите: Цян – Старша или Ранна, Хоу – Младша или Късна, Бей – Северна, Нан – Южна, Дун – Източна, и Си – Западна, или от родовите наименования: Лю Хан, Тоба Вей и т. н. По този начин разнообразието от събития е въведено в строга система, отговаряща на историографски представи от твърде високо ниво. По-подробно вж. *Гумилев, Л. Н.* Китайская хронографическая терминология в трудах *Н. Я. Бичурина* на фоне всемирной истории. – В: *Бичурин, Н. Я.* (Иакинф). Собрание сведений по исторической географии Восточной и Срединной Азии. Чебоксары, 1960. с. 643 – 673; *Гумилев, Л. Н.* Этнос и категория времени. – В: Доклады ВГО, вып. 15. Л., 1970. с. 143 – 157.

[33] *Mailla.* T. IV. c. 286.

III. ОГЪНЯТ

ГИБЕЛТА НА ДИНАСТИЯТА

След 317 г. късметът напуска хуну. Опитали се да се придвижат на юг до бреговете на река Яндзъ, те се натъкват на отпора на южните китайци. Внезапното нападение върху лагера на хунския престолонаследник Лю Цан носи победата на китайците. В нощния бой загива половината от хунския отряд, втората му половина се разбягва и китайците се сдобиват с огромна плячка от коне и рогат добитък. Тази схватка обаче няма реални последствия. При приближаването на главните сили на хуну, китайският пълководец заповядва да се изколят заловените коне и бикове и оттегля войнството си зад бреговете на Яндзъ. Този епизод показва безпомощността и некадърността на престолонаследника.

През 318 г. пък хунската династия е постигната от голяма беда. Изгаря едно от крилата на двореца ѝ и в огъня загиват 20 души от фамилията Лю. Това е голяма загуба, защото загиват хора, които са безусловно верни и нужни, и е много трудно те да бъдат заменени. За нещастие на хунския народ наследникът на престола не е между тях.[1]

Скоро след това се разболява и умира Лю Цун, като оставя престола на сина си – бездарния Лю Цан. Знаейки „възможностите" му, Лю Цун възлага опазването на империята на канцлера Лю Яо и на маршал Ши Лъ, като присъединява към тях двамата си по-малки синове и главния интендант – китаеца Дзин Джун. След погребението на шанюя (и императора) пълководците се връщат при войските си, а Дзин Джун остава единственият съветник на Лю Цан. Той използва положението си, за да подтикне новия владетел да се избави от опеката и съветите на братята си, които скоро са екзекутирани, обвинени, че участват само в гуляи и са занемарили задълженията си. Така на практика властта се оказва в ръцете на Дзин Джун, който съвсем не е безпринципен честолюбец, а истински китайски патриот, влюбен в своята цивилизация, която пък, от хунска гледна

точка, през епохата Дзин е чудовищна. Това неумение обаче да се предвиди поведението на хора с чуждо етническо самосъзнание и произтичащите от това тежки последствия е характерно за всички зони на етнически контакти.

Разликата между етническите черти на хуну и на китайците е такава, че обичаите на едните предизвикват физическо отвращение у другите. В частност, например сред живеещите в степите хуну съществува обичаят за наследяване на жените. Вдовицата на по-големия брат става жена на по-малкия, който е длъжен да се грижи за нея като за своя любима жена.[2] Понякога при същите условия жените на бащите преминават към сина (с изключение, разбира се, на майка му). Този обичай възниква и битува тогава, когато съществува нужда от защита на жените в условията на суров климат и междуплеменни войни. Тази своеобразна „социална застраховка" се отплаща с женски труд в юртата на родственика. Благодарение на този обичай жената, дори и в условия на екзогамия [задължителен обичай у някой първобитни племена да се женят за жени извън своето племе, а бракът вътре в племето е недопустим, т.е. екзогамен] и патриархалнородов строй, е осигурена в случай на вдовство. Със заселването на хуну в Китай този обичай губи значението си, но се запазва като реликт.

Поради това, когато Лю Цан започва да посещава младите наложници на баща си, от гледна точка на хуну това са негови право и дълг. Според китайците обаче такова поведение е чудовищен разврат и Дзин Джун използва този факт за своите цели, които смята за патриотични и благородни, като настройва служещите в двореца китайци срещу варварина, живеещ със „собствените си майки", защото в Китай се смята, че всички жени на бащата влизат в тази категория. Това е и капката, която препълва чашата на взаимното неодобрение и озлобление.

Никакви примамки не могат да примирят китайските патриоти с господството на „варварите", но е явно, че безсмислено те да чакат спасение от своите южни съплеменници. Налага им се да разчитат на собствените си сили и да търсят нови методи на борба. Именно по такъв път тръгва и Дзин Джун, проявяващ се в ролята на китайски

Конрад Валенрод[3]. Направил блестяща кариера и станал управител при некадърен монарх, той, въпреки всичко това, поставя на карта цялото си спечелено благополучие и дори живота си и се решава на държавен преврат. С шепа заговорници нахлува в покоите на Лю Цан и организира клане, в което загива и доверчивият император (и шанюй).

След това следва жестока разправа. Всичките роднини на Лю Цун, без значение на пол и възраст, са екзекутирани на пазарния площад; труповете на Лю Юан и Лю Цун са изровени от гробовете им и са обезглавени, а храмът на предците на фамилията Лю е изгорен. След погрома Дзин Джун приема титлата ван (Ханван)[4], което означава, че признава южния император на династията Дзин за свой сюзерен. След това, взел в ръце държавния печат, завладян от хуну в Лоян, той заявява: „От днес нататък Китай няма да се управлява от номади. Ето това е печатът, който те завладяха. Връщам го на законните му собственици – императорската фамилия Дзин". И той изпраща на юг писмо, в което обяснява постъпката си с желанието да се освободи от чуждоземците, които са „презрени и лишени от добродетели", и да им отмъсти за двамата екзекутирани императори, чийто прах изпраща заедно с писмото на юг.[5]

Както е видно, Дзин Джун не смята себе си за предател и убиец, а за герой, но това е толкова непонятно за хуну, колкото наследяването на жените – за китайците. Народът напуска столицата и бяга в провинциите, намиращи се под контрола на войските на Ши Лъ, който с 50-хилядно войнство се отправя към Пинян. В западната част на империята научилият за трагедията Лю Яо се самообявява за император и издава заповед да се екзекутира всеки, който е уличен във връзки с узурпатора. Изплашеният Дзин Джун се опитва да се договори с Ши Лъ, но той арестува пратеника му и го изпраща на Лю Яо.

Лю Яо приема любезно арестанта и го освобождава, като го моли да предаде на Дзин Джун, че ако се предаде, ще му бъде простено и може да запази поста си. Онзи обаче има достатъчно ум, за да не му повярва, но сподвижниците му го убиват и поставят на престола неговия син, Дзин Мин, който предлага покорността си на Лю Яо. Тогава оба-

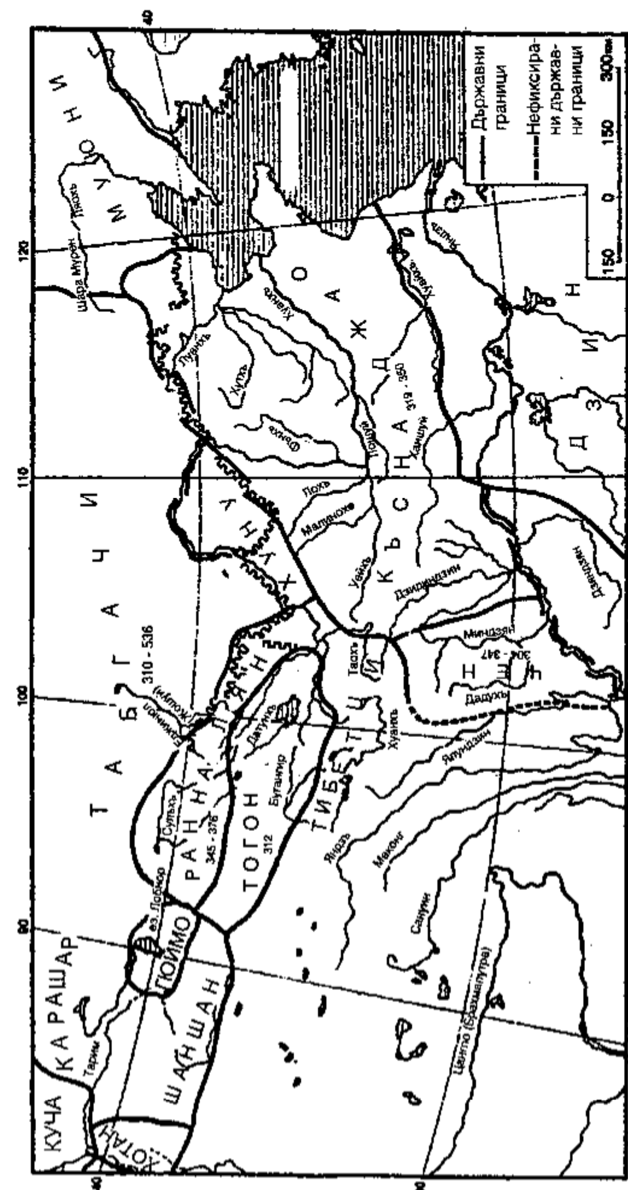

че се намесва Ши Лъ, който напада Пинян, за да отмъсти за гибелта на хунските принцове. Дзин Мин напуска града и с тълпа бежанци се предава на Лю Яо, който го екзекутира, както и всичките му роднини. През това време Ши Лъ завзема напуснатата столица, изгаря осквернения от убийството дворец и възстановява гробовете на Лю Юан и Лю Цун. С това завършва и опитът на китайците за реванш, който продължава само три месеца от съдбовната 318 г.

Така китайските нрави от 4. век, в които влиза като компонент вероломството по отношение на „варварите", се оказват, може да се каже, не по-конструктивни, отколкото хунските, в които свирепостта се съчетава с доверчивостта. Най-лошо обаче е смесването на едните с другите. Хунът с китайско образование е по-опасен и от кобра. Такъв персонаж се оказва Лю Яо, който на думи побеждава „без хитрости и измени", а на практика постоянно нарушава обещанията си. Съгласно „правото на аристократизма", той взема властта в ръцете си. Понеже царстващият род на хуну е изтребен изцяло, като основател на нова династия Лю Яо ѝ дава ново наименование – Джао[6] и пренася столицата ѝ в Чанан. Ши Лъ получава титлата „Велик маршал" и му е поверено управлението на източните области на страната. Още през следващата година обаче ситуацията се променя.

А и как би могло да е другояче? За век и половина тясно общуване с китайците, хуну не успяват да запазят родовите си традиции, които се съхраняват само у степните им сродници в Ордос. През 20-те години на 4. век хунското единство вече не съществува. Хуну побеждават китайците, но са престанали да бъдат хуну.

Названието на един народ често надживява носителя си. Например през 15. век византийските гърци и малоазиатците все още наричат себе си „римляни". Нещо подобно се случва и с хуну. Бившите им традиции им стигат за въстание и победа, но са недостатъчни за удържането на властта. Учрежденията на новата империя са копирани от китайските образци, като битът, нравите и дворцовата покъщнина, титулатурата и обредите са копие на Ханската монархия, а не на патриархалния Двор на шанюите. Хуну се превръщат

и „цивилизовани варвари", у които отсъстват свойствените на примитивния бит високи морални качества и духовното развитие на многовековна култура. Властолюбието и егоизмът на пълководците и безпринципността на професионалните войници, които са реалната им сила, обуславят края на възраждането на хунската независимост.

ГИБЕЛТА НА ЕДИНСТВОТО

Лесната победа над метежния министър показва, че двете армии, създадени от покойните шанюи, нямат равностойни съперници. Те обаче се различават твърде много помежду си и нито едната, нито другата притежава същински традиции.

Принцът по кръв, Лю Яо, който е проникнат от китайската култура, намира общ език с хунските старейшини, а Ши Лъ, който е бивш атаман на разбойници, се опира на най-бедната маса на кулите и декласиралите се китайци, които се присъединяват към него. И двете групи са еднакво чужди на хунския родов строй и враждебни на китайската държавност, но най-вече са нетърпими една спрямо друга, така че стълкновението между тях е неизбежно.

В началото на 319 г. Ши Лъ изпраща при Лю Яо пратеник с поздрави по случай встъпването му на престола, а в отговор награждава първия с титлата „Цар на Джао". Един от слугите на пратеника обаче прошепва на Лю Яо, че господарят му има за задача да разузнае силата на императорската армия, която не е в цветущо състояние, защото е изнурена от внезапния поход и от безредното снабдяване. Избухливият Лю Яо постъпва така, както е прието в Китай, а именно – вярва на доноса и екзекутира пратеника.[7]

Ши Лъ изпада в ярост и по обичая на номадите прекъсва всички отношения с Лю Яо. Току-що възстановената държава се разпада, готова за война на живот или смърт между бившите съратници.

Не може да се каже, че едната от страните се е „покитайчила" повече от другата, но въздействието на цивилизацията върху тях е различно.

Новата хунска държава се нарича Младшата Джао[8] и

попива като сюнгер китайската култура. Самият Ши Лъ е неграмотен, но уважава науката, като покровителства конфуцианските философи и поетите и основава школи.[9] Той обаче продължава свято да пази военните традиции, наследени от хуну, което отговаря на интересите на народните маси на кулите.

Лю Яо прави Чанан своя столица. Там той разрушава китайския Храм на предците и вместо него издига хунско светилище – могила, посветена на духовете-покровители на почвата и растителността, Небето и Земята, като смята, че така подражава на шанюя Моде.[10] Хунската аристокрация тачи културните традиции на своя народ, но на практика се ръководи от китайските норми на поведение, макар че с всички сили се противи на този неотклоним процес. Към това я води „логиката на събитията". Възникналата по този начин двойственост се отразява незабавно върху управлението.

През 320 г. донасят на Лю Яо, че двама от придворните му са замислили въстание и са привлекли към участие в заговора няколко офицери от „страната Ба", т.е. дисци или тангути. Инициаторите са екзекутирани, а останалите, т.е. тангутите, са хвърлени в затвора. Лю Яо ги осъжда и тях на смърт, но Ю Дзъюан, офицер на дворцовата стража, се намесва и казва на своя владетел, че съгласно закона не се полага екзекуция за съучастничество, и моли да се отмени несправедливата присъда. В гнева си Лю Яо заповядва да се арестува неканеният съветник и да се екзекутират петдесетината арестувани, но тогава за тях се застъпват съплеменниците им. Областта Ба въстава срещу произвола и е подкрепена от тибетците и табгачите зад граница. Според слуховете, броят на въстаналите е 300 хил. души. Разбира се, тази цифра е преувеличена, но в столицата е въведено военно положение и портата ѝ се залоства дори и през деня.

Правдолюбецът Ю Дзъюан отново се обръща към Лю Яо с увещания, но този път – писмени. Лю Яо къса писмото и заповядва да се екзекутира авторът му, но придворните му хуну отказват да изпълнят заповедта, като се позовават на искреността на придворния и на правото му да съветва царя.

И ето че възниква въпросът – кой е цар? В Китай императорът е самодържец, а в Хуну олигархията на знатните роднини ограничава властта на шанюя.[11] Следователно, макар и да се е самообявил за император от династията Джао, за хунското си обкръжение Лю Яо си остава шанюй и му се отказва правото на произвол. Под прекия натиск на придворните си Лю Яо не само че освобождава Ю Дзъюан, но и приема съвета му да опрости и арестуваните, и въстаналите. Съветът е мъдър и всички се разотиват веднага по домовете си, с изключение на тибетците и табгачите. И те обаче са удовлетворени с пари, след което са заселени около Чанан в качеството на спомагателни войски.[12] И така, хунската политика на миролюбие към номадите носи такава полза, че Ю Дзъюан е повишен в чин, като става пръв съветник на Лю Яо и шеф на всички съдилища (нещо като съвременен министър на правосъдисто).[13]

Ши Лъ няма чак такива успехи през първите години на своето самостоятелно управление. Животът му с тровен от завоюваните, но не и покорени югоизточни провинции, в които от 313 г. действа талантливият китайски пълководец Дзу Ти, бивш управител на областта Юйджоу. Стремейки се да върне на Китай загубените земи и получил от Съма Жуй малко продоволствия и плат за униформи, Дзу Ти оглавява отряд от доброволци и започва война на своя отговорност. Отнася се добре с населението и войнството му расте. През 317 г. нанася в Хънан поражение на най-добрия пълководец на хуну, Ши Ху, през 319 г., като се възползва от разкола в редиците на номадите, настъпва на север. За късмет на Ши Лъ обаче дзинският Двор изпраща един сановник, който да инспектира действията на пълководеца и който бързо довежда Дзу Ти до разрив на сърцето. С това успехите на китайското оръжие приключват (321).

През тази жестока война Ши Лъ отново проявява онова великодушие, което някога е привличало симпатиите на подвластните им племена на страната на хуну. Например, научил, че Дзу Ти като истински китаец страда от невъзможността да извърши поклонение пред предците си, погребани върху заета от хуну територия, Ши Лъ лично посещава гробовете им, заповядва да ги реставрират

и уведомява за това противника си. Когато един от китайските офицери преминава на страната на хуну, Ши Лъ изпраща на Дзу Ти главата му с обяснението, че не мрази нищо така, както измяната.[14] Заедно с това обаче той на няколко пъти извършва масово изтребване на китайското население в онези области, които в определен момент му се струват опасни или подозрителни с нещо.

Казано накратко, Ши Лъ и Лю Яо са с противоположни характери, точно както и техните привърженици – традиционалистите-хуну и безродните кули. Създалото се като реакция на китайския гнет единство на тези народи се изпарява и през 319 г. от съюзници те се превръщат в найзли врагове, между които не може да има компромиси.

Разколът сред хуну спасява Южен Китай, но и той не процъфтява. През 322 г. и без това неспокойните и метежни племена ди, разположени по границите на Шънси и Съчуан, се отцепват от Китай, основават царството Уду и влизат във васални отношения спрямо Лю Яо.[15] От 322 до 324 г. в Южен Китай пламти метежът на Ван Дун.[16] Възползвал се от възникналото объркване, Ши Лъ завладява Дзинджоу.[17]

В табгачското ханство се извършват поредните убийства на ханове и народни вълнения, така че Китай се лишава от най-важния си съюзник, станал за известно време небоеспособен. Съзрява изгодна за хуну ситуация, но те се възползват от нея за вътрешна война.

ГИБЕЛТА НА АРИСТОКРАЦИЯТА

През 323 г. Ши Лъ дотолкова се укрепва във владенията си, че обявява война едновременно на двете империи – Дзин и Джао.[18] По такъв начин най-неочаквано хуну и китайците се оказват съюзници. Южнокитайската империя обаче е обезкървена от проточилия се метеж на Ван Дун и не е в състояние да защитава северните си области – както онези, които са освободени от доблестния Дзу Ти, така и онези, които все още се числят под нейна власт. Пълководците на Ши Лъ – Ши Шън и Ши Ху, завладяват без особени усилия северната половина от басейна на река Хуай и Шундун, като завършват кампанията си към 325 г.

По-сериозни операции се разгръщат край Лоян. Там хуну блокират отряда на Ши Шън. Ши Ху му идва на помощ и нанася тежко поражение на обсадилите го. Хунските пълководци падат в боя, а войнството им се разпръсва. Лю Яо се разболява от мъка и контранастъплението на хуну се забавя с три години (от 325 до 328). През това време империята Дзин преживява още един метеж, който я отслабва дотолкова, че тя престава да представлява каквато и да е опасност за държавата на Ши Лъ. Поради това Ши Лъ изпраща своя пълководец и побратим Ши Ху с 40-хилядно войнство срещу Лю Яо. Той посреща противника си при завоя на Хуанхъ, обръща го в бягство и преследва бягащите по протежение на повече от 200 ли (80 км).

Хуну не вземат пленници, а няма време да се броят убитите, защото земята е осеяна с гниещи трупове. Лю Яо обсажда втората армия на противника си в крепостта Лоян, която разчита да потопи, като докара по канал вода от река Ло.

При тази тежка ситуация престарелият Ши Лъ поема командването, като заявява на приближените си, че „макар и да се говори, че нищо не може да устои на яростта на Лю Яо, всъщност онзи е стар, а воините му са боклук", и тръгва на поход с цялата си налична войска.

Когато Лю Яо научава от пленници, че самият Ли Шъ идва срещу него, той сваля обсадата на крепостта и се оттегля на запад от река Ло. Ши Лъ влиза в изоставения Лоян и благодари на Небето за спасението си. След това тръгва срещу войнството на Лю Яо, сигурен в успеха си.[19]

И се оказва прав, защото на Лю Яо не му стига самодисциплината за основна подготовка за решителната битка. Вместо да предвижда ходовете на противника си, той пие вино в шатрата си със своите любимци и под страх от смъртно наказание забранява да го тревожат с неприятни вести. Поради това и позицията му не е обмислено избрана, като в тила на войската му се оказва реката, а фланговете му остават неприкрити. Ши Ху се насочва с пехотата си срещу центъра на хунската армия, като се прикрива зад бронираната си конница, която трябва да смекчи ответния удар на войските на Лю Яо.

В решаващия момент от битката, когато Лю Яо вече

не може да се престрои, от Лоян излиза елитна войска под командването на самия Ши Лъ, който е с шлем и броня и пуска коня си в галоп срещу врага. А Лю Яо е пиян. Когато 40 хил. воини на Ши Лъ се стоварват върху левия му фланг и хунските конници се разпръсват, за да избягнат масирания удар, пълководецът пада от коня си и е пленен. Това решава съдбата на битката. Ши Лъ дори забранява преследването, защото не смята, че е необходимо да се продължава кръвопролитието. Задоволява се с това да предложи на пленника си да напише писмо до синовете си със заповед да прекратят братоубийствената война. Неясно защо това напълно разумно предложение не е прието от Лю Яо. Дори напротив, той пише на децата си да воюват до победа, без да се безпокоят за съдбата на баща си. След тази му необмислена постъпка Лю Яо е убит.

Всъщност упоритостта на Лю Яо не променя почти нищо, защото каузата му е обречена. Той няма поддръжници в собствената си държава, като се изключат малобройните хунски ветерани, обградени от тълпи себелюбци и предатели. Всъщност китайското население на Шънси не трябва да се приема за изменници. На него просто му е безразлична съдбата на завоювалия го деспот. Опасявайки се обаче, че войната, както се е случвало неведнъж, ще опустоши неговите села и градове, то въстава срещу победените и се подчинява на победителите.[20] През 329 г. Ши Шън влиза в Чанан, а Ши Ху разбива войската на синовете на Лю Яо, които се опитват да си върнат града.

След това в страната на хуну настъпва паника. Те се разпръскват, като не оказват никаква съпротива на врага. Последната останала вярна на сина на Лю Яо, Лю Си, армия, наброяваща само 3 хил. души, се предава на милостта на победителя. Всички пленници са екзекутирани, а Северен Китай е обединен отново. През 330 г. Ши Лъ е провъзгласен за император на Младшата Джао, наложницата на бившия роб и разбойник става императрица, синовете му – съответно престолонаследник и маршал, а побратимът му Ши Ху – главен съдия, от което същият остава твърде недоволен, понеже иска да стане поне маршал. И най-любопитното е това, че китайската историография се

отнася с нескривана симпатия към Ши Лъ.[21] Какво имаме тук: справедливост или пристрастие?

Без съмнение, Ши Лъ е способен и по всяка вероятност обаятелен човек, но и натворява доста злини. Разправите му с китайското население обаче са туширани в източника, а благородните му постъпки са подчертани. Това не може да е случайно. В същото време обаче историографите постъпват обратно с Лю Яо и може да се предположи, че именно в това се крие загадката.

Омразните на китайците етнически особености на хуну са естествени за степните аристократи, дори и те да са възпитани в китайски дух. Дори и сменили тюркските си имена с китайски, членовете на фамилията Лю си остават хуну и следователно са чужди за китайците. Ето защо отсъствието на традиции в Младшата Джао сродява поддръжниците ѝ със също толкова деградиралото, т.е. загубилото традициите си население на Северен Китай. Те са социално близки и тази близост е по-важна, отколкото са езиковите различия между кулите и китайците. Постоянно общувайки помежду си, те се научават да се разбират взаимно. И понеже Ши Лъ не се различава по вкусовете си и възгледите си от повечето от поданиците си, те се отнасят с търпимост към него. А по качествата си на владетел Ши Лъ е дори по-добър от глупавите императори от династията Дзин и техните свирепи фаворити. Поради това редът, установен от Ши Лъ, се оказва относително траен. Във всеки случай, стига за двайсет години.

ГИБЕЛТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА

Тържеството на демократичния вожд на хуну и кулите Ши Лъ продължава само четири години. През това време той успява само да си издигне разкошен дворец в град Е, който прави своя столица. През 333 г. Ши Лъ заболява тежко и Ши Ху, който поема командването на дворцовата стража, забранява достъпа до болния на всички, включително и на министрите и роднините му. Синовете на основателя на династията, Ши Хун и Ши Кан, командват войски в провинциите. Именно от това се възползва

Ши Ху, като, без да дочака последния дъх на своя господар и побратим, той арестува сановниците на империята и верните съветници на умиращия император. Виждайки накъде отиват работите, престолонаследникът се отрича от престола, но Ши Ху не приема доброволното му отричане и детронира принца като „недостоен за престола".

Погребал праха на Ши Лъ не в разкошната гробница, която последният издига за себе си, а в една съседна ѝ долина, Ши Ху обединява в ръцете си всичките висши длъжности и уволнява всичките стари съратници на Ши Лъ, като ги заменя със свои привърженици. Императрицата пита сина си Ши Кан какво ги очаква, на което той ѝ отговаря: „Гибел!" и моли от майка си разрешение да въстане. Те обаче не успяват, понеже и двамата са хванати и екзекутирани. В отговор на тези зверства и произвол въстават принцовете – Ши Шън – в Чанан, и Ши Лян – в Лоян. Ши Ху разбива Ши Лян и го екзекутира, а доблестният Ши Шън е убит от своите воини, които поднасят главата му на Ши Ху. Воините без традиция предпочитат военния вожд пред законния наследник, защото самото понятие за законност се сменя с категориите сила и изгода.

Скоро след това е екзекутиран и отреклият се наследник, принц Ши Хун, след което Ши Ху се самообявява за временно управляващ[22], а след това – и просто за император на Младшата Джао. Опора на властта му става армията, и само армията. Върху труповете на аристокрацията и на военната демокрация се установява отвратителна и безпринципна тирания, оглавена от свиреп дивак. Ши Ху обаче има проблеми с комплектоването на армията си. Половината от основната военна сила на страната му – хунските конници – загива по време на гражданската война и се налага армията да се попълва с китайци. Те съвсем не са страхливци, но най-малко от всичко се стремят да отдават живота си за хунския завоевател. От това става ясно, че боеспособността на огромната армия е нищожна. Повелителят на Северен Китай не може да покори не само Южен Китай, но дори и малкото княжество Лян в съвременната провинция Гансу. За негов късмет обаче табгачското ханство преживява поредния си период на

цареубийства (отцеубийства и братоубийства), при което оцелелите князе търсят помощ и спасение в Младшата Джао. Благодарение на това Ши Ху може да е спокоен за северната си граница, но на изток расте мощта на муюните и не изглежда борбата с тях да бъде лека. А в Двора на южнокитайската империя Източна Дзин върви подготовка за освобождаване на завладените от хуну територии. Веднага след преврата на Ши Ху през 334 г. южнокитайската армия напада Младшата Джао. Обаче грабежите на южнокитайските войски, които са окомплектовани освен с изконни китайци, и с южните чужденци ман (народ от тайската група), юе (народ от малайската група), лоло (народ от бирманската група) и т. н., предизвикват възмущението на населението от освобождаваните области. Лишена от народна поддръжка, китайската армия търпи поражение при Джучъне (Хубъй) през 339 г. и се оттегля на юг.[23]

С другия си китайски съсед, княжеството Лян, образувано в Гансу през 313 г., обаче Ши Ху не успява да се справи, още повече че му се налага да държи големи сили в Двора си, заради собствената си безопасност. А те трябва да се вземат отнякъде.

И Ши Ху намира начин, като използва китайските обичаи, позволяващи мобилизация на девойки за служба в двореца на императора. Колкото по-пищен е Дворът, толкова повече дъщери са откъсват от родителите им и се привличат в двореца, където в действителност няма какво да правят. Ши Ху разполага с 10 хил. такива девици. От тях отбират хиляда, обучават ги да стрелят с лък от земя и от седло, обличат ги в униформи от коприна и кадифе и създават полк от амазонки за лична охрана на царя.[24] Верността на женската гвардия не предизвиква съмнения, но китайците са шокирани от това необикновено войнство. Струва им се, че това е оскърбяване на Небето, т.е. на естествения ред на нещата, и поради това гледат на сушата, поразила Северен Китай, като проява на справедливия гняв на Небесата.

Населението роптае, но Ши Ху не обръща внимание на това. За възстановяване на разкошните дворци в столицата и за служба в армейските обози са мобилизирани три пети от всички мъже-селяни, при което всеки мобили-

зиран е длъжен да внесе 15 ху ориз и 10 къса коприна. За да се развличат командирите на хунската армия, полетата, градините и пасищата се превръщат в ловни полета, като в същото време бракониерството от страна на китайците се наказва със смърт. Произволът на съдиите няма граници. „Ако чиновник поиска от човек от простия народ красивата му дъщеря или добрия му бик, или коня му и не ги получи, той скалъпва срещу него лъжливо обвинение в бракониерство... Нито един човек не е спокоен за живота си и за този на близките си“[25].

Така на китайците им е толкова зле под владичеството на варварите, колкото и на хуну под властта на Китай. Изглежда, че е по-добре тези, толкова различни по определящите ги признаци народи да живеят отделно един от друг. Но нали ситуацията, довела хуну в Китай, възниква 300 години преди описваната трагична епоха, и то по инициатива на китайците.[26]

И така, и двете разклонения на хунския народ, които проникват в Китай и се утвърждават победоносно в него, се оказват нежизнеспособни. Трудно е това да се приеме за случайност. Дори и ако гибелта на хунската аристокрация се разглежда като следствие от военно поражение, то нали и то е било предизвикано и обусловено от нещо. Още по-удивително е това, че победилите хунски кули се оказват в положение на подчинена военна стража, удържаща многомилионния китайски народ от разправа с тях. Това е изморително състояние на постоянна готовност за неизвестна опасност, която не може да не е страшна. Весело е само в двореца на царя и то, както ще видим, не много. Така победата на хуну не им носи щастие.

Едновременно с това, извън пределите на империята младша Джао, в Ордос, чергаруват хуну, които не прекрачват границата с Китай. По времето на Лю Юан тези хуну участват в освободителната война и дори се предполага, че основателят на това княжество, Хао Шънюан, на практика не е някой друг, а Лю Сюан, приятелят и вдъхновителят на Лю Юан.[27] Те запазват номадския си бит и природните си качества. Не напразно китайците пишат за тях: „Всичките са смели хора, храбри са и обичат да се бунтуват“[28].

А ето че хуну, които напускат родните степи, променят етническия си облик още при второто си поколение там.

Преди да се обърнем към анализа на дълбоките причини за тази етническа метаморфоза, нека видим с какво е богата епохата на Ши Ху, която започва толкова кърваво. Така ще имаме достатъчно данни, а поставеният сега въпрос ще оживи интереса към проблема и ще ни помогне да ги съберем в едно.

А КОЙ ПЕЧЕЛИ?

При хазартна игра никога не се случва всички да загубят. С това обстоятелство се обяснява явлението, което има огромни последствия не само за хуну, но и за цялата култура на Далечния изток. Блестяща победа по време на царуването на Ши Ху печели будистката община.[29]

Съгласно будистката доктрина, хората се делят на две неравни части, а именно на монаси от будистката община и всички останали. За сол на земята са признати монасите, понеже те са тръгнали по „пътя“, водещ ги от суетния свят (сансара) към вечния покой (нирвана). Монасите не трябва да работят, тъй като работата поражда страсти и води до грях. Те трябва да бъдат хранени, обличани и защитавани от миряните, които с това стигат до „заслугата“, можеща да им помогне в следващото им „превъплъщение“ да станат монаси и да тръгнат по „пътя“. Съвсем естествено е, че извънредното разрастване на общината на монасите противоречи на интересите ѝ, защото, ако всички станат монаси, няма да има кой да ги изхранва. Такава опасност обаче не застрашава китайските будисти. Нито учените, горди със знанията и привилегиите си; нито князете, увлечени по разкоша, войните и почестите; нито селяните, изхранващи семействата си и обработващи нивите, не се стремят да захвърлят привичните си занимания в името на „пустотата“, към която трябва да се стреми всеки будистки монах. В будистката община влизат хора, които не намират своето място в живота. Ставайки будисти, те отхвърлят обидилия ги живот и измамилите ги страсти и в името на провъзгласяваната пасивност развиват бясна

активност, с което намират приложение на силите си.[30]

Будистки монаси се появяват за пръв път в Китай в края на 1. век. С бръснати глави и босоноги, те мълвят никому неизвестни слова за задгробен свят, нирвана и самоусъвършенстване. Тези думи са чужди за трезво- и реалистичномислещите китайци и отначало успехът на будистката пропаганда е незначителен.[31] Будистките монаси обаче проповядват твърде активно и настойчиво пасивността. Те склонят на своя страна разочарованите и обидени от съдбата хора и в частност жените, чието положение в Древен Китай е незавидно. При това към будизма се обръщат точно онези юноши, които трябва да умножат редиците на чиновниците, т.е. най-талантливата и страстна младеж, която е способна да възприема нови идеи и да се увлича от тях.

Конфуцианската проповед за морал, дълг и етикет бледнее пред буйната фантазия на будистите. След около век борба конфуцианците признават, че не са в състояние да победят будизма посредством спорове и убеждения и се обръщат към правителството за помощ. Като резултат от усилията (146 – 167) им будистите не получават достъп до политическия живот на страната, въпреки че император Хуанди приема будизма.

При Младшата Джао ситуацията се променя коренно. Будизмът осигурява достигане до високата култура, като позволява да не се прибягва до услугите на китайците. Монасите-будисти, индусите и согдийците не отстъпват на китайците по блясък на интелекта си и за „варварите" са не завоювани врагове, а приятни гости. Поради това индийският монах Буда Жанга е приближен до Двора на Ши Ху и лесно получава от него привилегии за строящите се манастири и разрешения за свободна пропаганда на будизма сред поданиците на империята Джао, макар че самият монарх и сподвижниците му не влизат в будистката община, а предоставят тази възможност на своите онеправдани поданици.

Конфуцианците се опитват да протестират, но Ши Ху застава на страната на будистите и вместо да служат и да плащат налози, мнозина млади китайци пълнят строящите се из цялата страна будистки манастири.[32] Буда Жанга укрепва окончателно положението си с това, че със своевременен съвет спасява живота на императора от заговор, организиран от наследника на престола. От този момент хуну свързват съдбата си с будистката община, която благодарение на това навлиза в период на разцвет. Когато кървавата звезда на хунската слава клони към залез, будистките монаси скриват учението си в пещерите на Дунхуан, където и процъфтява тяхното велико изкуство. И в самия Китай обаче будистката община се утвърждава за 1500 години напред. Тя дължи това на едикта за веротърпимост, издаден от Ши Ху специално за осигуряването на безопасността ѝ.[33]

БАЩАТА И СИНОВЕТЕ

Ши Ху е не само воин, но и естет. Оказва се и любител на китайското изкуство и украсява столицата си, крепостта Е, като превозва в нея камбани от времето Цин, химери от империята Хан и бронзовите гиганти от империята Цао Вей, съхранили се от блестящата епоха на китайското могъщество и победи над номадите, като напълно забравя, а може би и не знае, че владетелите на тези династии са били най-зли врагове на народа му.[34] Едновременно с военната столица е учредена и гражданска такава – на старото си място, в многострадалния град Лоян. Китайците са привличани на държавна служба и се стига дотам, че Ши Ху дори осиновява талантливия придворен Жан Мин, т.е. дава му фамилията Ши и го издига в ранг принц на кръвта. Китайската култура обаче се възприема зле от хуну и именно с това се обясняват драматичните колизии в императорското семейство, имащи последствия за цялото население на империята Младша Джао.

Именно „население", а не „народ", защото народ на Джао както в смисъл на „демос", така и в смисъл на „етнос" там не съществува. Всичките бивши хунски кули (дзелу) стават господстваща класа, като си остават самостоятелно племе, говорещо на хунски. Останалите живи хуну влизат в състава им, като губят своята бивша обо-

собеност, така че създалият се етнос започва да изглежда като разклонение на хунския. Към господстващата класа (но не към етноса) се присъединяват кяните и ди, чиито опълчения служат в армията и се смятат за привилегировани части. Мобилизираните в армията китайци и цялото население стават едновременно угнетени етнос и класа, с изключение на тези, които правят придворна кариера и застават по-високо в социалната йерархия от повечето завоеватели-хуну. Създалата се ситуация е неустойчива и в етнически, и в социален, но е много стабилна в политически аспект, защото в страната не се намират сили, способни да се противопоставят на създалата се военна тирания, организирана от Ши Лъ и Ши Ху. Тогава обаче си казва думата изкривената в условията на контакт на суперетническо ниво психика.

Както всеки притежател на харем, така и Ши Ху има много деца. По жестокост престолонаследникът Ши Суй надминава дори и баща си. Любимо развлечение му е да покани на пир своя наложница, която да пее, да свири на лютня или да танцува пред гостите, след което последните са угощавани с... месото ѝ, гарнирано с отрязаната ѝ глава.[35]

Ши Ху, който е делови човек, възлага на сина си различни поръчения, но той ги проваля постоянно, за което баща му го бие (да, да, бие го!) с ремък. И това се повтаря не по-малко от три пъти месечно.

Най-сетне, след поредния бой Ши Суй казва на слугите си: „Занаятът на министъра е неблагодарен, така че е по-добре да постъпя като Моде“ (т.е. да убие баща си).[36] Поклонилите се слуги премълчават, т.е. се съгласяват. Принцът се престорва на болен, като се надява, че баща му ще го навести. Той наистина отива при сина си, но будисткият монах Буда Жанга, който е човек, притежаващ огромна интуиция, а може би и информация, съветва владетеля да не влиза сам в покоите на сина си. Отначало Ши Ху не обръща внимание на думите на монаха, но по пътя си ги спомня и вместо да отиде сам, изпраща една от амазонките си да се осведоми за здравето на сина му. Като решава, че заговорът му е разкрит, онзи не сдържа гнева си и отсича главата на пратеничката. И тогава всичко ста-

ва ясно. Ши Ху екзекутира 30 велможи, 26 жени и деца на принца и, най-накрая, и него самия. Труповете на екзекутираните са накълцани на ситно и са закопани заедно в земята, а не в специални гробове. За наследник е издигнат принц Ши Сюан.[37] За щастие на красивите китайки, човекоядецът загива през 337 г., а не по-късно.[38]

В тази мръсна история е забележителна пълната липса на принципи и идеали, на патриотизъм и грижа за съдбата на държавата. Вместо тях съществуват егоизъм и с нищо несдържани рефлекси. Такива стават внуците на освободителите на своя народ.

Ши Сюан е десет години престолонаследник и демонстрира пълна липса на каквито и да е способности. Най-накрая Ши Ху решава да го смени с друг от синовете си. Наследникът надушва това и уговаря двамина от своите приближени да убият брат му – бъдещия престолонаследник, като поема сам да извърши убийството на баща си. През есента на 347 г. заговорниците убиват принца и чакат до трупа му появата на императора, но той е разубеден да отиде на мястото на още неразкритото престъпление и така избягва кинжала на сина си.

Скоро след това престъплението е разкрито. Ши Сюан е подложен на мъчения, след което – заедно с девет членове на семейството му – изгорен в присъствието на императора. Малкият внук на императора, който много обича дядо си, се вкопчва за пояса му и ридаейки, моли да не го убиват. Плачейки, дядо му закрива лицето си с ръкав, но не отменя заповедта си. Поясът на Ши Ху се къса и момчето е хвърлено в огъня. След това пепелта на екзекутираните е разпръсната под краката на минувачите пред портите на столицата.[39]

Такъв е животът на привилегированата част на онова общество, което е създадено от хунските кули с подкрепата на китайските ренегати. В разкошния дворец, в който стените са украсени с релефи, керемидите на покрива са лакирани, гирлянди от златни звънчета висят от тавана, а колоните са покрити със сребърни пластини, нито един човек не е спокоен нито една минута за живота си.

Нищо подобно няма в юртите на степните хуну, а и

самите китайци не живеят в такъв ад. И на едното, и на другото място съществуват поне някаква етика и понятия за честност, вярност и дълг. Етническите представи на хуну и на китайците са твърде различни помежду си, но са ясно очертани и формират поведението и на едните, и на другите. Щом се обединят обаче, те просто изчезват, като взаимно се избутват, а заедно с тях се изпаряват и роднинските чувства, и елементарното състрадание, от което губят всички – и победените, и победителите. Могъщата и обширна империя Младша Джао се оказва хищна химера, която поглъща създателите си наравно с враговете си. И дори всемогъщият император – Каменният Тигър[40], не издържа на воплите на изгарящия му внук и от нервното сътресение заболява зле... Все пак е не само император, но и човек. И тогава се започва!

БЕЛЕЖКИ

[1] *McGovern.* с. 331.
[2] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 40.
[3] Герой от едноименната поема на Мицкевич.
[4] За върховен глава на целия свят в Древен Китай се смята хуанди, като е прието тази титла да се превежда като император. Владетелите на отделните страни в Китай носят титлата „ван“, която е втора по ранг след тази на императора. На тази титла са приравнени: шанюят – у хуну, ханът – у сянбийците, и кралят (след 9. в.) или царят – в Европа. Поради това приемането от узурпатора на титлата „ван“ означава лоялност към носителя на висшата императорска власт.
[5] *Mailla.* T. IV. с. 297.
[6] В епохата на Воюващите царства (5 – 3. в. пр.Хр.) царството Джао е разположено върху земите, завладени от хуну през 307 – 317 г. То никога не е воювало с хуну, поради което приемането на неутралното древно наименование е като декларация за компромис с китайското население на страната.
[7] *Wieger* с. 1074.
[8] Подчертана е приемствеността на хунската традиция при смяната на династията.
[9] *McGovern.* с. 337.
[10] *Wieger.* с. 1074; *Mailla* (с. 305) превежда източника по друг начин: Лю Яо издига нова постройка, посветена на церемониите в чест на предците, начело на които е поставен Моде. Хуну обаче нямат нито култ към предците, нито посветени им истукани (*Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 99 – 101). Изглежда, че манджурският текст, от който превежда Mailla, е преосмислен от манджура-преводач в съгласие с китайския мироглед от 17 – 18. в.

[11] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 75 – 77.
[12] *Wieger.* с. 1079.
[13] *Mailla.* T. IV. с. 305.
[14] *Ibid.* с. 310.
[15] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 101.
[16] *Cordier.* с. 312.
[17] В Хъбей.
[18] *Wieger.* с. 1082.
[19] *Ibid.* с. 1092.
[20] *Ibid.* с. 1094.
[21] *Ibid.* с. 1095.
[22] *Ibid.* с. 1096.
[23] *Юэ, Шан.* Очерки... с. 141.
[24] *Wieger.* с. 1097.
[25] *Юэ, Шан.* Очерки... с. 141.
[26] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 203.
[27] *Boodberg, P.* Two notes... с. 298 – 299.
[28] „Дзинши“ (цит. по: *Бернштам, А. Н.* Очерки истории гуннов. с. 222)
[29] *Grousset.* L'Empire... с. 98.
[30] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Легенда и действительность в древней истории Тибета. – В: Вестник истории мировой культуры. 1960, № 3. с. 103 – 114.
[31] Срв. *Чаттерджи С., Д. Датта* Введение в индийскую философию. М., 1955. с. 114.
[32] *McGovern.* с. 340.
[33] „Роден във варварска страна, само благодарение на добродетелите си аз станах господар на Китай. Аз принасям жертви по обичаите на моя народ. Нека хората от народа Джао да знаят, че ако искат да служат на Фо (будизма), аз им го позволявам“ (вж. *Wieger.* с. 1100). Това е пряка нападка срещу националните традиции на Китай и стремеж да бъдат отслабени поборниците за тях, като се поставят лице в лице с умен и енергичен съперник.
[34] *McGovern.* с. 340; *Wieger.* с. 1097.
[35] *McGovern.* с. 348 – 350.
[36] *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 63 – 64.
[37] *Wieger.* с. 1098.
[38] *Mailla.* T. IV. с. 352.
[39] *Wieger.* с. 1030 – 1113.
[40] Ху – тигър, ши – камък.

IV. ПОЖАРЪТ

ЗНАЧЕНИЕТО НА МЕТАФОРАТА

Дано приетите от нас названия на главите да не се сторят претенциозни на читателя. В обобщения си вид събитията от 4. век наистина приличат на разгарящ се пламък, който, раздухан от вятъра, се превръща в пожар. И ето че от изток задухва тайфун и понася сянбийската конница към Средната равнина; на югозапад, в гористите клисури на Шънси и Съчуан, се заражда ураган, разбушувал диските племена на тангутите; вятърът понася от амдоските високи плата отрядите на тибетските конници с дългите копия; в широката степ се заражда виелица от табгачите със сплетените плитки; а в сърцето на империята Джао се завихря смърчът на китайския национализъм, на омразата и презрението към всичко чуждестранно. Ветровете раздухват запаления от хуну огън и езиците на пламъците опустошават страната от Ляодун до Кукунор дотогава, докато не изгаря всичко, което може да гори. Върху нещастната земя се сляга пепелта, но постепенно през нея започват да прорастват стъркчетата на нови и невиждани дотогава треви и цветя. Средновековието сменя Древността. А на обикновен „академичен“ език всичко това би звучало така: „Едни племена след други – ту от север, ту от североизток, ту от запад – нахлуват в Китай и вчерашните страшни победители стават жертва на новите завоеватели. Победите на едните водят неизбежно до нови кървави сблъсъци и всичко това се случва върху земите, изорани с труда на многобройни поколения китайци“.[1] Тази характеристика, която по необходимост е кратка, не дава отговор на редица въпроси. Защо племената вървят към сигурна гибел? Защо ги търпи китайският народ? По какъв начин силни държави стават плячка на малобройни племена? Във всеки случай всичко това трябва да се обясни.

Докато Ши Ху и неговите съучастници тънат в разкош и се къпят в кръв, светът около империята им бавно се променя. Отначало тези промени са от полза за Младшата Джао, но след това прерастват в заплаха, и то не една. Но да не избързваме напред, а да се огледаме назад, за да разберем какви промени се случват със сянбийските племена през втората четвърт на страшния 4. век.

Напуснахме табгачската държава по времето, когато тя бе раздирана от братоубийствени смутове. Енергичният хан Юйлюй е убит от заговорници, а неговият син, още бебе, вдовицата на хана „скрива в шалварите си, като му казва: „Ако Небето те пази, ти няма да заплачеш“. Детето не плаче дълго време и се спасява“.[2]

Узурпаторът не е популярен в ордата и живее заедно със съперниците си настрана, а по-малкият му брат бяга в Юйвън през 329 г. и властта се връща при законните наследници, но не задълго. С помощта на юйвънците узурпаторът завладява властта през 335 г., а законният хан бяга при Ши Ху и с негова помощ се връща на престола през 337 г.

Няма нищо чудно в това, че през смутния период табгачите не само губят завоюваното, но и сами са принудени да дават заложници на съседите си и дори да влязат във васални отношения с муюните. Някога спасеният в майчините си шалвари хан Шеигян (евенкска дума – костур) скрепява тези отношения посредством брака си със сестрата на Муюн Хуан. През 340 г. табгачите проникват през Великата стена и се заселват във Вътрешен Китай, като обаче запазват номадския си бит.[3] Ши Ху би трябвало да попречи на това, но на него му попречват източните му съседи – муюните.

През това време южните сянби правят много повече. Заобиколени от родствени племена (дуан, юйвън, киданите), муюните намират у себе си сила и енергия за пълна победа, въпреки че всички им пречат да се усилят – и китайците от Ляодун, и корейците зад реката Ялу, и дори разприте сред тях. Вождът им, Муюн Хой, обаче е упо-

рит и увеличава владенията си, като през 311 г. подчинява разбойническите сянбийски племена сухи и муван. През 313 г. завладява част от владенията на Дуан и през 318 г. е признат от дзинския Двор за Велик шанюй.[4] През тази кървава епоха на произвол и безправие ред има само във владенията на Муюн и образованите китайци намират при него приют и покровителство. Това, от една страна, осигурява организираност на новата държава, но, от друга – прокарва пътя за китаизация на сянбите.

Дзинското правителство обаче въобще не желае усилването на муюните и понеже не разполага с военна сила, пуска в ход дипломацията. През 319 г. срещу тях се създава коалиция от Когурьо, Дуан, Юйвън и китайския управник на Ляодун. Съюзниците обсаждат Муюн Хой в Хоучън (около днешен Мукден), но скоро между нападащите започват разногласия. Муюн Хой изпраща бикове и вино на юйвънците, а научилите за това дуанци решават, че те са сключили таен договор с муюните и опасявайки се от предателство, се прибират по домовете си. Измамените юйвънци решават да продължат войната и обсаждат Хоучън. Като разпръсква обаче войските си, юйвънският хан Сидъхуай дава възможност на Муюн Хан, любимият син на Муюн Хой, да уцели подходящия момент за излизане от крепостта. Той примамва един от юйвънските отряди в засада, от която не се измъква жив нито един воин, след което нахлува в лагера на юйвънците и го подпалва. Понасяйки големи загуби, юйвънците се разбягват панически.

Китайският управник на Ляодун бяга в Когурьо, като зарязва страната си на произвола на съдбата. Муюн Хой завзема с войските си Ляодун и уведомява дзинското правителство за тази окупация. На правителството не му остава нищо друго, освен да признае факта и да изпрати на Муюн Хой печата на ляодунския управител. През 333 г. Муюн Хой умира и престолът му е наследен от Муюн Хуан.

Получилият добро китайско образование Муюн Хуан се обгражда с просветени китайци и културата го отделя от поданиците му, които, като не разбират мотивите на постъпките му, го смятат за извънредно строг.

Водачи на опозицията стават братята на Муюн Хуан,

храбрите воини Муюн Жън и Муюн Хан, които намират множество привърженици и поддръжка в Дуан. Въстаниците и дуанците разбиват напълно войнството на Муюн Хуан през 334 г., като дуанците искат да преследват врага. Но движен от патриотични чувства, Муюн Хан оттегля войските си и не позволява успехът да бъда развит. Така Муюн Хуан е спасен.

Неговото положение обаче остава опасно и търсенето на съюзници е повече от необходимо. Поради това той приема с възторг услугите, предложени му от Гао Ху, китайски авантюрист, укрепил се в Юнпинфу – крепост на брега на Ляодунския залив. Опасявайки се от съседите си – дуанците и табгачите – Гао Ху се обръща за помощ към Муюн Хуан – като към сина на управителя на Ляодун, който е утвърден от дзинския император. Сянбийските мечове, съчетани с китайските хитрини, укрепват разклатилия се трон на сянбийския владетел, който към 336 г. става собственик на своето царство.

През това време Муюн Жън се укрепва в източните покрайнини на държавата и по-точно в крепостта Бингу (днешния Хайпин, на полуостров Ляодун, на брега на Ляодунския залив).[5] През 336 г. Муюн Хуан преминава по леда на Ляодунския залив и изненадва противника си неподготвен. Крепостта се предава на милостта на победителя, но милост не е оказана никому. Като екзекутира пред очите на брат си сратниците му, Муюн Хуан му „позволява да умре"[6].

Победата на китаизацията е ознаменувана с приемането от страна на шанюя на китайската титла „ван" и с китайско название на династията – Ян[7] (337) Остава само да бъде приключено с Дуан.

Дуанските сянбийци са не по-малко храбри, отколкото са муюнските, но бедата надвисва над тях от две страни, като Муюн Хуан сключва съюз с Ши Ху и през 338 г. огромният флот на Младшата Джао и 70-хилядна армия от хуну нападат Дуан откъм юг, докато по същото време Муюн Хуан започва настъпление от север. Дуанската армия тръгва срещу северния си съсед и претърпява поражение, което позволява на войските на Ши Ху да оку-

пират южната половина на Дуан и всички малки крепости в провинция Хъбей, които все още се подчиняват на императора на Дзин. Разбитите дуанци се скриват в горите заедно с царя си, а техният „гостенин" – Муюн Хан, бяга в Юйвън.

Остатъците от дуанците оцеляват, само поради това, че Ши Ху решава да се обяви за покровител на китайското население, а понеже сянбийците в Дуан отдавна са се смесили с китайците, всички те се възползват от обявената амнистия. Това обаче предизвиква конфликт с Муюн Хуан, който се отказва от преговорите за подялбата на завладените земи. Огромната и неучаствала в боеве армия на Младшата Джао тръгва срещу Манджурия и 36 крепости й отварят портите си.

Както повечето жестоки хора, Муюн Хуан не е от смелите. Иска да избяга на север, но пълководците му организират съпротива срещу противника. Джаосците стигат до столицата на муюните и я обсаждат, но след десетдневна блокада огромната хуно-китайска армия започва да изпитва недостиг от продоволствия и е принудена да започне отстъпление. Сянбийците погват отстъпващите. Около 30 хил. хуну падат в боя, оцелелите бягат, а предалите се в плен са обезглавени. Само Жан Мин отвежда отряда си без загуби.

Тогава дуанският цар излиза от гората и изпраща и на двамата противници предложение за покорност. И двамата го приемат благосклонно и му изпращат войски на помощ. Единият от двамата трябва да бъде предпочетен, но това означава да бъде предаден другият. И сянбийците предават хуну. Джаосците се придвижват, без да вземат предпазни мерки, поради което са настигнати неподготвени от сянбийците и са разбити. Дуанският цар обаче не печели нищо, защото Муюн Хуан го обвинява в интриги и го екзекутира.

През 340 г. многобройно хунско войнство и речен флот нахлуват в сянбийските земи.[8] Арена на военните действия става Хъбей. Като не приема битката, Муюн Хуан заобикаля хуну откъм юг и атакува Хиджоу на запад, където са съсредоточени запасите от провизии на на-

стъпващата армия. Всички складове са изгорени и на хуну им се налага спешно да отстъпват. Тактиката на двете армии показва, че сянбийците са запазили степния начин на водене на война, а именно – действия с мобилни отряди; докато хуну са преминали към китайската система, изразяваща се в използването на числен превес при строга организация и снабдяване от складове. С всяка изминала година империята Джао става все повече китайска, отколкото хунска.

Спечелената победа позволява на Муюн Хуан да премести столицата си още пò на юг, в град Лунчен (днес Джаоянсян, в Хъбей)[9], а през 341 г. дзинският император признава Муюн Хуан за ван на царство Ян. Това укрепва позицията на муюните на югозапад и им позволява да пренесат агресията си на изток.

През 342 г. две сянбийски войски нахлуват в Когурьо. Едната от тях изтегля след себе си когурьовските войски, а другата преминава през труднопроходимите планински превали, побеждава в бой и след кратка обсада превзема столицата. Когурьовският цар бяга, като оставя страната му да бъде разграбена. Муюн Хуан не решава, че е необходимо да окупира разорените земи. Задоволява се с това да получи от когурьовския цар признание за зависимост и се оттегля с огромна плячка. Така Когурьо е обезсилено и повече не представлява опасност за сянбийците.

След това идва ред и на Юйвън. Пристигналият там от Дуан принц Муюн Хан не среща доверие у юйвънците. Тогава той симулира лудост и възползвайки се от свободата, предоставяна, според местните обичаи, на душевноболните, броди из страната, като я изучава внимателно. Приключил с това, той предлага на брат си Муюн Хуан услугите си за покоряването на страната, която го е приютила. Това може да се нарече предателство, може да се нарече и патриотизъм, но за нас е важно друго, а именно колосалната и неукротима енергия на Муюн, насочена към възвисяването на страната си, въпреки личните му политически симпатии, защото той не се разбира с брат си.

Муюн Хуан приема брат си и го прави пълководец и съветник. По време на похода срещу Когурьо Муюн Хан

командва авангарда на една от армиите. През 344 г.[10] той повежда войска срещу Юйвън, която привлича на своя страна избягалите воини от разбитата Когурьо. Начело на юйвънската войска стои кореец, който е опитен и храбър воин. Муюн Хан го предизвиква на двубой и го убива, като при това получава тежка рана. Този двубой решава изхода от сражението, като юйвънците са разбити, столицата им се предава, държавата им престава да съществува, а народът им попълва войската на победителя.[11]

Цялата заслуга за тази победа принадлежи на Муюн Хан, който дълго боледува след двубоя. Завистливият и подозрителен Муюн Хуан го обвинява в участие в заговор и му заповядва да се самоубие.

Муюн Хуан умира през 348 г., като оставя на сина си Муюн Дзюн престола, организирана държава, силна армия и пространна програма за по-нататъшни завоевания. Мечтата му е да бъде покорен Китай и да бъде образувана империя, подобна на Хан. Към тази си цел се стреми неотклонно, като прекрачва през труповете на двамата си братя, потъпква древните обичаи и безпощадно сече главите на заподозрените в недоволство свои поданици и на пленниците си. Основно препятствие по пътя към господството на муюните е хунската държава Джао, срещу която муюнските съветници решават да започнат превантивна война.[12] В близките години е трябвало да се реши кой ще победи – покитайчените хуну или покитайчените сянби.

Характерът на китаизацията в Младшата Джао и в държавата на муюните обаче е принципно различен. Муюните живеят в своята страна и ляодунските китайци сред тях са незначително малцинство. Муюните заимстват от Китай похватите на администриране, образованието, техниката и занаятите. Привличат при себе си образовани китайци, като ги използват като консултанти и специалисти. Китайците живеят добре и служат на царството Ян толкова вярно, колкото вярно биха служили на империята Дзин, ако живееха на юг. Муюните обединяват под своя власт цялата Манджурия, благодарение на което войнството им се усилва за сметка на подчинените народи, които са им близки по произход и култура. А в империята Младша Джао всичко е съвсем наопаки. Дори богатството на страната и многобройността на населението ѝ по-скоро деморализират, отколкото да усилват властта на бившите хунски кули и на техния вожд Ши Ху. Събитията обаче приемат обрат, неочакван и за двете страни.

СМЕРЧЪТ

Китайците са търпелив народ, но все пак колко може да се търпи? Безумният разкош на двора, неуспешните походи, преследването на дивеч по обработените полета и нарастващата будистка община – всичко това, взето заедно, струва доста скъпо, а плащането му се пада на китайските труженици. За повечето хора обаче тежкият живот е по-добър от мъчителната смърт, а китайското население на Младшата Джао вижда пред себе си само тези две възможности. Поради това в империята на Ши Ху се възцарява измамно спокойствие. И едва през 345 г. от покрайнините ѝ подухва ветрец.

В благодатните оазиси в подножието на Наншан още от ханско време се заселват китайци. Отначало те са преселници от Шънси, бивши поданици на царството Цин (4 – 5. в. пр.Хр.), т.е. най-смелите и неукротими воини на Китай. В условията на пограничния неспокоен живот техните деца и внуци шлифоват още повече военните навици на предците си и не губят доблестта им. Хунските завоевания откъсват страната им от метрополията, но хуну не се опитват да завладеят крепостите в Западно Гансу. Всъщност и наншанските китайци не се стремят да станат жертви на хунските стрели и формално се съгласяват да се смятат за поданици отначало на Хан (от 313), а след това и на Младшата Джао.

Така би си и останало, ако новите замисли на Ши Ху не се оказват капката, която препълва чашата. През 345 г. той решава да построи грандиозен дворец в Лоян (за което са мобилизирани 400 хил. работници), да разположи около него ловен парк с указанието, че бракониерите ще бъдат съсичани на парчета, и да увеличи женската си

гвардия с още 30 хил. девойки, като ги лиши от правото на семейно щастие. Именно мобилизацията на жените се вижда на китайците особено тягостна и оскърбителна. И управителят на Наншан решава, че е настъпил удобният момент. Той отделя областта си от Младшата Джао и се подчинява, разбира се, номинално, на Източната Дзин като вицекрал на царството Лян.

Без да му мисли много, Ши Ху праща 80-хилядна армия за потушаването на въстанието. Това обаче не е хунска армия, защото офицерите и войниците ѝ са набрани от местното население и се сражават както могат и както искат, т.е. лошо. През 347 г. пълководецът ѝ Ма Дзю превзема няколко крепости, след което е разбит и отстъпва, като губи половината от армията си. Лянците преследват и повторно разбиват джаосците (не могат да бъдат наречени хуну), при което не помагат дори и изпратените от Ши Ху подкрепления. Ши Ху дава следната оценка на кампанията: „През тази страна ние влязохме в Китай и през нея ще дойде гибелта ни“[13].

И се оказва прав. През 349 г. аналогично въстание вдига Лян Ду, военен комендант на областта, лежаща край горното течение на река Хан (в Шънси). Той не разполага с такива закалени воини, с каквито е пълно царството Лян, но му помага самият Ши Ху. Разгромявайки през 338 г. Дуан, Ши Ху заповядва пленниците да бъдат заселени „в северната част на Китай, чак до реката Хан“[14]. С това той разчита да създаде от тях боеспособно попълнение за собствената си отслабваща армия, но не отчита порядките в собствената си страна. Мобилизираните дуанци са подложени на такова издевателство от страна на управителя на областта Юнджоу (на границата между Шънси и Гансу), че Лян Ду, без каквито и да е усилия, уговаря един от тях, Се Дуджън, да организира въстание.[15] Усилил се за сметка на сянбийците, Лян Ду превзема Чанан, разбива край (в) Хънан войнството на принц Ши Бао и започва настъпление срещу Лоян. Към въстанието се присъединяват тълпи от селяни, които с обичайното за китайските историци преувеличение са наречени в източника „стохилядно войнство“ . Пред стените на Лоян Лян Ду побеждава за

втори път и тръгва срещу столицата. Престолът на Ши Ху се заклаща.

Спасението идва от запад. Срещу сянбийско-китайския блок се изправят ди и кяните. Старият тибетец Яо Иджун довежда в Е 8 хил. конници и иска императорът да го приеме. Ши Ху е безкрайно вежлив с тибетския вожд и изслушва съветите му по въпроса как се управлява държава, поученията и хулите му по адрес на принцовете. Може само да се завижда на търпението на изверга. В края на аудиенцията той подарява на Яо Иджун доспехи и кон. Без да му благодари, Яо скача на седлото, препуска в галоп, поема командването над разбитата му армия и разгромява пред Лоян войнството на Лян Ду, като последният е убит, а неговата „стохилядна армия" се разпръсва.

Това е последният успех на Ши Ху. Измъчен от вълненията, той се разболява тежко. Възниква въпросът за посочване на наследник. Както винаги, се изказват различни мнения дали да се определи за такъв един от повъзрастните синове на императора – имащият авторитет сред войските и „мъдрият" Ши Дзун, или „смелият" Ши Бин, или пък малолетният Ши Ши – поради благородния му произход.

Хуну винаги са обръщали голямо внимание на аристократизма. Когато дъщерята на Лю Яо е пленена, Ши Ху я прави своя съпруга. Обича я много и тя му ражда сина, когото пълководецът Джан Чай предлага за наследник на престола. Съперникът на Джан Чай и Ши Ши, принцът Ши Бин, се ползва със симпатиите на офицерите, служещи под неговото командване. Те влизат в покоите на болния император и искат държавният печат да бъде предаден на техния командир, като най-способен пълководец от синовете на Ши Ху. Джан Чай не се обърква, а заявява, че Ши Бин е пиян и докато го търсят, за да го заведат при баща му, изпраща убиец при него. Почти по същото време умира и Ши Ху, също, изглежда, не без странична помощ. „Аристократическата партия" побеждава и Ши Ши става император, майка му – регентка, а Джан Чай – фактическият управител на държавата. Ши Дзун се спасява благодарение на това, че напуска своевременно столицата.

При режим на военен деспотизъм, а именно такъв режим установяват Ши Лъ и Ши Ху, не армията зависи от правителството, а обратното. Щом само оцелелият принц, „мъдрият" Ши Дзун, се обръща към командването на армията, Яо Иджун и Ши Мин (Жан Мин) застават на негова страна. Войнството влиза в столицата, арестува правителството и издига Ши Дзун на престола. Джан Чай е екзекутиран на момента, а Ши Ши и майка му – след церемония по „лишаване от степен на достойнство".[16] Благодарният Ши Дзун назначава Ши Мин (Жан Мин) за главнокомандващ.

И ето че стигаме до прага на истинската трагедия, като това, което я предшества, може да се охарактеризира, да кажем, като направляващи детайли. И наистина е така, защото въстания, заговори, братоубийства и преврати има и в Китай, и то доста често, но това, към което води случилото се, се разглежда и там като нещо съвсем просто. Поради това ще разкажем по-подробно за героя на деня – пълководеца Жан Мин. Той е храненичe-китайче, възпитано и осиновено от Ши Ху, който му дарява и родовата си фамилия. Момчето се оказва способно и във военното дело, и в придворните интриги, но както ще видим, никога не забравя истинския си произход. Като живее в хунско семейство и като командва хунски воини, Жан Мин се стреми към властта, искайки да отмъсти на диваците, покорили народа му. Ставайки главнокомандващ, той предлага на императора да определи него за наследник на престола в ущърб на собствения му син. Ши Дзун му отказва и в отговор на дръзкото поведение на генерала си се замисля дали да не го предаде на съд. Жан Мин обаче има шпиони, които му издават замислите на владетеля. Тогава, надянал шлема си, Жан Мин влиза в двореца, убива императора и престолонаследника и издига друг принц за император, като назначава себе си за маршал.[17] И всичко това без каквато и да е съпротива от страна на околните! Как може да се случи всичко това?

След 103 дни се случва съвсем същото и със следващия император, Ши Дзян, само че Жан Мин не го убива, а го затваря в затвора. Скоро след това той издава про-

кламация, която е съвсем кратка, но е доста изразителна: „Тези, които са за мен, да останат с мен! Тези, които са против мен, да вървят където щат!"[18]. И тогава китайците се стичат в столицата, а хуну я напускат по спешност.

Именно в това се крие и обяснението. Зад Жан Мин стои силата на симпатията на победения, но не и покореният народ. Той може да сваля императори, защото придворната аристокрация и дворцовите слуги от китайски произход стоят зад него. Не е нужно те да бъдат въвличани в заговори, да бъдат посвещавани в тайни или подкупвани, защото и така правят всичко, което могат, за да напакостят на хуну. И когато силата на националния гняв го издига на престола, Жан Мин се обръща с лице към волята на народа си и заповядва да се избият всички хуну в държавата му. Заповедта се изпълнява с такава охота, че „при тези убийства загиват и множество китайци с вирнати носове"[19]. Казано накратко, това е явен геноцид, в сравнение с който хунският терор е като детска игра. Хуну убиват мнозина, но отначало го правят заради своята свобода и справедливостта, след това – за осигуряване благополучието на създадената от тях държава и, най-накрая – за въдворяването на ред във въстаналите области. Всичките тези поводи могат да се обобщят под понятието „самозащита" и са предизвикани от стечението на обстоятелствата. А през 350 г. китайците убиват заради самото убийство на чуждоплеменниците, т.е. на хората, които не приличат на тях. От каквото и да е предизвикан този расизъм, той се оказва определящ за събитията и повлича след себе си такива последствия, каквито не могат да предвидят заслепените от ярост привърженици на Жан Мин.

СРЕЩУ ВЯТЪРА

Въпреки че само между стените на столицата са убити повече от 200 хил. хуну, а общият брой на изтребените в страната е неизвестен, намират се хуну, които не само оцеляват, но са и способни да организират съпротива. Войводите Ши Ци, Ши Кун и др. вдигат хунските полкове срещу узурпатора. Жан Мин отвръща на това с екзекуцията на 28 члена на фамилията Ши – същото онова семейство, което приютява бедното сираче, възпитава го и го издига. Тогава той се отказва, разбира се, от фамилията Ши, която е носил цял живот, и се самообявява за основател на династията Вей, под чиято власт няма друго място за „варварите", освен в гроба. Едновременно с това изпраща в Южен Китай следното послание: „Племената ху се разбунтуваха в Средната равнина. Сега вече ги наказваме и бихме могли да ги покорим съвместно, ако изпратите войнство"[20].

Разбира се, че правителството на Източна Дзин се съгласява на съвместни действия срещу „варварите". Заетият с устройването на военните селища в Дзянси пълководец Ин Хао обаче намира достатъчно поводи за протакане и оставя без подкрепа Жан Мин, а хунският пълководец Ши Джи се укрепва в крепостта Сянго и се обръща за помощ към Муюн Дзюн. На негова страна застава престарелият тибетски вожд Яо Иджун, който поверява командването на тибетската конница на своя храбър и талантлив син Яо Сян, а в западните покрайнини на империята диският вожд Фу Хун вдига племето си за защита на свалената династия (350).

Всички тези разпръснати отряди обаче отстъпват по численост на 300-хилядната армия на Жан Мин, който се ползва със съчувствието на китайското население на страната и има на свое разположение арсенали, продоволствени складове и крепости. Само безизходното отчаяние тласка оцелелите хуну към съпротива.

Именно те се опитват да нанесат първия удар, като нападат столицата Е и... претърпяват пълно поражение. Развивайки успеха си, Жан Мин обсажда Сянго в началото на 351 г. Ши Джи успява да изпрати пратеник при Муюн Дзюн с обещанието да му предаде имперския печат, ако спаси крепостта (предаването на печата означава безусловно подчинение).

Муюн Дзюн и съветниците му отдавна се вглеждат в състоянието на Северен Китай. Още през 348 г. в Двора на Великия шанюй става дума за целесъобразността от една превантивна война срещу Младшата Джао, а събитията от 349 – 350 г. потвърждават тази гледна точка. През 349 г.

предпазливият Муюн Дзюн влиза в съюз с царството Лян и подготвя 200-хилядна армия, която е добре обучена и дисциплинирана. През 350 г. тази армия завладява град Хичън (Пекин), като с това си осигурява плацдарм за бъдещо настъпление. Муюн Дзюн премества столицата си от Лунчен в новопридобития Хичън, за да му е по-удобно да следи хода на събитията. През 351 г. отряд сянбийци се отправя да спасява Сянго.

Докато Муюните обаче бавно се разгръщат, инициативата е подета от стария тибетец Яо Иджун, който изпраща войнството на сина си Яо Сян да се съедини с хунския вожд Ши Кун, като заповядва да бъде отблъсната обсадата на Сянго и да му бъде донесена главата на Жан Мин, който е „безчовечен и несправедлив негодник, угасил благодетелния род Ши“[21]. Тази гледна точка е диаметрално противоположна на китайската, при която Жан Мин се разглежда като герой. И двете са еднакво неоснователни и не характеризират историческата закономерност, а нажежаването на страстите, което само по себе си е следствие от хода на логично произтичащите едно от друго събития. Като използва за завладяването на властта принципа на расовия геноцид, Жан Мин разпалва такъв пожар на омраза, че той вече не може да бъде загасен.

ТАЙФУНЪТ

Жан Мин получава своевременно сведения за настъпването на тибетския и хунския отряд и изпраща срещу тях свои, които веднага са пометени. Тогава решава лично да тръгне срещу врага, въпреки съвета на един от войводите си да не сваля обсадата на Сянго, а да заеме отбранителна позиция и да изчака удобен за удар момент. Решението му е повлияно и от неговия хороскоп, съставен от придворния му астролог: „Венера [звездата на убийствата] влиза в съзвездието Плеяди, следователно е настъпило времето да се приключи с хуну“[22]. Както често се случва обаче, положението на звездите дава неочаквани резултати. Войнството на Жан Мин настига противниците си в момента на съединяването им и се подготвя за бой, когато

на хоризонта се появяват димните сигнали на приближаващата се към мястото на сражението сянбийска войска. Това все още морално въздействие се оказва достатъчно, за да настъпи паника в китайската армия. Комбинираният тристранен удар на тибетците, сянбийците и хуну свършва останалото. Жан Мин успява да избяга и пристига в град Е, съпроводен от няколко конници. Една трета част от огромната му армия оставя главите си на бойното поле. Така че може да се приеме, че Венера и Плеядите си свършват работата, макар че за китайците щеше да е по-добре да не гледат към небето, а около себе си.

Веднага щом слухът за поражението на Жан Мин се разнася из страната, чуждоземците, заточени на заселване в различни области на империята, се отправят към домовете си. Нямайки запаси от храна, те грабят и убиват където завърнат, а китайците, защитавайки се, убиват тях, в резултат на което се извършва опустошение на страната. Настъпва глад, появява се чума и няма кой да сее. Вятърът на бедствието се носи над Северен Китай.

Със свойствената си енергия Жан Мин обаче събира нова армия от остатъците на предишната си. И когато хунският вожд Лю Сян се явява с войнството си пред стените на столицата, Жан Мин го разбива така, че 30 хил. хунски воини остават на бойното поле. Лю Сян влиза в преговори с Жан Мин и му обещава да уговори Ши Джи да се подчини, а когато това не му се удава, го убива и сяда на престола в Сянго. През следващата 352 г. Жан Мин превзема Сянго. Под предлог, че отмъщава за цареубийството и предателството, той екзекутира Лю Сян и разрушава последната столица на хуну, като отвежда остатъка от населението ѝ в Е. След това тръгва на изток срещу сянбийците. Муюн Ко обаче успява да му отнеме инициативата и се настанява в Сянго.

Жан Мин се опитва да отстъпи към Чанан, но сянбийците го преследват по петите и превъзходната китайска пехота не може да се откъсне от леката конница на номадите. Затова пък китайската бронирана конница смила в открит бой сянбийците, които използват традиционната номадска тактика, позволяваща им да изморяват превъз-

хождащите ги сили на противника, като не се поддават на натиска, а се разпръсват. Поради това при всичките други условия силите са изравнени.

Обкръжената от сянбийците войска на Жан Мин се окопава на изгодни позиции около Лянтай и отбива десет атаки, като поразява противника с яростта си, с която влиза в бой. Във войската на муюните се надига ропот и мнозина предлагат да бъдат изоставени опитите за доунищожаване на китайската армия. Тогава Муюн Ко използва обичаен за номадите стратегичен похват, като отдръпва основните сили на армията си и позволява на Жан Мин да започне отстъпление, оставяйки само 5 хил. конници, които да тормозят противника. Щом китайците излизат от окопите, сянбийците ги обсипват със стрели. За да прикрие пехотата си, Жан Мин поставя конницата си на фланговете, което всъщност не пречи на сянбийците да възобновят нападенията си и да спъват придвижването на колоните. Когато китайското войнство стига до равнината, то се натъква на готовата за бой армия на Муюн Ко. Започва клане.[23]

В този бой Жан Мин проявява забележителна храброст. Като държи в дясната си ръка бойна секира, а в лявата – кука, той се хвърля в сечта, опитвайки се да пробие линията на нападащите. Муюн Ко заповядва на отряда си елитна конница да свърже седлата си с желязна верига и да обкръжи Жан Мин.[24] Последният разкъсва веригата и избягва, но израненият му кон пада и тогава го връзват. Докаран пред очите на Великия шанюй Муюн Дзюн, Жан Мин е обезглавен.

Веднага след победата сянбийските войски тръгват срещу столицата – град Е, но той се е подготвил предварително за отбрана. Сянбийците обсаждат града, чието положение е безнадеждно, понеже останалите пълководци и управители на области вече са капитулирали към този момент.[25] В обсадения град Е започва глад и се разпространява канибализмът. Най-напред са изядени жените от харема на Ши Ху, а след тях и останалите жени и деца. Сянбийците са готови да щурмуват, но градът се предава. Сянбийското командване проявява великодушие и оста-

вя предалия се комендант на крепостта за управител на града. След блестящата победа, която изглежда е окончателна, Муюн Дзюн приема императорска титла и казва на пратеника от империята Дзин, пристигнал от Нанкин: „Като се върнете, докладвайте на вашия Син на Небето, че поради липса на друг, Средната държава ме избра за император“[26].

Новата империя, която получава наименованието Ян[27], също е полукитайска. От 357 г. нейна столица става град Е.

ПОВОД ЗА РАЗМИСЪЛ

Историческият период, започнал през 304 г., завършва през 352 г. Етносът на хунските кули, които отначало осигуряват победата на своята аристокрация, а след това се разправят с нея, престава да съществува. През 353 г. господството на Средната равнина се поделя между сянбийците и тибетците, които са в тесен съюз помежду си. Като изтребват хуну, китайците не печелят нищо. Дори и опитът на южняците да освободят родината си от чуждото иго завършва плачевно. Изчакващият резултата от събитията в Дзянси Ин Хао наблюдава безучастно гибелта на Жан Мин. Неговата 70-хилядна армия стои край Шоучун до 353 г., след което е разбита от тибетската конница на Яо Сян. Долината на Хуанхъ е окончателно загубена за империята Дзин.

Може ли обаче да се твърди, че този резултат от полувековна история, който е еднакво ужасен и за хуну, и за китайците, е предопределен от разположението на силите, предшестващи разгръщането на събитията? Дали някой от вождовете и пълководците не допуска грешка, заради която загива цяло разклонение на хунския народ и попадат в робство две трети от китайския народ? Или просто съчетаването на случайни събития обрича милиони хора на безсмислено кръвопролитие[28], като не допуска друг изход? Тук е мястото за различни мнения и за право на изследователя да обоснове това, което, според него, е истината.

Нека си спомним разговора между хунския старей-

шина Лю Сюан и върналия се в родния си край блестящ принц Лю Юан през 304 г. И двамата смятат, че трябва да се воюва, но за какво и срещу какво? Лю Юан иска да създаде династия и я създава, като се скарва с номадите и не се помирява с китайците. От момента, в който тръгва по този път, не може да има вече връщане назад, а следователно и спасение. Близкото общуване на толкова неприличащи си по маниера си на поведение етноси, каквито са хуну и китайците, създава постоянна неувереност на всеки член от образувалото се общество за последствията от всяка постъпка и за това как тя ще бъде възприета.

Това „несходство" се проявява в дреболиите и в нюансите на поведението, но нали целият живот на човек, съдбата на етноса и дори в известна степен участта на държавата се образуват от множество трудноуловими моменти от неосъзнати реакции, наричани „стереотипи на поведение". Например Жан Мин убива принцовете от фамилията Ши в името на Великия Китай и всички китайци го благославят и до днес.[29] А ето че тибетецът Яо Иджун възприема постъпките на Жан Мин не като патриотизъм, а като безсъвестно предателство, и когато спечелилият победата негов син Яо Сян не му донася главата на успелия да избяга Жан Мин, баща му заповядва да му ударят сто пръчки.[30] От неговата етична позиция убийството на предателя е по-важно, отколкото победата над армията на врага.

А колко безмилостна е войната между Ши Лъ и Лю Яо, в която загиват всички синове на Лю Яо. Дъщеря му обаче попада в плен и не само не е убита, а става любимата жена на Ши Ху, защото жените в хунското общество са неприкосновени дори и при най-жестоките разпри. В същото време пък в китайските дворци жените са хвърляни в затвора, обричани на гладна смърт и подлагани на мъчения.

Могат да бъдат приведени много такива примери, но смисълът им се състои в това, че свързването на два различни типа етническо поведение създава напълно нежизнеспособно общество-химера. Поради това отговорността за разорението на Северен Китай и за гибелта на южните хуну трябва да се вмени на Лю Юан, който, увлечен от хуманистични илюзии, не разбира какво прави.

По-прав всъщност е бил Лю Сюан, който предлага да се влезе в съюз със сянбийците, да се отвоюва от Китай необходимата за хуну територия и върху нея да се създаде подобие на държавата на хуну, каквато е била тя преди подчиняването ѝ на империята Хан. Именно по този път тръгват хунските князе от Ордос, останали след 350 г. последните представители на хунската култура, чийто последен час още не е ударил.

Последни ли са наистина? Та нали сянбийците-муюни си остават номадски народ, като обединяват около себе си родствените им юйвънски татаби, киданите и остатъците от дуанските ухуани. Китайците пък са привличани избирателно, използвани са като специалисти и въобще не им се подчиняват. Завладените земи с китайско население не са кой знае колко обширни и по време на войните са опустошени дотолкова, че напуснатите ниви във вътрешността на Китай на места се превръщат в пасища. Населението на муюнската империя Ян е пресмятано към не повече от 2460 хил. семейства[31], т.е. представлява около 45% от населението на империята Дзин преди гибелта ѝ. При това значителна част от номадското население на империята Ян живее в Манджурия и почти не общува с китайците. Племената носят тежка военна служба, китайците – не по-малко тежки трудови повинности, а принцовете от царуващия род треперят за живота си, защото муюните злоупотребяват с братоубийството дори и по онова време. Казано накратко, и тази програма не носи щастие на народа, а симпатиите на масите са от голямо значение в политическите интриги и военните стълкновения.

Поради това всички обитатели на Средната равнина мечтаят за справедливо правителство, твърдо и благосклонно както към китайците, така и към чужденците. Колкото и да е странно, и този вариант намира приложение, макар че е невъзможно да се предвидят последствията от него.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Симоновская, Л. В., Г. Б. Эренбург, М. Ф. Юрьев.* Очерки истории Китая. М., 1956. с. 43.

[2] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 171.
[3] *Пак там.* с. 172.
[4] *Пак там.* с. 160 – 161.
[5] *Gibert,* с. 630.
[6] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 163.
[7] *Wieger* с. 1107.
[8] Броят, който, разбира се, е преувеличен, се определя на 500 хил. сухопътни ратници и 10 хил. кораба. Съвсем ясно е, че по-голямата част от тази армия е съставена от китайци, които се сражават с неохота за хунския цар, като с това се и обяснява слабостта на империята Младша Джао.
[9] *Gibert,* с. 631.
[10] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 166, 210. На стр. 210 Бичурин погрешно посочва 333 г. Вж. *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия..., с. 164; *Wieger* с. 1120.
[11] *Gibert,* с. 632.
[12] *Wieger,* с. 1137.
[13] *Ibid.,* с. 1127.
[14] *Ibid.,* с. 1109.
[15] *Юэ, Шан,* Очерки... с. 145.
[16] Ши Ши царува 33 дни.
[17] Ши Дзун царува 183 дни.
[18] *Wieger,* с. 1135.
[19] *Бичурин, Н. Я.* Статистическое описание Китайской империи. Т. II. СПб., 1853. с. 74 – 75. Ср.: *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 15, 140; *McGovern* с. 350 – 351; *Wieger* с. 1135.
[20] *Юэ, Шан* Очерки... с. 146.
[21] *Wieger,* с. 1138.
[22] *Ibid.* с. 1139.
[23] *Mailla* Т. IV. с. 394 – 395.
[24] *Wieger* с. 1141.
[25] *Ibid.*
[26] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 167.
[27] През 4 – 5. в. пр.Хр. царството Ян е разположено в крайния североизток на Китай. Като завладяват бившите янски земи, Муюните си присвояват древното китайско название, надявайки се да оправдаят окупацията пред китайското население.
[28] *Юэ, Шан,* Очерки... с. 146.
[29] *Пак там.*
[30] *Wieger,* с. 1138 – 1139.
[31] *Ibid.* с. 1156.

V. НАЖЕЖАВАНЕТО

ПОЛЪХЪТ НА ДРЕВНОСТТА

Муюн Дзюн и съветниците му са трезви политици. Въпреки че претендират за господство върху целия Китай, те окупират само толкова земя, колкото могат да удържат без особено напрягане, а именно – Шанси и Шундун. Въпреки понесените поражения пък, южните китайци получават възможността да си върнат Хънан, а в Шънси възниква ново царство. За да разберем как се случва това, трябва да се върнем с няколко години назад.

Да започнем с това, че алувиалната [покрита с наносни почви] равнина на гористото плато се струва на пътешественика като хълмиста, че и планинска страна. Гората се поддава лесно на ерозия, поради което речните долини и овразите са врязани в платото на дълбочина 250 – 500 м, а тъй като хората живеят около водата, склоновете им се струват като планини. Може да се каже, че това е планински релеф с обратен знак, т.е. че е врязан в земята.

Освен това, в Шънси има островни планински хребети, а на юг е обширният планински хребет Цинлин, покрит с широколистни гори.[1] При ярко изразената си зоналност – от гъсти гори, през степи, до пустините на Ордос – тази област представлява изключително разнообразие на ландшафти, които са плътно съчетани и преплитащи се помежду си, което се отразява на съдбата на населяващите я народи.[2]

През 4. век местното население на тази прекрасна страна все още не е погълнато от китайците. Народът, който ние наричаме тангути, макар и да не е по-голямата част от населението, но живее със своя си бит и древни традиции. През 312 г.[3] към него се присъединяват много тибетци, сменили високото плато Амдо с благодатното крайбрежие на река Уей, след което – по време на хунското господство – по тези места се заселват доста номади – хуну и сянбийци.

Отнасяйки се зле към уседналите китайци, сянбийците не разпространяват неприязънта си към тях и върху уседналите тангути. По времето, когато управлението на Ши Ху губи популярността си, военния си престиж и областта Лян, те се замислят преди всичко за себе си и скоро се обединяват около тангутския старейшина Пу Хун, като увеличават слабите му до този момент сили.

Нека си припомним, че китайско-сянбийското въстание на Лян Ду е разгромено от тибетските полкове на Яо Иджун. Негов помощник е тангутът (ди) Пу Хун, също предпочитащ тиранията на хуну пред „свободата", получена от ръцете на китайците. За заслуги в борбата срещу метежниците Ши Ху издига Пу Хун за управител на долината Уей (в Шънси). Като се стреми да се избави от командири-чужденци, Жан Мин вика Пу Хун в столицата си, но последният разбира какво означава за него едно такова пътуване и предпочита да въстане. Като разбива предания на династията Ши тибетски вожд Яо Сян и се обявява за привърженик на династията Дзин, през 350 г. Пу Хун приема двойна титла: шанюй – за номадите, и цар на династията Цин – за уседналите си поданици. Названието на династията му е разумно избрано, защото истинските китайци смятат древното царство Цин за наполовина жунско и въобще – за „варварско". Вземането му за образец означава, че тангутите заявяват правото си на превъзходство, а осветяването на традициите му е омразно за китайците. Следователно мирът с империята Дзин е невъзможен, но понеже през 3. век пр.Хр. древното царство Цин обединява Китай, в наименованието му се крие и програма за действие. Използвайки наситеността на Шънси с войнствени и решителни хора, тангутите искат да се постигне такава ситуация, при която всички народи да се подчинят на една цел – завоюването на Китай и Великата степ и създаването на страна, в която да могат да живеят всички, защото по време на управлението на Жан Мин расовият принцип губи популярността си. С други думи, тангутите поемат върху себе си мисията за въвеждане на ред в Северен Китай и преследват неотклонно тази си цел в продължение на четирийсет години.

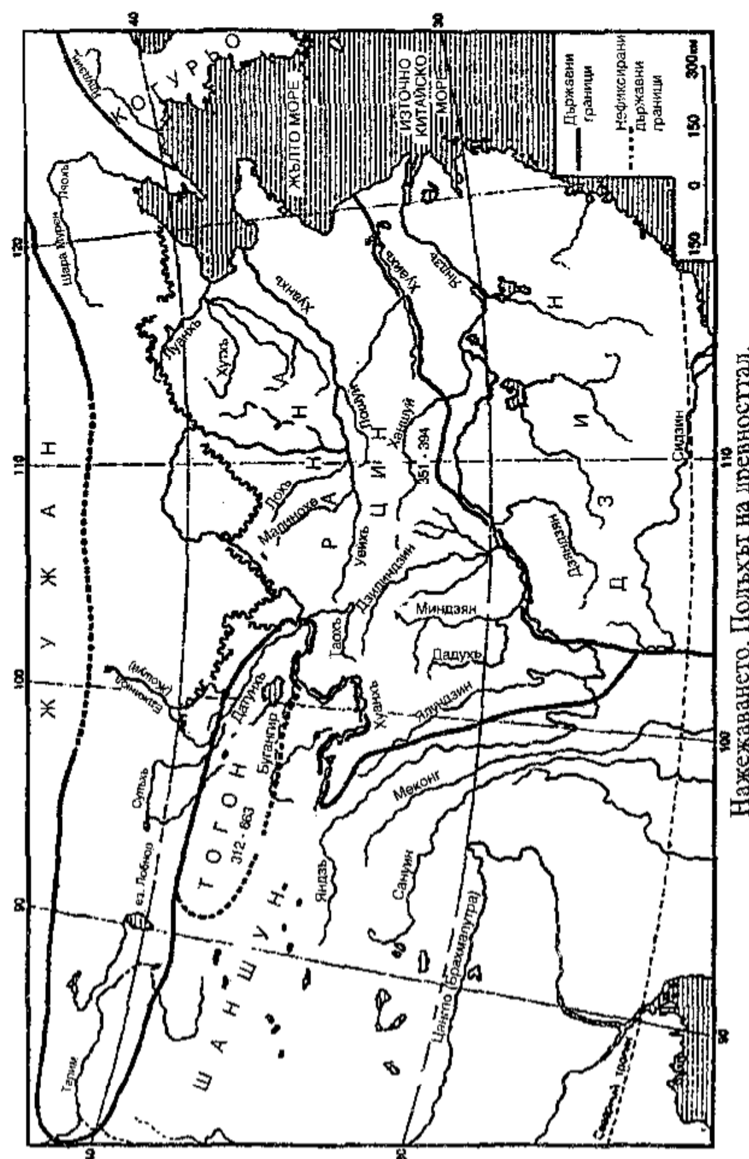

Нажежаването. Полъхът на древносттал.

По съвет на гадателя си Пу, Хун сменя родовото си име на Фу, но това не го спасява от беда. Бившият войвода на Младшата Джао, Ма Дзю, който е разжалван за неуспешната война срещу Лян, отравя Фу Хун, но е екзекутиран от неговия син, седнал на престола под името Фу Дзян I през 351 г.

Използвайки разпадането на Младшата Джао, Фу Дзян I завладява Чанан и утвърждава в този славен град столицата на новата империя. Това обаче води до сблъсъка му с китайците, които виждат в случилото се повод за война, защото, според техния светоглед в Поднебесната империя може да има само един император.

Царството Лян, намиращо се в предпланините на Наншан, е разтърсвано от обичайните за онова време цареубийства[4], в резултат на което то не е опасно за тангутите. През 354 г. обаче пристига силна армия от Южен Китай, която е приветствана възторжено от китайското население на Шънси. Недостигът на продоволствия и твърдостта на заседналите в чананската крепост тангути обаче принуждават китайския пълководец Хуан Вън да започне отстъпление.[5] Тангутските войски преследват китайците и по време на отстъплението загива престолонаследникът, любимият син на Фу Дзян, който е храбър и способен пълководец. Това е твърде висока цена за постигнатата победа. Следващият по възраст принц, Фу Шън, се ражда сляп с едното око и съзнаването на уродството му го прави груб и жесток пияница. Дядо му и баща му не го обичат и той изцяло прехвърля обидата си от тях върху приближените им, като за начало – след възкачването си на престола през 356 г. – екзекутира повече от петстотин велможи и слуги на баща си.[6] Братята му се спасяват само благодарение на поредното нападение на враговете им, като се отправят на война срещу тях, защото има по-голяма надежда да оцелеят в боя, отколкото в Двора.

Този път срещу тангутите настъпват тибетците. Умирайки през 352 г., престарелият герой Яо Иджун заръчва на сина си Яо Сян да подчини империята Дзин, което последният изпълнява. Не успява обаче да се разбере с китайците и се предава на Муюн Дзюн, който го назначава

за управител на Хънан. Там той прекарва кратко време, защото неговият враг, главнокомандващият южнокитайските войски Хуан Вън започва настъпление на север през 356 г. При Ищуй (около Лоян) тибетците претърпяват поражение и напускайки фронта, бягат на северозапад, благодарение на което Хуан Вън овладява Лоян, възстановява гробниците на дзинските императори в него и преди да се върне у дома, оставя силен гарнизон там. Сянбийците се скриват зад водната преграда на Хуанхъ. Това е за Китай огромен морален успех, заради който Хуан Вън жертва надеждата си да отвоюва Шънси, накъдето се отправя Яо Сян с 50 хил. семейства „от хуну, кяните (тибетците) и китайците".[7]

Там обаче също не му провървява. Княз Фу Дзян разбива разнородното му войнство, а него самия пленява и екзекутира. Брат му, Яо Чан, се подчинява на тангутския княз, участва в походите му и стига до княжеска титла, а доведеният от него народ е разселен в Шънси.

Князът побеждава, а императорът проявява изключителна жестокост в столицата, като одира кожата от лицето на изпадналите в немилост свои приближени. Тангутите от 4. век обаче не завоюват свободата си, за да позволяват безропотно да бъдат убивани от някакъв си озлобен кьопчо. През 357 г. принцовете Фу Фа и Фу Дзян са предупредени от обичаната от Фу Шън дама, че на следващия ден ще бъдат екзекутирани. Те влизат през нощта в двореца и съпроводени от въоръжената стража, заварват Фу Шън мъртвопиян, като за общо задоволство го заколват.[8]

Благородният Фу Фа отстъпва престола на по-малкия си брат, който става Фу Дзян II. Същият обаче се оказва същински пазител на древните традиции на Цин и екзекутира брат си. След това създаването на новата империя е вече факт, определен е престолонаследникът и е набелязана политическата посока, а именно – завоюването на Китай. Недоволните тангутски князе се опитват да протестират през 367 г., но протестът им е потушен и те заплащат с живота си за него.[9] След това Фу Дзян II става не само император, но и фактически самодържец.

Как трябва да се гледа на новата държава? Китайци-

те я смятат за варварска, но Фу Дзян и обкръжението му – съвсем естествено – са на противоположното мнение. Когато през 360 г. двете орди – сянбийската и ухуанската – предлагат на Фу Дзян покорността си срещу това да им разреши да се заселят във владенията му, цинските съветници заявяват на царя, че „номадите имат лица на хора, но сърца на животни". С тях, които били нечовечни и некултурни, не трябвало да си имат работа.[10] Под натиска на приближените си, които смятат себе си за носители на културата, Фу Дзян изпраща гостите си зад северната си граница, която е същата онази Китайска стена или – по-точно – нейните руини. Това влече след себе си последствия, които са важни не само за империята Цин, но и за всичките ѝ съседи. Опитът да се въплъти в живота древният идеал е най-доброто средство за самозалъгване, но не и за излъгване на околните. Китайското население на Шънси така или иначе не смята тангутите за свои, а степните хора се убеждават, че Фу Дзян не им е приятел. След загубата на потенциалните си съюзници, на тангутите им остава само тяхната воинска доблест и те започват да разговарят „от позицията на силата", както някога правят това воините на царството Цин.

За тангутите е твърде благоприятен фактът, че техният най-опасен съперник – сянбийската империя Ян – е принуден да търси съюз с Цин. През 360 г. умира Муюн Дзюн, като оставя престола си на младия си син Муюн Вей. Според Муюн Ко, това е последният им мъдър наставник който ръководи империята и разбира правилно необходимостта от обединяването с тангутите срещу Южен Китай. През 362 г. сянбийците преминават през пограничната река Хуанхъ, която е, но китайският главнокомандващ Хуан Вън ги принуждава да отстъпят.[11]

Положението на сянбийската империя се утежнява, защото е достатъчно само южните китайци да форсират Хуанхъ и населението на Хъбей би могло да им помогне да прогонят варварите от Средната равнина. Поради това сянбийците събират силите си и през 365 г. си връщат Лоян.

Развивайки успеха си, сянбийската конница на Муюн

Чуй прочиства от дзински войски Шундун и през 366 г. стига до реката Хуай. През 369 г. Хуан Вън се опитва да организира контранастъпление, но китайците са напълно разбити от сянбийците при Фантоу (в Хънан). След това пристигат тангутите и също побеждават отстъпващите сили на южните китайци. Злополучният Хуан Вън изгаря флотилията, която е създал по река Хуай, и спешно се оттегля на юг. Реката Хуай отново става граница между „варварския" и националния Китай.

Ако военната сила и съюзът с муюните обаче позволяват на Фу Дзян II да реши проблема си на юг, то по съвсем друг начин стоят нещата на север. От една страна, там е по-леко, но, от друга – по-сложно.

ПРОЛЕТНИТЕ ДЪЖДОВЕ

На север Шънси граничи с платот Ордос, където през 4. век живеят хуну, които не тръгват с Лю Юан да завоюват Китай и не загиват там от лукавия Жан Мин. Тези хуну са управлявани от друг клон на рода на древните шанюи, отделил се от покитайченото основно разклонение още в началото на 3. век. За разлика от своите братовчеди, ордоските хуну се сродяват с табгачите, така че през 4. век във вените на князете им тече доста табгачска кръв, както – между другото – и у табгачите има доста хунска кръв.[12]

Тези хуну са засегнати съвсем слабо от китаизацията, защото именно те се опитват на два пъти в края на 3. век да вдигнат въстание и претърпели поражение, се оказват спрямо Китай в положение на „родствениците на убитите", което, според понятията на родовия строй, изключва понататъшни контакти.

От гледна точка на етнологията, ние виждаме в ордоските хуну втория вариант на развитие на етноса – същият, който е предложен като път за възстановяване на независимата държава от старейшината Лю Сюан и отхвърлен от княз Лю Юан. Те съхраняват голяма част от номадските си традиции, влизат в дружески отношения със съседите си – табгачите и тангутите, и подчинили ги де юре, запазват автономията и културата си. Както и при

предците им през епохата на разцвета на държавата им, номадскиятбитиродовиятстройсавпълнасилаyордоските хуну. В източника[13] се изброяват 19 рода, като всеки от тях има свой лагер и не се смесват". Знатните фамилии са същите – Хуян, Бу (Сюйбу), Лан и Цяо (Циолин). Както и преди, те държат и предават наследствено – т.е. в рамките на рода – старите хунски длъжности. Родът Сюйбу владее длъжността жичжо, родът Лан – длъжността дзюйкюй, а родът Цяо – длъжността данху, както и новите длъжности – духоу и чъян. За положението на рода Хуян няма данни и това е разбираемо, защото основната му част отпътува на запад още през 93 г., поради което той няма място в йерархията на южните хуну.

С това се изчерпва сходството, като разликите са не по-малко забележими. Оказва се, че шанюите се избират вече предимно от рода Тугъ, който е в списъка на „простите" родове. Висшите сановници на държавата носят – по стара традиция – задължително дублиращи се титли: Сян ван, източен и западен; Или ван, източен и западен (титлите включват китайския термин „ван"). Останалите князе също са по двойки – Юйлу, Дзяншан, Шофан, Дулу, Сянбу, Анло – всичко 16 чина. Всичките длъжности се заемат от родственици на шанюите, т.е. фактически властта принадлежи само на рода Тугъ. И така, ние наблюдаваме съвместно съществуване на стара и нова аристокрация и замяна на съюза на родовете с хегемонията на един род. Освен тези две йерархични системи, съществуват още по-малко почетни постове, свързани с изпълнението на конкретни задачи – с други думи, съществува служещо съсловие. Може да се предположи, че старата аристокрация е отстранена от управлението и се задоволява с титулуване, защото откъде иначе ще се вземат толкова нови чиновнически длъжности.

Намиращата се под владението на хуну територия включва не само Ордос, но и прилежащите му от изток равнини на Шанси, а на запад – склоновете на хребета Алашан. През интересуващия ни период хуну имат двама вождове, като в самия Ордос управлява Лю Вълчън, а в Шанси – братовчед му Лю Кужън. Двамата са добри

приятели, а народът им се състои от „смели хора, обичащи да се бунтуват".[14]

И въпреки че обществената организация на ордоските хуну е достатъчно гъвкава, територията им – обширна, а географското им положение – удачно (защото войните протичат пò на юг), дълго време те не се изявяват като сериозна сила. През сушавата епоха на 2 – 3. век пустините на Ордос – въпреки близостта на обграждащите ги реки – могат да изхранят само минимален брой номади, и то доста оскъдно. Необходимите им дъждове валят пò на юг и заплашват гористата страна Шънси с наводнения.[15] Към средата на 4. век обаче ситуацията се променя. Подобно на атлантическите циклони, тихоокеанските мусони променят трасето си.[16] Те донасят в просторите на Великата степ животворната атмосферна влага, която дотогава се излива върху сибирската тайга и върху изворите на притоците на буйната река Хуанхъ.[17] Ожаднялата земя реагира бързо на това. Раззеленяват се сухите до този момент степи, храстите на тамарикса започват да укрепват пясъчните хълмове, агнетата трупат тлъстини от пролетните нежни треви, конете престават да страдат от липса на храна, а хуну, оказали се собственици на паднало от небето изобилие, отново се чувстват като могъщ народ. През 361 г. Лю Вълчън приема при себе си прогонените от Фу Дзян сянбийци и ухуани, къса с тангутите и сключва съюз с хана на табгачите – Шеигян.

По същите причини обаче не по-малък икономически подем преживяват и табгачите, отделени от хуну само от реката Хуанхъ. Ако до средата на 4. век тези храбри воини преживяват едва-едва тежките зими и горещите летни месеци, то тогава и те набират сила, благодарение на която хан Шеигян започва да смята себе си не за съюзник, а за господар на Лю Вълчън. Той не може да се разбере със своя полудив повелител и през 365 г. въстава. През 367 г. пък Шеигян започва война срещу Лю Вълчън. Дели ги Хуанхъ, върви есенният ледоход и оставайки в Ордос като в крепост, Лю Вълчън смята, че е в безопасност. Шеигян обаче заповядва да се хвърлят върху плаващите ледове снопове от тръстика. Ледът спира и скоро укрепва, а таб-

гачите преминават по него реката Хуанхъ като по мост. Неочакващият появата на врага Лю Въйчън бяга при тангутите, а Ордос остава за табгачите.

Случващите се събития биха могли да принудят Фу Дзян към активни действия по северната му граница, ако вниманието му не е съсредоточено към южните покрайнини на империята му чак до 369 г. Хан Шеигян получава време да си поеме дъх, но не успява да се възползва от него, защото губи тила си. Докато засухата изгаря бреговете на Орхон и Селенга, а пустинята протяга жълтите си пръсти към Хангай и Хънтей, табгачският хан смята себе си за притежател на тези пустеещи земи. Веднага щом благодатният дъжд превръща обаче пустинята в цветуща степ, в нея се появяват силни и смели хора, които отказват да се подчиняват на чуждия хан. Това са жужаните.

Широко разпространената гледна точка, че народът (етносът) е група хора, свързани с родство или произход, език и култура, е – според нас – само отчасти правилна. При възникването на етноса тези черти обикновено отсъстват и се появяват по-късно, когато разноплеменната и разноезичната маса се спојава в сплотен колектив, чиито членове се сродяват взаимно, разговарят на общоприетия език и в процеса на съвместния си живот си изграждат навици, които по-късно се превръщат в културна традиция. Така – според легендата – се създават римляните, които не съществуват преди Ромул; и също така – вече според историята – възникват османските турци и сикхите. Не винаги можем да проследим етногенезиса на един или друг народ до момента на възникването му, но когато това ни се удаде, винаги се натъкваме на факта, че етническата цялост възниква в резултат на сбор от исторични събития.

Жужаните са народ, който възниква буквално пред очите на историците от Централна Азия. Те са остатъци от разбитите от табгачите сянбийски и хунски родове. Онези, които са имали щастието да се спасят от жестокия враг, намират убежище в безкрайната Монголска равнина и постепенно свикват едни с други дотолкова, че в края на 4. век се организират в орда и се превръщат в самостоятелен етнос.[18]

За основател на ордата им се смята дезертьорът от китайската армия Югюлюй, който събира около себе си стотици, подобни на него бегълци. Тази група става център на обединението на разноплеменни и разноезични хора, свързани само от историческата съдба.

За 30 години те сменят пет предводители[19], но към 390 г. жужанската орда вече се разпростира в цялата Халха и е враждебно настроена към растящото могъщество на табгачите.[20]

Малко по-късно, през втората половина на 4. век, към степта се занизват и племената *дили* или *теле* (телеутите), които са потомци на „червените ди" (чи ди). До този момент те обитават предпланините на Наншан и търпят безобразията на китайските владетели на царството Лян. Изглежда че няма къде другаде да отидат. След поредното цареубийство обаче и свързаните с него ексцесии, случили се през 363 г.[21], те започват постепенно да се изселват на север от Великата пустиня Гоби, като запазват родово-племенния си начин на живот. Във Великата степ те откриват великолепни възможности за скотовъдство и към края на 4. век се размножават толкова много, че заселват всичките свободни територии, които дъждовете отвоюват от пустинята. Опасност за тях представляват само жужаните.

Телеските племена са много необходими на жужаните, но жужанската орда въобще не е нужна на телесците. Жужаните са хора, избягващи изнурителния труд, а децата им пък предпочитат да заменят тежкия труд на пастира с получаването на данъци. От своя страна, телесците са свикнали към труда на скотовъдеца и искат да пасът добитъка си и никому нищо да не плащат.

Съобразно с тези им склонности се изграждат и политическите системи на двата народа, като жужаните се сливат в орда, за да могат с помощта на военната си мощ да живеят за сметка на съседите си; а телеутите[22] си остават конфедерация от слабосвързани помежду си племена, които с всички сили отстояват независимостта си. Табгачите отстъпват на тези два народа родината си – северните степи, което ги принуждава да си търсят нова – на юг, но там те се натъкват на тангутите.

През 367 г. и в трите държави, разположени по бреговете на Хуанхъ, се извършват толкова коренни промени, че тази година може да бъде наречена „преломна". Хуну се скарват с табгачите и Лю Въйчън се хвърля в обятията на Фу Дзян, с което умножава броя на чужденците в царството Цин. Тангутските князе възразяват срещу политиката на царя си и след екзекуцията им собствено тангутският елемент губи в империята Цин голяма част от значението си. В сянбийската империя Ян умира мъдрият и опитен „наставник на царя", т.е. главата на правителството Муюн Ко, който е покровител на талантливия пълководец принц Муюн Чуй. „Наставник" става завистливият и ограничен Муюн Пин. Мразещата Муюн Чуй императрица-майка решава – заедно с управителя – да се избави от най-добрия си пълководец. Навреме предупреден за готвеното покушение срещу живота му, Муюн Чуй бяга при Фу Дзян II, който – трябва да се признае – го приема радушно.

Това е голяма загуба за муюните, предизвикана преди всичко от завистта, злобата и глупостта на лицата, които по онова време са на власт. И закономерността на събитията влиза в правата си. Като лавина тя набира постепенно сила и помита всичко по пътя си, докато не легне върху труповете на хора и животни в дълбоката долина, вече загубила инерцията на първоначалния си тласък, извършен или според мъдро пресмятане, или от лекомислен порив, като на лавината това е безразлично.

Краят на 369 г. е най-удобният момент за замислите на Фу Дзян II, защото Муюн Пин е не само завистлив, но и алчен. Той събира огромно – ама наистина несметно богатство – като облага с воден налог изворите, при това не плаща възнаграждението на войниците, така че е напълно естествено те да не искат да дават живота си за този скъперник.

Под командването на способния пълководец Ван Мън цинските войски превземат с един удар Лоян. След това, в началото на 370 г. унищожават с нощна атака укрепения лагер на сянбийците и изгарят намиращите се в него складове с военно снаряжение. Янският император Муюн Вей заповядва да се разпредели богатството на „наставника" между воините му, след което изпраща армията си срещу тангутите. Обаче вече е късно! Ентусиазмът на тангутския патриотизъм е по-голям от стимула от парични награди. Атаката на тангутите помита сянбийците и Муюн Пин бяга сам от бойното поле в крепостта Е, незабавно обсадена от тангутите. Понеже в тангутските войски е въведена строга дисциплина и строго се забранява грабежът, деветмилионното[23] китайско население на Хъбей се връща към мирните си занятия, като предоставя сянбийците на съдбата им.

Напускайки крепостта, Муюн Вей и Муюн Пин бягат в родината си, а влезлият в град Е Фу Дзян II вкарва Муюн Чуй в царския дворец, от който последният е изгонен някога от съплеменниците си. С това войната приключва. Муюн Вей не среща подкрепа в родината си. Налага му се да защитава живота си от разбойнически банди и го спасява само това, че е пленен от тангутите. Фу Дзян приема милостиво младия пленник и го заселва заедно с останалите пленени сянбийци във все още невъзстановения напълно Чанан, за да служат там на своя благороден победител. След тази гръмка победа царствата Лян и Тогон се признават за васали на империята Цин.[24]

Схватката между тибетския як и сянбийския тигър е твърде благоприятна за китайския дракон, но този тромав гущер отново проспива момента. Вместо да придвижи бързо войска на север, Хуан Вън прекарва 370 г. в бездействие, а през 371 г. извършва държавен преврат, сменя императора, става регент и прекарва на тази пост до смъртта си, настъпила през 373 г. През тези три години Фу Дзян реорганизира армията си, попълва я със сянбийци и сам започва настъпление срещу китайците.

През 373 г. тангутите пресичат хребета на Цинлин и завладяват Съчуан, с което обезопасяват южната си граница. През 376 г. с един удар завоюват царството Лян, което опира до тангутските земи от запад. През същата тази година храбрият табгачски хан Шеигян е убит от извънбрачния си син, който изтребва и братята си. От това страшно кла-

не е спасен само малолетният внук на Шеигян – Гуй. Възползвайки се от объркването в главната квартира на табгачите, Лю Вейчън довежда в нея тангутски войски, които екзекутират убиеца, но едновременно с това приключват и със самостоятелността на табгачкото ханство. Степта е административно разделена на източна (след Ордос) и на западна (Ордос и Алашан) част, чиито управления са поверени на хунските князе, като на изток е Лю Кужън, а на запад – Лю Вейчън. И двамата са верни съюзници на тангутския цар, или – което е едно и също – на императора на Цин. Успехите на тангутското оръжие дотолкова поразяват въображението на съвременниците му, че дори корейските царства Когурьо и Сила[25] изпращат в Чанан пратеници с дарове, които, според китайския церемониал, са приети като данък. За голямо съжаление на китайските патриоти, обединяването на Северен Китай завършва с образуването на още едно чуждестранно царство!

ЯСНОТО НЕБЕ

През двайсетилетието, през което тангутските войски се движат от победа към победа по всичките си граници, в страната цари мир и процъфтява културата. И едното, и другото обаче крият в себе си кълновете на бъдещи беди, за съжаление във все по-голяма степен, съответстваща на неумереното разширяване на пределите на империята Цин. Всъщност, както ще видим, двата процеса са взаимосвързани и връзката им е еднопосочна.

Подели инициативата за обединяването и налагането на ред в ойкомена, под който по онова време се подразбира Китай и Великата степ на юг от пустинята Гоби, тангутите се оказват абсолютно малцинство сред населяващите тази територия народи. Още през първия етап на изграждането на империята им, когато тангутите са овладели само Шънси, китайското население в нея е не по-малобройно от чужденците. А последните включват – на свой ред – освен племената ди, и изселилите се от високото плато Амдо тибетци, и хуну – в Ордос и Алашан, и през цялото време – проникващите сянбийци. Това проникване тревожи доста

много тангутските вождове, които предпочитат да имат не толкова многобройно войнство, но и да не бъде разредено с чужди и малко приятни им хора. Обаче потъпкването на опозицията на тангутските принцове през 367 г. и включването в състава на империята Цин на Североизточен Китай, в който сянбийците са много, а китайците – още повече, превръща племето ди (тангутите) в незначително, макар и господстващо малцинство. Това не може да не ги безпокои и тогава си казва думата отдавнашната наука, която днес наричаме футурология.

В онези времена прогнозите се представят под формата на предсказания и се аргументират или астрологично, или чрез сънищата. Без да обсъждаме доказателствеността на тези методики, ще отбележим, че изводите, правени въз основа на тях, са твърде реални и че опасността, както твърдели гадателите, идвала от сянбийците, които трябвало да бъдат своевременно избити.

Тези приказки се появяват още през 373 г., т.е. почти веднага след завоюването на империята Ян. След като сложните пресмятания на астролозите, предсказващи унищожението на империята Цин от ръцете на сянбийците, нямат резултат, някой си извиква в двореца: „Рибите и овните ще изядат хората. Беда!"[26] И дори определя точно датата на бъдещите събития, макар че – може би – последната е вписана по-късно от хронистите.

Фу Дзян II обаче отвръща на своите приближени в духа на либералния хуманизъм: „И китайците, и варварите – всички са мои деца. Ще се отнасяме добре с тях и няма да се случи нищо лошо"[27]. Това не е просто фраза, а политическа насока. През същата тази 373 г. тангутите превземат крепостта Бучън, намираща се в долината на река Хан. Комендантът ѝ попада в плен, но на предложението на Фу Дзян да постъпи на служба при него нарича тангутския владетел „варварин", и сравнява Двора му с глутница кучета и стадо овце. Обидените тангути молят царя си да им разреши да екзекутират нахалника, но Фу Дзян продължава да се отнася добре с него.[28] Също толкова е благосклонен и към сянбийския принц Муюн Чуй, към хунските князе Лю Вейчън и Лю Кужън и към тибетския

вожд Яо Чан, макар и последният да е пленен на бойното поле и да се спасява, само като изразява покорността си. Не е ли странен този хуманизъм у човека, който екзекутира предателски собствения си брат и без каквато и да е милост се саморазправя със съплеменниците си?

И наистина, ако се вгледаме по-отблизо ще видим, че поведението на Фу Дзян II е продиктувано не толкова от чертите на характера му, колкото от политически сметки. Това оказва влияние и на идеологическата му платформа. Като ревностен будист, Фу Дзян II е благосклонен към конфуцианството, но с указ от 375 г. забранява под страх от смъртно наказание изповядването на даоизма и като за начало екзекутира пазителя на архива си, защото четял даоистки книги.[29] Това му пристрастие се обяснява доста лесно. Конфуцианците са най-активната част от китайската управляваща класа и – следователно – след като се стреми да завладее Китай, той трябва да търси компромиси с тях.[30] Даоистите се упражняват в гадания – със същата онази древна футурология, която често е в разрез с намеренията на владетеля. Указът от 375 г. предпазва цинския император от нежелани прогнози, а царското милосърдие се оказва мнимо.

Може да се помисли, че благоволението към чужденците – т.е. националната политика – е основано на базата на същите сметки. Новите поданици са преобладаващо мнозинство в империята Цин и държането им в покорност става все по-трудно след всяка следваща победа. Следователно те трябва да бъдат привързани към владетеля посредством милостта му и материалната си заинтересованост. Само така може да съществува направената от различни парчета империя Цин. И на първо време успехът е налице, като през 381 г. всичките племена и живеещи във вътрешността на Китай, и 62 незначителни владетели от оазисите в басейна на река Тарим молят да ги приемат за поданици на Великата империя Цин, в която чужденците живеели толкова добре.[31]

Толкова ли обаче е хубаво в действителност в империята Цин? Разбира се, че покорените с оръжие сянбийци се подчиняват мълчаливо, а съчуанските планински племена

предпочитат едноплеменните им тангути пред китайците, но Южен Китай продължава упорито да се отбранява. Тогон пази независимостта си, а от княжествата в Турфан и Шаншан още през 382 г. пристига молба за помощ срещу съседите им, замислили да влязат в контакт с тангутите.

Фу Дзян II веднага изпраща силна армия на запад, която е командвана от опитния пълководец Люй Хуан и която през 383 г. пресича пустинята и се появява пред стените на Карашар. Карашар се предава, но владетелят на Куча, който носи титлата „бай“, събира сили, превъзхождащи по численост седем пъти войнството на Люй Хуан и... през 384 г. претърпява пълно поражение. Превзел Куча, Люй Хуан решава, че тя прилича на миниатюрен Чанан. Отнася се милостиво към жителите ѝ, което му печели популярност в останалите оазиси. Хуманността, основаваща се на сила, се оказва мощен довод в полза на съюза с империята Цин. През това време Люй Хуан получава сведения от Китай, които го потикват да остане завинаги в Куча, като я прави столица на самостоятелно владение. Поради някаква причина обаче този му проект не се осъществява и през 386 г., след като ограбва покорилия му се край, Люй Хуан се връща в Ханджоу, като прогонва оттам китайския владетел и завладява бившето княжество Лян за себе си.[32]

Как и защо този енергичен пълководец, който не е наречен изменник, се превръща в самостоятелен владетел, ще разберем като разгледаме събитията в самия Китай, защото през трите години, през които Люй Хуан утвърждава тангутската власт по склоновете на Тяншан, самата империя Цин престава да съществува.

ВИХЪРЪТ

До 379 г. тангутските войски водят планомерно настъпление по горното течение на Яндзъ, където властта на дзинската династия е нестабилна. Същата се осъществява посредством система от крепости със силни гарнизони, държащи в страх местното чуждоплеменно население. Тангутите превземат крепост след крепост, но хабят много време и сили за всяка операция, така че резултатите от

придвижването им са нищожни.

През 379 г. Фу Дзян насочва удара си на югоизток. Тангутските войски преминават през река Хуай и се приближават до жизнения център на Южен Китай. Фу Дзян решава, че дните на империята Дзин са преброени. Разполагайки с 970 хил. воини (цифрата тежи на съвестта на автора на хрониката), той предполага, че завоюването на Южен Китай му е вързано в кърпа.

Съветниците му обаче не са толкова оптимистично настроени и всячески се опитват да отклонят царя си от войната, която не само че не е необходима на държавата, но е и рискована. Като още по-голяма опасност те смятат възможността за отпадане на покорени народи по време на военни обърквания.[33] Въпреки всички уговорки и позовавания на несправедливостта на завоевателната война обаче, Фу Дзян II обявява през 383 г. мобилизация на 10% от населението. Според китайското условно изчисляване, той събира 700 хил. пехотинци и 270 хил. конници, като не се наемаме да кажем колко са в действителност, но – във всеки случай – са много.

Челните отряди вече са успели да пресекат река Хуай, докато най-отдалечените, от бившето княжество Лян, се приближават до река Уей. Решено е те да бъдат използвани в Съчуан, а в най-важните участъци на фронта да бъдат хвърлени сянбийската конница, командвана от Муюн Чуй, и най-добрата китайска пехота, поверена на доскорошния пленник Джу Сюй. Авангардът се командва от талантливия и смел принц Фу Жун.

По бойните си качества цинската армия превъзхожда несъизмеримо южнокитайското 80-хилядно войнство, но воините не са шахматни фигури, а бойното поле не е шахматна дъска. Почти всички цински войници са или от племената, които съвсем неотдавна са покорени със силата на оръжието, каквито са сянбийците, или са просто пленници, поставени от противника им в строя, каквито са повечето китайски подразделения. Те не са тангути и подчинили се на тангутския цар, не се превръщат в такива. Това не иска да види и да разбере Фу Дзян II, който смята, че етническите различия са призрачни и главното

е на човека да му е добре като такъв. Поради това той се грижи повече за чуждите, отколкото за своите, и се надява – не, уверен е – че те ще му се отплатят с добро за добрината му, като дори не му идва наум, че има сили, които са по-мощни от личните чувства и осъзнаването на собствената изгода.

Цинското настъпление се разгръща по целия фронт – от Хубъй на запад до Шоучун на изток. Фу Жун превзема Шоучун и спира придвижването на южнокитайската армия. Окрилен от лесния успех, Фу Дзян оставя част от пехотата си при Сянчън (в Хънан) и с 80-хилядна лека конница се приближава до Шоучун. Като че ли му остава само да разгроми противника си, разполагайки с петкратен превес на силите.

Тогава обаче се намесва измяната. Джу Сюй уведомява дзинските пълководци Се Ши и Се Сюан за дислокацията на цинските войски и ги съветва да поемат инициативата, за да спрат тангутите, преди те да са успели да съберат всичките си войски. Се Ши незабавно отделя петхиляден отряд елитна конница, който прониква през пролуките между цинските войски и в нощен бой край Лодзян нанася тежко поражение на тангутите, като залавя много бойно снаряжение. Тази изненада принуждава Фу Дзян да струпа войските си на изток и двете армии, северната и южната, се събират край Шоуян, на брега на река Фъй.

И ето че се случва нещо странно – получава се някаква смес между глупост и предателство. По съвет на същия онзи Джу Сюй, китайският пълководец Се Ши предлага на Фу Дзян да отдръпне малко войската си от река Фъй, за да могат китайците да я преминат и в бой по всички правила да решат съдбата на войната. Не би трябвало да се влиза в преговори с врага преди бой, но Фу Дзян решава, че ще е много добре, ако бронираната му конница помете строя на противника и го набута в реката, така че се съгласява и издава заповед за оттегляне.

Армията му обаче не се оттегля, а се разбягва, и не от противника, а от началството си. Само за няколко минути воините му се превръщат в дезертьори, неспособни нито на самозащита, нито на планомерно отстъпление. Китай-

ците преминават спокойно реката и безпрепятствено секат бегълците. Фу Жун се опитва да въведе ред, но конят му пада, както и главата на принца. Фу Дзян успява да избяга. Това му се удава, само защото 30-хилядната сянбийска конница на Муюн Чуй запазва дисциплината си, макар и да не влиза в бой. Джу Сюй, бившият цар на Лян, и много други китайци захвърлят знамената на тангутския цар и се връщат при своите. Победителите залавят царската колесница на Фу Дзян, скъпоценностите на короната и много и най-различно оръжие. Разгромът е пълен и окончателен и Китай е спасен.

Когато куриерът донася в Дзянкан (Нанкин) вестта за победата, министърът играе шах със свой приятел. Преглежда телеграмата, оставя я на дивана и довършва партията. На въпроса на приятеля си: „Какво ново?", той отговаря: „Нищо съществено. Нашите момчета са надвили разбойниците"[34]. И това е всичко! Какво е това – самообладание или равнодушие? Трудно е да се каже, а и не е толкова важно, защото по-нататъшните събития се развиват стремително като лавина.

ПРЕКАТУРЕНАТА ИМПЕРИЯ

Към края на деня от цялата могъща цинска войска в строя остават само хиляда тангутски конници, които се присъединяват към царя си, и 30-те хил. сянбийци на Муюн Чуй. Опасявайки се от преследване, Фу Дзян се присъединява към Муюн Чуй и веднага сянбийските старейшини и синът на Чуй, Муюн Бао, искат от вожда си да отмъсти за покоряването на държавата им. Муюн Чуй обаче им отказва твърдо, като се позовава на дълга на благодарността, запазва живота на Фу Дзян, както и свободата му, и го изпраща в Лоян, където има верен тангутски гарнизон. Там пристигат и остатъците от Великата армия, които са малко повече от една десета част от нея.[35]

Ако през 383 г. китайците проявяват по-големи настойчивост и инициативност, те могат да освободят, ако не целия Северен Китай, значителна част от него. Но те се задоволяват само с рейд из Шундун и с възвръщането

на няколко крепости, благодарение на което Фу Дзян получава почивка, а населението на Хънан преживява ново разочарование от династията Цин.[36]

Съпроводил Фу Дзян до границите на Шънси, Муюн Чуй го моли да го пусне в родината си, за да предотврати там възможната поява на безпорядък след сраженията. Трогнатият от лоялността на сянбийския принц Фу Дзян се съгласява със заминаването му. Напразно тангутските велможи уговарят царя да убие или да задържи Муюн Чуй, който е твърде популярен сред племето си. Фу Дзян им отговаря, че вече е дал дума и ще я изпълни... и Муюн Чуй заминава на изток. Изпратените след него и без знанието на Фу Дзян тайни убийци го причакват на моста на Хуанхъ, но Муюн Чуй преплава реката с лодка, избягва смъртта и се озовава в родната си страна.

През това време вихърът на разрушението долита до бреговете на река Фъй и до южните притоци на Хуанхъ. По горното течение на река Усй въстават сянбийците, които са се заселили по опустелите земи там с разрешението на самия Фу Дзян. Загубилият ума си Фу Дзян изпраща за потушаването на метежа офицер със сянбийски произход, без да се интересува, че той е роднина на водача на въстанието. Офицерът Цифу Гожан се присъединява към съплеменниците си и обявява освободената от тангутите територия за самостоятелно царство.

На изток пък някакъв си динлин Ди Бин събира шайка от дезертьори и обсажда Лоян. Муюнските принцове убеждават своите съплеменници и родствените им ухуани да отхвърлят тангутското иго. Под контрола на цинските войски остават само крепостите в градовете и когато желаещият да се поклони пред гробовете на предците си Муюн Чуй се приближава с екскорта си към бившата столица на сянбийската империя Ян, град Е, не го пускат в града. Създава се двусмислена ситуация, защото тангутските князе са благодарни на Муюн Чуй за спасяването на Фу Дзян, но го смятат за потенциален метежник и се колебаят, като не се решават да го убият. Муюн Чуй демонстрира лоялността си, но съплеменниците му настояват той да застане начело на въстанието и през 384 г. да

отмъсти за разгрома от 370 г. Ще пропуснем подробностите. Тангутите все пак правят нескопосан опит да убият сянбийския принц, в отговор на което той обявява, че вече е платил дълга си към благодарността си, и се обединява с Ди Бин. Лоян устоява на натиска на метежниците, но това не смущава Муюн Чуй. Като събира около себе си 20 хил. сянбийци, той се прехвърля на северния бряг на Хуанхъ и обявява империята Ян за възстановена. Фу Дзян не може да попречи на това, защото и други въстания разтърсват цялата му страна.

Муюн Нун вдига ухуаните и те, въоръжени с тояги и вили, разбиват напълно отряд от редовна тангутска войска. Муюн Хун вдига сянбийските войски, разквартирувани по границата между Шанси и Шънси. Фу Дзян изпраща срещу него 50 хил. тангути, начело със сина си, като придава към тях и тибетската конница на Яо Чан – внук на Яо Иджун. Опитвайки се да се скрият в степите, въстаниците се оттеглят на север, но тангутите ги настигат и въпреки съвета на Яо Чан, препоръчващ „да не се хваща плъха за опашката, защото може да ги ухапе", ги принуждават да влязат в битка, в която са разбити. Принцът е убит в боя, а Яо Чан уведомява Фу Дзян за това. Изгубил самообладание, той екзекутира пратеника му, с което потиква към въстание верния му до този момент Яо Чан. Към 385 г. с Фу Дзян остават само тангутите.

През 385 г. Муюн Чуй преминава в настъпление и обсажда тангутския гарнизон, разположен в крепостта на град Е. Тангутите се държат толкова твърдо, че сянбийците им отварят проход и им позволяват да си отидат. Овладял столицата, Муюн Чуй възстановява императорското управление, раздава чинове и т. н. Възстановената империя получава названието Младша Ян.

През това време принц Муюн Чун събира войнство от съплеменниците си в Шанси и се нахвърля върху многострадалната долина на река Уей. Населението се разбягва ужасено, а Фу Дзян се затваря в Чанан, но повярвал на гадателя си, препоръчващ му да напусне града, се оттегля с наложницата си и сина си към планините Уцяншан, където се опитва да призове и привържениците си. Муюн

Чун влиза в напуснатата от гарнизона столица и я предава за грабеж на воините си. Междувременно Яо Чан открива местонахождението на Фу Дзян, пристига там с войска, залавя императора и го удавя. Това се случва през 385 г. След всичко това Люй Хуан предпочита да не се връща в Китай, а да основе собствена държава в Ханджоу.

Съдбата на Фу Дзян II е наистина трагична. Тя дори би могла да предизвика съчувствие, ако на това не пречеше строгият исторически анализ. В края на краищата, идеята тържествува само в случай, че е вярна. Осъществяването на неверни идеи влече след себе си тежки последствия, особено когато се провежда последователно. Фу Дзян II е образован за времето си човек, но не е професионален учен, което означава, че е дилетант. Познати са му логическите конструкции, а не ирационалната действителност, и той вярва, че етническата принадлежност е първично състояние, което не е актуално в просветената му държава. Така че просто я игнорира, предполагайки, че облагодетелстваните от него хора ще му се отплатят с благодарност. При всички останали равни условия би станало точно така, но китайците го смятат за варварин-ди, сянбийците – за полукитаец, тибетците – за представител на чуждо племе, хуну – за полезен съюзник, но нищо повече от това; и всички, така или иначе, го предават, дори и изпитвайки угризение на съвестта, какъвто е например случаят с Муюн Чуй. Те не могат обаче да постъпят иначе, защото гледат на службата си при императора на Цин като на подчиняване на тангутския цар, лишил ги от свобода и независимост. Именно това, често неосъзнато, но по-силно безусловно искане на етническо поведение (етология) гласка всички народи, живеещи в Северен Китай, към война срещу тангутското иго, колкото и леко да е то. Точно поради това след смъртта на Фу Дзян не възниква велика държава по бреговете на Хуанхъ, а се появяват осем малки и враждебно настроени по между си екстериториални обединения. Именно етническите противоречия разкъсват железния обръч на цинската деспотия и тласкат Северен Китай в бездната на такива бедствия, пред които вече описаните направо бледнеят. Това обаче не се дължи

на злата воля на едни или други хора, а на неумолимата историческа закономерност.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Петров, М. П.* По степям и пустыням Центрального Китая – В: Природа. 1959, № 11. с. 75 – 77.
[2] *Гумилев, Л. Н.* По поводу „единной" географии (Ландшафт и етнос), VI. Вестник ЛГУ. 1967, № 6. с. 125 – 128.
[3] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 120.
[4] За три години там се сменят четирима царе. Вж. *Wieger.* с. 1142.
[5] *Юэ, Шан* Очерки... с. 146 – 147; *Wieger.* с. 1143.
[6] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 117.
[7] *Пак там.* с. 121.
[8] *Wieger.* с. 1146.
[9] *Ibid.* с. 1146 – 1147.
[10] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 118.
[11] *Wieger.* с. 1147 – 1149; *Юэ, Шан.* Очерки... с. 147.
[12] *Boodberg, P.* Two notes... с. 292 – 297.
[13] „Дзиншу" – Цит. по: *Бернштам, А. Н.* Очерки истории гуннов. с. 221 – 222. Срв. *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 71 – 83.
[14] *Бернщам, А. Н.* Очерки истории гуннов. с. 221 – 222.
[15] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... Т. I. с. 113.
[16] По-подробно Вж. *Гумилев, Л. Н.* Изменения климата и миграции кочевников. – В: Природа. 1972, № 4. с. 44 – 52.
[17] Вж. трудовете на *Гумилев, Л. Н.* Гетерохронность увлажнения Евразии в Средние века (Ландшафт и етнос), V. Вестник ЛГУ. 1966, № 18. с. 85; Открытие Хазарии, с. 64.
[18] *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 11 – 13.
[19] В „Бэйши" тези предводители са наречени синове един на друг. Това е явна грешка на историка, произтичаща от склонността му към осъвременяване. Вж. *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 185. В „Тунцзянь ганму" тази грешка не се повтаря. Вж. *Бичурин.* с. 186.
[20] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 186.
[21] *Пак там.*
[22] Това наименование се запазва само при едно от телеските племена. То се образува от етнонима „теле" + монголския суфикс за множествено число – „ут". Предлагаме да се използва този термин, вместо обичайния „теле", защото често възниква объркване между етнонима „теле" и названието „толос", което на тюркски означава „източно крило на ордата". Вж. *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 13.

[23] Числото е приблизително. Империята Ян наброява всичко 9990 хил. души, но част от тях са сянбийци (*Wieger.* с. 1156).
[24] *Wieger.* с. 1157.
[25] *Ibid.* с. 1162.
[26] Наименованието „сянби" се състои от йероглифи, означаващи риба и овен. Вж. *Wieger.* с. 1159.
[27] *Ibid.* с. 1159.
[28] Трябва да се уточни, че комендантът предава крепостта, за да спаси майка си, която е заловена от тангутите. От наша гледна точка той извършва измяна, но според конфуцианските принципи грижата за родителите е над грижата за държавата, с което той оправдава поведението си, а верността си към родината си изразява с това, че нагрубява победителите.
[29] *Wieger.* с. 1160.
[30] Например през 379 г. предател отваря пред тангутите портите на крепостта Санян, която се намира край долното течение на река Хан. Фу Дзян екзекутира предателя, а приема смелия комендант на крепостта Джу Сюй на служба и му дава висок военен чин (*Wieger*с. 1163 – 1164).
[31] *Ibid.* с. 1162.
[32] *Ibid.* с. 1168.
[33] *Ibid.* с. 1165.
[34] *Ibid.* с. 1175.
[35] *Wieger.* с. 1176; *Юэ, Шан.* Очерки... с. 148. Посочения брой е 100 хил. бегълци. Ако цифрата бе вярна, то Фу Дзян е щял да продължава да е господар на ситуацията, което не е било. Ясно е, че и тук има преувеличение, т.е. съотносителна величина към първоначалния брой.
[36] Вж. *Юэ, Шан.* Очерки... с. 148.

VI. ПЛАМЪКЪТ

КОЙ СРЕЩУ КОГО?

Междуплеменната, по-точно междуетническата борба след смъртта на Фу Дзян II прераства в открита война. Това обаче не е война на всички срещу всички. Поведението на освободилите се от тангутския гнет етнически групи, в това число техните симпатии и антипатии, могат да се организират в относително строга система. Да се опитаме да намерим алгоритъма ѝ.

След гибелта на Фу Дзян II тангутите не слагат оръжие. Въпреки че империята Велика Цин се е разпаднала, остават племената ди, които са смели и неукротими и са оглавени от сина на загиналия император Фу Пъй. Основен враг на тангутите е най-близкият им съсед – тибетският вожд Яо Чан, самопровъзгласил се за император на династията Младша Цин, т.е. присвоил си традициите на предишната династия.

Съвсем явно се отнасят отрицателно към тангутите и сянбийските племена, които са разпръснати от военната съдба из цял Северен Китай. Те обаче не се обединяват за борба с врага си, а точно обратно, използват всички възможности за разделено съществуване. В най-добро положение за това се оказва групата сянбийци, заселила се в басейна на реките Таохъ и Уейхъ. През 386 г. вождът на тази група, Цифу Гожан, обявява заемания от него район от Шънси за империя Западна Цин, като се опитва да си присвои традициите на предишни, предани на сянбийците царе. Тази група сянбийци обаче не се разбира и с тибетците и с нищо не помага на Яо Чан в надвисващата война срещу потомците на Фу Дзян. Цифу Гожан предпочита да изчака, като спазва въоръжен неутралитет.

Твърде неочаквана е съдбата на друга група сянбийци, предвождана от Муюн Чун, която завладява Чанан. Муюн Чун се самопровъзгласява за цар на Западна Ян, но през 386 г. е убит от бандитите на някой си Дуан Суй,

за който нищо достоверно не е известно, с изключение на това, че самият той е разбит и убит от останалите принцове от фамилията Муюн.[1] След като си отмъщават обаче, тези сянбийци напускат разорения Чанан и прехвърляйки се през Хуанхъ, се заселват в Западна Шанси, като наричат царството си империя Западна Ян. Съдбата на тази държава, наброяваща 400 хил. жители от сянбийски произход, е печална, тъй като в нея за десет години се сменят седем царе, които с лекота се убиват взаимно. През 394 г. последният е довършен от Муюн Чуй – основателят на династията Младшата Ян, т.е. възстановителят на бившата държава на муюните и владетеля на Североизточен Китай. Властта му обаче не се разпростира дори и върху Северна Шанси, която през 386 г. отново е завладяна от табгачите, отхвърлили тангутското иго и избрали си за хан младия и енергичен Тоба Гуй, внук на хан Шеигян. Тоба Гуй сменя китайското наименование на държавата си Дай с друго такова – Вей[2], което отразява претенциите му да се закрепи във Вътрешен Китай, защото Дай винаги е било малко погранично княжество, а преди 800 години Вей е могъщо царство.

Във вражда с тангутите продължават да са и южните китайци, които не без основание лелеят надеждата да си върнат изконни своите земи по бреговете на Хуанхъ и да прогонят „варварите“ от китайската земя. Изпуснали момента след битката при река Фъй, те вече се стремят да наваксат загубеното.

Но и тангутите не са сами, защото са искрено подкрепяни от ордоските хуну и от жужаните. Политическите основания за дълбоката симпатия на жужаните към тангутите са доста основателни.

Сложната и напрегната политическа обстановка, създала се в средата на 4. век, не позволява на жужанската орда да мине без покровител. За да избегнат сблъсъци с табгачските ханове, жужаните им плащат данък, но когато тангутите разгромяват табгачите, те преминават на страната на победителя. Тангутите са далеч от тях, поради което може да им се плаща малко или дори въобще да не им се плаща. Представителят на тангутската империя

Лю Въйчън самият се нуждае от подкрепата на жужаните в качеството им на съюзник срещу победените, но несломени табгачи. Всичко изглежда стабилно, но разпадането на тангутската империя Цин отново разбърква фигурите върху шахматната дъска. На запад от жужаните – във Великата степ – се множат племената на телеутите (теле), които са притискани от жужаните на север от пустинята Гоби и от тангутските наместници на областта Лян – на юг от нея.

При поделянето на държавата Тоба през 377 г. телеутите се падат на владетеля на Ордос – хунския княз Лю Въйчън. Последният обаче е приятел с жужаните, които са техни естествени врагове, постоянно грабещи телеутските места за чергаруване. Поради това при възраждането на мощта на Тоба телеутите незабавно се подчиняват на Тоба Гуй. Усилил се по този начин, той сключва съюз с Муюн Чуй и двамата могъщи сянбийски вождове унищожават през 386 г. хунското княжество в Северна Шанси, управлявано от сина на Лю Кужън, Лю Сян. За хуну остава само Ордос, прикрито през лятото от бурната река и спасено от табгачкото нашествие от събитията, които се развиват през следващите години.

ТИБЕТЦИТЕ СРЕЩУ ТАНГУТИТЕ

Военният неуспех сякаш се привързва към тангутите. След като сянбийците напускат Чанан през 386 г., те нанасят поражение на остатъците от тангутските войски, оглавявани от сина на Фу Дзян, Фу Пъй, и изтласкват тангутите от долината на река Фън при вливането ѝ в река Хуанхъ.[3] През това време Яо Чан завзема изоставения Чанан и го обявява за столица на империята си.[4] Пъй отвежда полуразбитата си войска в опустелия Лоян, за да направи тази древна столица база за контранастъпление срещу тибетците и сянбийците, но там го удрят в гръб южните китайци. В боя при Лоян Фу Пъй е убит, а синът му е взет в плен и отведен в Дзянкан на вечно заточение.

По време на тази война става ясно, че степента на жестокост и безпринципност е нараснала. Сянбийският вожд Муюн Юн пожелава да обладае пленената вдовица на Фу Пъй. Защитавайки се, нещастната жена грабва меч... и е пребита до смърт. Макар и преди сянбийците да допускат насилие на бойното поле, към пленничките се отнасят с известна деликатност. Очевидно половинвековният им престой в Китай разклаща бившите им традиции, а пък за усвояването на китайската цивилизованост те не намират стимул у себе си. Проблемът за етнокултурния контакт през 4. век се решава по такъв начин, който не може да предизвика одобрението нито на съвременниците си, нито на потомците им. Изглежда че това не е случайно, щом като толкова безобразно започват да се държат и тибетците на Яо Чан, за което ще разкажем по-нататък в изложението. Промяната на един детайл от стереотипа на поведение винаги води до преустрояване на целия стереотип и дори до това на етичните принципи на етноса. Поради това не трябва да се игнорират тези маловажни на пръв поглед детайли от историята.

Смелите тангути не слагат оръжие и внукът на Фу Дзян II, Фу Дън, събира 50 хил. доброволци в Шънси, с които нанася няколко поражения на Яо Чан. Войната между тибетците и тангутите държи в продължение на три години двата народа в напрежение. През 389 г., като заобикалят армията на Фу Дън, тибетците успяват да превземат лагера му, в който се крият тангутските жени. Жената на Фу Дън грабва лък и се сражава на кон, докато не я обкръжават и не я пленяват. Опитват се да я изнасилят, след което я убиват зверски.

Агонията на дружината на Фу Дън се проточва до 394 г., но той надживява врага си Яо Чан с една година. Наследилият властта в Младшата Цин Яо Син разбива най-напред войската на Фу Дън, при което последният е убит, а след това и тази на сина му, с което и приключва самостоятелното съществуване на народа ди. Остатъците от това героично племе се смесват с победилите ги тибетци, които впоследствие влизат в състава на средновековните тангути или дансяните.[5] Нас обаче ни интересуват повече положението и състоянието на победилата държава – Младшата Цин, защото и тя, като включва в себе си голям брой мес-

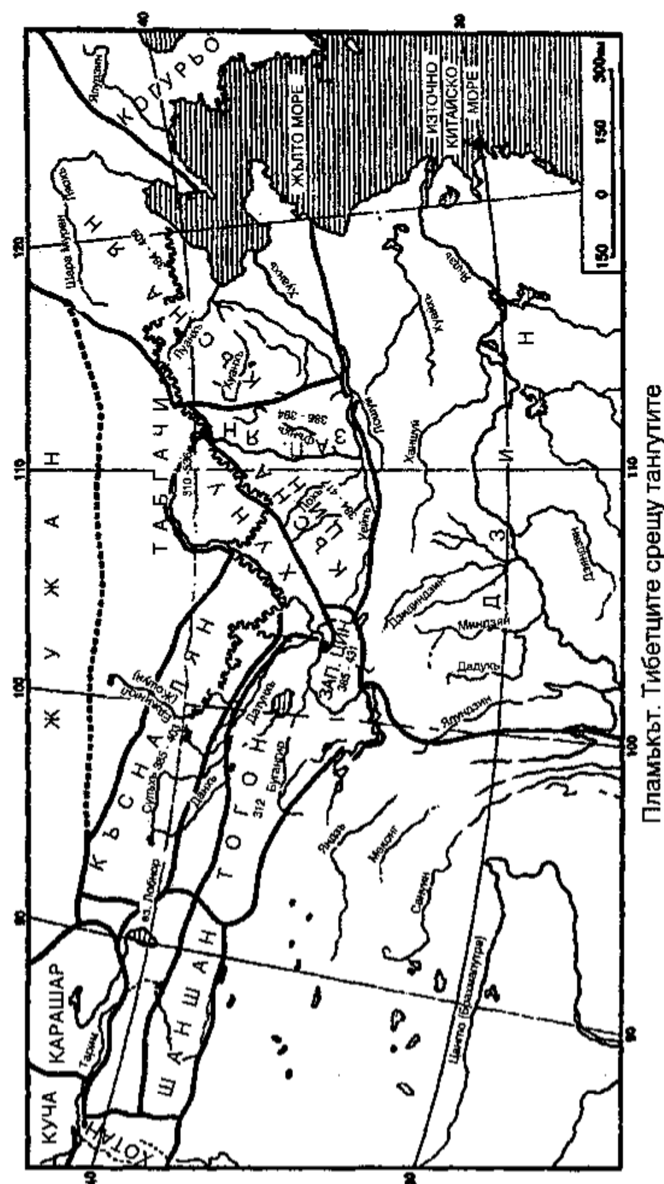

Пламъкът. Тибетците срещу тангутите

тни жители, също става тибето-тангуто-китайска химера и – като такава – се озовава лице в лице със сянбийците, обкръжили я от изток, запад и север, където прикриващите Шънси ордоски хуну изпитват върху себе си силата на табгачското оръжие.

ХУНУ СРЕЩУ ТАБГАЧИТЕ

Усилването на табгачското ханство заплашва еднакво и хуну на княза Лю Войчън, и жужаните на хан Уънгъди[6], който е лишен от мощната подкрепа на тангутите. Поради това и двамата владетели се стараят да влязат в съюз с Яо Син, който не може да не подкрепя противниците на сянбийците. Хан Тоба Гуй обаче се възползва от времето, през което тибетците воюват с тангутите, и взема инициативата за неизбежната война в силните си ръце.

През 391 г. Тоба Гуй настъпва срещу жужаните, които не приемат боя и се оттеглят на север, но са настигнати по средата на Гоби и са разбити. Табгачите ги преследват, въпреки че хранителните им припаси са свършили. Гуй заповядва да се заколят впрегатните коне и врагът да се преследва. Накрая бегълците започват да се предават. Отсичат главите на вождовете им или ги оковават във вериги, а народът е отведен в Китай и заселен в областта Юнджун (на юг от Иншан и на изток от Ордос).[7] Тези номади са необходими предимно на Тоба Гуй за попълване на конницата му.

Лю Войчън осъзнава надвисващата опасност и докато основните сили на табгачите преследва разбитите жужани, удря от юг Тоба с всичките си налични войски. С малоброен отряд елитна конница Тоба Гуй обаче обръща в бягство войнството му и разширявайки успеха си, нахлува в Ордос. По време на възникналата паника Лю Войчън е убит от подчинените си, по-големият му син попада в плен, а по-малкият, Хълян Бобо, се спасява и се промъква в Младшата Цин.

Поради някаква причина хуну не могат да мерят силите си със смелите степни номади и плячката, завладяна в Ордос, е огромна, като от нея „се разлива изобилие в

държавата Тоба"[8].

Хуну обаче не се покоряват пред победителя. От 391 до 394 г. те бягат в Южен Китай „с кравите, овцете, колесниците, каруците и друга неизброима покъщнина. Пристигат всичко около 30 хил. души и са приети ласкаво"[9].

Може да се приеме, че не по-малък брой хуну заминава на запад, в Хеси, където скоро се разкриват. Така часът на окончателната победа на табгачите все още не настъпва. Жужаните и хуну все още таят в сърцата си сила за съпротива срещу победителите.

Жужаните не се блазнят от перспективата да гинат във войни срещу китайците заради славата на чужд хан. Освен това за около половин столетие общата им съдба ги сплотява по-здраво, отколкото телесците са сплотени от общността на езика и произхода си. И през 394 г. въстават. Атаманът им Шълун, който е човек „находчив, зъл и лукав"[10], се саморазправя с вождовете, отишли на служба при поробителя, и след няколко неуспеха отвежда народа си зад пясъчната степ в Халха. Там той подчинява разделените телеутски племена и „става силен и страшен"[11]. Ханството му граничи на изток с Корея, а на запад – с Карашар.

Така блестящите победи на табгачите се оказват ефимерни. Само след четири години става ясно, че Великата степ е не само загубена, но и че се е превърнала в постоянна заплаха за табгачските места за чергаруване в Иншан. Налага им се и да напуснат опустелия Ордос, защото всичките им сили са необходими не за завоевания, а за борба за право на живот, и то не срещу чужденци, а срещу едноутробните им братя – муюните.

ТАБГАЧИТЕ СРЕЩУ МУЮНИТЕ

Най-могъщият владетел по бреговете на Хуанхъ е Муюн Чуй, което не устройва нито хана на табгачите Тоба Гуй, нито обкръжението му. Неизразходваната енергия бушува в сърцата им и ги потиква към създаването на империя, която да е по-могъща от хунската Джао, тангутската Цин и сянбийската Ян. Но уви, титлата на Тоба Гуй

Вей ван – подчертава второстепенното му положение, докато съветниците му настояват да бъдат издигнати до велможи в Двора на императора. Заради величието на народа си и своето, те не жалят нищо и никого.

„Две саби не се побират в една ножница" – гласи една персийска поговорка. Така и в Северен Китай не могат да съжителстват двама императори. Схватката между муюните и табгачите е неизбежна. Повод за нея дава самият Тоба Гуй, като разгромява съюзниците на муюните – племената хи (татабите) и киданите в Централна Манджурия. Това води до охлаждане на отношенията между двете държави, но не започват активни военни действия, защото табгачите са заети в Ордос, а силите на муюните са сковани от настъплението на корейците срещу Ляодун през 385 г. Корейците са отблъснати, но подходящото време за нападение срещу държавата Тоба е пропуснато.

До 395 г. Тоба Гуй не прекъсва номиналната си васална зависимост, но през юни на същата година напада пограничните области на муюните.

Муюн Чуй изпраща срещу него наследника си, Муюн Бао, с 80-хилядна войска. Тоба Гуй започва стратегическо отстъпление и се оттегля зад Хуанхъ, като отдава страната си в жертва на неприятеля си.

Муюните награбват много плячка, но не успяват да се прехвърлят през Хуанхъ. През това време 70 хил. табгачки конници заобикалят войнството на Муюн Бао и прекъсват комуникациите му. През ноември Муюн Бао изгаря речните си съдове и тръгва към вкъщи, като се надява, че ще започне ледоходът и войската на Тоба Гуй няма да може да се прехвърли и да го удари в тил. В началото на декември обаче настъпва силен студ, придружен от ветрове, и Хуанхъ замръзва. Незабавно 20 хил. елитна табгачска конница, предвождана лично от самия хан, се прехвърля и се спуска да преследва врага. „Вървят и денем, и нощем"[12].

Муюнските войски са убедени, че неприятелят е отделен от тях от широката ледена и разпенена река, поради което не предприемат предпазни мерки. Не само това, ами и началникът на ариергарда, Муюн Лин, пуска

хората си на лов. Върху полегатата равнина Сънхъпо войнството на муюните е настигнато от снежна буря, „въздухът се сгъстява като стена“[13] и в същото това време разузнаването на преследвачите открива отстъпващите.

Тоба Гуй заповядва да се вържат муцуните на конете, а ратниците да сложат тапи на устите си. През нощта цялото му войнство се изкачва безмълвно в планината, а при първите слънчеви лъчи долу се вижда „спящият неприятелски лагер“. По знак, даден от вожда му, табгачското войнство се стоварва върху спящите муюни, които побягват панически, оставяйки на място 10 хиляди трупа. Бягството им обаче не ги спасява, защото попадат на засада. Заобиколилата ги армия излавя бегълците и 50 хил. души се предават в плен. Самият Муюн Бао успява да избяга.

Следва страшна сцена. За да обезсили противника си, Тоба Гуй заповядва да бъдат избити всички пленници. Петдесет хил. души са убити и труповете им са захвърлени в равнината. Табгачите печелят много, но все още не всичко. През април на следващата 396 г. самият Муюн Чуй, въпреки че е болен, застава начело на войската си. Пресича „каменните върхове“ на хребета Цинлин и напада тила на Тоба Гуй.

Охраняващият столицата княз Тоба Кян е убит в битката и целият му лагер става притежание на Муюн Чуй.

В табгачската орда настъпва паника. Самият Тоба Гуй иска да избяга, смятайки, че всичко е изгубено. В решителния момент обаче Муюн Чуй отново се разболява. Лишеното от водача си войнство се връща у дома, без да реализира успехи. Скоро след това Муюн Чуй умира.

Като причина за внезапното заболяване на Муюн Чуй се сочи психична травма. При преминаването през полегатата равнина Сънхъпо той вижда купищата скелети, оглозгани от птиците и вълците, и от срам и мъка уж му потича кръв от гърлото и болестта му се усилва. Не това обаче е интересното за историка, а другото – по какъв начин болестта на пълководеца влияе толкова силно на хода на събитията, та муюните изпускат сигурната победа от ръцете си? До каква степен на разложение трябва да стигне обществото, та монархът да не може да повери никому командването и само силната воля на вожда да принуждава ратниците да изпълняват служебните си задължения? Организацията винаги е била слабото място на сянбите и както е видно, цивилизоването не успява да отслаби егоистичните инстинкти на степния народ. По времето на разцвета на Хуну в обкръжението на заболелия вожд със сигурност биха се намерили способни офицери, които да доведат делото докрай. Сянбийските ратници обаче се ръководят от елементарни чувства – осигурили са си пленници, награбили са плячка и искат да отнесат всичките си трофеи вкъщи. Това е типичната психология на ландскнехтите или кондотиерите. Ето какво научават сянбийците в Китай!

Не са по-добри и табгачите, които започват братоубийствени вълнения за разчистване на лични сметки веднага щом само престава да ги сдържа и направлява здравата ръка на енергичен хан. Още по-зле са покитайчените хуну и самите китайци, служещи във войските на двамата съперници. Те се различават от полуцивилизованите сянбийци само по по-слабите си бойни качества и въпреки това само те могат да управляват страната си. Запознат отлично с възможностите на съплеменниците си, Тоба Гуй поверява управлението на завоюваните територии предимно на конфуциански интелигенти.[14] Това е мъдър ход, понеже неизбежните сблъсъци между номадите и уседналите земеделци се амортизират в известна степен от бюрократичната прослойка, която е достатъчно гъвкава, за да установи modus vivendi.

МУЮНИТЕ СРЕЩУ ТАБГАЧИТЕ

Да загубиш битка и да се лишиш от талантлив вожд, разбира се, е тежко, но и едното, и другото не означават пълно поражение за храбър народ и могъща държава. Муюните имат достатъчно резерви за отразяването на настъплението на Тоба Гуй, който не се бави и ден. През септември 396 г. 400-хил. табгачско войнство тръгва срещу

владенията на муюните в Северна Шанси (срещу Мая) и месец по-късно стига до крепостта Дзинян [в Бинджоу].

Наследилият Муюн Чуй Муюн Бао, който вече е успял да докаже некадърността си при Сънхъпо, не успява да организира съпротивата. Излязлото срещу табгачите войнство е разбито и бяга, а китайското население в градовете заключва портите и не пуска бегълците. Очевидно режимът на муюните не е лек.

Развивайки успеха си, Тоба Гуй пуска многобройната си конница по всички пътища – стари и нови – на югоизток, почти без да среща съпротива. Муюнски гарнизони се задържат само в три крепости, но те се съпротивляват отчаяно в тях и набезите им навън принуждават табгачите да отстъпят от крепостта Е. Тоба Гуй се отказва от обсадата на муюнската столица Джуншан, защото атаката й щяла да му коства живота на много хора, а обсадата – много жито, и като предпочита да съхрани и едното, и другото, оставя крепостта ѝ в тила си и се отправя към Пекин, където превзема охраняващата го крепост Синду. Муюн Бао се решава на крайна мярка и срещу съкровищата на короната и сумите от разпродажбата на харема си вербува професионални престъпници за войската си, които изпраща срещу врага. Противниците се срещат на брега на река Хутхъ, като войниците-престъпници заобикалят табгачското войнство, подпалват лагера му и предизвикват объркване сред него. В решаващия момент на сражението обаче и без каквато и да е видима причина във войската на муюните започва сеч. Очевидно престъпниците не успяват да преодолеят същността си и се счепкват с воините. Виждайки това, Тоба Гуй „свири сбор на войските си", запалва множество огньове извън лагера си, за да деморализира противника си, и хвърля всичките си налични войски в съкрушителна атака. Войнството на муюните се разпръсва. На Муюн Бао му остава само 20-хилядната конна гвардия, която е напълно дисциплинирана и боеспособна, но по време на отстъплението му върху този отряд налита снежна виелица, което се случва често през март, че и по-късно, в континенталните райони, граничещи с Великата степ.[15] „Множество ратници умират от

студенината"[16], а оцелелите губят боеспособността си. Не виждайки възможност да продължава да се съпротивлява, Муюн Бао бяга на изток и се укрепва в Лунчен, град на река Далинхъ, около Ляодунския залив. Там му се удава да събере достатъчно мощна армия и да разбие край Сяцинджай преследващите го табгачи, които са „храбри, но не непоколебими"[17].

Може би в този момент военното щастие е щяло да върне на муюните държавата им, но те сами изпускат победата от ръцете си. Пониженият в чин Муюн Хуъй извършва метеж и убива неколцина от братята си, но е заловен и екзекутиран. Тази суматоха позволява на Тоба Гуй да докара свежи войски, да разбие княз Муюн Лин и през 397 г. да превземе Джуншан, което го прави владетел на цялата огромна равнина по долното течение на Хуанхъ.

Войската на муюните се оказва разделена на две. По съвета на избягали при него разбит Муюн Лин, командващият гарнизона на Е, Муюн Дъ, напуска града, като изоставя на произвола на съдбата китайското население на областта, и през 398 г. отвежда 40 хил. сянбийци заедно със семействата им в Шундун. Там, далече от противника и от началството си, той са самообявява за самостоятелен владетел на царството Южна Ян и към края на 399 г. подчинява целия Шундун.

Значително по-зле са нещата при Муюн Бао, който става толкова непопулярен вследствие на пораженията си, че дори и собствените му офицери искат да го убият. Той иска да избяга в Шундун, но Муюн Дъ не го приема. Така за бедния император не остава място под слънцето. След множество перипетии метежниците го примамват в Лунчен, където го и убиват. Синът му, Муюн Шън, потушава метежа, но е принуден да се сражава на изток с когурьовците. Умира през 401 г. Сменилият го Муюн Си се оказва деспот и предизвиква въстание срещу себе си, което го принуждава да бяга. През 407 г. е убит от Муюн Юн, осиновен син на Бао, който две години по-късно загива по време на бунтове на народа му, искащ да има вожд, способен да оглави съпротивата срещу табгачите. По такъв начин бившата могъща империя Ян се разпада

на две слаби царства, съумели, да отстоят независимостта си срещу табгачския хан, който през 398 г. приема титлата „император на Вей" (прието е да се пише Тоба Вей, или Северна Вей).

Пищната титла обаче не помага на Тоба Гуй да завърши похода си, защото в тила му се активизират жужаните и цялата 399 год. е отдадена на степна война, която завършва успешно за табгачите. Жужаните бягат на север от Гоби, а множество телеути са пленени и попълват императорската конница. Налага се обаче тези сили да се пуснат в ход не за завършване на войната срещу муюните, а за отбрана на югозапад, където през тези години се случват важни промени.

КИТАЙЦИТЕ И ТИБЕТЦИТЕ

Като че ли след победата при река Фъй южните китайци могат най-сетне да преминат в широко настъпление на север, още повече че проточилият се двубой между табгачите и муюните облекчава задачата им за освобождаване на земите, завладени от „варварите". Империята Източна Дзин обаче също не е монолитна и се раздира от съперничеството между северните аристократи, избягали на юг от победоносните хуну още в началото на 4. век, и южните, местните велможи. А едновременно и срещу едните, и срещу другите са настроени селяните, ръководени от безстрашните водачи на даоисткото движение. Традициите на „жълтите кърпи" все още не са угаснали на юг. Поради това китайците използват почивката не да трупат сили, а за разрешаване на вътрешните противоречия в страната си.

При възприетия от нас аспект на изследване не е целесъобразно да се отвлича вниманието на читателите с подробно описване на въстанията и метежите, погубили династията Дзин. Достатъчно е да се отбележи, че от 385 г. властта в империята Дзин попада в ръцете на роднината на император Сяо Уди, Съма Даодзъ, който управлява Южен Китай като завоювана страна. Безчинствата, рушветчийството и екзекуциите предизвикват негодуванието на всички слоеве от населението. През 396 г. Сяо Уди е удушен

от една от жените си, а срещу сина му, Анди, възкачил се на престола през 397 г., избухват веднага метеж на местните въоръжени сили под предводителството на Ван Хун[18] и селско въстание, ръководено от Сун Тай, последовател на учението за „петте доу ориз", т.е. на даоизма. След гибелта на Сун Тай през 398 г. въстаниците са оглавени от племенника му Сун Ън, който известно време се крие по крайбрежните острови, поради което е наречен „пират" от официалната китайска историография.

Няма да проследяваме перипетиите на тази кървава тригодишна война, отнасяща се до историята на Китай, а не на номадите. Ще отбележим само, че до 404 г. Китай не е в състояние да води нито настъпателна, нито отбранителна война. От тази ситуация се възползва тибетецът Яо Син, който окупира Лоян и всички земи до река Хуай.[19] С тази си акция той възстановява империята на предшествениците си Ши Ху и Фу Дзян II, но – както и те – го прави за свое нещастие.

Докато тибетците седят в Шънси, те не представляват особен интерес за могъщия хан Тоба Гуй. Щом обаче владенията на двете империи се допират, възниква необходимост от уреждане на взаимоотношенията им. Тоба Гуй предлага на Яо Син да даде дъщеря си за жена на табгачския хан (т.е. на него). Като знае, че за императрица е определена принцеса от фамилията Муюн, онзи съобразява, че дъщеря му ще е обикновена наложница, което би поставило него и царството му – според представите на онова време – в подчинено положение. Ето защо отказва и през 402 г. между табгачите и тибетците избухва война, в която тибетците търпят поражение.[20] Табгачите обаче не успяват да умножат успеха си, защото жужаните настъпват отново, като този път са сключили съюз с Яо Син. Тоба Гуй оттегля войската си на север и отблъсква жужаните, но с това губи инициативата във войната на юг. Това спасява тибетската империя Цин.

Умният Яо Син обаче разбира, че не всяко придобиване на територия усилва държавата и през 405 г. отстъпва доброволно на Южен Китай дванайсет провинции с китайско население.[21] По същия начин решава да се обе-

зопаси от север, като използва за това заклетите врагове на табгачите – оцелелите хуну.

„ЗАПАДНО ОТ РЕКАТА"

Областта от оазиси между хребета Наншан и пустинята, стигаща да завоя на Хуанхъ и официално представляваща царството Късна Лян[22], носи название, което е характерно за китайската география, определяща местоположението на постоянните страни по ориентири, а именно Хеси, което означава „на запад от реката" (Хуанхъ). Населението ѝ е конгломерат от многобройни племена, населяващи по онова време долината на Жълтата река.

Там се озовават сянбийците от държавата на муюните, бягащи на запад от кръвожадните „сплитащи косите си"; стройните, тесолики и брадати тангути; ниските и скулести кяни (номадските тибетци), синеоките дисци от Шънси. Но в началото на 5. век начело на цялото това етническо разнообразие застават хуну. Голяма част от тях, оцелели след предателското покушение на Жан Мин и жестокия разгром на Лю Въйчън от Тоба Гуй, се спасява с бягство в Хеси, където се сплотява около своя съплеменник Мън Сун. На запад Хеси граничи с Наншан, а на северозапад – с Гаочан, колонията на китайските военизирани заселници, уседнали в Туранския оазис още от времето на династията Хан.

Описаното тук етническо разнообразие възниква за сметка на емигрантите от Северен Китай, където поради постоянните войни се живее повече от зле. Бегълците се надяват, че под твърдата власт на Люй Хуан ще успеят да си отдъхнат но грешат. Старият пълководец изпада в маразъм, започва да вярва на доноси и през 397 г. екзекутира, без каквото и да е основание, един от хунските вождове, който е добър и уважаван човек. Хуну обаче не са от хората, които могат мъжествено и твърдо да преглътнат страданието на ближния си. Племенникът на екзекутирания, Мън Сун, събира съплеменниците си и им предлага да измият срама, стоварил се върху семейството на убития, и да възстановят „хунските деяния"[23]. Хуну грабват

оръжието си и провъзгласяват Мън Сун за цар на Северна Лян. След около година тангутите са отблъснати далече на запад от Ханджоу, който е завладян от хуну.

Също през 397 г. от Люй Хуан се отцепват сянбийците от племето туфа (разклонение на табгачите), заселили се по северните притоци на горното течение на Хуанхъ. Когато през 394 г. победоносният Люй Хуан предлага на хана им да приеме от ръката му гръмка титла, което – според разбиранията по онова време – означава васална зависимост, последният решава, че е благоразумно да не отхвърля предложението, като обяснява на съплеменниците си, че това няма да обвърже с нищо нито него, нито тях. Щом му се предоставя удобен случай, този хан завладява югоизточната част на Хеси и цялото горно течение на Хуанхъ, като покорява живеещите там тибетци, тангути и китайци чак до границата със сянбийското царство Цифу Гожан – Западна Цин. Това сянбийско княжество получава названието Южна Лян и столица му е град Лоду, който е близо до Синин.

Огорчен от неуспехите си, Люй Хуан се отрича от престола в полза на сина си и през 399 г. умира. Незабавно започва борба за власт. Вместо да защитават страната си, тангутските принцове и велможи започват предателски да се убиват взаимно. Възползвалият се от смутовете китаец Ли Хао, който е бивш управител на Дунхуан, се отделя и основава свое собствено княжество – Западна Лян. През 401 г. тибетците от империята Младша Цин извършват поход в Хеси и като залавят последното тангутско княжче, опетнено от множество престъпления, го водят към смъртта му в Чанан. Земите на Късната Лян са заети от хунския вожд Мън Сун, който създава новата хунска държава Хеси, в която управлява с титлата дзюйкюй. Тази държава получава от учените будисти наименованието „Брилянта на северните страни", защото всяко поколение на хуну покровителства науките. Основателят на династията Мън Сун притежава такива задълбочени знания в областта на историята и астрономията и такъв остър ум, че съвременниците му смятат тези му качества за „неестествени за човек".

Столицата на Хеси Ланджоу съперничи по културния си блясък на Дзянкан (Нанкин) – столицата на Южен Китай. И не трябва да се забравя, че Мън Сун е потомък на онези облечени в овчи кожи „варвари", които преди 650 години провъзгласяват за шанюй отцеубиеца Моде. При това хуну успяват да запазят военната си доблест, за което говори геройската им и продължителна съпротива срещу дивата храброст на сплитащите косите си табгачи.

През 5. век се решава идеологическата съдба на Източна Азия, защото настъпва будизмът. Навсякъде това учение среща ожесточена съпротива. Срещу будистките проповеди в Китай се борят съвместно доскоро най-злите врагове – конфуцианците и даоистите. В Западния край с будизма си съперничи манихейството, а в Тибет цари религията бон. Тоба Гуй приближава до себе си даоистите[24] и става враг на будизма. Затова пък монасите с бръснати глави намират приют и пълна подкрепа при дзюйкюите и тибетските царе на Младшата Цин[25]. В Двора на последните хуну китайската, индийската и степната култура едва ли не се сливат в едно.

Не трябва да се забравя обаче, че в началото на 5. век съществуват все още хуну, които съвсем не приличат на съратниците на Мън Сун. Те улучват подходящия момент и казват високо думата си, като временно променят хода на историята.

ПОСЛЕДНОТО ИЗБУХВАНЕ НА ПЛАМЪКА

След клането, организирано от Тоба Гуй в Ордос през 391 г., изглежда, че за възраждането на хунската независимост няма никакви предпоставки. Единственият от синовете на Лю Вэйчън, който не загива от табгачските мечове, Хълян Бобо, намира убежище при Яо Син. Той е умен и ловък човек с висок ръст и здраво телосложение, което му позволява да се държи гордо и решително, защото физическата сила и смелостта очароват обкръжаващите го хора повече, отколкото образоваността и добрите маниери. Между другото, докато ту се спасява, ту воюва, Хълян Бобо не успява да получи нито едното, нито другото,

но неграмотността не му вреди въобще. Изявява се като добър воин и нелош управител на област. Яо Син обича много да се съветва с него и дори му дава висок пост в империята си, въпреки предупрежденията на брат си, който не се доверява на чуждоземеца.

Усещайки нестабилността на заеманото от него положение, Хълян Бобо напуска Двора на Яо Син и преминава на левия бряг на Хуанхъ, при което към него се присъединяват 20 хил. негови сънародници.[26] Това е всичко, което съобщава източникът, и трябва да се признае, че сведенията са оскъдни. Така не можем да решим дали това е стихийно движение или е добре обмислен заговор. Така или иначе обаче, през 407 г. на западния бряг на Хуанхъ се възстановява хунската държава, която се състои от доброволци, твърдо решили да си върнат родните степи и да живеят в тях, без да им се налага да раболепничат пред чуждоземни царе. Тази програма намира израз в избора на наименование на династията, което е китайска традиция, усвоена от всички чуждоземни племена, живеещи по онова време в Китай. Така Хълян Бобо нарича държавата си Ся, с което иска да покаже, че отхвърля цялата китайска цивилизованост, защото самите хуну смятат себе си за потомци на последния принц от тази династия, който е Шун Уей и е изгонен от Китай в степта през 18. век пр.Хр.[27]

За самите китайци, а също и за тангутите (ди) и тибетците названието Ся е омразно и е синоним на дивост, скитнически и ловджийски живот и жестокост, макар че за основател на тази династия се смята Великият Юй, първият мелиоратор в Китай. Хълян Бобо и съратниците му обаче мечтаят именно за дива свобода и то толкова беди са изтърпели от съседите си, че не възнамеряват да щадят никого. Без да се замислят, те късат съюза си с тибетците и покоряват сянбийските номадски полета на юг от Ордос, като прогонват тибетците зад линията на Китайската стена. Завоюването на сянбийците попълва хунската армия с 10 хил. конници.

За разлика от другите номадски вождове, които се стремят да се обзаведат с крепости, придворни и китайски разкош, Хълян Бобо заявява: „Ние ще пропаднем, ако

се затворим в който и да е град. Ще се носим като степен вятър и ще се стоварваме върху главата на врага, ако той пази опашката си, или ще нападаме опашката му, когато крие главата си. Ще ги изморим и изнурим и след десет години целият Север ще е наш. Щом умре Яо Син, чийто син е тъп, аз ще превзема Чанан"[28].

Още преди това обаче Хълян Бобо извършва набег срещу Южната Лян, чийто княз Туфа Жутан отказва да омъжи дъщеря си за хунския вожд. Разбира се, че това е само предлог, защото в действителност Хълян Бобо разширява границите си. Разполагайки само с 20 хил. конници срещу 70 хил. сянбийци, той побеждава напълно и ознаменува това, като заповядва да се издигне кула от костите на убитите врагове, което произвежда твърде силно впечатление на всичките му съседи.

Яо Син пък решава да се възползва от войната между хуну и сянбийците, за да приключи и с едните, и с другите. През 408 г. той изпраща две армии – всяка от по 30 хил. души – като едната се отправя срещу Жутан, а другата – срещу Хълян Бобо. И двете са разбити напълно.[29]

Като продължава войната срещу тибетците, Хълян Бобо преминава Китайската стена през 411 г., спечелва няколко незначителни победи и привлича на своя страна войските на разбитите от него цински командири. Това е най-важният резултат за него, понеже воините му са неговото основно имущество, а плячката – заплащането за службата – те си осигуряват сами. По̀ нататъшното придвижване на юг е ненужно и опасно, защото империята Цин е все още достатъчно силна. Поради това Хълян Бобо се задоволява с това, че окупира източен Ордос и възстановява държавата на баща си Лю Въйчън.

Съдбата му помага и през 409 г. могъщият и страшен император на Вей, Тоба Гуй, е убит от собствения си син и възникналите при това безредици, свързани със залавянето и екзекутирането на убиеца, лишават табгачите от възможността да тръгнат срещу хуну. А когато следващият хан и император, Тоба Съ, въвежда ред у дома си, вече е късно да започне война, защото Хълян Бобо е успял да се подготви за нея.

И така, почти едновременно и една до друга се възстановяват две хунски държави, но колко много се различават помежду си те! В Хеси изкристализира с векове трупана култура, отзивчивост към чуждите помисли и възприемчивост, която не е в ущърб на собствената неповторимост. В Ордос властват грубата сила, дивата жестокост, цялостно невъзприемане на каквато и да е интелектуална стихия, в това число – и собствената древна традиция. И не може да се каже, че Хълян Бобо е оригинален. Държавата му е парче от Жужанския хаганат и също както и последният събира в себе си разноетнически елементи и главорези, готови да служат под знамената на преуспяващ атаман. Жужаните обаче имат на разположение безкрайните простори на Великата степ и прикриващата ги пустиня Гоби, а хуну са притиснати в малкия Ордос и всичките им надежди се базират на това, че – рано или късно – ще успеят да разгромят съседите си, преди последните да разгромят тях. Скоро ще видим дали тези надежди се оправдават.

ЕТНОЛОГИЧЕН ЕКСКУРС[1]

А сега, преди да проследим по-нататъшния ход на събитията, трябва да си отговорим на въпроса: какъв е смисълът от изброяването на безкрайни убийства и насилия, измени и предателства, саморазправи над беззащитните и бягства от умеещите да се сражават? Та нали през целия окървавен 4. век картината на събитията става все по-мрачна и всички описани от нас исторически персони загиват, „без да останат във вековете нито плодотворни мисли, нито с гениални начинания". Заслужава ли вниманието на историка такава епоха?

Заслужава го и то много, защото мрачните столетия в историята са толкова закономерни, колкото и разцветите на културата и златните есени на цивилизациите. Понякога те са заболявания на растежа, понякога – тежки спазми на кризи, а понякога – противоестествено съвместяване

[1] **Екскурс** – Отклонение от главната тема на изложението за осветляване на страничен или допълнителен въпрос. – Б. пр.

на разнородни елементи. Именно последното и наблюдаваме, като не случайно – при описанието на изходната ситуация на процеса – наричаме „варварските държави" по границата между Китай и Великата степ етнокултурни химери. Докато те се намират в латентно състояние, необходимостта от съвместното им съществуване стимулира силата на свързване, но веднага щом излязат на широката историческа арена, щом военният успех съединява в едно цяло още по-голям брой разнородни етнически елементи, системата се разпада сякаш от собствената си тежест и носи гибел – преди всичко – на инициатора за обединяването. Така опитът на хунските шанюи да обединят под властта на империята Лю Хан (304 – 328) хуну, кули и китайци предизвиква заговора на Дзин Джун и гражданската война, ознаменувана със саморазправите на Ши Лъ и Ши Ху. Империята Джао става жертва на приетия в семейство Ши китаец Жан Мин, който провъзгласява геноцида. Фу Дзян се опитва с милост и щедрост да купи сърцата на победените от него противници, но го предават и убиват. Муюн Чуй иска да постигне свобода за народа си, но веднага след неговата смърт, родствениците му предпочитат взаимните убийства пред отбраняването срещу врага... и държавата се разпада на две части. Намерилите в тибетската империя Младша Цин защита от табгачите хуну улучват подходящия момент, за да напуснат приютилите ги приятели.

И в края на краищата, относително малкото тангутско княжество Младша Лян се разпада на сянбийска, хунска и китайска част, превърнали се в суверенни държави. Дори и победоносното табгачско ханство, превърнало се в империята Северна Вей, губи всички степи, от които пристигат в Китай предците им, както и завоювания с големи усилия Ордос, като удържат само отнетите от муюните земи в Хъбей и Шанси, и то само защото в този момент няма кой да им оспорва тези територии.

Всичко това е така, но нима тази диференциация не е следствие от целенасочен процес? Та нали раздробяването на империите не е случайно и се извършва на базата на строго съблюдаван етнически принцип! Захвърлените в чужда страна от историческата съдба племена неотклонно, макар и стихийно, се отделят едно от друго. Те не могат да живеят в химерни системи и се стремят към взаимна изолация, като жертват и своя, и чуждия живот. Към 410 г. в басейна на Хуанхъ и в предпланините на Наншан съществуват десет[30] малки и слаби племенни държави, поделящи си господството над китайското население, което е многобройно, но – уви – неспособно да се сдобие със свободата си. Същата е картината и в Южен Китай, където северните аристократи-пришълци се борят срещу южните, а даоистите водят селяните срещу отседналите в градовете чиновници-конфуцианци. И което е интересно – всяка етническа група намира у себе си сили да се отбранява от по-силен противник. Изключение правят само тангутите, които през 394 г. падат първи, но това изключение само потвърждава правилото. Както ще видим, след тангутите идва ред на всички останали.

На пръв поглед може да изглежда странно, че, спирайки се много подробно на етническите и по-малко подробно на културните моменти, ние почти не засягаме социалната еволюция. И това обаче не е случайно. За да може обществото да еволюира забележимо, е необходимо време, което е по-продължително от живота на едно поколение, а всички държави от 4. век се оказват еднодневки. Съратниците на основателите на държавите Лю Хан, Старшата и Младшата Джао, Великата Цин, Младшата Цин и Младшата Ян, да не говорим за малките княжества, в най-добрия случай успяват да умрат от естествена смърт, като оставят в наследство на децата си (дори не и на внуците си) повече или по-малко мъчителна агония. Поради това всички без изключение се задоволяват с това, че се опитват да запазят остатъците от родовите си традиции за собствена употреба, а за покореното население използват китайската система на бюрократично управление, а китайци – в качеството им на чиновници. Поради това китайската интелигенция има приемливи условия за съществуване и запазва културната си традиция, макар и да се смесва със завоевателите си и да възприема от тях нрави, обичаи и възгледи, както всъщност и завоевателите – от китайците.

Трябва да се отбележи, че аналогичен процес на разместване на събираемите се извършва и в Южен Китай. Там господари са китайците, а местното население, принадлежащо към тибето-бирманската, тайската и дори малайската (юе) група, е подчинено, но това не пречи на смесването им. В резултат на всичко това древният хански етнос се раздвоява, като поставя началото на севернокитайския и южнокитайския етнос. Този процес продължава повече от сто години, поради което няма да избързваме напред, а само ще отбележим, че разделянето започва да се усеща в събитията от 5. век.

И така, липсата на анализ на еволюцията на обществените отношения от 4. век не е плод на нашето невнимателно отношение към предмета, а е следствие на факта, че наблюдаваме не единèн социален процес, а серия от прекъснати процеси, които не са свързани генетично помежду си.

Въпреки всичко това, разглеждането на описваната тук епопея като поредица от случайности е съвсем неправилно. Както бе показано вече, основа на антагонистичните противоречия е етническият принцип, но той свързва цялото население на долината на Хуанхъ и предпланините на Наншан в един комплекс, който може да бъде определен като суперетнос. По същество това е древната степна култура на Източна Евразия, придвижена на юг от временната аридизация на климата [ариден-сух]. Във Великата степ тази култура е също полиетнична, но до 2. век тя е политически организирана от хуну, след което вмъква в орбитата си земите на Северен Китай. Там племената набират сили, вследствие на което държавите отслабват. Тази теза може и да изглежда парадоксална, но да разгледаме общия механизъм на процеса.

Нека уподобим мощта на политическата система (на държавата, ордата, племенния съюз) на скоростта на движение на физическо тяло. Известно е, че последната зависи не само от прилагането на едни или други сили, но и от тяхната посока (векторите). Поради това прилагането на много сили (в нашия случай са десет), насочени в различни посоки, води до взаимно потискане, а следователно и

до забавяне на движението. И обратното – намаляването на броя на прилаганите сили предизвиква ускоряване, защото така се отстраняват редица пречки. И така, величината на приложената енергия и ефектът от движението не винаги съвпадат, както наблюдаваме и в нашия случай.

При натурално стопанство и номадски бит силата на системата се определя от броя на верните и храбри воини. Както вече видяхме, положението с верността е лошо. Никой не иска да се сражава добросъвестно за чуждоземен господар, а когато го принуждават към това, той го предава и дезертира. Образуването на десет държави е кулминацията на този процес, защото няма накъде повече да се делят. Тогава напред излиза смелостта и трябва да се премине през процес на интеграция, който да е за сметка на унищожаването на храбрите противници и подчиняването на омърлушените, които предпочитат покорността пред гибелта. Така и става, както ще видим по-нататък в изложението.

И така, ние сме работили ненапразно, защото по метода на старателното съпоставяне на изглеждащи маловажни и случайни събития сме уловили закономерността на варианта на историческото развитие и етногенезиса. Още повече, че изясненият върху частен случай механизъм на етногенезиса в зона на етнически контакт, очевидно има място в аналогичните ситуации, каквито през историческото време, т.е. около пет хиляди години, се срещат неведнъж. Поради това има смисъл да се проследи ходът на събитията и пò нататък до естествения им завършък, дори като си дадем труда да запомним непривични географски наименования и трудни имена.[31]

БЕЛЕЖКИ

[1] *Wieger.* с. 1186.
[2] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... с. 173.
[3] *Wieger.* с. 1188.
[4] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 121.
[5] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 368.
[6] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 185.
[7] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. III. с. 80.

[8] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 174.
[9] *Бернштам, А. Н.* Очерки истории гуннов. с. 221.
[10] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 186.
[11] *Пак там.* с. 186 – 187.
[12] *Пак там.* с. 175.
[13] *Пак там.*
[14] *Wieger.* с. 1199.
[15] Подобна буря наблюдава И. Х. Овдиенко на 14 август 1945 г. Тя продължава само два часа и не погубва нито хора, нито животни, защото времето е топло. Но средната температура през март е отрицателна (вж. *Овдиенко, И. Х.* Внутренная Монголия. М., 1954. с. 25, 30).
[16] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 176.
[17] *Wieger.* с. 1202.
[18] Фамилията Ван принадлежи на южнокитайската аристокрация. Вж. *Юэ, Шан.* Очерки... с. 151.
[19] *Wieger.* с. 1209 – 1210.
[20] *Mailla.* Т. IV. с. 525 – 527.
[21] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 122.
[22] Или Младшата Лян, основана от тангутския пълководец Люй Хуан през 386 г.
[23] *Wieger.* с. 1207.
[24] *Ibid.* с. 1209.
[25] *Ibid.* с. 1225.
[26] *Mailla.* Т. IV. с. 546.
[27] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Хунну. с. 12 – 14.
[28] *Wieger.* с. 1228.
[29] *Mailla.* Т. IV. с. 548.
[30] От запад на изток: Си Лян, Бей Лян, Нан Лян, Тогон, Ся, Си Цин, Хоу Цин, Бей Вей, Бей Ян, Нан Ян, като единайсетата е Жужанският хаганат в степта, но той е особен вариант, разгледан от нас в книгата „Древните тюрки".
[31] Хуну и сянбите носят своите тюркски и монголски имена. Например Лю Въйчън е geyici, т.е. „гостенин" или „чуждоземец", а Лю Сян е cubar „пъстър" (цвят на кон). Срещат се и имена на животни, които очевидно се прилагат паралелно. За съжаление, приетото четене на китайските имена се базира на фонетиката на съвременния ни език, а не на събитията. Това усложнява лингвистичния анализ на етнонимите, но понеже в дадения труд си поставяме не филологически, а етнологични задачи, липсата на правилна транскрипция не влияе на изводите ни.

VII. ТРИТЕ ЦВЯТА НА ПЛАМЪКА

УГАСВАНЕТО

Известно е, че най-силното нажежаване дава бял пламък, но при понижаване на температура в него може да се различат оттенъци на цветовия спектър – червен горещ огън, ослепителножълто зарево и сини пламъчета на догарящите въгленчета. Да се възползваме от тази картина за илюстрация на това, което ни предстои да изучим.

Без да бързаме, ще отбележим с подробности основната насока на процеса. През 386 г. в басейна на Хуанхъ има осем царства, през 400 г. – девет, през 415 г. – седем, през 425 г. – три, и към 440 г. остават само две империи, които си поделят Китай.[1] Разбира се, че при възприетия от нас ракурс трябва да се добави и хунското княжество, което е отдалечено на запад, към Тяншан, защото въпреки размерите си, е плод на същия този процес на опростяване или отмиране, а по-точно – на „угасване" на държавите. Този процес съвсем не е консолидация на племената в народ. Унищожаването на самостоятелността е свързано в повечето случаи с клане на мъжете и продажба в робство на жените и децата. Макар и нивото на изтребителната техника от онова време да позволява някои от победените да останат живи, те никога не са добре под новата власт и все пак процесът продължава с многобройни варианти, защото на всеки е предоставено несравнимото право сам да избира смъртта си.

За да ни е по-лесно да се ориентираме в ситуацията, ще се опитаме да приложим цветни обозначения, както това правят древните китайци. Червеният цвят – огнената стихия – е изражение на ханската традиция, запазена в Южен Китай; жълтият – земната стихия – е прието от Тоба Гуй за новата империя Вей, създадена от силите на табгачите в Северен Китай[2]; а синият[3] – растителната стихия – винаги е бил цвят на тюркоезичните племена, какви-

то през интересуващото ни време са хуну. Това са онези, които оцеляват, а нека видим как изчезват останалите.

ГИБЕЛТА НА МУЮНИТЕ

Положението на северното разклонение на муюните е незавидно. Подчинена им е малка област около Ляодунския залив с градовете Ги (Пекин) и Лунчен (столица на царството им). Степните простори на Западна Манджурия са покорени от жужаните, а Ляодун е завладян от корейското царство Когурьо. Още по-лошо обаче е това, че начело на царството се озовава Муюн Си, който е не само луд, но е и луд, влюбен в жена си. За нейно развлечение през 404 г. той организира грандиозна ловна хайка в планините, по време на която загиват от студ около 5 хил. воини (гончии), на които не са осигурени подходящо облекло и храна.[4]

Подобни „забавления" го правят твърде непопулярен сред народа, от което се възползва един от придворните му, китайският авантюрист Фън Ба, който е постоянен събутилник на царя. През 407 г. царицата умира и Муюн Си тръгва пеша след ковчега ѝ към гробището, което е далече – на повече от 20 километра. Докато трае погребението, Фън Ба разбунтува населението на столицата и издига на престола храненика на муюните Хао Юн. Върналият се Муюн Си не е пуснат в дома си и е убит по време на схватката, а Фън Ба застава начело на армията. През 409 г. двама гвардейци убиват неизвестно защо Хао Юн. Фън Ба ги екзекутира, сам сяда на престола и обявява, че царството му се нарича Северна Ян. През 412 г. той влиза в съюз с Жужанския хаганат[5] и с империята Дзин, която му обещава помощ срещу табгачската империя Северна Вей. Всъщност табгачите са ангажирани на запад и на север с войни срещу хуну и жужаните. Това осигурява 20 години спокойствие на новото китайско царство.

По такъв начин Фън Ба осъществява това, към което безуспешно се стремят Дзин Джун и Жан Мин, т.е. със свои сили освобождава китайското население на Хъбей от „варварите". Това му се удава благодарение на пълното

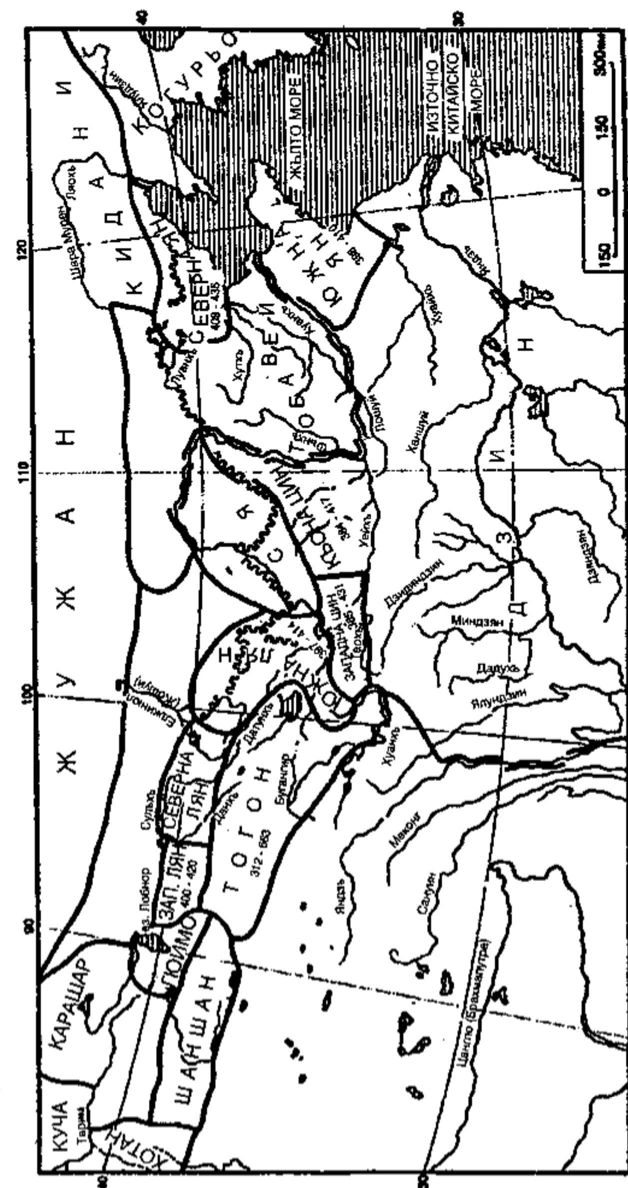

Трите цвята на пламъка. Гибелта на Муюните

разложение на управляващия клон на муюните, проявило се в безотговорното поведение на последния цар. Поради това не си струва да се осъжда бойният генерал Муюн Дъ, който предпочита да си седи в Шундун и да няма вземане-даване със северните си родственици. Изглежда че ги познава много добре!

Обаче щом царството Южна Ян остава самò, племенникът и наследник на починалия през 405 г. Муюн Дъ, Муюн Чао, се озовава в положението на беззащитен съсед на Южен Китай, чийто военачалник Лю Юй получава картбланш от императора да върне Шундун на Китай. Флотилия от леки съдове тръгва от устието на Яндзъ и навлиза в река Хуай, като вози продоволствия за смело навлязлата в Шундун китайска армия. В горната част на полуострова китайците се сблъскват с 40-хилядна сянбийска конница, но сражението помежду им остава без победител. Тогава китайците извършват дълбок обход в тила на сянбийците, като разпространяват слуха, че всъщност идва нова армия, която е акостирала на морския бряг. Сянбийците губят надеждата си за победа и панически се разпръсват, а китайците избиват безмилостно бягащите си врагове. Муюн Чао е обсаден в цитаделата на столицата си, където започва свиреп глад. Загубилите ума си обсадени отварят портите пред китайците, като се надяват на пощада, но не получават такава. Лю Юй заповядва да се отсекат главите на всичките защитници на крепостта, които са 3 хил. сянбийци – знатни и от простолюдието[6], а Муюн Чао е изпратен окован в Дзянкан, където е обезглавен през 410 г. по заповед на императора. Така не остават повече муюни.

КРАЯТ НА ЮЖНАТА ЯН

По-нататъшното настъпление на китайците на север е спряно от новите смутове на юг. Докато победоносният Лю Юй урежда управлението в освободения Шундун, около Дзянкан избухва метеж за свалянето на династията Дзин, която порядъчно е омръзнала на южните китайци. Лю Юй успява да се върне с войска, състояща се от ветерани, метежът е потушен[7], но темпото на настъплението срещу „варварите“ е изгубено. Следващият метеж избухва и е потушен през 412 г.[8], като дзинското правителство е принудено да убива свои войници и пълководци, което проточва съществуването на северните им съседи. Последните обаче се възползват от отдиха, само за да се изтребват взаимно.

Малкото царство Южна Лян включва множество сянбийски орди, състоящи се от различни племена. Макар и сянбийците да говорят на един език, те не са единен етнос, защото родовоплеменните връзки при тях означават повече, отколкото лингвистичното сходство. През 414 г. няколко от ордите въстават срещу господстващото племе туфа. Царят на Южна Лян тръгва със 7 хил. конници срещу въстаниците, като оставя столицата под охраната на сина си. От това се възползва владетелят на сянбийците от царството Западна Цин, Джипан, който събира 20-хилядна конница и завладява столицата на Южна Лян. От града се спасява с бягство само племенникът на царя, Фан Ни, който съобщава на чичо си за случилото се. Виждайки, че всичко е изгубено, царят разпуска малобройното си войнство и се предава на Джипан, който го приема с почести и след година... го отравя. Фан Ни събира съплеменниците си и ги отвежда на запад, във владенията на хунския княз Мън Сун, който приема гостоприемно бежанците.[9]

Кой има полза от тази трагедия? Като че ли никой! Победителите награбват плячка и се поразвличат със саморазправа над пленниците, но поради малобройността си не успяват да усвоят новопридобитите земи. Метежните племена не получават свобода, а само сменят господаря си с по-силен и по-жесток, защото се оказва, че не е препоръчително да се бунтуват срещу Джипан. Хуну разчитат да усилят войнството си със сянбийските пришълци, но само разводняват и без това малобройния си етнос с чужденците, което не е от полза за делото им. Оцелелите членове на племето туфа пък се държат здраво един за друг, като не губят надежда, че ще си намерят място под слънцето.

Единственият, на когото провървява при всичко това, е Тогон, който е отделен от Южната Лян чрез ридовете на Наншан. Тази малка държава живее във вечен страх от на-

хлуване от север, поради което опустошаването на съседната ѝ територия е добре дошло за нея. Възкачилият се на престола през 417 г. тогонски княз Ачай започва завоюването на околните малки владения на кяните и на ди още приживе на по-големия си брат Шулохан.[10] Той включва във владенията си „Пясъчната страна“ [Шаджоу], която е на север от Кукунор [около сърв. град Хаотай][11], с което окръглява границата на Тогонското царство и го прави удобно за отбрана. Скоро това обстоятелство изиграва важна роля.

Изясняването на причините за гибелта на стабилната дотогава Южна Лян не е кой знае колко сложно. През 407 – 408 г. племето туфа отразява хунски и тибетски набези, но губи много от ветераните си. Попълнилата редиците на войската му младеж се оказва по-малко твърда и се разпръсва още при първия неуспех. Най-смелите се събират около княз Фан Ни, но са твърде малко, за да продължат войната. Поради това те започват да раждат здрави деца, чиято роля в историята е наистина грандиозна. За нея ще говорим по-нататък в изложението, а засега само ще отбележим, че описаното тук събитие само изглежда незначително, но в действителност е от особена важност.

КРАЯТ НА МЛАДШАТА ЦИН

В началото на 416 г. в столицата на Южен Китай, Дзянкан, пристига новината, че умният и волеви тибетски цар Яо Син е умрял, като е оставил престола на Цин на некадърния Яо Хун. Понеже Лю Юй съвсем правилно предполага, че е наложил достатъчно ред в родината си, той смята момента за удобен за връщането на Китай на древните му столици – Лоян и Чанан, а също така и за прогонването на „варварите“ от китайските земи. За целта Лю Юй намира подходящ съюзник. Диското княжество Уду, което е разположено в южна Шънси[12], и до този момент е в съюз с тибетците, преминава през 396 г. на страната на Китай и през 416 г. настъпва срещу царството Късна Цин.[13] Всъщност го прави, след като самата китайска армия тръгва на поход.

Основният удар на китайците е насочен през равнината на река Хуай, а след това – през долината на река Ло към Лоян. Настъплението се извършва в три колони, подкрепяни от флотилия от речни съдове, която е прехвърлена през малките реки в Хуанхъ.

Комендантът на Лоян моли за помощ от Лоян. Китайците обаче пресрещат идващата на помощ тибетска армия и я разбиват напълно, след което Лоян се предава без бой. На свобода са пуснати 4 хил. пленници и мнозина от тях постъпват в редовете на императорската армия.[14] Това показва, че популярността на тибетската династия спада по-бързо и от тази на тангутската. С превземането на Лоян приключва кампанията от 416 г. Тибетците не преминават в контранастъпление, защото Уду се активизира, завзема Цишан и връзва силите им, които се налага да бъдат използвани за защита на западната им граница.

През пролетта на 417 г. китайците възобновяват настъплението си и през прохода Тунхуан нахлуват в долината на река Вей [Шънси]. Опитващите се да ги задържат три тибетски армии са разбити една след друга. През това време пристига и речният флот, който, според замисъла на Лю Юй, трябва да плава по Хуанхъ и да се придвижи по река Уей от устието ѝ до Чанан. Понеже северният бряг на Хуанхъ е на територията на империята Тоба Вей, Лю Юй изпраща при табгачския хан Тоба Същ пратеничество с молба да бъдат пропуснати китайските войски през табгачската територия. Китайските пратеници обаче заварват при Тоба Съ тибетско пратеничество, което го моли за помощ срещу Китай. Съветът на табгачските старейшини се изказва в полза на тибетците, които са свързани с ханството им с династичен брак. Поради това Тоба Съ не само че отказва на китайците, но и изпраща на брега на Хуанхъ наблюдаващ корпус от 30 хил. конници. Последните се движат през граничещата с реката степ и наблюдават движението на китайската флотилия. Щом течението изтласква някоя джонка към северния бряг, табгачите убиват гребците ѝ и грабят багажа ѝ, а когато китайците се опитват да влязат в битка, се оттеглят в степта. Тогава Лю Юй заповядва да се построи на северния бряг подвижна

крепостчица, която да прикрива придвижването на флота му. Под прикритието на нощта тя е поставена върху каруци и е снабдена с гарнизон от 2 хил. арбалетчици и малки катапулти. На сутринта табгачите нападат този форт и претърпяват големи загуби, като загива дори и пълководецът им. След това китайският флот навлиза безпрепятствено в устието на река Уей и се отправя към Чанан, към който вече се приближават и сухопътните войски.

Яо Хун събира последните си сили и напада китайската сухопътна армия, но претърпява жестоко поражение и бяга в Чанан, около който вече е успял да се стовари китайският десант. След стоварването му Лю Юй заповядва да бъдат отсечени котвените въжета и лодките са отнесени от течението. На лишените от храна и дрехи воини им е предложено да се сдобият и с едното, и с другото, като превземат града, или пък да положат глави пред него. Трета алтернатива не им е предоставена.[15]

Осъзнавайки безизходността на положението си, китайските воини се нахвърлят с такава ярост срещу врага, че веднага разпръсват прикриващите подстъпите към столицата си тибетци. Победителите нахлуват в града и Яо Хун решава да се предаде. Единайсетгодишният му син го моли да не се надява на милостта на врага, а да загине, сражавайки се. Но докато спокойно изпраща съплеменниците си в сечта, Яо Хун се предава в ръцете на китайците с всичките си жени и деца, с изключение на онова храбро момче, което се хвърля от високата тераса на двореца и така загива. Страхливостта не спасява Яо Хун, който е съпроводен с царски почести до Дзянкан, но там е обезглавен като метежник.

Южнокитайските войници се самонаграждават с лихвите за понесените от тях трудности на похода. Не само дворецът, но и целият град са безмилостно разграбени, при което еднакво страдат и тибетците, и местните китайци. Радостта на китайците от освобождаването им от тибетското иго се сменя с уплаха. Случва се обаче и това, което няма как да не се случи, а именно – армията на Лю Юй губи боеспособността си! На Лю Юй му е ясно, че завоюването на Шънси трябва да бъде доведено докрай,

но офицерите му казват: „Не!“ Те са преситени от война и искат само да откарат вкъщи награбеното имущество. Същевременно в Дзянкан умира и единственият истински приятел на Лю Юй, на когото същият е поверил грижата за интересите му в столицата. Поради това се налага походът да бъде приключен и Лю Юй повежда войската си назад, като оставя силен гарнизон в Чанан, а останалата част от бившето тибетско царство е предоставена на съдбата. Лю Юй смята, че това царство няма да възкръсне, и се оказва прав. Много други неща обаче не съобразява, иначе не би поверил командването на окупационната армия на своя млад син Лю Иджън, който е лекомислен и неспособен да се справи с оказалата се суперсложна задача.

СИНЬОТО И ЧЕРВЕНОТО

Седейки си в безопасния Ордос, хунският вожд Хълян Бобо спокойно наблюдава гибелта на тибетската държава. Той е наясно, че тези земи са по-лесни за завоюване, отколкото за удържане. И той събира коне и хора, като лека-полека придвижва чергарските си места от Китайската стена към северните притоци на река Уей. Не отказва и да сключи договор за братска дружба с Лю Юй, знаейки колко струват политическите обещания на китайците и сам не отдавайки им голямо значение. Щом Лю Юй заминава на юг, Хълян Бобо завзема проходите в Шънси и изпраща сина си Хълян Гуй с 20 хил. конници срещу чананския гарнизон. През пролетта на 418 г. хунските конници влизат в многострадалната долина на река Уей и са посрещнати като избавители от обитателите ѝ. От една страна, това се обяснява с необходимостта на последните да спасяват живота си, а от друга – с впечатлението, което прави китайската армия на населението на освободената от нея страна.

В самия Чанан работите също вървят на зле. Старата вражда между „северняците“ – потомците на емигрантите от Северен Китай, и „южняците“ – местните жители на Южен Китай се проявява във форми, които са твърде изострени, за да могат да действат съвместно срещу не-

приятеля. Единият от генералите се надсмива необмислено над другия, който го кани на съвещание и го убива. Лю Иджън екзекутира убиеца... и остава без помощници. Южняците наклеветяват верния му съветник-северняк и Лю Иджън екзекутира и него. След това северняците се разбягват, като предоставят на южняците да отбраняват града, а местните жители преминават изцяло на страната на хуну. Те вече са свикнали да живеят съвместно с номадите и истинските китайски порядки вдъхват ужас у тях. Така Хълян Бобо обсажда Чанан.

Когато Лю Юй получава известие за случващото се, веднага изпраща на сина си заповед да остави малоброен гарнизон в Чанан и бързо да се изтегли на изток, в Хънан, като въобще не се товари с плячка. Той обаче събира каквото може, като ограбва още веднъж жителите на града, товари награбеното върху каруци, качва в тях и момчетата, и момичетата, събрани за негово развлечение, и повежда към вкъщи целия този обоз, заповядвайки на последния останал му верен офицер да прикрива ариергарда му. Естествено обозът се влачи бавно, а хуну кръжат около него. Отначало те изнуряват прикриващите и пленяват оцелелите бойци, след което се нахвърлят върху основната част на кервана.

Лю Иджън успява да се скрие в крайпътните храсти, откъдето го мята на задницата на коня си китайски конник, който го отвежда от бойното поле, по-точно казано, от разгрома, а хуну издигат пирамида от труповете на убитите китайци.

Когато вестта за унищожаването на окупационната армия пристига в Чанан, населението му се вдига и прогонва от града китайския гарнизон, който, оттегляйки се, подпалва царския дворец. Хуну настигат отстъпващите китайци и ги избиват.

Хълян Бобо влиза тържествено в Чанан, устройва пир за своите войводи и се самообявява за император. Бидейки обаче степен номад, той не обича градския живот и се връща в родния си Ордос, като оставя за свой наместник един от синовете си.

Загубата на Чанан предизвиква взрив от негодува-

ние срещу правителството в Южен Китай.[16] Императорът Анди е удавен и сменен с брат му, който, опасявайки се за живота си, се отказва от престола в полза на Лю Юй. Последният приема властта, която вече притежава на практика, и през 420 г. в Южен Китай е провъзгласена тържествено нова династия – Сун (както е известна), за да се избегне объркването с наречената Лю Сун.

Като че ли отговорността за катастрофата трябва да носи зарязалият армията си пълководец, а не седящият си вкъщи император, но китайците знаят за какво става въпрос. Нека си спомним за борбата между северняците, оглавявани от фамилията Съма, и южняците, към които принадлежи Лю Юй. Южняците стоварват вината за поражението върху северняците, които напускат знамето и се разбягват, страхувайки се от собствения си военачалник Лю Иджън, макар че с несправедливите си екзекуции именно той ги потиква към това. Не се обръща обаче внимание на ролята на пълководеца, защото се появява повод да бъде приключено с непопулярната династия. Именно това прави и Лю Юй, като приключва преврата си с това, че без угризения на съвестта организира убийството на отреклия се в негова полза от престола император на Дзин – Хунди. След абдикацията си нещастникът преживява само една година.

КРАЯТ НА ЗАПАДНАТА ЛЯН

Преди да анализираме събитията, довели до падането на династията Дзин, да хвърлим поглед и на запад, в предпланините на Наншан, където протича същият процес на опростяване, макар и в по-малки мащаби. Царят на Северна Лян, дзюйкюят (старинна хунска титла) Мън Сун, се възползва от разгрома на Южната Лян, за да дооформи владенията си и извършва поход на изток, откъдето изтласква сянбийците от Западна Цин от завладените от тях земи на Южната Лян. От отсъствието му решава да се възползва царят на Западна Лян (със столица Суджоу), китаецът Ли Син. Напразно майка му и съветниците му го разубеждават, като му напомнят, че хунският княз не му

е направил нищо лошо. Младият китаец обаче изгаря от желание за завоевания. През 420 г. той, събрал 30 хиляди воини, тръгва на запад, където е разбит от върналия се от източния си поход Мън Сун и пада в боя. Мън Сун влиза в Дзюцюан [съвр. Суджоу], като забранява на войските си да грабят народа и присъединява тази област към владенията си. Мекото му отношение към победените бързо му печели симпатиите на местното китайско население, още повече, че той дарява свободата на майката на загиналия цар, а сестра му омъжва за сина си Муган.[17]

Мъдрата и трезва политика на Мън Сун му създава такъв авторитет, че без война му се подчинява китайската колония от военнозаселници в Турфанския оазис – Гаочан.[18] Обединил по този начин цялото Принаншание, Мън Сун приема ново наименование на владенията си – Хеси. Този топоним (в монголизиран вариант – Хашин) съществува все още и през 13. век. Казано накратко, Мън Сун създава жизнена държава с естествени граници и оригинална култура. Тя изглежда напълно жизнеспособна, а се получава... Но за това по-късно.

Пред нас е една наистина удивителна колизия. Китайското население на Шънси и Хеси откровено предпочита хунското иго пред освобождението от юг, за което мечтае цели 110 години. Именно благодарение на толкова внезапната промяна на симпатиите на народа Хълян Бобо и Мън Сун стават владетели на земи, които са някогашен аванпост на Китай срещу предците им, и само поради това не печелят с такава лекота победите си на многобройните армии от китайски патриоти. В какво се състои разковничето за това?

Нека си спомним, че инициатор на опита за възвръщането на Северен Китай е династията Дзин, която е носителка, ако не на живата традиция на културата на Древен Китай, то най-малкото на нейната инерция. Именно нея чакат в Чанан, а вместо това пристига Лю Юй, който е южняк – чужд и суров човек. Северните китайци не припознават него и воините му като свои едноплеменници, а с жестоките си грабежи южняците отблъсват населението от себе си. Когато разприте между „южняците“ и „северняците“ принуждават последните да се разбягат, дезертьорите се оказват най-добрите агитатори срещу съюза с Южен Китай, където тях – носителите на древните традиции – аборигените ги колят най-безмилостно. От друга страна, китайците от басейна на Хуанхъ от сто години задълбочават контактите си с номадите, защото това е единственият им начин да оцелеят. Поради това те намират общ език с хуну, какъвто (в пряк и преносен смисъл) не се среща при общуването им с южните китайци. На практика през 4. век на мястото на единния древнокитайски етнос възникват два нови (по-точно средновековни), които еднакво не приличат на прототипа си. Последният угасва и това е констатирано навремето от китайската историография, която обявява 420 г. за преломна и разделяща две епохи. Новата епоха получава наименованието „епоха на Северните и Южните дворове“, което приравнено към нашите представи означава признаване на органичното разделяне на Северен и Южен Китай. То е зафиксирано дори и в персийската география, в която Южен Китай се нарича не Чин, а Мачин, т.е. мански Китай – смес от древни китайци с южни чужденци – ман.

От този момент войната между номадите и Китай придобива съвсем нови форми и ново значение, но съвременниците на събитията не осъзнават веднага това.

ЖЪЛТОТО И ЧЕРВЕНОТО

Лю Юй има късмет не само приживе, но и със смъртта си, като умира точно навреме. През 422 г. неговият 17-годишен наследник Лю Иджън се възкачва на престола и веднага се сблъсква с тежък външнополитически проблем – войната за Хънан. Той му е завещан от победоносния му баща, който, превземайки Лоян, е придвижил границата си толкова близо до селищата на табгачите, че те не могат да останат спокойни. През 422 – 423 г. и двете страни имат вече съюзници. Към империята Сун се присъединяват Уду[19] и Тогон[20], а към империята Тоба Вей – Западната Цин и живеещите в Съчуан чуждородни племена[21]. Инициативата за войната е поета от табгачите, които събират

мощна армия. За отпор на жужаните, които продължават да тормозят северната граница на табгачската държава, са възстановени и снабдени с гарнизони бастионите на Китайската стена, след което – през зимата на 423 г. – Тоба Съ праща 30-хилядна армия на юг, предвождана от опитния пълководец Си Дзин Инициативата за войната е поета от табгачите, които събират мощна армия. За отпор на жужаните, които продължават да тормозят северната граница на табгачската държава, са възстановени и снабдени с гарнизони бастионите на Китайската стена, след което – през зимата на 423 г. – Тоба Съ праща 30-хилядна армия на юг, предвождана от опитния пълководец Си Дзин.

Все пак всичко е решено от съчувствието на местното население, понеже военните сили на съперниците са приблизително изравнени. Там то се изказва в полза на северняците и то, дори по-решително, отколкото в Шънси. Последният принц от фамилията Съма се предава с цялото си войнство на империята Вей, където получава висок военен чин. Измяна ли е това? Да, но какво друго може да направи? Да чака да го убият ли, както са убити всичките му родственици в Дзянкан, виновни само за това, че принадлежат към изпаднала в немилост фамилия? Този принц избира живота, което дава превес на табгачите.

Южняците се отбраняват героично в крепостите си, но нова 50-хилядна армия, командвана лично от хан Тоба Съ, превзема Лоян, след което окупира цялата провинция Хънан и град Шундун. Завоюваните от Лю Юй плодове са загубени.

Южняците са спасени от героизма на гарнизоните в обсадените от Си Дзин крепости, които – в края на краищата – падат, но коствват толкова големи загуби на обсаждащите, че настъплението на табгачите е преустановено. Това позволява на южнокитайското правителство да обвини юношата-император в лекомислие, след което и да го убие, като издига на престола по-малкия му брат Лю Илун, който управлява до 453 г. През същата онази 423 г. умира Тоба Съ, като предава властта на сина си Тоба Дао.

През 430 г. империята Сун прави опит да си върне

Хънан. Като влиза в съюз с ордоските хуну, които са готови да поделят Северен Китай[22], и събира 50 хил. бронеиосци, император Уенди изпраща на Тоба Дао ултиматум, с който иска да му бъдат върнати китайските земи, южно от Хуанхъ. Ханът изчаква, тъй като прехвърлянето на конници през Хуанхъ през лятото е трудно. Без да срещат съпротива, сунските войски завземат Лоян и всичките останали крепости на Хънан, но през зимата табгачските ездачи преминават Хуанхъ по леда, разбиват южняците в открит бой и си връщат всичките крепости. Южняците бягат, като изоставят тежкото си въоръжение и речните си съдове. Конницата на табгачите унищожава всички продоволствени запаси в района на военните действия, вследствие на което откъсналата се от противника Южна армия започва да гладува. Сунският пълководец Тан Даодзи обаче успява да възстанови реда в разбитата си войска, както и да дезинформира до такава степен табгачите, че те да прекратят преследването си, след което отвежда остатъците от армията си в сунските земи. Само благодарение на неговите самообладание и упоритост, империята Сун избягва нахлуване на табгачския хан. „Като благодарност за подвига му“ той е арестуван и екзекутиран през 436 г., заедно с всичките си роднини, наклеветен от императорския министър, интригантстващ срещу бойния генерал. Тази екзекуция предизвиква голяма радост в Тоба Вей, която престава да се страхува от южния си съсед.

Съвсем другояче отбелязва победата си Тоба Дао. Той организира пир за офицерите си и освобождава от плащане на налог за 10 години войниците, участвали в похода, а останалото население – за една година. След тържествата и награждаванията в империята Тоба Вей се говори, че „За да служиш на императора на Китай, трябва да имаш кучешко сърце и да понасяш отношение като към куче“.[23] Не само чергарите, но и покорените тибетци, тангути и китайци предпочитат милостта на табгачския хан пред произвола на южнокитайските чиновници. От този момент съдбите на Северен и Южен Китай се разминават в продължение на цели 150 години.

По-нататъшните събития се развиват неблагоприятно

за династията Сун. През 433 – 434 г. е извършен преврат в княжеството Уду, което влиза в съюз с Тоба Вей и започва война срещу Южен Китай за областта Ханджун, която е разположена в Шънси, южно от хребета Цинлин. Областта е опустошена напълно. Дисните воини са облечени в доспехи от кожа на носорог, които са непробиваеми за копията, но китайците използват алебарди и в ръкопашните схватки нанасят големи загуби на противника си, което им позволява да отблъснат войнството на Уду на север.[24] След това си поражение княжество Уду плаща данък и на двете империи и на практика излиза от войната.

Описвайки онова време, Р. Грусе сравнява ситуацията с тази, която се създава в Европа след Великото преселение на народите. Според него ролята на Византия е изпълнявана от Южен Китай, а табгачите и хуну съответстват на франките, лангобардите и готите.[25] Ако се приеме тази илюстративна аналогия, Лю Юй може да бъде сравнен с Юстиниан, чиито завоевания още докато е жив се превръщат в източник на бедствия за Византия, след което завладеният от варварите Запад започва да се развива независимо от защитилия се Изток. И наистина, романизацията на франките и готите ги прави французи и испанци, а китаизацията на табгачите ги превръща в севернокитайски етнос. Повратната точка в този процес в Северен Китай е 431 г., когато общността на интересите и на историческата съдба на табгачското племе и на китайското население на Хъбей става очевидна и за самите тях. Този преврат обаче е предшестван от години на тежки изпитания, които са особено важни за нашата тема, защото на пътя на табгачите стоят хуну.

ЖЪЛТОТО И СИНЬОТО

Хунското царство Ся е не по-малко страшно, отколкото е Тоба Вей. То разполага с прекрасна армия, състояща се от родени в Ордос номади, и черпи ресурси от богатата на жито долина на река Уей, която е днешната житница на Северозападен Китай.[26] Основателят на тази държава, Хълян Бобо, е необикновен човек. Китайската

историография се отнася враждебно към него, като го нарича „варварина, който не се разделя с лъка и меча си". Той вероятно е избождал очите на гледащите го в лицето, режел е устните на усмихващите се в негово присъствие, отсичал е главите на спорещите с него и т. н.[27] Най-вероятно е обаче, че е притежавал и други, по-полезни качества, които му позволяват да възстанови погубената държава с помощта на хора, присъединили се доброволно към него. Във всеки случай, докато е жив, табгачите не посягат към Ордос. Умира през 425 г.

Близкото съседство на войнствената хунска държава не може да не безпокои табгачските ханове, но Тоба Съ завоюва юга, а веднага след възкачването си на престола Тоба Дао е подложен на нападение от страна на жужаните, които през 424 г. изгарят столицата на Тоба Вей – Пинчън. Тоба Дао отблъсква жужаните, а през 425 г. започва контранастъпление към Великата степ и ги прогонва в планините Хамар Дабан. Така той избавя държавата си от опасностите, заплашващи я откъм юг, север и изток, където царството Северна Ян е едновременен съюзник и на жужаните, и на Китай, и може да се предположи, че е посредник между тях. Само обаче то не се решава да се опълчи срещу Тоба Вей. През следващата година табгачският хищник решава да влезе в двубой с хунския, като това е неочаквано за хуните, защото те не дават никакъв повод за война. Нали обаче внезапността на удара осигурява половината успех, не е ли така?

В началото на 426 г. табгачската конница преминава Хуанхъ по леда и се стоварва върху Тунван – главната квартира на хунския шанюй, който пирува, не подозирайки, че войната е започнала. Хуну отблъскват набега, но табгачите разграбват и опожаряват целия район на Тунван, след което се оттеглят, отвеждайки 10 хил. пленници. През това време пълководецът Си Дзин, герой от войната срещу Сун, превзема Чанан и подчинява на държавата Тоба Вей живеещите там тибетци и тангути. Чули за табгачските победи, тибетското племе на танчаните[28] и княжеството Хеси предлагат съюз на Тоба Дао.[29] Така царството Ся се озовава в обръч от врагове.

През следващата 427 год. хуну събират силите си и преминават в контранастъпление. Княз Хълян Дин обсажда Чанан и притиска Си Дзин. Разчитайки, че основните сили на хуну са заангажирани на юг, с 30 хил. ездачи и без пехота Тоба Дао повтаря набега си срещу Тунван. Разчита също и на внезапността, на лекомислието на хунския вожд и на твърдостта на своите „сплитащи косите си", които не са загубили навиците си за водене на степна война. Скрил най-добрите си войски в засада, той се приближава с малък отряд до стените на Тунван и веднага отстъпва, като оставя свои доверени хора да се предадат на хуну и да им съобщят, че ханът им е тръгнал на набег с малобройни сили. Хълян Бобо не би се хванал на такава въдица, но Хълян Чан повежда 30 хил. ездачи в преследване на врага. Тоба Дао увлича хуну към мястото, където е засадата му, и влиза в бой при изравнени сили. Битката е жестока, конят под табгачския хан е убит и самият той за малко да попадне в ръцете на хуну, но се спасява, макар и ранен. Никой обаче не можа да надвие табгачите в ръкопашна схватка. Хуну се разпръсват, Хълян Чан напуска столицата и бяга на юг, в долината на река Уей, където се надява да получи помощ от Хълян Дин. Разгорещеният от боя Тоба Дао се вмъква в Тунван, чиито защитници обаче успяват да затворят крепостните порти и едва не приключват с табгачския хан. С помощта на ласата и копията си обаче воините му се прехвърлят през крепостната стена и след денонощие на улични (ако може да се каже така за укрепен лагер) боеве хуну се предават.

Огромната плячка от добитък и хора Тоба Дао разпределя между сърантниците си, като се задоволява с това, че е подкопал материалната и моралната база на съперника си. Всъщност научилият за падането на Тунван Хълян Дин сваля обсадата на Чанан и тръгва да се съединява с Хълян Чан. Тоба Дао възлага на Си Дзин да приключи с хуну и се връща в столицата си Пинчън, покрит със слава и рани, които трябва да се лекуват.

През 428 г. Хълян Чан се опитва да възобнови настъплението си и притиска войската на Си Дзин към горното

течение на река Дзин. Хуну тормозят враговете си с постоянен обстрел и ги лишават от възможността да попълват продоволствените си припаси, което предизвиква сред прегладнелите табгачи ропот, насочен, разбира се, срещу командващия.

Тогава един от офицерите на Си Дзин събира 200-те още неизядени коне, качва върху тях елитни воини, преминава в тила на врага, залавя Хълян Чан и бяга заедно с пленника си при своя хан. Това не променя кой знае колко положението на обкръжената табгачска армия. Командването на хуну е поето от способния пълководец Хълян Дин и когато Си Дзин опитва да нападне хуну, е примамен в засада, в която загиват 7 хил. табгачи, а Си Дзин е пленен от хуну.

Хълян Дин разширява успеха си, връща си Чанан и очиства от враговете си цялата долина на река Уей. И отново пред Тоба Дао застава боеспособна хунска армия, опираща се на богата на жито страна, докато неговите най-добри войски оставят костите си на бойното поле. Разгневеният хан заповядва да бъде екзекутиран Хълян Чан, но това не му помага с нищо. Дори напротив – Хълян Дин сключва с империята Сун агресивен съюз срещу държавата Тоба Вей, според който трябва да си разделят наполовина Северен Китай. Именно това предизвиква неуспешното настъпление на сунската армия през 430 г. В отговор на същото Тоба Дао се договаря със сянбийците от Западна Цин, притискана от хуну на княза на Хеси, като им обещава земите на царството Ся срещу помощта им. Жужаните, разбира се, са готови всеки момент да нападнат тила на табгачите, но им пречи настъплението на Юебан[30] през 429 г., отвличащо голяма част от силите им в Джунгария, което развързва ръцете на табгачите. И най-накрая, през 430 г. в царството Северна Ян умира енергичният му цар Фън Ба. Стремейки се към властта, брат му Фън Хун убива законния наследник – своя племенник – и още повече от сто свои роднини. Това сътресение в държавата лишава Северна Ян от възможността да води активна политика, за което бе разказано. И докато Тоба Дао печели победи в Хънан, Хълян Дин се сблъсква с царя

на Западна Цин, Цифу Мумо, в Шънси.

КРАЯТ НА ЗАПАДНАТА ЦИН

През 430 г. войната на табгачите срещу всичките им съседи достига до върховата си точка, защото Тоба Дао взема инициативата в свои ръце. Едновременно с войната си на юг, той разгръща и кампания на север – срещу жужаните. Огромно, според степните мащаби, войнство навлиза във Великата степ. Жужаните се разпръскват по доловете, без да се опитват да оказват съпротива, а ханът им – Датан – бяга на запад и изчезва без вест. Чергаруващите на юг от Гобийската пустиня телеути се предават на табгачите и си отмъщават на жужанските бежанци за старите обиди. Синът на Датан, Уди, се признава за данъкоплатец на империята Тоба Вей.[31]

С приближаването на есента табгачите прехвърлят силите си в поход срещу „планинските хуну".[32] Под личното командване на хана [и императора] те обкръжават вожда на планинските хуну, носещ китайското име Бай Лун (Белия дракон), и в жестока битка ги унищожават без остатък. Всичките тези операции обаче протичат толкова успешно, само защото главните сили на хуну са ангажирани с войната срещу западните сянбийци, нападнали войнството на Хълян Дин от юг.

С всяка изминала година положението на Западна Цин става все по-лошо. По същество тази държава е военен лагер в чужда и враждебна на сянбийците страна. За тибетците, тангутите, хуну и тогонците Западна Цин е като здраво заседнало и предизвикало възпаление на плътта трънче. Не им е обаче по силите да го изтръгнат, защото сянбийците умеят добре да воюват. Но ето че изминават 40 години (386 – 426), едно поколение завоеватели е сменено от следващото, а няма надежди за спокойствие.... И Цифу Мумо решава да напусне горните течения на притоците на Хуанхъ и да се оттегли с народа си в степта, където ще е по-близо до своите съплеменници-табгачи. През 430 г. той изгаря главната си квартира, унищожава недвижимото имущество и с 15 хил. семейства се отправя

на север през долината на река Уей.

За богатите територии на бившето царство Западна Цин претендира и хунският княз на Хеси – Мън Сун, но тогонският цар Мугуй се оказва по-бърз и успява да присъедини тези земи към своето царство.[33] В тази акция се съдържа тънка дипломатическа колизия, защото Тогон е съюзник на Южен Китай[34], а следователно и на Хълян Дин, който се надява на победа, единствено с която би могъл да удържи завладените земи. Хеси влиза в приятелски отношения с Тоба Вей[35], които са скрепени с династичен брак, което дава на Мън Сун повод да се надява на помощта на табгачите срещу тогонците. Всички дипломатически хитрости обаче бледнеят пред силата на фактическата победа, а тази капризна дама се усмихва накриво и на Хълян Дин, и на Цифу Мумо.

В началото на 431 г. хуну спират придвижването на сянбийците на север и обсаждат главната им квартира, което предизвиква глад в нея. Напразно Цифу Мумо чака помощ от своя съюзник. Табгачските войски се задоволяват с това да окупират Северна Шънси (между Китайската стена и долината на река Уей) и оставят обсадените на съдбата им. Цифу Мумо се предава на Хълян Дин и всичките изнурени от глад сянбийци са избити от разярените хуну. Изчезва още един етнос.

КРАЯТ НА СЯ

Постигнал блестяща победа, Хълян Дин не се самозалъгва и не се надява да спечели войната. Съюзниците му са разбити, земите им завладени от табгачите, а неговото войнство е уморено от похода. И той избира древния хунски способ на спасяване – оттегляне на запад. Знаейки, че Мън Сун е в съюз с Тоба Дао, а Мугуй е съюзник на хуну, Хълян Дин повежда народа си нагоре по течението на Хуанхъ, за да премине през Тогон в необятните простори на западните степи. Мугуй обаче се грижи за интересите си, а не за верността си към договореностите. По време на преминаването на хуну през една тясна клисура, през която се носи още маловодната, но вече бърза река Хуанхъ,

върху тях се стоварва 30-хилядна тогонска армия, която почти без да срещне съпротива пленява зашеметените от предателството бегълци. С тази си постъпка Мугуй се стреми да се оправдае пред Тоба Дао, та последният да му позволи да запази завладените от него земи за Тогон.

В подялбата на хунското наследство участва и Уду, което завладява напуснатия от Хълян Дин град Шанин.[36] Тоба Дао обаче не е склонен да споделя плячката си и военната му диверсия срещу Уду през същата онази 431 г. принуждава това княжество да понамали апетитите си. Стремейки се да избегне конфликта с табгачите, Мугуй им предава Хълян Дин, но получава за поредното си предателство само грамота, която го утвърждава като цар на Тогон, какъвто той е и без това. Тогава Мугуй се обръща към Тоба Дао с послание, което е искрено до цинизъм: „Господарю, аз плених самозванеца и го доведох в Двора ти. Макар че ти възвиси достойнството ми, то не прибави нито педя земя към моите земи. Макар и да придаде блясък на колесниците и кортежа ми, не ме награди със съкровища. Желателно е да обърнеш внимание на това"[37]. Съветниците на табгачския хан обаче смятат, че тези заслуги са незначителни, защото той не им предава всички пленници, и отказват на молбата му. Волю-неволю на Мугуй му се налага да се върне към съюза си с империята Сун и да чака своя ред на опашката от жертви на табгачкото оръжие.

Падането на царството Ся не може да не се отрази на взаимоотношенията между Тоба Вей и хуну от Хеси. Докато те са разделени от мощната и войнствена държава в Ордос, Мън Сун смята, че е полезно и изгодно да е в съюз с табгачския хан. Когато обаче двете държави се допират, а земите на Западна Цин се изплъзват от ръцете на Мън Сун, той преразглежда политическите си симпатии. Съвсем същото прави и Тоба Дао, който изведнъж си спомня, че Мън Сун е ревностен будист, докато самият той предпочита учението на даоистите. През 432 г. Тоба Дао иска Мън Сун да му върне някога омъжилата се за хунския княз негова сестра под предлог, че пристигналият от Средна Азия будистки учител, който призовавал демони и

лекувал посредством магични заклинания, можел да окаже лошо влияние върху принцесата. Искането е едновременно нагло и фалшиво. Мън Сун побеснява и заповядва пратеникът да бъде убит, което означава разрив, а може би дори и война.[38] Именно към това се стреми Тоба Дао, на когото е известно, че остарелият Мън Сун е станал жесток и развратен и е изгубил популярността си, а законният му наследник е още твърде млад.

Съдбата обаче е благосклонна към хуну. През 433 г. Мън Сун заболява тежко и хунските старейшини призовават на престола неговия незаконен, но способен син Мугян. Веднага след смъртта на баща си Мугян поднася извинения на табгачския хан, с което предотвратява подготвяната война. Без въобще да се огорчи от отлагането на събитията, които той смята за неизбежни, Тоба Дао пренася военните действия в източните покрайнини на империята си.

КРАЯТ НА СЕВЕРНАТА ЯН

След победата си над хуну, която излиза по-скъпа за табгачите, отколкото всички останали, Тоба Дао обръща внимание на последната самостоятелна държава в басейна на Хуанхъ – Северната Ян. Царуващият в нея братоубиец и узурпатор Фън Хун може да моли за помощ само империята Сун, но за получаването на такава и дума не може да става. Тогава, виждайки, че натискът на табгачите върху неговото малко царство се провежда планомерно и последователно, той се обръща за помощ към корейците.

Когато през 436 г. табгачките войски нахлуват в Северната Ян, корейците изпращат малобройно войнство, но не за да защитават съюзническата им страна, а за да се сдобият с особата на царя ѝ, което им се удава. Оставяйки столицата си Лунчен на враговете си, Фън Хун се оттегля под защитата на корейците, като отвежда със себе си населението си, изгаря жилищата му и ограбва страната си. Оцелелите жители въздъхват с облекчение, едва когато попада под властта на императора на Тоба Вей. Те са китайци и за тях той не е хан.

През 438 г. живеещият в Корея Фън Хун приема пратеник от империята Сун, което става известно на корейския цар. Видял в тези преговори измяна, той заповядва да бъде екзекутиран Фън Хун заедно със синовете и внуците му. С това приключва обединяването на басейна на Великата река Хуанхъ, с изключение на изворите ѝ, където продължава да се държи Тогон. Този процес трае само 30 години, т.е. обединяването на страната е дело само на едно поколение табгачи. Наистина през това време се сменят трима ханове, но участвалите в последните походи на Тоба Гуй юноши стават командири на своите деца при победите им над хуну, китайците и жужаните. Традицията на степната доблест и вярност не се прекъсва. Тази инерция на степната култура осигурява победите на Тоба Дао и по-нататъшните успехи на табгачското оръжие, но в самата империя Тоба Вей се забелязва прелом, който е свързан с това, че китайското население от покорените области започва да преобладава в числено и културно отношение над чуждоплеменниците. Това придава на по-нататъшната история нова и неочаквана окраска.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Wieger.* с. 1186.

[2] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 177.

[3] По-точно: синьозеленият, на тюркски – „кок“; което е цвят и на небето, и на тревата.

[4] *Wieger.* (с. 1225) привежда сведения, че мнозина от загиналите са разкъсани от тигри и вълци.

[5] *Wieger.* с. 1246.

[6] *Ibid.* с. 1239.

[7] Водачът на въстаниците, който бяга с джонка, се удавя. Трупът му е изваден, обезглавен и откаран в столицата за излагане на показ.

[8] Водачът на въстаниците Лю И се опитва да се скрие в будистки манастир, но е прогонен от монасите и в отчаянието си се обесва.

[9] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 125.

[10] *Пак там.* с. 78.

[11] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Описание путешествия в Западный Китай. М., 1948. с. 384 – 385.

[12] Център на това царство е платото Чъучи [съвр. Лунмъншан]. На север то се простира до Цинджоу и Цишан [днес – Фънсянфу], на изток – до Ханджунфу, и на юг – до Ланджоу (вж. Грумм-Гржимайло, Г. Е. Западная Монголия, II. с. 191).

[13] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 102.

[14] *Wieger.* с. 1248; *Mailla.* Т. IV. с. 579.

[15] *Wieger.* с. 1251; *Mailla.* Т. IV. с. 583.

[16] *Cordier,* H. с. 325.

[17] *Wieger.* с. 1260 – 1261.

[18] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 249.

[19] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 102.

[20] *Wieger.* с. 1263.

[21] *Ibid.* с. 1266.

[22] *Ibid.* с. 1276.

[23] *Ibid.* с. 1229.

[24] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 103 – 104.

[25] *Grousset, R.* L'Empire… с. 103.

[26] *Овдиенко, И. Х.* Китай. М., 1959. с. 267.

[27] *Wieger.* с. 1255.

[28] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 111.

[29] *Wieger.* с. 1272.

[30] Хунска държава в Седморечието и Тарбагатай, основана през 2. век при оттеглянето на хуну на запад.

[31] Вж. *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 15.

[32] В източника не се пояснява какви са тези „планински хуну“ (*Wieger.* с. 1290 – 1291). Може да се приеме, че става дума за онази част от хуну, която след разгрома на Хълян Чан през 428 г. се скрива в Алашан, или Иншан и се оказва най-близо до войските на Тоба Дао, опериращи в степите на север от Ордос. При една такава хипотеза не възникват никакви противоречия с хронологията и географията.

[33] *Wieger.* с. 1277.

[34] *Ibid.* с. 1263.

[35] *Ibid.* с. 1272.

[36] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 104.

[37] *Пак там.* с. 80.

[38] *Wieger.* с. 1279 – 1280.

VIII. ЗАРЕВОТО

ОБРАЗУВАНЕТО НА КОАЛИЦИЯ

Бързото нарастване на табгачското могъщество и естествените опасения по този повод на хуну и на жужаните предизвиква образуване на коалиция. Зает с война на изток, Тоба Хун се отказват временно от проникване на запад, но още през 436 г. „владетелите – кучаският, кашгарският, усунският, юебанският, шаншанският, карашарският, чешиският и согдският – за пръв път изпращат в Северния двор пратеници с дарове"[1]. Това означава, че уседналите владения от Западния край решават за целесъобразно да се ориентират към севернокитайската империя. Срещу кого? Разбира се, че срещу номадите, което означава – срещу жужаните.

Още по-важно събитие е превратът в китайския град Гаочан, разположен в Туранската падина. Там китаецът Ган Шуан превзема властта в града, отказва да се подчинява на княза на Хеси и се опитва да завърже отношения с Тоба Дао, но жужаните залавят табгачското пратеничество и едва след продължителни преговори пускат пленниците да си ходят.[2] През 437 г. друго табгачско пратеничество успява да се добере до Средна Азия през долината на река Тарим. То е прието добре във Фергана и в Чач (Ташкент). Уседналите владетели на оазисите потвърждават желанието си да търгуват с Китай.[3] За тях това, че династията е номадска, няма значение, защото те, както всички истински търговци, гонят лесна печалба. Тоба Дао също решава да възстанови отношенията си със Запад. Причината за това е проста и се основава на факта, че по същото онова време Хеси, Тогон и Жужан влизат в съюз срещу нарастващата агресия на империята Тоба Вей.

Първото и основно мероприятие на жужанския хан и дзюйкюя се състои в това да бъдат прекъснати комуникациите между Тоба Вей и владенията от Западния край.

Да се направи това е много лесно, защото пратениците не могат да преминават през владенията им, а те го правят. По този начин се намира повод за войната, която избухва през 439 г.

Не е необходима кой знае каква мъдрост, за да бъдат открити причините за тази война. И за жужаните, и за табгачите войната и грабежът са родна стихия, без която те не могат да си представят своето съществуване. Макар и самите те да могат да съществуват и без война, по-културните хуну и обитателите на оазисите от Западния край съвсем не желаят да се превърнат в жертви на варварските въжделения. Следователно им се налага да се отбраняват. Интересите им обаче са различни, защото хуну са заплашвани от „сплитащите плитки", а обитателите на оазисите – от жужаните, поради което те влизат в съюз с враговете на своите врагове. Така разпределението на силите се определя изключително от политическата конюнктура

ВОЙНАТА ЗА ХЕСИ

Тоба Дао започва войната с нападение над най-силния си враг – жужаните. Последните обаче успяват да се оттеглят и стигайки до Източен Тяншан, без да са срещнали неприятеля, табгачите са принудени да се върнат с празни ръце. При това те губят около половината от човешкия и конския си състав.[4]

И като че ли това е малко, та и източната колона на табгачите, състояща се от петнайсет отряда, е разбита от жужаните, а командирът ѝ, княз Пи, който е брат на императора, е пленен.[5]

Дзюйкюят Мугян обнародва вестта за победата на съюзника си, преди всичко за да откъсне западните владетели от съюза им с Тоба Вей. Преди още пропагандата да даде резултати обаче, табгачките войски навлизат в Хеси.

Походът им е подготвен старателно, защото на императорски съвет е изказано мнението, че окръжаващата Ханджоу пустиня е безводна и ако обсадените прекъснели снабдяващите оазисите с вода канали, експедицион-

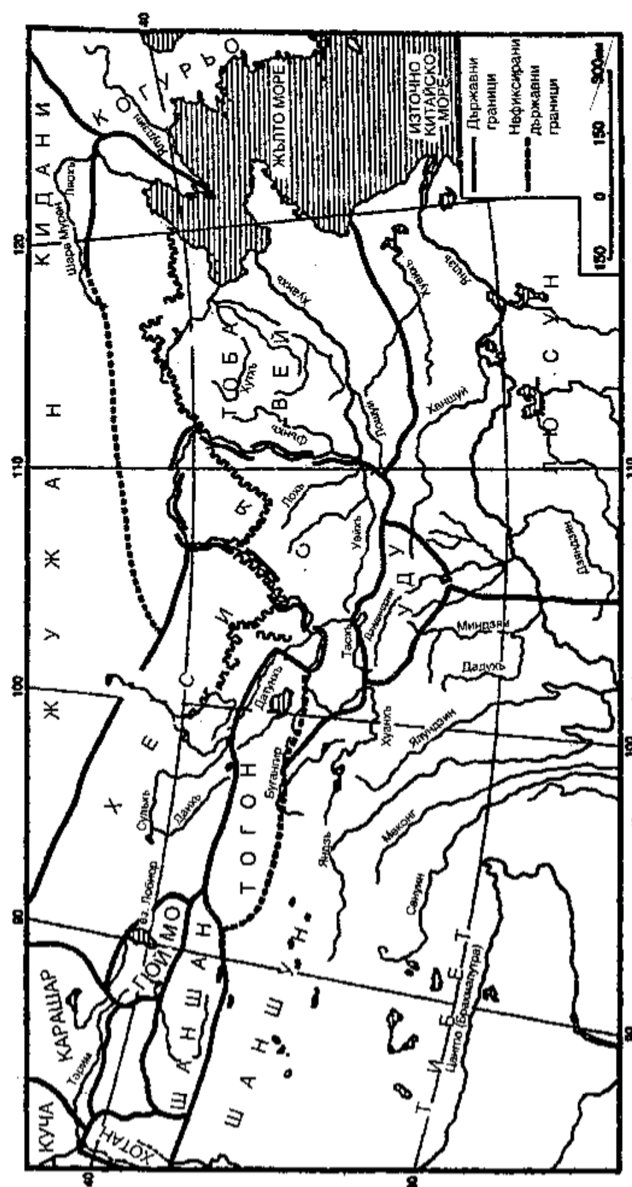

Заревото. Образуването на коалиция

ният корпус можело да загине от жажда.[6] Тези сведения обаче са остарели, защото от много години Хеси получава достатъчна за нуждите на огромните стада и постоянно нарастващото население атмосферна влага. Голямата скептичност на повечето от съветниците ги тласка към подкрепа на намеренията на хана и през есента на 439 г. табгачите се приближават към Ханджоу. Сянбийските племена, които през различни периоди са подчинени на хуну, преминават на страната на единоплеменниците си и след двумесечна обсада градът се предава на милостта на победителите. Оказана е милост и на хунския княз, който, доведен като пленник, получава за жена сестрата на Тоба Дао и почести, подхождащи на хански зет. След година обаче нещастната принцеса остава вдовица. Проблемът се състои в това, че победата на табгачския хан и император не е пълна. Братята на Мугян, Ухой и Анджоу отстъпват в Дунхуан и продължават да се съпротивляват. Опитвайки се да спаси съюзника си, жужанският хан Уди извършва диверсия, и заобикаляйки заставата в планините Иншан, се приближава до град Датунфу, с което предизвиква паника в столицата. Пограничните табгачски войски обаче разбиват резервите на жужаните на север от Иншан[7], с което принуждават самият хан да отстъпи спешно. Императорът стоварва гнева си върху беззащитния и пленен хунски княз, като го екзекутира.

След като побеждава жужаните, Тоба Дао се оказва с развързани ръце за война на запад и на югозапад, но тогава във войната се намесва и Тогон.

Управляващата в него династия е от фамилията Муюн. Това обстоятелство определя – не по-малко от отдавнашния съюз с хуну – решителната антитабгачска позиция на тогонския владетел Мулиян.

Подкрепата на Тогон позволява на Ухой и Анджоу да спечелят кървопролитната битка за Дунхуан, да си върнат обратно град Дзюцюан [Суджоу] и да стигнат до река Ъдзин Хол, но пред Ханджоу хуну търпят поражение. След това табгачите си връщат обратно Суджоу, като го принуждават да се предаде посредством глад[8] и през 441 г. Ухой е принуден да приеме предложението на Тоба Дао да

заеме поста на ланджоуски губернатор с титла на княз.

Тази отстъпчивост на императора се обяснява с това, че на него му се налага много скоро да изпрати най-добрите си войски – начело на които застава героят от жужанската война княз На – срещу Тогон. Не приемайки боя, Мулиян бяга през Цайдам на запад. Стигайки през 445 г. до Хотан, тогонците превземат града, убиват владетеля му и „извършват голямо кръвопролитие сред народа"[9]. Появата им и извършените от тях зверства обаче въоръжават срещу тях княжеството Лобин[10], откъдето тръгва войска, която да отблъсне врага. Не ни е известно как протича войната, но тогонците не успяват да задържат Хотан и след година се връщат обратно по бреговете на Кукунор.

Падането на хунското царство в Хеси означава не само край на още една ефимерна държава, но и начало на два мощни етногенезисни процеса. Сред привържениците на Мугян има хора, които по различни причини нямат желание да попаднат под властта на табгачския хан. Един от тях е Ашина, който отвежда 500 семейства на север при своите съюзници – жужаните – и получава тяхното разрешение да се засели по склоновете на Алтай. Той и дружината му слагат началото на древните тюрки.[11] Вторият е бившият княз на Южната Лян – Туфа Фан Ни, който отвежда отряда си в Тибет и става родоначалник на династия тибетски царе, насаждаща будизма в онази страна.[12] Въпреки че родът туфа е разклонение на табгачския народ, Фан Ни предпочита трудната съдба на изгнаника пред преминаването под властта на съплеменника си. Не сме запознати с мотивите му, но ни се струва, че в случая религиозният момент надделява над родовоплеменния.

През 440 г. Тоба Дао успява да се прояви като активен враг на будизма и да смени бившето си безразличие по въпроса за съвестта с нетърпимостта на неофит [привърженик на нова религия или учение]. Фан Ни живее дълги години в будистка страна, а потомците му се борят искрено за будизма. Струва ни се, че пренасят идейните си симпатии от Хеси в Тибет. Това е само хипотеза, но тя помага да се разбере по-нататъшното развитие на историческата

съдба на народите от Средна Азия, излизащи извън хронологичните рамки на нашето повествование.

И така, последователното проследяване на хода на събитията се оказва полезно като работен метод. Поради това нека се върнем към политическата история, за да разберем защо княз На се отказва от завоювания от него Тогон. Този му отказ продължава живота на този реликт от азиатското Велико преселение на народите с 200 години и му позволява да надживее империята Тоба Вей.

ВОЙНАТА ЗА УДУ

Отправяйки се на поход на запад, Тоба Дао предприема мерки за охрана на южната си граница. Пострадалата в предишната война империя Сун не се осмелява да извърши пряко нападение срещу Тоба Вей, но постоянно интригантства в буферната държава Уду. Благодарение на своето изгодно географско положение, това последно древнотангутско княжество контролира Северна Шънси и Северна Съчуан. Поради това симпатиите на диските князе се купуват еднакво и от северняците, и от южняците. През 439 г. един от диските владетели получава от ръцете на Тоба Дао царска титла за отечеството си. През 441 г. той напада Съчуан, като се опитва да изгони оттам сунските войски, но пристигналите през 442 г. от Китай подкрепления разбиват напълно тангутите. Княжеството им е окупирано от китайците и превърнато в област, за чийто управител е назначен друг тангутски княз, който е привърженик на Китай.

През 443 г. табгачското войнство прогонва китайците от Уду. Китайската креатура бяга, но и табгачското протеже, върнало се заедно със Северната армия, се опитва – под натиска на своите съплеменници – да се отцепи от империята Тоба Вей. Табгачският пълководец примамва княза при себе си и го убива. В отговор на това избухва всенародно въстание и се налага да бъде извикана помощ от метрополията, за да бъде спасен табгачският експедиционен корпус от яростта на дисците. Въстаниците пък получават военна подкрепа от Южен Китай, но табга-

чите разбиват в открит бой войските на империята Сун. Тангутите се съпротивляват срещу табгачите до 448 г., но са победени. Водачът им бяга в Южен Китай, където го лишават от княжеската му титла и от земите му, смятайки го за виновен за поражението. Част от тангутите се примиряват с властта на табгачите и когато през 450 г. прокитайски настроеният княз се връща да освобождава народа си, му се оказва такава съпротива, че китайските му господари го наказват за неуспеха му. Така Уду остава разделено на две части, по-голямата от които се оказва във владенията на Тоба Вей.[13]

Тази като че ли незначителна война поглъща онези табгачски сили, които са били необходими за удържането на високите плата около езерото Кукунор, благодарение на което Тогон е спасен от сигурна гибел, а народът му получава спокойствие. Нови важни вътрешни дела парализират настъпателния порив на табгачите, но и дотогава упоритите тогонци поддържат дипломатически връзки с Южния и пазят родината си от посегателството на Северен Китай. Това е ярък пример, че един народ – бил той и малоброен – може да отстои независимостта си, ако наистина го иска.

ВОЙНАТА ЗА ЗАПАДНИЯ КРАЙ

През това време неукротимият Ухой замисля нов план за възстановяване на хунската самостоятелна държава. В Дунхуан той е притиснат между държащите Хеси табгачи и Шаншан. Виждайки невъзможността да си върне наследствените си земи, той се опитва да завладее Шаншан и да създаде база за борба с Тоба Вей. Като събира отряд от 5 хил. конници, той поставя за техен ръководител брат си Анджоу и го изпраща да завоюва Шаншан. Известно време шаншанците се съпротивляват енергично, но разбрали колко е безнадеждна борбата им, опустошават сами земите си и се оттеглят на запад, в оазиса Гюймо, който е разположен по бреговете на Черчендаря.[14] Тоба Дао вижда – и то напълно справедливо – предизвикателство в това и изпраща в Шаншан пълководеца Ван Дугуй със задачата да ликвидира хунската самостоятелност. Ухой не се захваща да отбранява Дунхуан и се оттегля с всичките си привърженици при своя брат на запад, но понеже е невъзможно да се задържат в окървавената Шаншан, хуну пресичат пустинята Такламакан през най-тясната ѝ – нейната източна – част и като си отдъхват в гостоприемния Карашар, продължават до Туранската котловина, в която изострената политическа ситуация благоприятства намесата им.

Туранската падина през онази епоха е къде-къде поблагодатно място, отколкото е през 20. век.[15] Тогава все още там тече окръжена от дървета река, която впоследствие е разклонена за напояване и превърнала се в източник на еолова ерозия [релефообразуващи процеси под действието на вятъра] след изсичането на тръстиката за отопление. През 5. век оазисът е споделян от местните жители на княжеството Чеши и китайците на Ган Шуан, заседнали в крепостта Гаочан. Между тях няма мир и жителите на Чеши получават подкрепата на хамийския княз. Ган Шуан се обръща за помощ към Ухой и това го погубва.

През 422 г. Ухой без каквито и да било усилия разгромява чешисците и хамийците, но едновременно с това прогонва и Ган Шуан, завзема Гаочан и основава ново хунско княжество. Скоро към него се присъединява и оставилият наместник в Шаншан Анджоу. Понеже властелините на степта – жужаните – са съюзници на хуну, Туран се струва надеждно укритие на Ухой.

Може да се помисли, че владетелите на Западния край ще очакват с нетърпение пристигането на табгачска войска, която да прогони номадите. Няколкото години на познанство с империята Тоба Вей обаче променят политическите им симпатии. Може би за това изиграва своята роля и жужанската дипломация, защото още преди съдбовната 439 г. жужански пратеник съобщава на всички обитатели на оазисите, че уж „родът Вей се е обезсилил, а той, жужанският хан, е станал силен в Поднебесната империя“, и забранява да се снабдяват с каквото и да е пратениците от Северен Китай. Не е изключено мнозина да са повярвали на това, но така или иначе Западният край няма желание да допусне

табгачите в пределите си. Поради това мисията на Ван Дугуй преследва двойна цел – да се приключи с хуну и да се заставят обитателите на оазисите да уважават личността на императора на Вей. Самият Тоба Дао се захваща с жужаните и се оплита в степната война до 444 г.

Като завзема Дунхуан, Ван Дугуй оставя в него обозите си и с 5-хилядна лека конница навлиза в Шаншан. Останалите при хуну шаншанци се разбягват ужасени пред съюзника си и се изпокриват, а оставеният там от Ухой владетел се предава доброволно и моли да бъде пощаден невинният народ. Ван Дугуй изпраща пленника си в столицата [Пинчън] и като оставя гарнизон в Шаншан, тръгва да заобикаля Лобнор, възнамерявайки да се добере до хуну през Карашар.

През онази епоха Карашар е княжество, включващо десет оазиса. Владетелят му носи титлата лун. Карашарците нямат нищо против да ограбват китайските пратеничества и – което е най-важното – те са истински будисти. Появата на войските на заклетия враг на будизма ги заплашва с твърде тежки последствия и те решават да се съпротивляват. Отначало Ван Дугуй превзема крепостите Дзохо и Халгааман и обсажда Юанкюй. Лун Гюхубина събира 50 хил. души (явно преувеличение) и се опитва да организира отбраната си. Ван Дугуй се решава на челен удар и в ръкопашната схватка табгачите печелят пълна победа. Карашарците се разбягват, столицата им се предава, а лун Гюхубина бяга на кон в Куча, чийто владетел, бай (титла) Угемути, му е зет. Последният тръгва срещу агресорите с 3-хилядно войнство (тази цифра е по-близка до истинската), а на Ван Дугуй са му останали само хиляда конници. Очевидно е, че победата му над Карашар му струва доста скъпо. Ван Дугуй обаче тръгва срещу кучасците и „ги обръща в бягство, като губи до 200 човека“[16].

За поход срещу Куча естествено не може да става и дума. Ван Дугуй не може дори да задържи и Карашар, защото кучасците биха могли да възобновят нападението си, а сянбийците няма откъде да получат попълнения. Поради това Ван Дугуй решава, че е по-благоразумно да остави Карашар на мира и да се задоволи с присъединя-

ването на Дунхуан и Шаншан, което не пречи на китайските хронисти да припишат на Тоба Дао покоряването на Западния край.[17]

По този начин хунското княжество в Туран оцелява, а новите сблъсквания с жужаните и южните китайци принуждават Тоба Дао да се откаже от опитите си за проникване на запад. През 444 г. умира Ухой, като оставя престола на възстановеното от него княжество на своя брат и сподвижник Анджоу, който князува до 460 г. (той е съвременник на Атила). Как свършва всичко това, ще разкажем в следващата глава.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 241.
[2] *Пак там.* с. 250.
[3] *Wieger.* с. 1291 – 1292.
[4] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 191 – 192; *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 184.
[5] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 242.
[6] *Wieger.* с. 1281.
[7] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. I. с. 192.
[8] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 187.
[9] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 247; История Тибета... с. 82.
[10] Според *Н. Я. Бичурин* Лобин е Бадахшан, но е възможно то да е което и да е от припамирските княжества.
[11] *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 22 – 24.
[12] *Гумилев, Л. Н.* Величие и падение древного Тибета. – В: Страны и народы Востока, VIII. М., 1969. с. 157.
[13] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 105 – 107.
[14] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 245; *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 130.
[15] За антропогенния фактор, повлиял на образуването на централноазиатските пустини, вж. *Мурзаев, Э. М.* Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. М., 1966. с. 279 – 280; *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Рост пустынь и гибель пастбищных угодий и культурных земель в Центральной Азии за исторический период. – В: Известия ВГО. 1933. Т. 65, вып. 5.
[16] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 257.
[17] *Бичурин, Н. Я.* Записки о Монголии. Т. III. СПб., 1828. с. 183; *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 189.

IX. ОГНЬОВЕТЕ ГАСНАТ

ПЛОДОВЕТЕ НА ПОБЕДАТА

Няма съмнение, че табгачите проявяват с нищо несравнимо мъжество, като само за половин век побеждават всичките си съперници. Към средата на 5. век в басейна на Хуанхъ е изгоряло всичко, което може да гори. Но като продължаваме с метафората, ще кажем, че нагорещените главни тлеят навсякъде и излъчват такава горещина, която не отстъпва дори на истински пожар. Да хвърлим един, макар и бегъл поглед върху състоянието на новородената империя, защото на нея ѝ се налага да преживее такива колизии, които по сложността и отговорността си не отстъпват и на най-тежките войни.

Въпреки блестящите победи, положението на самия Тоба Дао и на целия сплитащ косите си народ е крайно сложно и напрегнато. Преди всичко трябва да се отчете фактът, че сянбийците-тоба (табгачите) не са кой знае колко многобройни, а останалите племена са враждебно настроени към империята Вей. Едни от тях – поради родствените си връзки с изкланите муюни; други като например киданите и хи (татабите) предпочитат дивата свобода и ловните забави пред службата в императорската конница; а трети, жужаните, не само че отказват да се подчинят, но и влагат цялата си енергия в борбата срещу новородената империя. Загубата на Халха лишава табгачските владетели от възможността да черпят човешки попълнения от номадския свят, поради което един от основните проблеми на тоба-вейската политика е необходимостта с всякакви средства да бъдат привлечени малцината телеути, които не са се оттеглили на север и обитават северния край на Иншан.[1] Още по-остро е поставен китайският въпрос. Значително превъзхождащо по брой чуждоземното население, китайското му отстъпва само във военното изкуство.

Най-опасен враг на военната империя обаче се оказва будизмът. Тази идеологична система превръща закалените воини в пламенни аскети и отшелници. Съвсем ясно е, че тази пропаганда изтръгва от редовете на сянбийското войнство хора, които са абсолютно необходими за военна служба. Будистката пропаганда през 5. век в Централна и Източна Азия е особено активна и Тоба Дао не може да я игнорира, а и не иска да го прави. И така, на империята Вей ѝ се налага да води безпощадна война на три фронта, като при това разчита предимно на собствените си сили.[2]

ФЕОДАЛНИТЕ УЧРЕЖДЕНИЯ В ИМПЕРИЯТА ВЕЙ

Завоеванията на Тоба Гуй на юг и загубите на север поставят табгачската орда в напълно непривична за нея ситуация. Номадите губят степта, но се оказват господари на многолюдна земеделска страна. Необходимо е да се приспособят към новите условия, а в подобни ситуации начинът за това е само един – феодализъм като институция.[3]

Преди обаче табгачите да стигнат до този извод, те изпробват няколко възможности за приспособяване на ордата си към господството над културната страна, което е съпроводено от стремежа за колкото е възможно по-голямо запазване на номадските им обичаи. Този процес намира своето отражение в реформите на Тоба Гуй.[4]

Още през 394 г., преди победата над муюните, Тоба Гуй създава земеделски военни селища, в които табгачите са принудени да се обучават от китайците как се отглежда просо. В осемте аймака, на които се дели коренното табгачко население, са назначени инспектори по земеделието. В зависимост от урожая табгачките земеделци са награждавани или наказвани.

Победата над муюните през 396 г. и придобиването на богати територии поставят пред табгачския хан проблема за използването им. През 398 г. Тоба Гуй раздава на „новия си народ" поземлени участъци и крави, т.е. стреми се да възстанови разрушеното от войната стопанство в завоюваните области. Съвсем естествено е той да се готви да получава данък от новите си поданици, но все още е трудно

това да се разглежда като феодално превръщане на свободните селяни в крепостни, защото по това време самите табгачски номади изпълняват държавни повинности. От тази идея не се получава нищо, което е видно от факта, че още през 410 г. Тоба Съ започва да заселва по опустелите си земи китайци, избягали преди това от властта на номадите и впоследствие започнали да се завръщат по домовете си при условията на дяловото земеползване. Така е направена първата крачка към примиряването на номадската орда с китайското уседнало население. Тези мероприятия освобождават табгачите от необходимостта да се занимават със земеделие. Фискалните мероприятия от 413 г., когато е установен следният налог: от 60 двора – 1 строеви кон, и от 421 г.: от 100 глави рогат добитък – 1 строеви кон, показват, че табгачите се връщат към привичното им занимание със скотовъдство.[5] Идеята на Тоба Гуй да създаде земеделска орда от военни заселници няма успех.

Вместо да организира собствено табгачско земеделие, Тоба Гуй възстановява за китайското население в държавата си поземления и занаятчийския данък. Това позволява на приемниците му да запазят голяма част от племето си като постоянна армия с пожизнен срок на служба. Може ли една такава ситуация да бъде смятана за феодална? В никакъв случай! Това не е нищо друго, освен опит за стабилизиране на варварската орда, който, разбира се, е обречен на неуспех, както и който и да е друг опит да бъде спрян историческият процес. Табгачските конници все още не са феодали, а дори само на основанието, че дават данък на държавата за издържане на армията, китайските селяни не могат да бъдат смятани за крепостни.

При провъзгласяването на империята през 398 г. Тоба Гуй преселва от различни области в столицата си Пинчън (в провинция Шанси) повече от 100 хил. семейства (цифрата е условна, но вероятно е близка до истината), сред които има много занаятчии. Те са подчинени на хазната, защото не е позволено на частни лица да имат роби-занаятчии. За нарушаването на този закон се полага поголовно изтребване на целия виновен род. Децата на занаятчиите наследяват задължително занятията и професиите на родителите си.

Може ли занаятчиите да бъдат смятани за държавни роби? В европейския смисъл на думата роб – не може! Това са хора, които са закрепостени към месторaботата си, но са пазени от закон и не подлежат на покупко-продажба. Това е една чисто номадска форма на зависимост. Такива занаятчии има 200 години по-късно и при тюркютите. Те се наричат кули, което се превежда като „роби", но преводът не е точен.[6]

При табгачите има и истински роби. Това са военнопленниците и престъпниците. Съществува и робство за дългове. Отначало робите са използвани за домашна прислуга, а впоследствие – и за земеделска работа, като при това им се дава за обработване такова парче земя, каквото се дава и на свободните селяни. Това показва, че робовладелството не се възприема от табгачите, защото не се развива търговията с роби, без която първото се изражда неминуемо в колонат.

Извънредно важно мероприятие на Тоба Гуй е законът за наследяването на престола. У всички сянбийски племена положението на жените е много високо. Ханшата има постоянно и решаващо влияние върху държавните дела, а роднините ѝ участват в органите на управлението. От това произлиза и постоянната борба между родовете на хана и на ханшата. За да бъде избегната тази система на ограничаване на ханската власт, приемниците на Тоба Гуй въвеждат практиката на убиване на ханшата, след като синът ѝ бъде обявен за наследник на престола. Като резултат от това знатните табгачи се стараят да не дават дъщерите си в императорския харем и на хановете им се налага да вземат за жени чужденки или пленнички. Това води до отчуждаването на станалия император хан от неговата аристокрация и осигурява възможността за покитайчване на табгачите отгоре, защото на смяна на табгачските роднини в двореца пристигат чуждите им китайци – родствениците на царициите.

Без своята аристокрация обаче хановете не могат и не искат да минат. Те създават за нея система от чинове по китайски образец, но за разлика от китайските, длъжностите и титлите при тях са наследствени. Това все още не е

съвсем феодална институция, но с решителна крачка към нея. Разпределението се извършва през 404 г.

Първите четири ранга, носещи китайските названия ван, гун, хоу и дзъ, принадлежат на родовите аристократи:

ваните	(10 души)	получават за управление	голям окръг
гуните	(22 души)	,,	малък окръг
хоу	(79 души)	,,	голяма околия
дзъ	(103 души)	,,	малка околия

Следващите пет ранга – на служещото дворянство, военните и чиновничеството – са за велможите. На вана се полагат 200, на гуна – от 100 до 50, на хоу – 25, и на дзъ – 12 чиновници. Отначало тази система действа само в завоюваните територии, но през 417 г. се разпростира и върху табгачските земи. Там се създава „Управлението на старейшините на шестте аймака", като старейшините получават титлата гун.

Въпреки че този апарат е копиран от бюрократичната система на империята Дзин, наследствеността на длъжностите му придава характер, който му позволява да прерасне във феодална система. На първо време аристократизмът осигурява обезпеченост, но не и богатство. С течение на времето обаче велможите започват да съсредоточават все повече земя в ръцете си, която впоследствие се превръща в латифундии.

Правят се опити за учредяването и на ленни владения. След разгрома на Хеси, на дзюйкюя Ухой са му подарени западните покрайнини на съвременната провинция Гансу и градът Суджоу с условие за лоялно управляване на собствената му страна. Същата мярка е предприета и през 439 г. спрямо княза на Уду, Ян Баодзун, на когото са „подарени" собствената му родина и висок военен чин.[7] Някакъв си фантазьор от средите на съветниците на Тоба Дао иска да организира по този начин управлението на завоюваните покрайнини, а това е именно известното на всички ленно право, без което е немислим юридически оформеният феодализъм.[8]

Обаче това, което се приспособява блестящо в Западна Европа, се оказва мъртвородено в Северен Китай.

Племенните вождове, които правителството на империята Тоба Вей се стреми да превърне във феодали, не разбират какво се иска от тях. Бидейки князе, те остават членове на рода си, чиито постановки и интереси се възприемат от тях като очевиден императив. Те не могат да предадат съплеменниците си, защото с това ще предадат самите себе си. На тях дори и не им идва наум, че могат да се откажат от своите среда и кръвни взаимоотношения, защото за тях тази среда е като въздухът, без който организмът загива. Те не могат да бъдат подкупени, защото коприната и златото притежават само потребителска ценност за тях. Така при изобилие на коприна, когато всяка от ханските жени има по един халат, излишъкът се дава на жените на сановниците, бойните командири и, най-накрая, на отличилите се воини. Е, как може да се обясни на такова князче, че е длъжно да съблюдава интересите на чуждоземния завоевател в ущърб на своите родственици?

Друго е, ако поданиците на подобен наместник са китайци, но за управлението на тази част от населението е запазена привичната за него бюрокрация. Назначаваните и често сменяните чиновници съвместяват административните и съдебните функции, като смяната на длъжностите не е по наследство, а съгласно протекции.

И така, юридическият феодализъм не получава развитие в империята Тоба Вей по време на царуването на Тоба Дао, което не пречи там да съществуват икономически форми на феодална експлоатация. Застоят в социалното развитие може в голяма степен да бъде обяснен с онези разтърсвания на империята, които са предизвикани от религиозната нетърпимост на Тоба Дао и от свързаните с нея екзекуции.

ВОЙНСТВАЩИЯТ ДАОИЗЪМ

Първенството в Китай е оспорвано от три идеологии и на даоизма се пада най-злата участ. Конфуцианците заемат първите места в бюрократичните системи на империите Дзин и Сун; будистите намират приют в Дворовете на тибетските, тангутските и хунските царе; а даоистите

намират привърженици в средите на въставащите селяни... и гинат заедно с тях. Учението им обаче не изчезва и накрая се сдобива с могъщ покровител.

Тоба Гуй е веротърпим и практичен човек. Завоювал Шанси, той не преследва избягалите там даоисти, но предоставя свободните служебни места на конфуцианците. За даоистите и това е добре дошло, защото тях не ги жалят дори и кротките будисти. За четене на даоистки книги в тангутското и тибетското царство Цин се налага смъртно наказание. А на кого не би му омръзнало вечно да се крие?

Главният съветник на хан Тоба Съ, начетеният и умен Цун Хао, не може да понася и даоистите, и будистите. И особено будистите. Той казва: „Защо ние, китайците, трябва да почитаме варварските богове?"[9] Този открит шовинизъм, както и повишеното внимание, което съветникът обръща на нежния пол, позволяват на табгачските велможи да постигнат изпадането му в немилост. Стигнал дотам, той започва да се увлича от даоизма. Точно по това време при императора на Тоба Вей пристига от нелегалната даоистка община „Учителят на правилата на Небесния дворец" Коу Цянджи. Цун Хао го взема под своя опека и благодарение на това самият той си възвръща императорското благоволение, защото тогава и Тоба Дао се увлича по даоисткото учение. Това е съвсем разбираемо, защото за всеки е интересно да се научи да лети в пространството, да живее без храна, да вижда в бъдещето и други подобни. По този начин съюзът между фанатика и хитреца осигурява свободата на проповядване на даоисткото учение в империята Тоба Вей, както и царското благоволение (423).

Всяко начало е трудно! Понеже врагове на Тоба Дао са южнокитайските конфуцианци, хунските будисти в Хеси и езичниците-политеисти [лица, които вярват в много богове, езичници] – жужаните, отхвърлената навсякъде даоистка идеология става надеждна опора във външната и вътрешната политика на табгачския хан. А на даоистите им е още по-изгодно да се ползват от милостта на найсилния от владетелите. След всяка победа съюзът между трона и олтара укрепва и след петнайсет години започва да дава своите плодове на религиозна нетърпимост.

Най-опасни съперници на даоистите са будистите и първият удар е насочен срещу тях. През 438 г., готвейки се за война с Хеси, Тоба Дао връща с указ в мирянския свят будистките монаси, които не са навършили 50 години, като се позовава на нуждата си от воини.[10] Това мероприятие прекратява разпространението на будизма. През 440 г. и под влиянието на Коу Цянджи Тоба Дао учредява ново летоброене и се самопровъзгласява за „Господар и покровител на най-голямия покой", с което официално встъпва в даоистката община.[11]

Първите му крачки на даоисткото поприще са безвредни. Така за нуждите от уединени размисли на императора е заповядано да бъде построена висока кула, до върха на която да не достига никакъв отвличащ вниманието шум от типа на кучешки лай или петльово кукуригане. Изграждането на кулата започва, но тя остава недостроена. След това идва лошото – започват екзекуции за използване на магии и дори за тълкуване на сънища. През 444 г. е издаден указ, съгласно който всички – от княза до простолюдието – са задължени да издават на властите известните им нерегистрирани будистки монаси и частни магьосници, като отклоняването от изпълнението на указа се наказва със смърт за цялото семейство. Втори указ предписва задължително обучение в държавните училища и забраняване на частните такива.[12] Мисълта в държавата попада под контрола на даоистката община.

След това идва ред и на езичниците. Попаднали в Китай, табгачите приемат местния култ на преклонение пред Небето, Земята, предците и боговете (шъните), като запазват и почитането на своите древни богове. През 444 г. последното е забранено и на всички родове е предложено да почитат само китайските богове.[13]

Скоро започват и ексцесиите. Пребивавайки през 446 г. в Чанан, Тоба Дао посещава будистки манастир и случайно открива в него оръжеен склад, ракиджийница и жени. Това, разбира се, е нарушение на устава им, но екзекуцията на всичките монаси е възприета като неочакваност. Това е първата лястовица на новата политика, а две години по-късно, през 448 г., следва указ за унищо-

жаването на всички будистки икони и статуи, изгарянето на индийските книги и предаването на смърт на всички монаси, без оглед на възрастта им. Всеки, който почита чуждоземни богове и прави идоли от сребро или мед, е обречен на смърт заедно с роднините си. Автор на текста на указа е не някой друг, а Цун Хао[14], който на тази цена се сдобива отново с царската милост.

Указът поразява всички и най-вече табгачската аристокрация. Мнозина от велможите и от принцовете на кръвта са запознати с будисткото учение и ако не му симпатизират, то най-малкото се интересуват от него. Други пък се увличат по него, като сред тях е и принц Тоба Хуан, който е искрен и смел човек. Той се решава да забави публикуването на указа, чието съдържание вече е известно на всички, с което дава възможност на мнозина монаси да се скрият и да спасят книгите и иконите си. Храмовете с идолите обаче са унищожени до един.

По повод на този указ е запазена интересна полемика в историческата литература. Един известен автор смята, че екзекуциите на монасите са справедливи, защото, живеейки в Китай, те почитали чуждоземен закон, съгласно който не носели воинска повинност, нарушавали дълга на децата пред родителите им (отказвайки се от света) и на родителите пред децата си (съблюдавайки целомъдрие), изнурявали се с пост (грях пред тялото) и събирали милостиня, т.е. не работели. Всичко това, взето заедно, се разглежда като непростимо престъпление.

Друг автор пък възразява на първия. Според него, ако господарят обича мъдрите си поданици, то той е длъжен да жали глупавите и да ги просвещава, а не да ги екзекутира, като ги лишава от възможността да се поправят. Поради това не трябвало будистите да се екзекутират, без да са предупредени за непозволеността на будисткото учение, и трябвало да им се даде време и възможност да преоценят вярванията си. Освен това човешкото сърце било необоримо (ние бихме казали „органически") склонно към едно или друго осмисляне на действителността. Поради това Тоба Дао бил длъжен да разпространява конфуцианската истина, която слагала край на будистките заблуждения без излишно кръвопролитие.[15]

И така, саморазправата с беззащитните мечтатели предизвиква протест не само от страна на табгачите, но и от страна на служещите китайци, които са принципни противници на будизма, но са поборници за законност. Тоба Дао не е склонен обаче да търпи опозиция и решава да доубие конфуцианството така, както е изтребил будизма. Походът му на юг е предрешен.

Не може да не бъде отбелязано, че религиозната реформа удря преди всичко по привържениците и приятелите на табгачския хан. Към чуждоземните богове се отнасят и родовите табгачски духове-пазители, и космополитичният будизъм е принесен в жертва на идеологическата диверсия на китайците, които, както и преди, не обичат завоевателите. Та нали тази акция може да бъде съпоставена с политическите авантюри на Дзин Джун и Жан Мин, само че този път са използвани конфесионалният принцип и фанатичното заслепяване на императора. Даоизмът е твърде неразбираем, за да стане номадска светогледна система. По същество в дадения случай той е форма на китайския стремеж за прогонването на чуждоземците от интелектуалната сфера. Според неумолимата логика на събитията обаче, жертва на шовинистичното движение трябва да стане изцяло китайското конфуцианство, върху което през 450 г. Тоба Дао стоварва последното, което му е останало – военната си сила.

ПОХОДЪТ НА ЮГ

Както изглежда, през есента на 450 г. Тоба Дао решава, че въвеждането на принудително единомислие е укрепило достатъчно държавата му, за да може да приключи с Южната империя. Силите на Вей и Сун са не само неравни, но и несъизмерими, така че южняците дори и не се надяват да устоят. На управителите на пограничните области е дадена инструкция, според която – в случай на сериозно нападение от страна на табгачите – да се оттеглят, като отведат и населението със себе си. Нападението обаче е толкова внезапно, че този план остава неизпълнен. И тогава е налице първата изненада. Малката крепост

Хуан Пао, разполагаща с гарнизон от по-малко от хиляда души, отблъсква всички атаки на многобройния противник и дочаква подкрепленията, принудили табгачския хан да снеме обсадата си. Никой не очаква такъв обрат.

Освен това, отряд от южнокитайските войски извършва дълбок рейд през долината на река Хан в долината на река Уей и нанася голямо поражение на табгачите край крепостта Ся, която прикрива прохода от Шънси в Хънан. Заловените в плен китайци, които са на служба в Северната империя, се позовават на безизходността на положението си, а именно че са заставени да се бият срещу сънародниците си. Доводът им е признат за основателен и пленниците са пуснати на свобода. Този акт на великодушие получава широк отклик. Хуну, тибетците и останалите чужденци, живеещи в долината на река Уей, предлагат услугите си на южнокитайския пълководец, но понеже основните сили на северняците провеждат широко настъпление на изток и вече са завладели Шундун, южнокитайският отряд се оттегля на юг, като не се укрепва в Шънси.[16]

Сам по себе си този поход не е нищо повече от един епизод, но той показва колко много е спаднала популярността на табгачското правителство през последните години. Скоро обаче ще видим, че също толкова се е понижила и боеспособността на табгачската армия, непознаваща до този момент горчивия вкус на поражението.

Като не обръща внимание на западните покрайнини, Тоба Дао започва настъпление с пет колони през долината на река Хуай. Този път Хуан Пао е превзета и пътят на юг е открит. Южнокитайската пехота е настигната при отстъплението ѝ и изпосечена от табгачската конница. Крепостта Хуи, намираща се край река Хуай, обаче не отваря портите си пред противника и Тоба Дао се вижда принуден да я обсади и да я остави в тила си, за да не намали темпото на настъплението си. Войската му унищожава всичко по пътя си и китайското население зарязва имуществото си и бяга на юг. Движещото се през опустошената страна войнство на Тоба Дао започва да изпитва глад, но ханът му го довежда до небесносините води на Яндзъ и се разполага на лагер срещу Дзянкан, който се намира на южния бряг.

Така само речните вълни защитават южната столица, в която възниква паника, обхванала и началството, и народа. Лагерът на врага се вижда като на длан от кулите на столичната крепост и побледнелият от страх император плаче от мъка и разкаяние.

Обаче и положението на Тоба Дао не е от леките. Няма с какво да се храни войнството, а е невъзможно и прехвърляне през реката, защото номадите не умеят да правят лодки. Поради това табгачският хан решава, че е по-благоразумно да предложи мир и богати дарове. Зарадваният император се съгласява и изпраща още по-разкошни подаръци. След тържественото отпразнуване (трудно е да се определи какво точно е празнувано)... Тоба Дао обръща войските си на север и по пътя прави опит да превземе крепостта Хуи. Хвърля на щурм срещу нея телеутите, хуну, тангутите и тибетците и крещи на обсадените: „Убивайте ги, ако можете! Така ще ми окажете услуга, като намалите броя на разбойниците в държавата ми"[17]. Боевете продължават трийсет дни, но крепостта устоява и дочаква флотилията от речни съдове, която доставя по река Хуай подкрепления и продоволствие. Тоба Дао изгаря обсадните си машини и се оттегля в страната си, а китайските войводи не се осмеляват да го преследват.

ГИБЕЛТА НА ТИРАНИНА

Войната от 451 г. показва, че за разлика от епохата на Фу Дзян II, и Северът, и Югът са изгубили вече онази пасионална енергия, която тласка хората от 4. век към постъпки, станали невъзможни в средата на 5. век. В края на краищата, нима е било възможно да бъдат обричани на гибел хуну на Лю Яо и Ши Лъ или тибетците на Яо Хун, като се заявява, че смъртта им ще е от полза за държавата? Та те не биха търпели и една минута такова отношение към тях, защото умеят да вървят на смърт сами – за своето дело, за своето племе и за своята доблест, а не заради капризите на презиращия ги деспот. А потомците им от 5. век се боят повече от „пръчката на капрала, отколкото от щиковете на противника си". Съответно на това се е про-

менила и властта. Ако Тоба Гуй е табгачски хан, Тоба Съ – хан и император, то Тоба Дао става император на Вей и в същото време остава хан, без да носи полагащите се за такъв отговорности. Вместо консолидация на степните племена от долината на Хуанхъ, той учредява империя с китайска идеология, в която степните хора, в това число и табгачите, са лишени от всички права, с изключение на правото на безусловно подчиняване на царя. При това печелят само онези от китайците, които съумяват да се отъркат в милостта на монарха и да се възползват от доверието му за подлите си цели. Такъв е гвардейският офицер Дзун Ай, който е враг на престолонаследника – принц Тоба Хуан.

Наследникът на престола се изявява като смел и добър човек още с това, че спасява мнозина будисти от яростта на баща си. Може да се помисли, че Дзун Ай е даоист и поради това мрази принца, но нещата са къде-къде по-прости, защото първият е само един мръсник. След като Тоба Дао се връща от похода си и започва да търси върху кого да стовари злобата си, Дзун Ай обвинява престолонаследника и приятелите му в измяна. Придворните са екзекутирани без съд и разследване, а принцът, „изгубил лицето си“, се самоубива.

Дзун Ай обаче не е предвидил такъв обрат на нещата. Скандалът е такъв, че вниманието на Двора и на царя се насочва към него. Разкриването на клеветника е лесно, но, възползвайки се от положението си на дворцови гвардеец и с помощта на неколцина съучастници, Дзун Ай удушава царя.[18]

Ханът е мъртъв, да живее ханът! Табгачските велможи предлагат да бъде издигнат на престола принц Тоба Хан, но Дзун Ай успява да се договори тайно с принц Тоба Ю, който е пияница, страстен ловец и лентяй. Въоръжавайки дворцовите евнуси, Дзун Ай кани министрите в двореца и още с влизането на всеки един от тях, му отсичат главата. Едновременно с това Дзун Ай убива и другарите си по заговор, както и принц Тоба Хан, след което издига Тоба Ю на престола, за което получава титлата на императорски маршал. И отново китаец-заговорник завладява властта във „варварско“ царство. Тези случаи са толкова много, че се превръщат в традиция.

Приятелството между новия хан и фаворита му обаче

не трае дълго. Към края на 452 г. те започват да се отегчават един от друг и Дзун Ай заповядва на един дворцов евнух да убие хана, което е и изпълнено. Тогава обаче се намесва друг гвардейски офицер, Лю Ни, който изкрещява към събралата се тълпа от народ, че е извършено убийство и провъзгласява за цар законния наследник – Тоба Сюн. Народът го подкрепя, убийците са заловени и сред множеството – екзекутирани. И отново се получава така, както във всички описани от нас случаи, като се изключат естествено незначителните подробности.

Тук обаче е важно друго, а именно че, сядайки на престола, Тоба Сюн отменя указа на своя дядо за забраната на будизма. Той дори разрешава и строенето на пагоди [храмове на буда], макар и с известни ограничения – не повече от един манастир с 40 – 50 монаси в околия.[19] Смъртта вече не заплашва будистите и дори самият цар бръсне главата си в знак на уважение към „Учението“.

И все пак религиозната реформа на Тоба Дао не минава без последствия за народа и обредните традиции, донесени от табгачите, не се възстановяват. Естествено табгачите не се превръщат в китайци – привърженици на даоизма, но през изтеклите шест години те престават да се обръщат към своите родови духове и запълват възникналата в психиката им пустота... с пиянство. Този порок поразява най-вече тях, които нямат повод да се бунтуват срещу своя хан и не искат да приемат чужд начин на мислене. Пиянството се разпространява дотолкова, че през 458 г. Тоба Сюн издава закон за смъртно наказание на самоволно правещите вино. Още през 465 г. обаче му се налага да го отмени[20], защото вече е късно за него.

На първо време обаче двойното цареубийство стабилизира империята Тоба Вей. Пробужда се табгачската военна доблест, което незабавно е изпитано от империята Сун, опитала се да използва гибелта на Тоба Дао за контранастъпление срещу табгачите. През 452 г. южнокитайската армия нахлува в империята Вей и обсажда крепостта Хаонай. Защитниците на крепостта прокопават подземен проход и най-неочаквано се появяват сред обсаждащите, където устройват такава сеч, че китайците се връщат незабавно у дома си.[21]

Успешни са и дипломатическите връзки. През 452 г. в Тогон умира врагът на табгачите, цар Мулиян, и заменилият го Шъин влиза в съюз с империята Тоба Вей. Отмяната на указа за преследването на будизма повлиява благотворно на отношенията между севернокитайската империя и княжествата от Западния край и още през 456 г., без да им бъде оказана никаква съпротива, табгачите превземат оазиса Хами, като си осигуряват контрола над Великия кервансн път [път на коприната], по който се извозва коприната на Запад.

От реформата на Тоба Дао обаче печели най-вече самият будизъм. Понеже непопулярният владетел се опълчва срещу това учение, то към него се присъединяват всички недоволни от властта му, а именно тибетците, тангутите и хуну, както и много китайци както на Север така и на Юг. „Златистото учение" осигурява необходимото на обидените утешение и не изисква от неофита отказ от обичайните му възгледи. Броят на храмовете, идолите и иконите нараства до такава степен, че южното правителство (Сун) се обезпокоява от излезлите от обращение количества скъпоценен метал и коприна. Още по-опасно е влиянието на монасите върху жените от знатните фамилии. През 458 г. в империята Сун е издаден специален указ, забраняващ на монасите да беседват с императорските жени, а през 462 г. е възстановен древният култ към „Петте династии", призован да замени безсилното срещу будистките проповеди конфуцианство. Новото завръщане към древността обаче дава единствено повод за подигравки, защото отдавна никой не вярва в тези „династии".[22]

Студеното златисто сияние загасва бавно и постепенно угасва жълтият пламък в Северен, и червеният – в Южен Китай. И само синьото хунско огънче мъждука в Туранския оазис, но скоро угасва и то.

ГИБЕЛТА НА ХУНУ

Последният реален успех на Тоба Дао е разгромът (макар и не покоряването) на жужанското ханство. Покоряването на жужаните е невъзможно, защото те пренасят войната

през пространството и се крият в дефилетата на Хънтей и Монголски Алтай, където изчакват уморените врагове да си отидат, след което се събират отново. Всяко поражение обаче отнема бойци от техните среди, а естественият прираст не успява да компенсира загубите. През 445 г. умира смелият враг на табгачите – хан Уди, а заменилият го Тухъджен е принуден да се задоволява с отбрана или с незначителни грабителски набези. През 448 г. Тоба Дао приема пратеничество от княжеството Юебан, т.е. от средноазиатското разклонение на хуну, което по онова време живее в Тарбагатай и Западна Джунгария. Преговорите, описани в историята, са насочени към сключване на съюз, който може да има само една цел – война срещу жужаните, защото, ако юебанците притиснат жужаните от Запад, същите веднага ще се лишат от възможността да маневрират. Наистина нямаме преки сведения за война в Джунгария, но ако се съди по хода на събитията, там също няма мир и Жужан започва да клони към упадък.

Каква може да е позицията на хунския княз Анджоу в тази ситуация? Той е съюзник на жужаните, но е и съплеменник на юебанците; войската му е малобройна, а населението на Туранската котловина се отнася враждебно към него. Налага му се да маневрира, да лъже и да се отмята, но всичко си има край. През 460 г. жужанското войнство обсажда негова крепост и когато тя се предава, всички намиращи се в нея хуну са избити.

И не е ли странно това, че през същите тези години настъпва и трагичният край на западното разклонение на хуну, което е прието да бъде наричано хуни, за да бъде подчертана етническата модификация, възникнала вследствие на смяната на местоживеенето и интензивното смесване с угрите и аланите.[23] Могъщото царство на хуните не само пада, но и изчезва, без да остави следа.

Трудно е да се твърде, че хронологичното съвпадение на гибелта на азиатските хуну и европейските хуни е случайност, но също толкова трудно е и да се види в това пряка историческа закономерност. Не може обаче да не се отбележи, че ако през 451 г. от Атила зависи съдбата на Римската империя, то още през 454 г. неговият син и наследник Елак загива с гибелта на смелите край река

Недао, а братята му Денгизик и Ирник напразно се опитват да се укрепят в причерноморските степи. Агонията на хуните продължава до 469 г., когато главата на Денгизик е доставена в Константинопол. Тази агония е усложнена от събитията, случващи се в Средна Азия, която изглежда еднакво отдалечена и от Туран, и от Черно море.

Тук ще се отклоним от приетия от нас начин на повествование, т.е. от прякото позоваване на източниците, защото, от една страна, реконструкцията на хода на събитията е твърде обемиста, а от друга – вече е направена от нас в редица тесноспециализирани изследвания.[24]

Кратката справка за събитията в Средна Азия през 5. век обаче е необходима, за да може историята на азиатските хуну да се свърже със световната история.

В средата на 5. век хуну юебани живеят по склоновете на Саур и Тарбагатай, като на юг граничат с племето на абарите или „истинските авари", наричани така, за да се различават от „псевдоаварите", или племената на „варите", живеещи на Яик и по Емба. Около 460 г. ефталитите извършват поход на север и така наплашват абарите, че те се втурват да се спасяват и нападат племето на сабирите[25], живеещо в Западен Сибир, на границата между тайгата и степта.[26] Сабирите тръгват на запад и прогонват от местата им угърските племена на сарагурите, оногурите и урогите, които през 463 г. побеждават хунското племе на акацирите, с което лишават западните хуни от тил и ги обричат на поражение. По-нататъшната история на тези племена е изложена изчерпателно от М. И. Артамонов[27], а за нас са по-важни събитията, случващи се в Средна Азия.

Юебанските хуну се възползват от отслабването на абарите и се разполагат из цялото Седморечие, където абарите се връщат, но вече не като самостоятелно племе. Налага им се е да се кооперират с мукрините – едно от сянбийските племена, което още през 2. век пристига по склоновете на Тяншан и известно време съществува самостоятелно там под названието Западносянбийска орда. През 6. век тези племена се сливат и образуват народа на тюргешите. Юебан пък просъществува само до края на 80-те години на 5. век. Самостоятелността ѝ е унищо-

жена от телеутите, отцепили се през 487 г. от Жужан. И късметът на телеутите обаче не трае много дълго, защото през 495 – 496 г. са завоювани от ефталитите, които след това разгромяват жужаните и, най-накрая, през 547 г. покоряват тюркютите. Потомците на средноазиатските хуну обаче оцеляват и образуват четири племена – чуюе, чуми, чумухун и чубан – които изиграват съществена роля по времето на съществуването на Великия тюркски хаганат и след него, но не могат вече да бъдат наречени хуну, макар и – безспорно – да са потомци на хуну.

И тук ние се натъкваме на основния проблем на етнологията, а именно – какво е етнос? Всички народи имат предци, идващи от палеолита; а изчезвайки, повечето народи оставят потомци. Етногенезисът на хуну е само фрагмент от етническата история на човечеството и в него, както и в други отделни случаи частното е преплетено с общото дотолкова, че е невъзможно да бъдат отделени едно от друго. Поради това ще откъснем читателя от нашите особени разсъждения за природата на етноса и ритъма на етногенезиса и ще се опитаме да отговорим на поставения вече въпрос, а именно – случайна или закономерна е гибелта на хуну?

През втората половина на 5. век хунският етнос изчезва в четири района, които не си приличат помежду си нито по природни условия, нито по население, нито по култура. По-точно казано, загиват четири народа, в които хуну присъстват като необходим компонент. Това показва по-скоро, че хуну носят у себе си зародиша на гибелта си, което пък не означава, че самите членове на хунския етнос са непълноценни хора. Когато изчезва етническата им цялост, те намират възможности за съществуване в рамките на други етнически цялости. Така акацирите се смесват със сарагурите и образуват прабългарите; гансуйските хуну влизат в състава на ордата тюркюти на Ашина; а на чуйските племена се крепи величието на Западнотюркютския хаганат и от техните среди се отделя героичното племе на тюрките-шато, което през 10. век завладява отново Китай. И най-накрая, останалите в Ордос, Шънси и Шанси хуну се смесват с табгачите и споделят съдбата на

империята Тоба Вей, което ни принуждава да се върнем към историята на зоната на етническия им контакт, за да проследим изчезването на народа им, хронологично изостанал от падането на политическата му самостоятелност.

Като отбелязва кръвните връзки на хуну с табгачите, П. Будберг датира последната самостоятелна проява на хуну в Шанси към 525 – 526 г., когато вождът им Лю Лишън приема титлата хан.[28]

Вярно е, че самото название на това племе не е хуну, а „ши ху", или на друго място в текста – „планински ху", което дава повод за съмнения по отношение на генеалогията им, но етнокултурната им принадлежност към хунската култура е несъмнена. Изглежда че те са реликт, който се е съхранил в северните покрайнини на империята Вей до 6. век. Това е последното споменаване на хуну като отделен народ. То, съчетано с всичките изказани съображения, ни дава правото да отгърнем последната страница от историята на етническия контакт в епохата, в която междуплеменните колизии отстъпват място на социалните.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с.199 – 200.
[2] *Grousset, R. et S. Regnault-Gaiter.* L'Extrkme-Oriet. – В: Historie Universelle, I. Paris, 1965. с. 1655.
[3] *Ibid.*
[4] *Думан, Л. И.* К истории государств Тоба Вэй и Ляо и их связей с Китаем. – В: Ученые записки ИВАН. Т. XI (китайский сборник). М., 1955.
[5] Едва ли ще е правилно законът от 421 г. да се разглежда като увеличаване на данъчното облагане. Първо, защото самата система на облагане е основана на съвсем друг принцип, което би било невъзможно, ако предишният принцип е останел в сила. Второ, защото през 413 г. табгачите все още воюват на три фронта, а към 421 г. вече са постигнали пълна победа, така че би било странно при тези обстоятелства да се удвоява данъкът върху строевите коне. Трето, защото по онова време е възстановена китайската система на облагане на уседналото население; така че ако се допусне, че законът от 413 г. продължава да действа, ще се наложи да се приеме, че уседналите табгачи плащат двоен налог, т.е. повече, отколкото китайците, което е изключено. На основата на тези съображения се налага изводът, че законът от 421 г. сменя закона от 413 г., а не го допълва.

[6] *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 54 – 55.
[7] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 105.
[8] „Произходът на феодализма се корени в организацията на военното дело у варварите по времето на самото завоюване и едва след завоюването и благодарение на заварените в завоюваните страни производителни сили, тази организация се развива в истински феодализъм". Цит. по: *Маркс, К., Ф. Енгельс* Сочинения. Изд. 2. Т. 3. с. 74.
[9] *Wieger.* с. 1267.
[10] *Ibid.* с. 1313.
[11] *Ibid.*
[12] *Ibid.* с. 1315.
[13] *Ibid.* с. 1316.
[14] *Ibid.* с. 1317.
[15] *Ibid.* с. 1317 – 1319.
[16] *Ibid.* с. 1306.
[17] *Ibid.* с. 1310.
[18] *Mailla.* Т. IV. с. 80.
[19] *Wieser.* с. 1319.
[20] *Ibid.* с. 1338.
[21] *Ibid.* с. 1321 – 1322.
[22] *Ibid.* с. 1334 – 1335.
[23] *Иностранцев, К. А.* Хунну и гунны. Л., 1926.
[24] Вж. трудовете на *Л. Н. Гумилев*: Эфталиты и их соседи в IV веке. – В: ВДИ, 1959, № 1; Некоторые вопросы истории хуннов. – В: ВДИ, 1960, № 4; Три исчезнувших народа. – В: кн. Страный и народы Востока, II. М., 1961; Эфталиты – горцый или степняки? – В: ВДИ, 1967, № 3; В кн. *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1962 / Прим. ред. 13. с. 106 – 107; Древние тюрки. с. 35; Ирано-эфталитская война в V веке. – В: кн. *Altheim, F.* und *R. Stiehl.* Die Araber in der Alten Welt. Bd. V, 2. Berlin, 1969.
[25] Самодийско племе. Вж. *Hajdi, P.* Die ältesten Berührungen zwischen den Samojeden und die jenisseischen Völkern. – В: Acta Orientalia. Т. III. с. 88 – 89.
[26] Предполагало се е, че „абарите", изтласкали сабирите, са жужани. Освен всичко останало, читателят може да види, че през 460 г. жужаните са в такова положение, че е невъзможно те да бъдат изтласкани. Освен това те не граничат с народите от Сибир, защото ги разделя Юебан.
[27] *Артамонов, М. И.* История хазар. Л., 1962. с. 61.
[28] *Boodberg, P.* Two Notes... с. 297 – п. 55.

X. ВЪГЛЕНИТЕ ИЗСТИВАТ

ЦАРЯТ-МОНАХ

През дванайсетте години на царуването си Тоба Сюн като че ли се бори единствено с махмурлука си. Тази откровена пасивност на правителството, еднакво търпящо и даоистите, и будистите, позволява на будистите да овладеят общественото мнение в страната. Даоизмът успява да дотегне на всички – и на китайците, и на варварите. А будизмът е ничий и става за всички, които се нуждаят от утеха. А кой само не се нуждае от такава!

През 465 г. на престола се възкачва Тоба Хун I. Той е искрен и ревностен будист, който ознаменува възцаряването си не с изграждането на дворец или парк с павилиони за наложниците си, а с гигантска статуя на Буда, за която са изразходвани неимоверни количества мед и злато. Всъщност набожността му не му пречи да разрешава успешно сложните проблеми на външната си политика. През 466 – 469 г. табгачите побеждават южните китайци, завладяват Шундун и прекарват границата по река Хуай, а през 470 г. нанасят поражения на тогонците и жужаните, с което принуждават и едните, и другите да преустановят грабителските си набези срещу империята Вей. През 471 г. Тоба Хун се отрича от престола в полза на малолетния си син и се оттегля в будистка обител, за да спасява душата си, но продължава да ръководи политиката на страната за голямо съжаление на жена си, императрица Фън[1], която става регентка. През 475 г. царят-монах издава указ, забраняващ да се принасят в жертва животни, защото във всяко едно от тях можело да се окаже, че има човешка душа (посредством метапсихика). С друг указ той забранява да се екзекутират роднините на престъпника, каквато е практиката в Китай, като наказанието се ограничи до смъртта на самия виновник. Само че сред първите няколко чиновници-мошеници, които той екзекутира,

се оказва и фаворитът на императрица Фън. Скоро след това тази енергична дама отравя мъжа си и поема властта в свои ръце (476), като не променя при това дотогавашната политическа линия.

Постигнатият компромис с будистките монаси дава на Тоба Хун I възможност да усили натиска върху китайските си поданици. През 465 г. е изработен проектозакон за ползването на земята и робовладелството. Не е известно дали той влиза в сила, но самото му съществуване е много показателен. В него се предлага да се въведат поземлени парцели – по 80 му на мъжете и по 40 му на жените – за временно ползване, като след достигането на пределната възраст от мъжете – 66 години – парцелът се връща на хазната. Може да се мисли, че от това се възползват не всички поданици на империята, а само сянбийските воини, за което говори и установяването на пределна възраст за ползвателя на парцела, защото старците не са годни за служба. Така тези парцели могат да се разглеждат като бенефиции – раннофеодално учреждение. Същият закон ограничава и робовладелството, като на свободните хора (т.е. на обикновените воини) и на дребните чиновници им се позволява да притежават до 60 роби, а на аристократите – от 100 до 300.[2] Интерпретирайки смисъла на тази реформа, независимо дали се осъществява, виждаме, че тя е насочена срещу китайската поземлена аристокрация. Именно в северните райони на Китай са разположени грамадните латифундии, придобити от пограничните генерали, създали чиновнически династии като тези на Юаните или Ма. Тези земи се обработват или от селяни, които всемогъщите велможи могат с лекота и под какъвто и да е предлог да принудят да го извършват, или от роби от средите на военнопленниците. Отношението към робите е твърде жестоко. Така например за прелюбодеяние на роб с робиня господарят им иска да ги екзекутира, но се смилява и само наказва влюбените с по 40 удара с пръчка.[3]

Очевидно е, че след като завладяват Северен Китай, табгачите ликвидират китайската поземлена аристокрация и от техните латифундии се изгражда парцелният фонд на хазната. На първо време номадите живеят за сметка на

стадата си и на военната плячка – войната изхранва войната – но това не може да продължава дълго и се стига до необходимостта да се търсят вътрешни средства за издръжката на постоянна армия. Тези средства може да даде земята, обработвана от роби. И така, поземлената реформа на Тоба Хун I е своеобразен феодално-робовладелски хибрид, позволяващ да се спрат завоевателните, т.е. грабителските войни и центърът на тежестта на експлоатацията да се пренесе върху вече завоюваните територии. Тази система не прилича нито на китайската (значи, покитайчването на табгачите е само външно), нито на хунската, където, както е известно, стопанин на земята е родът. Тя произтича от принципа за „ордата", т.е. формата на военна демокрация на „варварите", и от фактическата необходимост да се храни добре войнството, като не се позволява на воините да се отвличат от военните упражнения посредством мирен труд. Възможността за продажба на земя отпада, защото в самия Китай още от 3. век натуралната обмяна замества паричната. Като парични единици започват да се употребяват житото и платовете, а при номадите – кожите и добитъкът. Без земя не може да бъде трупан добитък.[4]

Табгачските велможи обаче не страдат от тази реформа, защото ограничаването на притежаването на земя не се отнася до бенефициите, владени от чиновници. Освен това те са осигурени с парцели от 600 до 1500 му (36,15 – 93,6 ха), в зависимост от ранга им. Освен това робовладелците получават и парцели за робите си, които по този начин се превръщат от пленници в колони. Съвсем ясно е кои са робовладелците – това са воините и войводите им, имащи възможност да заловят пленници, т.е. табгачите и съвсем не китайските поданици на империята. Тази подробност дава повод да се мисли, че Северен Китай съвсем не процъфтява под властта на сплитащите косите си и че площта на обработваемите земи постоянно намалява, поради което възниква стремежът да бъде даван парцел на всеки, който е в състояние да го обработва. От това число обаче са изключени лицата, които са явно нелоялни към правителството, т.е. китайската аристокрация. По принцип табгачското правителство няма нищо против ед-

рото земевладение. Така например то започва да отделя огромни имения за будистките манастири. То обаче иска и да получава налози от парцелите[5], както и това – сянбийските воини да използват робски труд по земите си[6], т.е. да се превърнат в дребни земевладелци. Това вече безспорно е феодална система, като единствено е жалко това, че е неизвестно дали е осъществена. Затова пък със сигурност е известно, че е краткотрайна.

ЦАРИЦАТА-МОДАДЖИЙКА

По времето на управлението на регентката-мъжеубийца се случват няколко важни и показателни събития. По южната граница се зареждат неуспехи. През 479 г. гнилата династия Сун е сменена от нова династия – Ци, която веднага примамва на своя страна княжеството Уду и отразява двата натиска на северняците през 480 и 481 г. В същото време по северната граница се забелязва подобрение. През 479 г. народът на киданите заявява съществуването си. Това древномонголско племе, което живее в Северозападна Манджурия, изпитва натиск от страна на Когурьо, поради което се подчинява доброволно на империята Вей, като се съгласява да плаща данък[7], но отказва да осигурява хора за попълването на вейската армия. През 480 г. потомците на юйвънците, татабите, молят за разрешение да се заселят в пределите на империята и са приети в кръга на поданиците ѝ.[8] Жужан отслабва, защото телеутите се отделят от нея, заминават на запад, където създават самостоятелно владение, искащо съюз с империята Вей. И най-накрая, Тогон, който е естествен враг на империята Вей, затъва в маловажна война с танчаните – номадски тибетски племена от високите плата на Амдо[9] – и престава да тормози западните покрайнини на империята.[10] Всички тези събития обаче се случват почти без участието на правителството на императрица Фън, което се занимава повече с вътрешното преустройство на държавата си.

Постепенно, но неотклонно Дворът в Пинчън губи номадския си облик и се превръща в обичайна за Китай

столица. Инициативата за преустройването принадлежи на придворните кръгове.

Когато се говори за икономическото развитие на една страна, трябва да се има в пред вид не само как се събира богатството ѝ, но и за какво се харчи то. Императрица Фън налага в Двора си китайските моди. Като отличителни знаци за придворните от различните рангове са въведени красиви висящи украшения, висулки и ленти. Номадските халати се оказват заменени с красиви червени куртки. В двореца е оборудвана разкошна тронна зала. За децата на знатните богаташи е учредено училище с китайски учители.[11] Жестокият сянбийски обичай, според който майката на престолонаследника подлежи на смърт, за да се премахне влиянието ѝ върху бъдещия цар, обаче остава в сила.[12] Превръщайки се в края на 5. век в китайска, табгачската държава преживява мъчителен стадий на прераждане и се превръща в номадско-китайска химера.

Компрометиралият се даоизъм, който отстъпва на будизма влиянието си върху „варварското" население на империята Вей, губи и последните си позиции в Двора, като леко-полека е изтласкан от конфуцианството. През 482 г. младият император Тоба Хун II извършва за пръв път церемония по прекланяне пред предците по конфуцианския ритуал.[13] Дори и само това е достатъчно, за да се обезпокоят даоистите, но през 485 г. следва и указ срещу магията и гаданията, т.е. срещу тясната специализация на даоистките монаси. Като мотив за забраната служи противоречието между науката за предсказване на бъдещето и класическите книги, и особен строго се забраняват гаданията за съдбата на народа. Предписано е да се изгорят гадателските книги, като съхраняването им е квалифицирано като престъпление.[14] Указът лишава даоистите от право на каквато и да е дейност, но окончателната гибел на общината им, разбира се, в легалната ѝ форма, настъпва година след смъртта на императрица Фън, т.е. през 491 г. Тогава е махнат и знаменитият олтар на Лаодзъ, издигнат от Тоба Дао, забранени са древните табгачски обреди и е въведен нов култ – преклонение пред Слънцето и Луната, който през 492 г. е сменен с обичайния китайски култ към

„Петте династии", т.е. с конфуцианството.[15]

Реформите на култа и промяната на обичаите могат да бъдат разглеждани като индикации за промяна на политическата ориентация. Правителството на императрица Фън явно предпочита китайските си поданици пред табгачските. За помирение с китайското население през 484 г. е проведена данъчна реформа. Дотогава налогът се събира от група, състояща се от 3 – 10 семейства, плащащи на хазната 2 парчета плат, 2 фунта прежда, фунт копринена нишка и 200 мерки жито. Освен това в полза на местния управител се добавя и още едно парче плат, а често и повече. Местните управители запазват от събрания налог колкото искат за себе си, а останалото предават на хазната. С реформата се конкретизира възнаграждението на чиновниците и се намалява данъкът на 2 парчета плат и 29 мерки жито за хазната и 2 парчета плат – за чиновниците. За разхищение и изнудване длъжностните лица подлежат на смъртно наказание.[16]

Тази реформа облекчава положението на китайското селячество, но за сметка на табгачската аристокрация, която губи всички плодове на своите победи. Привилегированото положение на децата на завоевателите се превръща във фикция и е ясно, че това е само началото на процеса.

Още преди това са облекчени и жителите на градовете, които обслужват Двора и придворните. Веднага след абдикацията на царя-монах Тоба Хун I, с указ от 471 г. е освободен голям брой роби, което подкопава икономическата мощ на табгачската аристокрация, и са премахнати всичките ограничения спрямо занаятчиите, населяващи градовете. Оттогава те получават правото да си избират местожителството, да се придвижват свободно из страната и да сменят професията си.[17]

Както и в Средновековна Европа, в борбата си срещу феодалите престолът се обгражда с граждани.

Реформата засяга и администрацията.

Чиновниците в окръзите и околиите преминават на възнаграждение, определяно в зависимост от броя на населението.[18] С тези мероприятия табгачските феодали са отстранени от управлението, а на отговорните длъжности са назначени китайци.[19]

Създадена е и нова система на селско самоуправление, а именно институцията на „тримата старейшини" (санджан). Всеки 5 Двора се обединяват в съседска община с квартален старейшина; 5 такива общини образуват селска община, а 5 селски общини – селищна община. В задълженията на старейшините влизат преброяването на населението, разпределянето на данъчните задължения и повинностите, ежегодното преразпределяне на земята и следенето за политическата благонадеждност на населението. За неразтворилите се в китайската маса табгачи не остава място под слънцето.

ИЗМЯНАТА СПРЯМО МИНАЛОТО

Императрица Фън умира през 490 г. и младият Тоба Хун II получава цялата власт. Той наследява от баща си енергията на табгачските си предци, а от майка си – изтънчеността на китайските си прародители. Поради това с бащината си страст продължава делото на майка си – покитайчването на табгачите. Като начало осигурява тила на империята си. Само с един успешен поход Жужан е разгромена, но, разбира се, не и завоювана, защото жужаните, както винаги, се разбягват и се изпокриват из планинските клисури на Хангай и Хънтей. С друг поход през същата тази 491 г. е върнат към покорност Тогон, при което императорът освобождава милостиво пленниците. През 493 г. Тоба Хун II тръгва срещу Южен Китай, но проливните дъждове и недостигът от необходимото му снаряжение го принуждават да прекрати военните действия и да спре в Лоян.

Древният китайски град прави такова впечатление на Тоба Хун II, че той решава да премести столицата на своята империя в него и през 494 г. изпълнява това си намерение. Струва му се, че, разполагайки с база в Лоян, който е близко до театъра на бойните действия, той с лекота ще победи империята Ци. Но настъплението на северняците е спряно. Това принуждава Тоба Хун II да преразгледа още веднъж реда в държавата си.

През четирийсетте години на относително мирно

съществуване табгачите губят много от степните си традиции и усвояват много от китайските обичаи. Това не може да не окаже влияние върху военното обучение на табгачската младеж, която е просто необстреляна. Тоба Хун II смята обаче, че това е достатъчен повод, за да се разочарова от народа си. И през 495 г. издава указ, забраняващ употребата на сянбийския език, носенето на сянбийски дрехи и плитки, които са отличителна особеност на табгачите. Китайският език, дрехи и прическа са обявени за задължителни под заплахата от разжалване в редник. Забранени са и браковете на табгачите със съплеменниците им, наредено е сянбийските имена да бъдат сменени с китайски и дори се забранява погребването на покойниците в родните им степи. Довеждайки работата докрай, Тоба Хун II променя дори и наименованието на династията Тоба на Юан.[20]

Съвсем естествено е сред табгачската аристокрация да възникне опозиция спрямо реформата, като начело на заговора се оказва престолонаследникът. Той просто иска да се върне в родния си Пинчън и да заживее там по старому, но по пътя натам е арестуван заедно със спътниците си и всичките са екзекутирани. Феодализмът изяжда полицейско-бюрократичната система, която е наследство от ханския Китай.

Реформата от 495 – 497 г. превръща аванпоста на номадския свят в обикновено китайско царство. В Двора на следващите императори започва пълно разложение, като процъфтяват лъженабожността, лицемерието и фаворизирането. Харчат се огромни суми за построяване на будистки храмове и за издържане на индийските монаси, които само в Лоян наброяват 3 хил. души. Разходите на Двора налагат въвеждането на нови данъци, а оставената без надзор армия бързо се превръща от табгачска в китайска.

А сега да се върнем към нашия основен проблем, а именно – към етногенезиса на народите от зоната на контакта в зависимост от историческата им съдба. Обединяването на племената под властта на табгачския хан води до укрепване и задълбочаване на връзките между тях. Изчезват напълно преградите на племенните традиции, кои-

то възпрепятстват смесените бракове, макар че и дотогава те не им пречат кой знае колко много. Половинвековният спокоен живот след гибелта на Тоба Дао спомага за включване в табгачския етнос на потомци на хуну и на тибетците и на остатъци от сянбийските племена, които, сливайки се, се противопоставят на китайците. Китайофилията на Тоба Хун II променя коренно ситуацията. Съхраняването на обичаите на предците вече означава нелоялност към властта. Тоба Хун II престава да е хан и остава само император. Принудителната смяна на разговорния език, дрехите и прическите не е просто бутафория. При това хората сменят и системата на поведение, а Конфуций учи, че китаецът, живеещ сред „варвари" и по техния обичай, е „варварин"; а „варваринът", живеещ сред китайци и по приетия у тях етикет, е китаец. Стереотипът на поведение е основата на етническата традиция, а промяната му е смяна на етноса. Именно такъв процес протича при табгачите и при всичките, присъединили се към тях племена.

Не стига това, ами конструкцията на империята от китайски тип, в която отначало по име, а след това и по същество се превръща табгачското ханство, изисква за чиновници грамотни и хитри, а не смели и верни хора. Поради това висшите и средните длъжности започват да се заемат от китайци с конфуцианска насоченост, а нисшите длъжности и тези на придворните – от китайци-будисти, които са подкрепяни от царците и фаворитките на царете. А на исконните табгачи им остава или да служат в армията, или да безделничат в имениията си в Северна Шанси и Хеси, с които са успели да се сдобият преди звездата на народа им да започне да залязва. И все пак, въпреки създалата се ситуация, агонията на табгачския етнос се проточва цели четирийсет години.

ИНЕРЦИЯТА ОТ ПОБЕДИТЕ

Не може да се твърди, че като обезобразява облика на своя народ, Тоба Хун II се ръководи предимно от емоционални подбуди. Той си е направил политическа сметка която е правилна. Съчувствието на китайските поданици

е онзи коз, който до този момент липсва на вейските владетели за победа над изконния враг на табгачите – Южен Китай. Колкото и мерзко да се държат императорите – изродените издънки от династиите Лю Сун и Ци – населението на Южен Китай предпочита техния деспотизъм пред властта на чуждоземците. Тайните и явните убийства на представители на управляващите династии не трогват кой знае колко народните маси, които се опасяват обаче, и то съвсем справедливо, от нахлуване на „варварите". Селските въстания от 469 и 485 г. са краткотрайни и напомнят на управителите на провинциите, че и народът има граница на търпението си, след чието прекрачване започват да падат чиновнически глави. При това селското стопанство в страната е в подем. Бягащите от хуну селяни от Шънси и Хънан донасят на юг технологията на дълбоката оран. Те знаят как да използват торовете и напояването, което променя коренно бившето посевно стопанство на южняците. Морският бряг е укрепен с диги и този обширен и слабонаселен преди район е превърнат в плодороден, богат и гъстозаселен край. Със същите темпове се развива и занаятчийството, и особено техниката на топенето на желязото, което е необходимо за превъоръжаването на армията. Процъфтява и търговията, особено морската, защото керванните пътища са под контрола на империята Вей.

Казано накратко, Южен Китай е достоен противник на Северния, още повече че в тила на Северния лежи непокорената степ. Войната между двете империи затихва понякога, но никога не престава.

През 497 г. Уду, което е бивше васално княжество на империята Юан Вей, преминава на страната на империята Ци. Тоба Хун II е принуден да изпрати там голяма армия, която побеждава в открит бой, но едва през 505 г., след покоряването на исконно китайската област Ханджун, е потушена и последната съпротива на смелите тангути-ди и през 506 г. княжеството им се превръща в област на империята Юан Вей.

Не по-малко грижи донася на Тоба Хун II и Северът. През 496 г. въстават заселените в пределите на империята татаби, но справянето с тях е сравнително бързо. Тога-

ва империята Юан Вей се лишава от онези позиции в Западния край, които са спечелени от империята Тоба Вей. Ефталитите покоряват Хотан и Карашар, а житницата на Средна Азия – Гаочан, се предава на Жужан. Най-големи огорчения на императора, отказал се да бъде хан, носят обаче иншанските телеути. Когато през 498 г. се опитват да ги мобилизират за поход срещу Южен Китай, те се разбунтуват и бягат при своите врагове – жужаните, като явно предпочитат да се подчинят на степните хора, отколкото да служат във войската на китайски владетел. В тази връзка е интересен докладът на един китайски пристав (дуду), който съобщава, че тези номади „не се съобразяват с повелите на законите [изглежда, на новоустановените, т.е. на китайските. – Л. Г.] и се отнасят лекомислено към условията на обществения живот [пак към новите порядки, защото преди това са лоялни. – Л. Г.]; а предприеманите спрямо тях строги мерки не ги убеждават в необходимостта да изпълняват държавните повинности, а само ги водят към размирици. Въпреки това, управлението им е възможно, но за това е необходим човек, който да съумее да спечели доверието им и като действа само чрез убеждения и справедливост, би могъл да постигне доста неща"[21].

Този документ показва доколко популярна е била реформата на Тоба Хун II сред същите онези номади, които издигат династията му на престола на Китай. Тоба Хун II се вижда принуден да се предаде и издава указ, с който удовлетворява номадите, които, получили гаранции, че няма да ги „преправят" на китайци, се връщат обратно и изпращат в Лоян делегация с изявление за покорност.

Въпреки това Тоба Хун II преустановява започнатото си настъпление срещу Хънан, където успява да превземе град Юан, и извършва поход на север. Там, след като екзекутира един от инициаторите на метежа, той сключва с останалите мир и съюз.

СЕВЕРЪТ СРЕЩУ ЮГА

По време на северния си поход Тоба Хун II се разболява и се връща в столицата си. Докато се придвижва

през града към двореца си, той е поразен, че някои от минувачите носят шапки и къси дрехи, т.е. реформата среща съпротива. В двореца пък научава, че любимата му жена, която е мащеха на престолонаследника, му изневерява. Всичко това му повлиява толкова, че скоро след това той умира, като заръчва на наследника си – Юан Ко изпълнява това да слуша дядо си и да екзекутира мащехата си (499), отмъщавайки за убитата си майка.

След това се възобновява и войната с Южен Китай, която е жестока и безсмислена и за двете страни. Увеличаването на броя на китайските поданици намалява процента на табгачите в империята Вей, което само я отслабва. И все пак идеята за обединяването на Китай е за управляващите кръгове в Юан Вей етико-политически императив и не подлежи на обсъждане. Войната може и да е тежка, и дори неуспешна, но северняците откриват реален съюзник в лицето на императора на династията Ци, Сяо Баохуан. Този ненормалник си мисли, че смисълът на царуването му се състои в това да си доставя удоволствие и екзекутира своите, разбиращи цялата сложност на ситуацията съветници. Животът на обитателите не само на двореца, но и на цялата столица, се превръща в кошмар, защото всеки – от минута на минута – очаква, че ей сега ще го убият императорските подлизурковци, като за това не са необходими никакви причини, а е достатъчно само да попадне пред погледа на развличащия се изверг. Това не изтърпяват дори и патриотично настроените китайски войводи. Командващият флотилията от речни съдове по река Хуай събира офицерите си и им заявява, че императорът е див звяр и че страната трябва да бъде отървана от него. Последните приемат призива му с възторг, тръгват към столицата и обсаждат двореца, но са разгромени от войските на княз Сяо И, който идва да спасява царя. Благодарение на неуспешния метеж, през 500 г. войската на северняците завладява без особени усилия известна територия между реките Хуай и Яндзъ. И това е кулминацията на успехите на империята Юан Вей.

Сяо Баохуан остава верен на себе си и веднага отравя своя спасител. Обаче, щом вестта за престъплението

се разпространява, братът на загиналия, Сяо Ян, който е управител на град Сянян, вдига въстание и се отправя към столицата. Изпратените срещу него войски се разбягват, верните на правителството градове са превзети, но Сяо Баохуан така и не схваща сериозността на положението си. Дори и обсаден в столицата, той продължава да се развлича. Най-накрая, през 501 г. един от тайните агенти отваря портата на двореца, а неговите съмишленици отсичат главата на императора, който в това време преспокойно свирил на флейта. Сяо Ян превзема столицата, екзекутира наложниците и любимците на тиранина и обявява всеобща амнистия. За законен наследник е смятан братът на убития император, Сяо Баожун, но той се отказва от престола и е награден с високата титла на княз от първи ранг. Това обаче не го спасява и след няколко дни му е предложено да се самоубие. Момчето (той е на 15 години) заявява, че предпочита да пийне вино, напива се... и е удавен.

Възкачил се на престола, Сяо Ян обявява, че полага основата на нова династия Лян. Царува до 549 г. и управлението му е белязано от изключителна благосклонност към будизма.

Тази трагедия осигурява по-нататъшните успехи на империята Юан Вей, но съвсем не и на табгачския народ, който се превръща в собствената си страна в угнетено етническо малцинство, притиснато между някога покорените от него и озлобени маси и предалото народа си правителство. Империята-победителка е явно нежизнеспособна, но маразмът настъпва постепенно и минава животът на още едно поколение, което не знае какъв край го очаква.

И така, сянбийците заемат в културно отношение съвсем особено положение, което не може да се възприеме като промеждутъчно между Китай и степта. По-скоро това е третият връх на триъгълника. В това се състои и силата им, но също така това обрича на гибел империята им, защото не ги хранят нито Великата степ, нито Великият Китай. Сдобили се с културна неповторимост, те се оказват разчитащи на собствените си сили, които скоро се изчерпват. Борейки се с неизбежността обаче, древната им доблест прави края на Вей мъчителен и страшен.

БЕЛЕЖКИ

[1] В превод – Феникс, митична птица. Вж. *Wieger*. с. 1355.
[2] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. с. 488.
[3] *Гуанджун, Ло.* Троецарствие. Т. I. с. 304.
[4] *Киселев, С. В.* Древняя история Южной Сибири. с. 490.
[5] Поземлен данък от оранта и занаятчийски данък от бубарите и обработващите коноп.
[6] Препоръчва се притежанието на 60 роби, т.е. да се отиде на война и да се заловят толкова. Това е и стимул за спадащата войнственост.
[7] *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений... Т. II. с. 74.
[8] *Пак там.* с. 73.
[9] *Бичурин, Н. Я.* История Тибета... с. 83.
[10] Опитите на цар Фулянчоу да скъса отношенията си с Вей и да изправи границата си са пресечени през 492 г. (*Пак там.* с. 84.)
[11] *Wieger*. с. 1366.
[12] *Ibid.* с. 1363.
[13] *Ibid.*
[14] *Ibid.* с. 1364 – 1365.
[15] *Ibid.* с. 1368 – 1370.
[16] *Ibid.* с. 1364.
[17] *Думан, Л. И.* К истории государств Тоба Вэй и Ляо и их связей с Китаем. с. 12.
[18] *Пак там.* с. 13.
[19] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 200.
[20] Като мотив за преименуването се използва произхода на Тоба от Хуанди (което, разбира се, е измислица) и фантастичната етимология на етнонима, който означава земя, поради което може да бъде преведен на китайски език като „жълт цвят“. Вж. *Mailla* T. V. с. 185.
[21] *Г. Е. Грумм-Гржимайло* датира този метеж към 487 – 493 г. (Западная Монголия... с. 199 – 200), като се базира на „Исторический очерк уйгуров“ на Д. Позднеев (с. 28 – 29), но по за предпочитане е датата, посочена от *Wieger* (с. 1377), защото походът започва именно през 498 г.

XI. ПЕПЕЛТА

ЗАГНИВАЩИЯТ ФЕОДАЛИЗЪМ

Петнайсетгодишното царуване на император Юан Ко протича прекалено благополучно. „Прекалено" – в този смисъл, че благополучието е измамно. Външнополитическата ситуация е в полза на империята Юан Вей. На юг, в междуречието на Хуай – Яндзъ, северняците побеждават южняците. Победите им, които не решават нищо, им осигуряват само излишни участъци от територии, населени с китайци, което усилва антитабгачския елемент в империята. Но самият факт на надмощие ласкае самолюбието на императора и на Двора му. На север пък Жужан слабее, изнемогвайки във войната с въстаналите западни телеути. Следователно, тази война не е опасна. Доскоро заплашващите Западния край ефталити навлизат в Индия, където местното население се опълчва срещу тях и през 510 г. разгромява войската им. Така император Юан Ко има всички основания да почива на лаврите на предците си или, иначе казано, да прекарва свободното си време в харема си, което и прави.

Тогава обаче се проявява традиционната омраза към варварите, пък били те миролюбиви и доверчиви. Този път срещу остатъците от табгачските традиции се изправя силата на женския чар на фаворитката Гао. По нейна клевета императорът позволява да бъде убит „наставникът" му, завещан му от неговия баща като глава на правителството. Властта преминава от табгача в ръцете на китаеца Гао Джао, брат на фаворитката.

Следващата стъпка е дело на друга дама – Ху. Тя забременява през 510 г. и заявява, че е готова да даде живота си, за да осигури на бащата император син-наследник. Тази самоотверженост трогва дотолкова окръжаващите я, че след като се ражда момче, майка му не е убита. Изглежда че управляващите в този момент китайци не смятат за

необходимо да се пролива напразно кръв. След пет години обаче император Юан Ко умира, четиригодишният Юан Сю е възкачен на престола, а майка му става пълновластна управителка на страната, защото табгачите все още не са се отучили да уважават жените и майката на хана е неприкосновена личност за тях.

Съчувствието на значителната част от Двора и велможите позволява на дамата Ху да се разправи с дамата Гао. През 515 г. премиер-министърът Гао Джао е убит, а сестра му е изпратена с обръсната глава в будистки манастир, където я държат три години, след което тя също е убита. Дамата Ху обаче забравя бързо какво дължи на табгачската династия. Освен това е развратница и лицемерка. Отървава се с лекота от табгачските пълководци, като ги изпраща да воюват срещу Южен Китай, където през 516 г. те превземат град Сюйши, а самата тя се заобикаля с фаворити и за да измоли опрощение на греховете си, през 518 г. обявява будизма за държавна религия в Северен Китай. Не е оригинална с това си решение, защото година преди това същата религиозна реформа е проведена от императора на династията Лян – Уди и от хана на жужаните – Чеуну. На практика владетелите на цялата Източна Азия се превръщат в отрекли се от света монаси. А това означава засилване на данъчната тежест и намаляване на възнагражденията на императорските чиновници, защото държавните доходи са насочени към строителство на храмове и заплащане на мисиите от Западния край и Индия за религиозни ръкописи, които по онова време струват доста пари. Жертва на безотговорното стопанисване от страна на чиновниците, ползващи се с покровителството на всесилната будистка община, стават дори и скъпоценните паметници на древната китайска култура. През 518 г. са счупени 46 мраморни дъски с изображения на древни царе, оцелели в Лоян още от времето на ханския император Линди (167 – 189). Мраморът им е необходим за строителството на будиски храмове и вместо да бъде изсечен и докаран плочест камък, са унищожени дивните произведения на изкуството. Когато по молба на чиновниците, избрани чрез изпитна система [валидна до

20. век],владетелката заповядва да се изземат разбитите парчета и да се реставрират плочите, те просто забравят да изпълнят заповедта ѝ.[1]

Лекомисленото поведение на управителката и цялата ѝ небрежност по отношение на държавните дела дава възможност на принц Тоба И – със съдействието на гвардейския капитан Лю Тън – да извърши дворцов преврат. През 520 г. заговорниците вкарват войска в двореца, арестуват регентката, екзекутират фаворита ѝ и провъзгласяват за император единайсетгодишния Юан Сю, внук на Тоба Хун II. Дамата Ху, майка на царя, е оставена жива, но я заключват в тясна стаичка и я държат полугладна, давайки ѝ храна колкото да не умре. Младият император дори не знае къде измъчват майка му.

Новият управител Тоба И се оказва още по-лош и от дамата Ху и фаворитите ѝ. През 523 г. изгрява кървавата заря на народна война. Узурпаторът обаче удържа властта до 525 г., когато – в негово отсъствие – дамата Ху успява да се измъкне от затвора и да се види със своя син-император. Със сълзи на очи тя го моли да отмъсти за обидата спрямо майка му. Той, който все пак е табгач, се трогва и незабавно я произвежда в звание регентка. След това дворцовата стража затваря портата пред върналия се Тоба И. Така всичко е свършено за узурпатора. Семейството му е унищожено, имуществото му – конфискувано, а на самия него е оказана последна милост, като му е позволено да се самоубие.

Скоро обаче почтителният син се разочарова от своята мамичка. Дамата Ху бърза да навакса времето, изгубено в затвора. Тя поверява властта на фаворитите си, делящи ложето ѝ с нея, а сина си държи под строг надзор и отстранява симпатичните му хора. Скоро вместо искрената му синовна обич тя си спечелва също толкова искрената му омраза, а историческите събития продължават да следват пътя си и водят страната към гибел.

Дворцовите преврати и свързаните с тях изпадания в немилост, преследвания на семействата на изпадналите в немилост, интриги и т. н. не могат да не окажат влияние върху военната мощ на империята Юан Вей. Само за десет години (от 516 до 526) тя губи хегемонията си в Източна

Азия. Южнокитайската империя Лян поема инициативата във военните операции и си връща петдесет града от басейна на река Хуай. Най-тежка за северняците е загубата на крепостта Шоуян през 526 г., която свежда до нула всичките успехи на Тоба Хун II и Тоба Ко.

През 525 г. пък на запад се отцепва Тогон. Малобройният му, но свободолюбив народ се възползва от географското си положение, за да се изолира от общия процес на етническа деформация, протичащ в просторите на Средната равнина и Великата степ. През 6. век Тогон се превръща в реликт от епохата на преселението на племената, но именно съхраняването на номадския бит му осигурява цяло столетие независимост.

Владенията в Западния край също излизат извън контрола на Северен Китай, защото ефталитите, господстващи в Хотан, Кашхар и Куча и държащи в свои ръце керванния път към Запада, влизат през 516 г. в преговори с империята Лян[2]. Сключват съюз с нея, с което отрязват пътя на империята Вей към Индия и Средна Азия.

На север се засилва провинция Жужан, която побеждава през 524 г. западните телеути. Хан Анахуан оглавява борбата за възстановяване на номадската му държава и към средата на 6. век отнема хегемонията на империята Юан Вей – същата хегемония, която предците му отстъпват на империята Тоба Вей. Видно е, че смяната на наименованията отразява процеса на коренен прелом, на кризата, определяща границата между изстиващата пепел на изпепелената древност и буйните филизи на страстното Средновековие. Преди обаче да даваме определения – строго академични или литературни – да проследим хода на събитията от последното десетилетие на съществуването на империята Вей – както на табгачската (Тоба), така и на покитайчената (Юан).

ДЕФОРМАЦИЯТА НА ХИМЕРАТА

Да се огледаме назад. През 5. век империята Тоба Вей обединява всичките племена от средната равнина, асимилира ги и ги противопоставя като нещо монолитно на ки-

тайското население на страната. С реформата си от 495 г. Тоба Хун II слага край на това противопоставяне и създава Юан Вей, т.е. табгачско-китайска химера. Живеещите в тази страна хора започват да се разглеждат не като табгачи или китайци, а само като поданици на императора. Съвсем естествено е, че съвременниците му не могат отведнъж да забравят своите обичаи и норми на поведение, но децата им, родени около 490 г., израстват в обстановката не толкова на загуба, колкото на пряка забрана на всички традиции. Към двайсетте години на 6. век те вече са достигнали зрялост и макар още да помнят, че бащите им са били табгачи или китайци, самите те не са вече нито едните, нито другите. Целият съзнателен период от живота им протича в обстановка на жесток правителствен натиск, основан на подчинението на народа с груба сила. В качеството на идеологическо утешение им е предложен будизмът, който препоръчва да не се отдава значение на мирските блага, защото и мъката, и радостта са илюзии. Данъците обаче се събират съвсем не илюзорно и изпълнението на службата се налага безусловно, така че действителността влиза в конфликт с идеалите по всяко време. И понеже тегобите на живота се увеличават, а правителството губи постепенно силата си, децата на табгачите и китайците се надигат съвместно срещу изродилата се династия. През 423 – 426 г. Северен Китай е разтърсен от народни въстания.

Въпреки че етническите традиции са пресъхнали, инерцията им обаче се усеща все още. Всичките въстания възникват на север от Хуанхъ и организаторите им са децата на номадите. А там, където населението е предимно китайско – в Хънан и Шундун – то остава спокойно, въпреки че лянските войски се движат на север и носят освобождение от „варварите“. То обаче е закъсняло и вече никой не го иска и не го чака.

През 523 г. въстава населението на шест северни окръга, източно от Цин и Лун (Източна Гансу) и на север от Дзи и Бин (Северна Шанси).[3] Като повод за въстанието служат насилията на чиновниците на управителя-узурпатор Тоба И. Тези окръзи са населени предимно от южни телеути, но и китайското им население се присъединява

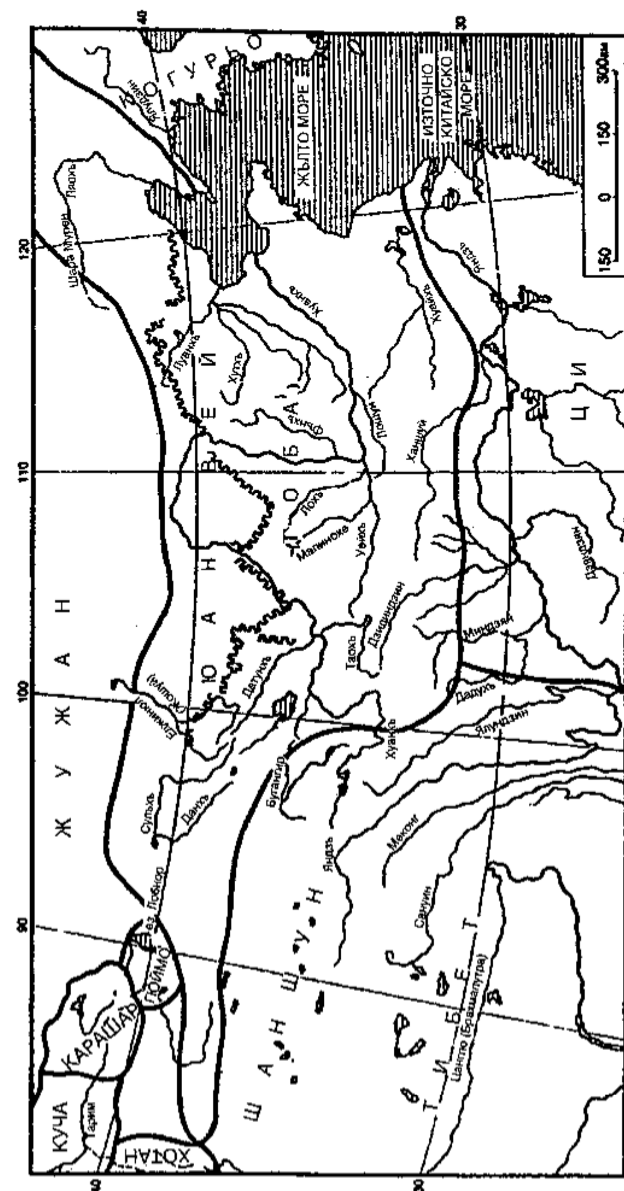

Пепелта. Деформацията на химерата

към въстаниците. Начело на въстанието е някой си Полу Хан Балин, който, ако се съди по първата част на името му, е жужан. Заварените неподготвени чиновници са избити, а трите армии, хвърлени за потушаването на въстанието през 524 г., се придвижват толкова бавно и страхливо, че са напълно разбити от въстаниците. Вейското правителство се обръща за помощ към жужаните и хан Анахуан довежда степната си конница, която спечелва бърза и решителна победа, при което разграбва северните части на Китай.

Проблемът обаче не приключва с тази чуждестранна намеса. През 525 г. въстанието се прехвърля в Хеси, където някой си Моци Чоуну се самопровъзгласява за император.[4] В прочистеното от жужаните Шанси пък се появяват хуну под името ши ху и техният вожд Лю Лишън приема титлата хан.[5] Най-страшно обаче се оказва въстанието в Хъбей, оглавено от популярния пълководец – табгача Гъ Жун, към който се присъединява китайското население. През 526 г. Гъ Жун разбива вейския наказателен корпус, превзема град Инджоу (Хъдзян, в Хъбей) и се самопровъзгласява император на държавата Ци. Интересно е, че табгачът, станал водач на китайци, избира за държавата си названието Ци, което е на най-малко „варваризираното" от всички древнокитайски царства. А както се убедихме по-рано, наименованието включва и политическата програма.

През 527 г. властта на Гъ Жун се разпространява върху цял Хъбей, Северна Хънан и част от Шанси. Правителствените войски отстъпват пред въстаниците.

Причината за пораженията на вейските войски се крие не толкова в снижаването на бойните качества на воините им, колкото в ръководството от двореца. Така, изпращайки на поход срещу Гъ Жун един пълководец, му дават в качеството на помощник неговия личен неприятел. Пълководецът моли операцията да бъде поверена на когото и да е от двамата, но младият император оставя в сила и двете назначения и съперниците-пълководци загиват заедно с поверената им армия.[6] Този епизод показва, че безотговорността и безпринципността на придворните се превръщат в национално бедствие. Възползвал се от слабостта на противника си, Гъ Жун обсажда град Е.

И тогава в историята влиза последният ярък представител на епохата и носител на „духа на времето" – Ърджу Жун. Той е „вожд на племе", очевидно сянбийско, уседнало в Шосян, в Северна Шанси.[7] Подобно на други знатни сянбийски родове, родът Ърджу е получил големи поземлени владения и бившите старейшини са се превърнали в латифундисти. Недоволен от спокойния живот, Ърджу Жун продава през 527 г. земите си и с получените пари наема бродещи без работа войници. Очевидно ги подбира старателно, защото средствата му стигат само за 7 хил. души. Затова пък те са елитни войскари. С този отряд той се изправя в защита на престола и през 528 г. напада край Е стохилядното опълчение на Гъ Жун. Както често се случва в историята, селското войнство се разпръсва от силния удар и изоставя водача си, който е пленен. Ърджу Жун не преследва бягащите, а се задоволява с това да достави Гъ Жун в Лоян, където той е екзекутиран. С това и приключва народната война срещу деспотичния режим на императрица Ху.[8]

Сега да се опитаме да предложим осмисляне на събитията. Гъ Жун оглавява поколението на „децата" на народните маси и се изправя срещу своите аристократични връстници. По начина си на мислене израсналият в покрайнините на империята Ърджу Жун пък спада към поколението на „бащите", т.е. остава си сянбиец. За войнството си обаче той вербува не членовете на рода си, а „внуците", т.е. млади хора със смесен произход, без домашно възпитание, без традиции, без принципи и дори без спомени за такива. По същество отрядът му е банда от професионални убийци, кондотиери, но нали и в края на славната династия Хан също такъв кондотиер – Лю Бъй – по същия начин потушава въстанието на „жълтите кърпи". И също, както Лю Бъй не се разбира с Цао Цао, така и Ърджу Жун, съгласно историческата логика, би трябвало да се скара с императрицата Ху и придворните ѝ, които спасява от народната ярост. Разривът е неизбежен и поради това че, угаждайки си, императрицата води страната си към крах и не притежава нито достатъчно ум, за да го разбере, нито реална военна сила, за да се защити, а Ърджу Жун прите-

жава и едното, и другото. Именно поради това събитията се стоварват като лавина.

НЕЖЕЛАНИЯТ СПАСИТЕЛ НА ОТЕЧЕСТВОТО

Правителството на императрица Ху е крайно непопулярно в страната си. Инерцията на властта и разединеността на вече лишените от бившите си племенни връзки нейни поданици обаче позволяват на придворните и чиновниците да продължават, както и преди, да се ползват от облагите на положението си, още повече че заплахата от селско въстание е отстранена. Единствената реална сила в страната е отрядът на Ърджу Жун, подсилен след победата му над въстаниците от прилив на доброволци, авантюристи и бедни, но честолюбиви и алчни хора. Сред тях се оказва и китаецът Гао Хуан, който си спечелва симпатията на вожда, като обяздва буен кон, след което става негов съветник. Именно на Гао Хуан се и приписва програмата за замяната на разложилото се правителство с военна диктатура.[9] Без да се опасява за живота си, Ърджу Жун приема този план и се договаря с неколцина от принцовете Тоба и дори със самия млад император, който страда толкова много под игото на майчините си любовници, че предпочита покровителството на пълководеца. През 528 г. Ърджу Жун тръгва към столицата, за да спасява императора от фаворитите. Ху отравя незабавно „любимия" си син и обявява за император тригодишния си внук, но това не я спасява. Ърджу Жун влиза в Лоян, без да срещне съпротива, арестува регентката, внука ѝ и около 2 хил. чиновници и провъзгласява за император принц Тоба Дзъю. След това следва и саморазправата. Регентката и внукът ѝ са хвърлени от моста във водите на Хуанхъ, а арестуваните чиновници са изпозаклани от конниците на Ърджу Жун, след което е обявена обща амнистия.

Извършеният от наемната армия преврат не предизвиква възторг нито сред населението, нито сред принцовете Тоба. Още по време на пира по повод на коронацията, когато пияният Ърджу Жун пада под масата, новият император моли приближените си да му счупят врата, но те не

се решават. Свестил се, Ърджу Жун усеща опасността и започва да се пази от отрова и кинжал. Накичен с титлите канцлер и маршал, той прави град Дзинян своя резиденция, а наблюдаването на императора възлага на дъщеря си, която става императрица. Въпреки това положението му е несигурно.

Господстващите класи във вейското общество – „лоянците, хънанците" и останалите „деца" на табгачите и китайците – са доволни от съществуващия ред. Промяната на императорската фамилия Тоба на Юан и свързаните с това реформи ги удовлетворяват напълно. Разбира се, че безобразията на фаворитите на регентката Ху не предизвикват симпатии у тях и те съвсем спокойно позволяват да бъде изтребено непопулярното правителство. Обединената около Ърджу Жун декласирана младеж обаче предизвиква съвсем законни опасения у тях. Самият Ърджу Жун е останка от омразното им минало, когато походите на смелите сплитащи косите си са заливали с кръв Северен Китай. Воините му пък изглеждат носители на призрака на още по-нежелателно бъдеще, защото нямат нито традиции, нито обществени връзки, нито – с една дума – нищо, освен неудържима смелост и професионални военни навици. Попадането под тяхната власт е равносилно на озоваването в положение на завоюван народ, поради което общите симпатии се насочват към династията Юан без оглед на „варварския" ѝ произход.

През 529 г. срещу Ърджу Жун се изправя принцът от династията Юан, Тоба Хао, и намира подкрепа както в страната си, така и извън нея. Избягал от екзекуцията, очакваща го наравно с другите велможи, Тоба Хао се скрива в Южен Китай, където е приет от император Уди, който му помага с армия за прогонването на узурпатора – Тоба Дзъю. Тази армия превзема с лекота Жунчън и Суйян, след което Тоба Хао се самопровъзгласява за император и влиза триумфално в Лоян. Тоба Дзъю успява да избяга на север, при Ърджу Жун.

Хънан се подчинява с охота на новия господар, но гарнизонът на Дзинджоу му отказва покорността си, позовавайки се на това, че е довел лянски войски. За да бъдат

продължени активните военни действия, е необходимо да се иска подкрепление от юг, но съветниците на Тоба Хао не му препоръчват да се отдаде изцяло във властта на войските на съюзника му.[10] Не знаейки какво да реши, Тоба Хао се отдава на всичките възможни в Лоян пороци.

През това време Ърджу Жун и Тоба Дзъю събират силите си и се отправят на юг. Тоба Хао обаче е заповядал своевременно да се разруши мостът над Хуанхъ и не очаква удар. Войските на Ърджу Жун преплават реката със салове и се нахвърлят върху Лоян. Постоянните му жители изоставят на мига Тоба Хао, а когато той, спасявайки се, влиза в Линин, жителите на града го убиват. Южнокитайската армия отстъпва в боен ред, но всички завладени от нея територии се връщат към империята Вей.[11] Така Ърджу Жун спасява за трети път отечеството си.

Тоба Дзъю възнаграждава своя спасител и пълководец, според разбиранията си. Така през 530 г. той го примамва в Лоян, като му съобщава, че дъщеря му, императрицата, е уличена в съпружеска изневяра. Ърджу Жун пристига в Лоян, за да спаси дъщеря си, и е заклан в тронната зала лично от императора.[12] По този повод придворните устройват великолепен пир, защото най-сетне са се избавили от човека, умеещ да побеждава враговете.

Не, това не е само зла воля и неблагодарност на високородовата издънка! Предателството не би могло да се извърши, ако не е подкрепено от широки обществени кръгове. Но какво е това общество, което така последователно се стреми към безславен край? Защо то се държи толкова недалновидно, аморално и страхливо? Смятаме, че в приетия от нас аспект е възможно да бъде намерено обяснение на хода на събитията.

Дотогава, докато империята Вей е табгачско-китайска химера, тя си остава конструкция, в която съперничеството между етническите субстрати циментира държавната цялост. Традициите, сред тях и етническите, се преплитат, но не изчезват. Когато асимилацията им става факт, химерата се превръща в огромна амеба, разпростряла се от столицата до границите на държавата. Изчезва противопоставянето на етносите, но заедно с това изчезват и

етичните принципи, върху които се крепят тези етноси. Всички племена и класи се смесват... и потича кръв.

АГОНИЯТА

Радостта по повод убийството на защитника им от външните и вътрешните им врагове обаче е преждевременна. Освен това тя ще е и непонятна, ако не отчитаме онези изменения, които, нараствайки постепенно, променят психологията и стереотипа на поведение на потомците на табгачите и китайките. Населението на многолюдната столица на империята Северна Вей не е обединено нито от предания, наследени от предците, нито от цели, към които да се стремят всички, нито от противопоставяне на чуждоземци, нито от мечти за подвизи и начинания – защото будистите са го научили да не придава значение на мирските деяния. Единственото, което е общо за тях, е лесният и весел бит на богатия град – базари, театри, кръчмички с проститутки, уютни домове и увереността им, че някой им е длъжен да ги пази и да им угажда. Неизбежен спътник на такава самовлюбена еснафщина винаги е най-недалновидният егоизъм. Нито един от лоянците не би рискувал живота си за същия този император, който символизира процъфтяването и величието с личността си. У тях е атрофирало дори и въображението и те не могат да си представят, че може да съществува някой, за когото дългът и справедливостта да са по-скъпи от живота му. Изостаналите табгачи от Северна Шанси обаче възприемат живота като поредица от задължения – към рода си, към военачалника си, към семейството си и дори към своето стадо или табун. Поради това, когато вестта за убийството на Ърджу Жун долита до Дзинян, брат му Ърджу Шилун вдига по тревога конниците, които са му под ръка и които се оказват само хиляда, и се отправя към Лоян, като разхвърля преградилите пътя му императорски гвардейци. Той настоява да му бъде предадено тялото на неговия брат и същевременно се опитва да хване предателя-цар. Подпалването на моста над Хуанхъ от един смел гвардейски офицер спира притока на подкрепления

за Ърджу Шилун и забавя петото действие на трагедията. Когато обаче северните конници се прехвърлят през Хуанхъ и се приближават към столицата, императорската гвардия напуска постовете си и се разбягва. Като заек в примка попада Тоба Дзъю в железни окови, а оттам и в копринена примка, която силно стяга гърлото му, докато победителите ограбват града и жителите му.

Заслужават ли те обаче съжаление? Ето един пример на поведението, характерно за онази епоха. Съветникът на пленения император го зарязва в бедата, награбил златото му и един табун с коне, и се скрива при свой приятел, далече от опасността. Приятелят му убива госта си и изпраща главата му на Ърджу Шилун, като оставя богатството за себе си. През нощта призракът на убития се явява на Ърджу Шилун и му се оплаква за загубата на хазната. Шилун заповядва да се върне ограбеното, а похитителят му и гостеубиецът да бъде екзекутиран заедно с цялото си семейство.[13] Това разказва легендата, но откъде все пак Ърджу Шилун успява да научи за съдбата на императорското имущество? Само от донос на съседите на убиеца, така че това е предателство на квадрат, дори – на куб! На какво може да се надява толкова разложило се общество?! Само на това да стане жертва на военна диктатура, която е осъществена от членовете на сянбийския род Ърджу и от бившия съветник на убития вожд, китаеца Гао Хуан. А за цар те назначават принц Тоба Хуа.

Ако основната маса от населението обаче мълчи и търпи, то група номади от Хеси – по всичко личи, че са от телеско племе[14] – въстава и се стоварва върху Северен Китай. Изпречилият се на пътя им Ърджу Дао (брат на Ърджу Жун и Ърджу Шилун) претърпява няколко поражения и е принуден да моли за подкрепа Гао Хуан, който по същото време командва гарнизона на Дзинджоу. Гао Хуан разбива номадите и ги прогонва извън пределите на Китай, за което е награден с титлата принц и с областта Хиджоу, станала база на честолюбивите му замисли.

През 531 г. членовете на семейството Ърджу махат Тоба Хуа от престола и въздигат Тоба Хун, който от осем години е смятан за глухоням. Сядайки на престола, той

проговорва и се оказва, че по този начин принцът е спасявал живота си в обстановката на разкошния дворец. Не му се удава обаче да говори дълго.

Гао Хуан не обича въобще сянбийците, а най-вече семейството Ърджу. Щом само му се удава такава възможност, той въстава, превзема град Е и поставя там за император Тоба Лан, като става негов канцлер. Отправилият се срещу него Ърджу Дао е разбит. Веднага след това, през 532 г. Гао Хуан превзема Лоян и сваля Тоба Хун, а заедно с него и собствения си принц Тоба Лан, и издига на престола Тоба Сю. От името на Тоба Сю, Гао Хуан екзекутира тримата екзимператори, а година по-късно разгромява Ърджу Дао и изтребва всички членове на тази фамилия. Въпреки това не му се удава да стане едноличен владетел на Китай.

Намирайки се в най-безнадеждната от безнадеждните ситуация, последният енергичен принц от фамилията Тоба, Сю, прави опит да се спаси. През 534 г. той избягва от своя министър и успява да се добере до Шънси, където управителят на тази област, Юйвън Тай, приема императора и го защитава от преследвачите му. Гао Хуан не се разстройва и поставя на престола друг принц, защото от тях има в изобилие. Оженвайки го за дъщеря си, Гао Хуан управлява страната, както това подобава на един военен диктатор. Последното обаче не може да е по вкуса на богатите земевладелци от още неразорения Шундун.[15] Те решават, че е по-благоразумно да последват императора си в Шънси, където ги заселват в околиите Гуанджун и Лунси. Там те се сродяват с местните китайски земевладелци и така се създава групировката *Гуанлун*, която казва своята дума през следващата епоха.[16] Те обаче не правят нищо за нещастния Тоба Сю, когото Юйвън Тай отравя, за да го замени с по-сговорчив принц. Така през 534 г. севернокитайската империя се разпада на Източна и Западна Вей, но и двете са вече просто китайски царства. С номадския елемент на юг от Великата китайска стена е свършено.

Това, разбира се, не означава, че всички сянбийци, хуну и тибетци, дошли през 3. век в долината на река Хуанхъ, загиват, без да оставят потомство, макар че мно-

зина от тях наистина загубват главите си. Етносът не е аритметичен сбор от човешки глави, а стройна динамична система с оригинален (във всеки отделен случай) ритъм. Именно тези системи изчезват, когато в средата на 6. век в страната се възцарява временно хаосът. Разделянето на империята на две предизвиква веднага война между Изтока и Запада, а гладът през 536 г. отнася около 80% от населението им в небитието.[17] Нещастното население стига и до човекоядство.

Тези бедствия променят облика на страната. За разлика от войните, гладът убива не най-много, а най-малко активната част от населението. Онези, които са предавали водачите си, и онези, които са гледали с равнодушие предателствата и убийствата, се оказват оставени сами на себе си. Гао Хуан и Юйвън Тай хранят само онези, които са им необходими или близки. И понеже войната между тях не стихва, то оцеляват (по-точно имат големи шансове да оцелеят) активните привърженици на едната или другата партия. Последните членове на фамилията Тоба не са нужни никому. Известно време Гао Хуан и Юйвън Тай ги държат, за да придават необходимия блясък на властта си, но скоро това става излишно. Тогава се проявява дълго сдържаната китайска ярост. През 550 г. приемникът на Гао Хуан се самообявява за император на Северна Ци и заповядва да бъдат насечени на късчета всички членове на царската фамилия Тоба. Останките им са хвърлени във вълните на Хуанхъ и споменът за династията им остава в миналото. През 557 г. почти същото прави и приемникът на Юйвън Тай, като принуждава този подставен император да се отрече от престола и скоро след това го отравя. Така умира цяла една епоха.

През тези жестоки години получава смъртоносен удар и южнокитайската империя Лян. След смъртта на Гао Хуан през 547 г., наместникът в Хънан Хоу Дзин въстава срещу Източна Вей и се предава на Юйвън Тай. След месец обаче предава и самия Юйвън Тай, като предлага на императора на Лян, Уди, покорността си и съвместно завоюване на Северен Китай. Уди приема на доверие хънанския владетел за патриот и го подкрепя, но претърпял поражение от северните войски, последният отново пресича фронта и напада южната столица Дзянкан. След шестмесечна обсада градът пада и е предаден за разграбване от войниците. През 549 г. пепелта на Дзянкан се прибавя към тази на Лоян.

Хоу Дзин не успява да установи в Южен Китай онзи режим на военна диктатура, който се възприема на Север, и през 552 г. загива. Това обаче не носи мир на Китай. Всеки воюва срещу всеки – северняците срещу южняците, принцовете от династията Лян – помежду си, киданите и жужаните – срещу Китай, земевладелците – срещу въстаналите селяни, и т. н. За наше щастие, не е повече необходимо да следим перипетиите на тези войни, защото те изцяло се отнасят към историята на Китай. Достатъчно е само да кажем, че през 557 г. бедният селянин Чен Басян, направил кариера при потушаването на селското въстание в Ханджоу, сваля династията Лян и се самообявява за император на династията Чен. При това той, по-точно, държавата му окончателно губи спорните земи в басейна на Хуанхъ, които са̀ отнети от севернокитайските царства. По време на тези смутове привържениците на един от принцовете на династията Лян, движени от отчаянието, защото не очакват милост от противниците си, създават през 554 г. и с помощта на войските на Западна Вей малка държава в Централен Китай, която се нарича Късна Лян.

От всички царства, съществували през епохата на Великото преселение на народите, оцелява само Тогон, което е прикрито от заснежените хребети на Наншан и е далече от онези етногенезисни процеси, водещи до гибелта на номадските народи, навлезли в земята на Средната равнина. Тогон се превръща в представител на изолационизма, защото на мястото на динамичността на развитието възниква хомеостазът и неговите обичаи, икономика и прираст на населението се консервират, а историята му се свежда до взаимоотношенията му със съседите. А когато наблизо няма такива, може да се живее и по-дълго.

Древен Китай загива. Никой не е в състояние да възпрепятства извършващия се процес, както никой не може да спре наводнението или ерозията на почвите. Логиката на събитията е също толкова неотклонима.

Войната не стихва цели двеста и трийсет години. Заради нея народът е обложен с двойни данъци. Спасявайки живота и свободата си, данъкоплатците напускат разорените си домове и бродят из страната в търсене на препитание. От това се възползват богатите семейства, които знаят как с цената на предателството да придобиват обширни земи при смяната на властта. Те предлагат на скитниците да работят за тях срещу половината, сравнено с държавния оброк, или да служат в дома им. Броят на бедняците, постъпили на служба при богаташите, се измерва със стотици семейства при един богат род.[18]

Загубата на данъкоплатци принуждава управляващите да прехвърлят данъчната тежест върху оставащите, което, на свой ред, ги тласка към бягство. Правителството отслабва и става плячка на съседа или на метежника, а тогава падат главите на богатите, чието имущество има смисъл да бъде конфискувано. Заграбените богатства обаче се падат на хищни чиновници, които са мързеливи, безгрижни и невежи и умеят само да разхищават, но не и да съграждат. И дори и най-добрите закони, които по друго време биха направили хората щастливи, не могат да спасят страната и народа ѝ от бедствия. Те просто не се спазват и при всеобщите злоупотреби губят силата си. За да бъде намерен изход, са необходими не закони, а хора, които да са честни, предани, смели и способни на саможертва, дори и заради илюзии. Такива обаче се появяват внезапно и историята започва отново.

ВЕКОВЕТЕ И ХОРАТА

Да погледнем назад към описаните три века. Неволно натрапващата се мисъл е, че те са обрисувани с твърде мрачни и тъмни краски. Нима през този толкова продължителен период няма място за радост от съзиданието, за искреност, милосърдие и духовно благородство? Това изглежда невероятно, но нека си припомним, че става въпрос за епоха на продължителен и необратим упадък и че имаме обективен критерий за него, а именно кривата на броя на населението.[19]

През епохата на династията Хан населението на Китай, както пише И. Захаров, наброява 59 594 978 души (2 г. сл.Хр.). Това може да се присме за оптимално напълване на поместващия го ландшафт, без необходимост от изчерпване на природните ресурси. Реформите на Ван Ман и свързаните с тях екзекуции предизвикват въстанието на „червените вежди" и сечта, погубили около 70% от жителите. Когато редът е възстановен обаче, прирастът покрива загубите и към 157 г. броят на китайците достига 56 486 856 души. Това обаче са вече други хора.

Колкото и да се напъва Младшата Хан, каквито и победи да печелят дипломатите ѝ, умеещи да насъскат сянбийците и динлините срещу хуну, потенцията на страната върви надолу, защото строгите нрави отстъпват попрището на умението да се устройваш в Двора и да се възползваш от минутите милост за лично обогатяване. Разочарованието става лозунг на века. То пропизва сърцата не само на учените и на знатните, но и на обикновените селяни, призоваващи „Жълтото небе на справедливостта", вместо „Синьото небе на насилието". И тогава потича кръв.

След смутовете по време на епохата на „трите царства" населението на Китай наброява 7 672 881 души, като покрайнините пострадват по-малко, отколкото в централните части. Това означава повишаване на относителния дял на чуждородовите племена при отслабване на традициите на древната култура. И дори когато населението на Централен Китай нараства към 280 г. до 16 163 863 души, то това са уморени и деморализирани хора, неспособни да

Схема на етногенезиса на хуну

Туфа Фан Ни отвежда малобройна група от свои съплеменници в Централен Тибет, а друг сянбисец, Ашина, отпътува с отряд от „петстотин семейства" към Източен Алтай. И двете групи бежанци дават началото на могъщи средновековни държави – Тибетската империя и Тюркютския хаганат.[24] Имайки между себе си и безпътния Китай прегради от високи планини и пясъчни пустини, те осигуряват на потомците си живот и свобода.

И самият Китай обаче не остава същият. С гибелта на рода Ърджу равнината от двете страни на Хуанхъ престава да е зона на етнически контакт. Тя отново се превръща в Северен Китай, отделен от Великата степ с линията, обозначена с руините на Китайската стена. Нарушената от събитията на отминалата епоха етническа изолация е възстановена. След страшните 30 години на 6. век населението на Северен Китай започва бързо да нараства, но сред новородените няма родственици нито на номадските племена, нито на древните китайци – наследници на империята Хан. Възникналият нов етнос ние условно наричаме севернокитайски, а съвременниците му го наричат по навик „табгачи". На практика той не е нито едното, нито другото, а създадената от него култура през епохите Тан и Сун е още по-блестяща и многострания, отколкото изгубената древна такава. Приемствеността на културите е осигурена не от живите ритми на етногенезиса, а от йероглифната писменост, която изиграва в Китай същата роля, каквато е изпълнявана от мъртвия латински език в Европа. Средновековните китайци, както и европейците искат често, но никога не успяват да възпроизведат изгубената античност.

И така, проследената от нас епоха е – от една страна – самостоятелен период на взаимно унищожаване на етнически противоположности, довело до изчезването на носителите им, а – от друга – преходен период, през който възникналите царства се хранят със соковете на отмиращите култури – степната и китайската. Тези царства са некрофази, защото не натрупват нищо, а само разхищават богатствата, придобити с копия, и с това неволно подкопават основата на собствения си живот. За етнолога обаче са еднакво интересни и подемите, и упадъците; и разцветът

и гибелта; и съзиданието, и разрушението, защото и едните, и другите характеризират еднакво многостранността на противоречивия процес на развитие, явяващ се предмет на историческите изследвания.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Mailla*, V. V. с. 242 – 243.
[2] *Grousset*, R. L'Empire… с. 111.
[3] *Юэ, Шан.* Очерки... с. 169.
[4] *Грумм-Гржимайло, Г. Е.* Западная Монголия... с. 201.
[5] *Boodberg, P.* Two Notes… с. 297.
[6] *Wieger*. с. 1416.
[7] *Cordier*. с. 352; Wieger с. 1417; *Шан Юъ* (Очерки... с. 170) е написано погрешно „Шънси". Вж. *Бичурин, Н. Я.* Собрание сведений по истерочиской географии... с. 61.
[8] Кордие, позовавайки се на *Mailla* (с. 286 – 290) предлага друга версия, според която Гъ Жун е разбит след превратa. Вж. обаче: *Wieger*. с. 1422 и *Юэ, Шан*. с. 170.
[9] *Wieger*. с. 1421.
[10] *Mailla*. V. V. с. 293 – 294.
[11] *Ibid*. с. 296.
[12] *Wieger*. с. 1424.
[13] *Wieger*. с. 1425 – 1426.
[14] Титлата на вождовете им е фу, което означава „бей", а това свидетелства за тюркоезичието им. Вж. *Cordier, H.* с. 253.
[15] *Юэ, Шан* Очерки... с. 170.
[16] *Гумилев, Л. Н.* Древние тюрки. с. 51.
[17] *Wieger*. с. 1428 (печатна грешка – вместо 536 г. е написано: 526).
[18] *Захаров, И.* Историческое обозрение народонаселения Китая. – В: Труды членов Российской духовной миссии в Пекине. I. СПб., 1852. с. 276 – 278.
[19] *Пак там*. с. 270 – 274.
[20] *Пак там*. с. 278 – 279.
[21] *Пак там*. с. 281.
[22] Вж. *Конрад, Н. И.* Запад и Восток. с. 76 – 78.
[23] *Гумилев, Л. Н.* Этногенез и этносфера. – В: Природа. 1970, № 2. с. 43 – 45.
[24] Вж. трудовете на *Л. Н. Гумилев:* Древние тюрки; Величие и падение Древнего Тибета.

СИНХРОННА ТАБЛИЦА

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
190–263	Падане на династията Хан; Епохата на „трите царства": Цао Вей, У и Шу.	Южните хуну в състава на царството Цао Вей усвояват китайската цивилизация.	Разпадане на държавата Сянби на племена. Табгачите се преселват към Иншан.
265	Основаване на династията Дзин.	Основаване на царството Дуан в Ляоси. Доброволно преселение на хуну от Великата степ в Китай.	Упадък на табгачското ханство.
266–281	Обединяване на Китай. Въстанието на хуну е потушено.	Образуване на княжествата Муюн и Юйвън.	Хуну от Юебан изтласкват усуните от Седморечието.
282–291	Усилване на Китай. Преврат на императрицата.	Муюн Хой завладява Фуюй и воюва срещу Китай.	Усилване на Карашар. Фергана, Аксу, Карашар и Рим изпращат пратеници в Китай. Разделяне на табгачите на три аймака.
292–301	Раздори между принцовете от династията Дзин.	Муюн Хой завладява (около Пекин). Въстанието на хуну и кяните е потушено.	Поход на табгачския хан Ито до горното течение на Иртиш.
302	Основаване на царството Чен (Хоу Шу) в Съчуан.	Муюн Хой нанася поражение на юйвънския Мохой. Китай признава Юйвън и Дуан.	
303	Разпра между князете Съма Ин и Съма Юй.		
304	Поражение на Съма Ин.	Въстание на хуну под предводителството на Лю Юан.	
305	Клане в Чанан, извършено от наемните сянбийци на Съма Юй.	Лю Юан се самообявява за Хан ван.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
306	Поражението и гибелта на Съма Ин. Отравяне на император Хойди; издигане на престола на Хуайди.		
307	Въстание на Дзи Сан, превземането от него на град Е и разгромът му от Съма Юй.	Въстание на хунските кули под предводителството на Ши Лъ. Муюн Хой се самообявява за „Велик шанюй на сянбите", като превзема град Хичън (около Мукден).	Обединяване на табгачските аймаци и съюзът им с Муюн Хой.
308	Корейците отнемат Ляодун от Китай.	Набег на хуну срещу Лоян. Лю Юан се самообявява за император на Хан.	
309	Въстанието на народа срещу чиновниците, облекчава рейда на хуну.	Поражения на китайците край Хуанхъ и на хуну край Лоян. Хунски рейд към река Хуай.	
310	Интриги на император Хуайди срещу Съма Юй. Съюз с табгачския хан Илу срещу хуну.	Лю Юан умира и на престола сяда Лю Цун, убил брат си Лю Хо. Съюз на хуну с „белите" сянби (в Шанси). Муюн Хой подчинява племената сухи и муван.	
311	Поражение на Съма Юй от Ши Лъ. Падане на Лоян; превземане на Чанан от хуну. Въстанието на бежанците в южната част на Китай е потушено.	Победа на табгачите над хуну; бягство на „белите" сянби към езерото Кукунор. Поход на Ши Лъ към река Хуай и ликвидиране на китайското управление.	Срещу помощта във войната срещу хуну на табгачите е отстъпена областта Бинджоу в Северна Шанси.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
312	Китайците изтласкват хуну от Чанан.	Разгром на хуну на Лю Яо от табгачите. Ши Лъ отблъсква нападение на Дуан и сключва мир с нея Муюн Хой нанася поражение на Дуан. Нападение на хуну срещу Чанан е отблъснато от китайците.	Образуване на царството Тогон.
313	Минди сяда на престола в Чанан. Образуване на княжеството Лян (от Синин до Ланджоу).		Табгачите превземат град Чънло и се укрепват в северна Шанси.
314	Отцепване на Ван Сюн, управител на Юджоу.	Ши Лъ завладява Юджоу; Лю Яо е разбит пред Чанан.	Хан Илу получава титлата Дай ван.
315		Настъпление на хуну срещу Чанан е отблъснато от южнокитайските войски.	
316	В Дзянкан Съма Жуй взема властта в ръцете си.	Лю Яо превзема Чанан и пленява императора.	Лисю, син на Илу, убива баща си. Разпра; хан става Юйлюй.
317	Екзекутиран е император Минди. Дзу Ти разбива Ши Ху в Хънан.	Хуну завладяват западната част на Дуан.	Табгачският хан Юйлюй завоюва степите до Лобнор и северозападна Манджурия.
318	В южната част на Китай е основана династията Източна Дзин. Съма Жуй става император Юанди.	Умира Лю Цун. Преврат на Дзин Джун. Лю Яо нарича династията си Джао. Съюз на Муюните с Дзин.	
319	Дзу Ти започва настъпление срещу Ши Лъ.	Разрив между Лю Яо и Ши Лъ. Муюн Хой разгромява Юйвън и завзема Ляодун.	
320	Признаване на Муюн Хой за Велик шанюй.	Заговор и метеж на дисците срещу Лю Яо са потушени с амнистия.	
321	Дзу Ти умира и настъплението на китайците срещу хуну е преустановено.	Ляодун е официално отстъпен на Муюн Хой.	Юйлюй е убит от заговорници. Хан става Хъну.
322	Царството Уду се отцепва от Китай. Метеж на Ван Дун.		
323	Минди сяда на престола.	Ши Лъ обявява война на империите Дзин и Джао.	
324	Потушен е метежът на Ван Дун.		
325	Китай губи земите, северно от река Хуай.	Ши Ху разбива войската на Лю Яо пред Лоян.	Табгачският хан Хъну бяга от народа си и умира; на престола е издигнат брат му Хъна.
326	Съма Ян сяда на престола (посмъртната му титла е Чънди).		Табгачите губят северните степи.
328		Лю Яо разбива Ши Ху при Пуфан, но самият той е разбит край Лоян, пленен е и е екзекутиран.	
329		Разгром на Старшата Джао (на хуну).	Хъна бяга от народа си в Юйвън. Издигнат е Ихуай, син на Юйлюй.
330		Ши Лъ се самообявява за император на Младшата Джао.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
333		Ши Лъ умира. Изклал роднините и приятелите му, Ши Ху сяда на престола. Муюн Хой умира. Муюн Хуан предизвиква въстание на брат си Муюн Жън в съюз с Дуан срещу себе си.	
334	Източната Дзин напада Младшата Джао.	Въстаниците имат успех, но не го развиват. Муюн Хуан отблъсква натиска на дуаните и покорява Ляодун.	Хъна си връща престола; Ихуай бяга при Ши Ху.
336		Муюн Хуан разбива и екзекутира брат си.	
337		Муюн Хуан приема титлата Ян ван.	Ши Ху поставя за хан на табгачите Ихуан.
338		Ши Ху и Муюн Хуан разгромяват Дуан.	Хан Ихуай умира. Хан Шеигян успокоява народа, като покорява степта до Джунгария (южно от Гоби) и Северна Шанси.
339	Дзинският генерал Юй Лян е разбит от хуну в Хубъй.	Муюн Хуан извършва поход срещу Корея.	
340		Неуспешен поход на Ши Ху срещу Муюн Хуан..	Шеигян назначава на щат чиновници-китайци.
341	Дзин признава царството Ян (на Муюните).		

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
342	Чънди умира.	Муюните разгромяват Корея.	
343	Съма Ю сяда на престола (посмъртната му титла е Канди).	Корея плаща данък на муюните.	
344	Канди умира.	Муюн Хуан покорява Юйвън.	
345	Основаване на Ранната Лян. Съма Дъ сяда на престола (посмъртната му титла е Муди).		
346		Война на Младшата Джао срещу въстаналата Лян.	
347	Диският княз Фу Хун събира около себе си номадите, заселили се в Шъиси.		
348		Муюн Хуан умира; на престола е въздигнат Муюн Дзюн.	
349	Съюз на Лян с Муюните. Въстание на Фу Хун.	Въстанието на Лян Ду е разгромено. Ши Ху умира; разпри между принцовете.	
350	Основаване на царството Цин. Разгром на Яо Сян от Фу Хун. Отравяне на Фу Хун от генерал Ма Дзю. Превземане на Чанан от Фу Дзян I.	Преврат на Жан Мин; изтребване на хуну в Младшата Джао. Завоюване на Дуан от Муюн Дзюн.	
351	Фу Дзян I сяда на престола на империята Цин.	Въстание на хуну срещу Жан Мин с подкрепата на Муюн Дзюн. Поражение на хуну.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
352		Поражение и екзекутиране на Жан Мин. Създаване на сянбийската империя Ян.	
353	Ин Хао е разбит от Яо Сян. В Лян умира Джан Джунхо.		Хионитите нахлуват в Согдиана и се сблъскват с Иран.
354	Поход на дзинците срещу Цин и отстъплението им.		
355	В Лян е свален Джан Яолин и на престола сяда Джан Дзо, който е убит скоро след това от Джан Хуайдзин.		
356	Фу Дзян I умира. Фу Шън започва да екзекутира велможите. Разгром на Яо Сян от тангутите.	Муюните губят Лоян.	Шапур II воюва на източната си граница „с трудности и не без загуби“.
357	Фу Шън е убит от Фу Дзян II.		
358			Мир между Иран и хионитите.
359			Образуване на ордата Жужан.
360	Ухуаните и сянбийците се предават на Фу Дзян II, който ги изселва зад Китайската стена.	Муюн Дзюн умира и на престола сяда Муюн Вей.	
361	Муди умира.		Съюз на хан Шеигян с Лю Въйчън.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
362	Съма Пъй сяда на престола (посмъртната му титла е Айди).	Неуспешно настъпление на муюните срещу Лоян.	
363	В Лян е убит царят Джан Хуандзин; на престола сяда Джан Тянси.		
365	Айди умира.	Муюните си връщат Лоян.	Лю Въйчън се отцепва от табгачското ханство.
366	Съма И е издигнат на престола (посмъртната му титла е Ди И).	Муюните завладяват басейна на река Хуай и Шундун	
367	Въстание на тангутските князе срещу Фу Дзян I; потушаването му и екзекутирането им.	Умира Муюн Ко, който е наставник на царя.	Разгром на Лю Въйчън от табгачите.
369	Дзинците нападат муюните и са разгромени.	Бягство на Муюн Чуй в Цин. Война на Фу Дзян II срещу Муюните; превземане на Лоян.	
370		Превземане на Дзинян и разгром на Муюните. Край на империята Ян.	
371	Военен преврат в Източна Дзин.		Неуспешно покушение срещу хан Шеигян.
372	Съма Ю е издигнат на престола (посмъртната му титла е Дзян Усънди) и умира.		Въстание в Балх на наместника Аршакид, разбил персите с подкрепата на хионитите.
373	На престола е издигнат Съма Яо (посмъртната му титла е Сяо Уди).		

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
375	Указ на Фу Дзян II срещу даоистите.		
376	Фу Дзян II завоюва Лян и извършва интервенция в Степта. И (племе) се покорява на Цин.		Хан Шеигян е убит от заговорници.
377	Хунските князе признават властта на Фу Дзян II.	На Лю Кужън са подчинени източните, а на Лю Вуйчън – западните табгачи.	Табгачите са покорени от Фу Дзян.
378	Нападение на Цин срещу Дзин – обсада на Санян.		Въстанието на Аршакид е потушено от ефталитите.
379	Падане на Санян и преминаване на цинските войски през река Хуай.		
380	Основаване на военно училище в Цин.		
381	Всичките чужденци, живеещи в Китай (И), се подчиняват на Цин.		62-ма средноазиатски владетели изпращат пратеничества в Цин.
382	Подготовка на Фу Дзян за война срещу Дзин.		
383 384	Битка при Фъйшуй.	Въстание на сянбийците при река Уей срещу тангутите. Основаване от тях на царството Западна Цин.	Телесецпреместват в северните степи. Поход на тангутите в Западния край и превземане на Куча.
385	Гибелта на Фу Дзян II.		При обсадата на Едеса в персийската войска се появяват ефталити.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
386	Основана е Младша Лян. Основана е Младша Цин. Дзинците превземат Лоян.	Муюн Юн основава Западна Ян и разбива Фу Пъй, оттеглил се в изоставения Лоян.	Тоба Гуй е издигнат на престола с титлата Вей ван.
387	Тангутите настъпват срещу тибетците.	Разгром на Лю Сян от муюните и табгачите.	
388		Разрив между табгачите и Муюн Чуй.	
389	Тибетецът Яо Чан разбива тангута Фу Дън.		
391		Разгром на Лю Вуйчън от Тоба Гуй. Клане. 30 хил. хуну бягат в Южен Китай.	Поход на Тоба Гуй срещу Жужан и покоряване на телеутите от табгачите.
392		Муюн Чуй ликвидира ордата на „динлина" Ди Шао, който след това е убит в Западна Ян.	Киданите са разбити от Тоба Гуй и бягат на север.
393	Яо Чан умира и на престола на Младшата Цин сяда Яо Син.	Още 10 хил. хуну пристигат в Южен Китай.	Разпра в Жужанския хаганат.
394	Яо Син разбива окончателно тангутите. Край на Великата Цин.	Още 15 хил. хуну пристигат в Южен Китай. Муюн Чуй превзема Западната Ян.	Въстание на жужаните срещу Тоба Вей.
395		Война на Тоба Вей срещу Муюновата Ян. Победа на табгачите.	Преселване на жужаните на север от Гоби и съюз на хан Шълун с Яо Син.
396	Сяо Уди е убит. На престола е издигнат Съма Идъ (посмъртната му титла е Анди). Дзин признава Уду за суверенна държава.	Разгром на муюните. Тоба Гуй приема на служба китайски чиновници.	Ли Хуан се самообявява за император на Младшата Ян.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
397	Въздигане на престола на Анди и метеж на Ван Хун.	Настъплението на табгачите е спряно от Муюните. Разпри сред Муюните. Тоба Гуй превзема град Е.	Хуну в Хеси се отделят от Младшата Лян, като създават своя Северна Лян. Сянбийците Туфа основават Южна Лян.
398	Даоистко въстание на Сун Тай и Сун Ън.	Тоба Гуй приема титлата император на Северна Вей; Муюн Дъ основава Южна Ян; Муюн Шън взема властта в Късната Ян.	
399	Яо Син покорява Лоян и басейна на Хуанхъ.	Тоба Гуй разбива жужаните и покорява телеутите.	У Ху (Южната Лян) покорява горното течение на Хуанхъ и околностите на Синин.
400			Основана е Западната Лян.
401			Унищожена е Младшата Лян, а земите ѝ са завзети от хуну.
402	Сун Ън е разгромен, но въстанието продължава. Метеж на Хуан Сюан срещу фаворита Съма Дадзъ.	Тоба Гуй разбива Яо Син.	
403	Хуан Сюан узурпира престола в Дзин.		Шълун напада табгачите и се оттегля без загуби, като отвежда в Джунгария пленените телеути.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
404	Лю Юй разбива Хуан Сюан и изтребва рода му, след което поема на практика властта.	В Тоба Вей е създадена система за наследяване на чиновете.	
405	Яо Син отстъпва 12 области на Южен Китай и обръща народа си към будизма.	В Южната Ян умира Муюн Дъ и на престола сяда Муюн Чао.	
407	Фън Ба взема властта в Късната Ян.	Хълян Бобо създава хунското царство Ся.	Разгром на Южната Лян от хуну. Набег на жужаните срещу табгачите.
408		Хълян Бобо разбива войнството на Яо Син.	Южната Лян отблъсква настъпление на Яо Син.
409		Фън Ба (който е китаец) основава Северна Ян. Убит е Тоба Гуй и на престола на Тоба Вей сяда Тоба Съ.	Набег на жужаните срещу Тоба.
410	Лю Юй разгромява въстаниците, настъпващи срещу Дзянкан.	Лю Юй унищожава Южната Ян. Край на Муюните. Тоба Съ привлича китайски селяни върху опустелите земи.	Набегът на жужаните срещу Тоба е отблъснат. Шълун умира и е наследен от Хулюй.
411	Селското (даоисткото) въстание е потушено.	Хълян Бобо нахлува в Шънси, разбива войските на Яо Син и примамва при себе си воините му.	Жужаните покоряват Саяните и Барга.
412	Лю Юй потушава метежа на Лю И.		
413		Китайците в Тоба Вей са обложени с данък.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
414			Съюз на Хулюй с Фън Ба. Южната Лян е завладяна от сянбийците от Западната Цин.
415	Яо Син умира; на престола сяда Яо Хун.	Набег на жужаните срещу Тоба Вей.	Датан завладява престола в Жужан.
416	Царството Уду напада Късната Цин.		
417	Лю Юй превзема Чанан и унищожава Късната Цин.	В Тоба Вей възниква бюрократизация и е създадено „Управлението на старейшините на шестте аймака".	
418	Удавен е император Анди; на престола е издигнат брат му Хунди, но управлява Лю Юй.	Хълян Бобо превзема Чанан и унищожава южнокитайската армия.	Война между Жужан и Юебан. Основаване на царството на киданите.
419			Мън Сун покорява Западната Лян и Гаочан.
420	Лю Юй взема властта, прекратява династията Дзин и основава династията Сун.		
421	Удавен е Хунди.	Табгачите в Тоба Вей са обложени с данък.	
422	Лю Юй умира. Сун признава Уду.		
423	Тогон сключва съюз със Сун срещу Тоба Вей. Ман (в Съчуан) се подчинява на Тоба Вей.	Нахлуване на табгачите в Хънан и Шундун. Тоба Съ умира; на престола сяда Тоба Дао.	Западна Цин се подчинява на Тоба Вей.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
424	Шаоди е свален и убит. Издигнат е Лю Илун (посмъртната му титла е Уенди).	В Тоба Вей пристига пратеничество от Туран (Чеши).	Жужаните разгромяват столицата на Тоба Вей.
425	Танчаните влизат в съюз с Тоба Вей.	Хълян Бобо умира, като предава престола си на Хълян Чан.	Жужаните са разбити и прогонени от табгачите.
426	Чанан е завладяна от табгачите.	Набег на табгачите срещу хуну и отстъплението им с пленниците.	Северна Лян и танчаните сключват съюз с Тоба Вей.
427		Хуну обсаждат табгачите в Чанан. Табгачите превземат лагера на Хълян Чан, като го принуждават да свали обсадата на Чанан.	Разгром на кидаритите от персите, а на ефталитите – от индусите.
428		Хълян Чан попада в плен и е сменен от Хълян Дин, който си връща Чанан.	
429			Юебан сключва съюз с Тоба Дао срещу жужаните.
430	Нахлуване на сунски войски в Хънан и разгромът им от табгачите.	Хълян Дин сключва съюз със Сун, като обещава да си поделят „Севера" (Китай), а Тоба Дао – със Западната Цин, притисната от хуну от Хсси. Династичен преврат в Северна Ян; кръвопролитие след смъртта на Фън Ба.	Сянбийците от Западната Цин нахлуват в Шънси, а техните земи за завзети от тогонците. Поход на табгачите срещу жужаните и бягство на последните. Умира хан Датан.
431		Хълян Дин изтребва 15 хил. сянбийци от Западна Цин. Хълян Дин е разбит от тогонците и е пленен.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
432		Хълян Дин е предаден на Тоба Дао и е екзекутиран.	Мир между Жужан и Тоба Вей.
433	Въстание на Уду срещу Сун и съюз с Тоба Вей.		
434	Китайците прогонват удусците от Ханджун.		
435			Брачен съюз между владетелите на Жужан и Тоба Вей. Умира Мън Сун; наследява го Муган.
436		Табгачите завладяват Северна Ян.	Шаншан влиза в съюз с Тоба Вей.
437		Табгачско пратеничество в Средна Азия.	Гаочан се отцепва от Хеси. Набег на жужаните срещу Тоба Вей.
438		Тоба Дао връща в мирския свят будистките монаси, по-млади от 50 години.	
439	Царството Уду се подчинява на Тоба Вей.	Тоба Дао завоюва Хеси.	Жужаните отблъскват нападение на табгачите.
440		Тоба Дао провъзгласява даоизма за официална религия. Нанесено е поражение на нападналите го жужани.	Хуну се държат в Дунхуан и воюват срещу Шаншан.
441	Война между Уду и Сун заради Съчуан.		Нахлуване на Ухой в Хеси.
442	Сун завоюва Уду.		Ухой превзема Гаочан.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
443	Тоба Вей освобождава Уду.	Екзекуции в Тоба Вей.	Ухой завладява Шаншан и разграбва Чеши.
444		Указ на Тоба Дао за преследване на будизма. Война с Тогон.	Поход на табгачите срещу Жужан. Умира Ухой и на престола сяда Анджоу.
445			Умира жужанският хан Уди. Тогонците бягат на запад и превземат Хотан, след което се връщат в родината си.
446		Унищожаване на будистките светилища.	
447	Въстанието на Уду срещу Тоба Вей е потушено.		Окончателно завоюване на Хеси от табгачите.
448			Пратеничество от Юебан в Тоба Вей.
449	Рейд на сунските войски в долината на река Уей.	Нахлуване на табгачите в империята Сун.	Поход на табгачите срещу Жужан.
451	Сунците отстояват крепостта Хуи, като принуждават табгачите да отстъпят.	Табгачите стигат до Яндзъ и отстъпват.	Персите изтласкват кидаритите.
452	Сунците превземат крепостта Хаонай, изколват гарнизона ѝ и си отиват.	Тоба Дао е убит от Дзун Ай; Дзун Ай убива Тоба Ю, но е заловен и екзекутиран. На престола е издигнат Тоба Сюн; указът срещу будизма е отменен.	В Тогон умира Мулиян и на престола сяда Шилун, който е съюзник на Тоба Вей.
453	Уенди е убит; на престола е издигнат Дзюн (посмъртната му титла е Сяо Уди).		

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
454			Кидаритите разбиват персите.
455			Съюз на ефталитите с кидаритите срещу Индия и Иран.
456			Табгачите завладяват Хами. Ефталитите са прогонени от Индия.
457			Ефталитска интервенция в Иран за поддръжка на Пероз.
458	Указ за ограничаване правата на будистките монаси.	Закон за забрана варенето на алкохол.	Походът на табгачите срещу Жужан е без резултат.
459			Поход на ефталитите срещу абарите (в Седморечието).
460			Гаочан е превзет от жужаните. Край на хуну.
461			Абарите изтласкват сабирите, а сабирите – сарагурите, урогите и оногурите, които сключват съюз с Византия.
462			Сарагурите покоряват акацирите.
464			Умира ханът на Жужан, Тухъджен, и на престола сяда Юйчън.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
465	Сяо Уди умира. На престола е издигнат и е убит Лю Дзъе; на престола е издигнат Лю Юй (посмъртната му титла е Минди).	Умира Тоба Сюн. Законът против варенето на алкохол е отменен. Тоба Хун I е издигнат на престола.	Персите започват настъпление срещу кидаритите.
466	Успешно въстание в Уду срещу табгачите.	Табгачите завоюват северния бряг на река Хуай и издигат гигантска статуя на Буда.	Последна съпротива на хуните (европейските) срещу прабългарите, византийците и гепидите.
468			Окончателен разгром на хуните. Персите прогонват кидаритите в Индия.
469	Селско въстание в Джъдзян.	Табгачите завоюват Шундун.	
470		Табгачите разгромяват жужаните и Тогон.	Жужаните разграбват Хотан.
471		Абдикиране на Тоба Хун I в полза на петгодишния му син Тоба Хун II.	
472	Минди умира. На престола е издигнат Лю Юй (посмъртната му титла е Цан Уван или Хоу Фъйди).	Набег на жужаните.	Ефталитите прогонват хионитите от Согд и се разпростират до Каспийско море, като завладяват и северозападна Индия.
473		Набег на тогонците.	
474	Уду се подчинява на Тоба Вей. Съюз между Сун и Жужан.	Набегът на жужаните срещу Наншан е отблъснат.	Жужанският хан Юйчън плаща данък на Тоба Вей.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
475		Забрана да се принасят в жертва коне и бикове.	
476		Отровен е абдикиралият цар Тоба Хун I.	
477	Хоу Фъйди е убит. На престола е издигнат Лю Джун (посмъртната му титла е Шуанди).	Въстанието в Уду срещу Тоба Вей е потушено.	
479	Сваляне на династията Сун и установяване на династията Ци (Сяо Даочън; посмъртната му титла е Гаоди).		Киданският хан става данъкоплатец на Тоба Вей.
480	Царството Уду се подчинява на Ци.	Нахлуването на северняците в долината на река Хуай е отблъснато.	Татабите се подчиняват на Тоба Вей, като са приети и заселени.
481			Умира тогонският цар Шьин, на престола сяда Дунхоу и умира, предавайки престола на Фулянчоу.
482	Император Гаоди умира.	Тоба Хун II извършва за пръв път церемония на поклонение пред предците.	
483	На престола сяда Сяо Джъ (посмъртната му титла е Уди).		Телеутите завладяват Гаочан, но са прогонени от местните жители.
484		Данъчна реформа.	Победа на ефталитите над Иран; гибелта на Пероз.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
485	Селско въстание в Джъдзян и Дзянсу.	Указ, забраняващ магията като противоречие на класическите книги.	Умира ханът на Жужан, Юйчън, и на престола е издигнат Доулун.
486		Въвеждане на китайската мода в Двора.	Тогонците нападат тибетците в Амдо.
487		Суша, глад, епидемии.	Телеутите въстават срещу Жужан. Преместват се в долината на Черен Иртиш.
488			Телеутите унищожават Юебан.
490		Смъртта на императрицата-регентка; Тоба Хун II приема властта.	Опитът на телеутите да сключат съюз с Вей срещу Жужан е неуспешен.
491		Религиозна реформа, забраняваща даоизма. Нахлуване в Жужан. Усмиряване на Тогон.	Телеутите се разделят на северни и южни.
492			Ханът на Жужан, Доулун, е убит; на престола е издигнат Нагай, който умира, предавайки трона си на Футу.
493	Уди умира. На престола е издигнат Сяо Джаоя, който е убит, и на престола е издигнат Сяо Джаовън, който е убит, и на престола е издигнат Сяо Лун (посмъртната му титла е Минди).	Война срещу империята Ци.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
494		Принасяне на столицата в Лоян. Неуспешно нахлуване в долината на река Хуай и отстъпление.	Ефталитска интервенция в Иран.
495		Забрана на сянбийските език, облекло и прически (плитки).	Ефталитите разгромяват южните телеути.
496		Усмиряване на въстанието на татабите. Преименуване на династията в Юан Вей. Екзекутиране на престолонаследника, който е противник на реформата.	Ефталитите разгромяват северните телеути.
497	Поход на вейските войски срещу Уду и поражение на тангутите.	Война срещу Ци. Поход в долината на река Хан.	Ефталитите завладяват Карашар. Гаочан се подчинява на Жужан.
498	Минди умира. На престола е издигнат Сяо Баохуан.	Превземане на град Юан (в Хънан). Метеж на иншанските телеути и потушаването му.	
499	Зверства на император Сяо Баохуан.	Тоба Хун II умира; на престола сяда Тоба (Юан) Ко.	Войната на прабългарите срещу Византия започва.
500	Преврат в империята Ци; обсада на двореца.	Управителят на северните покрайнини на Ци се предава на империята Вей.	Гаочан разтрогва съюза си с Жужан.
501	Убийството на Сяо Баохуан. Край на династията Ци.		
502	Основаване на династията Лян. Сяо Ян (посмъртната му титла е Уди).	Нахлуване на вейски войски в долината на река Хуай.	

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
504	Будизмът е обявен за държавна религия.		
505		Завоюване на Ханджун.	
506		Покоряване на Уду	Жужанският хан Футу моли Юан Вей за мир.
507		Нахлуването на вейските войски в долината на реките Хуай и Яндзъ е отблъснато.	
508			Телеутите разбиват жужаните; хан Футу загива.
509			На престола сяда Чъуну.
510			Ефталитите губят войната в Индия.
511			Жужанският хан Чъуну става будист.
512			
515		Умира Юан (Тоба) Ко. Регентство на императрица Ху Ши.	
516	Нападението на лянците срещу вейската крепост Дзетун е отблъснато.	Настъплението на вейците на юг е успешно.	Жужаните разбиват телеутите.
517	Укази на Лян Уди в полза на будизма.		Пратеничество на ефталитите в Лян.
518		Регентката Ху Ши обявява будизма за държавна религия.	Империята Юан Вей признава княжеството Гаочан.
520		Арестуване на регентката от принц Тоба И, който взема властта.	Преврат в Жужан; Чъуну е убит; разпра между братята на хана.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
521			Жужаните са разбити от телеутите и бягат в империята Юан Вей.
523		Въстание на Хан Балин в Северна Шанси.	Жужаните бягат от Китай.
524		Жужаните разбиват Балин.	Жужаните разбиват телеутите.
525		Хи Шу си връща властта и екзекутира Тоба И. В Шанси се отцепват „планинските ху", чийто вожд приема титлата хан.	Тогон се отцепва от империята Юан Вей.
526	Лянците отнемат град Шоуян от Вей.		
527		Въстание на Гъ Жун в Хъбей. Ърджу Жун разбива Гъ Жун.	
528		Ху Ши отравя сина си и издига на престола тригодишния си внук. Ърджу Жун превзема Лоян и удавя императрицата и внука ѝ. Екзекутирани са велможите на империята Юан Вей. На престола е издигнат Тоба Дзъю.	
529		Въстанието на принц Юан Хао е разгромено от Ърджу Жун.	
530		Ърджу Жун е примамен в двореца и е убит. Брат му Ърджу Шилун превзема Лоян, екзекутира убийците и издига на престола Тоба Хуа.	Нахлуване на двама прабългарски хапове във Византия.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
531		Ърджу Шилун сменя царя. Гао Хуан разбива Ърджу Дао и провъзгласява за цар Тоба Лан.	
532		Гао Хуан превзема Лоян и издига на престола Тоба Сю.	
533		Гао Хуан екзекутира тримата детронирани царе и изтребва рода Ърджу.	Византия си връща Боспор.
534		Тоба Сю бяга в Чанан при Юйвън Тай. Гао Хуан издига на престола Тоба Шандзян. Разделяне на империята на Западна и Източна Вей. Юйвън Тай отравя Тоба Сю и издига на престола Тоба Баодзюе.	Война на жужаните срещу телеутите.
536 – 537	Глад, погубил 80% от населението на Северен Китай.	Война между Западна и Източна Вей.	Война на жужаните срещу телеутите.
538			
541			Покоряване на телеутската държава от жужаните.
545	Гао Хуан притиска Юйвън Тай.	Жужан и Тогон – в съюз с Гао Хуан.	Въстание на телеутите. Покоряване на телеутите от тюркютите.
546		Пратеничество на тюркютите в Западна Вей.	Пратеничество от ефталитите в Западна Вей.
547	Гао Хуан умира. Въстание на Хоу Дзин.	Предалият се на Западната Вей Хоу Дзин ѝ изменя в полза на Лян.	Конфликт между тюркютския хан Бумън и жужанския хан Анахуан.

Год.	Китай	Зона на контакт (хуну и сянби)	Средна Азия
549	Хоу Дзин предава Лян и изгаря Дзянкан..		
550	Основаване на Бей Ци; екзекутиране на членовете на рода Тоба.		
551			Брачен съюз на Бумън с принцеса от Западна Вей.
552	Гибелта на Хоу Дзин. Възраждане на Лян.		
553	Бей Ци побеждава киданите.	Пратеничество от ефталитите в Западна Вей.	Въстание на тюркютите срещу жужаните. Бумън умира. Разгром на Жужанския хаганат.
554	Образуване на царството Младша Лян, зависимо от Западна Вей.	Нахлуване на войските на Западна Вей в Южен Китай в подкрепа на Младшата Лян.	Поход на тюркютите на запад до Арал.

СЪДЪРЖАНИЕ